ND=27.060

Ευστρατία Η. Νικολοπούλου

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 1871-1897

Διδακτορική Διατριβή

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Αθήνα 2010

Η παρούσα διδακτορική διατριβή υποβλήθηκε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών. Η τριμελής επιτροπή είναι:

1. Παπαστράτης, Προκόπης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, επιβλέπων
2. Παπαγεωργίου, Στέφανος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
3. Γιαννουλόπουλος, Γιάννης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

αφιερώνεται
στους γονείς μου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ:

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 7

1.1 Αντικειμενικός στόχος της μελέτης 7

1.2 Ευχαριστίες 10

2 Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ 1871 – 1900 13

2.1 Τα πρώτα βήματα προς την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας 13

2.2 Ο πόλεμος μεταξύ Αυστρο-Ουγγαρίας και Γερμανίας, 1866 20

2.3 Ο Γαλλο-Γερμανικός πόλεμος, 1870 24

2.4 Η ανακήρυξη της ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, 1871. Το πολιτικό σύστημα και το Σύνταγμα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας 26

2.5 Νέα πορεία και απομόνωση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας 33

3 ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 38

3.1 Το οικονομικό ενδιαφέρον της Γερμανικής Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια 38

3.2 Το εμπόριο μεταξύ Γερμανικής Αυτοκρατορίας και Ελλάδας 40

3.3 Η Συνθήκη Εμπορίας και Ναυτιλίας μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας 41

3.4 Ο διακανονισμός του 1880 για τη σύναψη δανείων των ετών 1835, 1836 και 1837 44

3.5 Τα δάνεια του 1880-1890 και ο διεθνής οικονομικός έλεγχος της ελληνικής οικονομίας 49

4 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΣΤΗ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ 62

4.1 Οι προσπάθειες για την ίδρυση τελωνειακής ένωσης στην Κεντρική Ευρώπη 62

4.2 Η κατασκευή σιδηροδρόμων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 65

4.3 Οι υποστηρικτές της γερμανικής οικονομικής επέκτασης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Μέση Ανατολή 81

4.4 Η Εθνοσυνέλευση της Paulskirche 1848/49 91

4.4.1 Στο δρόμο προς την Paulskirche. Κόμματα και βουλευτές 91

4.4.2 Οι πολιτικές ομάδες της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης 99

4.4.3 Η προσωρινή κεντρική εξουσία 102

4.4.4 Η προσπάθεια για την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας 104

4.4.5 Το 1ο Πανσλαβικό Συνέδριο 111

4.4.6 Πανρωσισμός 120

5 ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ 130

5.1 Το Μακεδονικό Ζήτημα 130

5.2 Το Συνέδριο του Βερολίνου **143**
5.2.1 Το Μακεδονικό Ζήτημα και οι μεταρρυθμίσεις του Mürzsteg 160

6 ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ **164**

6.1 Το Συνέδριο του Βερολίνου, οι Μεγάλες Δυνάμεις και η αυτοδιοίκηση της Κρήτης **164**

6.2 Η επανάσταση του 1889 και οι συνέπειες της **172**

6.3 Η κρίση του 1896 και η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων **177**

6.4 Ο δρόμος προς τον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1897 **187**

6.5 Η επανάσταση του Φεβρουαρίου 1897 **197**

6.6 Οι Μεγάλες Δυνάμεις και ο αποκλεισμός του Πειραιά και του Βόλου **202**

6.7 Οι προσπάθειες για την ειρήνη **212**

7 ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ **217**

7.1 Σύντομη αναδρομή **217**

7.2 Η Σύμβαση ανασκαφών στην Ολυμπία **220**

7.3 Οι κινήσεις της Γερμανικής Κυβέρνησης και του Τύπου **226**

7.4 Η ψήφιση της Σύμβασης **229**

7.5 Οι ανασκαφές στην Ολυμπία **231**

8 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ **234**

8.1 Η γερμανική σχολή Αθηνών **234**

9 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ **238**

10 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ **244**

10.1 Πίνακες: **244**
10.1.1 Πίνακας εισαγωγικών τελών στη Γερμανία 244
10.1.2 Γερμανοί Καγκελάριοι από το 1871 έως το 1918 249
10.1.3 Βασιλείς της Πρωσίας 249
10.1.4 Προσωπικότητες της εποχής 250

10.2 Συνθήκες: **255**
10.2.1 Συνθήκη της Χαλέπας. Κυριότερα άρθρα 255

10.3 Έγγραφα **257**
10.3.1 Διακανονισμός των Δανείων: 5 Ιουλίου 1880 257
10.3.2 Διακανονισμός των Δανείων: 28 Σεπτεμβρίου 1880 268
10.3.3 Διακανονισμός των Δανείων: 26 Δεκεμβρίου 1880 276

10.4 Ομιλίες **282**
10.4.1 Γερμανική Βουλή: Εκλογές της 3ης Μαρτίου 1871
Ονομαστική κατάσταση των μελών των κομμάτων 282
10.4.2 Γερμανική Βουλή: 14 Φεβρουαρίου 1896 287

10.4.3 Γερμανική Βουλή: 22 Φεβρουαρίου 1897 289
10.4.4 Γερμανική Βουλή: 18 Μαρτίου 1897 294
10.4.5 Γερμανική Βουλή: 19 Μαρτίου 1897 295
10.4.6 Γερμανική Βουλή: 26 Μαρτίου 1897 297

10.5 Σλαβικό Συνέδριο: 299
10.5.1 Πρόσκληση Σλαβικού Συνεδρίου 299
10.5.2 Δήλωση Εξήγησης στα μη σλαβικά Έθνη της Αυστρίας 302
10.5.3 Ονομαστική λίστα συνέδρων 305

10.6 Εφημερίδες: 310
10.6.1 Vorwärts, Berliner Volksblatt, 25 Φεβρουαρίου 1897 310
10.6.2 Vorwärts, Berliner Volksblatt, 4 Μαρτίου 1897 311
10.6.3 Der deutsche Oekonomist, erste Beilage, 3 Οκτωβρίου 1896 313
10.6.4 Der deutsche Oekonomist, erste Beilage, 7 Νοεμβρίου 1896 315

10.7 Χάρτες: 317
10.7.1 Η Γερμανική Αυτοκρατορία, 1871 317

11 ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 318

11.1 Αρχεία: 318
11.1.1 Γερμανική Βουλή 318
11.1.2 Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας 318
11.1.3 Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας 319

11.2 Αρχείο Ελεγκτικού Συνεδρίου και Αρχείο του Κράτους της Αυστρίας 320

11.3 Γερμανικός Τύπος 320

11.4 Βιβλιογραφία 321

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Αντικειμενικός στόχος της μελέτης

Πλήθος βιβλίων έχουν εκδοθεί σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Γερμανίας από την περίοδο της ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας στις 18 Ιανουαρίου 1871 έως την πτώση του 3ου Reich στις 8 Μαΐου 1945. Αυτό που ώθησε τους ιστορικούς, κυρίως δε τους Γερμανούς ιστορικούς να τολμήσουν το εγχείρημα της καταγραφής αυτής της σελίδας της ιστορίας τους, ήταν τα πολλά και σημαντικά έγγραφα που διασώθηκαν από τις καταστροφές των πρώτων πενήντα ετών του 20ου αιώνα. Μεγάλης σημασίας έγγραφα διασώζονται από τις πρώτες ημέρες λειτουργίας της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, τα οποία δίνουν τη δυνατότητα να κατανοήσουμε σε βάθος την εξωτερική πολιτική που προσδοκούσαν να ακολουθήσουν οι εκάστοτε Υπουργοί και Υφυπουργοί των Εξωτερικών του Κράτους και να τη συγκρίνουμε με την εξωτερική πολιτική που τελικά εφαρμόστηκε από την Αυτοκρατορία.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα, την περίοδο της γερμανικής εκβιομηχάνησης και της αυξημένης ζήτησης για καινούργιες αγορές από όπου θα μπορούσε η Γερμανία να προμηθευτεί πρώτες ύλες, η Ανατολική και Νότια Ευρώπη βρέθηκε στο πεδίο των γερμανικών οικονομικών ενδιαφερόντων. Στο πλαίσιο της πολιτικής *Drang nach Osten* (ώθηση προς Ανατολάς) η Γερμανία επεδίωκε να συνδεθεί τόσο με τη Βαλκανική Χερσόνησο όσο και με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αγορές πρώτων υλών, οι οποίες ήταν κλειστές. Οι Γερμανοί πίστευαν ότι ελέγχοντας οικονομικά την Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή θα είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν και πολιτικά τον ίδιο χώρο όπου βρίσκονται οι αγορές. Στην υλοποίηση αυτού του στόχου εντάσσονται και οι προσπάθειες της Γερμανικής Αυτοκρατορίας για την κατασκευή και ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη,

το οποίο αποτελούσε βασική προϋπόθεση για τη διεύρυνση της γερμανικής παρουσίας στην περιοχή.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1840 ο Δούναβης ήταν ο κυριότερος εμπορικός δρόμος που ακολούθησε η Γερμανία για την υλοποίηση των σχεδίων της, αναφορικά με την οικονομική διείσδυσή της στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Μετά τη δεκαετία του 1850 όμως οι σιδηροδρομικές γραμμές αποτέλεσαν τις κυριότερες συγκοινωνιακές γραμμές που συνέδεαν το Βερολίνο με την Κωνσταντινούπολη διαμέσω Βιέννης, Βουδαπέστης, Βελιγραδίου και Σόφιας. Αργότερα επεκτάθηκαν προς τη Βαγδάτη, ενώνοντας έτσι τη Γερμανία με τη Μέση Ανατολή. Ενώ η Σερβία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία διασχίζονταν από τις σιδηροδρομικές γραμμές, η Ελλάδα δεν συνδέονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα με τη Γερμανία με σιδηροδρομικό δίκτυο. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους για τους οποίους η επέκταση της γερμανικής επιρροής στην Ελλάδα θεωρείται δυσκολότερη από ότι στην υπόλοιπη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Όπως προκύπτει από την έρευνα, το ενδιαφέρον των γερμανικών κρατών για την περιοχή τη συγκεκριμένη περίοδο είναι περιορισμένο.

Μετά την Ελληνική Επανάσταση στο χώρο των γερμανικών κρατών η Πρωσία αποτελεί το ισχυρότερο κράτος, που όμως δεν δείχνει κανένα ενδιαφέρον να εμπλακεί στις εξελίξεις της Ελλάδας. Η Βαυαρία εμπλέκεται άμεσα στη διαμόρφωση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους μετά την άνοδο του Όθωνα στον ελληνικό θρόνο. Από τις παραδοσιακές Μεγάλες Δυνάμεις η Αγγλία και η Γαλλία είχαν τη μεγαλύτερη πολιτική και οικονομική επιρροή στην Ελλάδα. Την επιρροή αυτή κατάφερε η Γερμανική Αυτοκρατορία να συναγωνιστεί κυρίως μετά τον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1897, όπως φαίνεται μέσα από την ανάλυση που γίνεται στην εργασία.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση της εξωτερικής πολιτικής της Γερμανικής Αυτοκρατορίας στην Ελλάδα από τη συγκρότηση της, το 1871, έως την

έναρξη του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου, το 1897. Αξίζει να επισημανθεί ότι η περιοχή των Βαλκανίων ήταν στο επίκεντρο της Γερμανικής εξωτερικής πολιτικής ήδη από τη δεκαετία του 1840, όταν ο Friedrich List υποστήριζε την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου που θα ένωνε τη Γερμανία με την Ινδία, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα στη Γερμανία να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή, όχι μόνο για πολιτικούς αλλά και για οικονομικούς λόγους. Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος 1871-1897 επιλέχτηκε σκόπιμα, προκειμένου να δείξει τη σπουδαιότητα που είχε η περιοχή των Βαλκανίων για τη Γερμανία μετά την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Η εργασία θα προσπαθήσει να εξετάσει τα γεγονότα που επιδρούν καθοριστικά στις σχέσεις των δύο Κρατών, αναλύοντας ταυτόχρονα τις αιτίες που ώθησαν την Αυτοκρατορία να ενεργήσει με συγκεκριμένο τρόπο. Κύριοι στόχοι της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής από την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα ήταν η απομόνωση της Γαλλίας, ώστε να διαφυλάξει τα σύνορά της από ενδεχόμενη επίθεση των Γάλλων, η παρεμπόδιση της υλοποίησης της ρωσικής επεκτατικής πολιτικής στα Βαλκάνια, αλλά και η απομόνωση της Αγγλίας από τις Δυνάμεις της Κεντρικής Ευρώπης, ως αποτέλεσμα της πολιτικής της Kontinentalliga, [1] όπως φαίνεται στην ανάλυση που ακολουθεί.

Στη μελέτη αυτή καταβάλλεται προσπάθεια να αναλυθεί η εξωτερική πολιτική της Γερμανίας[2] απέναντι στις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις και να εκτιμηθεί η σημασία που είχε η Ελλάδα για τη διαμόρφωση της πολιτικής τους στο οικονομικό, πολιτικό και

[1] Η *Kontinentalliga* αφορούσε στην προσπάθεια να συγκροτηθεί σύνδεσμος των Μεγάλων Δυνάμεων της ηπειρωτικής Ευρώπης, δηλαδή της Γερμανίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Ιταλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας, αποκλείοντας την Αγγλία. Σχεδιάστηκε από το Γερμανό Διπλωμάτη Friedrich August Karl Ferdinand Julius von Holstein το 1895. Βλέπε σχετικά: Hildebrand, K, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*, Stuttgart 1995, σελ. 182-4.

[2] Παρά το γεγονός ότι το Γερμανικό Κράτος συγκροτείται το 1871 ο όρος «Γερμανία» χρησιμοποιείται ως γεωγραφική έννοια και καλύπτει τα γερμανικά Κράτη και Κρατίδια που συγκρότησαν τη Γερμανική Αυτοκρατορία το 1871.
Το 1867 η Αυστριακή Αυτοκρατορία μετονομάζεται σε Αυστρο-Ουγγρική Αυτοκρατορία, ως αποτέλεσμα του Αυστρο-Ουγγρικού συμβιβασμού, που υπογράφηκε το ίδιο έτος και περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τα εξής εδάφη: Τη Βοημία, Βουκοβίνα, Γαλικία, Γκόριτζ, Δαλματία, Ιστρια, Καρινθία, Καρνιόλη, Μοραβία, Σάλτζμπουργκ, Σιλεσία, Στυρία, Τεργέστη, Τιρόλο, Φόραλμπεργκ, Κροατοσλοβενία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Βλέπε σχετικά: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος ΣΤ, Αθήνα 1928, σελ. 237.

στρατηγικό επίπεδο. Παράλληλα θα επιχειρηθεί να αναλυθούν οι οικονομικοί και πολιτικοί στόχοι της Γερμανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και κατά πόσον οι στόχοι αυτοί επηρέασαν τη γερμανική εξωτερική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα. Η Γερμανική Αυτοκρατορία είχε εκτός των άλλων και πολιτιστικούς στόχους στην Ελλάδα, η υλοποίηση των οποίων την περίοδο που εξετάζουμε απέβλεπε έμμεσα στη διεύρυνση της πολιτικής επιρροής της στη χώρα.

1.2 Ευχαριστίες

Αποφάσισα να αφήσω για το τέλος τις ευχαριστίες διότι πιστεύω ότι είναι το πιο δύσκολο κομμάτι για να γραφεί, διότι αφενός καλούμαι να εκφράσω με λίγες λέξεις το πλήθος των συναισθημάτων που με πλημμύριζαν για τους ανθρώπους που με καθοδήγησαν και μου συμπαραστάθηκαν όλο αυτό το χρονικό διάστημα της συγγραφής και αφετέρου διότι σηματοδοτεί το τέλος ενός κομματιού της ζωής μου γεμάτο θέληση για γνώση και δίψα για μάθηση.

Τελειώνοντας μία προσπάθεια που ξεκίνησε πριν από πάρα πολύ καιρό, θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω από βάθους καρδίας όλους αυτούς που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο βοήθησαν στην ολοκλήρωσή της.

Αρχικά επιθυμώ να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο για όσα με δίδαξαν όλα αυτά τα χρόνια. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ακόλουθους: Τον Καθηγητή και δάσκαλό μου κ. Προκόπη Παπαστράτη για την καθοδήγησή του, την ηθική του υποστήριξη, τις ερευνητικές ευκαιρίες που μου έδωσε για να ασχοληθώ με το αντικείμενο του ενδιαφέροντός μου, τις ευκαιρίες που μου έδωσε να συμμετέχω σε προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών και μέσα από αυτά να ανακαλύψω τις δυνατότητές μου καθώς και την αγάπη μου για την ιστορία, αλλά και

να στηρίξω οικονομικά τη συνέχιση των σπουδών μου, τις ατελείωτες ώρες εργασίας με επιμονή και υπομονή για τη διόρθωση της διατριβής, τις πολύωρες συζητήσεις σε γενικότερα θέματα, για όλα όσα μου δίδαξε και τέλος για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε όλα αυτά τα χρόνια που εργάζομαι υπό την καθοδήγησή του. Τον Καθηγητή κ. Στέφανο Παπαγεωργίου για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε σε διάφορα στάδια εκπόνησης της διατριβής και τις παρατηρήσεις του που με βοήθησαν για την τελική παρουσίαση. Τον Καθηγητή κ. Γιαννουλόπουλου Γιάννη, για το ενδιαφέρον του για την έρευνα.

Η εργασία αυτή δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη συμβολή μίας σειράς ιδρυμάτων. Ευχαριστίες οφείλονται προς το Τμήμα Πολιτικής Ιστορία και Επιστήμης του Παντείου Πανεπιστημίου και τη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου. Τη βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, τη βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου Goethe Αθηνών και τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη. Τη Bayerische Staatbibliothek, τη Bibliothek des Historicums, την Universitätsbiblioteck der Ludwigs-Maximians Universität München καθώς και τη Stadtsbibliothek München, χωρίς τη συμβολή των οποίων η παρούσα εργασία θα ήταν ελλιπής. Το Αρχείο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος για την άδειά που μου έδωσε να μελετήσω τη συλλογή του Κωνσταντίνου Χόνδρου. Την Εταιρεία των Φίλων του Λαού (Ε.Φ.Λ) για τον πλούτο των πληροφοριών που μοιράστηκε μαζί μου και την άδεια που μου παρείχε να μελετήσω το αρχείο του Θεόδωρου Δεληγιάννη (1835-1905). Το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδας και το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας για τη διάθεση αρχειακού υλικού και αδημοσίευτων εγγράφων.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω το Δρα Βασίλη Μπουρλίασκο για τις σημαντικές μεθοδολογικές υποδείξεις στα πρώτα στάδια της έρευνας και την προθυμία του να διαβάσει τμήματα της διατριβής και την Αθηνά Κουτζόγλου για την ενθάρρυνση. Το κοινωφελές ίδρυμα Suetterlinstube στο Αμβούργο και ιδιαιτέρως τον Dr. Peter Hohn για την πολύτιμη βοήθειά του στην αποκρυπτογράφηση ανέκδοτων εγγράφων του

19ου αιώνα. Ευχαριστίες οφείλονται και στην κ. Ασπασία Παπαστράτη για το αμέριστο ενδιαφέρον της για την πορεία της εργασίας και την υποστήριξή της καθ΄όλη τη διάρκεια της συγγραφής της.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Ηλία και Ευαγγελία, τα αδέλφια μου Κατερίνα και Δημήτρη, το σύζυγό μου Μιχάλη και την κόρη μου Μαρία-Ηλιάνα, διότι χωρίς την ενθάρρυνση, την αγάπη, την υπομονή και την στήριξή τους όλα αυτά τα χρόνια η ολοκλήρωση της διατριβής δεν θα ήταν εφικτή.

Ευστρατία Η. Νικολοπούλου

Αθήνα, Δεκέμβριος 2010

2 Η Γερμανική Αυτοκρατορία 1871 – 1900

2.1 Τα πρώτα βήματα προς την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας

Το Συνέδριο της Βιέννης (18 Σεπτεμβρίου 1814 – 9 Ιουνίου 1815) είχε ως στόχο να εξυπηρετήσει τα γεωπολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, δηλαδή της Αγγλίας, της Ρωσίας, της Πρωσίας, της Αυστρίας αλλά και της ηττημένης Γαλλίας. Μία από τις κύριες αποφάσεις του Συνεδρίου ήταν να δημιουργηθεί μία «Νέα Ευρωπαϊκή Τάξη» (*neue europäische Ordnung*), προϋπόθεση της οποίας ήταν η ύπαρξη ισορροπίας μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Στόχος της ήταν αφενός η νομιμοποίηση της κυριαρχίας των Μεγάλων Δυνάμεων στα επιμέρους εδάφη τους και αφετέρου η προώθηση της ειρήνης στην Ευρώπη.[3]

Μετά την ίδρυση της Γερμανικής Ομοσπονδίας το 1815, οι Μεγάλες Δυνάμεις επεδίωκαν την διατήρηση της ισορροπίας στην Κεντρική Ευρώπη. Γνώριζαν ότι αποτροπή μελλοντικών πολέμων, εξαιτίας των διαφορετικών συμφερόντων που η καθεμία τους ξεχωριστά υποστήριζε, ήταν ανέφικτη, προσδοκούσαν όμως, με την ίδρυση της Γερμανικής Ομοσπονδίας και την ισορροπία, να τους περιορίσουν. Η Γερμανική Ομοσπονδία συγκροτήθηκε από την ένωση 41 ανεξάρτητων γερμανόφωνων κρατιδίων, που στηρίζονταν στην αρχή της ισοτιμίας. Βασικός στόχος της ήταν η εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια των μελών της. Στην πραγματικότητα όμως η Ομοσπονδία χρησιμοποιήθηκε από τα δύο μεγαλύτερα και ισχυρότερα μέλη της, την Πρωσία και την Αυστρία. Τόσο η Πρωσία όσο και η Αυστρία ήθελαν να

[3] Canis, K., *Bismarcks Aussenpolitik 1870 bis 1890: Aufstieg und Gefährdung*, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2004, σελ. 4.

κυριαρχήσουν στα γερμανόφωνα κρατίδια και στη συνέχεια να κυριαρχήσουν πολιτικά στην Κεντρική Ευρώπη.

Η ίδια η Γερμανική Ομοσπονδία αποδείχτηκε το καταλληλότερο μέσο για τη διατήρηση της ισορροπίας στην κεντρική Ευρώπη. Μεταξύ Αυστρίας και Πρωσίας υπήρχε ένταση για το ποιά από τις δύο Δυνάμεις θα κυριαρχούσε στην Ομοσπονδία. Η συγκεκριμένη ένταση ήταν όμως που εξασφάλιζε την ισορροπία στην κεντρική Ευρώπη, διότι ούτε η Αυστρία, αλλά ούτε και η Πρωσία επιθυμούσαν να εμπλακούν σε μεταξύ τους πόλεμο, ή ακόμα και σε σύρραξη με κάποια άλλη από τις Μεγάλες Δυνάμεις, προκειμένου να κερδίσουν την ηγεμονία της Γερμανικής Ομοσπονδίας.[4]

Στις αρχές του 1840 όλο και περισσότεροι Γερμανοί θεωρούσαν ότι το οικονομικό και πολιτικό τους μέλλον βρισκόταν εντός της γερμανικής Τελωνειακής Ένωσης (Zollverein)[5] παρά στην ίδια τη Γερμανική Ομοσπονδία. Προς την άποψη αυτή έκλειναν τα φιλελεύθερα Γερμανικά Κρατίδια που βρίσκονταν κατά μήκος του Ρήνου και υποστήριζαν την κυριαρχία της Πρωσίας. Τη δεκαετία του 1840 η Αυστρία από την πλευρά της δεν ήταν πρόθυμη να συμπράξει στην ίδρυση Τελωνειακής Ένωσης στην Κεντρική Ευρώπη, υποστηρίζοντας τη μεταρρύθμιση της ίδιας της Γερμανικής Ομοσπονδίας. Η αιτία ήταν η ύπαρξη μίας ομάδας συμβούλων και αριστοκρατών στην αυλή του Βερολίνου, η οποία διατηρούσε στενές σχέσεις με τη Βιέννη και την Αγία Πετρούπολη και μοιραζόταν την ανησυχία τους για την αύξηση της ισχύς της Πρωσίας στα πλαίσια της Γερμανικής Ομοσπονδίας, μετά από την ίδρυση της γερμανικής Τελωνειακής Ένωσης, γεγονός το οποίο ισχυρίζονταν θα διατάρασσε την ισορροπία των δύο πόλων Πρωσίας-Αυστρίας, δίνοντας έτσι μεγαλύτερη ισχύ στη

---

[4] *Ibid.*, σελ. 7.

[5] Η Συμφωνία για την Τελωνειακή Ένωση υπογράφηκε στις 22 Μαρτίου 1833 και τέθηκε σε ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 1834. Στόχος της ήταν η δημιουργία μίας οικονομικής αγοράς και η ενοποίηση των φορολογικών και οικονομικών συνθηκών. Για παράδειγμα το 1790 πριν τη διάλυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας υπήρχαν περίπου 1800 διαφορετικά τελωνεία, με αποτέλεσμα όποιος ταξίδευε από την πόλη Königsberg για την Köln, έπρεπε να περάσει από σχεδόν 80 διαφορετικά τελωνεία. Βλέπε σχετικά: Berding, H., *Die Reform des Zollwesens in Deutschland unter dem Einfluss der napoleonischen Herrschaft*. in: *Geschichte und Gesellschaft*, Τόμος 4, Göttingen 1980, σελ. 523–537. Βλέπε επίσης Κεφάλαιο: Οι προσπάθειες για την ίδρυση τελωνειακής ένωσης στην Ευρώπη, σελ. 62 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

θέση του Βερολίνου. Την ίδια ανησυχία μοιραζόταν και το Παρίσι, το οποίο με διπλωματική πίεση προσπάθησε να αποτρέψει το 1834 την ένταξη του κρατιδίου Baden στη γερμανική Τελωνειακή Ένωση.[6] Οι επαφές της συγκεκριμένης ομάδας συμβούλων και αριστοκρατών με το βασιλιά της Πρωσίας Friedrich Wilhelm IV είχαν σαν αποτέλεσμα ο τελευταίος να πεισθεί για τη διατήρηση του status quo.

Με την επανάσταση του 1848/49 [7] αναζωπυρώθηκε η ιδέα της ενωμένης δημοκρατικής Γερμανίας υπό την κυριαρχία της Πρωσίας. Οι επαναστάτες συγκρότησαν ένα εθνικό Κοινοβούλιο στην Εκκλησία του Αγίου Παύλου στη Φρανκφούρτη, από τις 18 Μαΐου 1848 έως τις 31 Μαΐου 1849. Στο Κοινοβούλιο αυτό εξεταζόταν η πιθανότητα δημιουργίας μιας «Μεγάλης Γερμανίας». Σε πρώτη φάση η συζήτηση στρεφόταν στον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να ιδρυθεί η Μεγάλη Γερμανία και ποιά θα ήταν τα σύνορά της. Τον Οκτώβριο του 1848 και αφού είχαν αποφανθεί ότι τα σύνορα της Γερμανικής Ομοσπονδίας θα αποτελούσαν και τα σύνορα της Μεγάλης Γερμανίας, η συζήτηση στράφηκε στο ρόλο που θα διαδραμάτιζε η Αυστρία στη Μεγάλη Γερμανία. Η πλειοψηφία των βουλευτών τασσόταν υπέρ της ιδέας να συμπεριληφθεί και η Αυστρία στη Μεγάλη Γερμανία. Αυτό όμως που προβλημάτιζε τους βουλευτές ήταν τα εδάφη της Αυστρίας που δεν ήταν γερμανικά και συγκεκριμένα η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Βόρειος Ιταλία. Ριζοσπάστες βουλευτές όπως ο Karl Vogt, επιχειρηματολογούσαν υπέρ της διάλυσης της δυναστείας των Αψβούργων στη Βιέννη και την ταυτόχρονη ανεξαρτησία των μη-γερμανικών εδαφών της Αυστρίας. Η πλειοψηφία των φιλελευθέρων όμως

[6] Canis, K., *ό. π.*, σελ. 15-16.

[7] Οι Γερμανικές επαναστάσεις 1848-1849 ξέσπασαν στο έδαφος της Γερμανικής Ομοσπονδίας αλλά και πέρα από τα σύνορά της στα εδάφη των δύο ισχυρότερων δυνάμεων της Αυστρίας και της Πρωσίας. Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι επαναστάσεις ήταν αποτέλεσμα εθνικών εξεγέρσεων σε πολλά μέρη της κεντρικής Ευρώπης. Τον Ιανουάριο του 1848 είχαν ήδη ξεσηκωθεί Ιταλοί επαναστάτες κατά των κτήσεων των Αψβούργων στη Βόρειο Ιταλία και εναντίον των Ισπανών Βουρβόνων στα νότια της Ιταλίας. Μετά από τις εξεγέρσεις της Γαλλικής Επανάστασης ακολούθησαν εξεγέρσεις και στη Γερμανία. Οι εξεγέρσεις ξεκίνησαν στην Βάδη και εξαπλώθηκαν μέσα σε λίγες βδομάδες και στα υπόλοιπα κρατίδια της Ομοσπονδίας, ιδρύοντας φιλελεύθερες κυβερνήσεις από το Βερολίνο μέχρι την Βιέννη. Από το φθινόπωρο του 1848 άρχισαν να χάνουν την δύναμή τους και τελικά τον Μάιο του 1849 η επανάσταση απέτυχε, μετά από ένοπλη καταστολή. Μέχρι τον Ιούλιο του 1849 γίνονταν προσπάθειες για το πρώτο δημοκρατικό σύνταγμα ενός ενωμένου Γερμανικού εθνικού κράτους, το οποίο όμως απέρριψαν οι δυνάμεις της Πρωσίας και της Αυστρίας. Βλέπε σχετικά: Siemann, W.,: *Die deutsche Revolution von 1848/49*. Neue Historische Bibliothek, Τόμος 266, Frankfurt am Main 1985. Βλέπε επίσης Κεφάλαιο: Η Εθνοσυνέλευση της Paulskirche 1848/49, σελ. 91 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

επιχειρηματολογούσε υπέρ της δημιουργίας ενός μοντέλου Ομοσπονδίας μεταξύ των κρατών μελών της Μεγάλης Γερμανίας και των μη-γερμανικών μελών της Αυστρίας. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό τα τελευταία μέλη ναι μεν θα κέρδιζαν την αυτονομία τους, αλλά θα παρέμεναν υπό τη σφαίρα επιρροής των Αψβούργων.[8]

Η ιδέα μιας Μεγάλης Γερμανίας, που θα περιελάμβανε και την Αυστρία θα σήμαινε το τέλος του υπάρχοντος status quo, συνεπώς και της ιδέας της ισορροπίας, η οποία είχε συμφωνηθεί στο συνέδριο της Βιέννης το 1815. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αντιμετώπιζαν με φόβο την ιδέα της Μεγάλης Γερμανίας. Ένα ισχυρό κράτος στην κεντρική Ευρώπη θα κυριαρχούσε στην περιοχή και επιπλέον θα μπορούσε να εξελιχθεί σε σημαντική παγκόσμια δύναμη.[9] Στη μεγάλη Γερμανία η Πρωσία θα ήταν η κυρίαρχη δύναμη και η Αυστρία θα είχε δευτερεύουσα θέση. Η εξέλιξη όμως αυτή δεν ικανοποιούσε την Αυστρία με αποτέλεσμα να απαντήσει αρνητικά στην πρόταση του Κοινοβουλίου. Οι Πρώσοι από την πλευρά τους σχεδίαζαν μία Μεγάλη Γερμανία, ανεξάρτητα από τους ριζοσπάστες και τους φιλελεύθερους στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης. Οι βουλευτές επιθυμούσαν μία συνταγματική μοναρχία, λύση αντίστοιχη με εκείνη της Αγγλίας. Αντίθετα οι Πρώσοι σχεδίαζαν μία Μεγάλη Γερμανία υπό τον έλεγχο του βασιλιά τους.

Μία τρίτη εκδοχή πρότεινε ο φιλελεύθερος πολιτικός, πρώτος πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης, Heinrich von Gagern (1799 – 1880). Ο Gegern προσβλέποντας ότι η Αυστρία δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί μία Μεγάλη Γερμανία υπό την κυριαρχία της Πρωσίας πρότεινε να ιδρυθεί μία «Μικρή Γερμανία»[10] και παράλληλα μία Ομοσπονδία που θα περιελάμβανε την Αυστρία και τη Μικρή

[8] Canis, K., *ό. π.*, σελ. 17-18.
[9] *Ibid.*, σελ. 17-18.
[10] Δηλαδή την ένωση όλων γερμανικών κρατιδίων – εκτός της Αυστρίας, τα οποία θα αποτελούσαν μέλη της Γερμανικής Ομοσπονδίας.

Γερμανία. Η άρνηση των Πρώσων να προσχωρήσουν στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης οδήγησε στην απόρριψη της πρότασης του Gagner.[11]

Η Αγγλία και η Ρωσία παρακολουθούσαν με ανησυχία τις εξελίξεις, κυρίως μετά την έναρξη του πολέμου για την κυριαρχία της περιοχής Schleswig-Holstein.[12] Οι Πρώσοι, αποβλέποντας στην εκπλήρωση των δικών τους γεωπολιτικών στόχων υποστήριξαν τους επαναστάτες στη συγκεκριμένη περιοχή. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση του Βρετανού Υπουργού Εξωτερικών Henry John Temple, 3rd Viscount Palmerston. Σε συνάντηση του στην Αγία Πετρούπολη, με τον Τσάρο, Νικόλαο Ι, υποστήριξε μία ισχυρή Αυστρία, που θα διαδραμάτιζε ρόλο του ισορροπιστή στην Κεντρική Ευρώπη και προειδοποίησε την Πρωσία να παραιτηθεί από τα σχέδια της για μία ενωμένη Γερμανία υπό την κυριαρχία της.

Ο Τσάρος Νικόλαος Ι, ήταν κατηγορηματικά αντίθετος όχι μόνο στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης, αλλά και σε κάθε προσπάθεια δημιουργίας μίας Μικρής ή Μεγάλης Γερμανίας. Ο φόβος του Τσάρου ήταν δικαιολογημένος επειδή η ύπαρξη μίας Μικρής ή Μεγάλης Γερμανίας θα απέβαινε επικίνδυνη για την ασφάλεια της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Πέραν τούτου θα σήμαινε και το τέλος του υπάρχοντος status quo. Ο Νικόλαος Ι κατάφερε να αποσπάσει την υποστήριξη της Βιέννης στο θέμα αυτό και από κοινού πίεσαν με την απειλή πολέμου το Βερολίνο να παραιτηθεί

---

[11] Canis, K., *ό. π.*, σελ. 18-19.

[12] 1848-1851. Ο πόλεμος ήταν μεταξύ των φιλελευθέρων στο Δουκάτο Schleswig-Holstein, το οποίο άνηκε στη Δανία, μαζί με Κράτη της Γερμανικής Ομοσπονδίας, εναντίον της Δανίας. Στις 21 Μαρτίου 1848 οι φιλελεύθεροι διαδήλωσαν στην Κοπεγχάγη για την καθιέρωση φιλελεύθερου Συντάγματος στη Δανία. Στις 23 Μαρτίου διέρρευσε στην πόλη Kiel ότι είχε γίνει επανάσταση στην Κοπεγχάγη και το γερμανικό εθνικό κόμμα στο Kiel συγκρότησε προσωρινή Κυβέρνηση. Ο πρίγκηπας του Schleswig-Hosltein Frederich von Noer επιστράτευσε τη φρουρά στο Kiel και προχώρησε προς το φρούριο του Rendsburg, το οποίο και κατάφερε να κατακτήσει. Στη συνέχεια προχώρησε βόρεια με αποτέλεσμα να συναντήσει το στρατό της Δανίας στην περιοχή του Bov, όπου ο Noer ηττήθηκε. Το Μάϊο του 1848 η Πρωσία τάσσεται στο πλευρό του Noer. Στις 26 Μαΐου 1848 υπό την πίεση της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας υπογράφεται η Συνθήκη Ειρήνη του Malmö. Τα δύο χρόνια που ακολούθησαν ο πόλεμος μεταξύ της Πρωσίας και της Δανίας αναζωπυρώθηκε, με αποτέλεσμα να επέμβουν και πάλι οι Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να τον σταματήσουν. Στις 8 Μαΐου 1852 υπογράφεται η τελική Συνθήκη Ειρήνης στο Λονδίνο μεταξύ Δανίας και Πρωσίας. Το 1864 ξέσπασε και πάλι σύρραξη μεταξύ των δύο κρατών για την κυριαρχία της περιοχής Schleswig-Holstein. Βλέπε σχετικά: Svendsen, N.: *The first Schleswig-Holstein War 1848–50*. Solihull (West Midlands - Αγγλία), 2008. Βλέπε επίσης Κεφάλαιο: Η προσπάθεια για την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, σελ.104 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

από τα σχέδια του.[13] Οι Ρώσοι δεν επεδίωκαν τον πόλεμο με την Πρωσία, αλλά ούτε και οι Πρώσοι ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν τους Ρώσους και τους Αυστριακούς. Ο Πρώσος πρεσβευτής στην Αγία Πετρούπολη, Theodor von Rochow, παρακολουθούσε με ανησυχία τις εξελίξεις. Σε μήνυμά του προς το Βερολίνο προειδοποιούσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι εάν δεν άλλαζαν στάση τότε υπήρχε πιθανότητα κήρυξης πολέμου όχι μόνο από την Ρωσία, την Αυστρία και τη Γαλλία, η οποία ήδη καλλιεργούσε σχέσεις με την Αγία Πετρούπολη, αλλά και την Αγγλία, η οποία υποστήριζε τη στάση της Αυστρία στο ζήτημα της Μικρής/Μεγάλης Γερμανίας. Το Βερολίνο αναγνωρίζοντας το κίνδυνο εγκατέλειψε τα σχέδια του.[14] Με την έναρξη του Κριμαϊκού πολέμου οι Μεγάλες Δυνάμεις ξανασυγκρούονται. Στο συσχετισμό δυνάμεων που προέκυψε στον Κριμαϊκό πόλεμο, η στρατιωτική αδυναμία της Πρωσίας την ανάγκασε να τηρήσει ουδέτερη στάση. Η προσοχή αντίθετα στράφηκε στην προώθηση μίας ενωμένης Γερμανίας υπό την κυριαρχία της.

Το 1859 ο Ναπολέων ΙΙΙ μαζί με τους Ιταλούς εθνικιστές στο πλευρό του, είχε κηρύξει τον πόλεμο στην Αυστρία. Στόχος του ήταν η απόκτηση των αυστριακών εδαφών της Βορείου Ιταλίας. Η κοινή γνώμη στη Γερμανία ήταν εχθρική απέναντι στην προσπάθεια των Ιταλών να κερδίσουν την περιοχή του Tyrol, παρόλο που οι ίδιοι οι Γερμανοί επιθυμούσαν την ίδρυση μίας ενωμένης Γερμανίας. Όμως η Πρωσία, που επεδίωκε την εξασφάλιση της ηγεμονικής θέσης ανακοίνωσε στη Βιέννη ότι θα έμπαινε στον πόλεμο στην πλευρά της Αυστρίας μόνο σε περίπτωση που θα ενισχύονταν η θέση της, δηλαδή θα γινόταν η ηγέτιδα δύναμη εντός της Γερμανικής Ομοσπονδίας. Η Αυστρία δεν συμφώνησε με το πρωσικό τελεσίγραφο. Η λήξη του πολέμου και ο φόβος των Γερμανών για τα σχέδια που είχαν οι Γάλλοι όσον αφορά στη γαλλική κυριαρχία στην Κεντρική Ευρώπη, δυνάμωσε τη φωνή των υποστηρικτών μίας ενωμένης Γερμανίας. Παράλληλα ενισχύθηκε η θέση της Πρωσίας για μία ενωμένη Γερμανία υπό την κυριαρχία της, παρά το γεγονός ότι η

[13] Canis, K., *ό. π.*, σελ. 20-21.
[14] *Ibid*, σελ. 21-22.

Πρωσία με την ήττα της Αυστρίας είχε χάσει μέρος του κύρους της μεταξύ των μελών της Γερμανικής Ομοσπονδίας.[15] Στην πραγματικότητα μόνο η Πρωσία ήταν σε θέση να ιδρύσει μία ενωμένη Γερμανία. Τα άλλα μέλη της Ομοσπονδίας, εκτός της Αυστρίας, δεν είχαν ούτε την οικονομική αλλά ούτε και τη στρατιωτική δύναμη ώστε να μπορέσουν να εκτελέσουν καθήκοντα ηγεμόνα σε μία ενωμένη Γερμανία.

Η Πρωσία προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τα γεγονότα. Ενημέρωσε τη Βιέννη ότι θα τη βοηθούσε να δυναμώσει τη θέση της στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, εάν δεχόταν την ηγεμονία της Πρωσίας στη Βόρειο Γερμανία. Η Βιέννη αντιλήφθηκε ότι αυτό που προσπαθούσε να πετύχει το Βερολίνο ήταν αρχικά να κερδίσει την ηγεμονία στη Βόρειο Γερμανία και στη συνέχεια να την επεκτείνει σε όλη τη Γερμανία. Αντιπρότεινε μία μεταρρύθμιση της Γερμανικής Ομοσπονδίας, γεγονός το οποίο χειροκρότησαν οι φιλελεύθεροι, με στόχο να μειωθεί εκ νέου το κύρος της Πρωσίας στη Γερμανική Ομοσπονδία. Ο Bismarck κατάλαβε ότι προκειμένου να κερδίσει την ηγεμονία που επιθυμούσε, χρειαζόταν η Πρωσία να κυριαρχήσει σε μία εξωτερική κρίση, μία κρίση για την οποία δεν έπρεπε να περιμένει πολύ καιρό. Το 1863 η Δανία προσπάθησε εκ νέου να προσαρτήσει το Schleswig-Holstein. Τα μέλη του Κοινοβουλίου της Γερμανικής Ομοσπονδίας διαμαρτυρήθηκαν για την κίνηση αυτή της Δανίας και ψήφισαν υπέρ του πολέμου ενάντια στη Δανία. Ο Bismarck διέκρινε ότι η κίνηση αυτή της Δανίας ενάντια στο Schleswig-Holstein ήταν ακριβώς η εξωτερική κρίση που επιθυμούσε. Κήρυξε τον πόλεμο ενάντια στη Δανία πριν προλάβει το Κοινοβούλιο της Γερμανικής Ομοσπονδίας να προβεί σε μία τέτοια κίνηση, κερδίζοντας ταυτόχρονα την υποστήριξη της Βιέννης όσον αφορά στον πόλεμο.

Η Γαλλία και η Αγγλία, από την άλλη πλευρά, με την αλλαγή στους γεωπολιτικούς τους στόχους μετά την λήξη του Κριμαϊκού πολέμου, αρνήθηκαν να εμπλακούν στον πόλεμο. Ένα ακόμα στοιχείο το οποίο συνέβαλε στην ουδετερότητα της Αγγλίας και

[15] Lutz, H., *Zwischen Habsburg und Preußen. Deutschland 1815-1866*, Berlin, 1994, σελ. 409 κ. εξ.

της Γαλλίας ήταν η άρνηση της Δανίας να εμπλακεί στον πόλεμο, παραβιάζοντας έτσι τη συνθήκη του Λονδίνου του 1852. Όσον αφορά στην ουδετερότητα της Ρωσίας στο θέμα του Schleswig-Holstein, αυτή την είχε κερδίσει ο Bismarck νωρίτερα το ίδιο έτος, όταν η Πρωσία βοήθησε τη Ρωσία καταστέλλοντας μία επανάσταση στην Πολωνία. Το αποτέλεσμα ήταν τα ενωμένα πρωσικά-αυστριακά στρατεύματα να νικήσουν σε σύντομο χρονικό διάστημα τη Δανία.[16]

Ο μεγάλος κερδισμένος του σύντομου αυτού πολέμου ήταν ο Bismarck. Κατάφερε σε μικρό χρονικό διάστημα να δυναμώσει τη θέση της Πρωσίας απέναντι στην Αυστρία εντός της Γερμανικής Ομοσπονδίας. Στόχος του ήταν να σπρώξει την Αυστρία στο περιθώριο της Γερμανικής Ομοσπονδίας, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την ίδρυση μίας ενωμένης Γερμανίας υπό την κυριαρχία της Πρωσίας. Ο Bismarck γνώριζε ότι δεν μπορούσε να βασίζεται μόνο στους συμμάχους που είχε στη Βόρειο Γερμανία. Χρειαζόταν και συμμάχους από το εξωτερικό. Για το λόγο αυτό προχώρησε σε μία προσωρινή συμμαχία με την Ιταλία. Στις 28 Φεβρουαρίου 1866 ο Bismarck ανακοίνωσε ότι η Πρωσία ως η μόνη ισχυρή δύναμη στο γερμανόφωνο χώρο πρέπει να σταθεί επικεφαλής της Γερμανίας. Με την ανακοίνωση αυτή ο πόλεμος μεταξύ Αυστρίας και Πρωσίας ήταν αναπόφευκτος.

2.2 Ο πόλεμος μεταξύ Αυστρο-Ουγγαρίας και Γερμανίας, 1866

Ήδη από την ίδρυση της Γερμανικής Ομοσπονδίας το 1815, είχε ξεκινήσει η διαμάχη μεταξύ Αυστρίας και Πρωσίας σχετικά με το ποιά χώρα θα έπαιζε κυρίαρχο ρόλο στη Γερμανία. Αποκορύφωμα αυτής της διαμάχης ήταν το ξέσπασμα του Γερμανικού

[16] Canis, K., *ό. π.*, σελ. 29.

Πολέμου „Deutscher Krieg",[17] ο οποίος ήταν σύντομος και διήρκησε μόνο τέσσερις εβδομάδες (23 Ιουνίου έως 26 Ιουλίου 1866). Η συνθήκη ειρήνης (Συνθήκη της Πράγας) υπεγράφη στις 23 Αυγούστου 1866.[18] Στο σύντομο αυτό πόλεμο ο πρωσικός στρατός επικράτησε του αυστριακού.[19] Στη συνέχεια η Βουλή της γερμανικής Ομοσπονδίας διαλύθηκε, ενώ στη νέα Ομοσπονδία των Γερμανικών Κρατών δεν συμμετείχε η Αυστρία. Με την έκβαση αυτή η Αυστρία ήταν υποχρεωμένη να αναγνωρίσει την προσάρτηση των ακόλουθων περιοχών στην Πρωσία: Schleswig-Holstein, Hannover, Kurhessen, Nassau και τέλος την πόλη της Frankfurt. Η Πρωσία, ως νικήτρια δύναμη, διατήρησε το δικαίωμα ίδρυσης της Βορειογερμανικής Ομοσπονδίας (*Gründung des Norddeutschen Bundes*), του πρώτου εθνικού γερμανικού Κράτους, και καθιερώθηκε ως η κυρίαρχη γερμανική δύναμη, αυξάνοντας τον πληθυσμό της σε 20 εκατομμύρια. Η ίδρυση της Βορειογερμανικής Ομοσπονδίας υπό την ηγεσία της Πρωσίας ήταν ένα σημαντικό βήμα όχι μόνο από πλευράς πολιτικής, αλλά και οικονομικής. Η νομοθεσία της Ομοσπονδίας περιελάμβανε μεταξύ άλλων αναφορά στους ακόλουθους τομείς: εμπόριο, βιομηχανία, μεταφορές, τελωνειακή και εμπορική πολιτική, νομισματοκοπία, πολιτική ταχυδρομείων και τηλεγραφείων, ναυσιπλοΐα και σιδηροδρόμους.[20]

Η σύντομη διάρκεια του πολέμου εξέπληξε όχι μόνο τους ίδιους τους Γερμανούς, αλλά και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Παρά το γεγονός ότι η Αυστρία ήταν στρατιωτικά ισχυρότερη, όλοι περίμεναν η διάρκεια του πολέμου να είναι μεγαλύτερη και νικητής να αναδειχθεί η Αυστρία. Οι Μεγάλες Δυνάμεις υποτίμησαν τη δύναμη της Πρωσίας, μετά τις στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις του Στρατηγού Albrecht von Roon στις αρχές

[17] Στην πλευρά των Πρώσων τάσσονταν 17 μικρότερα βορειογερμανικά κράτη, ενώ με την πλευρά της Αυστρίας 13 μέλη της Ομοσπονδίας, μεταξύ των οποίων ήταν τα μεγαλύτερα νοτιογερμανικά κράτη. Halder, W., *Innenpolitik im Kaiserreich, 1871 – 1914*, Darmstadt, 2006, σελ. 7.

[18] Canis, K.,*ό. π.*, σελ. 30-31.

[19] Στις 26 Ιουλίου 1866 υπεγράφησαν στο Nikolsburg, οι όροι ειρήνης, οι οποίοι επικυρώθηκαν στις 23 Αυγούστου με τη Συνθήκη της Πράγας.: Müller, A., *Die Deutschen, Ihre Klassenkämpfe, Aufstände, Staatsreiche und Revolutionen, Eine Chronik von Artur Müller*, München, 1972, σελ. 207-208.

[20] Ott, H., Schäfer, H. (hrsg.), *Wirschafts-Ploetz, Die Wirtschaftsgeschichte zum Nachschlagen*, Ploetz, Freiburg/Würzburg, 1984, σελ. 257.

της δεκαετίας του 1860.[21] Η Αγγλία, παρά το γεγονός ότι δεν εμπιστεύονταν τον Bismarck, δεν είχε εμπλακεί στον πόλεμο υπέρ της Αυστρίας. Η Ρωσία έμεινε ουδέτερη. Η ουδετερότητα της Ρωσίας στηρίζεται στην απόφαση της Αυστρίας να υποστηρίξει την Αγγλία και τη Γαλλία στον Κριμαϊκό Πόλεμο το 1853/6 καθώς και στη βοήθεια που έστειλε η Πρωσία στην καταστολή της επανάστασης στην Πολωνία το 1863. Η Γαλλία δεν μπλέχτηκε ενεργά στον πόλεμο, πιστεύοντας ότι έχοντας το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ Πρωσίας και Αυστρίας θα μπορούσε, ως διαπραγματευτής, να κερδίσει εδάφη και συγκεκριμένα τη δυτική όχθη του Ρήνου ποταμού. Όμως λόγω της μικρής διάρκειας του πολέμου ο Ναπολέων ΙΙΙ δεν κατάφερε να υλοποιήσει το στόχο του, εφόσον η συνθήκη ειρήνης υπεγράφη πολύ νωρίτερα από ότι υπολόγιζε.[22]

Τον Αύγουστο του 1866 ο Bismarck υπέγραψε αμυντική συμμαχία[23] με τα νότια Κράτη Bayern, Württemberg και Baden, και αργότερα και με το Hesse.[24] Τα μέλη της συμμαχίας συμφώνησαν ότι σε καιρό πολέμου θα υποστήριζαν με τα στρατεύματα τους την Πρωσία. Με βάση τη συμμαχία αυτή τα νότια Κράτη συμμετείχαν στο Γαλλο-Γερμανικό πόλεμου του 1870/71 στο πλευρό της Πρωσίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν πολλές διαμάχες στη νέα Αυτοκρατορία και πολλοί από τους κατοίκους αντιμετώπιζαν με σκεπτικισμό την υπεροχή των Πρώσων. Για το λόγο αυτό η νέα Αυτοκρατορία έπρεπε πρώτα να συγκροτηθεί εσωτερικά με νόμους που θα την κρατούσαν ενωμένη και θα οργάνωναν τις αρχές της πολιτικής της ζωής. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό ήταν η γρήγορη έκδοση διατάγματος που θα οδηγούσε στο Σύνταγμα της Αυτοκρατορίας.[25] Όταν οι υπογραφές των συμφωνιών Ειρήνης και σύγκλισης της Ομοσπονδίας ολοκληρώθηκαν, ο Bismarck έσπευσε να

[21] Οι μεταρρυθμίσεις περιελάμβαναν τριετή υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, καλύτερη εκπαίδευση, νέα οργάνωση και καινούργιο οπλισμό.
[22] Ο Bismarck απαίτησε να υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης σύντομα μετά τη λήξη του πολέμου, έτσι ώστε να μην έχει τη δυνατότητα ο Ναπολέων ΙΙΙ να αναλάβει το ρόλο του μεσολαβητή. Βλέπε σχετικά: Canis, K., *ό. π.*, σελ. 31-32.
[23] Η συμμαχία ονομαζόταν Schütz- und Trutzbündnis.
[24] Στις 11.04.1867
[25] Halder, W., *ό. π.*, σελ. 6.

λύσει τη συνταγματική διαμάχη σχετικά με την πρωσική στρατιωτική μεταρρύθμιση (*preußischen Verfassungskonflikt* ή *Heereskonflikt*). Η συγκεκριμένη διαμάχη είχε ξεσπάσει την περίοδο 1859 έως το 1866, ανάμεσα στο βασιλιά Wilhelm I και τη Συνέλευση, στην οποία υπερίσχυαν οι φιλελεύθεροι ως εκπρόσωποι του λαού.[26]

Στη Βουλή ο Bismarck με υπερηφάνεια διακήρυξε: «*Επιθυμούμε την ειρήνη, διότι κατά τη γνώμη μας η πατρίδα κρίνει σε μεγάλο βαθμό ότι στην παρούσα κατάσταση, όπως και παλαιότερα, είναι αναγκαία. Επιθυμούμε την ειρήνη και την αναζητούμε, διότι πιστεύουμε ότι την παρούσα στιγμή μπορούμε να την βρούμε. Θα μπορούσαμε να την είχαμε αναζητήσει νωρίτερα, εάν είχαμε την ελπίδα, ότι θα μπορούσαμε να την βρούμε...* » Όπως είθισται να λέγεται: «*Αυτό που κερδίζει στη μάχη κανείς με το σπαθί του, το φθείρει με την πέννα. Έχω πλήρη εμπιστοσύνη ότι εμείς δεν θα φτάσουμε στο σημείο να ακούσουμε ότι αυτό που κερδήθηκε με τη μάχη και την πέννα καταστράφηκε από αυτό το Βήμα!*»[27]

---

[26] Ο Υπουργός Πολέμου, Albrecht Graf von Roon, θεωρούσε αναγκαία την αναδιοργάνωση του στρατού, που αριθμούσε ήδη από το 1815, 150.000 άνδρες, παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των κατοίκων της Πρωσίας είχε διπλασιαστεί. Η Συνέλευση, από την οποία εξαρτιόταν η έγκριση του προϋπολογισμού, υποστήριζε την αύξηση του στρατού, απαιτούσαν μείωση της στρατιωτικής θητείας από 3 σε 2 έτη και αύξηση του προϋπολογισμού. Ο βασιλιάς, από την άλλη πλευρά, έκρινε την ανάμιξη της Βουλής ως επίθεση στα δικαιώματα του όσον αφορούσαν στο στρατό. Ο Υπουργός Πολέμου, Roon, διακρίνοντας ότι δεν υπήρχε περιθώριο συμβιβασμού πρότεινε στο βασιλιά να διορίσει τον Bismarck Πρωθυπουργό, όπως και έγινε στις 23 Σεπτεμβρίου 1862. Λίγο αργότερα ο Bismarck ανέλαβε το αξίωμα του Υπουργού Εξωτερικών. Ο Bismarck έβλεπε τη διαμάχη ως μάχη ισχύος ανάμεσα στη Βουλή και το θρόνο. Ήθελε να ενισχύσει τη δύναμη του βασιλιά, χωρίς όμως να μειώσει τη Βουλή. Εφόσον στο Σύνταγμα δεν προβλεπόταν κάποια λύση για τη συγκεκριμένη διαμάχη, την ονόμασε «Συνταγματικό κενό» (Lücke in der Verfassung). Σε αυτή την περίπτωση τη λύση θα έπρεπε να τη δώσει ο μονάρχης. Ο Bismarck αρνήθηκε την αύξηση του στρατιωτικού προϋπολογισμού από τους φιλελεύθερους, χωρίς προηγούμενη τροποποίηση του προϋπολογισμού. Γνώριζε όμως πολύ καλά ότι μπορούσε να κερδίσει τους φιλελεύθερους με την ίδρυση της Αυτοκρατορίας.
Η διαμάχη έλαβε τέλος με συμβιβασμό με τους φιλελεύθερους το 1866 μετά το Γερμανικό Πόλεμο (Ιούνιος 1866 – Αύγουστος 1866) μεταξύ της Γερμανικής Ομοσπονδίας και του Βασιλείου της Πρωσίας έναντι της Αυστρίας.
Σύμμαχοι της Γερμανικής Ομοσπονδίας ήταν: τα Βασίλεια Sachsen, Bayern, Hannover, Württemberg, τα μεγάλα Δουκάτα Hessen, Baden, Sachsen-Meiningen, Nassau, το Hessen-Kassel. Σύμμαχοι του Βασιλείου της Πρωσίας ήταν: η Ιταλία, τα μεγάλα Δουκάτα Oldenburg, Sachsen-Weimar-Eisenach, Mecklenburg-Srelitz, οι πόλεις Bremen, Hamburg, Lübeck, τα δουκάτα Braunschweig, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Coburg-Gotha, τα πριγκιπάτα Waldeck-Pyrmont, Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sodershausen, Reuß jüngerer. Ο συμβιβασμός αφορούσε στην αποδοχή των αποζημιώσεων. Με βάση αυτόν, αναγνώριζε ο Πρωθυπουργός το δικαίωμα έγκρισης του προϋπολογισμού από τη Βουλή. Ο συμβιβασμός έγινε αποδεκτός στις 3 Σεπτεμβρίου 1866, με 250 ψήφους υπέρ και 75 κατά και έτσι λύθηκε οριστικά η διαμάχη. Βλέπε σχετικά: Hoppe, B. *Der preußische Verfassungskonflikt von 1862-1866*, München, 1993, σελ. 146-148.

[27] Müller, A., *ό. π.*, σελ. 207.

2.3 Ο Γαλλο-Γερμανικός πόλεμος, 1870

Στις 19 Ιουλίου 1870, η Γαλλία κήρυξε τον πόλεμο στη Βορειογερμανική Ομοσπονδία.[28] Η ανάπτυξη των γερμανικών στρατευμάτων σε θέση μάχης επετεύχθη με τη βοήθεια των σιδηροδρόμων.[29] Τον Αύγουστο οι δυνάμεις της Πρωσίας προέλασαν και πέρασαν τα γαλλικά σύνορα. Η Γαλλία, από επιτιθέμενη, είχε περάσει τώρα στην άμυνα. Η Αλσατία και η Λωρραίνη, οι γαλλικές περιοχές γύρω από τον Ρήνο, κατελήφθησαν από τις δυνάμεις του Bismarck και την 1η Σεπτεμβρίου ο γαλλικός στρατός συνετρίβη στη μάχη του Sedan. Ο Ναπολέων ΙΙΙ αιχμαλωτίστηκε και στις 4 Σεπτεμβρίου η μοναρχία αντικαταστάθηκε από τη δημοκρατική «κυβέρνηση εθνικής άμυνας».[30] Στις 10 Μαΐου υπεγράφη η Συνθήκη της Φρανκφούρτης, σύμφωνα με την οποία η Γαλλία ήταν υποχρεωμένη να πληρώσει το ποσό των 5,57 δις. φράγκων στη Γερμανία ως πολεμική αποζημίωση και παράλληλα να της παραδώσει την περιοχή της Αλσατίας και μέρος της περιοχής της Λωρραίνης.[31]

Μετά από αυτά τα γεγονότα η Αγγλία και η Ρωσία έβλεπαν ότι η Γαλλία δεν θα ήταν πλέον σε θέση να αναδιοργανωθεί με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων της Κεντρικής Ευρώπης. Η ανησυχία στους πολιτικούς κύκλους της Αγγλίας για αυτή την καταλυτική ανατροπή της ισορροπίας δυνάμεων στην Κεντρική Ευρώπη υπογραμμίστηκε με έμφαση στο λόγο βουλευτή της αντιπολίτευσης, ιδρυτή του συντηρητικού κόμματος, Benjamin Disraeli, στο βρετανικό Κοινοβούλιο στις 9 Φεβρουαρίου 1871: «*Αυτός ο πόλεμος σημαίνει την έναρξη της*

[28] Με την ίδρυση της Βορειογερμανικής Ομοσπονδίας η Πρωσία, ως ηγεμόνας της Ομοσπονδίας, έγινε «Μεγάλη Δύναμη».

[29] Ο ενωμένος γερμανικός στρατός αριθμούσε σχεδόν 519.000 στρατιώτες, ενώ ο γαλλικός περιελάμβανε περίπου 336.000. Κατά τη διάρκεια διεξαγωγής του πολέμου και οι δύο πλευρές ξεπέρασαν το 1 εκ. στρατό. Επικεφαλής των γερμανικών στρατευμάτων ήταν ο πρώσος στρατηγός Helmut Graf von Moltke και επικεφαλής των Γάλλων ο Marschall François Achille Bazaine. Βλέπε σχετικά: Stählin, K., *Der Deutsch-Französische Krieg 1870/71*, Heidelberg, 1912, σελ. 46-51.

[30] Stählin, K., *ό. π.*, σελ. 116-118.

[31] Σύμφωνα με το άρθρο ΙΙ της Συνθήκης, το ποσό των 1 δις. Φράγκων έπρεπε να καταβληθεί εντός του έτους 1871, ενώ το υπόλοιπο ποσό εντός των επόμενων 3 ετών. *Ibid.* σελ. 185/7. Βλέπε επίσης: Stübler, D., (Hrsg.), *Deutschland-Italien 1850-1871. Zeitgenössische Texte*, Leipzig, 2007, σελ. 298-99.

γερμανικής επανάστασης, πολιτικό γεγονός σημαντικότερο από την Γαλλική Επανάσταση των τελευταίων ετών.... Η ισορροπία της ισχύος έχει ολοκληρωτικά καταστραφεί, και το κράτος, το οποίο υποφέρει και αισθάνεται πιο έντονα αυτές τις αλλαγές, είναι η Αγγλία.» [32] Τέλη Φεβρουαρίου 1871 ο Γερμανός Πρέσβης στο Λονδίνο ανέφερε στον Bismarck: «*Ακόμα και όσες εφημερίδες ήταν έως τώρα φιλικές ή λιγότερο εχθρικές προς εμάς δείχνουν μία αυθόρμητη μεταστροφή εναντίον της Γερμανίας, ο οποίος δεν υπήρχε καθ' όλη την περίοδο του πολέμου.*»[33] Αλλά και από την πλευρά της ρωσικής Κυβέρνησης, οι γερμανοί στρατιωτικοί χαρακτηρίστηκαν ότι «*θριαμβολογούσαν υπερβολικά*»[34].

Η δημιουργία της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Αυτοκρατορίας (*Deutsches Kaiserreich*) με την ενσωμάτωση των νοτίων γερμανικών Κρατών και της Βορειογερμανικής Ομοσπονδίας και η νίκη κατά της Γαλλίας, στις 10 Μαΐου 1871,[35] επέδρασαν θετικά, ως οι σημαντικότεροι οικονομικοί παράγοντες, στην εμπορική διέξοδο της Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα τόσο μέσω της προσάρτησης της περιοχής Αλσατίας-Λωραίνης (ορυχεία άνθρακα και σιδήρου, ανθούσα γεωργία, δυναμική κλωστοϋφαντουργία), όσο και μέσω της πληρωμής των πολεμικών αποζημιώσεων από τη Γαλλία εντός τριών ετών (5,57 δις. φράγκα, εκ των οποίων τα 273 εκ. σε χρυσό).[36]

---

[32] Monypenny, W. F., & Buckle, G. E., *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, London, 1929, Τόμος 2, σελ. 473.
[33] Kolb, E., *Umbrüche deutscher Geschichte 1866/71 – 1918/19 – 1929/33. Ausgewählte Aufsätze*, München, 1993, σελ. 184.
[34] Schweinitz, W. von, *Briefwechsel des Botschafters General von Schweinitz*, Berlin 1928, σελ. 99.
[35] Το Παρίσι παραδόθηκε στους Πρώσους στις 28.01.1871. Με την πτώση της πρωτεύουσας κατάρρευσε και η γαλλική αντίσταση. Στις 26.02.1871 η Πρωσία και η Γαλλία υπέγραψαν προσωρινή ειρήνη μεταξύ τους, το «Vorfrieden von Versailles», που τους έδινε τη δυνατότητα να διαπραγματευτούν το κείμενο της τελικής Συνθήκης Ειρήνης. Στις 10.05.1871υπεγράφη μεταξύ Πρωσίας και Γαλλίας η Συνθήκη Ειρήνης της Φρανκφούρτης (Friede von Frankfurt) που αποτέλεσε και την τελική Συνθήκη.
[36] H. Ott, H. Schäfer (hrsg.), *ό. π.*, σελ. 258.

2.4 Η ανακήρυξη της ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, 1871. Το πολιτικό σύστημα και το Σύνταγμα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας

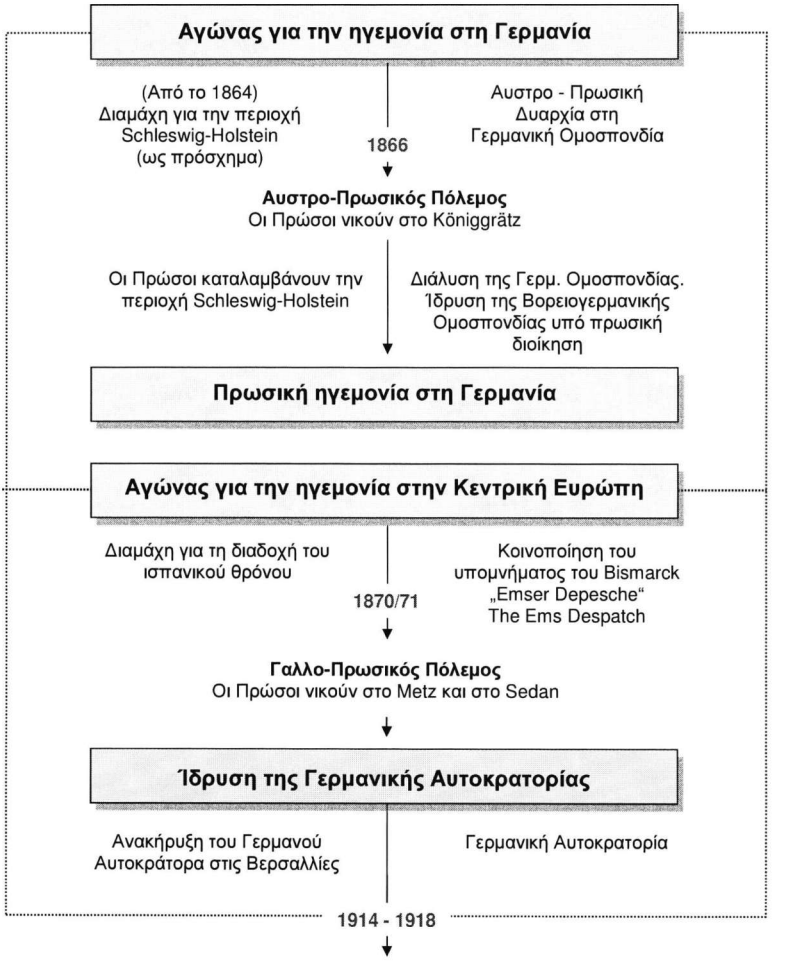
Στις 18 Ιανουαρίου 1871 στην αίθουσα δεξιώσεων των Βερσαλλιών η τελετή της ανακήρυξης είχε έντονο στρατιωτικό και θριαμβευτικό χαρακτήρα. Στην αίθουσα παρευρέθησαν γερμανοί κυβερνήτες, στρατιωτικοί, διπλωμάτες και αυλικοί. Ο βασιλιάς της Πρωσίας, Wilhelm I, ανήγγειλε ότι ήταν έτοιμος να αναλάβει το γερμανικό αυτοκρατορικό στέμμα και ο μεγάλος Δούκας Friedrich I von Baden ανακήρυξε το βασιλιά Wilhelm I σε αυτοκράτορα. Οι παρευρισκόμενοι αναφώνησαν τρεις φορές «Ζήτω» και ύψωσαν τα σπαθιά και τα κράνη τους ως ένδειξη ενθουσιασμού. Η όλη σκηνή είναι σήμερα γνωστή από τον πίνακα του Anton von Werner.[37]

Στις 9 Δεκεμβρίου το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο υπέβαλλε αίτηση για τη διεύρυνση της Ομοσπονδίας σε «Γερμανική Αυτοκρατορία», η οποία ενεκρίθη από τη Βουλή στις 10 Δεκεμβρίου 1870.[38] Λίγες ημέρες μετά, στις 31 Δεκεμβρίου, ανακοινώθηκε το νέο Σύνταγμα της Αυτοκρατορίας, σύμφωνα με το οποίο καταργήθηκε και επισήμως η Βορειογερμανική Ομοσπονδία. Οι περισσότεροι νόμοι της εντάχθηκαν στο νομικό σύστημα που συγκροτήθηκε στα πλαίσια της Γερμανικής Αυτοκρατορίας.[39]

---

[37] Stübler, D., (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 292-4.
[38] *Ibid.*, σελ. 289-90.
[39] Pollmann, K.E., *Parlamentarismus im Nordeutschen Bund 1867-1870*, Düsseldorf, 1985, σελ. 502-512.

Σταθμοί ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας:

Η τελετή της 18ης Ιανουαρίου όφειλε, σύμφωνα με τη θέληση των σκηνοθετών της, να αποσαφηνίσει ποιός θα κατείχε τα ηνία στη νέα Αυτοκρατορία: ο Αυτοκράτορας, η Βουλή ή ο στρατός; Μέχρι το τελευταίο λεπτό υπήρχε πιθανότητα η εκδήλωση να ακυρωθεί. [40] Ο Wilhelm I ήταν εξοργισμένος με τον τίτλο του «Γερμανού Αυτοκράτορα», που του επεβλήθη από τον Bismarck αντί του «Αυτοκράτορας της Γερμανίας». Ο Bismarck είχε όμως εσκεμμένα επιλέξει τον τίτλο αυτό, διότι ο όρος «Αυτοκράτορας της Γερμανίας» ήταν άμεσα συνδεδεμένος με εδαφικές διεκδικήσεις.[41]

Η Γερμανική Αυτοκρατορία ήταν μία ομοσπονδία κρατών.[42] Το κυρίαρχο πρόσωπο στο πολιτικό σύστημα της Αυτοκρατορίας ήταν ο Καγκελάριος, ο οποίος δεν λογοδοτούσε απέναντι στη Βουλή, παρά μόνο στον Αυτοκράτορα. Τα κυβερνητικά έγγραφα ήταν μόνο τότε έγκυρα, όταν τα υπέγραφε ο Καγκελάριος. Η θέση που κατείχε τόσο ως πρώσος Πρωθυπουργός αλλά και πρόεδρος του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου του έδινε πολλά περιθώρια πολιτικών κινήσεων. Ήταν ο μεσάζων μεταξύ του Αυτοκράτορα, της Βουλής και του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου.[43]

---

[40] Ο πρίγκιπας Otto von Bayern έγραψε χαρακτηριστικά στον αδελφό του, βασιλιά Ludwig II: «Αχ, Ludwig, δεν είμαι σε θέση να σου γράψω πόσο ατελείωτο πόνο και θλίψη ένοιωθα κατά τη διάρκεια της τελετής, πόσο απρόθυμος αισθανόμουν και ντρεπόμουν για όλα αυτά που έβλεπα... Πόσο θλιβερή εντύπωση μου έκανε να βλέπω τη Βαυαρία μας να θίγεται από τον Αυτοκράτορα. Ήδη από παιδί δεν ήμουν συνηθισμένος σε κάτι τέτοιο, η καρδιά μου ήταν έτοιμη να εκραγεί. Όλα ήταν τόσο λαμπερά, τόσο φανταχτερά και ταυτόχρονα επιδεικτικά, ψυχρά και κενά.»: Deuerlein von Rauch, E., *Die Gründung des Deutschen Reiches 1870/1871 in Augenzeugenberichten*, Düsseldorf, 1970, σελ. 308.

[41] Kaiser Friedrich III, *Das Kriegstagebuch von 1870 / 71*, hrgs. von H. O. Meisner, Berlin und Leipzig, 1926, σελ. 337.

[42] Η Γερμανική Αυτοκρατορία, ως ομοσπονδία κρατών περιελάμβανε τα βασίλεια των: Preußen, Bayern, Sachsen και Württemberg, τα μεγάλα δουκάτα των Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz, Oldenburg και Sachsen-Weimar, τα δουκάτα των Anhalt, Braunschweig, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Coburg-Gotha και Sachsen-Meiningen, τα πριγκιπάτα των Lippe, νέο Reuß, παλαιό Reuß, Schaumburg-Lippe, Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sondershausen και Waldeck, τις πόλεις των Bremen, Hamburg και Lübeck, καθώς επίσης και την περιοχή Elsass-Lothringen. Περισσότερο του 60% των κατοίκων της Αυτοκρατορίας κατοικούσαν στην Πρωσία: Fesser, G., *Die Kaiserzeit, Deutschland 1871-1918*, Erfurt, 2000, σελ. 7.

[43] Loth, W., *Katholiken im Kaiserreich. Der politische Katholizismus in der Krise des wilhelminischen Deutschlands*, Düsseldorf, 1984, σελ. 88 – 100.

Η διάκριση των κρατικών αρμοδιοτήτων μεταξύ Αυτοκρατορίας και Ομοσπονδιακών Κρατών ήταν εξαρχής σαφείς.[44] Το Σύνταγμα, όπως αυτό υπεγράφη στις 16 Απριλίου 1871,[45] δεν αναφερόταν καθόλου στα πολιτικά κόμματα και αναγνώριζε τέσσερα όργανα: τον Αυτοκράτορα, τη Βουλή, το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο και τον Καγκελάριο. Οι κυριότερες αρμοδιότητες που είχε ο Αυτοκράτορας ήταν:

- Το δικαίωμα να κηρύσσει πόλεμο, να συνάπτει ειρήνη και συμφωνίες με άλλα κράτη και να διαπιστεύει πρεσβευτές (Άρθρο 11 / 1).
- Για την κήρυξη ενός πολέμου στο όνομα της Αυτοκρατορίας ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, εκτός εάν συντελούνταν επίθεση στην επικράτεια (Άρθρο 11 / 2).
- Το δικαίωμα να διορίζει, να διακόπτει τις συνεδριάσεις και να παύει το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο και τη Βουλή (Άρθρο 12).
- Το δικαίωμα της εξαγγελίας, εκτέλεσης και επίβλεψης των Νόμων της Αυτοκρατορίας. Τα διατάγματα και οι διατάξεις του Αυτοκράτορα εκδίδονταν στο όνομα της Αυτοκρατορίας. Προκειμένου να ισχύουν προϋπόθεταν την προσυπογραφή του Καγκελάριου, ο οποίος έφερε και την ευθύνη για την εκτέλεσή τους (Άρθρο 17).
- Το δικαίωμα διορισμού και παύσης των λειτουργών της Αυτοκρατορίας (Άρθρο 18).[46]

Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο αποτελούνταν από τους αντιπροσώπους των μελών της Ομοσπονδίας, οι οποίοι αριθμούσαν συνολικά 58 μέλη (Άρθρο 6 / 1). Κάθε αντιπρόσωπος είχε δικαίωμα να εμφανίζεται στη Βουλή, προκειμένου να εκφράσει τις απόψεις της Κυβερνήσεως του, ακόμα και όταν αυτές δεν υιοθετούνταν από την πλειοψηφία του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου. Κανένα μέλος δεν μπορούσε να ανήκει

---

[44] Η Διοίκηση, η Δικαιοσύνη, ο Πολιτισμός και η Εκπαίδευση αποτελούσαν αντικείμενα των Ομοσπονδιακών Κρατών. Η Αυτοκρατορία ήταν υπεύθυνη για την Εξωτερική Πολιτική και το Στρατό, καθώς επίσης και για την Οικονομία, το Δίκαιο, τη Συγκοινωνία και το Εμπόριο. Βλέπε σχετικά: Fesser, G., *ό. π.*, σελ. 8.

[45] Boldt, H., *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Τόμος ΙΙ, *Von 1896 bis zur Gegenwart*, München, 1993, σελ. 171-184.

[46] *Ibid.*, σελ. 171-184.

ταυτόχρονα και στη Βουλή και στο Ομοσπονδιακό Συμβούλιο (Άρθρο 9), το οποίο αναλάμβανε δράση μετά από τα μέτρα και τα ψηφίσματα που εγκρίνονταν από τη Βουλή.

Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, σύμφωνα με το Σύνταγμα, συγκροτούσε μόνιμες επιτροπές (Άρθρο 8), αναφορικά με: το στρατό και τις οχυρώσεις, τα ναυτικά ζητήματα, τις τελωνειακές και φορολογικές διατάξεις, το εμπόριο και τις μεταφορές, τους σιδηροδρόμους, τα ταχυδρομεία, τα τηλεγραφήματα και τη δικαιοσύνη. Κάθε επιτροπή απαρτιζόταν από εκπροσώπους από τέσσερα (4) κράτη τουλάχιστον, εκτός του προέδρου και κάθε εκπρόσωπος κράτους είχε δικαίωμα μίας ψήφου. Στην επιτροπή για το στρατό και τις οχυρώσεις η Βαυαρία είχε μόνιμη έδρα, ενώ τα υπόλοιπα μέλη της ίδιας επιτροπής, όπως και τα μέλη της επιτροπής για τα ναυτικά ζητήματα εκλέγονταν από τον Αυτοκράτορα. Αντιθέτως τα μέλη των άλλων επιτροπών εκλέγονταν από το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο.

Στις 3ης Μαρτίου 1871 διεξήχθησαν οι πρώτες εκλογές για τη Βουλή της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αυτές το μεγαλύτερο ποσοστό απέσπασαν το κόμμα των ελεύθερων συντηρητικών (die Freikonservative Partei - DRP: ποσοστό 8,9%) μαζί με το κόμμα των συντηρητικών (die Konservative Partei - KP: ποσοστό 14,1%), το κόμμα των φιλελεύθερων (die Liberale Partei - LRP: ποσοστό 7,2%) μαζί με το κόμμα των φιλελεύθερων εθνικιστών (die Nationalliberale Partei - NLP: ποσοστό 30,1%) και τέλος το κόμμα των κεντρώων (die Zentrumspartei: ποσοστό 18,7%). Ήδη από τις 7 Αυγούστου 1869 είχε ιδρυθεί υπό την ηγεσία του August Bebel το Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα (die Sozialdemokratische Arbeitspartei) στο Eisenach, το οποίο απαιτούσε «*πολιτική απελευθέρωση σαν προϋπόθεση της*

οικονομικής απελευθέρωσης.» [47] Το Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα στις συγκεκριμένες εκλογές έλαβε ποσοστό 3,2%.[48]

Τα μέλη της Βουλής, από την άλλη πλευρά, άντρες άνω των 25 ετών, εκλέγονταν με καθολική, άμεση και μυστική ψηφοφορία (Άρθρο 20). [49] Οι γυναίκες δεν είχαν δικαίωμα ψήφου. Μεταξύ άλλων η Βουλή είχε το δικαίωμα να προτείνει νόμους που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του Αυτοκράτορα, καθώς επίσης και να παραπέμπει αναφορές, που απευθύνονται σε αυτή, προς το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο ή τον Καγκελάριο (Άρθρο 23). Κάθε νομοθετική περίοδος της Βουλής διαρκούσε τρία χρόνια και διαλυόταν με ψήφισμα του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, μετά τη συγκατάθεση του Αυτοκράτορα (Άρθρο 24). Σε περίπτωση διάλυσης της οι επόμενες εκλογές λάμβαναν μέρος εντός 60 ημερών. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μέλη της Βουλής δεν επιτρεπόταν να λαμβάνουν μισθό (Άρθρο 32) [50].

Η προεδρία του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου και η επίβλεψη των δραστηριοτήτων της ήταν αρμοδιότητα του Καγκελάριου, ο οποίος διοριζόταν από τον Αυτοκράτορα, χωρίς προηγούμενη συναίνεση της Βουλής (Άρθρο 15/1). Προσυπέγραφε τις πολιτικές υποθέσεις σχετικά με τις αυτοκρατορικές διατάξεις και αποφάσεις και με αυτό τον τρόπο αναλάμβανε και την ευθύνη για αυτές (Άρθρο 17). Στην πραγματικότητα ο Καγκελάριος αποτελούσε σύμφωνα με το Σύνταγμα το ανώτερο

---

[47] *Ibid.*, σελ. 209.

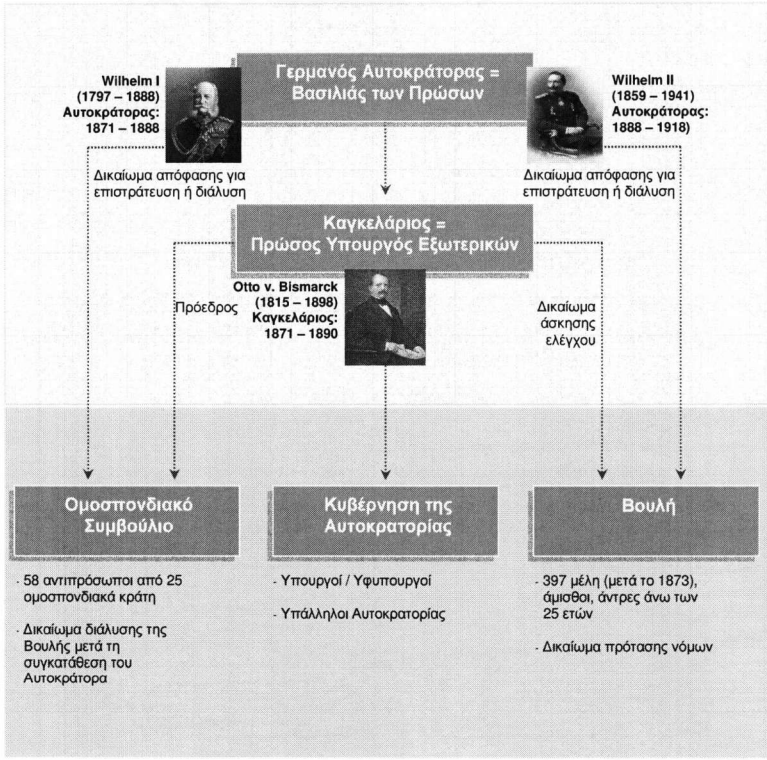
[48] Στις εκλογές της 3ης Μαρτίου 1871, τα ποσοστά και οι έδρες που έλαβαν τα κόμματα ήταν: Konservative 14,1% και 57 έδρες, Deutsche Reichspartei 8,9% και 37 έδρες, Liberale Reichspartei 7,2% και 30 έδρες, Nationalliberale 30,1% και 125 έδρες, Deutsche Fortschrittspartei 8,8% και 46 έδρες, Deutsche Volkspartei 0,5% και 1 έδρα, Zentrum 18,7% και 63 έδρες, Sozialdemokraten 3,2% και 2 έδρες, Welfen 1,6% και 7 έδρες, Dänen 0,5% και 1 έδρα, Polen 4,5% και 13 έδρες, Διάφορα 2% καμία έδρα. Σύνολο Εδρών: 382. Βλέπε σχετικά: Ομιλίες στη Βουλή: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstags, I. Legislaturperiode, I. Session1871, Fraktionen des Deutschen Reichstages, Berlin 1871, Τόμος 9, σελ. 285-9. Βλέπε επίσης παράρτημα, σελ. 283 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[49] Δικαίωμα ψήφου είχαν οι γυναίκες για πρώτη φορά στις εκλογές της 19ης Ιανουαρίου 1919.

[50] Η θητεία των Βουλευτών (αρχικά: 382 μέλη και μετά το 1873: 397) ήταν τριετής και μετά το 1888 πενταετής. Ο Bismarck στην προσπάθεια του να αποφύγει τη δημιουργία επαγγελματιών Βουλευτών, δεν επέτρεπε την απολαβή επιδόματος ή τη λήψη χρημάτων από μέρους τους. Στην πραγματικότητα υπήρχαν, από τη μία πλευρά, πολλοί Βουλευτές, οι οποίοι ήταν οικονομικά ανεξάρτητοι και από την άλλη, όσοι δεν είχαν οικονομική ευμάρεια και χρηματοδοτούνταν από τα κόμματα. Συνεπώς η απαγόρευση του επιδόματος είχε κατά μία έννοια καταστρατηγηθεί. Το 1906 άλλαξε ο Νόμος και οι Βουλευτές λάμβαναν ετησίως 3.000 Μάρκα.: Nipperday, T., *ό. π.*, σελ. 108.

όργανο και είχε μαζί με τον Αυτοκράτορας την ελευθερία να καθορίζουν τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική πολιτική. [51]

Θα μπορούσαμε να παραστήσουμε το Σύνταγμα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας με τον ακόλουθο πίνακα:

[51] Frotscher, W., Pieroth, B., *Verfassungsgeschichte*, München, 2005, Τόμος 5, σελ. 383. Βλέπε επίσης: Halder, W., *ό. π.*, σελ. 15-19.

2.5 Νέα πορεία και απομόνωση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας

Η απομάκρυνση του Bismarck από τη θέση του Καγκελάριου το Μάιο του 1890 σηματοδότησε μία νέα εποχή στην εξωτερική πολιτική που ακολούθησε η Γερμανική Αυτοκρατορία τα επόμενα χρόνια έως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-18). Αυτή η νέα πορεία (*Neuer Kurs*) εφαρμόστηκε από το διάδοχο του Bismarck, υποστράτηγο Leo von Caprivi και συνεχίστηκε εν μέρει και από τον τρίτο Καγκελάριο της Αυτοκρατορίας, Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst.

Αιτία για την εφαρμογή της νέα πορείας στην εξωτερική πολιτική αποτέλεσε στις 15 Ιουνίου 1888 η ανακήρυξη του Wilhelm II σε βασιλιά της Πρωσίας και Αυτοκράτορα της Γερμανίας. Ο 29χρονος τότε Wilhelm II είχε μεγάλα όνειρα και σχέδια για τη Γερμανία, τα οποία δεν συμβιβάζονταν με την πολιτική που ακολουθούσε ο Bismarck, γεγονός το οποίο έφερε τον Αυτοκράτορα σε σύγκρουση με το «σιδερένιο Καγκελάριο». Ο Bismarck πίστευε ότι εύκολα θα μπορούσε να επηρεάσει τον Αυτοκράτορα να ακολουθήσει την εξωτερική πολιτική που ο ίδιος φιλοδοξούσε να εφαρμόσει, εφόσον πίστευε ότι ήταν η καλύτερη πολιτική για τη Γερμανική Αυτοκρατορία. Ο Wilhelm II από την πλευρά του ήταν αντίθετος στην συντηρητική εξωτερική πολιτική του Καγκελάριου. Προσδοκούσε γρήγορη ανάπτυξη της Αυτοκρατορίας, γεγονός που θα της εξασφάλιζε μια «θέση στον ήλιο» (*Platz an der Sonne*).[52] Οι συχνές αντιπαραθέσεις οδήγησαν το Wilhelm II να απολύσει τον Bismarck, στις 20 Μαρτίου 1890.

Ο διάδοχος του Bismarck, ο υποστράτηγος Leon von Caprivi, αποτελούσε επιλογή του ίδιου του Αυτοκράτορα που πίστευε ότι είχε βρει το κατάλληλο άτομο για να εφαρμόσει την εξωτερική πολιτική που ο ίδιος επιθυμούσε. Ένα από τα

[52] Penzler, J. (Hrsg.), *Fürst Bülows Reden nebst urkundlichen Beiträgen zu seiner Politik.*, I. Band 1897–1903, Berlin, 1907, σελ. 6. Βλέπε επίσης: Hertz-Eichenrode, D., *Deutsche Geschichte 1890-1918: Das Kaiserreich in der wilheminischen Zeit*, Stuttgart, Berlin, Köln, 1996, , σελ. 14 κ. εξ.

σημαντικότερα σημεία της σύγκρουσης του Bismarck με το Wilhelm II, ήταν η σύνθεση των συμμαχιών που είχε συγκροτήσει ο Καγκελάριος. Ο Bismarck επέμενε ότι η Γερμανία έπρεπε να έχει ως σύμμαχό της όχι μόνο την Αυστρο-Ουγγαρία, αλλά και τη Ρωσία. Από την άλλη πλευρά ο Αυτοκράτορας υποστήριζε ότι η συμμαχία μόνο με την Αυστρο-Ουγγαρία ήταν αρκετή προκειμένου να προστατέψει τη Γερμανία και τα συμφέροντα της σε περίπτωση που κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο. Ο Wilhelm II βρήκε στο πρόσωπο του Caprivi την υποστήριξη που ζητούσε για να απομακρύνει τη Γερμανία από τη Ρωσία.

Όταν ήρθε η στιγμή για την ανανέωση της Συμφωνίας Ουδετερότητας (*Rückversicherungsvertrag*) μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας, και παρά τις διπλωματικές προσπάθειες που κατέβαλαν οι Ρώσοι για την ανανέωση της, ο Caprivi και ο Υφυπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας, Holstein, αποφάσισαν να μην προχωρήσουν στην υπογραφή της ανανέωσης. Οι δύο πολιτικοί πίστευαν ότι η συμφωνία θα οδηγούσε στην απομόνωση της Γερμανίας, εφόσον δεν θα της επέτρεπε να είναι «φίλη του φίλου της και εχθρός του εχθρού της».[53] Για το λόγο αυτό ο Caprivi και ο Holstein προσπάθησαν να απομακρύνουν τη Γερμανία από τη Ρωσία και ταυτόχρονα να τη φέρουν πιο κοντά στην Αγγλία.[54]

Οι διαπραγματεύσεις όμως με την Αγγλία κάθε άλλο παρά εύκολες ήταν. Καταρχήν έπρεπε να προσδιοριστούν και να τεθούν με σαφήνεια τα συμφέροντα τόσο της Γερμανίας όσο και της Αγγλίας στην Αφρική και συγκεκριμένα στο νότιο τμήμα της ηπείρου. Ακόμα έπρεπε να γίνει και η ανταλλαγή των εδαφών, δηλαδή η Γερμανία να δώσει τη Ζανζιβάρη και να πάρει το νησί Χέλγκολαντ. Παρά τις όποιες διαφωνίες την 1η Ιουλίου 1880 τα δύο Κράτη κατέληξαν σε συμφωνία. Η κίνηση αυτής της προσέγγισης του Βερολίνου προς το Λονδίνο προκάλεσε φόβο στην Αγία Πετρούπολη, δεδομένου ότι σε μία κρίσιμη στιγμή η Ρωσία δεν θα είχε υποστήριξη

[53] Hildebrand, K., *Deutsche Aussenpolitik 1871-1918*, München 2008, σελ. 25.
[54] Hert-Eichenrode, D., *ό. π.*, σελ. 111/114.

στην Ευρώπη. Για το λόγο αυτό η Ρωσία στράφηκε προς τη Γαλλία. Το 1894, το τελευταίο έτος που ο Caprivi διετέλεσε Καγκελάριος, οι σχέσεις μεταξύ Γερμανίας και Αγγλίας δεν βελτιώθηκαν. Ένας λόγος για την αποτυχία προσέγγισης των δύο Κρατών ήταν η συνθήκη Εμπορίου, του 1891, μεταξύ Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας, Ιταλίας, Βελγίου και Ελβετίας. Η συνθήκη Εμπορίου είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της Τριπλής Συμμαχίας, μεταξύ Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας και Ιταλίας. Εξαιτίας εσωτερικής πολιτικής πίεσης στη Βουλή από τους βουλευτές που υποστήριζαν τους εμπόρους για την προώθηση των γερμανικών οικονομικών συμφερόντων, το 1893/4 προσχωρούν στη συνθήκη η Ισπανία, η Σερβία και η Ρωσία, με αποτέλεσμα να απομονωθεί η Αγγλία. Στην πραγματικότητα η συμμετοχή της Ρωσίας στη συνθήκη φανέρωνε την επιθυμία της Γερμανίας να προσεγγίσει τη Ρωσία, εφόσον η προσπάθεια προσέγγισης της Αγγλίας είχε αποτύχει.[55] Οι σχέσεις όμως μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας δεν ήταν πολύ καλές, ιδιαίτερα μετά την άρνηση της Γερμανίας να ανανεώσει τη συνθήκη Ουδετερότητας, όπως ήδη αναφέρθηκε. Επιπλέον η Αγία Πετρούπολη δεν φαινόταν να έχει πλέον ανάγκη το Βερολίνο, εφόσον είχε συμμαχήσει με το Παρίσι.[56]

Ήδη από το τέλος του 1893 παρατηρείται μία ταλάντευση της Γερμανίας μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να εφαρμόσει μία εξωτερική πολιτική που δεν θα την απομάκρυνε ακόμα περισσότερο από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις. Αυτή η απρόβλεπτη πολιτική ενόχλησε τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως την Αγγλία και τη Ρωσία.[57] Την τελευταία 5ετία του 19ου αιώνα οι σχέσεις μεταξύ Γερμανίας και Αγγλίας επιδεινώθηκαν. Ένας σημαντικός λόγος ήταν το Ανατολικό Ζήτημα. Το 1895 η Αγγλία άλλαξε στάση απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γεγονός το οποίο ανάγκασε τη Γερμανία και την Αυστρο-Ουγγαρία να αλλάξουν και εκείνες με τη σειρά τους τη στάση τους. Την ίδια χρονιά μετακίνησε η

[55] Hildebrand, K.., *ό. π.*, σελ. 26.
[56] Ullrich, V., *Die nervöse Großmacht 1871-1918: Aufstieg und Untergang des Deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main, 2007, σελ. 182/8.
[57] Hildebrand, K.., *ό. π.*, σελ. 27.

Αγγλία τη γραμμή άμυνάς της από την Κωνσταντινούπολη στο Κάϊρο, δημιουργώντας ένα κενό. Το κενό αυτό έσπευσαν να το καλύψουν η Γερμανία και η Αυστρο-Ουγγαρία, στην προσπάθειά τους να προλάβουν την παρέμβαση της Ρωσίας. Ένας ακόμα λόγος που ώθησε τη Γερμανία και την Αυστρο-Ουγγαρία να ασχοληθούν με την Νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν τα οικονομικά τους συμφέροντα στην περιοχή. Με την απουσία της Αγγλίας από την περιοχή μπορούσαν να τα πραγματοποιήσουν πιο εύκολα.[58]

Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή έπαιξε η απαίτηση του Wilhelm II να επεκτείνει τη Γερμανία εκτός Ευρώπης εφαρμόζοντας αυτό που ονομάστηκε Weltpolitik, γεγονός το οποίο προϋπόθετε την ύπαρξη ισχυρού γερμανικού πολεμικού ναυτικού. Ο ναύαρχος Alfred von Tirpitz τοποθετήθηκε αρχηγός του πολεμικού ναυτικού, έχοντας την απόλυτη υποστήριξη του Wilhelm II και του Υπουργού Εξωτερικών Fürst Bernhard Heinrich Karl Martin von Bülow. Η Weltpolitik που ο Αυτοκράτορας ήθελε να εφαρμόσει και το πρόγραμμα δημιουργίας ενός ισχυρού πολεμικού ναυτικού από τον Tirpitz (Tirpitz-Plan), ανησύχησαν τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η Αγγλία ήταν αυτή που ανησυχούσε περισσότερο, εφόσον θα κινδύνευε η ναυτική υπεροχή της. Για το λόγο αυτό ξεκίνησε και εκείνη με τη σειρά της ένα νέο πρόγραμμα εκπαίδευσης, επέκτασης και εκσυγχρονισμού του ναυτικού της (Second Naval Law).[59]

Τα χρόνια που ακολούθησαν ο Wilhelm II είχε πράγματι καταφέρει να κερδίσει μία «θέση στον ήλιο» (Platz an der Sonne[60]), εκμισθώνοντας την περιοχή του Kiatschou στην Κίνα (1897/8) και αγοράζοντας τα συμπλέγματα των νησιών Carolina, Palau και Mariana στον Ειρηνικό Ωκεανό.[61] Διπλωματικά όμως η Γερμανική Αυτοκρατορία είχε

---

[58] *Ibid.*, σελ. 27/8.
[59] Hertz-Eichenrode, D., *ό. π.*, σελ. 123 κ. εξ. Βλέπε επίσης: Hildebrand, K.., *ό. π.*, σελ. 29.
[60] Η φράση „Platz an der Sonne" χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Καγκελάριο Bernhard von Bülow σε μία συζήτηση στη Βουλή στις 6 Δεκεμβρίου 1897. Η συζήτησε αφορούσε στην αποικιακή πολιτική της Γερμανίας. Συγκεκριμένα ο von Bülow είχε δηλώσει: «Mit einem Worte: wir wollen niemanden in den Schatten stellen, aber wir verlangen auch unseren Platz an der Sonne» – δηλαδή: Δεν θέλουμε να επισκιάσουμε κανέναν, αλλά απαιτούμε τη θέση μας στον ήλιο». Βλέπε σχετικά: von Bülow, B., *Deutschlands Platz an der Sonne*, Berlin 1907, σελ. 6-8.
[61] Hertz-Eichenrode, D., *ό. π.*, σελ. 123 κ. εξ. Βλέπε επίσης: Hildebrand, K.., *ό. π.*, σελ. 29/30.

επιδεινώσει τις σχέσεις της με την Αγγλία και τη Ρωσία. Η ενεργή πολιτική που ακολούθησαν ο Αυτοκράτορας, Wilhelm II, ο von Tirpitz και ο von Bülow είχε σαν αποτέλεσμα την απομόνωσή της από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις για τα επόμενα δέκα χρόνια, έως το 1909.[62] Από τις 7 Ιουλίου 1909 ο πολιτικός Bethmann Hollweg ανέλαβε ως νέος Καγκελάριος, αντικαθιστώντας τον Bülow. Ο Hollweg για να αποτρέψει τον κίνδυνο μίας Γαλλορωσικής συμμαχίας προσπάθησε να βρει έναν τρόπο προσέγγισης με την Αγγλία, ακολουθώντας μια καινούργια εξωτερική πολιτική.[63]

[62] Ullrich, V., ό. π., σελ. 193 κ. εξ.
[63] Schöllgen, Gr., *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914*, München 1984, σελ. 287.

3 Το οικονομικό ενδιαφέρον της Γερμανίας στην Ελλάδα

3.1 Το οικονομικό ενδιαφέρον της Γερμανικής Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια

Μετά την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, τον Ιανουάριο του 1871 και την οικονομική της ανάπτυξη στις αρχές της δεκαετίας του 1870 ξεκίνησε και η αναζήτηση για νέες αγορές και αποικίες. Στο πλαίσιο αυτό η Νοτιοανατολική Ευρώπη μπήκε στο στόχαστρο όχι μόνο των γερμανικών εταιρειών, οι οποίες αναζητούσαν νέες αγορές για επενδύσεις, αλλά και των πολιτικών. Έκτοτε η Γερμανική Αυτοκρατορία προσηλώθηκε στην υλοποίηση αυτών των επεκτατικών σχεδίων, τα οποία αποτέλεσαν κατευθυντήρια γραμμή της εξωτερικής της πολιτικής.

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Bismarck ως Πρώσου Πρωθυπουργού δημοσιεύονται εκτενή κείμενα επιστημονικού ενδιαφέροντος, καθώς επίσης και περιγραφές ταξιδιών, που αναλύουν, από γερμανική οπτική γωνία, την κατάσταση που επικρατούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ασχολούνται κυρίως με την ιστορία, τη νοοτροπία και τη γλώσσα των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.[64] Οι εμπορικές συναλλαγές την περίοδο εκείνη χαρακτηρίζονται από την εξαγωγή εργοστασιακών προϊόντων από τη Δυτική Ευρώπη και την εισαγωγή προϊόντων εξόρυξης και γεωργικών προϊόντων από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή προς τη Δυτική Ευρώπη. Από γερμανικής πλευράς το συγκεκριμένο είδος εμπορίου δεν παρουσίαζε ανάπτυξη, επειδή τα γερμανικά πριγκιπάτα, μέχρι τα μέσα

[64] Konstantinovic, Z., *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, München, 1960. Βλέπε επίσης Paskaleva, V., *Die Aussenpolitik von Preussen, Deutschland und die Balkanslawen in der 50er und 70er Jahren des 19. Jahrhunderts*, in Bulgarian Historical Review, 4/1973, Sofia, σελ. 36.

του 19ου αιώνα παρήγαγαν γεωργικά προϊόντα, επαρκή για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών τους.[65]

Από τη δεκαετία του 1840, με τη βιομηχανοποίηση της Γερμανίας, παρατηρούμε αύξηση των γερμανικών εξαγωγών προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέσω της έκθεσης της Λειψίας (Leipziger Messe).[66] Με την πάροδο του χρόνου οι Γερμανοί επιχειρηματίες απαίτησαν την ίδρυση υπηρεσίας εμπορίου στην Κωνσταντινούπολη καθώς επίσης και την ύπαρξη συμβούλων σε κεντρικά εμπορικά σημεία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, έργο των οποίων θα ήταν η προώθηση των προϊόντων τους. Στόχος τους ήταν η ανεξαρτητοποίηση τους από την έκθεση της Λειψίας, έτσι ώστε να μην χρειάζεται να πληρώνουν την έκθεση ως μεσάζοντα για την πώληση των προϊόντων τους, όπως γινόταν έως εκείνη τη στιγμή.

Μέχρι το 1870 ιδρύθηκαν συμβουλευτικά εμπορικά κέντρα στις ακόλουθες πόλεις της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: Sarajevo, Ragusa (σημερινό Dubrovnik), Russe (Βουλγαρία), Bukarest, Galatz (Ρουμανία) και Κωνσταντινούπολη. Στην Αθήνα υπήρχε αντίστοιχα μία μικρή αποστολή.[67] Από τα μέσα του 1860 η Πρωσική Κυβέρνηση άρχισε να στέλνει πράκτορες στη Σερβία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία (τότε Μολδαβία και Βλαχία), προκειμένου να συλλέξουν πληροφορίες τόσο για τις καλλιέργειες αγροτικών προϊόντων όσο και για το εμπόριο και το σύστημα συγκοινωνιών. Κυρίως εστίαζαν την προσοχή τους στη σερβική οικονομία και τον τοπικό ορυκτό πλούτο. Στη συνέχεια Γερμανοί επιχειρηματίες προσπαθούσαν να πάρουν από τη σερβική Κυβέρνηση άδεια εκμετάλλευσης κοιτασμάτων χαλκού και σιδήρου. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η ύπαρξη συμβολαίων, υπογεγραμμένων

[65] Melville, R. & Schröder, H.-J., (Hg.), *Der Berliner Kongress von 1878*, Wiesbaden, 1982, σελ. 473.
[66] Η έκθεση της Λειψίας ήταν μία εμπορική έκθεση που πραγματοποιούνταν κάθε χρόνο στην ομώνυμη πόλη από το 1165. Λόγω της βιομηχανοποίησης, στα μέσα του 19ου αιώνα, η έκθεση άλλαξε μορφή. Έτσι από έκθεση εμπορευμάτων μετατράπηκε σε έκθεση δειγμάτων. Οι έμποροι δεν πωλούσαν πλέον τα εμπορεύματά τους κατά τη διάρκεια της έκθεσης απευθείας στον πελάτη, αλλά παρουσίαζαν δείγματα αυτών. Βλέπε σχετικά: Zwar, H., *Die Messe in ihren Gestaltwandel*, στο: Zwar, H., Topfstedt, T. & Bentele, G. (Hrsg.), *Leipzigs Messen 1497-1997*, Köln, Weimar, Wien, 1999, Τόμος 1, σελ. 21-28.
[67] Paskaleva, V., *ό. π.*, in Bulgarian Historical Review, 4/1973, Sofia, σελ. 43.

μεταξύ σερβικής Κυβέρνησης και Γερμανών επιχειρηματιών, σύμφωνα με τα οποία οι Γερμανοί επιχειρηματίες αποκτούσαν την αποκλειστική εκμετάλλευση κοιτασμάτων για τα επόμενα 50 έτη.[68] Ο Γερμανός Πρέσβης στη Βιέννη, von Schweinitz, επεσήμανε το 1875 το μεγάλο πλεονέκτημα που αποκτούσε η γερμανική οικονομία από την εκμετάλλευση των σερβικών κοιτασμάτων χαλκού, σιδήρου και ασημιού, γεγονός το οποίο αποτέλεσε την αιτία κατασκευής σιδηροδρομικής γραμμής στη συγκεκριμένη περιοχή.[69]

3.2 Το εμπόριο μεταξύ Γερμανικής Αυτοκρατορίας και Ελλάδας

Το οικονομικό ενδιαφέρον της Γερμανικής Αυτοκρατορίας για την Ελλάδα ήταν περιορισμένο πριν από τον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1897. Παρά το γεγονός ότι από την ίδρυση της Αυτοκρατορίας το 1871 έως το 1900 το εμπόριο της Γερμανίας με την Ελλάδα παρουσίαζε ανάκαμψη, για τη Γερμανία θεωρούνταν ασήμαντο, εφόσον δεν ξεπέρασε το 0,2% του συνόλου του γερμανικού εμπορίου μέχρι το 1914. Για παράδειγμα το 1892 η εισαγωγή γερμανικών προϊόντων στην Ελλάδα δεν ξεπερνούσε τα 3,3 εκατομμύρια Μάρκα. Αντίθετα η εξαγωγή ελληνικών προϊόντων προς τη Γερμανική Αυτοκρατορία ανερχόταν στα 4,4 εκατομμύρια Μάρκα. Το 1900 οι ελληνικές εξαγωγές προς τη Γερμανία έφθαναν την αξία των 8,5 εκατομμυρίων Μάρκων, ενώ οι γερμανικές εξαγωγές προς την Ελλάδα ανέρχονταν στα 6,5 εκατομμύρια Μάρκα.[70] Μία σημαντική αιτία για το μειωμένο ενδιαφέρον των Γερμανών να αναπτύξουν εμπορικές σχέσεις με την Ελλάδα το 19ο αιώνα ήταν η έλλειψη συγκοινωνιακού δικτύου ανάμεσα στα δύο κράτη. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρω την ανυπαρξία οδικού δικτύου αλλά και σιδηροδρομικής

[68] Melville/ Schröder (Hrsg.), *Die Anfänge des deutschen wirtschaftlichen Einflusses auf dem Balkan und in der Türkei in den 60er und 70er Jahren des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1984, σελ. 505.
[69] *Ibid.*, *Bericht von Schweinitz an Bülow vom 16.02.1875, Handelsbewegung Serbiens*, σελ. 507.
[70] Arnold, R., *Die Handelsbilanz Deutschlands von 1889 bis 1900*, Berlin, 1905, σελ. 197.

σύνδεσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας με την Ελλάδα, ελλείψεις οι οποίες αποτελούσαν τροχοπέδη για τις γερμανικές εξαγωγές προς τη χώρα μας.[71]

Ένας άλλος λόγος για το μειωμένο ενδιαφέρον ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων της Γερμανικής Αυτοκρατορίας με την Ελλάδα αποτελούσε ο αργός ρυθμός βιομηχανοποίησης της Ελλάδας. Το γεγονός αυτό εμπόδιζε τους Γερμανούς να προωθήσουν μηχανήματα αλλά και να δημιουργήσουν βιομηχανικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα. Ας μην ξεχνάμε ότι τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο τόσο η αποστολή μηχανημάτων όσο και η εγκατάσταση γερμανικών βιομηχανιών σε αγορές του εξωτερικού, όπως και στην Ελλάδα, αποτελούσαν τα κύρια προϊόντα εξαγωγής του συγκεκριμένου κράτους. Η Ελλάδα από την πλευρά της εξήγαγε προς τη γερμανική αγορά αγροτικά προϊόντα, κυρίως σταφίδες και κρασί.[72] Σε αντίθεση με τους Γερμανούς οι Άγγλοι κυριαρχούσαν στην ελληνική αγορά εξαιτίας των προϊόντων που προωθούσαν στην χώρα μας, όπως για παράδειγμα ο λιθάνθρακας και τα υφάσματα.

3.3 Η Συνθήκη Εμπορίας και Ναυτιλίας μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας

Στις 27 Ιουνίου / 9 Ιουλίου 1884 συνομολογήθηκε και υπογράφηκε Συνθήκη Εμπορίας και Ναυτιλίας μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας, γεγονός το οποίο φανερώνει την προσπάθεια των δύο Κρατών να διευκολύνουν αλλά και να συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη των μεταξύ τους εμπορικών και ναυτιλιακών σχέσεων.

---

[71] Loulos, K., *Die deutsche Griechenlandpolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Welkrieges*, Frankfurt am Main, Berlin, New York, 1986, σελ. 64/5.
[72] Κωφός, Ευαγγ., *Η εθνική οικονομία / Το εμπόριο*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σελ. 310/315.

Η Συνθήκη περιείχε συνολικά 16 άρθρα. Επιπλέον είχε προσαρτημένους δύο νέους δασμολογικούς πίνακες, οι οποίοι αποτελούν και τη σημαντικότερη καινοτομία της συγκεκριμένης Συνθήκης σε σχέση με άλλες προηγούμενες, οι οποίες είχαν υπογραφεί μεταξύ Ελλάδας και άλλων ξένων Κρατών. Σύμφωνα με τον πίνακα Α' του νέου δασμολογίου η Ελλάδα πέτυχε τη μείωση του τέλους της κορινθιακής σταφίδας από 24 Μάρκα (δηλαδή 30 δραχμές) σε 8 (δηλαδή 10 δραχμές) τα εκατό λίτρα. Η μείωση των τελών για το συγκεκριμένο προϊόν θεωρείται σπουδαία, εφόσον η σταφίδα αποτελούσε το κύριο εξαγώγιμο ελληνικό προϊόν, όπως προηγούμενα έχει αναφερθεί. Ως αντάλλαγμα για τη μείωση του τέλους η Ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε στη μείωση εισαγωγικών τελών στην Ελλάδα, οι οποίες αναγράφονται στον πίνακα Β' και ο οποίος συνόδευε τη σχετική Συνθήκη.[73] Σύμφωνα με τον Υπουργό Εξωτερικών, Αλ. Κοντόσταυλο, η μείωση των εισαγωγικών τελών που αναγράφεται στον πίνακα Β', είχε ήδη περιελήφθη στο γενικό δασμολόγιο του Κράτους και ψηφισθεί από τη Βουλή, όπως αναφέρει σχετικά σε επιστολή του προς τη Βουλή το Νοέμβριο του 1884.[74]

Έναν ακόμα νεοτερισμό αποτελεί το άρθρο 1 της Συνθήκης, στο σημείο που αναφέρεται στον περιορισμό της άσκησης επαγγελμάτων, τα οποία υπόκεινται στην εσωτερική νομοθεσία του Κράτους της Γερμανίας. Αναφέρω σχετικά τα ακόλουθα:

« *Άρθρο 1:*

Μεταξύ των δύο υψηλών συμβαλλομένων Μερών θέλει υπάρχει πλήρης και εντελής ελευθερία εμπορίου και ναυτιλίας. Οι υπήκοοι εκατέρου των δύο υψηλών συμβαλλομένων μερών θέλουσιν απολαύει εν τη χώρα του ετέρου, ως προς το εμπόριον , την ναυτιλίαν και τη βιομηχανίαν, των αυτών δικαιωμάτων, προνομίων και χαρίτων οιωνδήποτε, αίτινες παρέχονται ή ήθελον χορηγηθή εις τους ιθαγενείς ή εις τους υπηκόους του μάλλον ευνοουμένου Κράτους, και δεν θέλουσιν υπόκεισθαι εις

[73] Βλέπε σχετικά: *Reichsgesetzblatt: Handels- und Schiffahrtsvertrag mit Griechenland*, Berlin, 28 Φεβρουαρίου 1885, No 9, σελ. 23 κ.εξ.. Βλέπε επίσης: Παράρτημα σελ. 245 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[74] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών Α. Κοντόσταυλου προς τη Βουλή*, Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Αρ. Πρωτ. 10607, Αθήνα, Νοέμβριος 1884.

ουδέν είδος τελών, φόρων, περιορισμών ή βαρών γενικών ή τοπικών, άλλων ή βαρύτερων εκείνων εις α υποβάλλονται ή θέλουσιν υποβάλλεσθαι οι ιθαγενείς και οι υπήκοοι του μάλλον ευνοουμένου Κράτους.

Οι προηγούμενοι ορισμοί δεν εφαρμόζονται εις τους φαρμακοποιούς, εμποροµεσίτας, περιάκτας και άλλους επαγγελομένους βιομηχανίαν αποκλειστικώς περιφορητήν. Οι βιομήχανοι ούτοι θέλουσιν αφομοιούσθαι προς τους ομοτέχνους αυτών υπηκόους του μάλλον ευνοουμένου Κράτους.»[75]

Στις 20 Νοεμβρίου 1884, σε επιστολή του προς τον Υπουργό Εξωτερικών, Αλ. Κοντόσταυλο, ο Πρέσβης της Ελλάδας στο Βερολίνο, Αλ. Ραγκαβής, αναφέρει σχετικά με την Ελληνογερμανική εμπορική συνθήκη, ότι θα υποβαλλόταν σε συζήτηση στη Γερμανική Βουλή πριν τις διακοπές των Χριστουγέννων, ενώ εκείνη την ημέρα θα συζητούνταν ενώπιον του Συμβουλίου της Γερμανικής Επικρατείας (Bundesrat).[76]

Στις 17 Δεκεμβρίου 1884, κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης της Βουλής για τη ψήφιση του Νομοσχεδίου «περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας εμπορικής και ναυτιλιακής συνθήκης», υπήρξαν βουλευτές, οι οποίοι διατύπωσαν αντιρρήσεις, υποστηρίζοντας ότι με τη σχετική συνθήκη δεν περιφρουρούνταν αρκετά τα συμφέροντα του Ελληνικού Κράτους, ενώ η εγχώρια βιομηχανία είχε παραμεληθεί. Ισχυρίζονταν μάλιστα ότι το αντάλλαγμα που η Ελλάδα λάμβανε αντ'αυτού, δηλαδή η μείωση του φόρου της σταφίδας, δεν ήταν αντάξιο των ελληνικών παραχωρήσεων. Ο Υπουργός των Εξωτερικών, Αλ. Κοντόσταυλος, σε απάντηση του ισχυρίστηκε ότι όσα παραχωρήθηκαν στη Γερμανία αναγράφονται στο δασμολόγιο που ισχύει για όλα τα Κράτη. Η μοναδική διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η Ελλάδα αναλάμβανε με

---

[75] *Ibid.*

[76] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Αλέξανδρο Κοντόσταυλο*, Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Αριθ. 1059, Berlin le 20 Νοεμβρίου/ 2 Δεκεμβρίου 1884, Legation Royale Hellenique, No 462.

τη Συνθήκη την υποχρέωση να τηρήσει για δέκα (10) έτη απέναντι στη Γερμανία όσα αναφέρονται στο δασμολόγιο.

Στις 18 Δεκεμβρίου 1884, μετά το τέλος των συζητήσεων, η Βουλή ενέκρινε και επικύρωσε το σχετικό νομοσχέδιο: «Περί κυρώσεως της μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας Εμπορικής και Ναυτιλιακής Συνθήκης», ως εξής:

«*Άρθρο μόνον.*

Η μεταξύ Ελλάδος και Γερμανίας συνομολογηθείσα και εν Αθήναις τη 27 Ιουνίου (9 Ιουλίου) ε. έτους, υπογραφείσα Εμπορική και Ναυτιλιακή Συνθήκη εξ άρθρων 16, ως και τα εις αυτήν προσαρτημένα Δασμολόγια υπό στοιχ. Α και Β, ων πάντων το κείμενον έπεται εν μεταφράσει, έχουσι πλήρη και νόμιμον ισχύν.»

3.4 Ο διακανονισμός του 1880 για τη σύναψη δανείων των ετών 1835, 1836 και 1837

Τα έτη 1835, 1836 και 1837 η Ελλάδα έλαβε από το Βαυαρικό Κράτος τρία διαφορετικά δάνεια, δύο από τα οποία ανέρχονταν στο ποσό του 1 εκατομμυρίου γαλλικών Φράγκων και ένα στο ποσό του 1 εκατομμυρίου Γούλδων. Ο διακανονισμός αποπληρωμής των δανείων οριζόταν από συμβόλαια τα οποία συνυπέγραψαν ο βασιλιάς της Βαυαρίας, Ludwig I, και ο βασιλιάς της Ελλάδας, Όθωνας στις 30 Ιουνίου/ 12 Ιουλίου 1835, 10/ 22 Μαρτίου 1836, 25 Δεκεμβρίου/ 6 Ιανουαρίου 1837 αντίστοιχα. Ο τόκος κυμαινόταν στο 4% το χρόνο, ενώ η αποπληρωμή των δανείων θα γινόταν όσο το δυνατόν συντομότερα. Στις 16/28 Φεβρουαρίου 1837 το Βασίλειο

της Ελλάδας έβαλε ως υποθήκη για την εξόφληση των δανείων και των τόκων τα έσοδα του Ελληνικού Κράτους, σε μία προσπάθεια εξασφάλισης της Βαυαρίας.[77]

Τα αμέσως επόμενα χρόνια η Ελλάδα μην έχοντας τη δυνατότητα να εξοφλήσει τα δάνεια που είχε συνάψει υπέγραψε νέα συμβόλαια με το Βαυαρικό Κράτος. Τα συμβόλαια υπεγράφησαν στις 15/ 27 Ιανουαρίου και στις 30 Απριλίου/ 12 Μαΐου 1838 και στις 14/ 26 Ιανουαρίου 1840. Μετά από συνεχόμενες αναβολές της εξόφλησης, αποφασίστηκε στις 14/ 26 Φεβρουαρίου 1842 η αποπληρωμή των δανείων να επιτευχθεί μέχρι το 1848. Μέχρι τη συμφωνία της 14/ 26 Φεβρουαρίου το Ελληνικό Κράτος είχε ξεπληρώσει ένα μέρος των δανείων: Από τα δύο πρώτα δάνεια του ενός εκατομμυρίου γαλλικών Φράγκων, είχε αποπληρωθεί το ένα, ενώ το δεύτερο παρέμενε εντελώς απλήρωτο. Από το τελευταίο δάνειο του ενός εκατομμυρίου Γουλδών, είχαν ξεπληρωθεί 233.333 Γούλδες.

Από το Νοέμβριο του 1842 η Ελλάδα δεν επιχείρησε καμία κίνηση εξόφλησης τόσο των δανείων όσο και των τόκων αυτών. Το αποτέλεσμα ήταν τα επόμενα χρόνια στις 12/ 24 Μαρτίου 1846, 4/ 16 Δεκεμβρίου 1848 και 20 Μαρτίου/ 1 Απριλίου 1849 η ελληνική Κυβέρνηση να κατηγορηθεί επανειλημμένα από τη βαυαρική για την μη εξόφληση των δανείων. Η βαυαρική Κυβέρνηση απαίτησε την αποπληρωμή των δανείων, απαίτηση που δεν ικανοποιήθηκε από την ελληνική πλευρά, λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα.

Τον Μάιο/ Ιούνιο 1849 βουλευτές της βαυαρικής Βουλής έθεσαν το πρόβλημα αποπληρωμής αυτών των δανείων στο βασιλιά της Βαυαρίας, Ludwig I. Τελικά επετεύχθη συμφωνία μεταξύ του Βαυαρικού Κράτους και του βασιλιά της Βαυαρίας, σύμφωνα με την οποία αποφασίζονταν τα ακόλουθα:

---

[77] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Υπουργού Frh. v. Crailsheim προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Βαυαρίας*, München, 5 Ιουλίου 1880, Auswärtiges Amt, Abtl. A, Acta betreffend das Bayerisch Griechische Anlehen aus den Jahren 1835, 1836, 1837, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R7358, Griechenland No 42

- Ο βασιλιάς της Βαυαρίας θα εξοφλούσε το υπόλοιπο ποσό, που χρωστούσε η Ελλάδα για τα δάνεια, από τη δική του περιουσία, εφόσον ο ίδιος είχε υπογράψει τη συμφωνία με την Ελλάδα. Ο Ludwig I, θα λάμβανε τα δικαιώματα του δανείου και οι πληρωμές που θα προέρχονταν από την Ελλάδα για την αποπληρωμή τους θα κατέληγαν στον ίδιο.
- Το Βαυαρικό Κράτος από την πλευρά του θα ακολουθούσε κάθε διπλωματική οδό για την αποπληρωμή του δανείου και των τόκων τους από την Ελλάδα.

Τα χρόνια που ακολούθησαν παρά τις διπλωματικές προσπάθειες της Βαυαρίας η αποπληρωμή των δανείων δεν επετεύχθη. Το Μάρτιο του 1860 η Βαυαρική Κυβέρνηση πέτυχε, για ακόμα μία φορά, την αναγνώριση των χρεών από την Ελλάδα.

Μετά το θάνατο του βασιλιά Ludwig I τα δικαιώματα των ελληνικών δανείων μεταβιβάστηκαν στον πρίγκιπα Adalbert von Bayern και μετά το θάνατο και αυτού στον πρωτότοκο γιο του, πρίγκιπα Ludwig Ferdinand von Bayern. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι από τον Οκτώβριο του 1862 δεν έγινε καμία νέα προσπάθεια αποπληρωμής των δανείων. Τα επόμενα χρόνια ο πρίγκιπας Ludwig Ferdinand von Bayern ζήτησε νομική γνωμοδότηση, προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι η αξίωση αποπληρωμής των δανείων από την Ελλάδα είναι νομικά αιτιολογημένη. Η γνωμοδότηση έγινε από το καθηγητή του πανεπιστημίου Ludwigs- Maximilians München, Dr. von Sicherer. Ο καθηγητής κατέληξε στο συμπέρασμα ότι επειδή η αξίωση αποπληρωμής του δανείου ήταν συνδεδεμένη με την κατάσχεση όλων των απαιτήσεων από τα έσοδα του Ελληνικού Κράτους ήταν νομικά απολύτως καλυμμένη. Μετά από αυτό ο πρίγκιπας Ludwig Ferdinand ζήτησε από την Ελληνική Κυβέρνηση, με απεσταλμένο του στην Αθήνα, την πληρωμή μόνο των τόκων μέχρι να γίνει η αποπληρωμή του κεφαλαίου. Το υπόλοιπο κεφάλαιο για την εξόφληση των δανείων ανερχόταν σε 1.233.333 Γούλδες, ενώ οι τόκοι που δεν είχαν πληρωθεί τα 37 έτη που είχαν περάσει, από τις 18/ 30 Νοεμβρίου 1842 έως τις 18/ 26 Νοεμβρίου 1879 ανέρχονταν στο ποσό των 1.825.333 Γούλδες.

Η συνολική οφειλή της Ελλάδας ανερχόταν στο ποσό των 3.083.666 Γούλδες ή 5.243.428 Μάρκα. Ακολούθησαν διαπραγματεύσεις ώστε να γίνει αποπληρωμή του συνολικού ποσού των δανείων μαζί με τους τόκους μέσω της χορήγησης νέου δανείου, το οποίο θα κάλυπτε το ύψος του συνολικού χρέους και η αποπληρωμή του θα γινόταν με μία μόνο δόση. Σε περίπτωση μη αποδοχής της πρότασης αυτής από την Ελληνική Κυβέρνηση, λόγω της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης στην οποία βρισκόταν η χώρα, θα μπορούσε το ποσό να αποπληρωθεί και σε δόσεις περισσότερες της μίας. Σύμφωνα με αυτή την πρόταση με τις πρώτες δόσεις θα γινόταν η εξόφληση των τόκων και με τις υπόλοιπες του κεφαλαίου. Οι διαπραγματεύσεις όμως αυτές δεν κατέληξαν σε συμφωνία.

Από το 1879 έως το Σεπτέμβριο του 1880 διεξάγονταν διαπραγματεύσεις μεταξύ Βαυαρών και Ελλήνων, προκειμένου να βρεθεί κοινά αποδεκτή λύση στο πρόβλημα της αποπληρωμής των δανείων. Η Ελληνική Κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Τρικούπη, υποστήριξε ότι η Ελλάδα ήταν πρόθυμη να πληρώσει 2.900.000 Δραχμές σε δόσεις του 5% του συνολικού ποσού. Αυτή όμως η προσφορά ήταν 2.500.000 Μάρκα λιγότερα από το ποσό που είχε υπολογίσει ο πραγματογνώμονας καθηγητής Dr. von Sicherer. [78] Το Ελληνικό Κράτος αιτιολόγησε την προσφορά του υποστηρίζοντας τα ακόλουθα:

- Αναγνωρίζεται η βαυαρική απαίτηση για το χρέος του δανείου του έτους 1842, το οποίο ανέρχεται στο ποσό των 2.900.000 Δραχμών. Από το ποσό αυτό η Ελλάδα αφαιρεί 500.000 Δραχμές που προβλέπονταν από το Βαυαρικό Κράτος για την πληρωμή στρατιωτικών μισθών.
- Η Ελλάδα προτείνει τη μείωση των πληρωμών προς τη Βαυαρική Κυβέρνηση, για το ποσό των μισθών συν τους τόκους, που κατέβαλε η Ελλάδα στους στρατιωτικούς από το 1832 έως το 1842, δηλαδή 500.000 Δραχμές.

[78] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Hirschfeld προς τον Bismarck*, München, 28 Σεπτεμβρίου 1880, Auswärtiges Amt, Abtl. A, Acta betreffend das Bayerische Griechische Anlehen aus den Jahren 1835, 1836, 1837, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, No. 33, Griechenland No 42.

- Μετά την αφαίρεση των 500.000 Δραχμών από το δάνειο αξίας 2.900.000 Δραχμών μένει το ποσό των 2.400.000 Δραχμών, για το οποίο η αποπληρωμή θα μπορούσε να γίνει σε 5 έτη. Με τόκο 4% το ύψος του ποσού που θα επιστρεφόταν θα ανερχόταν συνολικά στα 2.900.000 Δραχμές.
- Για τους τόκους των ετών 1841 έως 1879, που έπρεπε να πληρωθούν, η Ελλάδα υποστήριξε ότι βάσει του βαυαρικού νόμου από το 1859, σύμφωνα με τον οποίο οι τόκοι μετά το πέρας μίας 5ετίας διαγράφονται, έπρεπε να διαγραφούν και οι τόκοι από το δάνειο της Ελλάδας.[79]

Σε απάντηση της η Βαυαρική Κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι εσωτερικοί νόμοι του Κράτους δεν έχουν ισχύ για τα άλλα Κράτη. Αλλά και σε περίπτωση που συνέβαινε κάτι τέτοιο ο νόμος θα κάλυπτε τη διαγραφή των τόκων των ετών 1859 (που τέθηκε σε ισχύ ο νόμος) και θα κάλυπτε τα 5 επόμενα έτη, δηλαδή μέχρι το 1864. Με βάση αυτό ο καθηγητής Dr. von Sicherer υποστήριξε ότι σε περίπτωση ισχύς του βαυαρικού δικαίου έπρεπε να γίνει εξόφληση των τόκων από το 1841 έως το 1859 και από το 1875 έως το 1880, δηλαδή συνολικά 22 έτη. Εάν από την άλλη πλευρά λαμβανόταν υπόψη η νομοθεσία της Ελλάδας, βάσει του νόμου το κεφάλαιο διπλασιαζόταν και έτσι το συνολικό ποσό αντιστοιχούσε σε τόκους 25 ετών. Και στις δύο περιπτώσεις θα έπρεπε η Βαυαρική Κυβέρνηση να υποχωρήσει. Για το λόγο αυτό η πρόταση της Αθήνας απορρίφθηκε. Στη συνέχεια η Κυβέρνηση της Βαυαρίας ζητούσε όχι μόνο όλους τους τόκους από το 1842 έως το 1879, αλλά και το διπλασιασμό του κεφαλαίου από το 1842 (δηλαδή 2.900.000 x 2 = 4.800.000 Δραχμές) ως τελικό ποσό για την επίλυση του προβλήματος. Η αποπληρωμή θα έπρεπε να λάβει χώρα το συντομότερο δυνατόν.

Μετά από πολλές διαπραγματεύσεις και πιέσεις που άσκησε η Κυβέρνηση της Βαυαρίας στην Ελλάδα τα δύο Κράτη κατέληξαν σε κοινά αποδεκτή λύση. Στις 25 Δεκεμβρίου 1880, ο Γερμανός ακόλουθος στην Αθήνα, von Radowitz, ενημερώνει

[79] *Ibid.*

τηλεγραφικά την Κυβέρνησή του, ότι η Ελληνική Βουλή ψήφισε την αποπληρωμή των δανείων και των τόκων αυτών, βάσει του υπ΄αριθμόν *Α7995* συμβολαίου. Το ποσό που έπρεπε η Ελλάδα να καταβάλλει ανερχόταν σε 2.600.000 Φράγκα. Η καταβολή αυτού του ποσού θα ήταν άμεση και θα ολοκληρωνόταν σε μία δόση. Η λύση αυτή έγινε αποδεκτή τόσο από τη Βαυαρική Κυβέρνηση όσο και από τον πρίγκιπα της Βαυαρίας.[80] Εάν αναλογιστεί κανείς ότι η Ελληνική Κυβέρνηση είχε προσφέρει μόνο το ποσό του 1.600.000 Φράγκων πριν από μικρό χρονικό διάστημα, το αποτέλεσμα που επετεύχθη με αυτές τις τελικές διαπραγματεύσεις χαρακτηρίστηκε ως ικανοποιητικό από την πλευρά της Κυβέρνησης της Βαυαρίας και του πρίγκιπα, Ludwig Ferdinand von Bayern.

3.5 Τα δάνεια του 1880-1890 και ο διεθνής οικονομικός έλεγχος της ελληνικής οικονομίας

Από το 1880 και μετά παρατηρούμε την έντονη προσπάθεια των Γερμανών να επεκτείνουν τις εμπορικές σχέσεις τους με την Ελλάδα και τα Βαλκάνια. Το γεγονός αυτό ανησύχησε τους Άγγλους διπλωμάτες στην Αθήνα, οι οποίοι έβλεπαν τις γερμανικές εταιρείες μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα να πραγματοποιούν μεγάλα βήματα ανάπτυξης τόσο στον τομέα των εξοπλισμών όσο και των σιδηροδρόμων. Παρά όμως την προσπάθεια αυτή των Γερμανών στα τέλη του 19ου αιώνα η κηδεμονία του εμπορίου στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια παρέμεινε σε αγγλικά χέρια. [81]

Σε αντίθεση με το μειωμένο ενδιαφέρον των Γερμανών ως προς την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με την Ελλάδα, είναι έντονο το ενδιαφέρον τους για τα γερμανικά δημόσια δάνεια προς την Ελλάδα, τα οποία ξεπερνούσαν τα 210

[80] *Ibid.*
[81] Hoffman, R., *Great Britain and the German Trade Rivalry 1875-1914*, New York, 1964, σελ. 130 κ. εξ.

εκατομμύρια μάρκα το 1892.[82] Από το 1879 έως το 1893 τα δάνεια του εξωτερικού που συνάφθηκαν ήταν εννέα. Το ονομαστικό ποσό των δανείων έφθανε τα 640 εκατομμύρια Φράγκα,[83] ενώ στην Ελλάδα έφθασαν μόνο τα 465.200.000, λόγω της τιμής εκδόσεως, που ήταν κατά μέσω όρο 72,68%. Η Ελλάδα παρέλαβε τα δάνεια από διάφορες τράπεζες της Γερμανίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας. Οι ιδιωτικές γερμανικές τράπεζες, οι οποίες δάνεισαν περίπου τα 2/5 του συνολικού ποσού, δηλαδή περίπου 228 εκατομμύρια Φράγκα, ήταν ιδιωτικές τράπεζες: Privatbankhaus S. Bleichröder και National Bank für Deutschland, οι οποίες έδρευαν στο Βερολίνο.[84]

Η συναλλαγή στα χρηματιστήρια με τα ελληνικά ομόλογα (Staatspapiere) ξεκίνησε το 1888, όταν η National Bank für Deutschland αγόρασε μέρισμα των ελληνικών ομόλογων των ετών 1881, 1884 και 1887. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι τόσο η National Bank für Deutschland όσο και η Privatbankhaus S. Bleichröder συμμετείχαν στα νέα δάνεια που πήρε η Ελλάδα το 1889 και το 1890.[85] Κατά τη διάρκεια του 1891 η τιμή των τίτλων των δανείων της Ελλάδας, αλλά και άλλων φτωχών κρατών, όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, τα οποία συναλλάσσονταν στα γερμανικά χρηματιστήρια, μειώθηκε στη μισή αρχική τους τιμή.[86] Η τιμή των τίτλων οριζόταν από τη Διεθνή Αγορά. Μετά την μείωση της τιμής των τίτλων η ένωση γερμανικών τραπεζών κινήθηκε άμεσα προς την κατεύθυνση ίδρυσης εταιρείας που θα αποσκοπούσε στην προστασία των ιδιοκτητών αυτών των τίτλων.

---

[82] Arnold, R.,*ό. π.*, σελ. 142.

[83] Τα δάνεια που πήρε η Ελλάδα τη συγκεκριμένη περίοδο δόθηκαν σε γαλλικά Φράγκα. Βλέπε σχετικά: Βεργόπουλος, Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Τα δάνεια*, Αθήνα, 1977, Τόμος ΙΔ, σελ. 78-80.

[84] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 67.

[85] Το έτος 1889: Από την Privatebankhaus S. Bleichröder 100.000.000 Μάρκα. Από την National Bank für Deutchland 5.400.000 Λίρες Αγγλίας.
Το έτος 1890: Από την National Bank für Deutschland 71.900.000 Μάρκα. Επίσης το 1891 δόθηκε στην Ελλάδα από την National Bank für Deutschland δάνειο αξίας 34.000.000 Μάρκα προκειμένου να κατασκευαστεί ο σιδηρόδρομος που θα ένωνε τον Πειραιά με τη Λάρισα. Βλέπε σχετικά: Christians, W., *Die deutschen Emissionshäuser und ihre Emissionen in den Jahren 1886-1891*, Berlin, 1893, σελ. 2/5.
Τα δάνεια που πήρε η Ελλάδα την περίοδο 1881-1891 ανέρχονταν στο συνολικό ποσό των 554.413.810 Φράγκων Γαλλίας. Βλέπε σχετικά: Εφημερίδα: *Der deutsche Ökonomist*, No. 725, 7η Νοεμβρίου 1896.

[86] Christian, W., *ό. π.*, σελ. 47.

Ταυτόχρονα προσπάθησε να οργανώσει την εταιρεία με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να μπορεί σε αυτή να συμμετέχει και η Βουλή, ώστε η εταιρεία να απολαμβάνει την υποστήριξη και της Κυβέρνησης. Η προσπάθεια όμως αυτή δεν ευοδώθηκε, εφόσον η Βουλή αρνήθηκε τη συμμετοχή της στη συγκεκριμένη εταιρεία, υποστηρίζοντας ότι κύριο μέλημα της υπό ίδρυση εταιρείας από τις τράπεζες ήταν η προστασία των ίδιων των τραπεζών και όχι του εμπορίου και της βιομηχανίας, τα οποία αποτελούσαν μέλημα της Κυβέρνησης. Γνωρίζοντας την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας και την ανάγκη που είχε για χρήματα, οι τράπεζες ήταν αυτές που καθόριζαν τους όρους του δανείου (επιτόκια, τέλη κ.α.).[87] Με την άρνηση αυτή η Γερμανική Κυβέρνηση άσκησε κριτική στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν οι τράπεζες και συγκεκριμένα στον τρόπο που χειρίζονταν τις συναλλαγές των τίτλων των δανείων. Πολλές τράπεζες ενδιαφέρονταν μόνο για το εύκολο κέρδος, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται από τον τόκο των δανείων, που κυμαινόταν μεταξύ 5,5% έως 7,15%. Οι τράπεζες προχώρησαν στο δανεισμό του Ελληνικού Κράτους, χωρίς προηγουμένως να λάβουν υπόψη τους ούτε την αδυναμία της ελληνικής οικονομίας αλλά ούτε και τον κίνδυνο που ελλόχευε από την μη ύπαρξη σταθερής Κυβέρνησης στη χώρα, γεγονότα τα οποία μπορούσαν να οδηγήσουν στην αδυναμία του Κράτους να ξεπληρώσει τα χρέη του δεδομένου και του βάρους των επιτοκίων.[88]

Η κατάσταση επιδεινώθηκε το 1892 όταν η Γαλλία σταμάτησε την εισαγωγή της ελληνικής σταφίδας στην γαλλική αγορά. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε πλήγμα για το ελληνικό εμπόριο, εφόσον η εξαγωγή σταφίδας αντιστοιχούσε στο 61,9% του συνόλου του ελληνικού εμπορίου, όπως έχει προαναφερθεί. Ταυτόχρονα θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η γαλλική αγορά αποτελούσε σημαντικό προορισμό των εξαγωγών της ελληνικής σταφίδας, εφόσον εκεί κατέληγαν το 1/3 του συνόλου των εξαγωγών του συγκεκριμένου προϊόντος.[89] Το αποτέλεσμα αυτής της κίνησης της Γαλλίας ήταν να βρεθεί η Ελλάδα σε δυσμενή θέση εφόσον ένα μεγάλο κομμάτι των

[87] *Der Deutschen Handelstag*, Herausgegeben vom Deutschen Handelstag, Τόμος 1, Berlin 1911, σελ. 329/331.
[88] Christian, W., *ό. π.*, σελ. XI.
[89] Gruntzel, J., *Brericht über die wirtschaftliche Verhältnisse Greichenlands*, Wien, 1906, σελ. 113 κ.εξ.

εισοδημάτων του Κράτους ξαφνικά έπαψε να υπάρχει. Η Ελλάδα δεν μπορούσε να ξεπληρώσει τα χρέη της, γεγονός το οποίο οδήγησε στην υποτίμηση της δραχμής και τελικά στην πτώχευση της Ελλάδας. [90] Πως έφτασε όμως η χώρα σε τέτοια κατάσταση;

Στις αρχές του 1893, η Κυβέρνηση Τρικούπη, προβλέποντας ότι η χώρα κινδύνευε να πτωχεύσει προσπάθησε να συνάψει νέο δάνειο. Αρχικά επικοινώνησε με γαλλικές τράπεζες, οι οποίες συμφωνούσαν στη χορήγηση δανείου υπό τη προϋπόθεση όμως ότι θα ιδρύονταν επιτροπή, που ως κύριο έργο της θα είχε τον έλεγχο της εθνικής οικονομίας. Ο Τρικούπης αρνήθηκε την πρόταση αυτή υποστηρίζοντας ότι μία τέτοια κίνηση θα τραυμάτιζε την κυριαρχία του ελληνικού Έθνους. Στη συνέχεια έστρεψε τις προσπάθειες του στην Αγγλία. Όμως και οι Άγγλοι από την πλευρά τους έθεταν ως όρο την ίδρυση επιτροπής ελέγχου, την οποία ο Τρικούπης απέρριψε και προσπάθησε να συνάψει δάνειο από την αγγλική τράπεζα Hambro & Sons, η οποία έθετε δρακόντειους όρους στη συμφωνία. Το δάνειο θα ανέρχονταν στο ποσό των 100 εκ. Φράγκων αλλά η Ελληνική Κυβέρνηση αρνήθηκε να συμφωνήσει στους όρους που έθετε η αγγλική τράπεζα.

Το Μάϊο του 1893 η Κυβέρνηση του Χ. Τρικούπη έπεσε. Ο πρώην Υπουργός Οικονομικών Σωτήριος Σωτηρόπουλος σχημάτισε νέα Κυβέρνηση. Η Κυβέρνηση του Σ. Σωτηρόπουλου διοίκησε τη χώρα μέχρι τις 11 Νοεμβρίου, όταν η Βουλή απέσυρε την ψήφο εμπιστοσύνη της, επειδή η Κυβέρνηση έλαβε δάνειο από την Αγγλική Τράπεζα Hambro & Sons. Ο Τρικούπης ανέλαβε την πρωθυπουργία και αναγκάστηκε να κηρύξει την πτώχευση του Κράτους το Νοέμβριο του 1893. Στα τέλη του ίδιου μήνα ψηφίστηκε νέο βασιλικό διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο: πάγωνε η απόσβεση των δανείων, μειωνόταν η πληρωμή των επιτοκίων κατά 70%, και τέλος δινόταν η άδεια στην Κυβέρνηση να ξεκινήσει νέες διαπραγματεύσεις με τις

[90] Wynne, W. H., *State Insolvency and Foreign Bondholders. Selected Case Histories of Governmental Foreign Bond Defaults and Debt Readjustments*, Τόμος 2, New Haven , 1951, σελ. 303 κ.εξ.

επιτροπές προκειμένου να καταλήξουν σε συμφωνία για τους νέους όρους των δανείων.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου 1893 μία μικρή ομάδα κατόχων ελληνικών ομολόγων, ίδρυσε στο Βερολίνο τον «Ελεύθερο σύλλογο κατόχων ελληνικών ομολόγων» (*Freie Vereinigung der Inhaber griechischer Wertpapiere*). Τα μέλη του συλλόγου προσπάθησαν τον Οκτώβριο του ίδιου έτους να έρθουν σε επαφή με το γερμανικό Κράτος προκειμένου να κερδίσουν την υποστήριξη της Γερμανικής Κυβέρνησης για την ίδρυση μίας Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής, η οποία θα έδρευε στην Ελλάδα. Η Γερμανική Κυβέρνηση δεν ήταν αντίθετη στην ίδρυση μίας τέτοιας επιτροπής, αλλά ο Καγκελάριος της Γερμανίας Caprivi δεν επιθυμούσε να διαδραματίσει η Γερμανία ηγετικό ρόλο στην ίδρυση της επιτροπής. Η άρνηση αυτή του Caprivi οδήγησε τις γερμανικές τράπεζες, οι οποίες κινδύνευαν να χάσουν τα χρήματά τους, στην ίδρυση μίας επιτροπής προστασίας των κατόχων των ελληνικών ομολόγων (*Schutzcomité von Besitzern griechischer Staatspapiere*), υπό των *National Bank für Deutschland, Privatbankhaus S. Leichröder* και *Privatbakhaus Erlanger & Söhne* στις αρχές του 1894. Στόχος την επιτροπής ήταν να έρθει σε επαφή τόσο με την Ελληνική Κυβέρνηση όσο και με τη Γερμανική καθώς και με αντίστοιχες επιτροπές από την Αγγλία και τη Γαλλία, προκειμένου να βρεθεί τρόπος προστασίας των κατόχων των ομολόγων.

Η Γαλλική Κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Casimir Perier επικοινώνησε με το Βερολίνο, προσδοκώντας να οργανώσουν κοινή στάση στην Αθήνα για την επίλυση του προβλήματος. Η πρώτη αντίδραση ήρθε όμως από την ίδια τη Γαλλική Κυβέρνηση. Ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών αρνήθηκε να υποστηρίξει τον Πρωθυπουργό στο συγκεκριμένο θέμα, χωρίς τη συμμετοχή και της Αγγλίας στην από κοινού στάση που θα αποφασιζόταν. Η Αγγλία, από την πλευρά της, αρκέστηκε

στην προβολή αντιρρήσεων εκ στόματος του Άγγλου Πρέσβη προς την Ελληνική Κυβέρνηση, εφόσον έκρινε ότι δεν υπήρχε λόγος για πιο ενεργή δράση.[91]

Στις αρχές του 1894 ο Τρικούπης δήλωσε ότι τα μέτρα που είχε πάρει η ελληνική Κυβέρνηση μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν προσωρινά,[92] και ότι η Κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να συζητήσει το επίμαχο θέμα των δανείων με τις επιτροπές που θα συγκροτούνταν – κάθε κράτος θα έστελνε ένα μέλος, δηλαδή η Αγγλία, η Γαλλία και η Γερμανία - των κατόχων των ομολόγων, αλλά δεν συμφωνούσε στο Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο.[93] Οι αντιπρόσωποι που έστειλαν ήταν ο Γάλλος Ορνστέϊν, ο Γερμανός Στέβι και ο Άγγλος Γραντ Δωφφ.[94] Στις 28 Μαΐου 1894 ο πρόεδρος της γερμανικής επιτροπής, G. Fromberg, σε συνεργασία με τους προέδρους των επιτροπών της Αγγλίας και της Γαλλίας, έστειλε επιστολή στον Τρικούπη προτείνοντας την έναρξη διαλόγου με την Ελληνική Κυβέρνηση, προκειμένου να βρεθεί κοινά αποδεκτή λύση. Ο διάλογος μεταξύ επιτροπών και Ελληνικής Κυβέρνησης διεξήχθη κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1894 χωρίς να καταλήξει τελικά σε συμφωνία, δεδομένου ότι οι επιτροπές ζητούσαν η αποπληρωμή των δανείων να κυμανθεί σε υψηλότερα επίπεδα και συγκεκριμένα στο 35% του εθνικού προϋπολογισμού, ενώ ο Τρικούπης υποστήριζε ως ανώτατο όριο το 32% του εθνικού προϋπολογισμού.[95]

Μετά τις εκλογές του 1895, ο νέος Πρωθυπουργός της χώρας, Θεόδωρος Δηλιγιάννης, προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τις επιτροπές για να βρεθεί λύση στο θέμα των δανείων. Σε αντίθεση με τον Τρικούπη ο Δηλιγιάννης φαινόταν περισσότερο πρόθυμος να έρθει σε επαφή με τις επιτροπές, ώστε να βρεθεί βιώσιμη λύση. Ο Θ. Δηλιγιάννης πρότεινε να ιδρυθεί μία επιτροπή, η οποία θα απαρτιζόταν

---

[91] Stöcker, O., *Die Hypothekenbanken und der Pfandbrief in den mitteleuropäischen Reformländern*, Τόμος 6, Frankfurt am Main 1998, σελ. 2 – 21.
[92] Βλέπε παραπάνω, Βασιλικό Διάταγμα, τέλη Νοεμβρίου 1893.
[93] Wynne, W.H., *ό. π.*, Τόμος 2, σελ. 308 κ.εξ.
[94] Ανδρεάδης, Α., *Η Μελέται επί της συγχρόνου ελληνικής δημόσιας οικονομίας*, Αθήναι 1939, σελ. 453.
[95] *Ibid*, σελ. 453-454. Βλέπε επίσης: Wynne, W.H., *ό. π.*, σελ. 310.

από 8 μέλη, έργο της οποίας θα ήταν η διαχείριση των χρεών της Ελλάδας προς το εξωτερικό. Τελικά όμως και ο Θ. Δηλιγιάννης απέτυχε να έρθει σε συμφωνία με τις επιτροπές, λόγω της απαίτησης των τελευταίων να διαλέξουν τέσσερα από τα οκτώ μέλη της επιτροπής που ο ίδιος πρότεινε να ιδρυθεί. Μία τέτοια κίνηση θα είχε ως αποτέλεσμα τον έλεγχο της ελληνικής οικονομίας από το εξωτερικό, δηλαδή θα υφίστατο Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, γεγονός το οποίο αποτελούσε και στόχο των πιστωτών. Οι συζητήσεις όμως ανάμεσα στην Κυβέρνηση Δηλιγιάννη και τις επιτροπές αναβλήθηκαν το 1897 εξαιτίας της κρίσης στην Κρήτη και της έναρξης του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου.[96]

Τα πρώτα χρόνια της διαπραγμάτευσης ανάμεσα στην Ελλάδα και τις επιτροπές η Γερμανική Κυβέρνηση κράτησε ουδέτερη στάση. Αρχικά επί Caprivi και αργότερα επί Hohenlohe, υποστήριζε τους δανειολήπτες των δανείων, αλλά δεν επεδίωκε να διαδραματίσει ενεργό ρόλο εναντίον της Ελλάδας. Μετά το τέλος όμως του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου, παρατηρούμε αλλαγή στη στάση της Γερμανικής Κυβέρνησης, η οποία πλέον υποστήριζε την ίδρυση διεθνούς οικονομικής επιτροπής που θα ασκούσε οικονομικό έλεγχο στην Ελλάδα. Η αλλαγή αυτή έγινε αισθητή το καλοκαίρι του 1897. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Επιτροπή Προστασίας κατόχων ελληνικών ομολόγων παρακάλεσε το Γερμανού Αυτοκράτορα να τους υποστηρίξει, όσον αφορούσε στο θέμα των δανείων.[97]

Από το 1893, που η Ελλάδα πτώχευσε, όλες οι προσπάθειες συμβιβασμού με τους ξένους επενδυτές είχαν αποτύχει, εφόσον οι τελευταίοι ζητούσαν την άσκηση ελέγχου στα οικονομικά του Κράτους, γεγονός το οποίο οι Ελληνικές Κυβερνήσεις προσπαθούσαν να αποφύγουν.[98] Στις 18 Φεβρουαρίου 1897 ο Στρέιτ, μετά από

---

[96] *Ibid.*, σελ. 312/14. Βλέπε επίσης: Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 72.
[97] *Ibid*, σελ. 72.
[98] Η γερμανική εφημερίδα *Der deutsche Ökonomist* έγραψε σχετικά στην έκδοση της 3ης Οκτωβρίου 1896 ότι η επιμονή της Ελληνικής Κυβέρνησης να αποφύγει τον οικονομικό έλεγχο ήταν πλέον ανυπόφορη και συνέχιζε

εντολή της ελληνικής Κυβέρνησης και αμοιβαίες υποχωρήσεις, πέτυχε τελικά συμβιβασμό, με τους ακόλουθους κυριότερους όρους:

«*1. Ο βασικός τόκος ωρίζετο εις 40% του άρτιου τόκου δια τα δάνεια των μονοπωλείων και της κεφαλαιοποιήσεως, και εις 32% δια τα λοιπά.*

2. *Αι υπέγγυοι πρόσοδοι περιορίζοντο εις τα μονοπώλια και τον καπνόν τα δε πλεονάσματα διενέμεντο εξ ίσου μεταξύ δανειστών και δημοσίου.*
3. *Επίσης εξ ημισείας διενέμετο η εξ ενδεχομένης βελτιώσεως της δραχμής ωφέλεια.*
4. *Το ήμισυ των εις τους δανειστάς διανεμομένων πλεονασμάτων, δηλαδή το τέταρτον των όλων plus-values, αφιερούτο εις την χρεολυσίαν.*
5. *Τέλος η διαχείρισις των υπεγγύων προσόδων ανετίθετο εις την εταιρείαν των μονοπωλείων, καθισταμένην υπεύθυνον απ' ευθείας προς τους δανειστάς δια τας εισπράξεις αυτής και το έμβασμα τούτων εις Ταμείον σχηματιζόμενον εκ των τριών προνομιούχων τραπεζών και υποχρεούμενον να εμβάζη κατά μήνα το εις χρυσόν αντίτιμον των εισπράξεων εις τα καταστήματα της υπηρεσίας του δανείου εν τη αλλοδαπή.*»[99]

Στη συνέχεια ο Στρέιτ ενημέρωσε τον Πρωθυπουργό για το συμβιβασμό. Σύμφωνα με όσο ο ίδιος αναφέρει σε έκθεσή του: «*... έπεμψα τω πρωθυπουργό αντίγραφον. Αλλ΄ έλαβον διαταγήν ν΄ αναστείλω την αποστολή, ... Διαρκούσης της διεθνούς κρίσεως, ο κ. πρόεδρος και υπουργός των Οικονομικών επανειλημμένως μοι είπεν ότι αναμένει στιγμήν σχετικής ευδίας ίνα περατώσωμεν την εργασίαν, αλλ΄ ατυχώς επήλθεν η κήρυξις του πολέμου.*»[100]

Στις 18 Απριλίου 1897 η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετά από ενθάρρυνση της Γερμανίας, κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα. Μετά την ήττα της Ελλάδας, οι Μεγάλες Δυνάμεις και συγκεκριμένα η Γερμανία είχαν τη δυνατότητα να πιέσουν την Ελλάδα

υποστηρίζοντας ότι η γερμανική Κυβέρνηση θα έπρεπε να στείλει πλοία να αποκλείσουν τον Πειραιά, οπότε να αναγκαστεί η Ελλάδα να συμφωνήσει με τον έλεγχο. Βλέπε σχετικά: Εφημερίδα: *Der deutsche Ökonomist*, No. 720, 3η Οκτωβρίου 1896.

[99] Ανδρεάδης, Α., *ό. π.*, σελ. 472.

[100] *Ibid*, σελ. 473

να συμφωνήσει στην άσκηση ελέγχου στα οικονομικά της, κάτι στο οποίο επέμεναν οι Γερμανοί κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την ειρήνη που διεξήχθη στην Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1897. Στόχος της Γερμανίας ήταν η ικανοποίηση των Γερμανών ομολογιούχων μέσω της επιβολής ελέγχου και η επαναφορά της Ελληνικής Οικονομίας σε τέτοια θέση ώστε το Ελληνικό Κράτος να έχει τη δυνατότητα να εξοφλήσει τα δάνεια που είχε συνάψει. Για να καταφέρει το σκοπό της η Γερμανία έπρεπε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την υπογραφή Συνθήκης Ειρήνης να τηρήσει φιλελληνική στάση. Την 1η Ιουνίου ο Στρέιτ λαμβάνει εντολή να επαναλάβει τις διαπραγματεύσεις με τους απεσταλμένους της Γερμανίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων η Γερμανία επέμενε στον έλεγχο, η Γαλλία δεν επιθυμούσε να αναλάβει την πρωτοβουλία του ελέγχου, αλλά δεν ήταν αντίθετη σε αυτόν και τέλος η Αγγλία ακολουθούσε το παράδειγμα της Γαλλίας. [101] Στις 3 Ιουνίου η Οθωμανική Αυτοκρατορία ζητά ως αποζημίωση από την Ελλάδα τη Θεσσαλία και επίσης δέκα (10) εκατομμύρια τουρκικές λίρες. Στις 5 Ιουνίου οι Μεγάλες Δυνάμεις αρνούνται το συγκεκριμένο αίτημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφενός διότι επιδίωκαν την άμεση λύση του προβλήματος και αφετέρου διότι γνώριζαν ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στα αιτήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[102]

Η Γερμανία υποστήριζε ότι η Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα έπρεπε να περιλαμβάνει μία ρήτρα, σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα θα αναγκαζόταν να δεχτεί το διεθνή οικονομικό έλεγχο.[103] Από την άλλη πλευρά η Αγγλία δεν συμφωνούσε με αυτή την πρόταση της Γερμανίας, υποστηρίζοντας ότι μία τέτοια κίνηση θα τραυμάτιζε την κυριαρχία της Ελλάδας ως

[101] Από τη στιγμή που η Γερμανία, η Αγγλία και η Γαλλία θα συμφωνούσαν το θέμα θεωρούνταν λυμένο. Η Ρωσία ήταν σύμμαχος της Γαλλίας, η Ιταλία και η Αυστρία ανήκαν στην Τριπλή συμμαχία, οπότε ήταν βέβαιο ότι δεν θα έφερναν αντίρρηση. Βλέπε σχετικά: Ανδρεάδης, Α., *ό. π.*, σελ. 474-475.
[102] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 73.
[103] Dakin, D., *The unification of Greece 1770-1923*, London 1972, σελ. 147.

ανεξάρτητο Κράτος. Υπέρ της άποψης της Αγγλίας τάχθηκαν και οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις.[104]

Η πρόταση της Γερμανίας δεν έγινε αποδεκτή ούτε και από την Ελληνική Κυβέρνηση. Η τελευταία στην προσπάθεια της να αποφύγει τον διεθνή οικονομικό έλεγχο έστειλε στο Βερολίνο αρχικά το διοικητή της Εθνικής Τράπεζας, Στρέιτ και στη συνέχεια τον τραπεζίτη Συγγρό, ο οποίος θα διαπραγματευόταν το θέμα με την Επιτροπή Προστασίας κατόχων ελληνικών ομολόγων. Όμως η προσπάθεια αυτή της Ελληνικής Κυβέρνησης δεν είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα, επειδή η Επιτροπή Προστασίας κατόχων ελληνικών ομολόγων αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα, εφόσον είχε την υποστήριξη της Γερμανικής Κυβέρνησης για να ιδρυθεί επιτροπή οικονομικού ελέγχου για την Ελλάδα.[105] Τελικά οι Μεγάλες Δυνάμεις βλέποντας ότι η Γερμανία επέμενε στο θέμα του διεθνούς οικονομικού ελέγχου και την ενσωμάτωση σχετικής ρήτρας στη Συνθήκη Ειρήνης υποχώρησαν, προκειμένου να βρεθεί μία κοινά αποδεκτή λύση. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα συμμετείχαν στον διεθνή οικονομικό έλεγχο και έτσι θα είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν έλεγχο στη Γερμανία.

Όσον αφορούσε στο θέμα της αποζημίωσης που ζητούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία η Αγγλία δεν πίστευε ότι θα υποχωρούσε από την απαίτηση της Θεσσαλίας, όπως συνέβη με την οικονομική αποζημίωση, η οποία τελικά συμφωνήθηκε στα τέσσερα (4) εκατομμύρια τουρκικές λίρες. Για το λόγο αυτό πρότεινε στη Γαλλία και τη Ρωσία να δανειοδοτήσουν την Ελλάδα, προκειμένου η τελευταία να καλύψει την αποζημίωση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία πρότεινε στην Ελλάδα ότι σε περίπτωση που η Ελλάδα αποδεχόταν τον διεθνή οικονομικό έλεγχο, θα έθεταν ως όρο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να μην επιμένει

[104] Wynne, W.H., *ό. π.*, Τόμος 2, σελ. 314.
[105] *Ibid.* σελ. 315 κ.εξ.

στη διεκδίκηση της Θεσσαλίας.[106] Ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών, Murawiew, έβλεπε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις και συγκεκριμένα η Ιταλία και η Αυστρο-Ουγγαρία δεν θα υπέγραφαν τη Συνθήκη Ειρήνης εάν δεν συνομολογούσε και η Αγγλία. Ο Murawiew επικοινώνησε με το Γάλλο ομόλογό του Hanotaux προκειμένου να συζητήσουν την αγγλική πρόταση και συμφώνησαν να τη διαβιβάσουν στην Αθήνα στις 31 Αυγούστου.

Στις 6/18 Σεπτεμβρίου υπεγράφη η προκαταρκτική Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με το άρθρο 2: «*Η Ελλάδα έπρεπε να καταβάλλει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αποζημίωση 4 εκ. τουρκικών λιρών. Ο κανονισμός που θα όριζε τον τρόπο καταβολής της αποζημίωσης θα γινόταν μετά από συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων με τέτοιο τρόπο ώστε να μην θίγονται κεκτημένα δικαιώματα των παλαιών δανειστών της Ελλάδος. Για το σκοπό αυτό θα ιδρυόταν στην Αθήνα Διεθνής Επιτροπή, η οποία θα απαρτιζόταν από αντιπροσώπους των Δυνάμεων. Η ελληνική Κυβέρνηση θα ψήφιζε νόμο, ο οποίος θα είχε προηγουμένως εγκριθεί από τις Δυνάμεις, που θα καθόριζε τη λειτουργία της επιτροπής. Η είσπραξη και διάθεση προσόδων που θα χρησιμοποιούνταν για την εξόφληση των δανείων, της αποζημίωσης και των άλλων εθνικών χρεών θα ήταν υπό τον έλεγχο της επιτροπής.*» [107] Συνεπώς το άρθρο ΙΙ όριζε την πολεμική αποζημίωση και αποκαθιστούσε τις ειρηνικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα όμως περιελάμβανε διάταξη[108], με την οποία ήταν προφανής η μείωση της εθνικής ανεξαρτησίας της Ελλάδας. Η Ελληνική Κυβέρνηση δεν είχε στην ουσία κανένα άλλο δικαίωμα, παρά να διεκπεραιώσει τυπικά το θέμα της ψήφισης νόμου,

[106] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 74.
[107] Ανδρεάδης, Α., *ό. π.*, σελ. 475.
[108] Το άρθρο ΙΙ της προκαταρκτικής συνθήκης ειρήνης περιελάμβανε διάταξη σύμφωνα με την οποία: «Ο σχετικός διά την διευκόλυνσιν της ταχείας πληρωμής της αποζημιώσεως διακανονισμός θέλει γίνει τη συναινέσει των Μεγάλων Δυνάμεων κατά τρόπον μη θίγοντα κεκτημένα δικαιώματα των παλαιών δανειστών της Ελλάδος, κατόχων ομολογιών του ελληνικού δημοσίου χρέους. Προς τον σκοπόν τούτον θέλει ιδρυθή εν Αθήναις Διεθνής Επιτροπή εξ αντιπροσώπων των μεσολαβησασών Μεγάλων Δυνάμεων. Η ελληνική κυβέρνησις θέλει επιτύχει την ψήφισιν νόμου, εγκριθέντος προηγουμένως υπό των Δυνάμεων κανονίζοντος την λειτουργίαν της Επιτροπής και δυνάμει του οποίου η είσπραξις και διάθεσις προσόδων επαρκών δια την υπηρεσίαν του Δανείου της πολεμικής αποζημιώσεως και των άλλων εθνικών χρεών θα τεθή υπό τον απόλυτον έλεγχον της Επιτροπής». Βλέπε σχετικά: Χουρμούζη, Ε., *Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα, 1977, Τόμος ΙΔ, σελ. 163-166.

που θα καθόριζε τη λειτουργία της Επιτροπής, νόμος ο οποίος έπρεπε πρώτα να έχει την έγκριση των Μεγάλων Δυνάμεων. Επιπλέον αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός από τον οικονομικό έλεγχο, η Ελλάδα θα επωμιζόταν και διπλωματικό έλεγχο, εφόσον τους αντιπροσώπους της Επιτροπής Ελέγχου διόριζαν οι Κυβερνήσεις και όχι οι κάτοχοι των ομολόγων. Στις 7 Σεπτεμβρίου η Ελλάδα συμφώνησε στους όρους της Συνθήκης Ειρήνης.

Τον Οκτώβριο του 1897 ο Στέφανος Στρέιτ διαδέχτηκε τον Παύλο Καλλιγά στη θέση του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας. Στις 27 του ίδιου μήνα ξεκίνησαν οι εργασίες των απεσταλμένων των Μεγάλων Δυνάμεων[109] για τη σύνταξη του νόμου, ο οποίος θα καθόριζε τον τρόπο λειτουργίας της Επιτροπής Ελέγχου και περατώθηκαν στις 21 Ιανουαρίου 1898. Ο σχετικός νόμος (νόμος ΒΦΙΘ΄), ψηφίστηκε από την ελληνική Βουλή στις 21 Φεβρουαρίου 1898. Σύμφωνα με το νόμο ΒΦΙΘ΄ επιτρεπόταν ο διεθνής οικονομικός έλεγχος στο κράτος, όπως όριζε το Άρθρο ΙΙ της Συνθήκης Ειρήνης. Ταυτόχρονα η Κυβέρνηση έστειλε στις Μεγάλες Δυνάμεις αναφορά που ανέλυε την οικονομική κατάσταση της χώρας. Στη συνέχεια η Ρωσία πρότεινε, ως προστάτες της Ελλάδας, να προβούν η Γαλλία, η Αγγλία και η ίδια σε δανειοδότηση του Κράτους. Το δάνειο θα ανερχόταν σε 170 εκατομμύρια Φράγκα με 2,5% επιτόκιο.[110]

Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος έλεγχε το 1/3 από το προϋπολογισμό της Ελλάδας, δηλαδή περίπου 35 εκατομμύρια δραχμές. Το εισόδημα που προέκυψε από τον έλεγχο καταβλήθηκε για την εξόφληση των δανείων και συγκεκριμένα 42% καταβλήθηκε για την κάλυψη του δανείου του 1887 και 32% για τα υπόλοιπα δάνεια. Το υπόλοιπο 26% καταβλήθηκε για την κάλυψη των επιτοκίων των δανείων. Η Επιτροπή του διεθνούς οικονομικού ελέγχου επενέβαινε στην οικονομική πολιτική της Ελλάδας, χωρίς η τελευταία να μπορεί να αντιδράσει. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα

[109] Μεταξύ των απεσταλμένων ήταν και οι: Εδουάρδος Λω, Dubois de l'Estang (ανώτατος υπάλληλος του γαλλικού Υπουργείου Οικονομικών) και Bodio (επιφανής οικονομολόγος). Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 477.
[110] Wynne, W.H., *ό. π.*, Τόμος 2, σελ. 318 κ.εξ. Βλέπε επίσης Gruntzel, J., *ό. π.*, σελ. 130 κ.εξ.

αναφέρεται το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν ήταν δυνατή η χορήγηση δανείου χωρίς την προηγούμενη συνομολόγηση της Επιτροπής διεθνούς οικονομικού ελέγχου. Από την άλλη πλευρά η οργάνωση της ίδιας την Επιτροπής δεν ήταν εύκολη, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για τις ίδιες τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ο κάθε εκπρόσωπος των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αθήνα βρισκόταν σε μόνιμη επαφή με την Κυβέρνηση της χώρας του και όπως ήταν αναμενόμενο υποστήριζε τα συμφέροντα του Κράτους που εκπροσωπούσε, με αποτέλεσμα η Επιτροπή διεθνούς οικονομικού ελέγχου να μετατραπεί γρήγορα σε όργανο ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Τα μέλη της Επιτροπής διορίστηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις και είχαν υπό τον απόλυτο έλεγχο τους τα κρατικά μονοπώλια του άλατος, του πετρελαίου, των σπίρτων, των τσιγαρόχαρτων, της σμύριδας, του φόρου του καπνού, τα τέλη χαρτοσήμου και τα εισαγωγικά τέλη του τελωνείου του Πειραιά. Σε περίπτωση που οι παραπάνω πόροι ήταν ανεπαρκής, η Επιτροπή θα είχε στη διάθεσή της τα έσοδα των τελωνείων Λαυρίου, Πατρών, Βόλου και Κέρκυρας. Με αυτή την κίνηση η Ελλάδα ελεγχόταν απόλυτα από το ξένο κεφάλαιο.[111] Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος άρχισε να λειτουργεί στις 28 Απριλίου 1898.[112]

[111] Χουρμούζη, Ε., *ό. π.*, Τόμος ΙΔ, σελ. 163-166.

[112] Η επίσημη ονομασία του οργανισμού ήταν αρχικά Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου, όρος ο οποίος αντικαταστάθηκε ύστερα από ένα χρόνο με την ονομασία: Διεθνής Οικονομική Επιτροπή (Δ.Ο.Ε.). Η Επιτροπή αποτελούνταν από έξι (6) μέλη, αντιπρόσωποι κάθε μίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες είχαν συνυπογράψει την προκαταρκτική Συνθήκη Ειρήνης. Με το συγκεκριμένο νόμο οριζόταν ταυτόχρονα και ο διακανονισμός για την εξόφληση των δανείων. Μετά το πέρας της ρύθμισης του ελέγχου, πραγματοποιήθηκε και η σύναψη δανείου ύψους 170 εκατομμυρίων χρυσών Φράγκων με τόκο 2,5% υπό την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων, το οποίο προοριζόταν για την πληρωμή της πολεμικής αποζημίωσης, την κάλυψη του ελλείμματος και την εξόφληση του κυμαινόμενου χρέους σε χρυσό. Βλέπε σχετικά: *Ibid.*

4 Η πορεία της Γερμανίας προς την επέκταση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη

4.1 Οι προσπάθειες για την ίδρυση τελωνειακής ένωσης στην Κεντρική Ευρώπη

Το 1850 ο Αυστριακός Υπουργός Εμπορίου Freiherr von Bruck[113], πρότεινε τη δημιουργία μίας τελωνειακής ένωσης (*Zollbündnis*) στην Κεντρική Ευρώπη. Ο Bruck συγκαταλεγόταν στους πιστούς μαθητές του Friedrich List (1789 – 1846)[114], οι ιδέες του οποίου τον είχαν επηρεάσει αρκετά. Ήταν υπέρμαχος ενός συστήματος ελεύθερου εμπορίου μεταξύ Αυστρο-Ουγγαρίας και Γερμανίας, στο οποίο μακροπρόθεσμα θα προστίθεντο και άλλα κράτη από την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ισχυριζόταν ότι μία τέτοια «οικονομική ένωση» θα ήταν τόσο ισχυρή, με αποτέλεσμα να μην έχει αντίπαλο.[115] Σύμφωνα με την άποψή του θα δημιουργούνταν μία εμπορική περιοχή που θα εκτεινόταν από τη Βόρειο και Ανατολική Θάλασσα μέχρι την Αδριατική.

Αυτή η οικονομική ένωση θα προσέφερε στην Αυστρο-Ουγγαρία και τη Γερμανία τη δυνατότητα επέκτασης του εμπορίου από την Κεντρική Ευρώπη στην Άπω Ανατολή, με τη διακίνηση των εμπορευμάτων τους μέσω του Δούναβη και των Αυστριακών λιμανιών στην Αδριατική. Κύριο μέλημα της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Γερμανίας ήταν να εξασφαλίσουν την επέκταση της συγκοινωνίας μεταξύ Αδριατικής, της

[113] Ο Freiherr von Bruck υπηρέτησε στο Υπουργείο Εμπορίου από το 1848-1853.
[114] Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με τον Friedrich List βλέπε κεφάλαιο: Οι υποστηρικτές της γερμανικής οικονομικής επέκτασης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή, σελ. 81 κ. εξ. αυτής της εργασίας.
[115] Bruck, Fr. v., Denkschrift über Zollverfassung und Handelspolitik vom 30. Mai 1850, στο: Charmatz, R., *Minister Freiherr von Bruck. Der Vorkämpfer Mitteleuropas. Sein Lebensgang und seine Denkschriften*, Leipzig 1919, σελ. 177.

Μαύρης Θάλασσας και της Βόρειας Θάλασσας, ανοίγοντας δρόμους, κατασκευάζοντας σιδηροδρομικές γραμμές και χρησιμοποιώντας τα ποτάμια. Η Γερμανία και η Αυστρο-Ουγγαρία θα έπρεπε να επενδύσουν σε υποδομή και συγκεκριμένα σε οδικό δίκτυο και σε σιδηροδρόμους.

Ο Καγκελάριος της Αυστρο-Ουγγαρίας Felix Prinz zu Schwartzenberg, τάχθηκε υπέρ του σχεδίου του Bruck. Η πρωσική κυβέρνηση απέρριψε τη συγκεκριμένη πρόταση. Ένας λόγος ήταν ότι τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν απασχολημένη με την εξασφάλιση της ηγεμονίας της στη γερμανική τελωνειακή ζώνη (*Zollverein*)[116] ενάντια στην Αυστρο-Ουγγαρία. Ο κυριότερος όμως λόγος ήταν ότι με την ίδρυση της τελωνειακής ένωσης της Κεντρικής Ευρώπης, σύμφωνα με το πρότυπο του Bruck, η πρωσική Κυβέρνηση πίστευε ότι η Αυστρο-Ουγγαρία θα μπορούσε να έχει ηγεμονική θέση στην Κεντρική Ευρώπη και συγκεκριμένα στα γερμανόφωνα κρατίδια.

Στη Γερμανία όμως σε πολλά μέλη της αστικής τάξης η πρόταση του Bruck είχε απήχηση. Η εφημερίδα «Augsburger Allgemeinen Zeitung» (AAZ)[117] τάχθηκε υπέρ της πρότασης, δημοσιεύοντας άρθρα τη δεκαετία 1850 και 1860 υπέρ του προσανατολισμού της γερμανικής πολιτικής και οικονομίας προς την Αυστρο-

[116] Η συμφωνία για τη γερμανική τελωνειακή ζώνη υπογράφηκε στις 22 Μαρτίου 1833 τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1834. Στην αρχική συμφωνία συμμετείχαν εκτός από την Πρωσία (η οποία περιελάμβανε τα ακόλουθα κρατίδια: Bernburg, Anhalt-Dessau, Anhalt-Köthen, Waldeck, τις περιοχές Schwarzburg-Sondershausen, Schwarzburg-Rudolstadt, Allstedt, Oldisleben, Rossow, Netzeband, Schönberg, Volkenroda, Oberamt Meisenheim και το Πριγκηπάτο Birkenfeld Großherzogtum Hessen), το Μεγάλο Δουκάτου της Hessen, η Βαυαρία, η Württemberg, το Sachsen και τα μεμονωμένα κράτη της Thüringen. Το 1836 εντάχθηκαν το Baden, η Nassau, και η Frankfurt. Το 1842 εντάχθηκε το Λουξεμβούργο, η Braunschweig και η Lippe, το 1854 ακολούθησαν οι πόλεις Hannover και Oldenburg.
Στόχος της γερμανικής τελωνειακής ένωσης ήταν η δημιουργία μιας οικονομικής αγοράς και η ενοποίηση φορολογικών και οικονομικών συνθηκών. Σε πολιτικό επίπεδο, η γερμανική τελωνειακή ένωση, ενίσχυε την υπεροχή της Πρωσίας και προωθούσε την ίδρυση της μικρής Γερμανίας. Μετά την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, τη λειτουργία της ένωσης ανέλαβε η Αυτοκρατορία. Παρά το γεγονός ότι το Λουξεμβούργο δεν αποτελούσε τμήμα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, ανήκε στη γερμανική τελωνειακή ένωση μέχρι το 1919 μέσω των συμβάσεων για την τελωνειακή ένωση. Βλέπε σχετικά: Fischer, W., *Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung*, Göttingen, 1972, σελ. 129–138.

[117] Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την «Augsburger Allgemeinen Zeitung» (AAZ), βλέπε σχετικά κεφάλαιο: Οι υποστηρικτές της γερμανικής οικονομικής επέκτασης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή, σελίδα 81 κ.ε ξ. της αυτής της εργασίας.

Ουγγαρία και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. [118] Ο οικονομολόγος και κυριότερος αρθρογράφος της AAZ Albert Schäffle, [119] ήταν υποστηρικτής της πρότασης του Bruck. Ο ίδιος τόνιζε ότι το μέλλον της Γερμανίας βρισκόταν στην επέκταση του εμπορίου της και υποστήριζε ότι η γερμανική επιρροή προς τη Μέση Ανατολή θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της ίδρυσης μίας τελωνειακής ζώνης με την Αυστρο-Ουγγαρία.

Το 1871 με την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και το γρήγορο ρυθμό βιομηχανικής ανάπτυξης της, οι βιομήχανοι και οι έμποροι άρχισαν να ζητούν λύση για μία γρηγορότερη και περισσότερο κερδοφόρα μεταφορά των προϊόντων τους στην Κεντρική Ευρώπη. Στα τέλη της δεκαετίας του 1870, η ισχυρή πλέον Γερμανία, ιδιαίτερα μετά την ήττα της Αυστρίας από την Πρωσία στον πόλεμο του 1866 επιδιώκει να επεκτείνει την επιρροή της στην Κεντρική Ευρώπη και να διαδραματίσει ηγεμονικό ρόλο στην περιοχή. Στο πλαίσιο αυτό επαναφέρει την πρόταση για τελωνειακή ένωση με την Αυστρο-Ουγγαρία με δικούς της αυτή τη φορά όρους. [120] Ενα επιπλέον πλεονέκτημα που θα είχε μια τελωνειακή ένωση μεταξύ Γερμανίας και Αυστρο-Ουγγαρίας ήταν να αποκλειστούν από τις αγορές της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης τα εξαγώγιμα προϊόντα της Γαλλίας και της Αγγλίας.

Είναι τώρα η σειρά της Αυστρο-Ουγγρικής Κυβέρνησης [121] να αντιδράσει αρνητικά στην ίδρυση μιας τελωνειακής ένωσης, η οποία θα στηριζόταν στην πρόταση της Γερμανίας. Συγκεκριμένα οι έμποροι και οι βιομήχανοι της Αυστρο-Ουγγαρίας ανησυχούσαν ότι σε μία ενδεχόμενη τελωνειακή ένωση τα προϊόντα τους δεν θα

[118] Böhme, H., *Deutschlands Weg zur Großmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit 1848-1881*, Köln/Berlin 1966, σελ. 19 κ. εξ.
[119] Ο Albert Schäffle, διετέλεσε Υπουργός Εμπορίου της Αυστρο-Ουγγαρίας για μερικούς μήνες το 1871.
[120] Στον Αυστρογερμανικό πόλεμο του 1866 η Γερμανία νίκησε την Αυστρία, αλλά δεν την ταπείνωσε, εφόσον αποσκοπούσε να συνεργαστεί μαζί της. Ήδη από την εποχή του List υπήρχε η συζήτηση για το που θα προωθηθούν τα γερμανικά προϊόντα, όπως φαίνεται και στην παρούσα εργασία. Έτσι, οι Γερμανοί αφού κάνουν την πρώτη τελωνειακή ένωση στο εσωτερικό (1834), βλέπουν ότι για να εξαγάγουν τα προϊόντα τους π.χ. στο Βουκουρέστι ή αλλού, χρειάζεται μία μεγαλύτερη τελωνειακή ένωση. Ο List το αντιλαμβάνεται αυτό και έτσι αναφέρεται στο πρώτο επεκτατικό πρόγραμμα της Γερμανίας προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Βλέπε σχετικά κεφάλαιο: Οι υποστηρικτές της γερμανικής οικονομικής επέκτασης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή, σελίδα 81 κ. εξ. αυτής της εργασίας.
[121] Από το 1848 έως το 1916 Αυτοκράτορας της Αυστρίας ήταν ο Franz Josef I.

μπορούσαν να ανταγωνισθούν τα αντίστοιχα γερμανικά. Ο λόγος ήταν ότι η Γερμανία είχε υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης της βιομηχανίας της. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός ότι επένδυσε τη χρηματική αποζημίωση που έλαβε από τη Γαλλία για το Γαλλο-Γερμανικό πόλεμο στη βιομηχανοποίηση του κράτους. Αλλά και στη Γερμανία υπήρχε μία μερίδα βιομηχάνων, η οποία θεωρούσε την ίδρυση της τελωνειακής ένωσης πρώιμη. Συγκεκριμένα ο βιομηχανικός κλάδος που ασχολούνταν με τη μεταλλουργία του σιδήρου υποστήριζε ότι η τελωνειακή ένωση θα έπρεπε να ιδρυθεί μετά την αύξηση της παραγωγής του σιδήρου. Σε περίπτωση που η τελωνειακή ένωση ιδρυόταν μετά την αύξηση της παραγωγής του σιδήρου από τους γερμανούς βιομηχάνους, αυτοί θα καταλάμβαναν κυρίαρχη θέση στην αγορά και θα είχαν έτσι τη δυνατότητα να ρυθμίζουν τις τιμές.[122] Και οι γαιοκτήμονες από την πλευρά τους ανησυχούσαν με το ενδεχόμενο της ίδρυσης μίας τελωνειακής ένωσης, φοβούμενοι ότι η αγορά της Κεντρικής Ευρώπης θα κατακλυζόταν από τα φθηνά αγροτικά προϊόντα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Τελικά ο Bismarck λόγω των αντιδράσεων τόσο στο εσωτερικό του Κράτους όσο και από την πλευρά της Αυστρο-Ουγγαρίας απέσυρε την πρόταση.[123]

4.2 Η κατασκευή σιδηροδρόμων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη

Βασική προϋπόθεση για τη διεύρυνση της γερμανικής παρουσίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν η κατασκευή σιδηροδρόμου, η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επέκταση του γερμανικού εμπορίου από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και μετά.[124] Κύριο μέλημα των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων της εποχής ήταν αρχικά η οικονομική και στη συνέχεια η πολιτική κυριαρχία τους στη συγκεκριμένη περιοχή.

---

[122] Böhme, *ό. π.*, σελ. 590 κ. εξ.

[123] Dehn, P., *Deutschland und der Orient in ihren wirtschaftspolitischen Beziehungen*, 2. Teile, München/ Leipzig 1884, σελ. 44.

[124] Ο σιδηρόδρομος καθιερώνεται ως ανταγωνιστικό μεταφορικό μέσο στο πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα. Στη Γερμανία ως το 1850 το σύνολο των γερμανικών κρατών έχει αναλάβει το 50% της συνολικής σιδηροδρομικής

Όσον αφορά στο εμπόριο η Γερμανία γνώριζε ότι το πλεονέκτημα της Αγγλίας, σε σχέση με τη Γερμανία, ήταν ότι μέσω της θαλάσσιας οδού και κυρίως μέσω του Αγγλικού εμπορικού στόλου, μπορούσε να μεταφέρει τα εξαγώγιμα προϊόντα της στις αγορές εύκολα και γρήγορα, τόσο στην Νοτιοανατολική Ευρώπη όσο και τη Μέση Ανατολή. Από την άλλη πλευρά η Γερμανία στερούνταν αυτής της δυνατότητας. Για το λόγο αυτό έπρεπε να αναζητήσει άλλη δίοδο για την μεταφορά των προϊόντων της. Η μοναδική δίοδος ήταν μέχρι τη δεκαετία του 1880 ο Δούναβης, που διασχίζει την Ευρώπη. Όμως η αυστριακή εταιρεία *Donauschiffahrtgesellschaft* είχε το μονοπώλιο για τη μεταφορά προϊόντων από τα Αυστρο-Ουγγρικά σύνορα μέχρι και τη Μαύρη Θάλασσα. Ο καλύτερος τρόπος που είχε η Γερμανία για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα ήταν η κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής, την οποία θα χρησιμοποιούσε για τη διεύρυνση της γεωγραφικής περιοχής όπου θα μπορούσε να εξαγάγει τα προϊόντα της, ενώνοντας τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή με την Κεντρική Ευρώπη.[125]

Στόχος του Bismarck, στα περίπου τριάντα χρόνια της πολιτικής του παρουσίας,[126] ήταν η ενδυνάμωση της διπλωματικής θέσης της Πρωσίας αρχικά και στη συνέχεια, μετά την ένωση της Γερμανίας, η ενίσχυση της θέσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας στην ευρωπαϊκή κονίστρα. Στο πλαίσιο αυτό η Γερμανία επεδίωκε να καλλιεργήσει καλές σχέσεις, τουλάχιστον σε οικονομικό επίπεδο με τα κράτη των Βαλκανίων. Στις 30 Ιανουαρίου 1867 ο Bismarck τόνιζε σε επιστολή του προς τον Πρέσβη στο Παρίσι Grafen von der Goltz:

επένδυσης. Μεταξύ των ετών 1850 και 1875 η κατασκευή 8.000 χλμ. απορροφά το 25% των συνολικών επενδύσεων. Το 1875 το μισό του συνολικού δικτύου ανήκει σε ιδιωτικές εταιρείες. Το 1873 ιδρύεται η Αυτοκρατορική Σιδηροδρομική Εταιρεία. Τα γερμανικά κράτη εξαγοράζουν τις ιδιωτικές γραμμές , αναλαμβάνοντας τις επεκτάσεις του δικτύου. Έτσι το 1909 μόνο το 6% του συνολικού δικτύου ελέγχεται από το ιδιωτικό κεφάλαιο. Βλέπε σχετικά: Παπαγιαννάκης, Λ., *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910). Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, Αθήνα 1982, σελ. 31.

[125] Helfferich, K., *Die deutsche Türkenpolitik*, Berlin 1921, σελ. 16

[126] Αρχικά ως Πρωθυπουργός της Πρωσίας και στη συνέχεια ως Καγκελάριος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας.

«Εμείς οι ίδιοι είμαστε πολιτικά αμέτοχοι στην πρακτική μιας νέας διάταξης της Ανατολής, εκτός από την περίπτωση που γίνει λόγος για τις εμπορικές μας σχέσεις στην περιοχή.»[127]

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της συγκεκριμένης πολιτικής ήταν η επέκταση του δικτύου του σιδηροδρόμου στα Βαλκάνια την περίοδο της εξουσίας του Bismarck και μετά.

Στα μέσα του 19ου αιώνα παρατηρείται αύξηση του εμπορίου ανάμεσα στην Πρωσία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα κράτη των Βαλκανίων. Κύκλοι μεγαλεμπόρων καθώς και μεγάλες γερμανικές εταιρείες όπως η Siemens, η Krupp και άλλες στην προσπάθειά τους να μειώσουν το κόστος των προϊόντων τους επιθυμούσαν να εξαγάγουν τα προϊόντα τους απευθείας στον καταναλωτή, και όχι όπως γινόταν μέχρι τότε, μέσω της «Leipziger Messe». Για το λόγο αυτό χρησιμοποίησαν την επιρροή τους στη Βουλή ώστε να πιεστεί η Πρωσική Κυβέρνηση να ανοίξει προξενεία σε βαλκανικές πόλεις και συγκεκριμένα στις: Sarajevo, πρωτεύουσα της Βοσνίας, Ragusa (Dubrovnik), εμπορικό κέντρο και λιμάνι της Δαλματίας, Russe, το σημαντικότερο λιμάνι της Βουλγαρίας στο Δούναβη, Galatz, εμπορικό κέντρο και λιμάνι της Ανατολικής Ρουμανίας στις όχθες του Δούναβη, Κωνσταντινούπολη και Αθήνα.[128] Όπως φαίνεται η Πρωσία επεδίωκε μέσω των προξενείων τον έλεγχο των σημαντικότερων εμπορικών και οικονομικών κέντρων και λιμανιών της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης. Επίσης μέσω αυτών κατάφερνε να συλλέγει πληροφορίες για τις χώρες και τα προϊόντα τους και συγκεκριμένα το εμπόριο και τις υπάρχουσες υποδομές, όπως το οδικό δίκτυο, τους σιδηροδρόμους, τα λιμάνια κ.α..

Ο Γερμανός δημοσιογράφος Paul Dehn, ειδικός για οικονομικά θέματα, υποστήριζε ότι μία οικονομική περιοχή που θα περιελάμβανε την Αυστρο-Ουγγαρία και τη Γερμανία θα εξασφάλιζε τις καλύτερες προοπτικές για το γερμανικό εμπόριο, όσον

[127] Bismarck, O., *Gesammelte Werke*, τόμος 6, Berlin 1929, Έγγραφο 672.
[128] Paskaleva, V., *Die Aussenpolitik von Preussen, Deutschland und die Balkanslawen in der 50er und 70er Jahren des 19. Jahrhunderts*, in Bulgarian Historical Review, 4/1973, Sofia, σελ. 43

αφορά στην πρόσβαση στις αγορές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορία.[129] Σύμφωνα με τον ίδιο, με τη δημιουργία ευνοϊκών συγκοινωνιακών συνθηκών μέσω της κατασκευής σιδηροδρόμων στα Βαλκάνια[130] θα μπορούσε η Γερμανία να εισχωρήσει στις αγορές της Ασίας και συνεπώς να αυξήσει την πολιτική και οικονομική της επιρροή.

Όπως χαρακτηριστικά υποστήριζε τότε ο List[131]: «Μεγάλης σημασίας σιδηροδρομική γραμμή για το μέλλον της Νοτιοανατολικής Ευρώπης» αποτελούσε η σερβική γραμμή διαμέσου Βελιγραδίου και Νις, η οποία θα ένωνε τη Γερμανία και την Αυστρία με την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για την υλοποίηση όμως της συγκεκριμένης γραμμής έπρεπε πρώτα να παραχωρηθούν στις Κυβερνήσεις της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας ορισμένα προνόμια τόσο από τη Σερβία όσο και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως υποστήριζε ο ίδιος συγγραφέας στα προνόμια αυτά ανήκε μεταξύ άλλων η παραχώρηση εδαφών, από όπου θα περνούσε η γραμμή και θα κατασκευάζονταν σταθμοί, καθώς και το δικαίωμα εκμετάλλευσης των δασών, των λατομείων και των ορυχείων σε κοντινό πεδίο από το μέρος κατασκευής της γραμμής. Οι παραπάνω θέσεις υιοθετήθηκαν από τους

---

[129] Dehn, P., *Deutschland und der Orient ...*, ό. π., σελ. XXV.

[130] *Ibid*, σελ. 41 κ. εξ. Βλέπε επίσης: Fuhrman, M., *Der Traum vom deutschen Orient. Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*, Franfurt am Main, 2006, σελ. 64 κ.εξ.

[131] Ο List προσπαθούσε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την απαρχή μίας συμμαχίας ανάμεσα στην Αγγλία, την Πρωσία και την Αυστρία. Σημαντικό κομμάτι της συμμαχίας αποτελούσε το σχέδιο του για την κατασκευή σιδηροδρόμου που θα ένωνε την Αγγλία με την Ινδία. Θα ξεκινούσε από την Αγγλία, θα διέσχιζε τη Γερμανία και ακολουθώντας τη ροή του Δούναβη, θα εισχωρούσε στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από τα Δαρδανέλια θα διέσχιζε την Τουρκία, το σημερινό Ιράκ και την Περσία με τελικό προορισμό την Bombay στην Ινδία. Τον Ιούνιο του 1846 ο List ταξίδεψε στο Λονδίνο, προκειμένου να ζητήσει την υποστήριξη της Αγγλικής Κυβέρνησης για την υλοποίηση του σχεδίου του. Οι Άγγλοι όμως αρνήθηκαν να τον υποστηρίξουν, στηριζόμενοι στην άποψη ότι τα ανεξάρτητα πριγκιπάτα της Γερμανίας αποτελούσαν εμπόδιο στην υλοποίηση του σχεδίου, αλλά και την ανάπτυξη του εμπορίου. Ως όρο για τη συμμετοχή τους στο σχέδιο του List έθεσαν ότι τα πριγκιπάτα θα έπρεπε να επιτρέψουν το ελεύθερο εμπόριο, δηλαδή να μην επιβάλλουν δασμούς στα προϊόντα που θα διακινούνταν μέσω του σιδηροδρόμου από τα εδάφη τους. Εμπόδιο όμως στο σχέδιο του List στάθηκαν και οι Κυβερνήσεις της Πρωσίας και της Αυστρίας. Οι δύο χώρες είχαν συνάψει συμμαχία με τη Ρωσία, και θεωρούσαν ότι η στιγμή δεν ήταν κατάλληλη για να υπογράψουν συμφωνία με την Αγγλία. Ο List απελπισμένος που δεν είχε τη συμπαράσταση που περίμενε αυτοκτόνησε στις 30 Νοεμβρίου 1846. Βλέπε σχετικά: Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις απόψεις του List βλέπε κεφάλαιο: 4.3 Οι υποστηρικτές της γερμανικής οικονομικής επέκτασης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή σελ. 81 κ. εξ. αυτής της εργασίας. Βλέπε επίσης: Beckerath, E. Von, & Goeser, K. (Hrsg.), *Friedrich List. Schriften, Reden, Briefe*, Berlin, 1927-1936, Τόμος VII, σελ. 267 κ.εξ.

συντάχτες του σιδηροδρομικού προγράμματος του 1878 στο Συνέδριο του Βερολίνου, όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν.

Το 1868 Γερμανοί και Αυστριακοί προτείνουν στο σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ να κατασκευάσουν τη γραμμή Σεράγεβο-Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια τη διακλάδωση για τη Θεσσαλονίκη. Το 1872 ολοκληρώνουν την πρότασή τους με την κατασκευή της γραμμής Κωνσταντινούπολης-Βαγδάτης. Η γραμμή Βιέννη-Βαγδάτη αποτελούσε τον άξονα του επεκτατισμού της Γερμανικής και της Αυστρο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας. Όπως φαίνεται και στη συνέχεια αυτής της εργασίας, παρά την αντίδραση των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, που μπορούσαν να πιέσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία, εφόσον το εξωτερικό χρέος της έφθανε το 1874 τα 5 δισ. Φράγκα, οι θέσεις της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας ενισχύονται με την Συνθήκη του Βερολίνου, με αποτέλεσμα την ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής γραμμής Βιέννης-Κωνσταντινούπολης το 1888. Το 1903 ξεκίνησε η κατασκευή της προέκτασης της γραμμής και το 1911 απείχε μόλις 600 χλμ. από τη Βαγδάτη. Η γραμμή όμως δεν ολοκληρώθηκε ποτέ εξαιτίας του επερχόμενου πολέμου και της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήδη από το 1868 ο Γερμανός Πρέσβης στη Βιέννη, υποστράτηγος Hans Lothar von Schweinitz, τόνιζε τη σημασία της Σερβίας για τη Γερμανική Αυτοκρατορία και πρότεινε την κατασκευή σιδηροδρόμου στη Σερβία, ώστε το σιδηροδρομικό δίκτυο να φθάσει διαμέσου της Θεσσαλονίκης στην Κωνσταντινούπολη. Όπως υποστήριζε ο ίδιος, θα μπορούσε να ενωθεί το Αμβούργο με τη Μέση Ανατολή. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1875 τόνιζε σε έγγραφό του προς το Βερολίνο, ότι θα ήταν προς όφελος της Γερμανίας να εκμεταλλευτεί τον ορυκτό πλούτο της Σερβίας και συγκεκριμένα το σιδηρομετάλλευμα, το χαλκό, τον άργυρο και το λιθάνθρακά της.[132]

[132] Melville, R. & Schröder, H.-J. (Hrsg.), *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Großmächte und die Problem der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1982, σελ. 507.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την πλευρά της, μελετούσε από τα μέσα του 19ου αιώνα την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής που θα ένωνε την Κωνσταντινούπολη με τη Δύση. Ηδη από το 1865 σχεδίαζε τη σύνδεση Κωνσταντινούπολης με τη Θεσσαλονίκη και με σιδηροδρομικό δίκτυο.[133] Μετά την ήττα της Αυστρίας στον πόλεμο με την Πρωσία το 1866 η μετατόπιση των συμφερόντων της Αυστρο-Ουγγρικής πολιτικής προς τη Νοτιοανατολική περιοχή των Βαλκανίων δημιούργησε την προοπτική νέων προκλήσεων στο πλαίσιο της πολιτικής των σιδηροδρόμων, και συγκεκριμένα:

- Τη σιδηροδρομική σύνδεση των γεωγραφικά απομονωμένων περιοχών της επαρχίας της Δαλματίας με το κέντρο της Αυστρο-Ουγγρικής Μοναρχίας.
- Την κατασκευή του ανατολικού σιδηροδρόμου (Orientbahn), προκειμένου να είναι σε θέση να επεκτείνει την πολιτική και οικονομική της επιρροή στα Βαλκάνια.

Πριν από το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, κατά την περίοδο δηλαδή πριν από την κατάληψη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρο-Ουγγαρία, τα τουρκικά βιλαέτια[134] θεωρήθηκαν λόγω της γεωγραφικής τους θέσης στρατηγικής σημασίας για την Αυστρο-Ουγγαρία.

Ο σουλτάνος Abdul Aziz κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του σε ευρωπαϊκές πόλεις είχε αναγνωρίσει την αξία του σιδηροδρομικού δικτύου για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του συντάχτηκε ένα σιδηροδρομικό σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο θα συνδεόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τα νοτιοανατολικά προς τα βορειοδυτικά μέσω σιδηροδρομικού

[133] Jordan, P., *Die Entwicklung des Eisenbahnes auf dem Gebiet des heutigen Jugoslawien (bis 1918)*, στο Plaschka, R. G., Drabek, A. M., Zaar, B., Eisenbahnbau und Kapitalinteressen in den Beziehungen der österreichischen mit den südslawischen Ländern, Wien 1993, σελ. 21

[134] Το βιλαέτι (vilayet) ή εγιαλέτι (eyâlet) ήταν μεγάλη διοικητική περιοχή/περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1864, η γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας διαιρούνταν σε έξι επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ονομάζονταν βιλαέτια:1. Edirne / Αδριανούπολη, 2. Selanik / Θεσσαλονίκη, 3.Yanya / Ιωάννινα, 4. Ishkodra / Σκόδρα, 5.Kosova / Κοσσυφοπεδίου, 6. Manastir / Μοναστήρι. Βλέπε σχετικά: Fikret, A., *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Frankfurter Historische Abhandlungen, Τόμος 20, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1979, σελ. 2.

δικτύου.[135] Το σιδηροδρομικό δίκτυο θα ήταν περίπου 3000 χλμ.. και θα ένωνε την Κωνσταντινούπολη με την πόλη Novi, μέσω των πόλεων Andrianopel, Philoppel, Νις, Mitrovica, Sarajevo, Banja Luka. Προς Θεσσαλονίκη, Dedeagac (Αλεξανδρούπολη) και Μπουργκάς (στη Μαύρη Θάλασσα) είχαν προγραμματιστεί δευτερεύουσες σιδηροδρομικές γραμμές. Παράλληλα είχε σχεδιαστεί η σύνδεση του βορειοδυτικού άκρου της γραμμής στο Dobrljin με το σιδηροδρομικό δίκτυο της Αυστρο-Ουγγαρίας και ως εκ τούτου με το ευρωπαϊκό σιδηροδρομικό δίκτυο. Σε αυτό ακριβώς το σημείο συναντήθηκε το σχέδιο του σιδηροδρομικού δικτύου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις προσπάθειες της Αυστρο-Ουγγαρίας για τη δημιουργία σύνδεσης με τη Μέση Ανατολή μέσω σιδηροδρομικού δικτύου, με σκοπό την εξάπλωση της επιρροής της στα Βαλκάνια.

Στις 31 Μαρτίου 1868 υπογράφηκε ένα προκαταρκτικό συμβόλαιο μεταξύ της Υψηλής Πύλης και του Βέλγου εκπροσώπου μίας γαλλο-βελγικής ομάδας εταιρειών Laugrand Dumonceau, που αποτελούνταν από την εταιρεία «*Van der Elst and Cie*» [136], τη γαλλική «*Credit Foncier*» και μία αγγλική κοινοπραξία. Το σχέδιο περιελέμβανε την κατασκευή μίας κύριας γραμμής από την Κωνσταντινούπολη προς το Βελιγράδι, μέσω Αδριανουπόλεως και Νις, καθώς και δύο δευτερεύουσες σιδηροδρομικές γραμμές (Νις–Θεσσαλονίκη και Αδριανούπολη–Δράμα).[137] Η ομάδα εταιρειών του Laugrand Dumonceau χρεοκόπησε λίγους μήνες αργότερα, διότι δεν ήταν σε θέση να συλλέξει το αναγκαίο χρηματικό ποσό για την ανάληψη του έργου. Τον Ιούνιο του 1869 η οθωμανική κυβέρνηση κήρυξε το προκαταρκτικό συμβόλαιο άκυρο.[138] Ποιός θα έπαιρνε τώρα τη θέση του Laugrand Dumonceau; Ο Γερμανός επιχειρηματίας εβραϊκής καταγωγής βαρόνος Maurice de Hirsch (1831 – 1896), ή

[135] Horn, A., *Die Bahnen in Bosnien und der Herzegowina*, Wien 1964, σελ. 6.
[136] Hertner, P., *The Balkan Railways, International Capital and Banking from the End of the 19th century until the Outbreak of the First World War*, Bulgarian National Bank, Sofia 2006, σελ. 6.
[137] Το σχέδιο είχε αρχικά σχεδιαστεί από τον Μεγάλο Βεζύρη Ali Pasha. Βλέπε σχετικά: Gounaris, B. C., *Steam over Macedonia, 1870-1912, Socio-Economic change and the railway factor*, New York 1993, σελ. 42.
[138][138] Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 6.

αλλιώς Moritz von Hirsch [139] όπως τον αποκαλούσαν στη Βαυαρία, απ' όπου καταγόταν. Σύμφωνα με τις πηγές δεν είναι ακόμα σαφές εάν ο Hirsch είχε λάβει μέρος και στις διαπραγματεύσεις της Υψηλής Πύλης με τον Laugrand Dumonceau, ή εάν διαπραγματεύτηκε ο ίδιος με την Οθωμανική Κυβέρνηση.[140] Στις 12 Απριλίου 1869 συντάχθηκαν συγχρόνως δύο συμβάσεις. Η πρώτη υπογράφηκε μεταξύ της Οθωμανικής Κυβέρνησης και του Maurice de Hirsch, ο οποίος ανέλαβε την κατασκευή 1500 μιλίων του βαλκανικού σιδηροδρομικού δικτύου.[141] Σύμφωνα με τον Peter Hertner η σύμβαση περιελάμβανε «την κατασκευή και τη λειτουργία σιδηροδρόμου στην Ευρωπαϊκή Τουρκία, που θα ένωνε την Κωνσταντινούπολη με τη Βιέννη...».[142] Μέρος του σχεδίου ήταν η γραμμή που θα συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με την Πρίστινα. Η δεύτερη σύμβαση αφορούσε στην παραχώρηση του δικαιώματος εκμετάλλευσης των σιδηροδρομικών γραμμών που αναφέρονταν στο προκαταρκτικό συμβόλαιο του 1868 στην εταιρεία «*Societe des Chemins de fer du Sud de l'Autriche*», η οποία ανήκε στον Baron Alphonse de Rotschild (1827 – 1905).[143] Αν και η γενική συνέλευση της εταιρείας ενέκρινε το κείμενο της σύμβασης, ωστόσο η σύμβαση δεν υπεγράφη λόγω διαφορών μεταξύ των διαχειριστών της εταιρείας. Συνεπώς έπρεπε να βρεθεί λύση για τη χρηματοδότηση της κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής των 1500 μιλίων.[144]

---

[139] Ο πατέρας του Joseph von Hirsch ήταν απόγονος των Hoffaktoren, μίας εβραϊκής οικογένειας. Εκτός από τις προσωπικές του φιλοδοξίες και τις ικανότητες που τον διέκριναν ως κεφαλαιούχο, ο Maurice de Hirsch, αποδείχτηκε ότι ήταν ικανός και ως τραπεζίτης επενδύσεων. Το 1855 παντρεύτηκε την Clara Bischoffsheim, κόρη του Bischoffsheim, τραπεζίτη στις Βρυξέλλες, στο Άμστερνταμ, το Παρίσι και το Λονδίνο. Μετά το 1855 μετακόμισε στο Μόναχο και μετά στις Βρυξέλλες, όπου τρία χρόνια αργότερα ίδρυσε μαζί με τον πατέρα της γυναίκας του Bischoffsheim την τράπεζα «Banque Bischoffsheim de Hirsch». Ήταν μία ιδιωτική τράπεζα, η οποία δώδεκα χρόνια αργότερα αποτέλεσε μία από τις ιδρυτικές τράπεζες της «Banque de Paris et des Pays-Bas». Βλέπε σχετικά: *Ibid.*

[140] *Ibid*, σελ.. 7

[141] Ο Hirsch, με τη συμμετοχή αυστρογαλλικών κεφαλαίων, ανάλαβε τη γραμμή Σεράγεβο-Κωνσταντινούπολη. Η γραμμή αυτή εντάσσεται στα σχέδια των Γερμανών και Αυστριακών, οι οποίοι όπως έχει αναφερθεί στην παρούσα εργασία, προτείνουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Βιέννη-Κωνσταντινούπολη-Βαγδάτη, με διακλάδωση στη Θεσσαλονίκη. Βλέπε σχετικά: Παπαγιαννάκης, Λ., ό. π., σελ.. 55.

[142] Hertner, P., *ό. π.*, σελ.. 7.

[143] Ο Mayer Alphonse James Rothschild ήταν Γάλλος κεφαλαιούχος, μέλος της οικογένειας τραπεζιτών Rothschild. Ξεκίνησε την εκπαίδευσή του στα οικονομικά σε νεαρή ηλικία. Μετά το θάνατο του πατέρα του το 1868 κληρονόμησε μεγάλη περιουσία, που συμπεριλάμβανε μετοχές στην τράπεζα de Rothschild Frères bank, με έδρα στο Παρίσι και την εταιρεία Northern Railway.

[144] Παπαγιαννάκης, *ό. π.*, σελ. 43 κ. εξ.

Ο Maurice de Hirsch ήθελε να αναλάβει το έργο και γι' αυτό στις 5 Ιανουαρίου 1870 ίδρυσε την εταιρεία «*Societe imperiale des Chemins de fer de la Turquie d'Europe*», η οποία ήταν κατασκευαστική εταιρεία, με κεφάλαιο ύψους 50 εκατομμυρίων γαλλικών Φράγκων. Δέκα ημέρες αργότερα ίδρυσε μία ακόμα εταιρεία: «*Companie Generale pour L'exploitation des Chemins de fer de Turquie d'Europe*», με αυστριακά, γαλλικά και ελβετικά κεφάλαια. Οι κύριοι χρηματοδότες της τελευταίας εταιρείας ήταν η γαλλική τράπεζα «*Société Générale*»[145], που έδρευε στο Παρίσι, η αυστριακή τράπεζα «*Anglo-Austrian Bank*» στη Βιέννη, η τράπεζα «*Banque Bischoffsheim de Hirsch*» στις Βρυξέλλες και ο ίδιος ο Maurice de Hirsch. Πρόεδρος αυτής της εταιρείας και διαπραγματευτής με τις αρχές της Οθωμανικής Κυβέρνησης ήταν ο Γάλλος μηχανικός και τραπεζίτης Paulin Talabot (1799-1885).[146]

Σύμφωνα με τη σύμβαση του 1869 είχε δοθεί υπόσχεση στην «*Societé Imperiale*» από το Οθωμανικό Κράτος για μία ετήσια χιλιομετρική επιδότηση ύψους 14.000 γαλλικών Φράγκων ανά χιλιόμετρο, καθώς και το ποσό των 8.000 γαλλικών Φράγκων από την εταιρεία «*Companie Generale*», ως ενοίκιο για την εκμετάλλευση των γραμμών. Τα πρώτα 10 χρόνια το συνολικό ποσό των 22.000 γαλλικών Φράγκων θα πληρωνόταν από την Οθωμανική Κυβέρνηση. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης δεκαετίας η συμμετοχή της Οθωμανικής Κυβέρνησης θα μειωνόταν στα 16.000 γαλλικά Φράγκα. Η διάρκεια της σύμβασης ορίστηκε σε 99 έτη.[147] Ο Baron Hirsch όρισε σαν επικεφαλή για την εκτέλεση του έργου τον Pressel Wilhelm, Γερμανό μηχανικό. Ήδη από το 1868 ο Wilhelm Pressel είχε σχεδιάσει με δική του πρωτοβουλία μία σιδηροδρομική γραμμή μήκους περίπου 3000 χλμ., η οποία ένωνε την Κωνσταντινούπολη με το Βελιγράδι, μέσω Σόφιας και Νις. Στα μελλοντικά σχέδια του Plessel ήταν να ενώσει την πόλη Νις με τη Θεσσαλονίκη. Ο Pressel πίστευε ότι η οικονομική ανάπτυξη της Γερμανίας μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την ολοκλήρωση

[145] Η «Société Générale» συμμετείχε με συνεισφορά του 1/3 του αρχικού κεφαλαίου των 50 εκ. Φράγκων και αποφασίστηκε να λάβει μετοχές για το ονομαστικό ποσό των 8 εκ. Φράγκων. Βλέπε σχετικά: Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 7.
[146] *Ibid.*
[147] Παπαγιαννάκης, *ό. π.*, σελ. 43 κ. εξ.. Βλέπε επίσης: Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 7.

ενός σιδηροδρομικού δικτύου που θα ένωνε τη Γερμανία με τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το 1869 ξεκίνησε η μελέτη για το σχεδιασμό σιδηροδρομικών γραμμών, οι οποίες θα κατασκευάζονταν μελλοντικά στην περιοχή της Σερβίας και της Βοσνίας.[148] Ταυτόχρονα Γερμανοί μηχανικοί εργάζονταν για την αποπεράτωση των σχεδίων νέων σιδηροδρομικών γραμμών στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, που θα ένωναν την Κωνσταντινούπολη με τη Σόφια και το Βουκουρέστι. Όπως προκύπτει από τον έλεγχο των πηγών αυτό ήταν ένα σχέδιο του Hirsch το οποίο σχεδιάστηκε από Γερμανούς μηχανικούς. Τα κεφάλαια που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του ήταν γαλλικά και για την εκμετάλλευση αυστριακά, γαλλικά και βελγικά. Το 1871 ξεκίνησε η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, η οποία διασχίζοντας τα Σκόπια θα είχε τελικό προορισμό την περιοχή Mitrowitsa (σημερινό Kosovo). Σύμφωνα με τις μελέτες η συγκεκριμένη αυτή γραμμή θα ενωνόταν με τα σιδηροδρομικά δίκτυα της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας. Το έργο κατασκευής ανατέθηκε στον Ιταλό υπεργολάβο Henry Bariola. Αρχικά η κατασκευή προχωρούσε με γοργούς ρυθμούς και όλοι ήλπιζαν ότι το έργο θα ολοκληρωνόταν πριν το φθινόπωρο του 1872. Όμως στα μέσα του χειμώνα του 1871 πλημμύρισε ο Γαλλικός ποταμός, με αποτέλεσμα να καταστρέψει ένα μέρος της κατασκευής. Τον Ιούλιο του 1872 παραδόθηκε στην κυκλοφορία το πρώτο μέρος της κατασκευής, περίπου 62 μίλια, τα οποία διέσχιζαν τον κάμπο της Θεσσαλονίκης και τη Γευγελή και συνέδεαν τις περιοχές αυτές με την Mitrowitsa. Όμως με την ολοκλήρωση του έργου στην περιοχή Mitrowitsa, το 1873, οι Γερμανοί και οι Αυστριακοί είχαν να αντιμετωπίσουν ένα μεγάλο εμπόδιο. Η γραμμή που θα ένωνε τη Mitrowitsa με το Βελιγράδι και στη συνέχεια με τα σιδηροδρομικά δίκτυα της Αυστρο-Ουγγαρίας δεν είχε ολοκληρωθεί. Επιπλέον η αποπεράτωσή της φαινόταν ότι θα καθυστερούσε αρκετά. Προκειμένου να αντιμετωπίσουν αυτό το πρόβλημα η Γερμανία και η Αυστρο-Ουγγαρία ανάγκασαν τη Σερβία και τη Βουλγαρία στο Συνέδριο του Βερολίνου να κατασκευάσουν σιδηροδρομικές γραμμές στα εδάφη τους, οι οποίες θα ένωναν την Οθωμανική Αυτοκρατορία με την Αυστρο-Ουγγαρία.

[148] Melville, R., & Schröder, H.-J., (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 513.

Αναμφίβολα η οικονομική κρίση του 1873[149] η Ανατολική Κρίση (1875-78) και οι εδαφικές αλλαγές που επέφερε, επηρέασαν το βαλκανικό σιδηροδρομικό σχέδιο. Τη δεκαετία του 1870, με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, εκδηλώνονται φαινόμενα υπολειτουργίας στη βιομηχανία της Γερμανίας. Παράλληλα το κόστος της εργασίας και των πρώτων υλών αυξάνονται περιορίζοντας την αποδοτικότητα του κεφαλαίου. Η βελτίωση και οργάνωση των διεθνών μεταφορών, μέσω της ανάπτυξης των σιδηροδρόμων, είναι η απάντηση στην οικονομική κρίση που εκδηλώνεται εκείνη την περίοδο. Η κατασκευή και ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους και του χρόνου μεταφοράς και προσφέρει στην ευρωπαϊκή βιομηχανία φθηνές πρώτες ύλες και συμπληρωματικές αγορές αναγκαίες για την ανάπτυξή της.[150] Όμως η κατασκευή των σιδηροδρόμων στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε διακοπεί, λόγω της εξέγερσης στη Βοσνία και τη Βουλγαρία το 1875 και 1878 και του Ρωσο-τουρκικού πολέμου (1877-1878). Η Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά τον πόλεμο με τη Ρωσία αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα με αποτέλεσμα να μην μπορεί να πληρώσει για την κατασκευή των σιδηροδρόμων. Επιπλέον σύμφωνα με το άρθρο 10 της Συνθήκης του Βερολίνου το πριγκιπάτο της Βουλγαρίας αντικαθιστά την Υψηλή Πύλη στις δεσμεύσεις της απέναντι στην Αυστρο-Ουγγαρία, καθώς και απέναντι στην εταιρεία για τη λειτουργία σιδηροδρόμων που βρίσκονται σε βουλγαρικές περιοχές.[151] Η Συνθήκη του Βερολίνου έδωσε νέα ώθηση στην ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, εφόσον τέθηκαν οι βάσεις για τη σύνδεση των σερβικών, βουλγαρικών και των σιδηροδρόμων της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Μέσω της κατασκευής των σιδηροδρόμων προσδοκούσαν τόσο η Γερμανία όσο και η Αυστρο-Ουγγαρία να εκτοπίσουν από την περιοχή την Αγγλία και τη Γαλλία. Στόχος τους ήταν η εκμετάλλευση των Βαλκανίων ως «προοριζόμενη συμπληρωματική

[149] Η οικονομική κρίση του 1873 εκδηλώθηκε με πτώση διεθνούς εμπορίου, υποτίμηση εθνικού νομίσματος και υψηλούς δασμούς. Βλ.έπε σχετικά: Παπαγιαννάκης, Λ., *ό. π.*, σελ. 40-43.
[150] *Ibid.*
[151] Medlicott, W.N., *ό. π.*, σελ. 411

περιοχή»[152] και «αναπόφευκτη αναγκαία αγροτική αγορά»[153] για τη βιομηχανία της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας. Η σιδηροδρομική γραμμή θα εκτεινόταν πέρα από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, προς τη Μέση Ανατολή έως τις Ινδίες, όπως πριν περίπου 40 έτη είχε υποστηρίξει ο Friedrich List.

Το ότι η αποπεράτωση της σιδηροδρομικής γραμμής Mitrowitsa-Βελιγράδι και η ένωση της με τα σιδηροδρομικά δίκτυα της Αυστρο-Ουγγαρίας ήταν μείζονος σημασίας για τη Γερμανία και την Αυστρο-Ουγγαρία φαίνεται από το άρθρο 10 και το άρθρο 38 της Συνθήκης του Βερολίνου, στα οποία τονίζεται η υποχρέωση της Σερβίας και της Βουλγαρίας να κατασκευάσουν τις γραμμές. Στόχος των Κεντρικών Δυνάμεων της Ευρώπης ήταν η απομάκρυνση της Αγγλίας και της Γαλλίας από τις αγορές των Βαλκανίων. Αυτό γίνεται ακόμα πιο πειστικό εάν αναλογιστεί κανείς πως οι σιδηροδρομικές γραμμές που κατασκευάστηκαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1870 ένωναν τα λιμάνια της Μεσογείου, όπως τη Θεσσαλονίκη και την Αλεξανδρούπολη, ή τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, όπως τη Βάρνα με τη Βαλκανική Χερσόνησο, αλλά όχι με την Κεντρική Ευρώπη. Το Άρθρο 10 όριζε ότι η Βουλγαρία αναλαμβάνει, μετά την ανταλλαγή των εγγράφων επικύρωσης της τρέχουσας σύμβασης, τα βάρη και τις υποχρεώσεις προς την επιχείρηση σιδηροδρόμων Rustschuk – Βάρνα, στη θέση της κυβέρνησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πληρωμή των προηγούμενων λογαριασμών θα γίνει με συμφωνία μεταξύ της Υψηλής Πύλης, της κυβέρνησης του πριγκιπάτου και της διοίκησης της εταιρείας. Το πριγκιπάτο της Βουλγαρίας αντικαθιστά την Υψηλή Πύλη στις δεσμεύσεις της απέναντι στην Αυστρο-Ουγγαρίας, καθώς και απέναντι στην εταιρεία για τη λειτουργία των σιδηροδρόμων της Ευρωπαϊκής Τουρκίας σχετικά με την αφαίρεση και τη σύνδεση των γραμμών, καθώς και τη λειτουργία των σιδηροδρόμων που βρίσκονται σε βουλγαρικές περιοχές. Τα συμβαλλόμενα μέρη θα είναι η Αυστρο-

[152] Beckerath, E. Von, & Goeser, K. (Hrsg.), *Friedrich List. Schriften, Reden, Briefe,* Berlin, 1927-1936, Τόμος VII, σελ. 267 κ. εξ..
[153] *Ibid.*

Ουγγαρία, η Πύλη, η Σερβία και το Πριγκιπάτο της Βουλγαρίας. Η σύμβαση θα πραγματοποιηθεί αμέσως μετά την ολοκλήρωση της ειρήνης. Το άρθρο 38 όριζε ότι το πριγκιπάτο της Σερβίας αντικαθιστά την Υψηλή Πύλη στις δεσμεύσεις της απέναντι στην Αυστρο-Ουγγαρίας, καθώς και απέναντι στην εταιρεία για τη λειτουργία των σιδηροδρόμων της Ευρωπαϊκής Τουρκίας σχετικά με την αφαίρεση και τη σύνδεση των γραμμών, καθώς και τη λειτουργία των σιδηροδρόμων που βρίσκονται σε εδάφη του πριγκιπάτου. Η σύμβαση είναι αναγκαία για την αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων και θα ολοκληρωθεί αμέσως μετά την υπογραφή της παρούσας Συνθήκης μεταξύ Αυστρο-Ουγγαρίας, της Πύλη, της Σερβίας και, εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του, του Πριγκιπάτου της Βουλγαρίας. [154]

Η εταιρεία, στην οποία αναφέρονταν το Άρθρο 10 της Συνθήκης του Βερολίνου, ήταν η «Companie pour l'exploitation des chemins de fer de la Turquie d'Europe» του Hirsch, ο οποίος το 1878 μετέφερε την έδρα της εταιρείας από το Παρίσι στη Βιέννη και αντικατέστησε τους Γάλλους διευθυντές με Αυστρο-Ούγγρους.[155] Μόλις τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1882 ξεκίνησαν στη Βιέννη οι διαπραγματεύσεις της τετραμελούς επιτροπής Conférence à quatre, η οποία αποτελούνταν από τους αντιπροσώπους της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας, όπως όριζε η 2η παράγραφος του Άρθρου 10 της Συνθήκης του Βερολίνου.[156] Σύμφωνα με τον P. Hertner το Μάρτιο του ίδιου έτους η Επιτροπή κατέληξε σε συμφωνία, η οποία προέβλεπε την κατασκευή δύο σιδηροδρομικών συνδέσεων: μία από το Belovo μέσω Σόφιας, Νις και Βελιγράδι και η άλλη από τη Νις προς Βράνια και από εκεί προς Σκόπια, με αποτέλεσμα να συνδέεται με τη γραμμή Mitrowitsa – Θεσσαλονίκη.[157] Η Γερμανία και η Αυστρο-

[154] Βλέπε σχετικά: Άρθρο X και XXXVIII της Συνθήκης του Βερολίνου στο: Medlicott, W.N., *ό. π.*, σελ. 411 κ.εξ. Βλέπε επίσης: Melville, R., & Schröder, H.-J., (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 276

[155] Επίσης σύμφωνα με το άρθρο 10 της Συνθήκης του Βερολίνου η Βουλγαρία αναγκαζόταν να εγγυηθεί το ποσό των 7.000 γαλλικών Φράγκων ανά χιλιόμετρο ανά έτος στην εταιρεία Companie pour l'exploitation des chemins de fer de la Turquie d'Europe, του Hirsch. Βλέπε σχετικά: Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 12.

[156] Medlicott, W.N., *ό. π.*, σελ. 411. Βλέπε επίσης: Südenhorst, A. E. von, *Die Eisenbahnverbindungen Central-Europas mit dem Oriente und deren Bedeutung für den Welthandels-Verkehr*, Wien 1878, σελ. 19 κ.εξ.

[157] Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 12.

Ουγγαρία επεσήμαιναν με αυτό τον τρόπο την απόφασή τους να επεκτείνουν τη σιδηροδρομική γραμμή μέχρι τη Βαγδάτη, ενώ τα σχέδιά τους βασίζονταν σε όσα υποστήριζαν από τη δεκαετία του 1840 ο Friedrich List και ο Paul Dehn.

Οι Κυβερνήσεις της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας κατανοούσαν ότι για να γίνει εφικτή η επέκταση των εμπορικών τους σχέσεων προς την Νοτιοανατολική Ευρώπη, έπρεπε πρώτα να δημιουργήσουν τις κατάλληλες υποδομές. [158] Η οικονομική εξάρτηση της Σερβίας και του Μαυροβουνίου τόσο στη Γερμανική Αυτοκρατορία, όσο και στην Αυστρο-Ουγγαρία έδωσε τη δυνατότητα στους Γερμανούς και τους Αυστριακούς να πιέσουν τα συγκεκριμένα κράτη να δανειστούν, προκειμένου να κατασκευάσουν στα εδάφη τους σιδηροδρομική γραμμή που θα ένωνε την Κεντρική Ευρώπη με την Κωνσταντινούπολη. Η κατοχή της οθωμανικής επαρχίας Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, από τις αυστρο-ουγγρικές δυνάμεις, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878, επέτρεψε την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής που ένωνε τη Βιέννη με τη Θεσσαλονίκη. Στο νέο Βασίλειο της Σερβίας κατασκευάστηκε σιδηροδρομική γραμμή ανάμεσα στο Βελιγράδι και την πόλη Νις, όπου θα κατασκευαζόταν μία διακλάδωση της γραμμής. Η μία γραμμή θα συνέχιζε Νοτιοανατολικά προς τα σύνορα στην περιοχή του Pirot (Νοτιοανατολική Σερβία) και από εκεί προς το Caribrod (σημερινό Dimitrovgrad). Η δεύτερη γραμμή θα συνέχιζε νότια προς την πόλη Vranje. Τέλος μία τρίτη γραμμή θα συνέχιζε επίσης νότια, προς την κωμόπολη Ristovac.

Σύμφωνα με τον Hertner τον Απρίλιο του 1881 ο Γάλλος τραπεζίτης Eugène Bontoux, με την γαλλική εταιρεία *Union générale* υπέγραψε συμβόλαιο με τη Σερβία, σύμφωνα με το οποίο η Σερβία θα δανειζόταν 100 εκ. γαλλικά Φράγκα για την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου και την ίδρυση μίας διαχειριστικής εταιρείας. Μετά την πτώχευση της *Union générale* τον Ιανουάριο του 1882, η Κυβέρνηση της

[158] Melville, R. & Schröder, H.-J. (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 275

Σερβίας κατάφερε να μεταφέρει τη συμφωνία σε άλλη γαλλική τράπεζα με έδρα στο Παρίσι, την *Comptoir d'Escompte de Paris*. Το 1884 είχε ολοκληρωθεί η γραμμή από το Σεμλίν, στα σύνορα της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Σερβίας, μέσω Βελιγραδίου έως το Νις. Άλλες δύο γραμμές, μία από το Νις μέχρι τα βουλγαρικά σύνορα και μία από το Νις έως τη Βράνια ενώθηκαν με το δίκτυο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1886 και το 1887 αντίστοιχα.[159]

Τον Μάιο του 1883 υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ των αντιπροσώπων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας, σύμφωνα με την οποία καθορίζονταν οι προθεσμίες για την κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών και οι ημερομηνίες παράδοσης στην κυκλοφορία των σιδηροδρομικών διασταυρώσεων, οι οποίες θα ένωναν τα Βαλκάνια.[160] Σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 4 αυτής της συμφωνίας, η Σερβία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανέλαβαν την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής, η οποία θα ένωνε τη γραμμή Θεσσαλονίκη- Mitrowitsa με το σερβικό δίκτυο στις 15 Οκτωβρίου 1886. Παρά τις προσπάθειες του Baron de Hirsch, να αναλάβει το έργο, η Πύλη παραχώρησε την κατασκευή και την εκμετάλλευση της νέας γραμμής σε μία γαλλική κοινοπραξία, που αποτελούνταν από την εταιρεία «*Comptoir d'Escompte*» και τις τράπεζες «*Banque Imperiale Ottomane*» και «*Banque de Paris*». Όμως η κοινοπραξία έδωσε πίσω τα δικαιώματα εκμετάλλευσης στην εταιρεία «*Companie Generale*», η οποία ανήκε στο Hirsch. Οι εργασίες για την κατασκευή ανατέθηκαν στους εργολάβους «*Messrs. Vitali and Co.*», μία εταιρεία, η οποία ήδη συμμετείχε στην κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Belovo-Valkarel στη Σερβία.[161] Η γραμμή Βελιγράδι – Νις ξεκίνησε το 1884, η γραμμή Νις-Ristovac το 1886 και η γραμμή Νις-Pirot-Caribrod το 1887.[162] Στις 19 Μαΐου 1888 έφτασε το πρώτο τρένο από τη Παρίσι στη Θεσσαλονίκη.

---

[159] Hertner, P., ό. π., σελ. 13
[160] Gounaris, B. C., *ό. π.*, σελ. 44-45.
[161] *Ibid.*
[162] Mommsen, W.J., *Großmachstellung und Weltpolitik. Die Außenpolitik des Deutschen Reiches 1870 bis 1914*, Frankfurt am Main, 1993, σελ. 38

Οι αλλαγές που επέφερε η οικονομική κρίση οδήγησαν τον Απρίλιο του 1890, το Baron de Hirsch στην πώληση του ελέγχου της εταιρείας «*Companie Generale*» σε μία ομάδα εταιρειών, η οποία αποτελούνταν από την «*Societé de credit Suisse*», την «*Deutsche Bank*», υπό τον Georg von Siemens και την «*Wiener Bankverein*», υπό τον Moritz Bauer. Ήδη από το 1879 ιδρύθηκε στη Βιέννη η αυστριακή εταιρεία «*Betriebsgesellschaft der Orientalischen Eisenbahnen*» στη θέση της «*Companie Generale*», η οποία από το 1880 ήταν αυστριακή μετά από αποχώρηση των γαλλικών κεφαλαίων. Σύμφωνα με τον P. Hertner την 1η Οκτώβριο 1890 συνεδρίασε για πρώτη φορά η τράπεζα «*Banque des Chemins de fer Orientaux*» (Bank fuer orientalische Eisenbahnen), η οποία έδρευε στη Ζυρίχη. Οι ιδρυτές αποτελούνταν από μία ομάδα τραπεζών, κυρίως από τη Γερμανία, την Αυστρία και την Ελβετία: Deutsche Bank, Wiener Bankverein, Dresdner Bank, Deutsche Vereinsbank, Wuerttembergische Vereinsbank, Credit Suisse, Basler Handelsbank, αλλά και η Τράπεζα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[163] Την ίδια χρονιά η «*Banque des Chemins de fer Orientaux*» αγόρασε τις μετοχές της «*Societé de credit Suisse*» και της «*Wiener Bankverein*» και από εκείνη τη χρονική στιγμή λειτούργησε ως εταιρεία χαρτοφυλακίου για τους βαλκανικούς σιδηροδρόμους. Πίσω από αυτή την εταιρεία αντιπροσωπεύονταν τα ενδιαφέροντα της «*Deutsche Bank*», η οποία σε σύντομο χρονικό διάστημα αγόρασε μέσω της «*Betriebsgesellschaft der Orientalischen Eisenbahnen*» το μετοχικό έλεγχο για τις περισσότερες από τις σιδηροδρομικές γραμμές των Βαλκανίων.[164] Παράλληλα, τον Οκτώβριο του 1890, η Deutsche Bank

[163] Οι ιδρυτές διάλεξαν να ιδρύσουν την τράπεζα στη Ζυρίχη, διότι ο ελβετικός νόμος του 1881 (Swiss Obligationenrecht), ήταν λιγότερο αυστηρός από τον γερμανικό νόμο, όσον αφορά στην αξιολόγηση των συμμετεχόντων ή τις νομικές υποχρεώσεις του Προέδρου και του Διοικητικού Συμβουλίου. Επιπλέον μπορούσαν να εκδοθούν ομόλογα χωρίς ανώτατο όριο, ενώ στη Γερμανία για παράδειγμα το όριο αυτό διαμορφωνόταν ανάλογα με το ποσό του ονομαστικού κεφαλαίου. Πέρα από τους νομικούς υπήρχαν και πολιτικοί λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η Ζυρίχη για να ιδρυθεί η Τράπεζα. Μετά το Γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870-1871 η Ζυρίχη ήταν μία ουδέτερη πόλη, όπου το γερμανικό και το γαλλικό κεφάλαιο μπορούσαν να συναντηθούν χωρίς να δημιουργούνται προβλήματα. Βλέπε σχετικά: Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 21-22.

[164] Οι σιδηροδρομικές γραμμές ήταν: α. Κωνσταντινούπολη μέσω Αδριανούπολης και Tirnowa προς Belovo με διακλάδωση από Αδριανούπολη προς Dedeagatsch (Αλεξανδρούπολη) και από Tirnowa προς Yamboli, συνολικό μήκος 816 χλμ. και β. Από Θεσσαλονίκη μέσω Üsküb (Σκόπια) προς Mitrowitza, συνολικό μήκος 363 χλμ. Βλέπε σχετικά: Gounaris, B. C., *ό. π.*, σελ. 44-45.

κατάφερε να πάρει από την Υψηλή Πύλη την εκχώρηση της γραμμής από τη Θεσσαλονίκη στη Μοναστήρι, που κάλυπτε μία απόσταση 219 χλμ., μαζί με το δικαίωμα να την επεκτείνει μέχρι την Αδριατική Θάλασσα, ενώνοντας τη με Αλβανικό λιμάνι.[165] Το 1893, μία άλλη ομάδα εταιρειών με επικεφαλής την Οθωμανική Τράπεζα και συμμετέχοντες τις «Banque de Paris et des Pays-Bas» και την ιδιωτική «Frankfurt private banking house Bethman» πήρε την εκχώρηση των γραμμών από Θεσσαλονίκη προς Κωνσταντινούπολη, μέσω Αλεξανδρούπολης, μήκους 550 χλμ.. Το αρχικό της κεφάλαιο ήταν 15 εκ. Γαλλικά Φράγκα.[166]

Η γερμανική Κυβέρνηση από την πλευρά της υποστήριζε τις κινήσεις της Deutsche Bank, προσφέροντάς στην τράπεζα ασφάλεια σε περίπτωση που η επένδυση απόληγε ζημιογόνα για την τράπεζα. [167] Τα έργα για την κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών ολοκληρώθηκαν, όπως είχαν προβλέψει η Γερμανία και η Αυστρο-Ουγγαρία στο Συνέδριο του Βερολίνου, παρέχοντας στα δύο αυτά κράτη την κατάλληλη υποδομή για την υλοποίηση των πολιτικών τους στόχων, ενώνοντας την Κεντρική Ευρώπη με την Κωνσταντινούπολη.[168]

4.3 Οι υποστηρικτές της γερμανικής οικονομικής επέκτασης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Μέση Ανατολή

Τα πρώτα σχέδια για την γερμανική επέκταση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ξεκίνησαν στα μέσα του 19ου αιώνα. Την περίοδο αυτή οι οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι οι αγορές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για την

[165] Hertner, P., *ό. π.*, σελ. 23-24.
[166] Η γραμμή Θεσσαλονίκη-Κωνσταντινούπολη και η γραμμή Θεσσαλονίκη-Μοναστήρι αποδείχτηκαν οι πιο χρήσιμες για το στρατό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διότι μετά την ολοκλήρωσή τους, μπορούσε ο στρατός να μεταφέρεται σε σύντομο χρονικό διάστημα από την Κωνσταντινούπολη στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στη Μακεδονία. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 24.
[167] Rathmann, L., *Berlin-Bagdad*, Berlin (Ost), 1963, σελ. 23 κ. εξ.
[168] Melville, R. & Schröder, H.-J. (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 280-283.

πώληση των γερμανικών βιομηχανικών προϊόντων ενώ ταυτόχρονα θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη γέφυρα για την πρόσβαση του γερμανικού εμπορίου στη Μέση Ανατολή. Αντίστοιχα οι χώρες αυτές θα προσέφεραν στη Γερμανία αγροτικά προϊόντα και πρώτες ύλες.

Με την ίδρυση της γερμανικής τελωνειακής περιοχής του 1834 (*Zollgebiet*)[169], ο Friedrich List ανέπτυξε το πρώτο επεκτατικό πρόγραμμα της Γερμανίας προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Χρησιμοποιώντας την κατεύθυνση της ροής του Δούναβη το γερμανικό εμπόριο έφθανε μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1841 εξέδωσε το βιβλίο «Το κοινωνικό σύστημα της πολιτικής οικονομίας» (*Nationalen Systems der Politischen Ökonomie*), όπου υποστήριζε την ιδέα της δημιουργίας ενός διευρυμένου χώρου όπου θα αναπτυσσόταν η οικονομία. Η άποψη του αυτή είχε ως βασική προϋπόθεση την ελεύθερη εισαγωγή γεωργικών προϊόντων και ορυκτών στη Γερμανία και ταυτόχρονα την ύπαρξη τελωνειακών δασμών για τα βιομηχανικά προϊόντα των ξένων ανταγωνιστών. Με την υλοποίηση του τελωνειακού αυτού συστήματος το Γερμανικό Κράτος θα γινόταν ένα οικονομικά ανεξάρτητο και αυτάρκες κράτος. Η τελωνειακή προστασία, τόνιζε, είναι ένα δικαίωμα που πρέπει να απολαμβάνει ένα μεγάλο Έθνος, το οποίο έχει πλούσιο ορυκτό πλούτο, ανεπτυγμένη γεωργία και υψηλό επίπεδο πολιτισμικής και πολιτικής μόρφωσης. Δεδομένου ότι θεωρούσε ως προϋπόθεση την ύπαρξη των παραπάνω χαρακτηριστικών, θεωρούσε ότι μόνο οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δικαίωμα όχι μόνο να απολαμβάνουν την τελωνειακή προστασία, αλλά επίσης και μία αυτόνομη εθνική ύπαρξη. Επιπλέον υποστήριζε ότι μία μεγάλη επικράτεια με πληθυσμό που θα είχε τα παραπάνω χαρακτηριστικά, έπρεπε να έχει στρατιωτική δύναμη σαν προϋπόθεση για την εθνική της επιβίωση.[170]

---

[169] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την τελωνειακή περιοχή (Zollgebiet) βλέπε σχετικά κεφάλαιο: Οι προσπάθειες για την ίδρυση τελωνειακής ένωσης στην Κεντρική Ευρώπη, σελίδα 69 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[170] List, F., *Das Nationale System der Politischen Ökonomie*, στο: Sommer, (Hrsg.), A. Schriften, Reden, Briefe, Τόμος VI, Aalen 1971, σελ. 210 κ. εξ..

Τη δεκαετία του 1840 η εφημερίδα Augsburger Allgemeine Zeitung (AAZ) [171] ασχολήθηκε με την επέκταση της Γερμανίας στην Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η AAZ άνηκε στον εκδοτικό οίκο Cotta-Verlag, που κάθε τρίμηνο δημοσίευε το περιοδικό «Deutsche Vierteljahrschrift». Το μεγαλύτερο μέρος των συνδρομητών προέρχονταν από τους φιλελεύθερους που κατοικούσαν στις βόρειες περιοχές της Γερμανίας. Η AAZ σε άρθρα της υποστήριζε τη γερμανική επέκταση στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και την ανταλλαγή γερμανικών βιομηχανικών προϊόντων με ορυκτά από τη Μέση Ανατολή. Η ιδέα για την ίδρυση της Μεγάλης Γερμανίας, η οποία θα εκτεινόταν μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα και την Κωνσταντινούπολη ήταν ιδιαίτερα εξαπλωμένη στους κόλπους της αστικής τάξης και συγκεκριμένα στον αστικό φιλελεύθερο κύκλο της Δυτικής και Νότιας Γερμανίας και της Αυστρίας. Ο List συνεργαζόταν με τον εκδοτικό οίκο για την συγγραφή άρθρων τόσο στην AAZ όσο και στο Deutsche Vierteljahrschrift. Σε άρθρα του ανέφερε ότι η Γερμανία έπρεπε να συγκεντρώσει όλες της τις δυνάμεις προκειμένου να εμποδίσει την εδραίωση της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Νοτιοανατολική Ευρώπη. Συγκεκριμένα υποστήριζε ότι μία ισχυρή Ρωσία στην περιοχή θα αποτελούσε τροχοπέδη στα σχέδια επέκτασης της γερμανικής πολιτικής και οικονομίας.[172]

Η AAZ σε πολλά άρθρα της υποστήριζε τη γερμανική μετανάστευση στην περιοχή. Συγκεκριμένα σε άρθρο της αναφερόταν ότι στόχος των γερμανών μεταναστών στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, είναι εκτός από την εκμετάλλευση των περιοχών που δεν καλλιεργούνταν και η εκπαίδευση του πληθυσμού της περιοχής, ο οποίος είχε μείνει

[171] Από τις 16 Ιανουαρίου 1807 έως τις 30 Σεπτεμβρίου 1882 η «Allgemeine Zeitung» τυπωνόταν στην πόλη Augsburg, όπου την περίοδο του Επανάστασης του Μαρτίου του 1848 (Märzrevolution 1848) θεωρούνταν η σημαντικότερη καθημερινή γερμανική εφημερίδα. Βασίστηκε σε αναγνωρισμένους αρθρογράφους της εποχής και δημοσίευε πληροφορίες για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, τη μεγαλοαστική τάξη. Έτσι αποτέλεσε την εφημερίδα της ελίτ της εποχής. Βλέπε σχετικά: Heyck, E. *Die Allgemeine Zeitung 1798-1898*, στο: Beiträge zur Geschichte der deutschen Presse. München 1898, σελ.15-81. Την ίδια περίοδο υπήρχαν και άλλες εφημερίδες, οι οποίες με άρθρα τους αναφέρονταν στον αναβρασμό στην Ευρώπη και τις επαναστάσεις, αλλά και στο 1° Πανσλαβικό Συνέδριο, όπως για παράδειγμα οι εφημερίδες: «Deutsche Zeitung», «Die Grenzboten», «Breslauer Zeitung» και «Freimüthige». Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε κεφάλαια: «Στο δρόμο προς την Paulskirche. Κόμματα και βουλευτές», σελ. 91 κ. εξ. και « Το 1° Πανσλαβικό Συνέδριο» σελ. 111 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[172] Augsburger Allgemeine Zeitung, Nr. 317, 12 Νοεμβρίου 1842, Europa und der Orient.

πίσω όσον αφορά στην εκμετάλλευση της γης.[173] Ωστόσο τη δεκαετία του 1840 η γερμανική μετανάστευση δεν πραγματοποιήθηκε λόγω οικονομικών και πολιτικών δυσχερειών. Τον Αύγουστο του 1845 δημοσιεύτηκε στην AAZ: «Το μέλλον της Γερμανίας βρίσκεται στο Ανατολικό Ζήτημα.»[174] Συγκεκριμένα σε περίπτωση που η Γερμανία κατάφερνε να θέσει υπό την επιρροή της τις περιοχές του Δούναβη στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μαύρη Θάλασσα, το γερμανικό εμπόριο προς την Περσία και την Ασία θα σημείωνε μεγάλη ανάκαμψη. Σαν μέτρο για την εξασφάλιση της γερμανικής ηγεμονίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, η AAZ πρότεινε να τοποθετηθούν γερμανοί πρίγκιπες στα πριγκιπάτα της Σερβίας, της Βουλγαρίας, της Μολδαβίας και της Βλαχίας.[175]

Η επέκταση της Γερμανίας στην περιοχή συμπεριελάμβανε σχέδια για την κατασκευή συγκοινωνιακού δικτύου, το οποίο θα ξεκινούσε από τη Γερμανία και θα τη συνέδεε με τις συγκεκριμένες περιοχές καθώς επίσης και την ίδρυση εμπορικών και αποικιακών εταιρειών.[176] Επιπλέον υποστήριζαν ότι με τη βοήθεια της Αυστρίας και της Ουγγαρίας θα μπορούσαν να εμποδίσουν τα σχέδια της ρωσική επεκτατικής πολιτικής στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Βασική προϋπόθεση αποτελούσε η ίδρυση βιομηχανιών τόσο στην περιοχή που βρισκόταν στο κέντρο όσο και στις εκβολές του Δούναβη στη Μαύρη Θάλασσα, προκειμένου να μπορέσει η Γερμανία να αντιμετωπίσει τον αγγλικό ανταγωνισμό. Μακροπρόθεσμα η Νοτιοανατολική Ευρώπη θα έπρεπε να συνδεθεί με την γερμανική τελωνειακή ένωση, την Αυστρία και την Ουγγαρία.

---

[173] Augsburger Allgemeine Zeitung, Nr. 358, 25 Δεκεμβρίου 1844, Deutsche Auswanderung in die untern Donauländer.
[174] Augsburger Allgemeine Zeitung, Nr. 237, 25 Αυγούστου 1845, Das praktische Interesse der Deutschen am Erdball oder die östliche Auswanderung.
[175] Augsburger Allgemeine Zeitung, Nr. 238, 26 Αυγούστου 1845, Das praktische Interesse der Deutschen am Erdball oder die östliche Auswanderung.
[176] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου στην Νοτιοανατολική Ευρώπη βλέπε σχετικά κεφάλαιο: Η κατασκευή σιδηροδρόμων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, σελίδα 65 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

Τη δεκαετία του 1850 ο Paul de Lagarde (1827 – 1891),[177] θεολόγος και συγγραφέας, ήταν ένας από τους μεγαλύτερους υπέρμαχους της οικονομικής επέκτασης της Γερμανίας στην Νοτιοανατολική Ευρώπη. Στόχος του Lagarde, όπως και του List, ήταν να δημιουργηθούν γερμανικές αποικίες στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Υποστήριζε ότι δεν πρέπει Γερμανοί να μεταναστεύουν στην Αμερική και ότι η μετανάστευση Γερμανών ζητιάνων και γεωργών θα έπρεπε να γίνεται με συστηματικό τρόπο και οργανωμένο σχέδιο, έτσι ώστε να μεταναστεύουν προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη μέχρι την Αδριατική, δηλαδή την Κροατία, τη Βοσνία, τη Ρουμανία και τη Μικρά Ασία.[178] Στην πραγματικότητα έβλεπε την είσοδο της Γερμανίας στην Αδριατική, μέσω της Αυστρίας, ζωτικής σημασίας για την οικονομική εξέλιξη της Γερμανίας. Επιπλέον πρέσβευε ότι η Γερμανία έπρεπε να διασφαλίσει όλες τις προσβάσεις προς το Δούναβη. Ενώ η είσοδος στην Αδριατική θα έδινε τη δυνατότητα στο γερμανικό εμπόριο να έχει πρόσβαση σε όλα τα λιμάνια της Μεσογείου, θα μπορούσε η Γερμανία, μέσω των εκβολών του Δούναβη στη Μαύρη Θάλασσα, να ανοίξει εμπορικές διόδους προς τον Καύκασο και τη Μέση Ανατολή.[179] Ο Lagarde προέβλεπε ότι ο πόλεμος μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας ήταν αναπόφευκτος, προκειμένου η Γερμανία να πετύχει την ίδρυση αποικιών στην Ανατολή. Ένας από τους στόχους της Γερμανίας θα έπρεπε να ήταν η απομόνωση της Ρωσίας από τη Νότια Ευρώπη. Επιπλέον η Γερμανία δεν θα έπρεπε να επιτρέψει την ίδρυση ενός Σλαβικού Κράτους, το οποίο μαζί με τη Γαλλία να μπορούσε να στραφεί ενάντια στη Γερμανία.[180] Από τη δεκαετία του 1860 υπήρχε στη Γερμανία η άποψη ότι οι Σλάβοι ήταν ένας λαός που τον χαρακτήριζε όχι μόνο η απουσία ιστορίας, αλλά και η έλλειψη κουλτούρας και ικανότητας οργάνωσης. Η ρατσιστική

[177] Ο Paul de Lagarde (1827-1891) ήταν ευαγγελιστής θεολόγος, ασιανολόγος και συγγραφέας. Το πραγματικό του επίθετο ήταν Böttlicher. Σπούδασε θεολογία και οριενταλισμό στο Πανεπιστήμιο του Göttingen. Το Μάρτιο του 1869 πήρε την έδρα των γλωσσών της Ανατολής (Αραβικά, Συριακά, Εβραϊκά, Αιγυπτιακά και Νέα Περσικά) στο Göttinger Universität. Η επιρροή του έγινε ιδιαίτερα αισθητή στη Γερμανία μετά την αλλαγή του αιώνα και ενισχύθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλέπε σχετικά: *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, (Hrsg.) Walther Killy/ Rudolf Vierhaus, München 1997, σελ. 181

[178] Lagarde, P. de, *Programm für die konservative Partei Preußens, 3 Oktober 1884*, στο: Deutsche Schriften, 4. Auflage, München 1934, σελ. 449 κ. εξ.

[179] Lagarde, P, de, *Über die gegenwärtigen Aufgaben der deutschen Politik*, στο: Deutsche Schriften, 4. Auflage, München 1934, σελ. 33 κ. εξ.

[180] Lagarde, P., de, *Vorrede zu den Politischen Aufsätzen*, στο: Deutsche Schriften, 4. Auflage, München 1934, σελ. 91 κ. εξ.

ανάδειξη των αρνητικών χαρακτηριστικών των Σλάβων χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας ως αντιστάθμισμα για τη δημιουργία και την προβολή της γερμανικής εθνικής συνείδησης.[181] Ο Lagarde είχε διατυπώσει ακραίες θέσεις και για τον εβραϊκό πληθυσμό που κατοικούσε στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη, θέσεις που αργότερα υιοθέτησε ο ναζισμός. Το 1853, δηλαδή 80 χρόνια πριν από την άνοδο στην εξουσία του ναζισμού στη Γερμανία, ο Lagarde απαιτούσε, ως προϋπόθεση για την πραγματοποίηση των σχεδίων της ίδρυσης των γερμανικών αποικιών στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, την απομάκρυνση όλων των Εβραίων από την περιοχή. Σύμφωνα με την άποψή του θα έπρεπε να σταλούν πίσω στην Παλαιστίνη ή ακόμα πιο μακριά στη Μαδαγασκάρη.[182] Το 1885 προχώρησε ακόμα περισσότερο. Υποστήριζε ότι όλοι οι Σλάβοι και οι Εβραίοι που κατοικούσαν στην Άστρο-Ουγγαρία μισούσαν τους Γερμανούς, διότι γνώριζαν ότι η επιβίωση των Γερμανών ήταν ο θάνατος ο δικός τους.[183] Τις θέσεις αυτές του Lagarde υιοθέτησε αργότερα ο Alfred Rosenberg, πολιτικός και ένας από τους ιδρυτές του ναζιστικού κόμματος της Γερμανίας.

Τα γραπτά του Lagarde άρχισαν να έχουν ευρεία απήχηση μετά το 1890. Στον αγώνα για την επέκταση της Γερμανίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ο Lagarde και ο List δεν ήταν μόνοι. Ο Πρώσος γαιοκτήμονας και θεωρητικός του Σοσιαλισμού Karl Rodbertus-Jagetzow (1805 – 1875), υπήρξε επίσης υποστηρικτής της θέσης αυτής. Το 1881 πρέσβευε ότι ο γερμανικός αποικισμός έπρεπε να στραφεί προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τόνιζε ότι στα άμεσα ενδιαφέροντα της Γερμανίας θα έπρεπε να είναι η είσοδος των Γερμανών στην Αδριατική και η προστασία του Δούναβη από εχθρικές επιθέσεις. Ο Γερμανός σοσιαλιστής, υποστηρικτής των θέσεων του Rodbertus, Ferdinand Lassalle (1825 – 1864), αλληλογραφούσε με τον τελευταίο. Σε επιστολές του τόνιζε την επιθυμία του να ζήσει την ημέρα όπου η

[181] Lammich, M., *Das deutsche Osteuropabild in der Zeit der Reichsgründung*, Boppard am Rhein 1978, σελ. 5.
[182] Lagarde, P., de, *Über die gegenwärtigen Aufgaben der deutschen Politik*, ό. π., σελ. 41.
[183] Lagarde, P., de, *Die nächsten Pflichten deutscher Politik*, στο: Deutsche Schriften, 4. Auflage, München 1934, σελ. 454 κ. εξ..

τουρκική κληρονομιά θα γινόταν γερμανική και γερμανοί στρατιώτες και εργαζόμενοι θα ζούσαν στο Βόσπορο.[184]

Το 1877 ο πολιτικός συγγραφέας και φιλόσοφος Constantin Frantz (1817 – 1891), δημοσίευσε το βιβλίο «Η γερμανική απάντηση στο Ανατολικό Ζήτημα» («Deutsche Antwort auf die orientalische Frage»), όπου τόνιζε ότι για να αποτρέψει αποτελεσματικά η Γερμανία τη Ρωσία από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν απαραίτητη η ίδρυση μίας κεντροευρωπαϊκής πολιτικής ομοσπονδίας μεταξύ Αυστρο-Ουγγαρίας και Γερμανίας.[185] Ο Frantz υποστήριζε ότι η Ρωσία ήταν η μοναδική Μεγάλη Δύναμη, η οποία θα μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στο γερμανικό όνειρο που αφορούσε στην αύξηση της επιρροής της Γερμανίας εντός και εκτός των συνόρων της Ευρώπης. Το 1880 ο Albert Schäffle (1831-1903)[186], υποστήριζε τη διατήρηση της κυριαρχίας της Αυστρο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας σε μεγάλος μέρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ήδη από το 1860 έβλεπε ότι η ύπαρξη μίας τελωνειακής ένωσης στη κεντρική Ευρώπη θα μπορούσε να αποτελέσει το όπλο που θα είχε στα χέρια της η Γερμανία, προκειμένου να αποτρέψει επιτυχώς τη ρωσική επιρροή.[187] Την ίδια άποψη εξέφραζε το 1885 και ο Γερμανός οικονομολόγος Lujo von Brentano (1844 – 1931), ο οποίος πίστευε ότι η γεωργία της Γερμανίας δεν θα μπορούσε να αντέξει το ελεύθερο εμπόριο. Ήταν αντίθετος στην πολιτική προστασίας, που θα αποσκοπούσε στην επιβολή δασμών στα εισαγόμενα προϊόντα, διότι πίστευε ότι και οι άλλες χώρες θα ακολουθούσαν αντίστοιχη πολιτική, επιβάλλοντας δασμούς στα γερμανικά προϊόντα. Ως λύση πρότεινε την ίδρυση μίας ελεύθερης τελωνειακής ζώνης μεταξύ Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας και των

---

[184] Hertneck, Fr., *Die deutsche S ozialdemokratie und die orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks*, στο: Einzelschriften zur Politik und Geschichte. (Hrsg.) Roeseler H., 18. Schrift, Berlin 1927, σελ. 10.
[185] Frantz, C., *Deutsche Antwort auf die orientalische Frage*, Leipzig 1877, σελ. 4 κ. εξ.
[186] Ο Albert Schäffle ήταν Γερμανός οικονομολόγος, κοινωνιολόγος και πολιτικός αρθρογράφος. Από το Φεβρουάριο του 1871 έως τον Οκτώβριο του ίδιου έτους διετέλεσε Υπουργός Εμπορίου στην Αυστρία. Βλέπε σχετικά: Raberg, Fr., *Biographisches Handbuch der württembergischen Landtagsabgeordneten 1815–1933*, Stuttgart 2001, σελ 766.
[187] Schäffle, A., *Die Grundsätze der Steuerpolitik und die schwebenden Finanzfragen Deutschlands und Österreichs*, Tübingen 1880, σελ. 657.

Βαλκανίων,[188] κάνοντας ένα βήμα παραπάνω προτείνοντας την ένταξη και των Βαλκανίων στην τελωνειακή ζώνη. Για αυτόν η ίδρυση της τελωνειακής ζώνης αποτελούσε τη μοναδική ελπίδα για τη Γερμανία να κατοχυρώσει αγορές με πλούσιο ορυκτό πλούτο.

Την περίοδο 1840-1871 τα παραπάνω σχέδια δεν ήταν τμήμα του κεντρικού πολιτικού σχεδίου της Γερμανίας, διότι προείχε ο αγώνας για την επικράτηση της Πρωσίας έναντι της Αυστριακής Μοναρχίας στο γερμανικό Κράτος. Επιπλέον τη χρονική εκείνη στιγμή η Γερμανία δεν μπορούσε να ανταγωνισθεί τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις, την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία για το θέμα της διαμόρφωσης των σφαιρών οικονομικής επιρροής. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω ο Dehn, ο List, ο Lagarde, ο Lassalle και όλοι όσοι αναφέρονται είναι σύγχρονοι μεταξύ τους, ζουν στην ίδια χώρα, και παρά το γεγονός ότι έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις, αλληλοεπηρεάζονται και ταυτόχρονα επηρεάζουν με τις απόψεις τους τους πολιτικούς, όπως για παράδειγμα τους βουλευτές της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης. Στις συνελεύσεις της Εθνοσυνέλευσης που αφορούσαν στην πορεία που θα ακολουθούσε η εξωτερική πολιτική, πρωτεύοντα ρόλο είχε η εξάπλωση της Γερμανίας στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, όπως προκύπτει μετά από μελέτη των πηγών και αναφέρεται στις σελίδες που ακολουθούν.

Όλα αυτά γίνονται μέσα στο πλαίσιο του αναβρασμού της Ευρώπης, της ευρωπαϊκής επανάστασης του 1848 ή αλλιώς της περίφημης «άνοιξης των λαών»[189], η οποία στην ουσία αποτελούσε την ταυτόχρονη ανατροπή των παλαιών καθεστώτων στον κορμό της ηπειρωτικής Ευρώπης, στη δυτική πλευρά της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήταν η περίοδος όπου ο Karl Marx[190] και ο Friedrich

[188] Stirk, P., *Mitteleuropa. History and Prospects*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1994, σελ. 10
[189] Hobsbawn, E.J., *Η εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, Αθήνα 2006, σελ. 15-26
[190] Ο Karl Marx ήταν εκείνη την περίοδο και εκδότης της καθημερινής εφημερίδας «Neue Rheinische Zeitung» (NRhZ). Η εφημερίδα κυκλοφόρησε στην Κολωνία την 1η Ιουνίου 1848. Η κυκλοφορία της εφημερίδας έγινε

Engels [191] διατύπωναν τις βασικές αρχές της προλεταριακής επανάστασης στο πρόγραμμα που είχαν επιφορτιστεί από τη Γερμανική Κομμουνιστική Λίγκα να καταρτίσουν, και το οποίο δημοσιεύτηκε ανώνυμα στο Λονδίνο στις 24 Φεβρουαρίου 1848 με το τίτλο: «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος». Την ίδια ημέρα η γαλλική μοναρχία ανατράπηκε με εξέγερση, ανακηρύχθηκε η Δημοκρατία και η ευρωπαϊκή επανάσταση είχε αρχίσει. Η επανάσταση σε λίγες μόνο ημέρες είχε εξαπλωθεί στη Γερμανική Ομοσπονδία, την Αυστριακή Αυτοκρατορία και την Ιταλία. [192] Την ίδια περίοδο οι Γερμανοί επεδίωκαν την ίδρυση μίας ενωμένης Γερμανίας, η οποία θα αποτελούνταν από ένα συνονθύλευμα γερμανικών κρατιδίων και πριγκιπάτων, με διαφορετική ισχύ και μέγεθος. Οι Ιταλοί προσπαθούσαν να δημιουργήσουν και αυτοί μία ενωμένη Ιταλία. Τόσο οι Γερμανοί, όσο και οι Ιταλοί δεν λάμβαναν υπόψη στα μεγαλεπήβολα πολιτικά τους σχέδια τις επιθυμίες των λαών, που δεν ήταν αλλά ούτε και επιθυμούσαν να γίνουν Γερμανοί ή Ιταλοί, όπως για παράδειγμα οι Τσέχοι. Από την άλλη πλευρά υπήρχε η μεγάλη πολυεθνική Αυτοκρατορία των Αψβούργων, που περιελάμβανε στους κόλπους της Τσέχους, Ούγγρους, Πολωνούς, Ρουμάνους και άλλους σλαβικούς λαούς, μερικοί εκ των οποίων έβλεπαν ως λιγότερο απωθητική λύση την απορρόφησή τους από την Αυτοκρατορία των Αψβούργων, παρά από τους Γερμανούς ή τους Ιταλούς. Οι επαναστάσεις του 1848 έχουν πολλά κοινά σημεία, όπως για παράδειγμα ότι ξέσπασαν σχεδόν ταυτόχρονα και τις διέκρινε μία κοινή διάθεση για την ανατροπή των παλαιών καθεστώτων. Ήταν κοινωνικές επαναστάσεις των φτωχών

δυνατή μετά την κατάργηση της λογοκρισίας του Τύπου κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του Μαρτίου και ασχολούνταν με πολιτικά και κοινωνικά θέματα της επικαιρότητας υπό το πρίσμα της κομμουνιστικής – σοσιαλιστικής διάστασης. Σε αυτή αρθρογραφούσε μεταξύ άλλων και ο Friedrich Engels.Βλέπε σχετικά: Schmidt, W., *Neue Rheinische Zeitung. Frankreich 1848/49*, Leipzig 1986, σελ. 22 κ.εξ.

[191] Ο Friedrich Engels αρθρογραφούσε στην εφημερίδα «Vorwärts» από τις 3 Ιανουαρίου 1877 μέχρι τις 7 Ιουλίου 1878. Η εφημερίδα «Vorwärts» κυκλοφόρησε την 1η Οκτωβρίου 1876 στη Λειψία και αποτελούσε το κεντρικό όργανο του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος της Γερμανίας. Βλέπε σχετικά: Schulze, V., *Vorwärts 1876-1933*, στο: Fischer, H.-D. (Hrsg.): *Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhunderts.* Verlag Dokumentation, Pullach 1972, σελ. 329-348

[192] Στις περισσότερες από τις χώρες που ξέσπασε επανάσταση κυβερνούσαν απόλυτοι μονάρχες ή πρίγκιπες. Εξαίρεση αποτελούσαν η Γαλλία, η οποία ήταν ένα συνταγματικό αστικό βασίλειο και η Ελβετική Ομοσπονδία, η οποία είχε Δημοκρατία. Βλέπε σχετικά: Hobsbawn, E.J., *ό. π.*, σελ. 28

εργαζομένων, όπου σκοπός τους δεν ήταν απλώς η εγκαθίδρυση της αβασίλευτης Δημοκρατίας, αλλά η «δημοκρατική και κοινωνική πολιτεία».[193]

Οι εργάτες κρατώντας τρίχρωμες σημαίες κυριευμένοι από την αίσθηση της απελευθέρωσης και με τεράστιες ελπίδες ξεχύθηκαν τους δρόμους ενώ οδοφράγματα στήθηκαν παντού. Νικήθηκαν και σφαγιάστηκαν, πολέμησαν και σκοτώθηκαν.[194] Σε σύντομο χρονικό διάστημα η επανάσταση δεν είχε τη δύναμη που αρχικά τη διέκρινε. Γύρω στα τέλη του Απριλίου στη Γαλλία διεξάγονται εκλογές, οι οποίες αποτέλεσαν το πρώτο ορόσημο της αναβίωσης του συντηρητισμού, εφόσον έστειλε στο Παρίσι μία μεγάλη πλειοψηφία συντηρητικών. Μέχρι το τέλος του 1848 τα παλαιά καθεστώτα είχαν ανακτήσει την εξουσία στη Γερμανία και την Αυστρία[195], ενώ μέχρι τον Αύγουστο του 1849 «η επανάσταση είχε πεθάνει μετά την συνθηκολόγηση των Ούγγρων και των Βενετών.»[196] Αυτές οι επαναστάσεις που διήρκησαν μικρό χρονικό διάστημα παρασύροντας στο θάνατο χιλιάδες φτωχούς εργαζομένους και αγρότες, ωστόσο δεν ήταν χωρίς συνέπειες. Οι μονάρχες, και οι κοινωνικά και οικονομικά ανώτεροι έμαθαν πως ο λαός δεν δέχεται πλέον την «ελέω Θεού» εξουσία. Οι μεσαίες και εργατικές τάξεις αποτελούσαν στοιχεία του πολιτικού σκηνικού που απέδειξαν στους υπερασπιστές των παλαιών καθεστώτων ότι έπρεπε να μάθουν να πολιτεύονται στο όνομα του λαού. Όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν μέσα στο πλαίσιο αυτό του αναβρασμού στην Ευρώπη ξεκίνησε στις 18 Μαΐου 1848 τις εργασίας της η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης, που αποτέλεσε μία πτυχή της ευρωπαϊκής επανάστασης και στις 2 Ιουνίου 1848 συγκλήθηκε στην Πράγα το 1ο Πανσλαβικό συνέδριο.

---

[193] Hobsbawn, E.J., *ό. π.*, σελ. 35

[194] Η επανάσταση του Φεβρουαρίου 1848 στο Παρίσι στοίχισε τη ζωή περίπου 370 ανθρώπων. Η κρίσιμη αναμέτρηση ήταν αυτή που έγινε στο Παρίσι τον Ιούνιο, όπου σε οδομαχίες έπεσαν 1500, ενώ περίπου 3000 σφαγιάστηκαν μετά την ήττα και άλλες 12000 συνελήφθησαν για να μεταφερθούν οι περισσότεροι σε στρατόπεδα εργασίας στο Αλγέρι. Βλέπε σχετικά: Hobsbawn, E.J., *ό. π.*, σελ. 36-37.

[195] Τον Οκτώβριο του 1848 έγινε ανακατάληψη της Βιέννης με τη βία των όπλων, γεγονός το οποίο στοίχισε τη ζωή σε περίπου 4000 ανθρώπους. Βλέπε σχετικά: Hobsbawn, E.J., *ό. π.*, σελ. 32.

[196] *Ibid*, σελ. 32 κ. εξ..

4.4 Η Εθνοσυνέλευση της Paulskirche 1848/49

4.4.1 Στο δρόμο προς την Paulskirche. Κόμματα και βουλευτές

Το Φεβρουάριο του 1848, η Γαλλία αποτέλεσε το πυροδότη των ευρωπαϊκών επαναστάσεων.[197] Με την έναρξη της γαλλικής επανάστασης και την ανατροπή της μοναρχίας, ενισχύθηκαν οι φωνές κατά της αριστοκρατίας στη Γερμανική Ομοσπονδία.[198] Η επανάσταση στο Μεγάλο Δουκάτο του Baden στη Γερμανία δεν άργησε να ξεσπάσει. Οι πόλεις Baden και Hessen-Darmstadt θεωρούνταν ως η εθνική προφυλακή του φιλελεύθερου κινήματος. Στις 28 Φεβρουαρίου 1848 ο φιλελεύθερος πολιτικός Johann Adam von Itzsteins (1775-1855), έστειλε πρόσκληση στους φιλελεύθερους της Νότιας και της Δυτικής Γερμανίας και συγκεκριμένα σε όσους κατοικούσαν στις περιοχές Baden, Württemberg, Έσση, Βαυαρίας (Bayerische Pfalz) και την πρωσική επαρχία της Ρηνανίας, προκειμένου να λάβουν μέρος σε μία πολιτική συνάντηση. Η συνάντηση θα γινόταν στη Χαϊδελβέργη, που βρισκόταν η έδρα της εφημερίδας «Deutsche Zeitung», η οποία ήταν σημαντικό όργανο των φιλελευθέρων.[199] Στις 5 Μαΐου η «Deutsche Zeitung» δημοσίευσε άρθρο αναφορικά με τη συνεδρίαση των φιλελευθέρων στη Χαϊδελβέργη. Η συνεδρίαση αποσκοπούσε στην προετοιμασία της σύγκλησης μίας Εθνοσυνέλευσης. Στις 9 Μαΐου ο νομικός Carl Theodor Welcker (1790 – 1869), που άνηκε στο κόμμα των φιλελευθέρων, έκανε αίτηση στην Ομοσπονδιακή Βουλή της Φρανκφούρτης, με την οποία ζητούσε να αντιπροσωπεύεται μόνιμα η πόλη του Baden στη Γερμανική Ομοσπονδία. Η

[197] Ως τις 2 Μαρτίου η επανάσταση είχε κυριεύσει τη νοτιοδυτική Γερμανία, ως τις 6 Μαρτίου τη Βαυαρία, ως τις 11 Μαρτίου το Βερολίνο, ως τις 13 Μαρτίου τη Βιέννη και σχεδόν αμέσως την Ουγγαρία, ως τις 13 Μαρτίου το Μιλάνο και κατ' επέκταση την Ιταλία. Βλέπε σχετικά: Hobsbawn, E.J., *ό. π.*, σελ. 26

[198] Η Γερμανική Ομοσπονδία αποτελούνταν από 39 κράτη. Βασικός διοικητικός θεσμός ήταν η Ομοσπονδιακή Βουλή στη Φρανκφούρτη.

[199] Schwentker, W., *Konservative Vereine und Revolution in Preußen 1848/49. Die Konstituirung des Konservatismus als Partei*, Düsseldorf 1988, σελ. 57-70.

Ομοσπονδιακή Βουλή, έδρευε στη Φρανκφούρτη[200] και ήταν το ανώτατο όργανο της Γερμανικής Ομοσπονδίας από το 1815 έως 1848 και από το 1851 έως το 1866.

Στη συνεδρίαση της Χαϊδελβέργης ο Carl Theodor Welcker πρότεινε τη σύσταση επταμελούς επιτροπής, η οποία θα έστελνε προσκλήσεις για τη συγκρότηση ενός Προ-Κοινοβουλίου (*Vorparlament*) στη Φρανκφούρτη, το οποίο θα είχε ως στόχο την προετοιμασία μίας μελλοντικής Εθνοσυνέλευσης. Η επταμελής επιτροπή που συγκροτήθηκε έστειλε μέσω των εφημερίδων πρόσκληση προς τους βουλευτές των κρατιδίων. Από τους 574 που συμμετείχαν έλαβαν μέρος: [201]

Πρωσία	141
Sachsen	26
Βαυαρία	42
Hannover	9
Würtenberg	58
Baden	72
Kurhessen	26
Hessen Darmstadt	84
Hessen-Homburg	2
Schleswig-Holstein	5
Mecklenburg-Schwein	19
Nassau	26
Anhalt Dessau	1
Anhalt-Köthen	4
Sachsen Weimar	9
Sachsen-Coburg	2
Sachsen Meinigen	6
Sachsen-Altenburg	2

[200] Στις 12 Ιουλίου 1848 η Ομοσπονδιακή Βουλή ανακοίνωσε τη λήξη των εργασιών της και μετέφερε τις εργασίες της στην κεντρική εξουσία. Η Ομοσπονδιακή Βουλή έδρευε στη Φρανκφούρτη. Έτσι και η κεντρική εξουσία (Zentrelgewalt) είχε την έδρα της στην ίδια πόλη.

[201] Botzenhart, M., *Deutscher Parlamentarismus in der Revolutionszeit 1848 – 1850*, Düsseldorf 1977, σελ. 121.

Oldenburg	3
Braunschweig	5
Reuss	1
Lippe	2
Hohenzollern-Sigmaringen	1
Lübeck	3
Frankfurt am Main	12
Bremen	3
Hamburg	8
Αυστρία	2
Σύνολο	***574***

Το Προ-Κοινοβούλιο συνεδρίασε από τις 31 Μαρτίου έως τις 3 Απριλίου 1848 στην Εκκλησία του Αγίου Παύλου (*Paulskirche*) στη Φρανκφούρτη. Πρόεδρος ήταν ο Γερμανός δικηγόρος, πολιτικός και εκδότης Carl Joseph Anton Mittermaier (1787-1867). Το Προ-Κοινοβούλιο αποφάσισε την άμεση εκλογή των βουλευτών. Επιπλέον αποφάσισε τα Κράτη-Μέλη να ρυθμίσουν και να διεξάγουν τις εκλογές. Η απόφαση αυτή έπρεπε να ψηφιστεί από την Ομοσπονδιακή Βουλή της Φρανκφούρτης. Στις 7 Απριλίου η Ομοσπονδιακή Βουλή ψήφισε την πρόταση, με αποτέλεσμα να είναι πλέον νομικά έγκυρη. Ανά 50 χιλιάδες κατοίκους θα εκλεγόταν ένας βουλευτής. Ψήφιζαν μόνο ενήλικοι άνδρες και όχι γυναίκες. Οι εκλογές διεξήχθησαν από το τέλος Απριλίου μέχρι τα μέσα Μαΐου. Η εκλογή των υποψηφίων δεν εξαρτιόταν μόνο από την προσωπικότητά τους, αλλά και από την πολιτική και επαγγελματική τους υπόσταση και σε μερικές περιπτώσεις και από το θρήσκευμά τους.[202] Από τις 4 Απριλίου έως τις 18 Μαρτίου συστήθηκε μία μόνιμη επιτροπή στη Φρανκφούρτη, η οποία αποτελούνταν από 50 μέλη. Τα θέματα που την απασχολούσαν είχαν προσδιοριστεί από το Προ-Κοινοβούλιο. Η σύστασή της αποσκοπούσε να καλύψει το

[202] Eyck, F., *Deutschlands große Hoffnung. Die Frankfurter Nationalversammlung*, München 1972, σελ. 77-82.

χρονικό διάστημα μέχρι την έναρξη της συνεδρίασης της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης.

Στις 18 Μαΐου 1848 η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης ξεκίνησε τις εργασίες της. Σύμφωνα με τον Schwarz υπολογίζεται ότι απαρτίζονταν από 812 μέλη,[203] οι οποίοι κατανέμονταν στα ακόλουθα επαγγέλματα:

[203] Schwarz, M., *Biographisches Handbuch der Reichstage*, Hannover 1965, σελ. 43 κ. εξ.. Βλέπε επίσης: Botzenhart, M., ό. π., σελ. 705

Δημόσιοι υπάλληλοι υψηλόβαθμοι	115	
Δημόσιοι υπάλληλοι μεσαίων βαθμίδων	37	
Δήμαρχοι, δημοτικοί υπάλληλοι	21	
Εισαγγελείς	110	
Στρατιωτικοί	18	
Διπλωμάτες	11	
Καθηγητές Πανεπιστημίων, Καθηγητές Γυμνασίων	94	
Δάσκαλοι	30	
Σύνολο δημοσίων υπαλλήλων		436
Διανοούμενοι		39
Δικηγόροι	106	
Γιατροί	23	
Συγγραφείς, Δημοσιογράφοι	20	
Σύνολο ελεύθερων επαγγελματιών		149
Έμποροι	35	
Κατασκευαστές	14	
Εκδότες, Βιβλιοπώλες	7	
Σύνολο μεσαίας οικονομικής τάξης		56
Μεγαλοκτηματίες		46
Χειροτέχνες		4
Άτομα με εκπαίδευση, χωρίς επάγγελμα		35
Άλλα επαγγέλματα		3
Χωρίς προσδιορισμό		44
Σύνολο		**812**

Πηγή: Schwarz, M., *Biographisches Handbuch*, Hannover 1965, σελ. 161

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα είναι φανερό ότι οι μικροαστοί, οι μικροκαλλιεργητές και οι χειροτέχνες δεν είχαν πολλά μέλη. Σύμφωνα με την επαγγελματική κατάσταση των μελών η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως Εθνοσυνέλευση των δημοσίων υπαλλήλων, ως

προς την εκπαίδευσή τους ήταν μία Εθνοσυνέλευση πανεπιστημιακού επιπέδου (εφόσον περισσότερα από 600 μέλη είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση), ενώ σύμφωνα με την ειδικότητά τους ήταν μία Εθνοσυνέλευση νομικών (εφόσον 491 μέλη ή 60% είχαν ακαδημαϊκή νομική εκπαίδευση). Πολλοί βουλευτές είχαν διαβάσει List και είχαν επηρεαστεί από τις απόψεις του σχετικά με την κατάργηση των δασμολογικών εμποδίων και την ίδρυση μίας μεγάλης ελεύθερης εμπορικής ζώνης, η οποία θα είχε ως κέντρο τη Γερμανία. Όπως γνωρίζουμε ήδη από την 1η Ιανουαρίου 1834 είχε τεθεί σε ισχύ η συμφωνία για την τελωνειακή περιοχή στο εσωτερικό της Γερμανίας. Σε συνέχεια αυτής οι βουλευτές αναζητούν ευκαιρίες για επέκταση των περιοχών όπου θα μπορούν να διακινούνται τα γερμανικά εμπορεύματά χωρίς να πληρώνουν δασμούς με αποτέλεσμα την αύξηση του κέρδους.

Σε μία Ευρώπη που επαναστατεί υπήρχαν από τη μία οι απόψεις των List, Lassalle, Legard κ.α., που συνυπήρχαν με αυτές που διατύπωσαν ο Marx και ο Engels, οι οποίοι βασίλευαν μετά τη δημοσίευση του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου». Όμως όπως προκύπτει από τον έλεγχο των πηγών στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης κυριαρχούν οι απόψεις των List, Lassale κ.α.. Οι θέσεις των βουλευτών στην Paulskirche, όπως φαίνεται από τους λόγους τους στις συνελεύσεις, αποκαλύπτουν την ενότητα που υπήρχε μεταξύ τους όσον αφορά στο θέμα της ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Η ενότητα αυτή τους χαρακτήριζε ανεξάρτητα από τις απόψεις τους για την ίδρυση της Μικρής ή της Μεγάλης Γερμανίας υπό την ηγεμονία της Πρωσίας ή της Αυστρίας, ανεξάρτητα από το εάν ήταν αντιπρόσωποι δεξιών ή αριστερών κομμάτων.[204] Μία γερμανική Δημοκρατία, χωρίς Μονάρχη θα δημιουργούσε το ζήτημα τι θα γινόταν με τις υπάρχουσες κρατικές δομές, από τη στιγμή που θα ενώνονταν τα Κράτη-Μέλη, με αποτέλεσμα η επιτυχία της να είναι αναμφίβολη. Το σύνολο των Κρατών-Μελών της Γερμανίας ενωμένο υπό ένα νέο πολιτικό σύστημα πιθανόν δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει

[204] Για πληροφορίες όσον αφορά στα κόμματα βλέπε σχετικά κεφάλαιο: Η Εθνοσυνέλευση της Paulskirche 1848/49 σελίδα 91 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

με επιτυχία, διότι οι συντηρητικοί, οι ευγενείς και ενδεχομένως και η μεσαία τάξη θα πρόβαλαν αντιρρήσεις με τις ριζικές αλλαγές. Το πρόβλημα το έλυνε η ύπαρξη του Μονάρχη, εφόσον όλες οι εξουσίες θα συγκεντρώνονταν σε αυτόν και έτσι θα εξουδετερωνόταν κάθε διαφορετικότητα και ιδιαιτερότητα της κρατικής δομής των Κρατών-Μελών. Με την ίδρυση Αυτοκρατορίας δεν θα γίνονταν ριζικές αλλαγές στην κρατική δομή του υπό διαμόρφωση μεγάλου Κράτους και θα εξασφαλιζόταν ενιαία διοίκηση εκεί που θα υπάρχει τελωνειακή ένωση. Επιπλέον οι βουλευτές υποστήριζαν ομόφωνα την ιδέα της ίδρυσης αποικιών στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη, προκειμένου να ενσωματώσουν τον πληθυσμό των συγκεκριμένων περιοχών. Επιπλέον τόνιζαν ότι για την κατοχύρωση των γερμανικών αποικιών έπρεπε με κάθε μέσο να εμποδίσουν τη ρωσική ηγεμονία και την εδραίωση του σλαβισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Θεωρούσαν αναγκαία τη μετανάστευση Γερμανών, η οποία θα ήταν υπό καθοδήγηση και θα λάμβανε χώρα κατά μήκος του Δούναβη μέχρι τις εκβολές του. Στόχος της θα ήταν η επίτευξη μίας καινούργιας αναδιοργάνωσης της περιοχής του Δούναβη και η ίδρυση γερμανικών αποικιών ανάμεσα στις σλάβικες φυλές. Η οργανωμένη μετανάστευση προς τη Νότια και Ανατολική Ευρώπη, όπως έχει αναφερθεί από τον List, αλλά και από βουλευτές στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης, αποτελούσε σημαντικό μέτρο για την καταπολέμηση της γερμανικής πενίας. [205] Στις ομιλίες των βουλευτών συμπεριλαμβάνονταν όλοι οι στόχοι και η ιδεολογία που αποτέλεσαν τη βάση της γερμανικής επέκτασης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Η εμπιστοσύνη στη στρατιωτική εξουσία και την οικονομία, η υποτίμηση του πληθυσμού της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης λόγω της έλλειψης κουλτούρας και δημόσιας εκπαίδευσης και η ταυτόχρονη απόφαση για επέκταση στην Νοτιοανατολική Ευρώπη στο όνομα της Δημοκρατίας, της κουλτούρας και της προόδου. Μέσα από τις συνελεύσεις της Paulskirche, κατά τα έτη 1848/9, ξεχωρίζουν οι δηλώσεις πολλών βουλευτών, οι

[205] Ομιλία του Friedrich Schulz στην Paulskirche, 16 Μαρτίου 1848, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848-9. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος VI, στήλη 5721 κ. εξ.

οποίες έχουν ρατσιστικό περιεχόμενο[206] και κρύβουν επεκτατικές τάσεις. Αυτές αποτέλεσαν τη βάση για τη χάραξη της μετέπειτα πολιτικής της Γερμανίας. Ήδη σε κείμενα του List, του Pfizer κ.α., αλλά και στις συνελεύσεις της Paulskirche διακρίνονται οι ρίζες των γερμανικών προγραμμάτων του 1914, όπως του Friedrich Naumann (1860-1919) για την ηγεμονία της Γερμανίας στην Κεντρική Ευρώπη, για τα μεγαλεπήβολα σχέδια της ίδρυσης της Μεγάλης Γερμανίας και της γερμανικής επέκτασης στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη. Το φθινόπωρο του 1915 ο Naumann δημοσίευσε το βιβλίο «*Mitteleuropa*» (Κεντρική Ευρώπη), όπου υποστήριζε το «φιλελεύθερο ιμπεριαλισμό» για τη Γερμανία. Μέσα από το βιβλίο του προσπάθησε να πείσει τις άλλες εθνικότητες ότι η ίδρυση ενός κεντρικού ευρωπαϊκού Κράτους δεν συνεπάγεται την υποταγή τους και έκανε έκκληση στους Γερμανούς να σεβαστούν τους άλλους λαούς. Ακόμα τόνιζε ότι σύμφωνα με την πρότασή του το κεντρικό ευρωπαϊκό Κράτος που θα ιδρυόταν δεν θα εμπλεκόταν σε θέματα που αφορούσαν στην θρησκεία, στην παιδεία και στη γλώσσα. Όμως οι προσπάθειές του να κατευνάσει τους φόβους των μη Γερμανών απέτυχαν. Ο Τσέχος ηγέτης Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) και ο Βρετανός εκδότης Robert William Seton-Watson (1879-1951) κυκλοφόρησαν το περιοδικό «*The New Europe*», ως απάντηση στο βιβλίο «Mitteleuropa» και του Παγγερμανισμού, όπου υποστήριζαν τη χειραφέτηση των λαών της Κεντρικής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από τον έλεγχο των Γερμανών και των Μαγυάρων.[207]

Όπως προκύπτει από τις πηγές η επανάσταση του 1848/9 αποτέλεσε τη γέννηση του γερμανικού εθνικισμού.[208] Η επιτυχημένη γερμανική ενοποίηση δημιούργησε ένα ισχυρό και αναπτυσσόμενο κράτος, το οποίο θεωρούσε ότι ακόμα και μετά το 1871 δεν είχε τελειώσει η διαδικασία ενοποίησης του.[209] Διεκδικούσε την ενσωμάτωση

---

[206] Βλέπε σχετικά: Περιοδικό: Der Spiegel, *„Die dunklen Seiten von 1848" Gespräch mit Lothar Gall*, Τεύχος 7, Hamburg 1998, σελ. 54

[207] Stirk, P., *ό. π.*, σελ. 14.

[208] Namier, L. B., *The revolution of the intellectuals*, Oxford 1946, 6η έκδοση 1971, σελ. 57

[209] Διάλλα, Αντ., *Πανσλαβισμός και Ανατολικό Ζήτημα στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα: ο Ρωσικός Διάλογος*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2002, σελ. 189-191.

γερμανικών πληθυσμών στην Κεντρική Ευρώπη, οι οποίοι διαβιούσαν σε εδάφη με ανάμικτους, κυρίως σλαβικούς πληθυσμούς. Αργότερα και αφού ο Bismarck είχε θεμελιώσει τη Γερμανική Αυτοκρατορία, συνέχισε να διατυπώνεται η αξίωση να ενταχθούν στην Αυτοκρατορία όλοι οι Γερμανοί της Κεντρικής Ευρώπης. Οι γερμανικές φιλοδοξίες εκφράζονταν με την πολιτική του «*Drang nach Osten*» (ώθηση προς Ανατολάς)[210], σύμφωνα με την οποία οι Γερμανοί πίστευαν ότι εάν έλεγχαν οικονομικά τις περιοχές της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης θα μπορούσαν να ελέγξουν και πολιτικά τον ίδιο χώρο όπου βρίσκονται οι αγορές. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται οι προσπάθειες του για την κατασκευή και ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, το οποίο αποτελούσε βασική προϋπόθεση για τη διεύρυνση της γερμανικής παρουσίας στην περιοχή.[211]

4.4.2 Οι πολιτικές ομάδες της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης

Αρχές Μαΐου ξεκίνησε ο σχηματισμός των πολιτικών ομάδων. Οι πολιτικές ομάδες επέλεγαν την ονομασία τους από τον τόπο συνάντησή τους σε εστιατόρια, καφέ, πανδοχεία κ.α.. Οι ομάδες της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης απεικονίζονται στον παρακάτω πίνακα:

[210] Το «Drang nach Osten» ήταν ένας όρος που επινοήθηκε το 19ο αιώνα για να ορίσει τη γερμανική επεκτατική πολιτική προς τη Νότια και Ανατολική Ευρώπη. Ακόμα δεν γνωρίζουμε την ακριβή προέλευσή του. Ο όρος έγινε σύνθημα του γερμανικού εθνικιστικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα. Η πρώτη γραπτή απόδειξη, όπου εμφανίζεται ο όρος, ήταν σε μία επιστολή του Πολωνού δημοσιογράφου Julian Klaczko προς τον Georg Gervinus το 1849.

[211] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κατασκευή των σιδηροδρόμων στη Νοτιονανατολική Ευρώπη βλέπε σχετικά κεφάλαιο: Η κατασκευή σιδηροδρόμων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, σελ. 65 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

Café Milani	**Casino**	**Lands-berg**	**Augs-burger Hof**	**Würt-tem-berger Hof**	**West-endhall**	**Deut-scher Hof**	**Don-ners-berg**	**Ανεξάρτητοι**
6%	21%	6%	7%	6%	7%	8%	7%	32%
Rechte Δεξιοί	*Rechtes Zentrum* Κεντροδεξιοί			*Linkes Zentrum* Κεντροαριστεροί		*Linke* Αριστεροί		*Fraktionlos*
Konservative Συντη-ρητικοί	*Liberale* Μετριοπαθείς φιλελεύθεροι			*Linksliberale* Αριστεροί φιλελεύθεροι		*Demokratische Linke* Δημοκρατική Αριστερά		*Fraktionlos*

Πηγή: Siemann, W., *Die Frankfurter Nationalversammlung 1848/49 zwischen demokratischem liberalismus und konservativer Reform. Die Bedeutung der Juristendominanz in den Verfassungsverhandlungen des Paulskirchenparlaments*, Frankfurt am Main 1976, σελ. 27

Αναλυτικά συγκροτήθηκαν οι ακόλουθες πολιτικές ομάδες:

- *Café Milani* (Δεξιοί συντηρητικοί): 6%. Στο Café Milani συνεδρίαζαν οι συντηρητικοί, φεντεραλιστές βουλευτές[212], το μεγαλύτερο μέρος των οποίων καταγόταν από την Πρωσία, την Αυστρία και τη Βαυαρία. Ο Joseph Maria Ernst Christian Wilhelm von Radowitz (1797 – 1853) ήταν ο ιδρυτής αυτής της πολιτικής ομάδας, σε αυτήν ανήκε και ο ευγενής Georg Ernst Friedrich Freiherr von Vincke (1811 -1875). Οι συντηρητικοί υποστήριζαν την ίδρυση Γερμανικής Ομοσπονδίας και έβλεπαν την πολιτική τους υποστήριξη περισσότερο στα μεμονωμένα κρατίδια και λιγότερο στο «Έθνος».
- *Casino* (Κεντροδεξιοί): 21%. Στο Casino συγκεντρωνόταν η μεγαλύτερη πολιτική ομάδα των μετριοπαθών φιλελευθέρων, η οποία επηρέαζε σημαντικά τη μετριοπαθή πορεία των διαπραγματεύσεων με τις άλλες ομάδες. Οι

[212] Οι φεντεραλιστές υποστηρίζουν ότι το ομοσπονδιακό σύστημα είναι το καλύτερο για τη διακυβέρνηση μίας χώρας.

φιλελεύθεροι αποτελούνταν από προσωπικότητες, που είχαν διακριθεί επαγγελματικά στις τάξεις των Δικηγόρων, Καθηγητών Πανεπιστημίων και επιχειρηματιών. Μέλη ήταν, μεταξύ άλλων, ο Gustav von Mevissen (1815-1899), τραπεζίτης και εκδότης της εφημερίδας «Rheinischen Zeitung», καθώς και ο καθηγητής Πανεπιστημίου Jacob Ludwig Karl Grimm (1785-1863). Το πολιτικό τους πρόγραμμα δεν ήταν σταθερό όπως των αριστερών. Ιδρυτές της ομάδας ήταν ο Γερμανός θεολόγος, εκδότης και πολιτικός Karl Jürgens (1801-1860) και οι επιχειρηματίες Gustav von Mevissen (1815-1899) και Hermann von Beckerath (1801-1870). Η πλειοψηφία τασσόταν υπέρ της συγκρότησης Γερμανικής Ομοσπονδίας με κεντρική εξουσία.

- *Wütembergerhof* (Κεντροαριστεροί): 6%. Σε αυτή την ομάδα συμμετείχαν αντιπρόσωποι του κοινοβουλευτικού δημοκρατικού φιλελευθερισμού. Υποστήριζαν την ίδρυση της Μεγάλης Γερμανίας. Επίσης ήταν υπέρ της κοινοβουλευτικής μοναρχίας, η οποία θα έχει ισχυρό Κοινοβούλιο και ομοσπονδιακό Σύνταγμα.
- *Landsberg* (Αριστεροί φιλελεύθεροι): 6%. Η ομάδα αυτή είχε αποσχιστεί από τις ομάδες του Casino και του Württemberger Hof. Η πλειοψηφία τασσόταν υπέρ μίας συνταγματικής μοναρχίας και μίας κεντρικής εξουσίας και υποστήριζαν μία ισχυρή Βουλή. Σε αυτή την πολιτική ομάδα ανήκαν μεταξύ άλλων οι πολιτικοί Johann Friedrich Christoph Bauer, Carl Otto Dammers, Wilhelm Jordan, Heinrich von Quintus-Icilius και Maximilian Heinrich Rüder.
- *Ausgburger Hof* (Κεντροδεξιοί): 7%. Η πολιτική αυτή ομάδα αντιπροσώπευε χωρίς ιδιαίτερο δυναμισμό τις τάσεις της ομάδας Württemberger Hof, από όπου προέρχονταν.
- *Deutscher Hof* (Αριστεροί Δημοκρατικοί): 8%. Υποστήριζαν τη συγκρότηση λαϊκής δημοκρατίας. Σε αυτή θα υπήρχε καθολική, ισότιμη, άμεση ψηφοφορία και όλες οι εθνικότητες θα ήταν ίσες.

- *Westendhal* (Κεντροαριστεροί): 7%. Σε αυτήν την ομάδα ανήκαν οι δημοκρατικοί, οι οποίοι σε γενικές γραμμές συμφωνούσαν με την ομάδα Deutscher Hof.
- *Donnersberg* (Αριστεροί Δημοκράτες): 7%. Η ομάδα αυτή δημιουργήθηκε ύστερα από τη διάσπαση της ριζοσπαστικής αριστερής ομάδας από την ομάδα Deutscher Hof. Ήταν υπέρ της επανάστασης για την καθιέρωση της δημοκρατίας και τη χορήγηση δικαιωμάτων στους πολίτες. Τα μέλη της ήταν κατά της αριστοκρατίας και των πλουσίων και υποστήριζαν τη λαϊκή κυριαρχία.
- Ανεξάρτητοι: 32%

Αμέσως μετά την εναρκτήρια ομιλία της συνεδρίασης της 19ης Μαΐου 1848 χωρίστηκαν οι πολιτικές ομάδες σε τέσσερα τμήματα, στα οποία προσχώρησαν και οι ανεξάρτητοι:

- Οι Δεξιοί (Rechte) στο Café Milani
- Οι Κεντροδεξιοί (Rechtes Zentrum) στο Casino και στο Landsberg
- Οι Κεντροαριστεροί (Linkes Zentrum) στο Württemberger Hof και στο Westendhall
- Οι Αριστεροί (Linke) στο Deutscher Hof και στο Donnersberg

4.4.3 Η προσωρινή κεντρική εξουσία

Στις 18 Μαΐου 1848 με την έναρξη των συνεδριάσεων της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης οι βουλευτές χωρίστηκαν σε 15 επιτροπές. Η πιο σημαντική ήταν η συνταγματική επιτροπή, έργο της οποία ήταν η θέσπιση Συντάγματος. Επιτροπές συντάχθηκαν ακόμα για θέματα οικονομίας, ναυτιλίας, εσωτερικής πολιτικής και για τη δημιουργία Κεντρικής Εξουσίας (*Reichsgewalt*). Η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης υποστήριζε τη συγκρότηση Εθνικής Εξουσίας με απώτερο σκοπό τον

παραμερισμό της Ομοσπονδιακής Βουλής. Με τον τρόπο αυτό προετοίμαζαν το έδαφος για την άσκηση μίας λαϊκής κυριαρχίας. Στις 28 Ιουνίου 1848 ψηφίστηκε η συγκρότηση Κεντρικής Εξουσίας. Αυτή αποτελούνταν από τον Πρωθυπουργό, τους Υπουργούς και από ένα άτομο, το οποίο θα αντιπροσώπευε το Μονάρχη για το χρονικό διάστημα που αυτός δεν είχε προσδιοριστεί. Μετά από ψηφοφορία τη θέση αυτή ανέλαβε ο Αυστριακός Αρχιδούκας Johann von Österreich (1782-1859) και τη θέση του Πρωθυπουργού ο Karl Friedrich Wilhelm Emich zu Leiningen (1804-1856). Παράλληλα ψηφίστηκαν οι Υπουργοί Εσωτερικών, Εξωτερικών, Οικονομίας, Δικαιοσύνης, Εμπορίου και Πολέμου.[213] Με τον τρόπο αυτό η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης κατέληξε σε μία προκαταρκτική απόφαση για τη μορφή της μελλοντικής κρατικής εξουσίας, συγκεκριμένα μία Μοναρχία με δημοκρατική βάση. Οι Αυστριακοί βουλευτές προσδοκούσαν ότι η Αυστρία θα συμπεριλαμβανόταν σε αυτή την κρατική μορφή. Παράλληλα κατατέθηκε αίτηση για τη μεταβίβαση της προσωρινής εξουσίας στον Πρώσο βασιλιά Friedrich Wilhelm IV, η οποία έγινε ομόφωνα δεκτή.

Η κεντρική εξουσία θα αντιπροσώπευε τη Γερμανία στο εξωτερικό. Αντιμετώπιζε όμως δυσκολίες ως προς την αναγνώρισή της από τη Γαλλία και την Αγγλία. Η Γαλλία δεν αναγνώρισε την κεντρική εξουσία, προκειμένου να μην ενισχύσει την «*Empire Germanique*». Το γεγονός αυτό απογοήτευσε τις ομάδες των φιλελεύθερων και των δημοκρατικών. Η βασίλισσα της Αγγλίας, Βικτώρια, όπως και η αγγλική Κυβέρνηση, με Υπουργό Εξωτερικών τον Palmerston, αρχικά έτρεφαν συμπάθεια προς την κεντρική εξουσία. Αργότερα όμως τόσο η Κυβέρνηση της Αγγλίας όσο και η αντιπολίτευση, άλλαξαν στάση όταν η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης και η γερμανική κοινή γνώμη πήραν θέση υπέρ της Πρωσίας στον πόλεμο με τη Δανία για

[213] Υπουργός Οικονομικών ήταν ο Hermann von Beckerath (1801-1870), Υπουργός Δικαιοσύνης ήταν ο Robert von Mohl (1799-1875), υπουργός Εμπορίου ήταν ο Arnold Duckwitz (1802-1881), Υπουργός Πολέμου ήταν ο Eduart von Peucker (1791-1876), Υπουργός Εσωτερικών ήταν ο Anton von Schmerling (1805-1893) και Υπουργός Εξωτερικών ήταν ο Heinrich von Gagern (1799-1880).

το κρατίδιο του Schleswig-Holstein.[214] Το γεγονός αυτό πυροδότησε τότε μία έντονη αντι-γερμανική εκστρατεία μέσω του Τύπου.[215] Οι χώρες που αναγνώρισαν την Κεντρική Εξουσία ήταν η Σουηδία, η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Σαρδηνία, η Νάπολη, η Ελλάδα και η Ελβετία.

4.4.4 Η προσπάθεια για την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας

Στη διάρκεια της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης το ζήτημα της ίδρυσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας ή της μορφής που θα έπαιρνε το Γερμανικό Κράτος υπογράμμιζε τις διαφορές ή και τις συμπτώσεις απόψεων που είχαν τα επιμέρους κόμματα στα θέμα αυτό. Το 1848 τα δύο σημαντικότερα προβλήματα που υπήρχαν ως προς την ίδρυση Γερμανικής Αυτοκρατορίας ήταν:

1. Το γεγονός ότι το δικαίωμα για αυτοδιάθεση του Γερμανικού Έθνους ερχόταν σε σύγκρουση με εκείνη των μη γερμανικών ομάδων. Συνεπώς η ίδρυση Γερμανικής Αυτοκρατορίας δεν θα μπορούσε να γίνει χωρίς σύγκρουση με τις γειτονικές χώρες. Η Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης με τη στάση της προκάλεσε την έντονη αντίδραση και των μη γερμανικών εθνικοτήτων. Με τη στάση της διεκδικούσε περιοχές, οι οποίες ήταν εκτός γερμανικών συνόρων (π.χ. περιοχές των Σλέσβιχ-Χολστάιν). Στις συνελεύσεις της Εθνοσυνέλευσης συζητήθηκαν θέματα που αφορούσαν στα σχέδια των βουλευτών για την Κεντρική Ευρώπη, τα οποία στηρίζονταν σε ένα είδος «Μαγνητικής Θεωρίας».[216] Με άλλα λόγια η ισχυρή οικονομικά μελλοντική Γερμανική Αυτοκρατορία θα προσήλκυε σαν μαγνήτης

[214] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το Ζήτημα του Schlewig-Holstein, βλέπε σελίδα 105 κ. εξ. αυτής της εργασίας.
[215] Peter, M., *Der Konflikt in Schleswig-Holstein (1846-1852) im Spiegel der englischen Presse*, Würzburg 1972,
[216] Wollstein, G., *Das Großdeutschland der Paulskirche. Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolutionen von 1848/49*, Düsseldorf 1977, σελ. 235 κ. εξ.

περιοχές και Κράτη με τα οποία συνόρευε και στη συνέχεια θα τα ενσωμάτωνε στην Αυτοκρατορία. [217]

2. Κάθε απόφαση της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης σχετικά με το εδαφικό καθεστώς της μελλοντικής Αυτοκρατορίας επηρεαζόταν από την εξέλιξη των γεγονότων που καθόριζαν την πολιτική κάθε ημέρα. Η ενίσχυση της αντεπανάστασης των υποστηρικτών του παλαιού καθεστώτος αποδυνάμωνε την οικοδόμηση του Έθνους, με αποτέλεσμα να εξασθενεί η θέση της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης όλο και περισσότερο. Το καλοκαίρι του 1848 η πλειοψηφία των βουλευτών της Εθνοσυνέλευσης υποστήριζε την ίδρυση ενός νέου Κράτους, τα εξωτερικά σύνορα του οποίου θα αποτελούσαν οι περιοχές της Γερμανικής Ομοσπονδίας. Τα Ζητήματα των τεσσάρων περιοχών: Πόζναν (Posen), Νότιου Τιρόλ (Südtirol), Βοημίας-Μοραβίας (Böhmen und Mähren) και Σλέσβιχ-Χόλσταϊν (Schleswig-Holstein) εξελίχθηκαν σε σύγκρουση με τις εθνικές μειονότητες. Το σημαντικότερο ζήτημα που προκάλεσε έντονη συζήτηση στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης ήταν αυτό του Σλέσβιχ-Χόλσταϊν, διότι παιζόταν η κυριαρχία της Γερμανίας ή της Δανίας στην περιοχή. Το Ζήτημα Σλεσβιχ-Χολστάιν προκαλεί εντάσεις και μεταξύ των Γερμανικών Κρατών και των ξένων δυνάμεων. Η Αγγλία δεν θέλει να επεκταθούν οι Γερμανοί στο Χόλσταιν, διότι θα είχαν πρόσβαση στη Βαλτική και τη Βόρειο Θάλασσα. Αγγλία και Ρωσία συμμαχούν, για να μην επεκταθεί η Γερμανία προς τη θάλασσα και εμποδίσει το εμπόριο της Ρωσίας ή εξελιχθεί σε ισχυρή ναυτική δύναμη σε βάρος της Αγγλίας.

Στην περιοχή Σλέσβιχ-Χόλσταϊν κυβερνούσε η επαναστατική προσωρινή Κυβέρνηση, που είχε προκύψει μετά την εξέγερση των Γερμανών στις 20 Μαρτίου 1848, ενάντια στη δανική κυριαρχία και το Δανό βασιλιά Frederick VII, η οποία είχε αναγνωριστεί από τις άλλες γερμανικές Κυβερνήσεις και από την Ομοσπονδιακή Βουλή. Η Δανία αποφάσισε να προσαρτήσει την περιοχή και στις 21 Μαΐου 1848 στρατεύματά της εισέβαλαν σε αυτή. Αυτή η στρατιωτική σύγκρουση απειλούσε να εξελιχθεί σε

[217] *Ibid.*

ευρωπαϊκό πόλεμο. Πρώτη αντέδρασε η Πρωσία με στρατιωτική εισβολή στο Χολστάϊν. Στις 12 Απριλίου 1848 η Ομοσπονδιακή Βουλή με απόφασή της χαρακτήρισε τη σύγκρουση ως ομοσπονδιακό πόλεμο (*Bundeskrieg*) με τη Δανία, ενώ η προσωρινή Κεντρική Εξουσία (Zentralgewalt) της Φρανκφούρτης τη χαρακτήρισε ως πόλεμο της Αυτοκρατορίας (Reichskrieg). Εκτός από τα πρωσικά στρατεύματα στην εισβολή έλαβαν μέρος και στρατεύματα του 10ου Ομοσπονδιακού Σώματος Στρατού από τις περιοχές Hannover, Mecklenburg, Oldenburg, Braunschweig και Hansestädte. Οι δυνάμεις αυτές ενισχύθηκαν και από εθελοντές, οι οποίοι προέρχονταν από διάφορες περιοχές της Γερμανίας. Οι γερμανικές δυνάμεις προέλασαν με επιτυχία μέχρι την περιοχή της Jütland, όπου ο στόλος της Δανίας απέδειξε την υπεροχή του απέναντι στη γερμανική ναυτική δύναμη. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στην έκκληση της προσωρινής Κεντρικής Εξουσίας να δημιουργηθεί ένας ισχυρός γερμανικός στόλος. Συλλέγονταν δωρεές, ενώ σχεδόν σε καθημερινή βάση ο γραμματέας της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης εξέδιδε ανακοίνωση με τις δωρεές για την ενίσχυση του γερμανικού στόλου.[218]

Στις 26 Αυγούστου 1848 η Πρωσία υπέγραψε συνθήκη Εκεχειρίας με τη Δανία (Συνθήκη του Malmö). Η συνθήκη ρύθμιζε την επτάμηνη κατάπαυση του πυρός και έθετε ως όρους την απόσυρση των στρατευμάτων από την περιοχή Σλέσβιχ-Χόλσταϊν και τη σύσταση πρωσικής-δανικής Κυβέρνησης, η οποία θα βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Αγγλίας και της Ρωσίας. Στο πλαίσιο αυτό η Αγγλία και η Πρωσία πρότειναν να χωριστεί το Σλέσβιχ ανάλογα με τις εθνικότητες που κατοικούσαν σε αυτό. Ο Πρώσος Αρχιστράτηγος Friedrich Heinrich Ernst Graf von Wrangel (1784 – 1877), διέταξε να αποσυρθούν οι πρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις από την περιοχή Jütland, ώστε να μείνουν στο Βόρειο Σλέσβιχ μόνο τα στρατεύματα της Δανίας. Η διαταγή αυτή προκάλεσε την έντονη αντίδραση της κοινής γνώμης, η οποία θεώρησε την αποχώρηση των πρωσικών στρατευμάτων ως εθνική προδοσία και ως πράξη

[218] Wigard, Fr.(Hrsg.), *ό. π.*, σελ 947

που έγινε αυθαίρετα παρακάμπτοντας την κεντρική εξουσία. Η συνθήκη του Malmö προέβλεπε την κατάργηση της προσωρινής κυβέρνησης και της νομοθεσίας στις περιοχές Σλέσβιχ-Χόλσταϊν. Οι Δημοκρατικοί, που αποτελούσαν σημαντικό τμήμα της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης, χαρακτήρισαν το γεγονός ως εγκατάλειψη της επανάστασης. Γι' αυτούς το Ζήτημα των Σλέσβιχ-Χόλσταϊν ήταν μία ευκαιρία, να χρησιμοποιήσουν τον πόλεμο για να εδραιώσουν την επανάσταση στη Γερμανία.[219] Ο πόλεμος αυτός εκτός από την ιμπεριαλιστική είχε επιπλέον και άλλες πέντε διαστάσεις. Τη σχέση της Κεντρικής Εξουσίας με τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, με την Πρωσία, με την επανάσταση που είχε επικρατήσει στο Σλέσβιχ-Χολστάιν, με την Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης, και τη σχέση της Εθνοσυνέλευσης και της Κεντρικής Εξουσίας με το γερμανικό λαό.

Στις συνεδριάσεις της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης διατυπώνονταν διάφορες απόψεις για την ίδρυση ενός Γερμανικού Κράτους στην Κεντρική Ευρώπη, το οποίο θα έφθανε τα 70 -100 εκατομμύρια σε πληθυσμό. Σκοπός του κράτους αυτού θα ήταν να εξελιχθεί στο ισχυρότερο στον πλανήτη. Η θέση που είχε τους περισσότερους υποστηρικτές αφορούσε στην τελωνειακή σύνδεση της Γερμανίας με την Αυστρία, μέσω της οποίας η Γερμανία θα είχε τη δυνατότητα να εξασφαλίσει μακροπρόθεσμα την επιρροή της στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη. Σύμφωνα με όλους τους βουλευτές της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης τρεις ήταν οι μορφές ενός μελλοντικού Γερμανικού Κράτους:

1. Η ίδρυση της Μικρής Γερμανίας, μορφή την οποία υποστήριζαν οι κεντροδεξιοί και οι κεντροαριστεροί (Rechtes Zentrum και Linkes Zentrum).

2. Η ίδρυση της Μεγάλης Γερμανίας, μορφή την οποία υποστήριζαν οι αριστεροί (Linke), η οποία προέβλεπε την ένταξη των περιοχών της Αυστρίας με γερμανικό πληθυσμό. Αυτό όμως θα είχε ως επακόλουθο τη διάσπαση των Σλάβων της Αψβουργικής Μοναρχίας, γεγονός το οποίο απορρίπτονταν από τους βουλευτές της

[219] Kraume, H.-G., *Außenpolitik 1848. Die holländische Provinz Limburg in der deutschen Revolution*, Düsseldorf 1979, σελ. 226

Αυστρίας. Ο Γερμανο-Ελβετός φυσικός και πολιτικός Carl Vogt (1817–1895) τόνισε τη σημασία της στρατηγικής μίας «*Pénétration Pacifique*», δηλαδή μίας ειρηνικής οικονομικής διείσδυσης στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη, η οποία θα στηρίζεται σε εμπορικές συμμαχίες και τελωνειακές ενώσεις. Με τις απόψεις του ταυτίζονταν μεταξύ άλλων βουλευτών της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης ο Γερμανός δικηγόρος Nikolaus Titus (1808-1874), ο Γερμανός πολιτικός Franz Tafel (1799-1869) και ο Γερμανός δικηγόρος και πολιτικός Franz Maximilian Heisterbergk (1799-1850). Σε συνέχεια του διαχωρισμού των ανατολικών και νότιων ευρωπαϊκών περιοχών από την Αυστρία, ο Vogt περίμενε ότι η Αυστρία θα δεχόταν την ηγεμονία της Γερμανίας, εφόσον η τελευταία υπερείχε οικονομικά. Επιπλέον πίστευε ότι οι εθνότητες της Αυστρίας θα μπορούσαν να συνδεθούν με τη Γερμανία μέσω της σύναψης εμπορικών συμφωνιών.

3. Η ίδρυση της Γερμανίας, η οποία προέβλεπε την ένταξη όλων των περιοχών της Αυστρίας. Αυτή η μορφή θα αποτύγχανε να δημιουργήσει ένα νέο πολιτικό σύστημα, με χαρακτήρα ενός Γερμανικού Κράτους, εφόσον θα περιελάμβανε και τους Σλάβους της Αψβουργικής Μοναρχίας. Η συγκεκριμένη μορφή Κράτους υποστηριζόταν μόνο από τους Αυστριακούς βουλευτές.

Ο Αυστριακός πολιτικός και μέλος της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης Carl Giskra (1820–1879),[220] ανέπτυξε με λεπτομέρεια την ιδέα της εξάπλωσης του γερμανικού εμπορίου στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη. Υποστήριζε την είσοδο των ανατολικών και νότιων τμημάτων της Αυστρίας στη μεγάλη Γερμανική Αυτοκρατορία. Μία τέτοια εξέλιξη θα σήμαινε το άνοιγμα των ουγγρικών περιοχών στους Γερμανούς γεωργούς, οι οποίοι θα μπορούσαν έτσι να εξαπλωθούν.[221] Στις 27 Οκτωβρίου 1848, ο Αυστριακός αξιωματικός Karl Möring (1810-1870), ζητούσε στη συνεδρίαση της

[220] Ο Carl Giskra ήταν καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης από το 1846. Τα έτη 1848/49 κατά τη διάρκεια της Επανάστασης στη Βιέννη ήταν διοργανωτής της Akademische Legion. Επίσης ήταν Βουλευτής της Paulskirche. Βλέπε σχετικά: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)*, Τόμος 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1957, σελ. 446 κ. εξ.

[221] Ομιλία στην Paulskirche, 15 Ιανουαρίου 1849, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848-9. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος VI στήλη 4860 κ. εξ.

Εθνοσυνέλευσης τη σύνδεση των χωρών της Αυστρίας που δεν άνηκαν ήδη στη γερμανική ένωση. Οι απόψεις του Mõring, όπως και αυτές του List, είχαν απήχηση σε μεγάλη μερίδα των βουλευτών.[222]

Η Αυστριακή κυβέρνηση δεν ήθελε να χάσει την κυριαρχία της στην Ανατολική και τη Νότια Ευρώπη. Ο Ferdinand I, Αυτοκράτορας της Αυστρίας, αρνήθηκε το διαχωρισμό της Αυστριακής Αυτοκρατορίας. Στις 27 Νοεμβρίου, ο Αυστριακός πολιτικός και διπλωμάτης Felix Fürst zu Schwarzenberg, ανακοίνωσε στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης ότι η Αυστριακή Αυτοκρατορία ήταν αδιαχώριστη. Η στάση αυτή του Ferdinand I και του διαδόχου του Franz Josef I[223], αναφορικά με την μη διάσπαση της Αυστριακής Αυτοκρατορίας ανάγκασε τους βουλευτές της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης να στρέψουν το βλέμμα τους προς την ίδρυση της Μικρής Γερμανίας, υπό την ηγεμονία της Πρωσίας. Στη συνέχεια συζητήθηκαν οι παράγραφοι 2 και 3 του γερμανικού Συντάγματος, όπου αναφερόταν το θέμα της Αυστρίας και των γερμανικών τμημάτων της. Μετά από ψηφοφορία, η πλειοψηφία τάχθηκε υπέρ της ίδρυσης της Μικρής Γερμανίας. Ανεξάρτητα από τον αποκλεισμό της Αυστρίας από ένα μελλοντικό Γερμανικό Κράτος, η πλειοψηφία των βουλευτών τασσόταν υπέρ της σύναψης εμπορικών συμφωνιών με την Αυστρία, διότι η Αυστρία είχε ηγετικό ρόλο στις Νοτιοανατολικές χώρες του Δούναβη μέχρι την Αδριατική. Η Γερμανία αποσκοπούσε στην εκμετάλλευση των χωρών αυτών προκειμένου να εξασφαλίσει την οικονομική της επέκταση από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα. [224]

Το Δεκέμβριο του 1848 δημοσιεύθηκαν άρθρα στην εφημερίδα Augsburger Allgemeine Zeitung (AAZ) αναφορικά με την εμπορική ενσωμάτωση της Αυστρίας, προκειμένου να μπορέσει η Γερμανία να επεκταθεί στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

[222] Wollstein, G., *ό. π.*, σελ. 270 κ. εξ.
[223] Ο Franz Josef I ήταν Αυτοκράτορας της Αυστρίας από το 1848 έως το 1916
[224] Ομιλία του Βουλευτή Vinkens στην Paulskirche, 15 Ιανουαρίου 1849, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848/49. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος VI, στήλη 4638 κ. εξ.

Όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν: «Αυτό που θα μπορούσε να προσφέρει η Αυστρία στους κυρίους της Φρανκφούρτης είναι το μαργαριτάρι της Ανατολής.»[225] Οι βουλευτές υποστήριζαν ότι είναι απαραίτητο η Γερμανία να είναι σε θέση να επηρεάσει χώρες που βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης, όπως ήταν οι χώρες της Νότιας και της Ανατολικής Ευρώπης. Η γερμανική κυριαρχία, τόνιζαν, δεν ήταν ιδιαίτερα προσφιλής στις συγκεκριμένες περιοχές, αλλά η γερμανική παιδεία και κουλτούρα έπρεπε να μεταδοθούν στο σλαβικό πληθυσμό.[226]

Εν κατακλείδι θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι σύμφωνα με την πλειοψηφία των βουλευτών της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης οι κυριότεροι στόχοι που αφορούσαν στο σχέδιο για την εξάπλωση του εμπορίου της Γερμανίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, περιελάμβαναν από τη μία πλευρά την προσπάθεια μετανάστευσης Γερμανών στη συγκεκριμένη περιοχή και τη δημιουργία αποικιών. Από την άλλη παρουσιάζεται έντονο το ενδιαφέρον των Γερμανών για τον ορυκτό πλούτο που θα βοηθούσε στην ανάπτυξη της γερμανικής βιομηχανίας από τα μεταλλεύματα που βρίσκονταν στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και την υφαντουργία. Συγκεκριμένα στόχος της Γερμανίας ήταν να αποτελέσει η Νότια και Ανατολική Ευρώπη μία περιοχή, η οποία θα προμηθεύει τη Γερμανία με πρώτες ύλες και γεωργικά προϊόντα, ενώ παράλληλα θα αγοράζει από τη Γερμανία τα βιομηχανικά της προϊόντα. Αυτό συνεπάγεται έναν ακόμα στόχο για τη Γερμανία: την παρεμπόδιση της βιομηχανοποίησης της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Στα μέσα του 19ου αιώνα, την περίοδο της γερμανικής βιομηχανοποίησης και της αυξημένης ζήτησης για καινούργιες αγορές από όπου θα μπορούσε η Γερμανία να προμηθευτεί πρώτες ύλες, η Ανατολική και Νότια Ευρώπη βρέθηκε και αυτή στο επίκεντρο των γερμανικών οικονομικών ενδιαφερόντων.

---

[225] Augsburger Allgemeine Zeitung, Nr. 365, 30 Δεκεμβρίου 1848, Preußen oder Österreich.
[226] Ομιλία του Georg Waitz στην Paulskirche, 16 Μαρτίου 1848, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848-9. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος IV, στήλη 2787 κ. εξ.

4.4.5 Το 1° Πανσλαβικό Συνέδριο

Το Μάιο του 1848 έγιναν πολλές συνεδριάσεις της Εθνοσυνέλευσης για να συζητηθεί και να αποφασισθεί η μελλοντική πολιτική της Γερμανίας απέναντι στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Συγκεκριμένα συζητήθηκαν θέματα όπως το εάν ολόκληρη η Αυστρία ή μόνο τα γερμανικά τμήματά της θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στο Γερμανικό Κράτος, ποιές θα ήταν οι σχέσεις της Γερμανίας με τα μη γερμανικά τμήματα της Αυστρίας, δηλαδή περιοχές της σημερινής Πολωνίας, της Τσεχίας, της Σλοβακίας, της Ουγγαρίας, της Σλοβενίας, της Κροατίας, της Βόρειας Σερβίας και της Ρουμανίας. [227]

Στα σχέδια των βουλευτών της Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης ήταν και η πραγματοποίηση μίας συνεδρίασης, με αντικείμενο την αντιμετώπιση του σλαβικού ζητήματος. Η συνεδρίαση αυτή είχε προγραμματιστεί για τον Ιούνιο του 1848. Οι βουλευτές είχαν καλέσει αντιπροσώπους της Τσεχίας, της Σλοβακίας, και της Πολωνίας να παρευρεθούν. Όμως η πρόσκληση αυτή δεν έγινε δεκτή από κανένα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η άρνηση του Τσέχου αντιπροσώπου, Frantisek Palacky[228], ο οποίος εξ ονόματος του τσέχικου πληθυσμού και πολιτικών υποστήριξε ότι ο τσέχικος λαός φοβόταν ότι η συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης στην Φρανκφούρτη αποσκοπούσε στη σύνδεση της Βοημίας και της Μοραβίας σε ένα μεγάλο γερμανικό Κράτος. Και συνέχισε υποστηρίζοντας ότι οι Τσέχοι δεν είναι Γερμανοί και η ελπίδα τους στρέφεται σε μία πολυεθνική Αυστρία, η οποία θα αναγνωρίζει τα τσέχικα δικαιώματα.[229]

Στις 2 Ιουνίου 1848 συγκλήθηκε στην Πράγα το 1° Πανσλαβικό συνέδριο σαν αντίδραση στη γερμανική Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης. Η ιδέα για τη

[227] Wollstein, G., *ό. π.*, σελ. 278 κ. εξ.
[228] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Frantisek Palacky, βλέπε σχετικά σελ. 113 κ. εξ. αυτής της εργασίας.
[229] Geiss, I., *Der lange Weg in die Katastrophe. Die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges 1815-1914*, München/Zürich 1990, σελ. 85

διεξαγωγή ενός σλαβικού συνεδρίου δεν γεννήθηκε, όπως θα περίμενε κανείς, στις σλαβικές επαρχίες αλλά στην Πρωτεύουσα της Αυστρίας, τη Βιέννη.[230] Εκεί συγκεντρωνόταν η ελίτ όλων των Σλάβων της Αψβουργικής Μοναρχίας. Ήταν δάσκαλοι, δημόσιοι υπάλληλοι, φοιτητές, εργάτες και τεχνίτες. Επίσης στη Βιέννη οι σλαβικές οργανώσεις διοργάνωναν παραδοσιακές γιορτές. Ο προσφιλής τόπος συνάντησης των Σλάβων της Αψβουργικής Μοναρχίας ήταν το Καφέ «Beim Sperl» στην περιοχή Leopoldstadt, όπου στις 2 Απριλίου 1848 πραγματοποιήθηκε μία μεγάλη συγκέντρωση. Σύμφωνα με τον Moritsch στη συγκέντρωση συμμετείχαν περίπου 3000 άτομα.[231] Πολλοί από τους σύνεδροι έλαβαν μέρος με τις παραδοσιακές τους ενδυμασίες και φορώντας μία κονκάρδα στα σλαβικά χρώματα: κόκκινο-μπλε-λευκό. Ο Σλοβάκος φιλόλογος, συγγραφέας και πολιτικός L'udovit Stur (1815-1856) εκφώνησε ομιλία και όλοι οι παρευρισκόμενοι τον επευφήμησαν: «Εάν εμείς οι Σλάβοι ενωθούμε τότε δεν θα μπορεί κανείς να μας αντισταθεί, και τους εχθρούς μας θα τους κυριεύσει ο φόβος και ο τρόμος.» Ο επαναστατικός αναβρασμός που επικρατούσε εκείνη την εποχή, αλλά και ο κίνδυνος της διαίρεσης των Σλάβων της Αψβουργικής Μοναρχίας σε ένα γερμανικό και σε ένα ουγγρικό κράτος είχαν σαν αποτέλεσμα να αποφασιστεί μία κοινή δράση των Σλάβων, η οποία θα είχε ως πρότυπο τη γερμανική Εθνοσυνέλευση στη Φρανκφούρτη.

Μέχρι σήμερα δεν είναι εξακριβωμένο για το ποιός είχε την ιδέα της σύγκλησης του συνεδρίου των Σλάβων.[232] Στις 20 Απριλίου 1848 δημοσιεύθηκε στην κροατική εφημερίδα «NOVINE Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske» ένα άρθρο του Κροάτη ιστορικού, δικηγόρου και συγγραφέα Ivan Kukuljevic-Sakcinski, ο οποίος συμμετείχε στις συναντήσεις στο καφέ Sperl. Στο άρθρο αυτό πρότεινε τη σύγκληση ενός συνεδρίου των Σλάβων στην Πράγα, στο πρότυπο της γερμανικής Εθνοσυνέλευσης

[230] Plaschka, R.-G, *Zur Einberufung des Slavenkongresses 1848: Nationalismus – Staatsgewalt – Widerstand. Aspekte nationaler und sozialer Entwicklung in Ostmittel- und Südeuropa*, Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Wien 1985, σελ. 153-162.
[231] Moritsch, A., *Der Prager Slavenkongress 1848*, Buchreihe des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa, Τόμος 7, (Hg.), Böhlau, Wien, 2000, σελ. 9
[232] Orton, L.-D., *The Prague Slav Congress of 1848*, Διδακτορική Διατριβή, Columbia University Press, New York, 1978, σελ. 5 κ.εξ.

της Φρανκφούρτης. Την ίδια ημέρα ο L'udovit Stur, μιλώντας σε μία συνεδρίαση στην Πράγα παρότρυνε τους παρευρισκομένους να συγκαλέσουν σλαβικό συνέδριο. [233] Στις 23 Απριλίου ο Πολωνός Jedrzej Moraczewski, έστειλε μία επιστολή, στον Frantisek August Brauner, ο οποίος βρισκόταν στην Πράγα, όπου του υπενθύμιζε τη συζήτηση που είχαν αναφορικά με τη σύγκληση ενός σλαβικού συνεδρίου και στο χρόνο που απαιτούνταν για την καλύτερη οργάνωσή του. Τέλη Απριλίου όλοι στην Πράγα μιλούσαν για τη σύγκληση του σλαβικού συνεδρίου.

Ο L΄udovit Stur έγραψε το κείμενο της πρόσκλησης[234] το οποίο δημοσιεύτηκε σε δύο εφημερίδες: στις 3 Μαΐου στην «Schlawische Rundschau» και στις 5 Μαΐου στην «Deutsche Allgemeine Zeitung»[235]. Το κείμενο της πρόσκλησης μεταφράστηκε στις ακόλουθες γλώσσες: τσέχικη, γερμανική, πολωνική, κροατική (ιλλυρική) και Lausitz. [236] Καλούσε όλους τους Σλάβους αδελφούς στις 31 Μαΐου στο σλαβικό συνέδριο, το οποίο θα διεξαγόταν στην Πράγα. Το ερώτημα που τους απασχολούσε ήταν εάν στο συνέδριο θα παρευρίσκονταν όλοι οι Σλάβοι ή μόνο οι Σλάβοι της Αυστρο-Ουγγαρίας. Κάποιοι διατύπωσαν την άποψη να καλέσουν και τους άλλους Σλάβους (Πολωνούς, Σόρβους από την Πρωσία και Σάξονες). Μετά από πρόταση των Frantisek Palacky[237] και Pavel Josef Safarik αποφασίστηκε να λάβουν μέρος στο

---

[233] Pokorny, J., *Der Prager Slavenkongressund die Tschechen*, στο:Moritsch, A., ό. π., σελ. 63

[234] Για το πλήρες κείμενο της πρόσκλησης βλέπε σχετικά: Παράρτημα, σελ. 300 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[235] Orton, L.-D., *ό.π.*, σελ. 31

[236] Η μετάφραση στα τσέχικα και τα κροατικά έγινε από τον L΄udovit Stur, στα γερμανικά και τη Lausitz από τον Jan Petr Jordan και στα πολωνικά από τον Witalis Grzybowski. Η Lausitz είναι τοπική διάλεκτος του Lausitz. Μία περιοχή της Νοτιοανατολικής Γερμανίας και Νοτιοδυτικής Πολωνίας, μεταξύ των ποταμών Elbe και Oder. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 31.

[237] Ο Frantisek Palacky (1798-1876) ήταν στο κατώφλι της επανάστασης του 1848/49 μία εξέχουσα προσωπικότητα για το σλαβικό κόσμο και το γερμανικό πολιτιστικό χώρο. Ήταν γνωστός ως ιστορικός της ιστορίας της Βοημίας, αλλά κυρίως ως διοργανωτής της τσέχικης δημόσιας ζωής κατά την περίοδο πριν την επανάσταση του Μαρτίου (Vormärz). Η επανάσταση του 1848 του έδωσε τη δυνατότητα όχι μόνο να διακριθεί ως εθνική και πολιτική προσωπικότητα αλλά και να ξεπεράσει τα σύνορα της Αψβουργικής Μοναρχίας. Στις 11 Απριλίου 1848 έκανε το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, με επιστολή του προς την Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης. Με την επιστολή αυτή γεννιόταν μέσα από τον αυστριακό σλαβισμό μία πολιτική αντίληψη. Αυτή την πολιτική αντίληψη τη χρησιμοποίησε στα πολιτικά του σχέδια για να αναμορφώσει την Αψβουργική Μοναρχία σε ένα συνταγματικό Κράτος. Η νέα Αυστρία θα εγγυούταν την ισότητα όλων των λαών και των εθνοτήτων στο έδαφός της. Η επιστολή του προς την Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης, μέσω της οποίας εξέφρασε την επιθυμία της τσέχικης πολιτικής να μην λάβει μέρος στο συνταγματικό επανασχεδιασμό της Γερμανίας, δεν είχε μεγάλη απήχηση.
Μετά την άρνηση του προέδρου της επιτροπής προετοιμασίας του σλαβικού συνεδρίου, Jodef Matthias Thun (1794-1868), αλλά και του Σλάβου Pavel Josef Safarik (1795-1861), να αναλάβουν την πολιτική ευθύνη της θέσης του προέδρου του σλαβικού συνεδρίου, τη θέση την ανέλαβε ο Palacky, γεγονός το οποίο ενίσχυσε τη

συνέδριο μόνο οι Σλάβοι της Αυστρο-Ουγγαρίας. Στο τέλος της πρόσκλησης προστέθηκε η πρόταση: «Εάν θέλουν να μας τιμήσουν με την παρουσία τους Σλάβοι εκτός της Αυστρίας, είναι όλοι τους ευπρόσδεκτοι στο συνέδριο.»[238] Λίγες ημέρες μετά, στις 5 Μαΐου ανατέθηκε στον Frantisek Palacky να κάνει μία δήλωση προς τους Σλάβους αδελφούς. Σε αυτή τόνισε ότι: «Η παλιά πίστη προς τη μοναρχία των Αψβούργων παραμένει αμετάβλητη και επαινείται η διατήρηση της ακεραιότητας της κυριαρχίας της Αυστριακής Αυτοκρατορίας με όλα τα διαθέσιμα μέσα.»[239] Με τη δήλωση αυτή ο Palacky προσπάθησε να κατευνάσει τη δυσπιστία των Γερμανών και των Ούγγρων ενάντια στους Σλάβους ώστε να αποφύγουν οποιαδήποτε αντίδραση τους. Κύριος στόχος του συνεδρίου ήταν «η δημιουργία της αρχής της πλήρης ισότητας όλων των Εθνικοτήτων στην Αυστριακή Αυτοκρατορία, η απαραίτητη αναγνώριση και η πρακτική εφαρμογή της αρχής αυτής.»[240]

Η δήλωση του Palacky δεν ήταν αρκετή για να καθησυχάσει το φόβο των Γερμανών. Και στην Αυστρία διατυπώθηκαν έντονες αντιρρήσεις μέσω του Τύπου, όπως και στη Γερμανία. Η εφημερίδα *Freimüthige* στη Βιέννη χαρακτήριζε το συνέδριο της Πράγας ως «αντίποινα στα γεγονότα της Φρανκφούρτης. Οι Σλάβοι έχουν σκοπό να πιέσουν τη Γερμανία, να αναστείλουν τις εμπορικές και πολιτικές κινήσεις της για τα επόμενα χρόνια. Θέλουν να ληστέψουν τις εκβολές του Δούναβη και να αποκτήσουν ασφαλή κατοχή της Αδριατικής. Γι' αυτό δεν μπορεί η Γερμανία να ανεχθεί αυτό που γίνεται στην Πράγα. Το Υπουργείο Εσωτερικών της Αυστρίας πρέπει να σταματήσει το

θέση του στη δημόσια ζωή. Αυτή η εξέλιξη, αλλά και γενικά το σλαβικό συνέδριο κίνησε το ενδιαφέρον του γερμανικού τύπου εκτός της Αυστρίας, εφόσον το σλαβικό συνέδριο χαρακτηριζόταν ως μία σοβαρή πολιτική δράση, η οποία θα μπορούσε να επιφέρει αλλαγές στη μορφή διοργάνωσης της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης. Για τον Palacky το σλαβικό συνέδριο αποτελούσε το πρώτο πολιτικό σχολείο. Για αυτόν το συνέδριο της Πράγας αποτελούσε μία δημόσια πολιτική έκφραση αλληλεγγύης όλων των Σλάβων της Αψβουργικής Μοναρχίας απέναντι στην Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης. Έπρεπε (το συνέδριο) να αποτελέσει μία συμβολική πράξη υπέρ της διατήρησης της Αυστριακής Μοναρχίας, όπου οι Αυστριακοί Σλάβοι θα αποτελούσαν το φυσικό υπέρβαρο. Η Αυστριακή Κυβέρνηση από την πλευρά της περίμενε την έκδοση ενός Μανιφέστου υπέρ της διατήρησης της Αυστρίας και για το λόγο αυτό έδωσε την άδεια να διεξαχθεί το σλαβικό συνέδριο. Βλέπε σχετικά: Hübner, E.*Die Revolutionen von 1848/49 in Ostmitteleuropa. Eine Bibliographie*, στο: Jaworski, R., Luft, R., (Hrsg.), 1848/49. Revolutionen in Ostmitteleuropa, München 1996, σελ. 393 κ. εξ.

[238] Moritsch, A., *ό. π.*, σελ. 11

[239] *Ibid*, σελ. 12

[240] *Ibid.*

συνέδριο.»[241] Η εφημερίδα *Die Grenzboten* στη Γερμανία δημοσίευσε άρθρο του εκδότη της εφημερίδας Ignaz Kurandas, συμφωνά με το οποίο το συνέδριο της Πράγας είναι ενάντια στην Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης. Για τον Kurandas ηθικός αυτουργός του συνεδρίου ήταν ο L'udovit Strur. Επιπλέον υποστήριζε ότι οι Σλάβοι κατέβαλαν προσπάθειες να αποκόψουν τους Γερμανούς της Αυστρίας από τους άλλους Γερμανούς, προκειμένου να μπορέσουν να υποτάξουν τους Γερμανούς με το σλαβισμό.»[242] Σε άρθρο της η εφημερίδα *Breslauer Zeitung* στις 14 Μαΐου 1848 τόνιζε ότι «το χάσμα μεταξύ Σλάβων και Γερμανών είναι αγεφύρωτο. Ο τελικός σκοπός του σλαβικού συνεδρίου είναι η ίδρυση μίας μεγάλης πανσλαβικής δημοκρατίας.»

Παρά τη μαζική προπαγάνδα στον Τύπο και τις αντιδράσεις της Ουγγρικής Κυβέρνησης στη Βιέννη και τη Φρανκφούρτη, η Κυβέρνηση της Βιέννης δεν απαγόρευσε τη σύγκληση του συνεδρίου. Ο Υπουργός των Εσωτερικών της Αυστρίας Pillersdorf, πληροφορήθηκε προσωπικά από τον Pavel Josef Safarik στη Βιέννη, για τις προετοιμασίες του συνεδρίου, εξέφρασε το φόβο ότι μία τέτοια συνεδρίαση θα είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση των Γερμανών. Έδωσε όμως τη συγκατάθεσή του για τη σύγκληση του με την προϋπόθεση ότι η συνεδρίαση δεν θα εκφυλιζόταν σε ένα σλαβικό κοινοβούλιο. Η 19μελής επιτροπή που προετοίμαζε το συνέδριο αποτελούνταν από ονόματα της αριστοκρατίας, όπως οι Cermin, Harrach, Deym, Thun, Schwarzenberg κ.α. και φαινόταν σαν εγγύηση ότι το συνέδριο δεν θα αποτελούσε μία συνεδρίαση ενάντια της Αυστρίας.[243]

Στις 10, 12 και 19 Μαΐου το συνέδριο απασχόλησε το υπουργικό συμβούλιο στη Βιέννη. Ο Pillersdorf ανέθεσε στον Αυστριακό πολιτικό και συγγραφέα Leo von Thun-Hohenstein (1811-1888) να εξετάσει το θέμα. Ο Thun, συνηγορούσε υπέρ του

---

[241] *Ibid.*
[242] *Ibid.*
[243] Urban, O., *Die tschechische Gesselschaft 1848 – 1918*, Wien 1993, σελ. 72 κ. εξ.

συνεδρίου και δεν ακολούθησε τις οδηγίες που έλαβε από τη Βιέννη.[244] Ο Τσάρος Νικόλαος ήθελε να διατηρηθεί η Αυστριακή Μοναρχία έτσι ώστε να μην διαδοθούν οι επαναστατικές τάσεις των Σλάβων της Αυστρο-Ουγγαρίας στη Ρωσική Αυτοκρατορία, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε επαναστατικό αναβρασμό στη Ρωσία.

Οι μοναδικοί Ρώσοι που έλαβαν μέρος στο συνέδριο ήταν ο Michail Bakunin (1814-1876)[245], ο οποίος εκείνη την εποχή ήταν εξόριστος στη Γενεύη και ο Olimpyj Miloradov, ιερέας από την Bukowina. Τις τελευταίες ημέρες του Μαΐου ήρθαν αντιπρόσωποι των Σλάβων στην Πράγα. Μετά από πρόταση του Safarik χωρίστηκαν σε τρείς ομάδες, για να μπορούν τα μέλη τους να χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα και όχι τη γερμανική, η χρήση της οποίας περιορίστηκε σε ορισμένες δηλώσεις στην Κυβέρνηση της Αυστρίας. Η πιο μεγάλη ομάδα ήταν αυτή των Τσέχων και των Σλοβάκων, η οποία αποτελούνταν από 237 μέλη. Η δεύτερη ομάδα ήταν αυτή των Πολωνών και των Ουκρανών με 67 μέλη. Σε αυτή την ομάδα ανήκαν και οι δύο Ρώσοι (Bakunin και Miloradov). Τέλος η μικρότερη ομάδα, με 47 μέλη, ήταν των Νοτίων Σλάβων. Στην ομάδα αυτή ανήκαν και 5 αντιπρόσωποι των Σλοβένων. Οι σύνεδροι του συνεδρίου υπολογίζονταν σε περίπου 400 άτομα.[246] Στις 20 Μαΐου 1848 ο ανώτατος διοικητής των αυτοκρατορικών στρατευμάτων Alfred Candidus Ferdinand Fürst zu Windisch-Graetz (1787-1862) ανέλαβε τη διοίκηση της Πράγας. Αμέσως μετά την άφιξή του αυξήθηκαν οι στρατιωτικές δραστηριότητες στην

---

[244] Orton, L.-D., *ό. π.*, σελ. 10

[245] Ο Michail Bakunin θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς αναρχικούς του 19ου αιώνα. Προερχόμενος από αριστοκρατική ρωσική οικογένεια, προοριζόταν από την οικογένειά του για στρατιωτική καριέρα στην Αγία Πετρούπολη. ο Μπακούνιν στρέφει το ενδιαφέρον του προς τη φιλοσοφία. Το 1832 γίνεται αξιωματικός, αλλά μην αντέχοντας το τρόπο ζωής στο στρατό, παραιτείται το 1835 και οδεύει για τη Μόσχα όπου ελπίζει να σπουδάσει φιλοσοφία. Το 1842 ο Μπακούνιν βρισκόταν στη Δρέσδη όπου επηρεασμένος από τον Άρνολντ Ρούγκε προσχώρησε στο κίνημα της εγελιανής αριστεράς. Το 1843 επισκέφτηκε το Παρίσι. Εκεί γνώρισε τον Pierre Joseph Proudhon. Η γνωριμία αυτή τον έκανε να ενστερνιστεί τις αναρχικές απόψεις. Από το 1844 μέχρι το 1848 έζησε κυρίως στο Παρίσι. Η ρωσική κυβέρνηση ανακάλεσε την άδεια με την οποία του επιτρεπόταν να κατοικεί στο εξωτερικό, ύστερα από υποψίες εναντίον του για κατασκοπία. Ο Bakunin αντί να επιστρέψει στη Ρωσία απηύθυνε κάλεσμα σε Πολωνούς και Ρώσους για ένωση σε μια πανσλαβική επαναστατική συνομοσπονδία. Τότε επικηρύχθηκε για 10.000 ρούβλια και η γαλλική κυβέρνηση τον απέλασε. Η επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1848 τον έφερε πίσω στο Παρίσι. Από εκεί βρέθηκε στην Πράγα μεταλαμπαδεύοντας τη σπίθα της επανάστασης, για να ξεσηκώσει το συνέδριο των Σλάβων και να γίνει μέλος της σλαβικής επαναστατικής επιτροπής. Βλέπε σχετικά: Grawitz, M., *Bakunin. Ein Leben für die Freiheit*, Hamburg 1999, σελ 55 κ.εξ.

[246] Kolejka, J., *Der Slawenkongerß in Prag im Juni 1848*, στο: Jaworski, R. – Luft, R. (Hrgb.), Revolutionen in Ostmitteleuropa, München 199ϭ, σελ. 138

πόλη και συγκεκριμένα αύξησε τις περιπολίες και τοποθέτησε το πυροβολικό στα δύο στρατηγικά σημεία της πόλης: στον υψηλότερο λόφο, Petrin και στο κάστρο, Vyšehrad, το οποίο είναι χτισμένο πάνω στο λόφο, δίπλα στο ποταμό Μολδάβα, έτσι ώστε να μπορεί να την ελέγχει.

Στις 2 Ιουνίου 1848 το συνέδριο ξεκίνησε τις εργασίες του και συμφώνησε με πρόταση του Πολωνού Karol Libelt, να ασχοληθεί με τρία θέματα:

1. Να προετοιμάσει ένα Μανιφέστο προς τους λαούς της Ευρώπης.
2. Να διατυπώσει τις εθνικές απαιτήσεις των διαφόρων εθνικοτήτων σε ένα υπόμνημα προς τον Αυτοκράτορα της Αυστρίας.
3. Να διερευνήσει κάθε δυνατότητα για στενότερη συνεργασία μεταξύ των Σλάβων της Αυστρο-Ουγγαρίας καθώς και τη δυνατότητα να ιδρύσουν μεταξύ τους συμμαχία.

Στις 8 Ιουνίου σε μία συγκέντρωση στο St. Welceslas Baths οι φοιτητές, αντιδρώντας στα μέτρα που έλαβε ο Windisch-Graetz, ζήτησαν την ανάκληση του. Στις 10 Ιουνίου οι φοιτητές ζητούσαν άμεση παράδοση 2.000 όπλων, 80.000 φυσίγγια και την απομάκρυνση του πυροβολικού από τα στρατηγικά σημεία της πόλης. Ο Windisch-Graetz θεώρησε τα αιτήματα των φοιτητών αλαζονικά. Την επόμενη ημέρα το πρωΐ, στις 11 Ιουνίου, φοιτητές συγκεντρώθηκαν στο πανεπιστήμιο και οργάνωσαν πορεία προς το κτίριο της στρατιωτικής διοίκησης όπου βρισκόταν ο Windisch-Graetz. Με τους φοιτητές ενώθηκαν στην πορεία και εργάτες. Η πορεία που οι φοιτητές είχαν διαλέξει να ακολουθήσουν περνούσε μπροστά από το κτίριο, όπου γινόταν το σλαβικό συνέδριο. Οι σύνεδροι μόλις είχαν τελειώσει τις εργασίες τους. Μία αντιπροσωπεία φοιτητών μετέφερε τα αιτήματα τους στον Windisch-Graetz, ο οποίος δήλωσε ότι θα χρησιμοποιούσε όλα τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίσει τη δημόσια τάξη. Όταν η αντιπροσωπεία των φοιτητών έκανε γνωστή την αρνητική στάση του Windisch-Graetz, φοιτητές και οι εργάτες που έπαιρναν μέρος στην πορεία άρχισαν να φωνάζουν και να ζητούν να στηθούν οδοφράγματα. Τελικά όμως αποφασίστηκε

να συνεχίσουν τις κινητοποιήσεις τους την επομένη ημέρα, 12 Ιουνίου με ένα μαζικό συλλαλητήριο.

Παράλληλα συνεχίζονταν οι εργασίες του Πανσλαβικού Συνεδρίου. Το Μανιφέστο προς τους λαούς της Ευρώπης ήταν το λιγότερο αμφιλεγόμενο θέμα, διότι οι Σλάβοι ήθελαν ως Έθνος της Ευρώπης και ως μέλος της να συνυπάρχουν σε μία ειρηνική κοινότητα με τους άλλους ευρωπαϊκούς λαούς. Ο Michail Bakunin διατύπωσε την τελική μορφή του Μανιφέστου με τη συνεργασία των Karol Libert, Frantisek Zach, Pavel Josef Safarik. Ξεκίνησαν παρουσιάζοντας την εικόνα των ειρηνικών και καταπιεσμένων Σλάβων. Ζητούσαν την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφότητα, καθώς και την μετατροπή της Αυστρίας σε μία ένωση ισότιμων Εθνών, ενώ τέλος αναφέρθηκαν με έμφαση στον Πανσλαβισμό.

Όσον αφορά στο δεύτερο θέμα, δηλαδή συνολική διατύπωση των εθνικών απαιτήσεων των εθνικοτήτων σε υπόμνημα προς τον Αυτοκράτορα της Αυστρίας, και εκεί οι σύνεδροι δεν αντιμετώπισαν δυσκολίες, επειδή στα εθνικά συνέδρια τους είχαν ήδη διατυπώσει τις θέσεις τους. Χρειαζόταν μόνο να τις συνοψίσουν σε ένα έγγραφο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ομάδας των Πολωνών και Ουκρανών, η οποία πέτυχε μία συμφωνία για την κοινή τους συμβίωση στην περιοχή της Γαλικίας. Η πολωνική και ουκρανική γλώσσα θα ήταν στο εξής ισότιμες απέναντι στις αρχές και θα διδάσκονταν στα σχολεία. Επίσης ισότιμες θα ήταν και οι διαφορετικές θρησκείες. Οι κάτοικοι της Βοημίας και της Μοραβίας και οι Σλοβένοι δήλωσαν ότι δεν επιθυμούσαν την ενσωμάτωσή τους στη Γερμανία, γεγονός, το οποίο θα είχε επιπτώσεις στην κυριαρχία της Αυστρίας. Όλες οι αντιπροσωπείες των Σλάβων στο συνέδριο υποστήριξαν αυτή τη θέση.

Το τρίτο θέμα, η εύρεση δυνατοτήτων για στενότερη συνεργασία μεταξύ των Σλάβων της Αυστρο-Ουγγαρίας, αποδείχτηκε ότι ήταν και το δυσκολότερο να διευθετηθεί. Η άποψη που είχαν οι Πολωνοί για τις σχέσεις τους με του Σλάβους της Αυστρο-

Ουγγαρίας, αλλά και τους Σλάβους γενικά δεν είχε απήχηση σε όλους τους συνέδρους. Οι Πολωνοί, οι οποίοι έβλεπαν τους Ρώσους ως εχθρούς τους, επεδίωκαν να έχουν καλές σχέσεις με τους Μαγυάρους και τους Γερμανούς. Τελικά μετά από πρόταση του Πολωνού Jerzy Lubomirski και του Βοημού Johann Norbert von Neuberg αποφασίστηκε το θέμα να επικυρωθεί από όλους τους Σλάβους της Αυστρο-Ουγγαρίας. Επίσης αποφασίστηκε να ιδρυθεί ένα κεντρικό σλαβικό όργανο, μία βιβλιοθήκη και μία Ακαδημία των Επιστημών.

Στις 12 Ιουνίου, Δευτέρα της Πεντηκοστής, η επιτροπή των Αυστριακών Σλάβων θα εξέταζε όλα τα θέματα του συνεδρίου και στη συνέχεια στις 14 Ιουνίου θα ψηφίζονταν από την ολομέλεια. Την ίδια ημέρα, στις 12 Ιουνίου, χιλιάδες εργάτες, αλλά και άνεργοι βιοτέχνες κλωστοϋφαντουργίας και φοιτητές συγκεντρώθηκαν στην πλατεία St. Wanceslas από όπου ξεκίνησε πορεία διαμαρτυρίας κατά της αυστριακής κυριαρχίας. Οι διαδηλωτές κατευθύνθηκαν προς το κτίριο της στρατιωτικής διοίκησης όπου βρισκόταν ο Windisch-Graetz. Τη στιγμή που έφθαναν στο κτίριο μία ομάδα Γερμανών αποχωρούσε μετά από συνάντηση που είχαν με τον Windisch-Graetz. Ακολούθησε συμπλοκή μεταξύ διαδηλωτών και Γερμανών. Τότε στρατιώτες κινήθηκαν εναντίον των διαδηλωτών, που αντέδρασαν. Ένας Αυστριακός αξιωματικός χτυπήθηκε, με αποτέλεσμα οι στρατιώτες να ανοίξουν πυρ κατά των διαδηλωτών, οι οποίοι κατευθύνθηκαν προς τα στενά δρομάκια της παλιάς πόλης, όπου έστησαν οδοφράγματα. Στο μεταξύ οι σύνεδροι του σλαβικού συνεδρίου συνέχιζαν τις εργασίες. Στην πρωινή συνεδρίαση της 12ης Ιουνίου, σε κλίμα αυξανόμενης έντασης στην πόλη της Πράγας, η ολομέλεια ψήφισε μόνο το Μανιφέστο προς τους λαούς της Ευρώπης. Το μεσημέρι της ίδια ημέρας ξέσπασε η εξέγερση της «Πεντηκοστής» (Pfingsten). Στις 13 Ιουνίου πολλοί σύνεδροι του σλαβικού συνεδρίου απελάθηκαν από την πόλη, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Πρίγκιπας Sapieha, ο Jedrzej Moraczewski, ο Karol Malisz και ο Πρίγκιπας Lubomirski, ενώ οι περισσότεροι Αυστριακοί σύνεδροι έφυγαν από την Πράγα. Όταν η σύζυγος του Windisch-Graetz τραυματίστηκε θανάσιμα από αδέσποτη σφαίρα, ο

Windisch-Graetz κήρυξε την πόλη σε έκτακτη ανάγκη και διέταξε το πυροβολικό να την βομβαρδίσει. Μέχρις τις 17 Ιουνίου οι διαδηλωτές συγκρούονταν με τους στρατιώτες. Η πόλη βρισκόταν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και υπό στρατιωτικό έλεγχο και δεν υπήρχε καμία πιθανότητα να επιτραπεί στους συνέδρους η επιστροφή τους στην πόλη για τη συνέχιση των εργασιών του συνεδρίου. Τελικά στις 28 Ιουνίου έγινε μία δημόσια αναγγελία από την ομάδα των Τσέχων[247] για την αναβολή του Συνεδρίου επ' αόριστον.

Οι Γερμανοί βουλευτές της Paulskirche έβλεπαν την καταστολή της εξέγερσης ως νίκη ενάντια στους Σλάβους. Ακόμα και εάν το σλαβικό συνέδριο της Πράγας δεν είχε κανένα άμεσο αποτέλεσμα, το Μανιφέστο είχε ψηφιστεί. Στην Πράγα προσδιόρισαν οι Σλάβοι για πρώτη φορά την θέση τους στην Ευρώπη και τις σχέσεις τους με τους γείτονές τους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα από τη μία μεριά την ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους και από την άλλη την αύξηση του φόβου των Γερμανών και των Μαγυάρων για τον Πανσλαβισμό.

4.4.6 Πανρωσισμός

Ο Ρωσικός Πανσλαβισμός επιδιώκει να κυριαρχήσει και να κατευθύνει τους άλλους Σλάβους, με στόχο τη θρησκευτική και πολιτική ενότητα όλων των Σλαβικών λαών της Ευρώπης. Υποστηρίζει τη σύσταση της Σλαβικής Ομοσπονδίας, με συμμετοχή Ελλήνων, Ρουμάνων και Ούγγρων, υπό την ηγεσία της Ρωσίας και πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Όπως υποστηρίζει ο Ρώσος Πανσλαβιστής Danilevskij, στο βιβλίο του «Η Ρωσία και η Ευρώπη. Απόψεις για τις πολιτισμικές και πολιτικές σχέσεις του σλαβικού κόσμου προς τον γερμανορωμανικό»: *«Η Ρωσία εν ονόματι της*

[247] Για την αναλυτική λίστα των ονομάτων των συνέδρων βλέπε σχετικά: Παράρτημα, σελ. 306 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

φυλής κηρύσσεται αλληλέγγυος προς τους μικρούς και μακράν οικούντας σλαβικούς λαούς και τα ανεξάρτητα σλαβικά κράτη, τα οποία ζητεί να περιλάβη ως η μεγάλη μήτηρ εις τους κόλπους αυτής. Ετι δε περαιτέρω χωρούντες οι πανσλαβισταί συνδυάζουν μετά της έννοιας της φυλής ιμπερεαλισμόν νοσηρόν και ανεφάρμοστον εν τη συγχρόνω πολιτική εξελίξει της Ευρώπης ως πρακτικόν αποτέλεσμα εκ της εφαρμογής της πανσλαβιστικής ιδέας θεωρούντες την ανόρθωσιν επί των ερειπίων της οθωμανικής και της αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας μεγάλου ρωσικού κράτους εν ασυγκρίτω λαμπρότητι και ασυλλήπτω μεγαλείω, το οποίον ήτο προωρισμένον δια της μετοχετεύσεως νέας δυνάμεως και ζωής να επιφέρη την εξυγνίασιν της Ευρώπης, εκτεθειμένης εις τον όλεθρον και την καταστροφήν του υλισμού, του αναρχισμού, του προτεσταντισμού και της κεφαλαιοκρατίας.» [248]

Οι βουλευτές της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης συμφωνούσαν με την πολιτική της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Γερμανίας που δεν ήθελαν να επεκταθεί η Ρωσία στην Ευρώπη. Η Γερμανία και η Αυστρο-Ουγγαρία θα έπρεπε να δράσουν από κοινού δημιουργώντας ένα τείχος στην Ανατολή και συγκεκριμένα ένα τείχος ενάντια στη Ρωσία. Αυτές τις απόψεις υποστήριζαν βουλευτές όπως ο Γερμανός δικηγόρος και πολιτικός August Reichensprecher [249] (1808–1895), ο Αυστριακός ιστορικός και πολιτικός Alfred Ritter (1819-1897) και ο Αυστριακός πολιτικός Johann Fritsch (1791–1872), οι οποίοι τόνιζαν ότι ήταν σημαντικό η Γερμανία να ελέγχει το Δούναβη, προκειμένου να αποτρέψει πιθανές επιθέσεις της Ρωσίας. [250] Η ανάσχεση της ρωσικής επεκτατικής πολιτικής αποτελούσε τόσο για τη Γερμανία όσο και για την Αυστρο-Ουγγαρία απαραίτητη προϋπόθεση για να εκπληρωθούν τα σχέδια τους να επεκταθούν στην Νοτιοανατολική Ευρώπη. Όμως για να μπορέσει η Γερμανία να εμποδίσει από τη μία τη Ρωσία και από την άλλη να αφομοιώσει την Ανατολική και τη

[248] Όπως παραπέμπεται στο βιβλίο του Βλάχου, Ν., *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήνα 1935, σελ. 14-15. Το βιβλίο του Danilevskij θεωρήθηκε «η κατήχηση του πανσλαβισμού και το όνομα του συνδέθηκε άρρηκτα με το ρωσικό επιθετικό πανσλαβισμό.» Βλέπε σχετικά: Διάλλα, Αντ., *ό. π.*, σελ. 116.

[249] Ομιλία του August Reichensprecher στην Paulskirche, 25 Οκτωβρίου 1848, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848-9. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος IV, στήλη 2869 κ. εξ.

[250] Ομιλία του Alfred Ritter von Arneth στην Paulskirche, 21 Οκτωβρίου 1848, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848-9. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος IV, στήλη 2780 κ. εξ.

Νότια Ευρώπη θα έπρεπε να είναι ένα ισχυρό Κράτος.[251] Οι Σλάβοι της Αυστρο-Ουγγαρίας, από την πλευρά τους, έβλεπαν ότι κινδύνευαν όχι μόνο από τα γερμανικά κράτη που ήθελαν να επεκταθούν προς τα ανατολικά αλλά και από τη Ρωσία που ήθελε να επεκταθεί προς τα δυτικά και για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούσε το ιδεολόγημα του Πανρωσισμού. Ο Palacky υποστήριζε την παραμονή των Σλάβων μέσα στην Αυστρο-Ουγγαρία, διότι θα λειτουργούσε ως μία ασπίδα προστασίας ενάντια στο ρωσικό επεκτατισμό, υπό την προϋπόθεση όμως να είναι ισότιμοι και όχι να απορροφηθούν. Η θέση του Palacky ότι «μία καθολική μοναρχία απειλεί να επιφέρει ανυπολόγιστο και απερίγραπτο κακό, μία συμφορά χωρίς τέλος» αντικατοπτρίζει την κεντρική ιδέα των Σλάβων της Αψβουργικής Μοναρχίας: «το φόβο να μην απορροφηθούν από μία μεγάλη Αυτοκρατορία.»[252]

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1840 ο φιλελεύθερος Τύπος στη Γερμανία αναφερόταν στο φόβητρο του Πανσλαβισμού. Τότε διαμορφώθηκε η άποψη ότι «τα ενωμένα σλαβικά Έθνη υπό την καθοδήγηση της δεσποτικής Ρωσίας θα πλήγωναν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.»[253] Το 1843 κυκλοφόρησε στη Λειψία το βιβλίου του Franz Schuselka: «*Ist Österreich deutsch?*» (Είναι η Αυστρία γερμανική;). Εσκεμμένα σε αυτό δημοσιεύονταν στατιστικά στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία η Αυστριακή Μοναρχία αποτελούνταν από 29 εκατομμύρια από τα οποία 15.465.000 ήταν Σλάβοι και μόνο 6.965.000 Γερμανοί. Παράλληλα στο βιεννέζικο τύπο δημοσιεύονταν στοιχεία, όπου φαινόταν ότι η δύναμη του σλαβικού λαού της Ρωσίας ανερχόταν σε 50 εκατομμύρια άτομα.[254] Το 1845 ο Jacob Philip Fallmerayer, γνωστός και στην Ελλάδα για τις απόψεις του, προέβλεπε στο βιβλίου του «*Fragmente aus Orient*» (Αποσπάσματα από την Ανατολή) την άνθιση μίας μεγάλης σλαβικής Αυτοκρατορίας

[251] Ομιλία του Fritsch στην Paulskirche, 21 Οκτωβρίου 1848, στο: *Reden für die Deutsche Nation 1848-9. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, ό. π., Τόμος IV, στήλη 2774 κ. εξ.
[252] Pavlenko, O., *Die Slavische Frage im Kontext der russische-Österreichischen Beziehungen*, στο:Moritsch, A., (Hrsg.), Der Prager Slavenkongress 1848, Buchreihe des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa, Τόμος 7, Böhlau, Wien, 2000, σελ. 20
[253] Groh, D., *Russland im Blick Europas*, Frankfurt am Main 1988, σελ. 238 κ. εξ.
[254] Pavlenko, O., *ό. π.*, σελ. 24

και προειδοποιούσε την Ευρώπη για ενδεχόμενη εισβολή της «Βυζαντινής-Ρωσικής Αυτοκρατορίας». Τον ίδιο χρόνο παρόμοιες ιδέες εξέφραζε και ο Johann Schlösser με το φυλλάδιό του «*Die orthodoxe Kirche und das europäische Abendland*» (1845) (Η ορθόδοξη Εκκλησία και η Δύση). Ο Schlösser υποστήριζε ότι όλοι οι Ρώσοι που ταξιδεύουν στο εξωτερικό είναι πράκτορες του Πανσλαβισμού και αποσκοπούν στη διάδοση της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας σε όλη την Ευρώπη.[255] Την ίδια περίοδο το Σλαβικό Ζήτημα ανησυχούσε εκτός από τους Γερμανούς τόσο τους Αυστριακούς όσο και τους Ούγγρους. Υπήρχε η ανησυχία ότι το Σλαβικό Ζήτημα έκρυβε τον κίνδυνο αλυτρωτικών προθέσεων.

Στη Ρωσία τα χρόνια αυτά το Σλαβικό Ζήτημα θεωρούνταν ότι δεν μπορούσε να δημιουργήσει εσωτερικά προβλήματα και για το λόγο αυτό είχε περιορισμένη σημασία για τη ρωσική διπλωματία. Η Ρωσία ενδιαφερόταν για τον άμεσο ή τον έμμεσο έλεγχο των εκβολών των ποταμών στη Μαύρη Θάλασσα και των ποταμών που εκβάλλουν στη Βαλτική Θάλασσα. Η Αγία Πετρούπολη επιχείρησε να εδραιώσει την επιρροή της στον ορθόδοξο πληθυσμό της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας διατηρούσε στενές σχέσεις με τον Σέρβο Πατριάρχη. Οι ορθόδοξες αποστολές της Ρωσίας στα Βαλκάνια αφορούσαν κυρίως στην οικονομική υποστήριξη των ορθόδοξων μοναστηριών καθώς και την αποστολή εκκλησιαστικών σκευών προς τις ορθόδοξες εκκλησίες.[256] Ήδη από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1830 κυβερνητικές υπηρεσίες της Ρωσίας συγκέντρωναν πληροφορίες για τις προθέσεις των Σλάβων της Αυστρο-Ουγγαρίας. Κατά τα έτη 1835, 1839, 1842 και 1845 ο Ρώσος ιστορικός και δημοσιογράφος Michail Petrovic Pogodin (1800 – 1875), ταξίδεψε πολλές φορές με επίσημη κυβερνητική εντολή στις σλαβικές περιοχές της Αυστρο-Ουγγαρίας. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το Σλαβικό Ζήτημα ήταν ένα «μοιραίο ζήτημα» για την Αυστρο-Ουγγαρία και τη Γερμανία. Μετά τα ταξίδια του ο Pogodin παρατήρησε ότι οι Σλάβοι θέλουν να αποσπαστούν από την

[255] Fallmerayer, J.-Ph., *Gesammelte Werke*, στο: Thomas, G.-M. (Hrsg), München 1861, σελ.: 43 κ. εξ.
[256] Pavlenko, O., *Russland und die Donauslaven (1848 – 1871)*, στο: Moritsch, A., (Hrsg.) Der Austroslavismus. Ein verfühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas, Wien-Köln-Weimar 1996, σελ. 164 κ. εξ.

Αυστρο-Ουγγαρία και να ιδρύσουν ένα φιλελεύθερο Κράτος. Όμως αυτή του η παρατήρηση έρχεται σε αντίθεση με τα όσα γράφει στο προσωπικό του ημερολόγιο, στο οποίο είχε σημειώσει ότι για τους Σλάβους της Αψβουργικής Μοναρχίας η φιλική τους στάση απέναντι στην Αυστρία είναι ευρέως διαδεδομένη.[257] Ο Pogodin ήταν υπέρμαχος της ένωσης των Σλάβων και προσπαθούσε με απόρρητα υπομνήματα να επηρεάσει την ρωσική Κυβέρνηση προς αυτή την κατεύθυνση.[258] Τα έτη 1853 και 1854 βομβάρδισε την Κυβέρνηση με υπομνήματα υπέρ του Πανσλαβισμού. Σε αυτά υποστήριζε ότι: «*Η μοναδική, ελπιδοφόρα και πιο ισχυρή συμμαχία για εμάς στην Ευρώπη είναι οι Σλάβοι, οι συγγενείς μας εξ αίματος, με κοινή γλώσσα, καρδιά, ιστορία και πίστη. Υπάρχουν 10 εκατομμύρια στην Τουρκία και 20 εκατομμύρια στην Αυστριακή Αυτοκρατορία...*»[259] Μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), ένα από τα κύρια επιχειρήματα των οπαδών του Πανρωσισμού ήταν η θέση ότι η διπλωματικά απομονωμένη Ρωσία θα μπορούσε να προσελκύσει τους Σλάβους ως συμμάχους ενάντια στην εχθρική Δύση. Τη θέση αυτή υποστήριζε και ο Pogodin στα υπομνήματά του προς τον Νικόλαο Ι κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου.[260]

Παράλληλα με τον Pogodin ο πολιτικός και υποστράτηγος Nikolaj Nikolayevich Muravyov-Amursky (1809 – 1891), κατέθεσε το 1836 μία έκθεση στη ρωσική Ιερά Σύνοδο αναφορικά με τη θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αυστριακή Αυτοκρατορία. Σύμφωνα με αυτή ο αριθμός των Ορθόδοξων Σλάβων στις περιοχές Γαλικία, Τρανσυλβανία, Κροατία, Σλοβενία, Ουγγαρία και Δαλματία ανερχόταν στα 4 εκατομμύρια. Κατηγορούσε την αυστριακή Κυβέρνηση ότι χρησιμοποιούσε όλα τα μέσα προκειμένου να εγκαταλείψουν την Ορθοδοξία, να ασπαστούν τον ουνιτισμό ώστε να αφομοιωθούν από τη Ρωμαϊκή Καθολική Εκκλησία. Ίσως και γι'αυτό, υποστήριζε, οι Σλάβοι στρέφονταν περισσότερο προς τη Ρωσία και αποζητούσαν θρησκευτική λογοτεχνία μέσω της δημόσιας βιβλιοθήκης, που είχε ιδρύσει το 1835 ο

[257] *Ibid*, σελ. 163 κ. εξ.
[258] Petrovich, M. B., *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, New York 1956, σελ. 26
[259] *Ibid.*
[260] *Ibid*, σελ. 246.

Ρώσος πρίγκιπας Michail Semjonowitsch Woronzow (1782-1856) στην Οδησσό. Και ο ίδιος ο Τσάρος Νικόλαος Ι δώρισε βιβλία μέσω αυτής της βιβλιοθήκης στους Ορθόδοξους της Αυστρο-Ουγγαρία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1830 η ρωσική Ιερά Σύνοδος συνέχισε να λαμβάνει τακτικά εκθέσεις σχετικά με την άθλια κατάσταση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στις περιοχές της Αυστρίας. Το 1842 ο Pogodin μετά την επιστροφή από το ταξίδι του στις σλαβικές περιοχές της Αυστρίας ανέφερε σε επιστολή του προς τον Υπουργό Παιδείας Uvarov ότι «οι Σλάβοι του Δούναβη θα στραφούν προς άλλη κατεύθυνση εάν δεν τους δοθεί υλική βοήθεια.» [261]

Η αυστριακή διπλωματία χρησιμοποίησε την πολωνική εξέγερση στην Κρακοβία το Φεβρουάριο του 1846 για να υπονομεύσει το Σλαβικό Ζήτημα. Εξαιτίας του επικείμενου κινδύνου που έκρυβε οι διαφορές μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας παραμερίστηκαν.[262] Το ίδιο έτος ο Ρώσος πολιτικός και διπλωμάτης Graf Nessel'rode (1780 – 1862), ανέφερε σε επιστολή του προς το Ρώσο πολιτικό και σύμβουλο των ρωσικών υπηρεσιών Friedrich Reichsgraf von Medem (1763-1838) στη Βιέννη «η Αυστρία μπορεί να βασίζεται στις δυνάμεις της Ρωσίας, όπως και ο Τσάρος θα βασιζόταν στις δυνάμεις της Αυστρίας.»[263] Το πολωνικό Ζήτημα ανησυχούσε την Κυβέρνηση της Αγίας Πετρούπολης, η οποία έβλεπε με θετικό μάτι την υπογραφή συμμαχίας με την Αυστρο-Ουγγαρία, προκειμένου να εξουδετερωθεί ο πολωνικός ριζοσπαστισμός. Όπως φαίνεται από τη μελέτη των πηγών, η διπλωματική αυτή κίνηση της Αυστρίας ήταν σχεδιασμένη από τον Metternich, για να κεντρίσει το ενδιαφέρον του Ρώσου Αυτοκράτορα για μία συνωμοσία, στην οποία συμμετείχαν ενεργά οι Σλάβοι της Αυστρο-Ουγγαρίας, η ρωσοφυλία των οποίων ήταν ένα

---

[261] *Ibid.*

[262] Τον Φεβρουάριο του 1846 εξεγέρθηκαν οι ευγενείς της Γαλικίας κατά της αυστριακής καταπίεσης. Το κέντρο της εξέγερσης βρισκόταν στην πόλη Κρακοβία. Η εξέγερση απέτυχε, μετά τη στρατιωτική επέμβαση των αυστριακών δυνάμεων, που κατέλαβαν την Κρακοβία, η οποία από το Συνέδριο της Βιέννης ήταν ανεξάρτητο Κράτος. Στη συνέχεια η Κρακοβία προσαρτήθηκε στη Γαλικία. Με τη σύμφωνη γνώμη της Πρωσίας και της Ρωσίας η Αυστρία προσάρτησε τη Κρακοβία ως τμήμα της Γαλικίας το 1846 μέχρι το 1918. Βλέπε σχετικά: Αρχείο του Κράτους της Αυστρίας, *Weiß-Rot – Rot-Weiß-Rot, Historische Momente polnisch-österreichischer Beziehungen vom 14. – 20. Jahrhundert*, Österreichisches Staatsarchiv (Hrsg.), Redaktion: Auer, L., Gonsa, F.-G., Petritsch, E., Wien 2005, σελ. 50-51.

[263] Pavlenko, O., *Die Slavische Frage im Kontext ....*, ό. π., σελ. 18.

πολιτικό παιχνίδι, που αποσκοπούσε στη διάλυση της συμμαχίας μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας.

Την ίδια χρονιά το Σλαβικό Ζήτημα παίρνει νέα διάσταση με την ίδρυση στο Κίεβο της Σλαβικής Αδελφότητας των Αγίων Κυρίλλου και Μεθόδιου. Στόχος της ήταν η δημιουργία μίας συνομοσπονδίας, η οποία θα περιλάμβανε όλους τους ελεύθερους σλαβικούς λαούς. Μέλη της Αδελφότητας μεταξύ άλλων ήταν οι: Pantelejmon Aleksandrovic Kulis, Taras Grigorevic Sevcenko, Viktor Michailovic Belozerskij και Nikolai Ivanovic Kostomarov. Όταν ενημερώθηκε για τις δραστηριότητες της Αδελφότητας ο Τσάρος ανέλαβε να εξαλείψει κάθε μορφή εμφάνισης της σλαβικής ιδέας στη Ρωσική Αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα τη διάλυση της Αδελφότητας τον επόμενο χρόνο. Σε μικρό χρονικό διάστημα συνελήφθησαν πρόσωπα με δράση στην Αδελφότητα αυτή όπως ο δημοσιογράφος Ivan Aksakov, ο οποίος ανακρίθηκε προσωπικά από τον Τσάρο. Ο Νικόλαος Ι έκανε την εξής παρατήρηση στον ανακριτικό φάκελο: «*Πίσω από την ιδέα της συμπόνιας για την καταπίεση των σλαβικών φυλών στις άλλες χώρες, κρύβεται η εγκληματική ιδέα της σύνδεσης της Ρωσίας με αυτές τις φυλές. Σε περίπτωση που η σύνδεση αυτή είναι προσχεδιασμένη, κάτι τέτοιο θα σημαίνει την καταστροφή της Ρωσίας.*»[264] Στις 30 Μαΐου 1847 σε μία εγκύκλιο του Υπουργείου για το Δημόσιο Διαφωτισμό αναφερόταν: «*Όλα όσα εμείς κατέχουμε στο έδαφος των Ρώσων, ανήκει μόνο σε εμάς, χωρίς καμία συμμετοχή των άλλων σλαβικών φυλών.*» [265] Στα πανεπιστήμια της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης έγιναν έκτακτες συνελεύσεις, όπου διαβάστηκαν οδηγίες του Υπουργού Παιδείας Uvarov. Μεταξύ άλλων αναφερόταν: «*Το Εθνος μας είναι αφοσιωμένο στον Τσάρο και εκφράζει την απόλυτη υπακοή προς αυτόν. Ο Δυτικός Σλαβισμός δεν έχει καμία σημασία για εμάς. Είναι χωρισμένος από εμάς και εμείς ζούμε χωριστά από αυτόν.*»[266] Μετά την ανάγνωση των οδηγιών από τον Uvarov η κατάργηση των διαλέξεων για τους ξένους Σλάβους από τα προγράμματα των

[264] Pavlenko, O., Die Slavische Frage im Kontext...., ό. π., σελ. 29
[265] *Ibid.*
[266] *Ibid.*

πανεπιστημίων ήταν ένα από τα μέτρα που πήρε η πανεπιστημιακή κοινότητα. Η κατηγορηματική απόρριψη του σλαβικού στοιχείου και της εκστρατείας για την εξάλειψη του από τα πανεπιστήμια χαρακτηρίζουν τη ρωσική σλαβική πολιτική. Η επίσημη θέση της Ρωσίας απέναντι στο Σλαβικό Ζήτημα της Αψβουργικής Μοναρχίας ήταν ουδέτερη. Για τον Νικόλαο Ι το συνέδριο της Πράγας αποτελούσε ένα βήμα προς την αποσύνθεση της Αυστριακής Αυτοκρατορίας. Τα σλαβικά κινήματα θεωρήθηκαν από τους Ρώσους αποκλειστικά ως ιδέες για μία επανάσταση, ενώ ταυτόχρονα για αυτούς συνδέονταν με το Πολωνικό Ζήτημα. Η Ρωσική Κυβέρνηση δεν αποσκοπούσε στην προσάρτηση των σλαβικών περιοχών σε περίπτωση διάλυσης της Αυστρίας. Η αντίδραση της ρωσικής κοινωνίας στο συνέδριο της Πράγας ήταν επιφυλακτική.

Στον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856)[267] η Ρωσία υποστήριζε όλους τους υπόδουλους χριστιανούς της Βαλκανικής Χερσονήσου, Σλάβους, Έλληνες και Ρουμάνους. Μετά το 1856 η Ρωσία αλλάζει στάση, στρέφοντας το ενδιαφέρον της στους Σλάβους της Βαλκανικής και στους Βούλγαρους. Οι Ρώσοι πανσλαβιστές θεωρούσαν τη Σερβία πυρήνα για την πραγματοποίηση των σχεδίων τους στην Νοτιοανατολική Ευρώπη.[268] Στη δεκαετία που ακολούθησε μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου η ιδέα για τη χειραφέτηση και την αφύπνιση των υπόδουλων Σλάβων απέκτησε πολλούς οπαδούς σε όλες τις τάξεις της ρωσικής κοινωνίας. Ένας από τους πιο γνωστούς Ρώσους πανσλαβιστές ήταν ο Ivan Sergeyevich Aksakov (1823-1886), ο οποίος υποστήριζε ότι η Ρωσία έχει αποστολή να απελευθερώσει τους αδελφούς Σλάβους από τον ξένο θρησκευτικό και πολιτικό ζυγό. Ο Ρώσος πολιτικός και διπλωμάτης, πρέσβης της

[267] Ο Κριμαϊκός πόλεμος (1853 – 1856) έγινε μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και από το 1855 και της Σαρδηνίας. Ξεκίνησε ως ο δέκατος Ρωσο-Τουρκικός πόλεμος. Ο Κριμαϊκός πόλεμος αφορούσε στην προσπάθεια της Ρωσίας να επεκταθεί στην περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία την περίοδο εκείνη βρισκόταν σε αποσύνθεση. Βλέπε σχετικά: Daniel, U., (Hrsg.), *Der Krimkrieg 1853–1856 und die Entstehungskontexte medialer Kriegsberichterstattung*, στο: Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert, Göttingen 2006, σελ. 40 κ. εξ.. Βλέπε επίσης: Petrovich, M. B., *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, New York 1956, σελ. 29

[268] Petrovich, M. B., *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, New York 1956, σελ. 29 κ. εξ.. Βλέπε επίσης: Κωφός, Ευαγγ., *Η ανατολική κρίση (1875-1878)*, στο κεφάλαιο: Από το τέλος της Κρητικής Επανάστασης ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ 317.

Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο 1864-1877, Nikolay Pavlovich Ignatyev (1832-1908) ήταν ένας επίσης γνωστός πανσλαβιστής. Ο Ignatyev δεν πίστευε στην ιερή αποστολή της Ρωσίας στην απελευθέρωση των Σλάβων αδελφών, υποστήριζε όμως ότι οι απελευθερωμένοι Σλάβοι θα βοηθούσαν στην πραγματοποίηση των ρωσικών στρατηγικών συμφερόντων στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και τόνιζε τη σημασία της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης και του ελέγχου των Δαρδανελλίων από τους Ρώσους. Από τους πιο σημαντικούς πανσλαβιστές θεωρείται και ο Ρώσος ιστορικός, πολιτικός και συγγραφέας Δούκας Nikolai Jakowlewitsch Danilevskij (1822-1885), ο οποίος υποστήριζε την εθνική και πολιτική αποκατάσταση των Σλάβων. Τασσόταν υπέρ της σύστασης μίας Σλαβικής Ομοσπονδίας, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, υπό την ηγεσία της Ρωσίας. Το σλαβικό ομόσπονδο Κράτος αποτελούσε γι' αυτόν την ιδανική κρατική οργάνωση για να αναπτυχθεί ο πρότυπος σλαβικός πολιτισμός. Σύμφωνα με τον ίδιο το σχέδιό του θα έλυνε και το Ανατολικό και το Σλαβικό Ζήτημα, εφόσον οι Οθωμανοί θα απωθούνταν προς τη βόρεια πλευρά του Ελλησπόντου, του Βοσπόρου και της Προποντίδας, ενώ οι Έλληνες, οι Σέρβοι, οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι θα απολάμβαναν πλήρη πολιτική ανεξαρτησία. Με άλλα λόγια, η σλαβική ομοσπονδία θα περιελάμβανε τη Ρωσική Αυτοκρατορία με την προσθήκη της Αυστριακής Γαλικίας, τη βόρεια Μπουκοβίνα και την Ουγγρική Ουκρανία. Το Βασίλειο της Βοημίας, Μοραβίας και Σλοβακίας. Το Βασίλειο της Σερβίας, της Κροατίας και της Σλοβενίας που θα μπορούσε να περιλαμβάνει το Μαυροβούνιο, τη Βοσνία Ερζεγοβίνη, τη Βόρειο Αλβανία, τη Βοϊβοδίνα, τη Δαλματία, τη Στυρία στην Αυστρία. Το Βασίλειο της Βουλγαρίας με το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας, τη Ρουμανία με περιοχές από την Αυστριακή Μπουκοβίνα και την Ουγγρική Τρανσυλβανία. Το Βασίλειο της Ελλάδας με τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Νότια Μακεδονία, την Κρήτη, τη Ρόδο, την Κύπρο και την Ανατολική Ακτή του Αιγαίου. Την Κωνσταντινούπολη ως πρωτεύουσα.[269]

[269] Διάλλα, Αντ., *ό. π.*, σελ. 203.

Οι απόψεις αυτές των Ρώσων Πανσλαβιστών αποκτούσαν όλο και περισσότερους υποστηριχτές, με αποτέλεσμα να προκαλέσουν ανησυχία τόσο στις Μεγάλες Δυνάμεις όσο και στους μη σλαβικούς λαούς της Βαλκανικής Χερσονήσου. Η ιδέα ότι η απελευθέρωση των «σκλαβωμένων» [270] σλαβικών-βαλκανικών εθνών ήταν αναπόφευκτη, αποτελούσε μία ιστορική αναγκαιότητα, η οποία συνυφαινόταν με το ερώτημα τι θα αντικαθιστούσε τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας. Η ίδρυση ενός Σλαβικού Κράτους υπό την ηγεσία της Ρωσίας θα απειλούσε την ακεραιότητα της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και την ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κεντρική και στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η Ρωσία, όπως θα φανεί δύο δεκαετίες περίπου αργότερα κατά τη διάρκεια της Ανατολικής κρίσης του 1875-1878, υποστηρίζει τον βουλγαρικό εθνικισμό και την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας. Τα επακόλουθα της αλλαγής της ρωσικής πολιτικής είχαν αντίκτυπο στον Ελληνισμό της Μακεδονίας, όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν

[270] *Ibid*, σελ. 207-208

5 Το Ανατολικό Ζήτημα

5.1 Το Μακεδονικό Ζήτημα

Σύμφωνα με τον Dakin στις αρχές του 20ου αιώνα ο όρος «Μακεδονία» περιλαμβάνει τα τρία τουρκικά βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και των Σκοπίων (Κοσσυφοπεδίου). Αλλά γενικά αποδεκτός ορισμός της Μακεδονίας δεν υπήρχε. Η Μακεδονία πριν από το 1902 δεν αποτέλεσε μία φυλετική, γλωσσική, πολιτική ή διοικητική ενότητα.[271] Από το έδαφος της Μακεδονίας περνούσαν δρόμοι από την Κωνσταντινούπολη και το Αιγαίο προς την Αδριατική και την Κεντρική Ευρώπη και για το λόγο αυτό όταν στις αρχές του 19ου αιώνα έγινε αισθητή η εξασθένιση της ισχύος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αντιμετώπιζαν το δίλημμα της διανομής της κληρονομιάς του Μεγάλου Ασθενούς. Η Γερμανία, η Αυστρία και η Ρωσία είχαν ζωτικά συμφέροντα στην περιοχή κυρίως για τις διόδους που παρείχε, οι οποίες με την ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη σημασία. Όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν η Ρωσία υποστήριζε τη διάλυση και διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας να καταλάβει τα Στενά του Βοσπόρου και να αποκτήσει έξοδο στη Μεσόγειο. Από την άλλη η Αγγλία και η Γαλλία, έχοντας ισχυρά συμφέροντα στην περιοχή, επιδίωκαν τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία λειτουργούσε ως ανάχωμα κατά της επεκτατικής πολιτικής των Ρώσων. Η Γερμανία αποτέλεσε τον κυριότερο στυλοβάτη της οθωμανικής ακεραιότητας, ενώ και η Αυστρία ήταν υπέρ της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1870 το Μακεδονικό αποτελούσε κεντρικό θέμα για τις Μεγάλες Δυνάμεις όσον αφορά στο Ανατολικό Ζήτημα. Τι θα γινόταν μελλοντικά με τη

[271] Εάν όμως θέλει να περιγράψει κάποιος χονδρικά την περιοχή, μπορεί να τεθούν κάποια αυθαίρετα όρια: στα δυτικά οι λίμνες Αχρίδα και Πρέσπες, στα βόρεια οι οροσειρές του Σκάρδου και της Τσέρνα Γκόρα, στα ανατολικά ο ποταμός Νέστος, το Αιγαίο Πέλαγος, ο Όλυμπος και η οροσειρά της Πίνδου στα νότια. Βλέπε σχετικά: Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 11.

Μακεδονία, δηλαδή μέχρι που θα έφταναν τα σύνορά της; Ποιό ρόλο θα διαδραμάτιζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία; Αυτά ήταν μερικά από τα κεντρικά θέματα που απασχολούσαν τις Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως τη Ρωσία, την Αγγλία και την Αυστρο-Ουγγαρία, αλλά και τα μικρά Βαλκανικά Κράτη σχετικά με το Μακεδονικό Ζήτημα.

Το Ανατολικό Ζήτημα εξελίχθηκε για τους Ρώσους σε εθνικό θέμα. Σε αυτό συνέβαλε η ήττα που υπέστησαν στον Κριμαϊκό Πόλεμο, γεγονός το οποίο τους ώθησε στο να υποστηρίζουν την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Ρώσοι, μέσω του πρέσβη τους στην Κωνσταντινούπολη, Δούκα Ignatiev, τάσσονταν υπέρ των κινημάτων ανεξαρτησίας των σλαβικών λαών στα Βαλκάνια ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στόχος των Ρώσων ήταν τόσο η ίδρυση ενός σλαβικού Κράτους στα Βαλκάνια, αλλά και η απόκτηση της κυριαρχίας της Κωνσταντινούπολης και του Ελλήσποντου, έτσι ώστε να έχουν άμεση πρόσβαση από τη Μαύρη Θάλασσα στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο, γεγονός το οποίο θα τους έδινε τη δυνατότητα να δυναμώσουν και να επεκτείνουν το εμπόριο τους και να εξασφαλίσουν τα στρατηγικά τους συμφέροντα. [272]

Για την Αυστρο-Ουγγαρία το Ανατολικό Ζήτημα αποτελούσε εθνικό ζήτημα ασφαλείας. Μετά την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και του Ιταλικού Βασιλείου[273] η Αυστρο-Ουγγαρία ήταν περικυκλωμένη στην Κεντρική Ευρώπη. Αυτό

[272] Canis, K., *Bismarcks Aussenpolitik 1879 bis 1890: Aufstieg und Gefährdung*, München et. al., 2004, σελ. 110.
[273] Η διαδικασία για την ένωση της Ιταλίας ξεκίνησε με την επανάσταση στην Ευρώπη του 1848. Ο Giuseppe Garibalbi ήταν αυτός που ξεκίνησε στην νότιο Ιταλία την κίνηση για την ένωση, όπου και βρήκε πολλούς υποστηρικτές. Ταυτόχρονα στη βόρειο Ιταλία ο επικεφαλής της Κυβέρνησης του Βασιλείου της Σαρδηνίας, ο Camilio Benso conte di Cavour, έτρεφε επίσης όνειρα για μία ενωμένη Ιταλία. Το Βασίλειο της Σαρδηνίας, παρά το γεγονός ότι δεν είχε καλές σχέσεις με τη Ρώμη, δηλαδή τα Papal States όπως ονομαζόταν (η περιοχή της Ρώμης άνηκε την περίοδο εκείνη στο Βατικανό), είχε νικήσει την Αυστρία στο δεύτερο απελευθερωτικό πόλεμο (29 Απριλίου 1859 – 11 Ιουνίου 1859), με τη βοήθεια του Ναπολέοντα ΙΙΙ, καταφέρνοντας έτσι να κερδίσει το βασίλειο Lombardy-Venetia. Ο Cavour κέρδισε την υποστήριξη της Αγγλίας και της Γαλλίας όσον αφορά στο θέμα της ενωμένης Ιταλίας, μετά την υποστήριξη που τους παρείχε στον Κριμαϊκό πόλεμο. Παρά όμως τις πολιτικές διαφορές ανάμεσα στον Cavour και τον Garibaldi, στις 18 Φεβρουαρίου 1861 ενώθηκε η Βόρειος Ιταλία του Cavour με τη Νότιο Ιταλία του Garibaldi. Πρώτος Βασιλιάς της ενωμένης Ιταλίας ορίστηκε ο Victor Emmanuell II. Βλέπε σχετικά: Smith, D.M., *Modern Italy: A Political History*, Ann Arbor, 1997.

που κυρίως όμως ενοχλούσε τη Βιέννη ήταν το πανσλαβικό κίνημα,[274] διότι θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στο εσωτερικό της, εφόσον ένα σεβαστό ποσοστό του πληθυσμού της Αυτοκρατορίας ήταν Σλάβοι, οι οποίοι πιθανόν θα επιθυμούσαν την ένωσή τους με τους άλλους Σλάβους αδελφούς τους. Ο φόβος της Βιέννης ήταν ρεαλιστικός, ιδίως μετά την ανακήρυξη της διπλής μοναρχίας της Αυστρο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας στις 8 Ιουνίου 1867, που επέλεξαν τους Ούγγρους ως συνεταίρους στη διαχείριση της πολυεθνικής Αυτοκρατορίας. Μετά την εξέλιξη αυτή μπορούσαν να δημιουργηθούν πολλά εσωτερικά προβλήματα και ο κίνδυνος πολέμου μεταξύ των λαών της Αυτοκρατορίας ήταν πιθανός.[275]

Η Αγγλία βρισκόταν σε μεγάλο αδιέξοδο όσον αφορά στο Ανατολικό Ζήτημα. Από την μία πλευρά υπήρχε το φιλελεύθερο κίνημα στην Αγγλία, το οποίο υποστήριζε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ευθύνεται για την καταπίεση των λαών των Βαλκανίων. Από την άλλη όμως πλευρά η Αγγλία γνώριζε ότι σε περίπτωση που η Ρωσία κατείχε την ηγεμονία της περιοχής των Βαλκανίων θα κινδύνευαν τα συμφέροντα τους στην Ανατολή. Η ηγεμονία της Ρωσίας στον Ελλήσποντο και τα Βαλκάνια θα αποτελούσε τροχοπέδη στα εμπορικά συμφέροντα της Αγγλίας στην Ανατολική Μεσόγειο καθώς και στις γραμμές επικοινωνίας της με την Ινδία. Για το λόγο αυτό, παρά το γεγονός ότι οι Άγγλοι θεωρούσαν την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ξεπερασμένη, αναγκάστηκαν να υποστηρίξουν την ακεραιότητά της. Υποστήριξαν επίσης και την Αυστρο-Ουγγρική Αυτοκρατορία με το σκεπτικό ότι μόνο έτσι αφενός θα δημιουργούνταν ισορροπία ανάμεσα στις τρεις Αυτοκρατορίες – Γερμανική, Οθωμανική και Αυστρο-Ουγγρική – και αφετέρου θα προστάτευαν τα εμπορικά και πολιτικά τους συμφέροντα στην Ανατολή.[276]

[274] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το πανσλαβικό κίνημα βλέπε υποκεφάλαιο: 4.4.5 Το 1ο Πανσλαβικό Συνέδριο σελ. 111 κ. εξ. αυτής της εργασίας.
[275] Canis, K., *ό. π.*, σελ. 110.
[276] *Ibid.*, σελ 110-111.

Το Ανατολικό Ζήτημα όμως δεν απασχολούσε μόνο τις Μεγάλες Δυνάμεις αλλά και τους μικρούς λαούς της περιοχής όπως τους Έλληνες, τους Σέρβους και τους Βούλγαρους. Ο ακρογωνιαίος λίθος της βουλγαρικής πολιτικής στο Μακεδονικό Ζήτημα ήταν ότι η Μακεδονία στο σύνολό της ανήκει στη Βουλγαρία και ότι οι κάτοικοί της είναι Βούλγαροι. Το Φεβρουάριου του 1870 ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη η βουλγαρική Εξαρχεία.[277] Η ίδρυση της Εξαρχίας υπήρξε μακροχρόνια διαδικασία. Ήδη από το 1840 οι Βούλγαροι είχαν ζητήσει από το Πατριαρχείο να επιτραπεί η χρήση της βουλγαρικής γλώσσας στους ναούς, αίτημα το οποίο απορρίφθηκε από το Πατριαρχείο. Το Φεβρουάριο του 1856 οθωμανικό διάταγμα υποσχόταν δικαιώματα στους χριστιανούς υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τότε οι Βούλγαροι, με ρωσική υποστήριξη, ζήτησαν το διορισμό Βουλγάρων επισκόπων και τη χρήση της βουλγαρικής γλώσσας στις εκκλησίες, αίτημα το οποίο δεν βρήκε ανταπόκριση. Το Δεκέμβριο του 1858 παρόμοιο αίτημα στον Πατριάρχη είχε την ίδια τύχη. Τον Οκτώβριο του 1868 η Πύλη πρότεινε ένα σχέδιο, το οποίο προέβλεπε την τοποθέτηση Βουλγάρων επισκόπων και ιερέων όπου υπήρχε βουλγαρική πλειοψηφία και ο προκαθήμενος της υπό ίδρυσης

---

[277] Η αυτοκέφαλη βουλγαρική εκκλησία (Εξαρχία) ιδρύθηκε στις 28 Φεβρουαρίου 1870 με Διάταγμα-Φιρμάνι που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη από το σουλτάνο Αμπντούλ Αζίζ Χαν (Abdülaziz). Στην ουσία αφορούσε στην απόσπαση της βουλγαρικής Ορθόδοξης Εκκλησίας από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Η βουλγαρική εξαρχία ρύθμιζε τα θρησκευτικά συμφέροντα των Βουλγάρων. Έδρα της ήταν η Μητρόπολη του Αγίου Στεφάνου στην Κωνσταντινούπολη. Η βουλγαρική εξαρχία διοικείτο από την Ιερά Σύνοδο και είχε επικεφαλή Βούλγαρο Πατριάρχη, ο οποίος έφερε τον τίτλο του Έξαρχου. Βλέπε σχετικά: Döpmann, H.-D., *Kirche in Bulgarien von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München, 2006, Biblion Verlag, σελ. 55 κ.εξ.. Το Φιρμάνι εκδόθηκε στις 10 Μαρτίου 1870 και, εκτός από τη σύσταση της Εξαρχίας, προέβλεπε ότι ο Έξαρχος και οι επίσκοποί του θα έπρεπε να έχουν την έγκριση του Έλληνα Πατριάρχη και να ζητούν τη γνώμη του για όλα τα πνευματικά ζητήματα. Στην Εξαρχία δόθηκε αρμοδιότητα στις περιφέρειες της Νις, του Πιρότ, του Κιουστεντίλ, του Σαμακόβου και των Βελεσών, περιοχή η οποία βρισκόταν στη Μακεδονία. Σύμφωνα με το άρθρο 10 του Φιρμανίου, με το οποίο ιδρυόταν η Εξαρχία, προβλεπόταν ότι: «Εάν οι κάτοικοι άλλων περιοχών, εκτός από αυτές οι οποίες ήδη αναφέρθηκαν, οι οποίοι δηλώνουν Ορθόδοξοι, επιθυμούν ομόφωνα ή εάν τα δύο τρίτα, τουλάχιστον, από αυτούς εκφράσουν την επιθυμία να υποταχθούν στη Βουλγαρική Εξαρχία, και εφόσον μετά από έρευνα αποδειχτεί ότι έτσι έχουν τα πράγματα, η επιθυμία τους θα πρέπει να ικανοποιηθεί.» Βλέπε σχετικά: Dakin, D., *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία, 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 24-25. Η Υψηλή Πύλη με τα μέτρα που έλαβε διευκόλυνε τον εκβουλγαρισμό της Μακεδονίας. Σε συνέχεια της αναγνώρισης της βουλγαρικής εξαρχίας, έδωσε τη συγκατάθεσή της για το διορισμό Βουλγάρων επισκόπων στην Αχρίδα και τα Σκόπια το 1890, τα Βελεσά και το Νευροκόπι το 1894. Ενέκρινε το διορισμό και άλλων αντιπροσώπων της εξαρχίας σε επαρχίες, οι οποίες υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου, ενώ ταυτόχρονα περιόρισε τα πατριαρχικά προνόμια και καταδίωξε το ελληνικό σχολείο. Βλέπε σχετικά: Βακαλόπουλος, Κ., *ό. π.*, σελ. 86. Βουλγαρικά σχολεία ιδρύθηκαν στα Βελεσά το 1872, στο Τέτοβο το 1876 και το Κιτσεβο το 1877. Το 1897 η Εξαρχία είχε στη Μακεδονία 1.325 ιερείς, 1.331 ναούς, 294 παρεκκλήσια και 63 μονές. Βλέπε σχετικά, Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 26. Η πιό εμπεριστατωμένη μελέτη του ζητήματος της Βουλγαρικής Εξαρχίας και των ελληνικών αντιδράσεων είναι του Ματάλα, Π., *Έθνος και Ορθοδοξία: οι περιπέτειες μίας σχέσης: από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2002.

βουλγαρικής εκκλησίας θα είχε την έδρα του στην Κωνσταντινούπολη. Οι Βούλγαροι ανακοίνωσαν την εφαρμογή του σχεδίου ως τετελεσμένου, με αποτέλεσμα ο Πατριάρχης να συγκαλέσει τις ορθόδοξες Εκκλησίες σε οικουμενική σύνοδο. Η σύνοδος δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, διότι η Πύλη, υπό την πίεση της Ρωσίας, προτίμησε να ρυθμίσει το θέμα μόνη της, εκδίδοντας φιρμάνι με το οποίο ιδρυόταν η βουλγαρική Εξαρχία. [278]

Σύμφωνα με τον Adanir «Η ίδρυση της βουλγαρικής εξαρχίας [279] μπορεί να θεωρηθεί ως η ημερομηνία σύλληψης του Μακεδονικού Ζητήματος και το Συνέδριο του Βερολίνου ως η ημερομηνία της γέννησής του. Όποιος υποστήριζε την εξαρχία ήταν Βούλγαρος.» [280] Τον Απρίλιο του 1870 ιδρύθηκε η Βουλγαρική Επαναστατική Κεντρική Επιτροπή, η οποία άρχισε να ιδρύει ένα δίκτυο μυστικών οργανώσεων στα βουλγαρικά εδάφη.[281] Οι τρεις πιο γνωστοί χάρτες της Βαλκανικής Χερσονήσου (A. Boue: 1847, G. Lejean: 1861 και H. Kiepert: 1876)[282] έδειχναν ότι η Μακεδονία πριν από το 1878 αποτελούσε μία περιοχή, η οποία κατοικούνταν κυρίως από Βούλγαρους. Και για τους τρεις χαρτογράφους η γλώσσα θεωρήθηκε ως το πιο σημαντικό κριτήριο. [283] Την περίοδο εκείνη υπήρχε η βουλγαρική και η σερβική προπαγάνδα. Στην πράξη η γλώσσα δεν αποτελούσε όπλο σε αυτόν τον πόλεμο της προπαγάνδας και δεν κατάφερε να ενώσει τους Σλάβους της Μακεδονίας, εφόσον κάποιους τους κατεύθυνε προς την βουλγαρική και άλλους προς τη σερβική προπαγάνδα. Οι εκκλησιαστικοί δεσμοί, η κοινωνική επιρροή και η συντηρητική νοοτροπία αποδείχτηκαν μεγαλύτερης σημασίας.[284]

---

[278] Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 20-25.
[279] Adanir, F., *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden 1979, σελ. 45 κ. εξ..
[280] *Ibid.*
[281] Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press, 2000, σελ. 79.
[282] Adanir, F., *ό. π.*, σελ. 4.
[283] Στην Ευρώπη την περίοδο εκείνη έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στη γλωσσική συγγένεια ως ένδειξη κοινής φυλετικής καταγωγής, ενώ τα δύο στοιχεία φυλή και γλώσσα μαζί εκλαμβάνονταν ως τα σημαντικότερα κριτήρια εθνικής ταυτότητας. Βλέπε σχετικά: Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 28.
[284] *Ibid.*

Μετά από έρευνα στο ιστορικό αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας προκύπτει ότι δεν υπάρχει μεγάλος αριθμός εγγράφων που να αναφέρονται στις εξελίξεις του Βουλγαρικού Ζητήματος στα τέλη του 19ου αιώνα. Όπως προκύπτει από τη σχολιασμένη επισκόπηση του 1924[285] για την εξέλιξη του Μακεδονικού Ζητήματος από το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878: «*Το κύριο αντικείμενο της εξωτερικής πολιτικής της Βουλγαρίας είναι το Μακεδονικό Ζήτημα. Από τότε που το Συνέδριο του Βερολίνου ματαίωσε την ίδρυση της Βουλγαρικής Αυτοκρατορίας κατά την έννοια της Συνθήκης Ειρήνης του Αγίου Στεφάνου, το Μακεδονικό Ζήτημα αποτέλεσε το κεντρικό σημείο της βουλγαρικής εξωτερική πολιτικής. Για όλες τις Βουλγαρικές Κυβερνήσεις η εθνογραφική και εδαφική έννοια «Μακεδονία» περιλαμβάνει το εθνικό ιδεώδες. Εάν δινόταν στο Μακεδονικό Ζήτημα ένας βουλγαρικός εθνικός χαρακτήρας, η ενέργεια αυτή θα μπορούσε να προκαλέσει την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων στην τουρκική Μακεδονία.*[286] *Αυτονομία θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο σε συμφωνία με την Τουρκία ή με την επιρροή των Μεγάλων Δυνάμεων. Όλες αυτές οι ενέργειες αποσκοπούν στην «προσάρτηση της Μακεδονίας.»* [287] Όπως προκύπτει από υπόμνημα του 1921 η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση, η Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή και μία σειρά άλλων Μακεδονικών Αδελφοτήτων επεδίωκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1890 τη λύση του Μακεδονικού Ζητήματος: «*Εάν και η επίσημη Βουλγαρία έχει εγκαταλείψει την ιδέα της απελευθέρωσης της Μακεδονίας και προσπαθεί να καταστείλει τις προσδοκίες από αυτή την άποψη, για πολλούς Βούλγαρους το Μακεδονικό Ζήτημα δεν έχει ακόμα διευθετηθεί με αποτέλεσμα να επιδιώκεται σθεναρά η λύση του από ιδιώτες.*»[288]

---

[285] Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.7., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II, Aktenzeichen II Bulgarien, Aktengruppe 70080, Politik 4 Mazedonien, *Die Mazedonische Frage*, 1924, σελ. 1 κ. εξ..

[286] Ο όρος τουρκική Μακεδονία αναφέρεται στη γεωγραφική περιοχή που βρισκόταν υπό Οθωμανική κυριαρχία. Βλέπε σχετικά: Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.8., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II b, Aktenzeichen II Gr. 223, Aktengruppe R 70081, Politik 4 Mazedonien: *Die Mazedonische Frage seit Beendigung des Weltkrieges*, 1924, σελ. 10

[287] Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.7., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II b, Aktenzeichen II Bulg. 381, Aktengruppe R 70080, Politik 4 Mazedonien: *Die Mazedonische Frage*, 1924, ό. π., σελ. 1. Βακαλόπουλος, Κ., *ό. π.*, σελ. 177-178.

[288] Ο όρος ιδιώτες αναφέρεται: Στην Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση, στην Ανώτατη Μακεδονική Επιτροπή και σε μία σειρά άλλων μακεδονικών Αδελφοτήτων. Βλέπε σχετικά: Υπουργείο

Στις 19 Ιουνίου του 1875 οι χριστιανοί των συνοικιών Gabela και Hrasno στην Ερζεγοβίνη εξεγέρθηκαν εναντίον της οθωμανικής εξουσίας και στις 9 Ιουλίου εξεγέρθηκαν και οι χριστιανοί της περιοχής Nevesinje. Μέχρι τα τέλη Αυγούστου η εξέγερση είχε επεκταθεί στη Βοσνία. Η είδηση της εξέγερσης προκάλεσε τον ενθουσιασμό των σλαβικών λαών. Ένοπλοι εθελοντές άρχισαν να συρρέουν στις επαναστατημένες περιοχές από τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και τις σλαβικές περιοχές της Αυστρο-Ουγγαρίας. Ανάλογη ήταν και η αντίδραση των Ρώσων πανσλαβιστών, παρά την τήρηση ουδετερότητας της ρωσικής κυβέρνησης, που εφάρμοσε τη συμφωνία των Τριών Αυτοκρατόρων.[289] Η Ελλάδα δεν περίμενε να ξεσπάσει επανάσταση στην περιοχή. Ο Τρικούπης προτίμησε να τηρήσει ουδέτερη στάση και να μην ρισκάρει έναν ενδεχόμενο πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, διαβεβαιώνοντας τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στην Αθήνα ότι η Ελλάδα δεν ήταν διατεθειμένη να εγκαταλείψει την πολιτική φιλίας και συνεργασίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[290] Την άνοιξη του 1876 επεκτάθηκε η επανάσταση στη Βουλγαρία. Το δίλημμα του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου ήταν παρόμοιο με αυτό που ένα χρόνο νωρίτερα αντιμετώπιζε ο Τρικούπης, δηλαδή ποία απόφαση έπρεπε να πάρει έτσι ώστε η Ελλάδα να μην τεθεί σε κίνδυνο.

Η επανάσταση στη Βουλγαρία ήταν για τη Ρωσία η αφορμή την οποία έψαχνε, προκειμένου να επεκτείνει την σφαίρα επιρροής της στα Βαλκάνια. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1876 είχε ξεκινήσει να οργανώνει στρατιωτική επιστράτευση για έναν

Εξωτερικών της Γερμανίας, Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.1., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II b, Aktenzeichen 1020, Aktengruppe R 70080, Politik 4 Mazedonien: *Innere Organisation des revolutionären mazedonischen Komitees – Oberstes mazedonisches Komitee – Mazedonische Bruderschaften*, 1921, σελ. 1. Η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (I.M.R.O.= Internal Macedonian Revolutionary Organization) ιδρύθηκε το 1893. Οι ιδρυτές και τα μέλη της αποσκοπούσαν στην αποτίναξη του τουρκικού ζυγού από τη Μακεδονία και την αυτονόμηση της περιοχής, προκειμένου να προσαρτηθεί στη Βουλγαρία. Βλέπε σχετικά: Βακαλόπουλος, Κ., *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Παρατηρητής, Τέταρτη Έκδοση, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 177-178. Βλέπε επίσης: Duncan, M. P., *The politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903*, Duke University Press 1988, Κεφάλαιο 2 και 3, σελ. 31-106.

[289] Η συμφωνία αυτή που υπογράφηκε στις 22 Οκτωβρίου 1873 είχε σαν στόχο την αντίσταση εναντίον των φιλελεύθερων μορφών κυβέρνησης που επικρατούσαν τη Δύση. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συμφωνία των Τριών Αυτοκρατόρων βλέπε σχετικά σελ. 171 αυτής της εργασίας.

[290] Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ 317. Επίσης βλέπε: Gounaris, B.C., *ό. π.*, σελ. 3-4.

μελλοντικό πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έναν πόλεμο ο οποίος ήταν πλέον αναπότρεπτος. Μέσα Απριλίου του 1877 η Ρωσία υπέγραψε συνθήκη με τη Ρουμανία. Σύμφωνα με αυτή τα ρωσικά στρατεύματα είχαν την άδεια να διασχίσουν τα ρουμανικά εδάφη. Ως αντάλλαγμα η Ρωσία εγγυήθηκε την ασφάλεια των ρουμανικών συνόρων. Η συγκεκριμένη συνθήκη μεταξύ Ρωσίας και Ρουμανίας ήταν σημαντική για δύο λόγους: Πρώτον επέτρεψε στη Ρωσία να αυξήσει την επιρροή της στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των ρωσικών στρατευμάτων, τα οποία προέλασαν στο έδαφος της Ρουμανίας.[291] Δεύτερον, τα ρωσικά στρατεύματα ήταν πλέον στην κατάλληλη στρατιωτική θέση για τον μελλοντικό πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έναν πόλεμο που οργάνωναν ήδη από τον Οκτώβριο του 1876.

Στις 24 Απριλίου 1877 η Ρωσία κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στις 10 Μαΐου 1877 η Βουλή της Ρουμανίας, η οποία έως εκείνη τη στιγμή ήταν αυτοκέφαλο πριγκιπάτο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλέποντας ότι δεν κινδύνευε πλέον από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ανακήρυξε τη χώρα ανεξάρτητη.[292] Η Ρωσία στην πρώτη φάση της εκστρατείας κέρδισε έδαφος σε ολόκληρο το μήκος του μετώπου. Στη συνέχεια όμως οι Ρώσοι στρατηγοί υποτίμησαν τις δυνάμεις του οθωμανικού στρατού στα Βαλκάνια, ο οποίος ξεπερνούσε τους 200.000 άντρες. Οι Ρώσοι προσπάθησαν αρχικά να διασχίσουν το Δούναβη με μία δύναμη που ανερχόταν στους 185.000 άντρες.[293] Μέχρι τις 19 Ιουλίου, λόγω έλλειψης αντρών, ο ρωσικός στρατός δεν ήταν σε θέση να πολιορκήσει την πόλη Πλέβεν, γεγονός το οποίο καθυστέρησε τη συνέχεια της εκστρατείας για ένα χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των δύο μηνών.[294]

---

[291] Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ., *Οι Βαλκανικοί Λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 264 και Pavlowitch, K. St., *A History oft he Balkans 1804-1945*, Longman, London and Now York, 1999, σελ. 108-114.
[292] *Ibid.*
[293] Menning, B., *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861–1914*, Bloomington, 2000, σελ. 57.
[294] Herbert, F.W. von, *The Defence of Plevna*, London, 1895, σελ. 131

Η πολιορκία της πόλης Πλέβεν διήρκησε από τις 19 Ιουλίου έως τις 10 Δεκεμβρίου 1877. Το βράδυ της 9ης Δεκεμβρίου οι Τούρκοι προσπάθησαν, υπό την καθοδήγηση του στρατηγού Gazi Osman Pasha, να σπάσουν την πολιορκία της πόλης, κάνοντας επίθεση εναντίον των ρωσικών στρατευμάτων σε μέτωπο 3 χιλιομέτρων στο σημείο του ποταμού Vid.[295] Ο οθωμανικός στρατός κατατροπώθηκε από το ρωσικό, ο οποίος υπερτερούσε στην περιοχή. Στις 10 Δεκεμβρίου, ο Osman Pasha παρέδωσε την πόλη Πλέβεν στους Ρώσους. Η νίκη των Ρώσων στην πολιορκία του Πλέβεν ώθησε τους Σέρβους να κηρύξουν και αυτοί με τη σειρά τους πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Υπό την καθοδήγηση του ηγεμόνα τους Milan Obrenović και του στρατηγού Kosta Protić ο σερβικός στρατός κατάφερε σε μικρό χρονικό διάστημα να κατακτήσει τις πόλεις Bela Palanka, Pirot, Νις και Vranje.

Η ασταθής πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα,[296] η κατάληψη της Αδριανούπολης από τους Ρώσους και οι νίκες των Σέρβων και των Μαυροβούνιων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και η πίεση της κοινής γνώμης για δράση[297] είχαν σαν αποτέλεσμα να αποφασίσει η Κυβέρνηση Κουμουνδούρου να οδηγήσει την Ελλάδα σε πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήταν όμως αργά, διότι οι Ρώσοι είχαν υπογράψει προσωρινή συνθήκη ειρήνης με τους Τούρκους μόλις δύο ημέρες νωρίτερα. Στις 2 Φεβρουαρίου 1878 τα ελληνικά στρατεύματα, που είχαν περάσει τα ελληνικά σύνορα στη Θεσσαλία αναγκάζονται να επιστρέψουν στη θέση που είχαν πριν την κήρυξη του πολέμου μετά από διπλωματική πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων.[298]

---

[295] Παραπόταμος του Δούναβη στο ύψος της πόλης Πλέβεν.

[296] Η ασταθής πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα την περίοδο 1875-1878 είχε ως συνέπεια τη συνεχή αλλαγή κυβερνήσεων και πρωθυπουργών, 11 συνολικά. Οι Κυβερνήσεις της περιόδου αυτής ήταν οι ακόλουθες: 1) 21.02.1874-08.05.1875 του Δημητρίου Βούλγαρη. 2) 08.05.1875-27.10.1875 του Χαρίλαου Τρικούπη. 3) 27.10.1875-08.12.1876 του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. 4) 08.12.1876-13.12.1876 του Επαμεινώντα Δεληγιώργη. 5) 13.12.1876-10.03.1877 του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. 6) 10.03.1877-01.06.1877 του Επαμεινώντα Δεληγιώργη. 7) 01.06.1877-07.06.1877 του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. 8) 07.06.1877-14.09.1877 του Κωνσταντίου Κανάρη. 9) 14.09.1877-02.11.1877 του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. 10) 02.11.1877-07.11.1877 του Χαρίλαου Τρικούπη, και 11) 07.11.1877-22.03.1880 του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου.

[297] Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, Κεφάλαιο: Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος και η πολιτική της οικουμενικής κυβερνήσεως, σελ. 330

[298] Gounaris, B.C., *ό. π.*, σελ. 5

Η Ανατολική Κρίση (1875-1878) και ο Ρωσο-Τουρκικός πόλεμος αντιμετωπίσθηκαν θετικά από τον Bismarck. Με αυτή την εξέλιξη ο Bismarck μπόρεσε να ακολουθήσει μια πιο ενεργή εξωτερική πολιτική από ότι στο παρελθόν μετά την ήττα της Γαλλίας στο Γαλλο-Πρωσικό πόλεμο. Η αντιπαράθεση Αγγλίας – Ρωσίας[299] αντιμετωπιζόταν θετικά από το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, εφόσον έδινε μεγαλύτερα περιθώρια κίνησης στο Bismarck, προκειμένου ο τελευταίος να υλοποιήσει τα σχέδια του, δηλαδή την ενδυνάμωση και τη σταθεροποίηση της θέσης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια του Ρωσο-Τουρκικού πολέμου, όπως και στις επαναστάσεις στα Βαλκάνια που προηγήθηκαν, ο Bismarck τήρησε τη συμφωνία Τριών Αυτοκρατόρων, που υπογράφηκε μεταξύ των τριών Αυτοκρατοριών, της Γερμανίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Ρωσίας. Στόχος της πολιτικής του Bismarck ήταν να εμποδίσει την προσέγγιση της Ρωσίας και της Γαλλίας, προκειμένου να πετύχει την απομόνωση της Γαλλίας.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε πολλά εδάφη, τα οποία ανήκαν πλέον στους Ρώσους και τους συμμάχους της. Ο ρωσικός στρατός είχε φτάσει μέχρι τον Άγιο Στέφανο, στις πύλες της Κωνσταντινούπολης. Η κυβέρνηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο να δει τα ρωσικά στρατεύματα στην πρωτεύουσά της, αναγκάστηκε να ζητήσει κατάπαυση του πυρός και να υποταχθεί στους όρους που έθεσαν οι Ρώσοι. Στις 3 Μαρτίου 1878 η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπογράφει με τη Ρωσία τη διμερή συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία επισφράγισε το τέλος του 2ου Ρωσο-Τουρκικού πολέμου. Σύμφωνα με τη συνθήκη αυτή η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνώριζε την ανεξαρτησία της Ρουμανίας, της

[299] Η Αγγλία έβλεπε να ανατρέπεται η ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων στη Βαλκανική Χερσόνησο και να απειλούνται τα συμφέροντα της στις Ινδίες και στην Ανατολική Μεσόγειο. Υποστήριζε την ανάσχεση της επεκτατικής ρωσική πολιτικής από ένα ισχυρό Κράτος, ικανό να αναλάβει το ρόλο του φύλακα των συμφερόντων της στη Μέση Ανατολή. Από τη στιγμή που η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα μπορούσε να διαδραματίσει το ρόλο του φύλακα των αγγλικών συμφερόντων, θα έπρεπε να βρεθεί ένα Κράτος αντικαταστάτης. Το Ελληνικό Κράτος και ο Ελληνισμός αποτελούσαν για την Αγγλία την εναλλακτική λύση σε περίπτωση αποσύνθεσης του «Μεγάλου Ασθενούς». Η αλλαγή στην πολιτική της γίνεται αισθητή ήδη από τους πρώτους μήνες του 1878, που αρχίζει να προσεγγίζει την Ελλάδα. Βλέπε σχετικά: Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 344.

Σερβίας, του Μαυροβουνίου. Επίσης η Μεγάλη Βουλγαρία θα εκτεινόταν από το Δούναβη ως την Αδριατική και από τη Μαύρη Θάλασσα ως τη λίμνη Αχρίδα, περικλείοντας και τη Μακεδονία. Η Βοσνία-Ερζεγοβίνη παρέμεναν υπό οθωμανική κυριαρχία, αλλά αποκτούσαν εσωτερική αυτονομία.[300]

Η συνθήκη αυτή αποτελούσε στην ουσία ήττα για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, διότι θέσπιζε την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας. Το νέο Κράτος θα αποκτούσε όλη τη Μακεδονία, εκτός τη Θεσσαλονίκη, το σημερινό νομό της Χαλκιδικής και σημαντικό κομμάτι της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Ήδη από τα τέλη Φεβρουαρίου 1878, όταν διαδόθηκαν οι φήμες για τα όρια των συνόρων της Βουλγαρίας, ιδιαίτερα έντονες αντιδράσεις υπήρξαν από τις ελληνικές κοινότητες της Θράκης και της Μακεδονίας, οι οποίες προορίζονταν να περιληφθούν στη βουλγαρική ηγεμονία. Πνευματικοί και κοσμικοί αξιωματούχοι διαμαρτυρήθηκαν έντονα ενάντια για την προσάρτηση των περιοχών στη Βουλγαρία, αξίωναν τις περιοχές της Θράκης και της Μακεδονίας για την Ελλάδα και ζητούσαν την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων.[301] Στις 23 Μαρτίου 1878 ο Πέτρος Λογοθέτης, Πρόξενος στο Μοναστήρι, σημείωνε σε σχετική επιστολή του σχετικά με τις αντιδράσεις του ελληνισμού της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας ότι οι Έλληνες Μακεδόνες της περιοχής της Πελαγονίας (Βιτωλίων) διαμαρτύρονται (με έγγραφη αναφορά) κατά της οριοθέτησης της Βουλγαρικής ηγεμονίας. Τη διαμαρτυρία είχαν υπογράψει λόγιοι, δημογέροντες, έμποροι και πρόκριτοι. Παρόμοιες διαμαρτυρίες προς τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις ετοίμαζαν οι Έλληνες των περιοχών Φλώρινας, Καστοριάς, Σισανίων, Αχρίδος, Γκορυτζάς και Καϊλλαρίου. Έντονα αντέδρασαν επίσης η ελληνική κοινότητα Μοναστηρίου και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Στρωμνίτσας.[302] Η αντίδραση αυτή επιβεβαιώνει ότι οι Έλληνες αντιτάσσονταν στη βουλγαρική κυριαρχία, όπως και στην κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην Αθήνα η γνωστοποίηση των όρων της Συνθήκης

[300] Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 40.
[301] Βακαλόπουλος, Κ., *ό. π.*, σελ. 75-85.
[302] *Ibid*, σελ. 61-68

φάνηκε να δικαιώνει την παρακινδυνευμένη απόφαση της Κυβέρνησης Κουμουνδούρου να ενισχύσει τα επαναστατικά κινήματα των Ελλήνων στη Μακεδονία, στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο και στην Κρήτη.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως η Αυστρο-Ουγγαρία και η Αγγλία ήταν αντίθετες με τους όρους της συνθήκης. Ο λόγος ήταν ότι η Ρωσία, με βάση τη συγκεκριμένη συνθήκη κέρδιζε την ηγεμονία στη Βαλκανική χερσόνησο μέσω των υποτελών της, δηλαδή μέσω της Μεγάλης Βουλγαρίας και της Σερβίας, γεγονός το οποίο θα αποτελούσε τροχοπέδη στα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ο Bismarck ακολούθησε πολιτική ουδετερότητας. Στόχος του ήταν να χρησιμοποιήσει τις αντιθέσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, να πετύχει την απομόνωση της Γαλλίας για να μην υπογράψει συμμαχία με άλλες Μεγάλες Δυνάμεις ώστε να μειώσει τις πιθανότητες επίθεσης της Γαλλίας εναντίον της Γερμανίας. Κυρίως ήθελε να αποφύγει τη σύναψη συμμαχίας Γαλλίας-Ρωσίας. Επιπλέον επεδίωκε να διασφαλίσει τη σχέση μεταξύ Γερμανίας και Αυστρο-Ουγγαρίας. Ο πόλεμος μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, εξαιτίας των προστριβών που δημιουργούσε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, φαινόταν αναπόφευκτος εφόσον η Ρωσία ρύθμιζε το Ανατολικό Ζήτημα μονομερώς, με βάση τα δικά της συμφέροντα στην περιοχή. Σε ποιά λύση όμως θα οδηγούσε το Ανατολικό Ζήτημα ένας πόλεμος; Η λύση στα προβλήματα που δημιουργούσε η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου περιεχόταν στη συνθήκη του Παρισιού[303] του 1856, που υπογράφηκε από όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις και σήμαινε το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου. Με βάση τη συνθήκη αυτή τα σύνορα των Κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν μπορούσαν να αλλάξουν παρά μόνο μετά από συμφωνία όλων των Μεγάλων Δυνάμεων. Το αποτέλεσμα ήταν η Βιέννη και το Βερολίνο να ασκήσουν veto στη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, υποστηρίζοντας ότι σε περίπτωση που δεν υπογραφόταν νέα συνθήκη, θα κήρυτταν πόλεμο ενάντια στη Ρωσία και τη Μεγάλη

[303] Η συνθήκη αναφέρεται επίσης ως: Τρίτη Συνθήκη του Παρισιού.

Βουλγαρία. Η Γερμανία ζήτησε τη σύγκληση ευρωπαϊκού συνεδρίου, στο οποίο θα εξέταζαν τα προβλήματα που δημιουργούσε η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στις σχέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Ρωσία συμφώνησε να συμμετάσχει στο Συνέδριο του Βερολίνου το καλοκαίρι του 1878. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η Γερμανία όσο και η Αυστρο-Ουγγαρία γνώριζαν ότι η συνθήκη του Παρισιού του 1856 θα τους έδινε τη δυνατότητα να σταθούν εμπόδιο στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας για τα Βαλκάνια, χωρίς να αναγκαστούν να στείλουν στρατεύματα στα Βαλκάνια ή ακόμα και να συμμετέχουν σε πολέμους στην περιοχή την περίοδο 1875-1878.

Η Αυστρία είχε ως κύριο μέλημά της την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και να θέσει υπό την επιρροή της την δυτική Βαλκανική Χερσόνησο. Ήδη από τις 8 Ιανουαρίου 1878 ο Αυτοκράτορας της Αυστρίας Francis Josepf ανέφερε σε επιστολή του στον Alexander II ότι η Αυστρία ήταν ενάντια στην ίδρυση μίας Μεγάλης, αυτόνομης Βουλγαρίας και σε περίπτωση που η Ρωσία προσαρτούσε τη Νότια Βεσσαραβία, θα επέμενε στην προσάρτηση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης στην Αυστρία.[304] Η Αυστρία επεδίωκε το περιορισμό της διευρύνσεως των συνόρων της Σερβίας, τον αποκλεισμό του Μαυροβουνίου από τα λιμάνια της Αδριατικής και να αποκτήσει δίοδο από την Ερζεγοβίνη ως τη Θεσσαλονίκη. Στο πλαίσιο αυτής της εξωτερικής πολιτικής κινήθηκε ο Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρίας, κόμης Adrassy, ο οποίος ισχυριζόταν ότι ήταν διατεθειμένος να υποστηρίξει την προσάρτηση της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και τμήματος της Δυτικής Μακεδονίας στην Ελλάδα. Παράλληλα ήταν πρόθυμος να υποστηρίξει την ίδρυση αυτόνομης μακεδονικής επαρχίας, η οποία θα ήταν υπό την πολιτική επικυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[305]

[304] Anderson, M.S., *The Eastern Question 1774-1923*, McMillan St. Martin's Press, 1966, London, σελ. 200.
[305] Βακαλόπουλος, Κ., *ό. π.*, σελ. 68

5.2 Το Συνέδριο του Βερολίνου

Οι σύνεδροι του Βερολίνου (13 Ιουνίου – 13 Ιουλίου 1878) αντιμετώπισαν «σαν έναν εμπόδιο στη νέα ιστορία της Ευρώπης, παράλληλα με τα μεγάλα θέματα, μαζί με το Ζήτημα της Μεγάλης Βουλγαρίας και το «Μακεδονικό Ζήτημα». [306] Ο Bismarck αντιλήφθηκε ότι αυτή ήταν η ευκαιρία που χρειαζόταν όχι μόνο για να αποκτήσει προσωπικά ο ίδιος κύρος, αλλά και η Γερμανική Αυτοκρατορία, μέσω της προσπάθειας που θα κατέβαλλε να βρεθεί μία ειρηνική λύση για το Ανατολικό Ζήτημα. [307]

Το Συνέδριο του Βερολίνου ανέστειλε τις εξελίξεις το θέμα του Ανατολικού Ζητήματος μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους στις αρχές του 20ου αιώνα. Στόχος του Συνεδρίου ήταν να διαμορφώσει ένα νέο χάρτη των Βαλκανίων αντί γι'αυτόν που είχε επιβάλλει η Ρωσία με την υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Στην ουσία αποτελούσε προσωρινή λύση στο Ανατολικό Ζήτημα και ρύθμιζε το θέμα του Βουλγαρικού Κράτους.

Στο Συνέδριο του Βερολίνου ο Bismark ήταν ο αμερόληπτος μεσολαβητής, που δεν διεκδικούσε εδαφικά συμφέροντα, αλλά σκοπός του ήταν να επεκτείνει την οικονομική και πολιτική επιρροή της Γερμανίας. Όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν μέσω της εξωτερικής του πολιτικής κατάφερε να αποσπάσει την προσοχή των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων από τη Γερμανία και να εκμεταλλευτεί τους συγκρουόμενους στόχους τους προς όφελος της Γερμανίας. Η Αγγλία ήταν διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει στο συνέδριο του Βερολίνου τα ελληνικά αιτήματα για να πετύχει τον περιορισμό της ρωσικής επιρροής στη Βαλκανική Χερσόνησο. Η Ρωσία αντέδρασε, υποστηρίζοντας ότι σε περίπτωση που η Ελλάδα, γινόταν δεκτή

[306] Geiss, I.,(Hrsg.), *Der Berliner Kongress 1878. Protokolle und Materialien*, Boppart am Rhein 1978, σελ. 7.
[307] Ullrich, V., *Die nervöse Großmacht 1871-1918: Aufstieg und Untergang des Deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main, 2007, σελ. 83 κ.εξ.

στο συνέδριο θα έπρεπε να συμμετέχουν τότε και η Σερβία, το Μαυροβούνιο και η Ρουμανία, που είχαν εμπλακεί στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878). Οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις αντιμετώπιζαν θετικά την ελληνική συμμετοχή και δεν αντέδρασαν μπροστά στο ενδεχόμενο αναβολής της σύγκλησης του συνεδρίου. Η αγγλική Κυβέρνηση ειδοποίησε την Αθήνα να στείλει αντιπρόσωπο. Κατά την πρώτη συνεδρίαση ο Άγγλος αντιπρόσωπος, Υπουργός Λόρδος Salisbury ζήτησε τη συμμετοχή Έλληνα αντιπροσώπου σε θέματα που αφορούσαν στον Ελληνισμό. Ο Ρώσος αντιπρόσωπος, Shuvalov πρόβαλε αντιρρήσεις και ο Λόρδος Salisbury ζήτησε να περιορισθεί η συμμετοχή του Έλληνα αντιπροσώπου στις συζητήσεις που θα αφορούσαν στην Κρήτη, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θράκη. Τελικά έγινε δεκτή η γαλλική συμβιβαστική λύση, σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα θα συμμετείχε σε συζητήσεις που θα αφορούσαν στην Ήπειρο, την Θεσσαλία και την Κρήτη. Την ελληνική αντιπροσωπεία, που έφθασε στο Βερολίνο, αποτελούσαν ο Υπουργός Εξωτερικών Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ανώτερα στελέχη του Υπουργείου Εξωτερικών Άγγελος Βλάχος και Δημήτρης Πάνας, ο επιτετραμμένος στο Λονδίνο Ιωάννης Γεννάδιος και ο γραμματέας στην πρεσβεία της Βιέννης Α. Σκουζές.[308]

Στο συνέδριο του Βερολίνου τα θέματα που ενδιέφεραν τον Ελληνισμό ήταν για τους συνέδρους δευτερεύουσας σημασίας. Μετά την πάροδο δύο εβδομάδων από την έναρξη του συνεδρίου ο Δηλιγιάννης έλαβε πρόσκληση του προέδρου του συνεδρίου Bismarck να εκθέσει τις θέσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης. Στις 17 Ιουνίου 1878, κατά τη δεύτερη συνεδρίαση, ο Δηλιγιάννης, συνοδευόμενος από τον Αλ. Ραγκαβή, ανέπτυξε τα ελληνικά αιτήματα ενώπιον της ολομέλειας του συνεδρίου. Μετά την παρουσίαση στην αίθουσα συνεδριάσεων οι Έλληνες αποχώρησαν [309] για να συνεχισθεί η συζήτηση μεταξύ των συνέδρων. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του Λόρδου Salisbury, ο οποίος υποστήριξε αναφορικά με την παρουσία Έλληνα στο Συνέδριο: «Η κύρια αποστολή του Συνεδρίου είναι η βελτίωση και η εξασφάλιση της

[308] Κωφός, Ευάγγ., *ό. π.*, σελ. 347.
[309] Η παρουσίαση δεν διήρκησε πάνω από μισή ώρα. Βλέπε σχετικά: Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 348.

θέσης του χριστιανικού πληθυσμού στα ευρωπαϊκά μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι οι χριστιανοί σε αυτή την περιοχή χωρίζονται σε δύο ομάδες, οι οποίες έχουν διαφορετικά ενδιαφέροντα και διαφορετικές συμπάθειες απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις. Πρόκειται για τους Έλληνες και τους Σλάβους υποτελείς της Υψηλής Πύλης. Οι δύο φυλές δεν έχουν στο Συνέδριο ισότιμο καθεστώς και εκπροσώπηση. Ενώ οι Σλάβοι έχουν ως υπέρμαχο των δικών τους συμφερόντων την ισχυρή ρωσική δύναμη, η οποία παρίσταται και με την οποία συνδέονται μέσω αίματος και πίστεως, οι Έλληνες δεν έχουν κανέναν εκπρόσωπο της φυλής τους στο Συνέδριο, που να μπορεί να σταθεί στο πλευρό τους.[310] Υπό αυτές τις συνθήκες οι αποφάσεις της διάσκεψης δεν θα μπορέσουν να ικανοποιήσουν τους Έλληνες και συνεπώς δεν θα είναι οι κατάλληλες προκειμένου να εξασφαλίσουν ασφάλεια και τάξη στις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ευρώπη. Υπάρχει ο φόβος ότι θα προκύψουν από τους Έλληνες νέες ταραχές και θα έχουν την εντύπωση ότι η Ευρώπη τους εγκατέλειψε.»[311] Στις 19 Ιουνίου κατά τη διάρκεια της τρίτης συνεδρίασης ο Fürst Gortschakow, Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, τοποθετήθηκε στις παρατηρήσεις του Λόρδου Salisbury, επισημαίνοντας ότι: « Η Ρωσία υποστηρίζει τα ενδιαφέροντα των χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ανεξάρτητα από την φυλετική τους καταγωγή. Αυτό αποδεικνύεται επαρκώς μέσα από την ιστορία της Ρωσίας.»[312]

Αυτή η αντιπαράθεση επιβεβαιώνει ότι τα Βαλκάνια και ο χώρος της Μεσογείου αποτελούσαν σκηνή πολιτικών συγκρούσεων μεταξύ της Ρωσίας και της Αγγλίας. Ο Λόρδος Salisbury πρότεινε να περιοριστεί εδαφικά η Βουλγαρία της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και να διχοτομηθεί σε δύο τμήματα νότια και βόρεια της οροσειράς του Αίμου. Η Γερμανία τήρησε στάση ουδετερότητας, θέτοντας ως στόχο της τη διπλωματική και πολιτική απομόνωση της Γαλλίας, προκειμένου να μειώσει τις

[310] Dakin, D., *The unification of Greece 1770-1923*, London 1972, σελ. 133.
[311] Maiwald, S., *Der Berliner Kongress von 1878 und das Völkerrecht. Die Lösung des Balkanproblems im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1948, σελ. 34 κ. εξ.
[312] *Ibid*, σελ. 35

πιθανότητες της Γαλλίας να συνάψει συμμαχία με τη Ρωσία. Ταυτόχρονα επεδίωκε την προσέγγιση της Αυστρο-Ουγγαρίας. Η Αγγλία και η Αυστρο-Ουγγαρία δεν έβλεπαν με θετικό μάτι την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας, επειδή παρά το γεγονός ότι η Μεγάλη Βουλγαρία θα ήταν ανεξάρτητη αποτελούσε ένα είδος αποικίας για τη Ρωσική Αυτοκρατορία. Μία τέτοια εξέλιξη ήταν επικίνδυνη για δύο λόγους: Πρώτον, παρόλο που η Κωνσταντινούπολη, η Αδριανούπολη, η Κομοτηνή και ο Ελλήσποντος[313] θα παρέμεναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ρωσία, μέσω της Μεγάλης Βουλγαρίας, θα ήταν σε θέση να αποκτήσει την ηγεμονία της Ανατολικής Θράκης. Με τον τρόπο αυτό ο ρωσικός στόλος στη Μαύρη Θάλασσα θα είχε τη δυνατότητα πρόσβασης στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο, θέτοντας τα αγγλικά συμφέροντα στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, Μέσης Ανατολής και τις θαλάσσιες επικοινωνίες με τις Ινδίες σε κίνδυνο. Δεύτερον, μία Μεγάλη Βουλγαρία, σε αντίθεση με ότι υποστήριζαν οι Ρώσοι, δεν θα έφερνε πολιτική σταθερότητα στην περιοχή. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα έθετε σε κίνδυνο την ενότητα της Αυστρο-Ουγγαρίας λόγω της επιθυμίας των Σλάβων υπηκόων της να ενωθούν μαζί της. Επίσης θα δημιουργούσε μεγάλο πολιτικό πρόβλημα με την Ελλάδα και τη Σερβία, εφόσον προσαρτούσε στη Μεγάλη Βουλγαρία τμήματα των εδαφών που τα Κράτη αυτά θεωρούσαν δικά τους, όπως τη Μακεδονία και τη Θράκη. [314] Στο Συνέδριο του Βερολίνου αποτράπηκε η ίδρυση μίας Μεγάλης Βουλγαρίας, η οποία θα είχε κατά πάσα πιθανότητα Ρώσο ηγεμόνα. Η εξασθένιση της ρωσικής επιρροής μέσω του διαμελισμού της Βουλγαρίας ήταν μέρος της πολιτικής της Αγγλίας, η οποία αποσκοπούσε να ενισχύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκειμένου να είναι πιο ισχυρή για να αντιμετωπίσει νέες ρωσικές στρατιωτικές επιθέσεις. Σε αυτό το πολιτικό πλαίσιο εντάσσεται η πρόταση της, να αποτελέσει η οροσειρά του Αίμου το φυσικό σύνορο μεταξύ της Μικρής Βουλγαρίας και της Ανατολικής Ρωμυλίας.[315] Οι Άγγλοι είχαν τα δικά τους σχέδια για την περιοχή, συγκεκριμένα την απόκτηση της Κύπρου.

[313] Η Ξάνθη, η Καβάλα θα δίνονταν στη Βουλγαρία, όπως επίσης η Δράμα, το Κιλκίς, η Έδεσσα, η Φλώρινα και η Καστοριά.
[314] Ullrich, V., *ό. π.*, σελ. 83 κ.εξ.. Βλέπε επίσης: Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 344.
[315] Maiwald, S., *ό. π.*, σελ. 109 κ. εξ.

Στις 4 Ιουνίου 1878 η Αγγλία υπογράφει συνθήκη αμυντικής συμμαχίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία αρχικά τηρήθηκε μυστική. Σύμφωνα με αυτή τη συμμαχία η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχωρούσε τη διοίκηση της Κύπρου στην Αγγλία. Στις 12 Ιουλίου 1878, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου αποβιβάζονται τα πρώτα αγγλικά στρατεύματα στην Κύπρο.[316]

Οι μεγάλοι ηττημένοι του Συνεδρίου του Βερολίνου ήταν η Ρωσία και η Βουλγαρία, εφόσον η έκτασή της περιοριζόταν σε σχέση με αυτή που προβλεπόταν στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Συγκεκριμένα η Αγγλία, η Αυστρία και η Γερμανία συμφώνησαν στην ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, αναγκάζοντας τη Ρωσία να συμφωνήσει στη χάραξη των νέων συνόρων της. Στόχος της Ρωσίας ήταν να αποκτήσει πρόσβαση στο Αιγαίο με τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Ο στόχος αυτός μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της Βουλγαρίας, η οποία σύμφωνα με τη συγκεκριμένη συνθήκη θα αποκτούσε μεγάλο κομμάτι της Μακεδονίας και θα έφτανε μέχρι το Αιγαίο. Η Γερμανία, η Αγγλία και η Αυστρία όμως αντιλήφθηκαν ότι μία Μεγάλη Βουλγαρία θα έδινε στην ουσία την ηγεμονία των Βαλκανίων στη Ρωσία. Προκειμένου να αποφευχθεί αυτό ρύθμισαν τα σύνορα της Βουλγαρίας με τέτοιο τρόπο ώστε να μην έχει έξοδο ούτε στο Αιγαίο ούτε στον Ελλήσποντο.

Οι κερδισμένοι του Συνεδρίου του Βερολίνου ήταν η Γερμανία και η Αυστρο-Ουγγαρία. Η Γερμανία κατάφερε το στόχο της να πετύχει την ανατροπή των σχεδίων της Ρωσίας να κερδίσει ηγεμονική θέση στην περιοχή των Βαλκανίων. Από τη μία μεριά το κατάφερε αυτό ιδρύοντας τη Μικρή Βουλγαρία και από την άλλη εμποδίζοντας την ένωση της Σερβίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και του Μαυροβουνίου σε ένα κράτος. Η Αυστρο-Ουγγαρία κέρδισε το δικαίωμα της στρατιωτικής κατοχής και διοίκησης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, περιοχές στις οποίες κατοικούσαν Σέρβοι, χωρίς χρονικό περιορισμό ή το δικαίωμα ανάμειξης άλλων

[316] Medlicott, W.N., *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, London 1938, σελ.. 137

ευρωπαϊκών κρατών. [317] Επίσης της παραχωρήθηκε το δικαίωμα να στείλει στρατεύματα στην περιοχή Νόβι-Παζάρ. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ν. Βλάχος: «*η Αυστρία αποκτά ελευθέραν και σταθεράν χείρα εν τη Ανατολή*» [318], ενισχύοντας τη θέση της στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, με απώτερο σκοπό την πραγματοποίηση των οικονομικών και πολιτικών της συμφερόντων. Τον ευνοϊκό αυτό όρο πέτυχε η Αυστρο-Ουγγαρία με την υποστήριξη της Γερμανίας, η οποία έβλεπε τη διείσδυση της Αυστρο-Ουγγαρίας στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ως αντίρροπη δύναμη στη ρωσική επεκτατική πολιτική. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι με βάση τη Συνθήκη του Βερολίνου κατασκευάστηκαν σιδηροδρομικές γραμμές με γαλλικά κεφάλαια στη Σερβία και με αυστριακά στη Βουλγαρία ανοίγοντας τις αγορές των Βαλκανικών χωρών τόσο για τη Γερμανία όσο και για την Αυστρο-Ουγγαρία.[319]

Στις 13 Ιουλίου 1878, μετά από 20 συνεδριάσεις, υπογράφηκε η Συνθήκη του Βερολίνου, η οποία περιέχει 64 άρθρα. [320] Το άρθρο 1 και κυρίως το άρθρο 2 σχετίζονται με τη Μακεδονία. Σύμφωνα με το Άρθρο 1: η Βουλγαρία θα γίνει αυτόνομο πριγκιπάτο, υπό την υποτέλεια του σουλτάνου. Θα έχει χριστιανική κυβέρνηση και εθνικό στρατό.[321] Το Άρθρο 2 όριζε ότι: το πριγκιπάτο της Βουλγαρίας θα περιλαμβάνει τις ακόλουθες περιοχές: Η συνοριακή γραμμή εκτείνεται στο Βορρά στη δεξιά πλευρά του Δούναβη από τα πρώην σύνορα της Σερβίας μέχρι ένα σημείο, το οποίο θα καθοριστεί από μία ευρωπαϊκή επιτροπή, ανατολικά από την Silistria. Από εκεί στρέφεται προς τη Μαύρη Θάλασσα, νότια της Mangalia, όπου θα ενωθεί με τις ρουμανικές περιοχές. Η Μαύρη Θάλασσα αποτελεί το ανατολικό όριο της Βουλγαρίας. Με άλλα λόγια, το βόρειο τμήμα της νέας Βουλγαρίας που προέκυψε

[317] Βλάχος, Ν., *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήνα 1935, σελ. 8. Πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση το Συνέδριο του Βερολίνου επιτράπηκε στην Αυστρο-Ουγγαρία μόνο η στρατιωτική κατοχή και διοίκηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και όχι η προσάρτησή της.
[318] *Ibid*, σελ. 16.
[319] Medlicott, W.N., *ό. π.*, σελ. 59 κ. εξ.. Βλέπε επίσης: Hertner, P., ό. π., σελ. 12-13.
[320] Geiss, I., (Hrsg.), *Der Berliner Kongress. Protokolle und Materialien*, Boppard am Rhein 1978, σελ. 175 κ. εξ.
[321] Sosnosky, Th. v., *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, Τόμος 1, Stuttgart 1913, σελ. 179-187.

αποτελούσε αυτόνομη βουλγαρική ηγεμονία βόρεια της οροσειράς του Αίμου, στην οποία περιλήφθηκαν οι περιοχές της Βάρνας στα ανατολικά και της Σόφιας στα δυτικά.[322] Το νότιο τμήμα, η Ανατολική Ρωμυλία τέθηκε υπό τη διοίκηση χριστιανού ηγεμόνα, αλλά ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. [323] Κυρίως λόγω βρεταννικών και αυστριακών πιέσεων δεν δόθηκε στη Βουλγαρία όχι μόνο η Μακεδονία αλλά ούτε και η Ανατολική Ρωμυλία.[324] Η Αγγλία επέμενε για τον ακρωτηριασμό της Μεγάλης Βουλγαρίας του Αγίου Στεφάνου στην ανατολή και το νότο και η Αυστρία πίεσε για τον καθορισμό των δυτικών συνόρων της βουλγαρικής ηγεμονίας.[325] Το αποτέλεσμα ήταν τα εδάφη που θα συγκροτούσαν το βουλγαρικό Κράτος να περιοριστούν στο 1/3 αυτών που προέβλεπε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Επιπλέον ο ρωσικός στρατός στη βουλγαρική ηγεμονία και την Ανατολική Ρωμυλία δεν θα έπρεπε να ξεπερνάει τους 50.000 άνδρες και θα έπρεπε να αποχωρήσει μετά την πάροδο εννέα μηνών από την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου.[326] Η Μακεδονία, παρέμενε υπό οθωμανική κυριαρχία. Σύμφωνα με το άρθρο 23 προβλεπόταν η επιβολή διοικητικών μεταρρυθμίσεων με βάση τον Οργανικό Νόμο της Κρήτης (1868). Ο σουλτάνος θα εισηγούνταν μικτές επιτροπές σε κάθε διοικητική περιφέρεια, στις οποίες θα είχαν δικαίωμα συμμετοχής και χριστιανοί. [327] Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζονταν οι ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εξουδετερωνόταν η ρωσική επιρροή στη χερσόνησο του Αίμου. Το Μαυροβούνιο, η Σερβία και η Ρουμανία αναγνωρίστηκαν ως ανεξάρτητα Κράτη. Στη Σερβία παραχωρήθηκαν οι

---

[322] Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 350

[323] Dakin, D., *The unification of Greece 1770-1923*, *ό. π.*, σελ. 134. Το νότιο σύνορο της Ανατολικής Ρωμυλίας άρχιζε στη Μαύρη Θάλασσα, ακολουθούσε την οροσειρά της Ροδόπης και στρεφόταν προς βορρά ώσπου να συναντήσει τα σύνορα της Βουλγαρικής ηγεμονίας στο ύψος των πηγών του Νέστου. Βλέπε σχετικά: Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 350.

[324] Dakin, D., *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 40-43.

[325] Η κοιλάδα του Αξιού και των παραποτάμων του δεν θα παραχωρούνταν στην Βουλγαρία, αλλά θα παρέμεναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Βλέπε σχετικά: Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 19.

[326] Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 7

[327] Τη δεκαετία 1880 συστάθηκαν επιτροπές στην Θεσσαλονίκη, την Αδριανούπολη, το Μοναστήρι και τα Ιωάννινα προκειμένου να συντάξουν σχέδια διοικητικών μεταρρυθμίσεων, τα οποία θα έστελναν στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με αυτά θα είχαν δικαίωμα συμμετοχής στην τοπική διοίκηση χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Βλέπε σχετικά: Βακαλόπουλος, Κ., *ό. π.*, σελ. 69

περιοχές Νις, Πιρότ και Βράνια, το Μαυροβούνιο επεκτάθηκε μέχρι την περιοχή Αντίβαρι και στη Ρουμανία παραχωρήθηκε η Δοβρουτσά.[328]

Η Βουλγαρία που επιθυμούσε την προσάρτηση της Μακεδονίας αντέδρασε στις απόφαση των συνέδρων του Συνεδρίου του Βερολίνου ζητώντας να οριοθετηθούν τα σύνορά της βάση της Συνθήκη Ειρήνης του Αγίου Στεφάνου. Στη Μακεδονία ξέσπασε εξέγερση, που καταπνίγηκε από τις τακτικές δυνάμεις των Οθωμανών. Αντί η Βουλγαρία να ασχοληθεί με την ειρηνική ανασυγκρότηση του Κράτους, ο βουλγαρικός λαός επεδίωκε την εξεύρεση λύσης σε τρία ζητήματα: το Ζήτημα της Ανατολικής Ρωμυλίας, το Μακεδονικό Ζήτημα και την υποτέλεια του Πριγκιπάτου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το γεγονός αυτό κόστισε στο βουλγαρικό λαό για δεκαετίες πολλές θυσίες και πολύ αίμα. Ο δήθεν στόχος των Μεγάλων Δυνάμεων για ειρήνη στα Βαλκάνια τορπιλίστηκε με τη Συνθήκη του Βερολίνου.

Στο Συνέδριο του Βερολίνου ο Θ. Δηλιγιάννης[329] μίλησε στις 17 Ιουνίου (1878) τονίζοντας τις ελληνικές θέσεις για την Κρήτη, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο.[330] Οι εκπρόσωποι της Αγγλίας, ο Κόμης του Beaconsfield Benjamin Disreali, ο Μαρκήσιος του Salisburg Robert Cecil και ο Πρέσβης στο Βερολίνο Λόρδος Odo Russell στάθηκαν εμπόδιο στην Ελλάδα, υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα πρέπει να συζητήσουν τα ζητήματα που τις απασχολούσαν σε ξεχωριστό Συνέδριο. Η Ελλάδα έλαβε μόνο υπόσχεση αναφορικά με την επέκταση των συνόρων της στη Θεσσαλία και την Ήπειρο, μετά από συνηγορία της Γαλλίας. Τελικά στις 23 Ιουνίου έγινε δεκτό με συγκατάθεση όλων των αντιπροσώπων και αποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 13° πρωτόκολλο, σύμφωνα με το οποίο: «*Το συνέδριον καλεί την Υ. Πύλην, όπως έλθη εις συνεννόησιν μετά της Ελλάδος*

[328] Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 19-20.
[329] Ο Δηλιγιάννης διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ελλάδας πέντε φορές: 1) 01.05.1885-09.05.1886. 2) 05.11.1890-01.03.1891. 3) 11.06.1895-30.04.1897. 4) 06.12.1902-27.06.1903. 5) 29.12.1904-13.06.1905.
[330] Dakin, D., *The unification of Greece ...*, *ό. π.*, σελ. 133. Στο συνέδριο του Βερολίνου η ελληνική αντιπροσωπεία δεν είχε δικαίωμα ψήφου. Βλέπε σχετικά: Geiss, I. (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. XVII.

προς διαρρύθμισιν των συνόρων της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, φρονεί δε, ότι η διαρρύθμισις αυτή δύναται να ακολουθήση την γραμμήν Σαλαμβρίαν (του αρχαίου Πηνειού) προς το μέρος του Αιγαίου Πελάγους και του Καλαμά (του αρχαίου Θυάμιδος) προς το μέρος του Ιονίου. Το συνέδριον εκφράζει στερράν την πεποίθησιν, ότι τα ενδιαφερόμενα μέρη θα δυνηθούν να καταλήξουν σε συμφωνίαν, συγχρόνως δε αι Δυνάμεις είναι διατεθειμέναι να παράσχουν την άμεσον μεσολάβησιν αυτών και εις τα δύο μέρη.»[331]

Με βάση το 13ο πρωτόκολλο του Συνεδρίου του Βερολίνου στις 25 Ιανουαρίου ξεκίνησαν στην Πρέβεζα οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τη ρύθμιση των συνόρων της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Η ελληνική αντιπροσωπεία αποτελούνταν από το στρατηγό Αλ. Σούτσο, το γενικό γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών Γ. Ζηνόπουλο και τον ταγματάρχη Π. Κολοκοτρώνη. Οι αντιπρόσωποι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Μουχτάρ πασάς, Βαχάν εφέντης και Αμπεντίν μπέης, πρότειναν να περιέλθει στην Ελλάδα μόνο το 1/3 της Θεσσαλίας.[332] Οι Έλληνες αντιπρόσωποι δεν δέχτηκαν την πρόταση και στηριζόμενοι στο άρθρο 24 της Συνθήκης του Βερολίνου ζήτησαν τη μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων για την εξεύρεση λύσης.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να ξαναρχίσουν οι συνομιλίες μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών στην Κωνσταντινούπολη, έτσι ώστε οι πρεσβευτές τους να μπορούν να υποβοηθούν με συμβουλές το έργο των δύο αντιπροσωπειών. Στις 10 Αυγούστου 1879 πραγματοποιείται στην Κωνσταντινούπολη νέα διάσκεψη μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εκπρόσωποι της Ελλάδας ήταν οι πρεσβευτές Ανδρέας Κουντουριώτης και Πέτρος Βράϊλας-Αρμένης και ο ταγματάρχης Πάνος Κολοκοτρώνης. Την Οθωμανική Αυτοκρατορία εκπροσωπούσαν οι Σαφβέτ πασάς,

[331] Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 20

[332] Η γραμμή που πρότειναν ξεκινούσε από ένα μη καθορισμένο σημείο μεταξύ Βόλου και Αλμυρού, διερχόταν στα βόρεια του Δομοκού, διέσχιζε τα Φάρσαλα και τη Καρδίτσα και κατέληγε στον Αχελώο (Ασπροπόταμο). Βλέπε σχετικά: Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 359-360.

Αλή Σαχήμπ πασάς και Σάββας πασάς.[333] Η ελληνική πλευρά παρουσίασε τις απαιτήσεις της, που περιλάμβαναν ολόκληρη τη Θεσσαλία με τον Όλυμπο, την Ήπειρο με το Μέτσοβο, τα Ιωάννινα και το Αργυρόκαστρο. Οι Τούρκοι δεν δέχτηκαν τις ελληνικές προτάσεις. Τότε ξεκίνησε ο μεσολαβητικός ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων. Ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών William Henry Waddington πρότεινε να παραχωρηθεί στην Ελλάδα η Θεσσαλία στο ύψος του Ολύμπου, ένα μικρό τμήμα της Ηπείρου, αλλά όχι τα Ιωάννινα. Η γαλλική πρόταση έγινε αρχικά δεκτή. Μετά όμως από αλλαγές που συνέβησαν στο πολιτικό σκηνικό της Γαλλίας τον Ιανουάριου του 1880 όπου τον Waddington τον διαδέχεται ο Charles de Freycinet, ο Λόρδος Salisbury θεώρησε ότι η κυβερνητική αλλαγή θα σήμαινε και αλλαγή στη στάση της Γαλλίας απέναντι στις ελληνικές θέσεις. Πριν ακόμα αναλάβουν οι Μεγάλες Δυνάμεις το μεσολαβητικό τους ρόλο ο Λόρδος Salisbury αντιπρότεινε να συσταθεί μεικτή τεχνική επιτροπή, η οποία θα αναλάμβανε να χαράξει τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με βάση το 13° πρωτόκολλο, μόνο που δεν θα περιοριζόταν από τις γεωγραφικές δεσμεύσεις ως προς την επέκταση της Ελλάδας προς βορρά. Ο Freycinet δέχθηκε την πρόταση θεωρώντας ότι αυτή ήταν μία μικρή παρέκκλιση από την πολιτική του Waddington. Οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις αποδέχτηκαν την αγγλική πρόταση.[334]

Στο μεταξύ άρχισε να μεταβάλλεται ο συσχετισμός δυνάμεων στην Ευρώπη. Κύριος σκοπός της Γερμανίας ήταν η απομόνωση της Γαλλίας και παράλληλα η διατήρηση φιλικών σχέσεων με την Αυστρία. Ήδη στις 7 Οκτωβρίου 1879 η Γερμανία είχε υπογράψει με την Αυστροουγγαρία τη «Διπλή Συμμαχία»[335], μία συμμαχία αμυντική, που στρεφόταν εναντίον της Ρωσίας, σύμφωνα με ρητή απαίτηση της Άστρο-Ουγγαρίας (Άρθρο 1). Ως αντάλλαγμα η Άστρο-Ουγγαρία θα βοηθούσε τη Γερμανία

---

[333] *Ibid.*

[334] Λούβη, Λ., *Περί γέλωτος Βασίλειον. Οι σατιρικές εφημερίδες και το Εθνικό Ζήτημα 1875-1886*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2002, σελ. 146.

[335] Η Διπλή συμμαχία διευρύνθηκε στις 20 Μαΐου 1882 με την προσχώρηση και της Ιταλίας, η οποία προστατευόταν μέσω της αμυντικής αυτής συμμαχίας από γαλλική επίθεση. Βλέπε σχετικά: Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 41 και 43.

μόνο εάν σε περίπτωση πολέμου μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας η Ρωσία συμμαχούσε με τη Γαλλία (Άρθρο 2).[336] Με τη στενότερη προσέγγιση των Κεντρικών Δυνάμεων, μέσω της υπογραφής της Διπλής Συμμαχίας, στην ουσία διαλυόταν η συμμαχία των τριών Αυτοκρατόρων του 1873. [337] Το αποτέλεσμα ήταν να ακολουθήσει μία περίοδος ψυχρότητας στις σχέσεις μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας, η οποία είχε απομονωθεί διπλωματικά.

Την περίοδο εκείνη παρατηρείται στροφή της πολιτικής της Γαλλίας προς την Αγγλία, η οποία όμως δεν τελεσφόρησε με την υπογραφή κάποιος συμφωνίας ή συνθήκης. Τον Απρίλιο του 1880 την κυβέρνηση του Benjamin Disraeli διαδέχεται η κυβέρνηση του William Ewart Gladstone, με Υπουργό Εξωτερικών τον Granville Leveson-Gower-2nd Earl Granville και υφυπουργό τον Charles Dilke, αλλαγή η οποία είχε αντίκτυπο στην εξωτερική πολιτική της Αγγλίας. Οι συνέπειες της αλλαγής αυτής ήταν θετικές για την Ελλάδα. Η νέα Κυβέρνηση, όπως εκτιμά ο Ευάγγ. Κωφός *«εγκατέλειψε τη δογματική φιλοτουρκική πολιτική της και τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Disraeli για τη διοικητική μεταρρύθμιση των οθωμανικών επαρχιών, ιδιαίτερα στη Μικρά Ασία και στις αραβικές επαρχίας.»* [338] Παράλληλα, η νέα Κυβέρνηση αναθεώρησε τη ρωσόφοβη πολιτική των προκατόχου της και επεδίωξε την εξομάλυνση των σχέσεων με τη Ρωσία. Μέσα στο πλαίσιο αυτό στις 22 Απριλίου η Αγγλία καλεί τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις να προβούν σε διάβημα προς την Πύλη, ζητώντας την εκπλήρωση των υποχρεώσεων της που απορρέουν από τη Συνθήκη του Βερολίνου. Σε αυτές συμπεριλαμβανόταν η εκκρεμότητα που είχε αφήσει η Πύλη για τη χάραξης των συνόρων με την Ελλάδα.[339] Η Πύλη καθυστέρησε να απαντήσει στην πρόταση του Λόρδου Salisbury περί σύστασης μεικτής τεχνικής επιτροπής, γεγονός το οποίο εκλήφθηκε ως αρνητική απάντηση. Τότε οι Μεγάλες

---

[336] *Ibid*, σελ. 11
[337] Η Συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων (*Dreikaiserbund*), υπογράφηκε το 1873 μεταξύ των Αυτοκρατόρων της Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας και Ρωσίας. Στόχος της ήταν η αντίσταση εναντίον των φιλελεύθερων μορφών κυβέρνησης που επικρατούσαν στη Δύση και ο ειρηνικός διακανονισμός των εδαφικών τους διαφορών.
[338] Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 362.
[339] Λούβη, *ό. π.*, σελ. 150

Δυνάμεις αποφάσισαν να συγκαλέσουν διάσκεψη στο Βερολίνο, με σκοπό τον καθορισμό των συνόρων Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ως ημερομηνία έναρξη της διάσκεψης ορίστηκε η 1η Ιουνίου.

Το κλίμα ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκό για την Ελλάδα. Παραμονές της σύγκλησης της διάσκεψης του Βερολίνου ο Γεώργιος πραγματοποίησε ταξίδι στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, εξασφαλίζοντας, κυρίως μετά από διαβουλεύσεις στο Παρίσι με τον Freycinet και το Πρόεδρο του γαλλικού Επιμελητηρίου Léon Gambetta, τον προσδιορισμό της νέας οροθετικής γραμμής. Στη διάσκεψη του Βερολίνου η γαλλική πρόταση προέβλεπε την παραχώρηση στην Ελλάδα ολόκληρης της Θεσσαλίας και της Ηπείρου με την Πρέβεζα, τα Ιωάννινα και το Μέτσοβο. Μετά από απόρριψη των ενστάσεων που πρόβαλλε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποφασίστηκε ότι η νέα οροθετική γραμμή θα ακολουθούσε στην Ήπειρο την κοίτη του ποταμού Καλαμά και θα περιερχόταν στην Ελλάδα η Παραμυθιά, τα Ιωάννινα και το Μέτσοβο, όπως πρότεινε η Γαλλία, αλλά όχι οι Φιλιάτες και η Κόνιτσα. Από τη Θεσσαλία θα παραχωρούνταν η Καλαμπάκα, τα Τρίκαλα, η Λάρισα, τα Σέρβια και τα Γρεβενά.[340] Όμως οι εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων απέφυγαν να πάρουν θέση στο ζήτημα του μηχανισμού της εκτελέσεως της απόφασης τους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία συνειδητοποίησε ότι πίσω από την έλλειψη αναφοράς σε μέτρα επιβολής της απόφασης κρυβόταν η αδυναμία των Μεγάλων Δυνάμεων να τηρήσουν κοινή γραμμή και απέρριψαν την πρόταση. [341]

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1880 παραιτείτε ο Freycinet, πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Jules Ferry και υπουργός εξωτερικών ο Jules Barthélemy-Saint-Hilaire. Η αλλαγή στην Κυβέρνηση της Γαλλίας σηματοδοτεί αλλαγή και στην εξωτερική πολιτική της χώρας, θέτει ως κύριο στόχο της την προσάρτηση της Τυνησίας, ενώ παράλληλα τηρεί στάση ουδετερότητας στο Ανατολικό Ζήτημα, γεγονός το οποίο είχε αντίκτυπο

[340] *Ibid*, σελ. 151
[341] Dakin, D., *The unification of Greece ...*, *ό. π.*, σελ. 490/3

στο ελληνικό ζήτημα της οροθέτησης. Η Γερμανία, η Αυστρο-Ουγγαρία και η Ρωσία τηρούν και εκείνες απόσταση από το ελληνικό ζήτημα, ενόψει της επανίδρυσης της συμφωνίας των Τριών Αυτοκρατόρων, η οποία τελικά υπογράφηκε στις 18 Ιουνίου 1881.[342] Ήδη από το 1879 μετά την υπογραφή της Διπλής Συμμαχίας με την Αυστρο-Ουγγαρία, η Γερμανία, επιθυμούσε να εξασφαλίσει τη ρωσική φιλία, πιστεύοντας ότι σε περίπτωση γαλλογερμανικού πολέμου η Αυστρο-Ουγγαρία δεν θα ήταν επαρκής δύναμη.

Το Φεβρουάριο του 1881 ξεκίνησαν νέες διαπραγματεύσεις στην Κωνσταντινούπολη για το θέμα της οροθέτησης. Το κλίμα ήταν δυσμενές για την ελληνική πλευρά και μόνο η Αγγλία φαινόταν να επιδιώκει ευνοϊκή λύση για την Ελλάδα. Στο πλαίσιο αυτό ο Άγγλος πρέσβης George Goschen πρότεινε την παραχώρηση της Κρήτης ως αντάλλαγμα για τη μη εκχώρηση της Ηπείρου. Η Πύλη δεν απέρριψε την πρόταση, όμως ζήτησε τα σύνορα της Ελλάδας να μην επεκταθούν βορειότερα από το Βόλο και την Άρτα, περιοχές οι οποίες θα παρέμεναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων και τότε η Πύλη έκανε παραχώρηση ως προς την οροθετική γραμμή της Θεσσαλίας, τοποθετώντας τη τέσσερα χιλιόμετρα νότια του Πλαταμώνα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις βλέποντας ότι δεν υπήρχε άλλη λύση, αποδέχτηκαν την πρόταση της Πύλης. Στις 26 Μαρτίου με διακοίνωση ζήτησαν ομόφωνα από την ελληνική Κυβέρνηση να δεχθεί τη νέα οροθεσία, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι θα τη βοηθούσαν στη μεταβίβαση των νέων εδαφών.[343] Με τη διακοίνωση τους αυτή η κυβέρνηση Κουμουνδούρου κατάλαβε ότι δεν είχε πολλά περιθώρια αντιδράσεων, εφόσον οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν ενωμένες. Συνεπώς σε περίπτωση που ο Κουμουνδούρος αντιδρούσε με αποστολή ελληνικού στρατού στην Ήπειρο και τη Μακεδονία, όπως υποστήριζε η αντιπολίτευση, δεν θα ερχόταν μόνο αντιμέτωπος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία,

[342] Λούβη, Λ., *ό. π.*, σελ. 160.
[343] Λούβη, Λ., ό. π., σελ. 160-171.

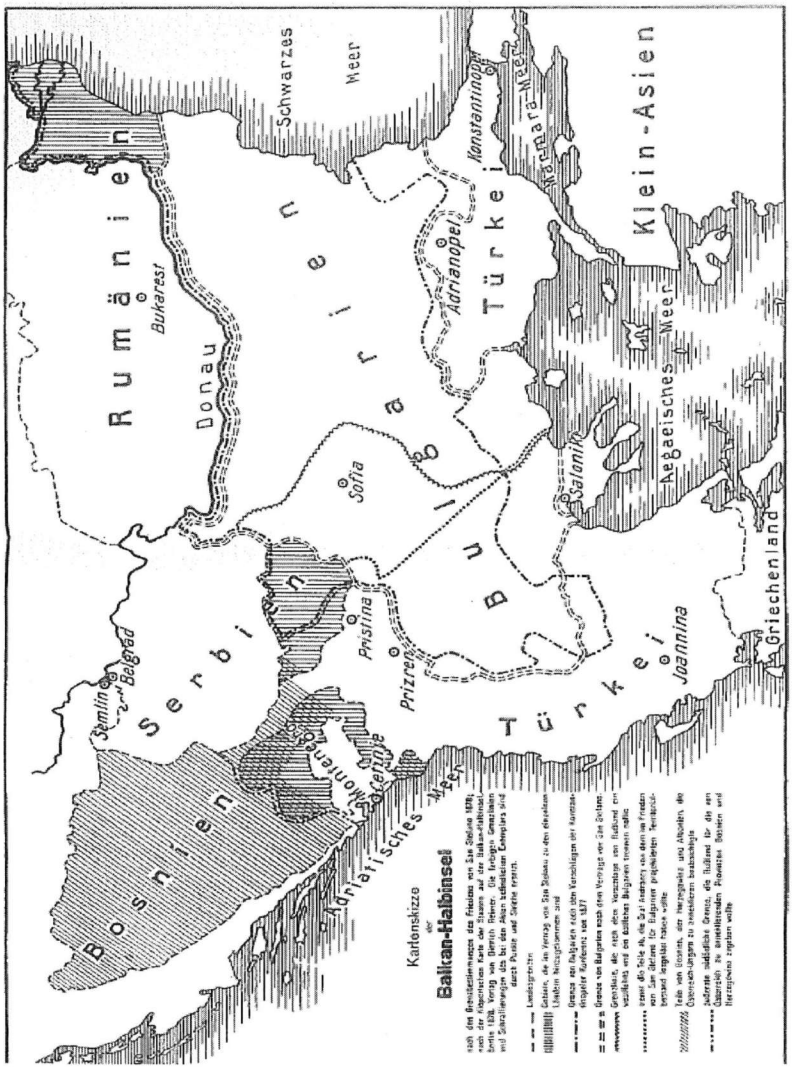
αλλά και με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ο Κουμουνδούρος, με τη συναίνεση του Γεωργίου, απάντησε καταφατικά στο διάβημα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Οι νέες διασκέψεις μεταξύ των αντιπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων και της Πύλης ξεκίνησαν το Μάρτιο του 1881 στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να καθοριστεί η διαδικασία για την παράδοση των εδαφών στην Ελλάδα. Η Ελλάδα δεν είχε στείλει εκπρόσωπο, διότι είχε εμπιστευτεί στους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων να υπερασπιστούν τα συμφέροντά της.[344] Στις 12 Μαΐου υπογράφηκε συμφωνία, μεταξύ των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων και της Πύλης. Στις 20 Μαΐου ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ανδρέας Κουντουριώτης και ο πρωθυπουργός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Μαχμούτ Σερβέρ πασάς υπέγραψαν την ελληνοτουρκική συνθήκη με την οποία η Θεσσαλία και η Άρτα παραχωρούνταν στην Ελλάδα. Η νέα οροθετική γραμμή ξεκινούσε *«τέσσερα χιλιόμετρα νότια του Πλαταμώνα και ακολουθούσε την κορυφογραμμή του κάτω Ολύμπου μέχρι το όρος Γοδαμάν, και ως το ύψος της Ελασσόνας. Στη συνέχεια ακολουθώντας ελλειπτική γραμμή προς τα νοτιοδυτικά, αφαιρούσε ολόκληρη την επαρχία Ελασσόνας από τη νέα οροθεσία του ελληνικού κράτους, στο οποίο όμως περιερχόταν ο Τύρναβος, η Λάρισα, τα Τρίκαλα και η Καλαμπάκα. Το νοτιότερο τμήμα της μεθορίου συναντούσε την κορυφογραμμή του όρους Ζάρκου. Στη συνέχεια η νέα χάραξη ταυτιζόταν περίπου με τα σημερινά ανατολικά όρια της επαρχίας Τρικάλων ως ένα σημείο δεκαοχτώ χιλιόμετρα από τη Δημητσάνα, όπου η γραμμή έπαιρνε δυτική κατεύθυνση, ως την κορυφή του όρους Κρατσόβου. Από εκεί στρεφόταν προς το νότο, περνούσε από την κορυφογραμμή Ζυγού-Περιστερίου (σημ. Όρος Λάκμος) και, αφού άφηνε στην Τουρκία το Μέτσοβο και τα Ιωάννινα, συναντούσε τα χωριά Καλαρύτες και Μιχαλήτσι και στη συνέχεια τον Άραχθο, που τον ακολουθούσε μέχρι τις εκβολές του στον Αμβρακικό κόλπο. Η Άρτα, με ελάχιστη παράμετρο στα δυτικά της, περιερχόταν στην Ελλάδα, ενώ στην αντίπερα όχθη του Αμβρακικού οι Τούρκοι*

[344] *Ibid*, σελ. 175

έχαναν και την Πούντα (Άκτιο) με την περιοχή της.»[345] Στις 23 Ιουνίου τα ελληνικά στρατεύματα μπήκαν στην Άρτα[346] και μέχρι τις 21 Οκτώβριου 1881 ολοκληρώθηκε η προσάρτηση των εδαφών στην Ελλάδα.[347]

[345] Κωφός, Ευαγγ., *ό. π.*, σελ. 365.
[346] Dakin, D. *ό. π.*,σελ. 493/4. Βλέπε επίσης: Provincial Correspondenz: Amtspress Preusens, Berlin, 1995, No. 28 neunzenter Jahrgang, 13. Juli 1881.
[347] Σύμφωνα με τον Κωφό «*Με την προσάρτηση των νέων εδαφών η έκταση της Ελλάδας 63.606 τ. χιλ., αυξανόταν κατά 13.395 τ. χιλ., ενώ στον πληθυσμό των 1.679.470 προστέθηκαν περίπου 300.000 νέοι κάτοικοι.*» Βλέπε σχετικά: Κωφός, Ευαγγ., ό. π., σελ. 365

Χάρτης των Βαλκανίων, μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου το 1878.
Helmuth Stoecker (Hrsg.) *Handbuch der Verträge 1871-1964, Verträge und andere Dokumente aus der Geschichte der internationalen Beziehungen*, Berlin, 1968.

Ποιά ήταν η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου; Στη Ρωσία κυριαρχούσε ο πανσλαβισμός, που κατεύθυνε την εξωτερική της πολιτική και απέβλεπε στην εξυπηρέτηση των ρωσικών συμφερόντων. Για να διατηρήσει η Ρωσία τη θέση της ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις θα έπρεπε να ζητήσει διέξοδο στο Αιγαίο εξασφαλίζοντας με την κατοχή του Βοσπόρου και του Ελλήσποντου την εξαγωγή των αγροτικών της προϊόντων.[348] Η Αγγλία ακολούθησε την πολιτική διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του σουλτάνου, όπως και πριν το Συνέδριο, προκειμένου να μην απειληθούν οι ηπειρωτικοί και θαλάσσιοι οδοί προς τις Ινδίες και το εμπόριο με την Ανατολή, αλλά και διότι πίστευε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο στην κάθοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Η αγγλική καχυποψία έναντι της Ρωσίας καθοδηγούσε την αγγλική διπλωματία στην περιοχή. Καθώς προσπαθούσε να διασφαλίσει τα συμφέροντά της, τόσο στη Μεσόγειο όσο και στο Σουέζ, από τη Γαλλία και τη Γερμανία, όσο και στα στενά από τη Ρωσία, η Αγγλία δεν είχε συνάψει συμμαχίες.[349] Η Αυστρο-Ουγγαρία ήταν και αυτή, όπως και η Αγγλία, ενάντια στην εφαρμογή του προγράμματος του ρωσικού πανσλαβισμού. Έχοντας όμως μετά το Συνέδριο του Βερολίνου την στρατιωτική κατοχή και τη διοίκηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, διεκδικούσε την υπεροχή στη Βαλκανική Χερσόνησο και την ενίσχυση της θέσης της προς τη Θεσαλλονίκη, προκειμένου να υποστηρίξει τα οικονομικά της συμφέροντα. Η Ιταλία παρά το γεγονός ότι δεν διατύπωσε αξιώσεις για την ανατολική ακτή της Αδριατικής Θάλασσας κατά τις διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου, η μετέπειτα εξωτερική της πολιτική κατευθύνεται από το πρόγραμμα της ανατολικής πολιτικής της Ιταλίας, γνωστό ως mare nostrum και την προσπάθεια να οικοδομήσει γέφυρα επικοινωνίας με τους Αλβανούς. Η Γερμανία είχε ως στόχο της να εξασφαλίσει την ασφάλεια της Αυτοκρατορίας σε περίπτωση πολέμου με τη Γαλλία, γεγονός το οποίο κατεύθυνε την εξωτερική της πολιτική, όπως και πριν και κατά τη διάρκεια του

[348] Το εμπορικό ισοζύγιο της Ρωσίας εξαρτιόταν κυρίως από την εξαγωγή των 2/3 της παραγωγής της σε σιτηρά. Βλέπε σχετικά: Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 15

[349] Γαρδίκα, Κ., Κεχριώτης, Β., Λούκος, Χ., Λυριντζής, Χ., Μαρωνίτη, Ν., *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα, 1821-1923*, στο: Η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική του 19ου αιώνα, Νεφέλη, Αθήνα 2008, σελ. 138-139.

Συνεδρίου του Βερολίνου. Ωστόσο σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής της πολιτικής έπαιζε η επέκταση του γερμανικού εμπορίου και η διεύρυνση της γερμανικής παρουσίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, μέσω της ανάπτυξης του σιδηροδρομικού δικτύου.[350]

5.2.1 Το Μακεδονικό Ζήτημα και οι μεταρρυθμίσεις του Mürzsteg

Από τις 30 Σεπτεμβρίου μέχρι τις 3 Οκτωβρίου του 1903 συναντήθηκαν στο Mürzsteg ο Αυτοκράτορας της Αυστρίας Franz Joseph I και ο Τσάρος Νικόλαος II, όπου προτείνεται και αποφασίζεται ένα σχέδιο μεταρρυθμίσεων, το οποίο επιδόθηκε στην Πύλη και αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της ειρήνης στη Μακεδονία και κατ' επέκταση στην Νοτιοανατολική Ευρώπη. Εκτός από τους δύο Μονάρχες στη συνάντηση έλαβαν μέρος ο Αυστριακός Αρχιδούκας Franz Ferdinand (1863-1914), ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Graf Lambsdorff (1844-1907) και ο Αυστριακός-Πολωνός Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρο-Ουγγαρίας Graf Goluchowski (1849-1921). Το σχέδιο προέβλεπε δύο πολιτικούς συμβούλους του γενικού επιθεωρητή Χιλμή πασά, έναν Αυστριακό και έναν Ρώσο, την αναδιοργάνωση της χωροφυλακής με Ευρωπαίο αξιωματικό και την αποστολή ξένων αξιωματικών και υπαξιωματικών για το ίδιο σώμα. Ακόμα προέβλεπε μεταβολές στα όρια των διοικητικών περιφερειών και τη βελτίωση της διοικήσεως και των δικαστηρίων. Στα κυριότερα κέντρα θα λειτουργούσαν μικτές επιτροπές, στις οποίες θα συμμετείχαν και οι πρόξενοι, για την εξέταση των πολιτικών εγκλημάτων. Τέλος προβλεπόταν η εφαρμογή όλων των μέτρων του σχεδίου της Βιέννης.[351] Η Αγγλία δέχτηκε το σχέδιο, δηλώνοντας ότι θα

[350] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κατασκευή και ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου, βλέπε κεφάλαιο: Η κατασκευή των σιδηροδρόμων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, σελ. 65 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[351] Το σχέδιο μεταρρυθμίσεων της Βιέννης συμφωνήθηκε μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας, προσυπογράφηκε από την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία και επιδόθηκε στην Πύλη στις 21 Φεβρουαρίου 1903. Σύμφωνα με αυτό προβλεπόταν η αποστολή γενικού επιθεωρητή στη Θεσσαλονίκη για τα τρία βιλαέτια της Μακεδονίας, ο οποίος θα είχε αυξημένες αρμοδιότητες για τη τήρηση και διαφύλαξη της τάξης, επάνδρωση της χωροφυλακής και με χριστιανούς ανάλογα με τον πληθυσμό, αγροφυλακή από ντόπιους και μεταρρυθμίσεις στο

προέβαινε σε συμπληρωματικές προτάσεις εάν το έκρινε απαραίτητο. Η Ιταλία δήλωσε ότι προτιμούσε μία συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων ενώ η Γαλλία άφηνε την πρωτοβουλία στη Ρωσία, ως σύμμαχός της. Τέλος η Οθωμανική Αυτοκρατορία δέχτηκε το σχέδιο.[352]

Η Γερμανία ήταν αντίθετη σε οποιαδήποτε μείωση της κυριαρχίας του σουλτάνου, γεγονός το οποίο αποσκοπούσε στη διαφύλαξη των διπλωματικών και οικονομικών ενδιαφερόντων της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για το λόγο αυτό μετέφερε στο σουλτάνο διαμέσου του πρέσβη της, από το 1867, στην Κωνσταντινούπολη Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein (1842-1912) το μήνυμα ότι η Γερμανία δεν θα υποστήριζε καμία δύναμη που θα έθετε σε κίνδυνο την κυριαρχία του σουλτάνου.[353] Έως το 1908 η Οθωμανική Αυτοκρατορία προσπαθούσε να επιβάλλει την τάξη στη Μακεδονία χρησιμοποιώντας μεγάλες Δυνάμεις στρατού. Από το σχέδιο μεταρρυθμίσεων του Mürzsteg εφαρμόστηκε το 1904 μόνο το σχέδιο που αφορούσε στην αναδιοργάνωση της χωροφυλακής. Η Κυβέρνηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκμεταλλευόμενη την αδυναμία συνεννοήσεως των Μεγάλων Δυνάμεων, τον μεταξύ τους ανταγωνισμό και την ενθάρρυνση της Γερμανίας για την πολιτική της καθυστέρησης και της υπεκφυγής που ακολουθούσε, δεν προχώρησε στην εφαρμογή καμίας άλλης μεταρρύθμισης.[354]

Έγγραφα, από τα οποία να προκύπτει η πολιτική της Γερμανίας απέναντι στο Μακεδονικό στα τέλη του 19ου αιώνα δεν υπάρχουν πολλά. Αρχές του 1907 ο Πρόξενος της Γερμανίας στη Βιέννη Graf Carl von Wedel, ανέφερε σε επιστολή του προς το Γερμανό Καγκελάριο Füersten von BüLöw, σχετικά με τη συζήτηση που είχε

φορολογικό σύστημα. Το σχέδιο έγινε δεκτό από το σουλτάνο. Όμως οι εξεγέρσεις που ξέσπασαν στη Μακεδονία μετά την εξαγγελία των μεταρρυθμίσεων, με σημαντικότερη την επανάσταση του Ίλιντεν και η παρελκυστική πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν σαν αποτέλεσμα το σχέδιο να μην εφαρμοστεί. Τελικά τον Οκτώβριο του ίδιου έτους αποφασίστηκε το σχέδιο Mürzsteg, το οποίο στην ουσία συμπλήρωνε το προγενέστερο της Βιέννης. Βλέπε σχετικά: Κολλιόπουλος, Ι., *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ, σελ. 226-238

[352] Κολλιόπουλος, Ι., *ό. π.*, σελ. 232-233.

[353] Schöllgen, Gr., *Imerialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914*, München 1984, σελ. 199.

[354] Κολλιόπουλος, *ό. π.*, σελ. 254.

με τον Υπουργό Εξωτερικών της Άστρο-Ουγγαρίας Baron Ährenthal, τα ακόλουθα: Ο Υπουργός Baron Ährenthal «... ήταν αρχικά της γνώμης, ότι όλοι οι δικαστικοί επιθεωρητές, συμπεριλαμβανομένων των χριστιανών, διορίζονται από το σουλτάνο και ο διορισμός τους θα πρέπει να επικυρωθεί από την επιτροπή των οικονομικών (Finazkommision). Τελικά η ιδέα αυτή δεν υλοποιήθηκε λόγω διαφωνίας της Ρωσίας και της Αγγλίας.»[355] Στη συνέχεια ο von Wedel αναφέρει στην επιστολή του: «Οι καταγγελίες, οι οποίες διατυπώνονται από τη ρωσική, την αγγλική και την ιταλική πλευρά αναφέρουν ότι η οθωμανική δικαιοσύνη εκδίδει άδικες αποφάσεις.»[356] Στο ίδιο πλαίσιο ήταν και η φράση που χρησιμοποίησε: «*il faut faire quelque chose*» (πρέπει να γίνει κάτι), φράση η οποία αποτέλεσε αξίωμα της Ρωσίας και της Αγγλίας.[357]

Η στάση της Αυστρο-Ουγγαρίας απέναντι στη μεταρρύθμιση της δικαιοσύνης στη Μακεδονία δεν διέφερε από αυτή των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Όπως ανέφερε ο von Wedel « [...] θα ήταν λάθος πολιτική της Αυστρο-Ουγγαρίας να αντισταθεί στη μεταρρύθμιση της δικαιοσύνης. Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα είχε ως αποτέλεσμα την προσέγγιση της Αγγλίας και της Ρωσίας, γεγονός το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεταξύ τους συμφωνία, χωρίς τη συμμετοχή της Αυστρο-Ουγγαρίας.»[358] Και για τη Γερμανία, συνεχίζει ο von Wedel, η πολιτική αποχής ή αντίστασης απέναντι στη μεταρρύθμιση της δικαιοσύνης θα ήταν αδύνατη. «Η πολιτική αποχής θα δημιουργούσε την υπόνοια στις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις ότι η Γερμανία επιθυμεί να έχει καλές σχέσεις με το σουλτάνο. Έτσι θα γεννούσε προσδοκίες και ελπίδες στο σουλτάνο, τις οποίες εμείς δεν θα μπορούσαμε να υλοποιήσουμε, με αποτέλεσμα να

[355] Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.1.1., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. A, Aktenzeichen 1378, Aktengruppe R 13734, *Schreiben der Kaiserlichen Deutschen Botschaft in Wien an Seine Durchlaucht den Reichskanzler von Bülow*, 1907, σελ. 1.
[356] *Ibid*, σελ. 3
[357] *Ibid.*
[358] *Ibid*, σελ. 4

απογοητεύαμε την οθωμανική πλευρά. Η απογοήτευση αυτή θα χαρακτηριζόταν από την οθωμανική πλευρά ως απιστία.» [359]

Η Ρωσία όσον αφορά στη μεταρρύθμιση της δικαιοσύνης, ήταν αποφασισμένη «για μία ενεργή πολιτική στη Μέση Ανατολή, προκειμένου να πραγματοποιήσει τα πολιτικά και οικονομικά της σχέδια. Για τη Ρωσία το μεγάλο βάρος της στρατιωτικής εξουσίας στη θάλασσα βρισκόταν στη Μαύρη Θάλασσα. Από εκεί προσδοκούσε να βρει διέξοδο στη Μεσόγειο.» [360] Ο Λόρδος Salisbury είχε δηλώσει στον Graf Carl von Wedel, ότι «κανένας Άγγλος Υπουργός δεν θα παραδεχόταν ότι η Μαύρη Θάλασσα είναι για το ρωσικό στόλο *Mare liberum* και για την Αγγλία *mare clausum*.[361] Με αυτή του τη δήλωση εξέφραζε και τη θέση της Αγγλίας αναφορικά με τα σχέδια της Ρωσίας για τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων. Σε έκθεση του Υπουργείου Εσωτερικών, του 1926, αναφέρεται ότι η Βαλκανική Χερσόνησος και ιδιαίτερα η Μακεδονία ήδη κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας αποτελούσε σημείο συγκρούσεων για τις Μεγάλες Δυνάμεις. Κάθε μία από τις Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθούσαν να υλοποιήσουν την πολιτική τους στα Βαλκάνια, προκειμένου να πετύχουν τους οικονομικούς και στρατιωτικούς τους στόχους.[362]

[359] *Ibid*, σελ.. 4 κ. εξ.
[360] *Ibid*, σελ.. 8 κ. εξ.
[361] *Ibid.*
[362] Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.4.1., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II, Aktenzeichen II Bulgarien, Politik 4 Balkan, *Der Balkan-Pakt*, 1926, σελ.. 1.

6 Το Κρητικό Ζήτημα

6.1 Το Συνέδριο του Βερολίνου, οι Μεγάλες Δυνάμεις και η αυτοδιοίκηση της Κρήτης

Η πρώτη μεγάλη κρίση στο Κρητικό Ζήτημα, μετά την επανάσταση του 1821 σημειώθηκε τον Αύγουστο του 1866, με μία νέα μεγάλη επανάσταση. Στην Ευρώπη υπήρχε ήδη ένταση στις σχέσεις Πρωσίας-Αυστρίας, μετά την ήττα του αυστριακού στρατού από τον πρωσικό στις 3 Ιουλίου 1866 στη Σάντοβα και τον υποβιβασμό της Αυστρίας σε δεύτερη δύναμη μετά την Πρωσία. Οι Μεγάλες Δυνάμεις η Αγγλία και η Γαλλία ήταν αντίθετες σε κάθε κίνημα που θα έθετε σε κίνδυνο την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η στάση της αγγλικής διπλωματίας στο Κρητικό Ζήτημα συνδεόταν με τη γενικότερη πολιτική της απέναντι στο Ανατολικό Ζήτημα. Η Αγγλία θεωρούσε τον έλεγχο της Κρήτης, εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης του νησιού, και την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σημαντικά για την υποστήριξη των αποικιακών της συμφερόντων στις Ινδίες. Αλλά και η Γαλλία υποστήριζε την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επειδή απέβλεπε στην ενίσχυση της επιρροής της στην Αίγυπτο σε ανταγωνισμό με την Αγγλία στα πλαίσια των εξελίξεων που οδήγησαν στη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ (1869). Μόνο η Ρωσία, μετά την ταπείνωσή της στον Κριμαϊκό πόλεμο και τη συνθήκη των Παρισίων (1856), υποστήριζε την επανάσταση στην Κρήτη.

Η έκρηξη της επανάστασης στην Κρήτη είχε σαν αποτέλεσμα τη σύσταση επιτροπών για την ενίσχυση του Κρητικού αγώνα και την αποστολή εθελοντών και εφοδίων. Ήδη από τα τέλη Ιουλίου ιδρύθηκε στην Αθήνα επταμελής επιτροπή με την ονομασία «Κεντρική υπέρ των Κρητών Επιτροπή», με ιδρυτικά μέλη τους Μ. Ρενιέρη, Λ. Μελά, Δ. Μαυροκορδάτο, Ι. Σκαλτσουνή, Χ. Χριστόπουλο, Γ. Σκουζέ και Α. Παπαδάκη. Η

επιτροπή αυτή ανέλαβε το έργο της συλλογής χρημάτων από εράνους για την ενίσχυση του Κρητικού αγώνα. Στις 3 Αυγούστου ιδρύεται στη Σύρο η «Ειδική επί των Αποστολών Επιτροπή», η οποία σε συνεργασία με την Κεντρική Επιτροπή της Αθήνας, εκτός από εράνους, ανέλαβε το έργο της αποστολής εφοδίων στην Κρήτη.[363] Αρχές Αυγούστου ξεκίνησαν οι εχθροπραξίες. Η αγανάκτηση από την πολιτική βίας που εφάρμοζε ο Ιμπραήμ πασάς και η άφιξη των πρώτων εθελοντών και πολεμοφοδίων στην Κρήτη είχαν σαν αποτέλεσμα να κηρύξει η Γενική Συνέλευση στις 21 Αυγούστου στο χωριό Ασκύφου των Σφακιών επίσημα την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.[364] Οι εχθροπραξίες μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων είχαν ξεκινήσει. Την 1η Σεπτεμβρίου ο σουλτάνος ανέθεσε την καταστολή τους στο Μουσταφά πασά, ο οποίος ανέλαβε τη γενική διοίκηση και αρχηγία του νησιού, μετά την αναχώρηση του Ιμπραήμ πασά. Ο Μουσταφά πασάς εξέδωσε προκήρυξη, σύμφωνα με την οποία καλούσε τους Κρήτες να καταθέσουν τα όπλα, με την υπόσχεση να ικανοποιήσει τα δίκαια αιτήματά τους. Στις 7 Σεπτεμβρίου η Γενική Συνέλευση της Κρήτης έδωσε την απάντηση: «*Το σύνθημα "Ένωσης ή Θάνατος", το οποίο άπασα η Κρήτη ανακήρυξε, δίδει την πρέπουσαν απάντησιν...*».[365] Ακολούθησαν μάχες που ξέσπασαν σε όλη την Κρήτη, με αποκορύφωμα την πολιορκία και το ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίου (8 Νοεμβρίου 1866), όπου οι χριστιανοί σφαγιάστηκαν από τον οθωμανικό στρατό, που αποτελούνταν από Τουρκοαιγύπτιους, αλβανούς και Τουρκοκρητικούς.[366] Το γεγονός αυτό προκάλεσε συγκίνηση τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρώπη, ενώ η κατακραυγή εναντίον της

---

[363] Διαμαντούρου, Ι., *Σύσταση Επιτροπών στην Ελλάδα για την ενίσχυση του Κρητικού αγώνα και αποστολή των πρώτων εθελοντών και εφοδίων*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 256. Βλέπε επίσης: Zelepos, I., *Die Ethnisierung griechischer Identität 1870-1912*, Oldenbourg Verlag, München, 2002, σελ. 80.

[364] Σύμφωνα με το ψήφισμα που εκδόθηκε την ίδια μέρα και αποστάλθηκε στους προξένους των Δυνάμεων και της Ελλάδας: «*Η Γενική Συνέλευσις των Κρητών... 1ον καταργεί δια παντός επί της νήσου Κρήτης και πάντων των εξαρτημάτων αυτής την Τουρκικήν εξουσίαν. 2ον Κηρύττει την αδιάσπαστον και παντοτεινήν ένωσιν της Κρήτης και πάντων των εξαρτημάτων αυτής μετά της Μητρός Ελλάδος υπό το σκήπτρον της Α. Μεγαλειότητος του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου Α'. 3ον Την εκτέλεσιν του Ψηφίσματος... ανατήθισιν εις την ανδρείαν του γενναίου λαού της Κρήτης, εις την συνδρομήν των ομόφυλων και ομοεθνών και πάντων των φιλελλήνων, εις την κραταιάν μεσολάβησιν των Προστάτιδων και Εγγυητριών Μεγάλων Δυνάμεων και εις την παντοδυναμίαν του Υψίστου Θεού.*» Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 257.

[365] *Ibid*, σελ. 259.

[366] Από τα 964 άτομα που είχαν κλειστεί στο Αρκάδι, μεταξύ των οποίων τα περισσότερα ήταν γυναικόπαιδα, κατάφεραν να διαφύγουν μόνο 3 ή 4 και αιχμαλωτίσθηκαν 114. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 261.

βιαιότητας των μουσουλμάνων μεγάλωνε. Δημοσιεύονταν άρθρα στο διεθνή Τύπο υπέρ της αγωνιζόμενης Κρήτης και πολλοί ξένοι εθελοντές φιλοκρητικοί και φιλέλληνες έφθασαν στην Κρήτη για να ενισχύσουν την επανάσταση. Σημαντική βοήθεια προσέφεραν επιτροπές που ιδρύθηκαν στην Ευρώπη, με σκοπό την διεξαγωγή εράνων για ενίσχυση του αγώνα και περίθαλψη των γυναικόπαιδων, όπως η επιτροπή του Λονδίνου που συστήθηκε το Νοέμβριο του 1866, το οποίο σε συνεργασία με την «Αγγλοελληνική Επιτροπή» στην Αθήνα ανέλαβε την περίθαλψη 4.600 προσφύγων της Κρήτης. Παράλληλα στη Ρωσία διοργανώθηκαν θεατρικές παραστάσεις για τη χρηματική ενίσχυση του Κρητικού αγώνα.[367]

Παρά τις στρατιωτικές επιτυχίες των τουρκικών στρατευμάτων, η Υψηλή Πύλη έχοντας να αντιμετωπίσει την κατακραυγή της διεθνούς κοινής γνώμης τον Ιανουάριο του 1867 έστειλε στην Κρήτη τον Σερβέρ εφέντη με σουλτανικό διάταγμα, που αφορούσε στην εκλογή και αποστολή στην Κωνσταντινούπολη δύο αντιπροσώπων, ενός χριστιανού και ενός μουσουλμάνου, οι οποίοι θα εξέθεταν τις απόψεις τους σε ειδική επιτροπή για τις μεταρρυθμίσεις που σκόπευε να εφαρμόσει η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο νησί. Απώτερος σκοπός ήταν «*η ευημερία, η ευεξία και η ησυχία των κατοίκων του νησιού.*»[368] Παράλληλα, στις 28 Μαρτίου 1867, ο σουλτάνος ανακάλεσε το Μουσταφά πασά, τη θέση του οποίου ανέλαβε ο στρατηγός Ομέρ πασά με εντολή να καταστείλει την επανάσταση. Ωστόσο η άφιξή του στο νησί δεν πτόησε τους επαναστάτες. Σημαντικές νίκες των χριστιανών σημειώθηκαν τον Αύγουστο και στις αρχές Σεπτεμβρίου στον Κουρσώνα, στο Μαλεβίζι και στο Λασίθι. Η ευρωπαϊκή διπλωματία αναζητούσε λύση στο Κρητικό Ζήτημα. Η Ρωσία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Πρωσία με συλλογικό διάβημά τους στις 17 Αυγούστου ζήτησαν την τρίμηνη αναστολή των εχθροπραξιών. Η Οθωμανική Κυβέρνηση, μετά την αποτυχία και του Ομέρ πασά δέχτηκε αυτό το αίτημα. Στις 5 Σεπτεμβρίου διέταξε προσωρινή αναστολή των εχθροπραξιών και χορήγηση αμνηστίας. Λίγες ημέρες αργότερα, στις

[367] *Ibid*, σελ. 262.
[368] *Ibid*, σελ. 265.

22 Σεπτεμβρίου, ο σουλτάνος έστειλε το μεγάλο βεζίρη Μεχμέτ Εμίν Ααλή πασά στο νησί, ως κομιστή ενός νέου Διοικητικού Οργανισμού, που αποτέλεσε τη βάση ενός νέου καταστατικού χάρτη διοίκησης του νησιού, του λεγόμενου «Οργανικού νόμου» ή «Οργανικού Κανονισμού». Στις 11 Νοεμβρίου ο Ααλή πασάς συγκρότησε στα Χανιά, μία «ψευδοσυνέλευση», [369] στην οποία συμμετείχαν 20 χριστιανοί και 30 μουσουλμάνοι και αναγνώσθηκαν οι 14 βασικές διατάξεις του Οργανικού Νόμου.[370] Μετά προχώρησε στην ψήφιση του Οργανικού Νόμου, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 3 Φεβρουαρίου 1868. Με τις διατάξεις του νόμου αυτού παραχωρήθηκαν υποτυπώδη προνόμια στους χριστιανούς κατοίκους και ρυθμίστηκαν θέματα απονομής δικαιοσύνης στην Κρήτη. Η κυριότερη αναθεώρηση αφορούσε στον Κυβερνήτη του νησιού, του οποίου οι σύμβουλοι θα προέρχονταν από όλες τις περιοχές της Κρήτης.[371] Σύντομα όμως οι Μεγάλες Δυνάμεις διαπίστωσαν ότι τα αποτελέσματα από την εφαρμογή των μέτρων του Οργανικού Νόμου δεν ήταν αυτά τα οποία προσδοκούσαν, αυτά δηλαδή τα οποία θα οδηγούσαν στον κατευνασμό της κατάστασης που επικρατούσε στο νησί. Παρά όμως τις προσπάθειες της Υψηλής Πύλης να παρουσιάσει τον Οργανικό Νόμο ως απόδειξη καλής θέλησης και παραχώρησης προνομίων στους χριστιανούς, ο νόμος αυτός δεν αποτελούσε παρά μία ακόμα αδικία σε βάρος του χριστιανικού στοιχείου του νησιού, αν αναλογιστεί κανείς ότι πουθενά για παράδειγμα δεν γινόταν αναφορά στα ατομικά δικαιώματα ή άλλες ελευθερίες. Ο Οργανικός Νόμος ίσχυσε για μία δεκαετία, μέχρι την επόμενη επανάσταση του 1878, όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν.

Η επόμενη προσπάθεια για τη λύση του Κρητικού Ζητήματος έγινε το 1878, ως επακόλουθο του Ρώσο-Τουρκικού πολέμου. Η νίκη της Ρωσίας επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε άμεσες επιπτώσεις στην εξέλιξη του Κρητικού Ζητήματος. Στη

---

[369] Ibid, σελ. 276.

[370] Οι βασικές διατάξεις του νόμου ήταν: 1. Η Κρήτη αποτελούσε βιλαέτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Γενικός Διοικητής θα ήταν μουσουλμάνος, τον οποίο θα διόριζε ο σουλτάνος. 2. Το νησί διαιρέθηκε σε πέντε διοικήσεις και είκοσι επαρχίες. 3. Στην κεντρική και στις επαρχιακές διοικήσεις μπορούσαν να διορίζονται και χριστιανοί υπάλληλοι. 4. Στη σύνθεση των δικαστηρίων θα μετείχαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι, ενώ αιρετοί σύμβουλοι θα μετείχαν στο κεντρικό συμβούλιο της Γενικής Διοίκησης και στα διοικητικά συμβούλια των νομών και των επαρχιών. 5. Αναγνωρίστηκε η ισοτιμία των δύο γλωσσών. 6. Θεσμοθετήθηκαν φορολογικές ελαφρύνσεις. Βλέπε σχετικά: Ibid, σελ. 276-277.

[371] Verosta, S., *Kollektivaktionen der Mächte des Europäischen Konzerts 1886-1914*, Wien, 1988, σελ. 35

Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878), το Άρθρο 15 υποχρέωνε την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε πλήρη εφαρμογή του Οργανικού Νόμου του 1868.[372] Λίγους μήνες αργότερα, στο Συνέδριο του Βερολίνου, εξετάσθηκε το ενδεχόμενο προσάρτησης της Κρήτης στην Ελλάδα, αντί της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Οι ελπίδες των Κριτών για ένωση με την Ελλάδα συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης στις 14 Ιουνίου 1878. Ο Bismarck είπε χαρακτηριστικά: «*Στη συνεδρίαση του ευρωπαϊκού Συνεδρίου (...), το οποίο θα αποφασίσει για το μέλλον των χριστιανών της Ανατολής (...), εμείς σπεύδουμε έτσι ώστε οι αντιπρόσωποι των χριστιανικών Μεγάλων Δυνάμεων να υποβάλλουν περιγραφή της κατάστασης του κρητικού Λαού (...). Από αυτή την περιγραφή ελπίζουμε ότι τα μέλη του Συνεδρίου θα πεισθούν ότι ο κρητικός Λαός θα απολαμβάνει ένα ήσυχο και ευτυχισμένο μέλλον, χωρίς την εκπλήρωση της επιθυμίας του, της ένωσης δηλαδή του νησιού με την ελεύθερη Ελλάδα (...).*»[373] Ο Bismarck με αυτά τα λόγια υπογραμμίζει τη θέση της Γερμανίας, σύμφωνα με την οποία αποκλειόταν η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και αυτή τη θέση θέλει να περάσει και στους άλλους συνέδρους. Με τη δήλωση αυτή θέτει το ζήτημα της αυτονομίας του νησιού. Στις 31 Ιουνίου οι σύνεδροι του Βερολίνου πίστευαν ότι μέσω της αυτονομίας του νησιού είχαν βρει μία λύση στο Κρητικό Ζήτημα. Σύμφωνα με το Άρθρο 23 της Συνθήκης η Πύλη αναλάμβανε την υποχρέωση να εφαρμόσει πιστά τον Οργανικό Νόμο του 1868, επιφέροντας τις αναγκαίες τροποποιήσεις, χωρίς όμως αυτή τη φορά να γίνεται αναφορά στην υποχρέωση της να λάβει υπόψη της τις επιθυμίες του πληθυσμού του νησιού, όπως γινόταν στο άρθρο 10 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.[374]

---

[372] Σύμφωνα με τον Stoecker το Άρθρο 10 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, όριζε ότι: «*Η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε να εφαρμόσει στη νήσο Κρήτη τον Οργανικό Νόμο του 1868 και να λάβει υπόψη της τις επιθυμίες των κατοίκων του νησιού. Ένας ανάλογος διακανονισμός, ο οποίος προσαρμόστηκε στις τοπικές ανάγκες, έγινε και για την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και τα άλλα μέρη της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, μέρη για τα οποία δεν προβλέπεται μία ιδιαίτερη οργάνωση μέσω αυτής της συνθήκης. Συστήθηκαν ειδικές επιτροπές, στις οποίες έλαβε μέρος ο τοπικός πληθυσμός, προκειμένου να επεξεργαστούν τις λεπτομέρειες του νέου διακανονισμού. Το αποτέλεσμα αυτών των εργασιών θα εξεταστεί από την Υψηλή Πύλη σε συνεργασία με την αυτοκρατορική Κυβέρνηση της Ρωσίας, προτού τεθεί σε εφαρμογή*». Βλέπε σχετικά: Stoecker, H. (Hg.), Handbuch der Verträge 1871-1964, Berlin 1968, σελ. 43.

[373] Nikolopoulos, D., Die Völkerrechts-historische Entwicklung Kretas, Διπλωματική Εργασία, Wien 1966, σελ. 66.

[374] Κωφός, Ι., *ό. π.*, σελ. 349

Μετά τη λήξη του Συνεδρίου του Βερολίνου η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα ήταν πλέον ανέφικτη. Η αγγλική διπλωματία, αφού είχε πετύχει την κατοχή και τη διοίκηση της Κύπρου με την υπογραφή μυστικής συμφωνίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις 23 Μαΐου, κινήθηκε γρήγορα για να πετύχει την ειρήνευση στην Κρήτη. Ο Άγγλος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Henry A. Layard «*έπειθε χωρίς δυσκολία την Πύλη να αναστείλει τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των επαναστατών.*» [375] Παράλληλα, ο Άγγλος πρόξενος στο Χανιά Thomas Sandwith βολιδοσκοπούσε τους χριστιανούς για το σύστημα διακυβέρνησης του νησιού. Οι εκπρόσωποι των Κρητών πρότειναν δύο λύσεις: να ανακηρυχθεί η Κρήτη ηγεμονία ή σε περίπτωση που αυτό δεν γινόταν αποδεκτό να τροποποιηθεί ο Οργανικός Νόμος του 1868 κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζει τα δικαιώματα της πλειοψηφίας. Η Πύλη δέχτηκε τελικά τη δεύτερη πρόταση. Μέσα Αυγούστου οι απεσταλμένοι της Οθωμανικής Κυβέρνησης στρατηγός Μουχτάρ πασάς και Σελίμ εφέντης, μαζί με το γενικό διοικητή του νησιού Κωστάκη Αδοσσίφη πασά, συναντήθηκαν με εκπροσώπους των χριστιανών για την τροποποίηση του Οργανικού Νόμου. Στις 23 Οκτώβριου 1878[376] καταρτίστηκε και υπογράφηκε ένα νέο κείμενο, γνωστό ως σύμβαση της Χαλέπας, στο ομώνυμο μέρος, ένα προάστιο των Χανίων, [377] που επικυρώθηκε αμέσως με σουλτανικό διάταγμα. Σύμφωνα με αυτή τη σύμβαση επικυρώνονταν τα προηγούμενα προνόμια και ευρύνονταν τα δικαιώματα των χριστιανών. Επίσης προβλεπόταν η ανάθεση της γενικής διοίκησης σε χριστιανό διοικητή. Αρχές Νοεμβρίου του ίδιου έτους διορίσθηκε ως γενικός διοικητής της Κρήτης ο Αλ. Καραθεοδωρής, τον οποίο διαδέχθηκε το Δεκέμβριο του ίδιου έτους ο Ιωάννης Φωτιάδης.[378] Όμως παρά το γεγονός ότι η

---

[375] *Ibid*, σελ. 357

[376] Sax, C., *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Wien 1913, σελ. 449,

[377] Τα κυριότερα άρθρα της συνθήκης αναφέρονται στο παράρτημα. Βλέπε σχετικά: Παράρτημα, Συνθήκες: Συνθήκη της Χαλέπας. Κυριότερα άρθρα, σελ. 256 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[378] Διαμαντούρου, Ι., *Η ζωή και η δράση των υπόδουλων Ελλήνων 1833-1881. Κρήτη*, στο Κεφάλαιο: Ο υπόδουλος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 408. Οι πέντε χριστιανοί Διοικητές ήταν οι εξής: Κωστής Αδοσίδης (Μάιος 1877, πριν από τη Χαλέπα, έως το Νοέμβριο του 1878), Αλέξανδρος Καραθεοδωρής (Νοέμβριος 1878 έως τέλη Νοεμβρίου, που κλήθηκε να αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών), Ιωάννης Φωτιάδης (Δεκέμβριος 1878 έως Μάιο 1885), Ιωάννης Σάββας (Μάιος 1885 έως Φεβρουάριο 1887) και Κωνσταντίνος Ανθόπουλος (Φεβρουάριος 1887 έως Μάιο 1888). Βλέπε σχετικά: Γιαννουλόπουλος, Γ. Ν., *Η ευγενής μας τύφλωσις...*

σύμβαση της Χαλέπας απέφερε θεωρητικά στο νησί μία αυτόνομη κυβέρνηση, δεν εξάλειψε τη βία των τουρκικών στρατιωτικών κυβερνητών. Οι τελευταίοι είχαν τη δυνατότητα να ακυρώσουν αποφάσεις της διοίκησης. Πόσο αναποτελεσματική ήταν αυτή η αυτονομία για τους χριστιανούς του νησιού φαίνεται από το γεγονός ότι στο χρονικό διάστημα 1878-1888 δεν τέθηκε καμία απόφαση της διοίκησης σε ισχύ, η οποία να ήταν ενάντια στους μουσουλμάνους.

Εκτός από τις αλλαγές στο Κρητικό Ζήτημα, οι αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου επέφεραν αλλαγές και στην εξωτερική πολιτική της Ιταλίας. Η Βρετανία αυξάνει την παρουσία της στη Μεσόγειο με τη διοίκηση και την κατοχή της Κύπρου, η Γαλλία μπορεί να επεκταθεί στη Βόρεια Αφρική, η Αυστρο-Ουγγαρία ελέγχει την Αδριατική μέσω της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και η Ελλάδα προσαρτά τη Θεσσαλία. Η Τριπλή Συμμαχία με τη Γερμανία, την Αυστρο-Ουγγαρία και την Ιταλία, αλλά και οι δύο μεσογειακές συμφωνίες [379] εισάγουν την Ιταλία στις ευρωπαϊκές και πιο συγκεκριμένα στις Δυνάμεις της Μεσογείου. Παρά το γεγονός ότι και οι δύο συμφωνίες παραμένουν μυστικές χρησιμεύουν ως σαφής δήλωση των προθέσεων της Ιταλίας να θεσπίσει απαιτήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, γεγονός το οποίο τα άλλα Κράτη που συνυπογράφουν αναγνωρίζουν με την υπογραφή τους. Στην αναζήτηση της υπεροχής της στη Μεσόγειο η Ιταλία φαίνεται να δείχνει την προτίμησή της στην Ανατολική Μεσόγειο, μια περιοχή με περισσότερες ευκαιρίες και ιταλικές κοινότητες από ότι στο δυτικό τμήμα αυτής της Θάλασσας, όπου η παρουσία της Γαλλίας και της Ισπανίας είναι προφανής. Από την άλλη πλευρά η Μικρά Ασία αλλά και η Ανατολική Μεσόγειος είναι περιοχές που περιλαμβάνονται στην Ελληνική

Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σελ. 141.

[379] Οι δύο μεσογειακές συμφωνίες υπογράφηκαν το 1887. Η πρώτη συμφωνία μεταξύ της Ιταλίας και της Βρετανίας, προβλέπει τη διατήρηση του status quo στην περιοχή της Μεσογείου και αφορά στο Αιγαίο, στη Βουλγαρία, στη Μικρά Ασία και στα Στενά. Η δεύτερη είναι μια συνθήκη μεταξύ Βρετανίας, Ιταλίας και Αυστρίας-Ουγγαρίας και αφορά στην πρόληψη της Τουρκίας από την εκχώρηση των δικαιωμάτων της στα Βαλκάνια και τη Μ. Ανατολή. Βλέπε σχετικά, Παπαστράτης, Πρ., *Megali Idea and Mare Nostrum. Aspects of Greek and Italian Nationalism*, στο: Petricioli (ed.), M., L' Europe méditerranée, Mediterranean Europe, P.I.E. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2008, σελ. 82.

Μεγάλη Ιδέα.[380] Στο πλαίσιο αυτό η Ελλάδα αγωνίζεται για τον εκσυγχρονισμό του κράτους και της οικονομίας, ενώ η Ιταλία ακολουθεί τη μεσογειακή της πολιτική, όπως φαίνεται στις σελίδες που ακολουθούν.

Την ίδια περίοδο, η Γερμανία ακολουθούσε ένα παιχνίδι ισορροπιών, ελέγχου και επικράτησης έναντι των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων υπογράφοντας τριμελής συμφωνίες. Στο πλαίσιο αυτό υπογράφηκε στις 18 Ιουνίου 1881 η συμμαχία των τριών Αυτοκρατόρων (Dreikaiserbund), μία μυστική συμφωνία μεταξύ της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Ρωσίας. Τα συμβαλλόμενα μέρη υποχρεώθηκαν να τηρήσουν ουδετερότητα σε περίπτωση ανάμειξης ενός μέλους σε σύρραξη για τα επόμενα τρία έτη. Είναι γενικά αποδεκτό ότι στόχος ήταν ο ειρηνικός διακανονισμός των εδαφικών τους διαφορών. Όσον αφορά στις δραστηριότητες τους στη Βαλκανική με την υπογραφή της συμμαχίας συμφώνησαν να συμβουλεύονται το ένα Κράτος το άλλο. Η συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων, που θεωρούνταν από τον Bismarck αναγκαία για την υλοποίηση των στόχων του, αντικατέστησε τη συμφωνία των τριών Αυτοκρατόρων (Dreikaiserabkommen) του 1873 μεταξύ Ρωσίας, Γερμανίας και Αυστρο-Ουγγαρίας. Αφορούσε στην προσπάθεια του Bismarck να οργανώσει μία καινούργια συμμαχία μετά το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Στο Συνέδριο του Βερολίνου η Ρωσία ήταν δυσαρεστημένη με την πολιτική της Γερμανίας, η οποία αρνήθηκε να υποστηρίξει τα ρωσικά αιτήματα, γεγονός το οποίο οδήγησε στην αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Η Ρωσία αισθανόταν όλο και πιο απομονωμένη από τους συμμάχους της. Ο Bismarck θεώρησε ότι η απομόνωση αυτή της Ρωσίας αποτελούσε κίνδυνο για την ασφάλεια της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, στο πλαίσιο της πολιτικής που ακολουθούσε και συγκεκριμένα της απομόνωσης της Γαλλίας, προκειμένου να εξασφαλίσει τα σύνορά του από τη Δύση. Ως αποτέλεσμα ο Bismarck άσκησε πολιτική και οικονομική πίεση στη Ρωσία, προκειμένου να την οδηγήσει στην υπογραφή μίας νέας συμφωνίας, τονίζοντας τον κίνδυνο της πολιτικής της απομόνωσης στην Ευρώπη. Στην πραγματικότητα οι

[380] Παπαστράτης, Πρ., *ό. π.*, σελ. 82-83.

σχέσεις της Ρωσίας με τη Γαλλία και την Αγγλία ήταν σημαντικά επιβαρυμένες μετά την αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και η μόνη διέξοδος γι'αυτήν φαίνονταν να είναι η εκ νέου συμμαχία με τη Γερμανική Αυτοκρατορία και την Αυστρο-Ουγγαρία. Με τη συμμαχία των τριών Αυτοκρατόρων μπορούσε η Γερμανική Αυτοκρατορία να είναι σίγουρη για την τήρηση ουδετερότητας της Αυστρο-Ουγγαρίας σε περίπτωση ξεσπάσματος γαλλο-γερμανικού πολέμου, όπως η Ρωσία από την άλλη πλευρά μπορούσε να υπολογίζει στη γερμανική και αυστρο-ουγγρική ουδετερότητα σε περίπτωση σύρραξης με την Αγγλία ή την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[381]

6.2 Η επανάσταση του 1889 και οι συνέπειες της

Τη δεκαετία του 1880 ιδρύθηκαν στην Κρήτη δύο μεγάλα κόμματα, που όξυναν τα πολιτικά πάθη, γεγονός το οποίο είχε επιπτώσεις στην εσωτερική ενότητα του χριστιανικού στοιχείου. Οι Κρητικοί είχαν χωριστεί σε δύο ομάδες, τους «φιλελεύθερους» και τους «συντηρητικούς». Επικεφαλής του κόμματος των φιλελευθέρων ήταν ο Αντ. Μιχελιδάκης και του κόμματος των συντηρητικών, ο Νικ. Σταυράκης.[382] Στις 2 Απριλίου 1889 προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη πληρεξουσίων για τη Γενική Συνέλευση. Στις εκλογές αυτές νίκησε το κόμμα των φιλελευθέρων, εξασφαλίζοντας καθαρή πλειοψηφία.[383] Στη Γενική Συνέλευση στις 6 Μαΐου πέντε βουλευτές του συντηρητικού κόμματος κατέθεσαν σχέδιο ψηφίσματος, με το οποίο ζητούσαν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και στη συνέχεια, μαζί με τους υπόλοιπους βουλευτές του κόμματός τους, αποχώρησαν, με αποτέλεσμα να

[381] V. Ullrich, *ό. π.*, σελ. 88/92.
[382] Οι συντηρητικοί αποκαλούσαν τους αντιπάλους τους «κόμμα των ξυπόλητων», ενώ οι φιλελεύθεροι χαρακτήριζαν τους αντιπάλους τους «κόμμα των καραβανάδων». Βλέπε σχετικά: Πικρός, Ι., *Οι εξελίξεις στην Κρήτη από τη σύμβαση της Χαλέπας ως τις αρχές του 1897*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 102.
[383] Σύμφωνα με τον Ι. Πικρό, οι συντηρητικοί έβγαλαν 11 βουλευτές, ενώ οι φιλελεύθεροι 38-40. Βλέπε σχετικά: *Ibid.*

διαλυθεί η Συνέλευση. Άρχισαν να οργανώνουν ένοπλες συναθροίσεις και να προβαίνουν σε προκλητικές ενέργειες. Ζητούσαν την απομάκρυνση του γενικού διοικητή της Κρήτης Ν. Σαρτίνσκυ, ελληνοπολωνικής καταγωγής, ο οποίος το Μάιο του 1888 είχε αντικαταστήσει τον Κ. Ανθόπουλο,[384] τη διεξαγωγή εκλογών για την ανάδειξη συντακτικής συνέλευσης που θα μετέβαλε το πολίτευμα, ενώ παράλληλα ζήτησαν από τον Έλληνα πρόξενο Γρυπάρη να σταματήσει η Ελλάδα να αναμιγνύεται στα εσωτερικά της Κρήτης. Η Πύλη έσπευσε να εκμεταλλευτεί τα γεγονότα, προκειμένου να εφαρμόσει τα σχέδια της και συγκεκριμένα την κατάργηση των προνομίων των χριστιανών. Στις 31 Ιουλίου 1889 ο Σακίρ πασάς[385] αντικαθιστά τον Ν. Σαρτίνσκυ πασά, αλλά οι συναθροίσεις, όπως και οι ένοπλες ομάδες δεν διαλύθηκαν. Στις 12 Αυγούστου κηρύχθηκε στο νησί στρατιωτικός νόμος.

Η νέα κρίση του Κρητικού Ζητήματος θα γεννήσει νέες ελπίδες για την επέκταση του ελληνικού βασιλείου και της ένωσης του με την Κρήτη, στο πλαίσιο της υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας. Ο Τρικούπης από την αρχή της κρίσης τήρησε μετριοπαθή στάση, πιστεύοντας ότι θα βρισκόταν τρόπος να διευθυτηθεί το ζήτημα ειρηνικά και για το λόγο αυτό προσπάθησε να εμποδίσει την επαναστατική κίνηση «*απαγόρευσε την εξαγωγή όπλων και πολεμοφοδίων, ακόμα και μετά την κατάργηση των προνομίων και παρέλαβε χρήματα που ήταν κατατεθειμένα στην Εθνική Τράπεζα υπέρ του Κρητικού αγώνα, για να μην χρησιμοποιηθούν προς ενίσχυση των αγωνιζομένων.*»[386]

Μετά την αποτυχημένη επανάσταση, η Υψηλή Πύλη ενέκρινε στις 7 Δεκεμβρίου 1889, με φιρμάνι μία νέα συνταγματική διάταξη, σύμφωνα με την οποία καταργούνταν τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί με τη σύμβαση της Χαλέπας. Με την κίνηση αυτή η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραβίαζε το Άρθρο 23 του διακανονισμού του Συνεδρίου του Βερολίνου. Το φιρμάνι επέφερε πολλές αλλαγές για τους χριστιανούς κατοίκους του νησιού προς το χειρότερο. Σύμφωνα με αυτό η παραμονή του γενικού

[384] Γιαννουλόπουλος, Γ. Ν., *ό. π.*, σελ. 141.
[385] C. Sax, *ό. π.*, σελ. 498.
[386] Πικρός, *ό. π.*, σελ. 106

διοικητή θα είχε αόριστη διάρκεια, και όχι τακτή θητεία πέντε ετών, όπως όριζε η σύμβαση της Χαλέπας. Συνεπώς η Πύλη μπορούσε να αλλάζει διοικητή όποτε αυτή θεωρούσε αναγκαίο, χωρίς χρονικές δεσμεύσεις. Επιπλέον οι πληρεξούσιοι στη γενική συνέλευση θα εκλέγονταν από σώμα εκλεκτόρων και όχι από το λαό.[387] Οι υπόλοιποι κανονισμοί αφορούσαν στην οργάνωση και στη σύνθεση των δικαστηρίων του νησιού, όπως επίσης και στην οργάνωση της χωροφυλακής, όπου στη θέση των αξιωματικών της χωροφυλακής δεν θα γίνονταν δεκτοί χριστιανοί. Επιπλέον το φιρμάνι επέφερε αλλαγές σε οικονομικά θέματα και στην επιβολή καινούργιων φόρων. Το 1890 διεξήχθησαν εκλογές για την ανάδειξη νέας συνέλευσης. Οι χριστιανοί αντιδρώντας στο φιρμάνι απήχαν με αποτέλεσμα η συνέλευση να συγκροτηθεί μόνο από Τουρκοκρητικούς, ενώ τη διοίκηση του νησιού ανέλαβε ο Τζεβέτ πασάς.[388] Η τετραετία 1890 - 1894 που ακολούθησε μετά την κατάργηση των προνομίων των χριστιανών ήταν περίοδος αναστάτωσης, απογοήτευσης και διωγμού του χριστιανικού στοιχείου στο νησί. Τα γεγονότα που ακολούθησαν σε συνδυασμό με τις βιαιότητες που διαδραματίστηκαν εναντίον των χριστιανών στο νησί προκάλεσαν οργή και αγανάκτηση στην Αθήνα.

Ήδη από το Μάιο του 1894 είχε ιδρυθεί στην Ελλάδα η Εθνική Εταιρεία,[389] η οποία το 1895 έλεγχε σεβαστό κομμάτι των μέσων ενημέρωσης της χώρας, είχε αρχίσει να

---

[387] Nikolopoulos, D., *ό. π.*, σελ. 64 κ.εξ.

[388] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 106.

[389] Το όνομα Εθνική Εταιρεία έφερε μυστική οργάνωση, κυρίως από στρατιωτικούς, που συστάθηκε στην Αθήνα τον Μάιο του 1894, (κατ΄ άλλους από 15 χαμηλόβαθμους αξιωματικούς στις 12 Νοεμβρίου του 1894 με την απλή επωνυμία "εταιρεία" όπου και στις 4 Σεπτεμβρίου του 1895 τροποποιήθηκε το καταστατικό της και μετονομάσθηκε σε "Εθνική Εταιρεία"), με κύριο σκοπό την αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος, την επαγρύπνηση επί των συμφερόντων των αλύτρωτων Ελλήνων με στόχο την προπαρασκευή της απελευθέρωσής των.
Αν και ο αρχικός πυρήνας της «Εθνικής Εταιρείας» συγκροτήθηκε από δυσαρεστημένους κατώτερους αξιωματικούς, όπως προαναφέρθηκε, στο καταστατικό του 1896 (άρθρο 3) οι αποκλεισμοί αίρονται και τα μέλη της στρατολογούνται πλέον από «τα άριστα στοιχεία πάσης τάξεως του απανταχού Ελληνικού». Η μεταβολή αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση των μελών της «Εθνικής Εταιρείας», τα οποία σε χρονικό διάστημα έξι μόλις μηνών έφθασαν από 60 σε 3.185. Η κοινωνική σύνθεση των μελών της «Εθνικής Εταιρείας» περιλάμβανε πολιτικούς, όπως οι Σ. Στάης, Γ. Φιλάρετος, Δ. Στεφάνου, Κ. Εσλιν και Α. Ρωμάνος, πανεπιστημιακούς δασκάλους, όπως οι Σπ. Λάμπρος, Ν. Πολίτης και Γ. Χατζηδάκις και Γ. Σωτηριάδης, ανώτερους κληρικούς, πλούσιους αστούς της Ομογένειας, εξέχοντες νομικούς και δικαστικούς, στρατιωτικούς όπως οι Παύλος Μελάς, Κ. Μαζαράκης-Αινιάν, Λ. Παρασκευόπουλος, Ι. Μεταξάς και Π. Δαγκλής, δημοσιογράφους, όπως ο Οδ. Ιάλεμος και σημαντικούς λογοτέχνες, όπως οι Δ. Βικέλας, Κ. Παλαμάς, Εμμ. Λυκούδης, Γ. Δροσίνης, Γ. Σουρής, Α. Καρκαβίτσας και Γρ. Ξενόπουλος.

κατευθύνει την κοινή γνώμη καθώς επίσης και να οργανώνει διαδηλώσεις, με στόχο να ασκήσει πίεση στην Κυβέρνηση προς όφελος της επανάστασης στην Κρήτη.[390] Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η Εθνική Εταιρεία δεν δυσκολεύτηκε να κινητοποιήσει την κοινή γνώμη στην Αθήνα, εφόσον τα πολιτικά και κυρίως τα οικονομικά προβλήματα που ταλαιπωρούσαν τη χώρα μετά την πτώχευση του 1893, είχαν δημιουργήσει κλίμα δυσαρέσκειας απέναντι όχι μόνο στην Κυβέρνηση, αλλά και στο Γεώργιο. Παρ'όλα αυτά η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα παρέμεινε ένας από τους βασικούς στόχους της Μεγάλης Ιδέας.[391] Η Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη γνωρίζοντας ότι η οικονομική κατάσταση της χώρας δεν της επέτρεπε να υποστηρίξει την επανάσταση στην Κρήτη, στράφηκε για βοήθεια προς τις Μεγάλες Δυνάμεις ώστε το συντομότερο δυνατόν να βρεθεί λύση στο ζήτημα της Κρήτης. Οι Κυβερνήσεις της Ρωσίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας αρνήθηκαν[392] με το πρόσχημα ότι δεν τους το επιτρέπει η συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων. Η Γερμανία αρνήθηκε αρχικά οποιαδήποτε ανάμειξη.[393] Όμως το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών άλλαξε πολιτική βλέποντας ότι τόσο το Λονδίνο, όσο και η Αγία Πετρούπολη και η Βιέννη ήταν πρόθυμες να επέμβουν για την εύρεση λύσης του προβλήματος.[394]

Τα μεσάνυκτα της 28ης Μαρτίου του 1897 ένα σώμα 2.600 άτακτων που εξόπλισε αυτή η οργάνωση διέσχισαν την ελληνοτουρκική μεθόριο και επιτέθηκαν κατά των τουρκικών θέσεων προσφέροντας έτσι στις τουρκικές μεραρχίες την αφορμή για την κήρυξη του πολέμου.
Η αποτυχία όμως και η υποχώρηση που ακολούθησαν, ή καταστροφή όπως χαρακτηρίζεται, υπήρξαν αρκετά όχι μόνο να μειώσουν το γόητρο της Εθνικής Εταιρείας, η οποία και θεωρήθηκε ως ο κύριος αίτιος του ατυχούς εκείνου πολέμου, αλλά και να καταστεί ο "αποδιοπομπαίος τράγος" με αποτέλεσμα το κύρος της να καταρρακωθεί. Ο καταμερισμός των ευθυνών της ανατέθηκε σε ανακριτική επιτροπή της Βουλής, η οποία όμως λόγω διάλυσης του σώματος δεν έφερε σε πέρας τη αποστολή της (με πιθανό λόγο τον μεγάλο αριθμό εμπλοκής πολιτικών προσώπων).
Η Εθνική Εταιρεία διαλύθηκε το 1899 αφού παρέδωσε, στη «Σκοπευτική Εταιρεία», όλο το υπό κατοχή πολεμικό υλικό που κατείχε καθώς και το ποσόν των 300.000 δραχμών από την περιουσία που παρουσίασε ότι διέθετε. Βλέπε σχετικά: Γιαννουλόπουλος, Γ.Ν., *ό. π.*, σελ. 23 κ.εξ.

[390] Η Εθνική Εταιρεία χρησιμοποιούσε το Κρητικό Ζήτημα για να τονίσει το πόσο απαραίτητη μέριμνα του έθνους θα έπρεπε να είναι η πολεμική του προπαρασκευή. Περισσότερο έβλεπε την Κρήτη ως αντιπερισπασμό για την προετοιμαζόμενη εισβολή Ελλήνων ανταρτών στη Μακεδονία και στη συνέχεια για τις επόμενες κινήσεις στο μακεδονικό μέτωπο. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 152-153.

[391] Λούβη, Λ., *ό. π.*, σελ. 307.

[392] Jerussalimski, A.S., *Die Außenpolitik und die Diplomatie des deutschen Imperialismus Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1954, σελ. 355.

[393] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Berlin 1927, Τόμος 12.1, No. 2992, σελ. 153/4

[394] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 2992, σελ. 154. Βλέπε επίσης: No. 2994 σελ. 155 και No. 3000 σελ. 157/8.

Στο μεταξύ στην Κρήτη συνεχίζονταν οι βιαιότητες εναντίον των χριστιανών. Σύμφωνα με τον πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά Σπ. Δενδρινό: «*οι μουσουλμάνοι της Κρήτης, που δεν έχουν κανέναν λόγο, όπως οι ομόθρησκοί τους στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες επαρχίες της οθωμανικής αυτοκρατορίας να αποσιωπούν τα εκδικητικά τους αισθήματα, εκφράζουν απερίφραστα τη γνώμη τους πάνω στη συμπεριφορά και την ακολουθούμενη από τον ηγεμόνα τους πολιτική και δεν φοβούνται ακόμα και να κατηγορήσουν ανοικτά τους Οθωμανούς κρατικούς αξιωματούχους σαν προδότες απέναντι στο τουρκικό έθνος.*»[395] Ο Μαχμούτ πασάς, μάλιστα ανέθεσε στον Τουρκαλβανό διοικητή της δημόσιας ασφάλειας Εμίν μπέη να συστήσει μία ομάδα εκτελεστών, η οποία προέβη σε δολοφονίες χριστιανών και στη δημιουργία κλίματος ανασφάλειας και φόβου. Το Σεπτέμβριο του 1895 οργανώθηκε η «Μεταπολιτευτική Επανάσταση», [396] η οποία ξεκίνησε με την υπογραφή ενός υπομνήματος, που υποβλήθηκε στους πρόξενους των Μεγάλων Δυνάμεων και της Ελλάδας. Ο Μανούσος Κούνδουρος[397] συνέταξε το κείμενο, που έφερε τον τίτλο: «*Υπόμνημα εκδοθέν και υπογραφέν την 3ην Σεπτεμβρίου εν Κλίματι και την 10ην Σεπτ. 1895 εν Κράπη προς τους κ.κ. εν Χανίοις Προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων και της Ελλάδος*» και με αυτό επεδίωκαν μερική αυτονομία και όχι την ένωση με την Ελλάδα, εφόσον κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό στην παρούσα φάση. [398] Η πράξη αυτή θεωρήθηκε από το Γενικό Διοικητή Αλ. Καραθεοδωρή ως επαναστατική ενέργεια και διέταξε τη σύλληψη των μελών της Επιτροπή της «Μεταπολίτευσης». Ξεκίνησαν νέες πολεμικές επιχειρήσεις με αποκορύφωμα την πολιορκία του Βάμου (4 – 18 Μαΐου 1896) και τις σφαγές των χριστιανών στα Χανιά (11 Μαΐου). Μετά από αυτές τις

[395] Όπως παραπέμπεται από τον: Πικρό Ι., *ό. π.*, σελ.. 109.
[396] *Ibid*, σελ.. 109.
[397] Το 1890 ο Μ. Κούνδουρος διορίστηκε δικαστής στο Βάμο της επαρχίας Αποκόρωνα. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ.. 106-107.
[398] Το υπόμνημα αποτελούνταν από 50 άρθρα, τα οποία αναφέρονταν στη Νομοθετική και στην Εκτελεστική Εξουσία, που θα έπρεπε να ανατεθεί σε κυβερνήτη, ο οποίος θα διοριζόταν από το σουλτάνο με πενταετή θητεία χωρίς να έχει το δικαίωμα να τον παύσει ή να τον αντικαταστήσει, αλλά θα ήταν του ίδιου θρησκεύματος με αυτό της πλειοψηφίας του κρητικού λαού. Επιπλέον γινόταν αναφορά στα οικονομικά, σύμφωνα με τα οποία η Κρήτη είχε την υποχρέωση να πληρώνει το ποσό των 15.000 λιρών Τουρκίας ως ετήσιο φόρο υποτέλειας. Πέρα όμως από αυτό η Κρήτη αποκτούσε πλήρη ελευθερία όσον αφορά στη διαχείριση και διάθεση των δημόσιων της προσόδων. Στη χωροφυλακή μπορούσαν να διορίζονται χριστιανοί και μουσουλμάνοι, σύμφωνα με την αναλογία του νησιού. Τέλος γινόταν λόγος και στη δικαιοδοτική εξουσία. Βλέπε σχετικά: *Ibid.* σελ.. 106-107.

εξελίξεις οι πρόξενοι των Δυνάμεων ζήτησαν από τις κυβερνήσεις τους, την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Ρωσία, την Ιταλία και την Αυστρία, να στείλουν πολεμικά πλοία, ένα από κάθε Δύναμη. Στα Χανιά κατέπλευσαν πλοία προκειμένου να προστατεύσουν τους ξένους υπηκόους ή να τους μεταφέρουν στα πολεμικά εάν παρουσιαζόταν ανάγκη. Οι σφαγές στα Χανιά προκάλεσαν αγανάκτηση στην Αθήνα, η ελληνική κυβέρνηση όμως αρκέστηκε να ζητήσει από τις Μεγάλες Δυνάμεις να πιέσουν την Πύλη για επαναφορά της σύμβασης της Χαλέπας. Παράλληλα γενικός διοικητής και στρατιωτικός διοικητής της Κρήτης διορίζεται ο Αβδουλλάχ, ο οποίος έφθασε στην Κρήτη στις 17 Μαΐου και με ενωμένες τις οθωμανικές δυνάμεις άρχισε να προωθείται προς το Βάμο, όπου ο οθωμανικός στρατός λεηλάτησε σπίτια και πυρπόλησε το χωριό, θέτοντας τέλος στην πολιορκία του Βάμου. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν στην οργάνωση της «Γενικής Επαναστατικής των Κρητών Συνέλευσις», που διαδέχθηκε την «Κεντρική Επιτροπή της Μεταπολιτεύσεως Κρήτης» και την ανασύσταση της «Κεντρικής Επιτροπής των Κρητών» στην Αθήνα, με σκοπό την ενίσχυση του κρητικού αγώνα.[399]

6.3 Η κρίση του 1896 και η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων

Στην Ελλάδα η Κυβέρνηση Δηλιγιάννη ήταν αντίθετη με τη δράση της Εθνική Εταιρείας, βασικός σκοπός της οποίας ήταν η διενέργεια εράνων για αγορά οπλισμού, που προωθούσε μαζί με ένοπλες ομάδες σε περιοχές που έκρινε ότι η παρουσία τους ήταν αναγκαία και συγκεκριμένα στη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Κρήτη. Ο Δηλιγιάννης πίστευε ότι εάν κατάφερνε να διαλύσει την Εθνική Εταιρεία θα εξοικονομούσε αρκετό χρόνο έτσι ώστε να βρεθεί διπλωματική λύση στο φλέγον ζήτημα της Κρήτης. Όμως στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου, το οποίο πραγματοποιήθηκε αρχές Ιουνίου του 1896, δεν κατάφερε να ασκήσει πίεση

[399] *Ibid*, σελ.. 110-114.

προκειμένου η Εθνική Εταιρεία να σταματήσει να εμπλέκεται στο Κρητικό Ζήτημα.[400] Το Φεβρουάριο του 1897 όχι μόνο αναγκάστηκε να υποστηρίξει την Επανάσταση στην Κρήτη με όπλα και πυρομαχικά, αλλά και την ίδια την ένωση της Ελλάδος με το νησί, φοβούμενος ενδεχόμενη αντίδραση του στρατού ενάντια στην Κυβέρνηση και το βασιλιά.[401]

Ήδη από τις 19 Ιουνίου 1896 οι Υπουργοί Εξωτερικών της Αυστρο-Ουγγαρίας Agenor Graf Goluchowski και της Ρωσίας Aleksei Lobanow-Rostovski, σε συνάντησή τους συμφώνησαν ότι προκειμένου να λυθεί το Κρητικό Ζήτημα, οι Μεγάλες Δυνάμεις θα πρέπει να διαλέξουν χριστιανό Διοικητή για την Κρήτη, να εφαρμοστεί άμεσα η Σύμβαση της Χαλέπας του 1878 και να συμμετάσχει η Βουλή της Κρήτης στις διαπραγματεύσεις. Η Πύλη υποχώρησε, διορίζοντας διοικητή στην Κρήτη τον Γ. Βέροβιτς, αλλά διατήρησε τον Αβδουλλάχ στη θέση του στρατιωτικού διοικητή.[402] Η πρώτη αντίδραση του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών ήταν αρνητική στη συμφωνία των Goluchowski και Lobanow, στη συνέχεια όμως δεν αντέδρασε καθώς είδε ότι η Αγγλία και η Γαλλία ήταν πρόθυμες να υποστηρίξουν τη συμφωνία. Η επόμενη κίνηση των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν να συνεννοηθούν ώστε να ασκήσουν πίεση στην Ελλάδα να σταματήσει την υποστήριξη των επαναστατών στην Κρήτη. Στο πλαίσιο αυτό ο Γερμανός Καγκελάριος Chlodwig Carl Viktor Fürst zu Hohenlohe-Schillingsfürst επικοινώνησε στις 2 Ιουλίου 1896 με το Ρώσο Υπουργό Εξωτερικών Lobanow για να τον ενημερώσει ότι η Γερμανία ήταν έτοιμη να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες απέναντι στην Αθήνα, έτσι ώστε να εξαναγκάσει την Ελληνική Κυβέρνηση να σταματήσει να υποστηρίζει τους επαναστάτες της Κρήτης, εάν βέβαια είχε και τη σύμφωνη γνώμη της Κυβέρνησης της Ρωσίας.[403]

[400] Γιαννουλόπουλος, Γ.Ν., *ό. π.*, σελ. 156 κ.εξ.
[401] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3006, σελ. 160.
[402] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 115.
[403] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3018, σελ. 166/7.

Η θετική απάντηση του Lobanow στον Hohenlohe έδωσε το έναυσμα στο Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας να ξεκινήσει τη διαδικασία συντονισμού των Μεγάλων Δυνάμεων ενάντια στην Ελλάδα. Αρχικά μόνο η στάση της Αγγλίας, η οποία προσπαθούσε με κάθε τρόπο να σταθεί εμπόδιο στα πολιτικά σχέδια της Γερμανίας, φαινόταν να αποτελεί τροχοπέδη στην υλοποίηση του σχεδίου του Hohenlohe, επειδή θεωρούσε ότι οι καλές σχέσεις μεταξύ Γερμανίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν ικανές να της δημιουργήσουν πρόβλημα στα σχέδια της να υπερισχύσει στη Μέση Ανατολή. Μπροστά σε αυτό το ενδεχόμενο και στο πλαίσιο της πολιτικής της Kontinentalliga, σύμφωνα με την οποία η Γερμανία προσπαθούσε να δείξει ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ηπειρωτικής Ευρώπης ήταν σε θέση να δράσουν απομονώνοντας την Αγγλία, το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών επικοινώνησε με τον πρέσβη στην Αθήνα, Freiherr von Plessen, και του έδωσε εντολή να συμφωνήσει με τους πρεσβευτές της Ρωσίας, της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Ιταλίας στην Αθήνα, χωρίς να υπολογίσει τον πρέσβη της Αγγλίας, έτσι ώστε να πιέσουν την Ελληνική Κυβέρνηση να υποχωρήσει στο θέμα της Κρήτης και εάν χρειαστεί αναγκαίο να την απειλήσουν με πιθανό αποκλεισμό της Κρήτης.

Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία της Γερμανίας ενέτεινε τις επιμέρους αντιπαλότητες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Συγκεκριμένα ο Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρο-Ουγγαρίας, Goluchowski, δεν συμφώνησε με το σχέδιο του Hohenlohe, επειδή πίστευε ότι απώτερος στόχος της Ρωσικής Κυβέρνησης ήταν η εκμετάλλευση της κρίσης στην Κρήτη, έτσι ώστε σε δεδομένη στιγμή να θέσει υπό την κατοχή της την Κωνσταντινούπολη και τα Δαρδανέλια. Στηριζόμενος σε αυτή του την άποψη ο Goluchowski προσπάθησε να πείσει τον Άγγλο Πρωθυπουργό Salisbury, να ανανεώσουν το Μεσογειακό Σύμφωνο (*Mittelmeerentente*),[404] και έτσι να εμποδίσουν

[404] Το Μεσογειακό σύμφωνο (*Mittelmeerentente*) αφορούσε σε μία συμφωνία ανάμεσα στην Αυστρο-Ουγγαρία, την Αγγλία και την Ιταλία, η οποία υπεγράφη στις 22 Φεβρουαρίου 1887. Στόχος της Συμφωνίας αυτής ήταν η διατήρηση του status quo στη Μεσόγειο. Στην πραγματικότητα όμως οι συμμετέχουσες στη συμφωνία Δυνάμεις αποσκοπούσαν στην παρεμπόδιση της επέκτασης της Ρωσίας στα Βαλκάνια και τα Δαρδανέλια. Βλέπε σχετικά: Hildebrand, K., *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*, Stuttgart 1995, σελ.. 114 κ.εξ.. Βλέπε επίσης: Παπαστράτης, Πρ., *ό. π.*, σελ.. 82.

την ενδεχόμενη πραγμάτωση των σχεδίων της Ρωσίας. Στα μέσα Ιουλίου ο Salisbury εμφανίζεται έτοιμος να ακολουθήσει τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να τηρήσουν ενιαία στάση στην εξεύρεση βιώσιμης λύσης για το Κρητικό Ζήτημα. Ο Goluchowski υπό τη νέα τροπή των γεγονότων αναγκάζεται να επικοινωνήσει με το Hohelohe και να τον πληροφορήσει ότι η Αυστρο-Ουγγαρία θα ακολουθούσε την πολιτική που θα όριζαν οι Μεγάλες Δυνάμεις.[405]

Ο Hohenlohe έπρεπε ακόμα να αντιμετωπίσει και το τρίτο μέλος της Τριπλής Συμμαχίας (*Dreibund*),[406] την Ιταλία. Η Ιταλία ήταν δυσαρεστημένη με την πολιτική της Γερμανίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας απέναντι της, σχετικά με την άρνησή τους να την υποστηρίξουν στο θέμα της Αιθιοπίας, όταν ο αποικιοκρατικός στρατός της Ιταλίας ηττήθηκε το Μάρτιο του 1896.[407] Μετά τη δυσμενή αυτή εξέλιξη στην Αιθιοπία η Ιταλία είχε αρχίσει να απομακρύνεται από τους συμμάχους της και να στρέφεται προς τη Γαλλία και την Αγγλία, οι οποίες προσδοκούσε να την υποστηρίξουν στα πολιτικά της σχέδια στη Μεσόγειο. Η στάση αυτή της Ιταλίας εξόργισε τη Γερμανία και

---

[405] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3033, 181.

[406] Η Τριπλή Συμμαχία (*Dreibund*) αποτελούσε την εξέλιξη της Διπλής Συμμαχίας (*Zweibund*), μία αμυντική σύμβαση, η οποία υπεγράφη ανάμεσα στη Γερμανική Αυτοκρατορία και την Αυστρο-Ουγγαρία στις 7 Οκτωβρίου 1879. Στις 20 Μαΐου 1882 προσχώρησε στη Σύμβαση και η Ιταλία δημιουργώντας έτσι την Τριπλή Συμμαχία. Σύμφωνα με τη Σύμβαση τα μέλη της «συμμαχίας» υποχρεούνταν σε αμοιβαία στρατιωτική υποστήριξη: α. σε περίπτωση ταυτόχρονης επίθεσης δύο μελών των Μεγάλων Δυνάμεων και συγκεκριμένα της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας, έναντι μέλους της Τριπλής Συμμαχίας, ή β. στην περίπτωση που η Γαλλία ξεκινήσει χωρίς πρόκληση επίθεση εναντίον της Γερμανίας ή της Ιταλίας.
Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με επιθυμία της Ιταλίας προστέθηκε σχετική ρήτρα στη Σύμβαση, σύμφωνα με την οποία η Ιταλία είχε το δικαίωμα να αρνηθεί την παροχή στρατιωτικής βοήθειας, σε περίπτωση που η Αγγλία κήρυττε τον πόλεμο στη Γερμανία ή την Αυστρο-Ουγγαρία. Βλέπε σχετικά: Afflerbach, H., *Der Dreibund. Europäische Großmacht- & Allianpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien, Köln, Weimar, 2002, σελ. 37 κ.εξ.

[407] Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 20 ετών του 19ου αιώνα οι δυτικές χώρες της Ευρώπης απέκτησαν αποικίες στην Αφρική. Η Ιταλία κατάφερε να κατακτήσει την Ιταλική Σομαλία (σήμερα κομμάτι της Σομαλίας) και την Ερυθραία. Στη συνέχεια προσπάθησε να κατακτήσει την Αιθιοπία ώστε να ενώσει τις αποικίες της στο στρατηγικό κέρας της Αφρικής. Στην προσπάθειά τους να διακόψουν τον ανεφοδιασμό του στρατού του Αυτοκράτορα της Αιθιοπίας Menelik II., και παρά το γεγονός ότι ο Ιταλός στρατηγός Oreste Baratieri γνώριζε ότι και ο ίδιος αντιμετώπιζε πρόβλημα με τον ανεφοδιασμό, επεχείρησε μία τελευταία επίθεση εναντίον του Menelik II., στην περιοχή της πόλης Adwa (ιταλικά: Adua). Το βράδυ της 29ης Φεβρουαρίου προχώρησαν τρεις από τις τέσσερις ιταλικές ταξιαρχίες προς αυτή την πόλη. Σύμφωνα με το σχέδιο ο Menelik II., έπρεπε να κτυπηθεί ταυτόχρονα από τρία σημεία. Όμως τα μπροστινά τάγματα από κάθε φάλαγγα χάθηκαν στη διάρκεια της πορείας τους μέσα στα βουνά. Το επόμενο πρωί, όταν οι Αιθίοπες ανακάλυψαν το διασκορπισμένο ιταλικό στρατό, επιτέθηκαν κερδίζοντας έτσι μία σημαντική μάχη που τους επέτρεψε να μείνουν ανεξάρτητοι έως το 1936, όταν η φασιστική Ιταλία στο πλαίσιο της επεκτατικής πολιτικής κατάφερε να κατακτήσει την Αιθιοπία και να την ενώσει με την Ερυθραία και την Ιταλική Σομαλία. Η στρατιωτική δύναμη των Ιταλών, στη μάχη της Adwa, ανερχόταν στους 14.527 άνδρες και 56 πολυβόλα, ενώ η δύναμη των Αιθιόπων υπολογίζεται πάνω από 100.000 άνδρες, εκ των οποίων οι 20.000 συγκροτούσαν λογχοφόρο ιππικό. Βλέπε σχετικά: Feldbauer, G., *Mussolinis Überfall auf Äthiopien. Eine Aggression am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, Bonn, 2006, σελ. 26/8

την Αυστρο-Ουγγαρία με αποτέλεσμα τη μείωση της επιρροής της Ιταλίας στην Αλβανία, μετά από παρέμβαση του Goluchowski.[408] Κάτω από την πίεση του λαού και της αντιπολίτευσης η Ιταλία τήρησε φιλελληνική στάση. Στις 30 Ιουνίου 1896 ο Υπουργός Εξωτερικών, Onorato Caetani di Sermoneta, δήλωσε ότι η Ιταλία ήταν έτοιμη να ακολουθήσει τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις, έτσι ώστε να διατηρηθεί το status quo στην Κρήτη. Ακόμα υποστήριξε ότι η Ιταλία θα συμμετείχε σε στρατιωτική επέμβαση εναντίον των επαναστατών στην Κρήτη ή τον αποκλεισμό του νησιού ή της Ελλάδας μόνο εάν υπήρξε ομοφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων. Με τη δραστηριότητα της αυτή η Ιταλία διεκδικεί στα τέλη του 19ου αιώνα το ρόλο μίας Μεγάλης Δύναμης, η οποία ελισσόταν με βάση τα δικά της συμφέροντα και μπορεί να ασκεί πίεση στις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις. [409] Η Ιταλία με τη στάση της αυτή απέναντι στο Κρητικό Ζήτημα στην ουσία αποτελούσε εμπόδιο στην υλοποίηση των σχεδίων του Βερολίνου να απομονώσει την Αγγλία, στο πλαίσιο της πολιτικής της Kontinentalliga.

Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα, ο εθνικισμός επηρεάζει τις εξελίξεις στη Βαλκανική Χερσόνησο. Τα περιορισμένα σύνορα της Ελλάδας παρέχουν την ιδανική δικαιολογία για τους Έλληνες να αναπτύξουν έναν «ασυγκράτητο εθνικισμό»[410]. Στα τέλη του 19ου αιώνα, στο πλαίσιο του εθνικισμού, η Ιταλία και η Ελλάδα παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με το να προσπαθούν και οι δύο χώρες να διαδραματίσουν ένα ρόλο στη Μεσόγειο. Ταυτόχρονα, η Ιταλία διεκδικεί τις περιοχές Trentino, Veneto, Ίστρια, ενώ η Ελλάδα τη Μακεδονία.[411] Στην περίπτωση της Ιταλίας αντίπαλος είναι η Αυστρο-Ουγγαρία και ο σλαβικός εθνικισμός, ενώ στην περίπτωση της Ελλάδας η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά κυρίως ο βουλγαρικός εθνικισμός, που απειλεί τις ελληνικές διεκδικήσεις στην περιοχή.[412] Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1860 το

[408] Παρά το γεγονός ότι η Αλβανία άνηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ιταλία είχε αρχίσει να έχει επεκτατική πολιτική προς την περιοχή, φιλοδοξώντας ότι κάποια στιγμή θα την κατακτούσε. Βλέπε σχετικά: Schanderl, H.-D., *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden, 1971, σελ. 59 κ.εξ.

[409] Παπαστράτης, Πρ., *ό. π.*, σελ. 84.

[410] *Ibid*, σελ. 75.

[411] *Ibid*, σελ. 76.

[412] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το βουλγαρικό εθνικισμό και τις διεκδικήσεις του στη Μακεδονία, βλέπε σχετικά: κεφάλαιο 5. Το Ανατολικό Ζήτημα, σελ 131 κ. εξ. αυτής της εργασίας

Μακεδονικό Ζήτημα αλλά και το πρόβλημα στην Αδριατική απασχολούν την Ελλάδα και την Ιταλία αντίστοιχα. Ωστόσο η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, στην οποία γινόταν αναφορά στην ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας αλλά και η Συνθήκη του Βερολίνου το 1878, σύμφωνα με την οποία επιτράπηκε η διοικητική και στρατιωτική κατοχή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Αυστρο-Ουγγαρία διεγείρουν τον εθνικισμό στην Ελλάδα και την Ιταλία. Η πολιτική του εθνικισμού διαμόρφωνε τις απόψεις πολλών επαναστατών μεταξύ των οποίων ήταν και ο Ιταλός πολιτικός και φιλόσοφος Giuseppe Mazzini. Υποστήριζε την ίδρυση μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας και τόνιζε ότι η αποστολή της Ελλάδας είναι να ηγηθεί της ομοσπονδίας των Βαλκανίων, προκειμένου αφενός να εμποδίσει την κάθοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο, και αφετέρου να εκπολιτίσει την Ανατολή. [413] Από την άλλη πλευρά οι Ρώσοι πανσλαβιστές δύσκολα μπορούν να κρύψουν τις εθνικιστικές τους βλέψεις όσον αφορά στην Κωνσταντινούπολη, εφόσον στόχος τους ήταν να αποτελέσει την Πρωτεύουσα της Σλαβικής Ομοσπονδίας. [414] Τη δεκαετία του 1870 η Ελλάδα βυθίζεται στη βουλγαρική κρίση και το Μακεδονικό Ζήτημα που ακολουθεί. Η σημασία της Μακεδονίας για την υπόθεση της εθνικής ολοκλήρωσης αποτελούσε μείζον εθνικό πρόβλημα, ειδικά μετά τη νέα τροπή που έλαβαν τα πράγματα στην περιοχή μετά την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία στις 6 Σεπτεμβρίου 1885.[415] Ως αποτέλεσμα οι προσδοκίες της Ελλάδας στην περιοχή της Μεσογείου είναι περιορισμένες και στοχεύουν στην προσέλκυση επενδύσεων για την ανάπτυξη της χώρας από τους πλούσιους ομογενείς του εξωτερικού. Η Ιταλία την ίδια στιγμή ζητεί την αναγνώριση της ως ευρωπαϊκή δύναμη. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου διαπιστώνεται στην Ιταλία μία γενική συναίνεση να εφαρμοστεί συνετή εξωτερική πολιτική ενώ ταυτόχρονα υποστηρίζεται ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα είχαν

[413] Σύμφωνα με τον Mazzini το Ελληνικό Κράτος θα πρέπει να περιλαμβάνει την Ήπειρο, την Αλβανία, τη Μακεδονία, τη Μικρά Ασία μέχρι την Κιλικία, την Κύπρο και την Κωνσταντινούπολη. Ο πρωθυπουργός του βασιλείου Πεδεμοντίου-Σαρδηνίας Camillo Benso conte di Cavour έβλεπε θετικά την ίδρυση μίας μεγάλης Ελληνικής Αυτοκρατορίας, η οποία μαζί με την Ιταλία και την Ισπανία θα εξασφάλιζαν στους Έλληνες και στους Λατίνους την κυριαρχία της Μεσογείου και με αυτό τον τρόπο θα εμπόδιζαν την κάθοδο των Σλάβων και των Γερμανών στη θάλασσα. Στην πραγματικότητα αυτές οι απόψεις του Mazzini για την αποστολή της Ελλάδας να εκπολιτίσει την Ανατολή και να της δοθεί η Κωνσταντινούπολη, αποτελούν «την επιτομή της Μεγάλης Ιδέας». Βλέπε σχετικά: Παπαστράτης, Πρ., *ό. π.*, σελ. 77.

[414] Βλέπε σχετικά Κεφάλαιο: Πανρωσισμός, σελ. 121 κ. εξ. αυτής της εργασίας.

[415] Λούβη, Λ., *ό. π.*, σελ. 283.

να κερδίσουν από την παρουσία στην ευρωπαϊκή σκηνή ενός νέου και δυναμικού ιταλικού κράτους. [416]

Με την επιδείνωση της κατάστασης στη Μακεδονία, τον Ιούλιο του 1896, μετά τις συγκρούσεις Ελλήνων και Βουλγάρων ανταρτών, ο Goluchowski συνειδητοποιεί ότι για να ηρεμήσει η κατάσταση στη Μακεδονία έπρεπε άμεσα να βρεθεί λύση στο Κρητικό, με κοινή δράση των Μεγάλων Δυνάμεων. Στις 25 Ιουλίου πρότεινε στο Βερολίνο τον αποκλεισμό του νησιού με την παράλληλη συμμετοχή όλων των Δυνάμεων. Το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών όμως δεν έμεινε ικανοποιημένο από την πρόταση του Goluchowski και επιμένοντας στην απομόνωση της Αγγλίας τόνιζε ότι μία ενδεχόμενη συνεργασία με την Αγγλία σε θέματα άπτοντα της Κρήτης και της Ελλάδας δεν ανήκαν στη σφαίρα των πολιτικών συμφερόντων της Γερμανίας.[417] Η Ρωσία απάντησε θετικά στην πρόταση του Goluchowski, όχι όμως και ο Salisbury. Η άρνηση του Salisbury είχε σαν αποτέλεσμα να αυξήσει τη δυσπιστία του Βερολίνου απέναντι στο Λονδίνο. Όμως η άρνηση αυτή δεν διήρκησε πολύ. Μέλη του κόμματος των φιλελευθέρων και συγκεκριμένα οι βουλευτές William Ewart Gladstone[418] και Herbert Henry Asquith, 1st Earl of Oxford and Asquith[419] καθώς και πολλά μέλη της Κυβέρνησης του Salisbury απαιτούσαν αλλαγή στις σχέσεις μεταξύ Αγγλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με άλλα λόγια στροφή σε αντι-τουρκική πολιτική. Εκτός αυτών ο Salisbury έλαβε υπόψη τα φιλελληνικά αισθήματα του λαού καθώς και τη συμπάθεια που έτρεφε η βασίλισσα Βικτώρια προς τον ελληνικό βασιλικό οίκο.[420] Αυτοί οι παράγοντες τον ώθησαν στην αλλαγή της αρχικής του άρνησης στην πρόταση του Goluchowski.

---

[416] Παπαστράτης, Πρ., *ό. π.*, σελ. 82.
[417] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3040, σελ. 189/90. Βλέπε επίσης No. 3046, σελ. 193/4.
[418] Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1868-74, 1880-85, 1886, 1892-94.
[419] Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1908-16.
[420] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 46

Από την άλλη πλευρά το Βερολίνο φαινόταν να υποστηρίζει ακόμα την πολιτική της Kontinentalliga και έδειχνε αποφασισμένο να συνεχίσει με τον αποκλεισμό της Κρήτης, ακόμα και χωρίς τη συγκατάθεση του Λονδίνου. Ο Goluchowski όμως, στο πλαίσιο της πολιτικής που ακολουθούσε απέναντι στην Αγγλία και συγκεκριμένα στην προσπάθειά του να πείσει τον Salisbury για ανανέωση της Μεσογειακής Συμφωνίας, δεν φαινόταν να έχει πρόθεση να προβεί σε ενέργειες χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση και της Αγγλίας, γεγονός το οποίο δυσαρέστησε το Βερολίνο. Στις 10 Αυγούστου 1896 ο Ρώσος ομόλογος του Goluchowski, Lobanow, ταξίδεψε στη Βιέννη, με την ελπίδα να πείσει τον Goluchowski να συμμετάσχει και η Αυστρο-Ουγγαρία στον αποκλεισμό της Κρήτης, θέμα στο οποίο συμφώνησαν. [421] Το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας συνέχισε την προσπάθεια να εφαρμόσει το δεύτερο τμήμα του σχεδίου του και συγκεκριμένα με την απόπειρα να κερδίσει την υποστήριξη του Αυτοκράτορα στο θέμα του αποκλεισμού της Κρήτης. Το σχέδιο του Υπουργείου απέβλεπε στον αποκλεισμό του νησιού χωρίς όμως τη συμμετοχή γερμανικού πλοίου. Ως προς τη στάση της Γαλλίας το Βερολίνο προσδοκούσε ότι ο νέος Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών, Nikolai Schischkin [422] είχε την ικανότητα να πείσει τους Γάλλους να υποστηρίξουν την πρότασή του για τον αποκλεισμό. Όμως οι υπολογισμοί του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών αποδείχτηκαν λανθασμένοι. Τόσο η Γαλλία, όσο και η Αγγλία αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στον αποκλεισμό. Στη Γαλλία κυριαρχούσε ένα κλίμα δυσπιστίας απέναντι στην πολιτική της Γερμανίας και στην Kontinentalliga, μέσω της οποίας η Γερμανία προσπαθούσε να απομονώσει την Αγγλία από τις Μεγάλες Δυνάμεις της ηπειρωτικής Ευρώπης. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στη γαλλική Βουλή πολλά μέλη της αρνούνταν να υποστηρίξουν ενδεχόμενη κοινή εξωτερική πολιτική Γαλλίας-Γερμανίας, δεδομένου ότι αντιμετώπιζαν με δυσπιστία τη γερμανική εξωτερική πολιτική, ως αποτέλεσμα του Γαλλοπρωσικού πολέμου (1870-71), που ηττήθηκαν χάνοντας την Αλσατία και τη Λωρραίνη. Η Αυστρία την περίοδο αυτή αποτελεί μία Μεσογειακή Δύναμη με την

[421] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3041, σελ. 190/1. Βλέπε επίσης No. 3042, σελ. 191, No. 3045, σελ. 193, No. 3052, σελ.. 198/9

[422] Ο Nikolai Schischkin διαδέχθηκε τον Aleksey Lobanow-Rostoski που πέθανε στις 30 Αυγούστου 1896.

παρουσία της στα Βαλκάνια, τα εδάφη που κατέχει και αυτά που εποφθαλμιά, και με τα λιμάνια στην Αδριατική και όπως είναι αναμενόμενο στα θέματα της Μεσογείου προέχουν τα συμφέροντα της από τις σχέσεις της με τη Γερμανία. Η Γερμανία, από την άλλη πλευρά, δεν αποτελεί Μεσογειακή Δύναμη – μπορεί να γίνει ως ένα βαθμό με την πραγματοποίηση της πολιτικής Drang nach Osten. Στόχος της είναι να απομονώσει την Αγγλία από το Κρητικό Ζήτημα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκειμένου να ισχυροποιήσει τη θέση της στη Μέση Ανατολή και να δημιουργήσει στην περιοχή μία γερμανική σφαίρα επιρροής. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η πολιτική της Ιταλίας στο χώρο αυτό, η οποία με την ενοποίηση της διεκδικεί δυναμική παρουσία και έχει αντίπαλο την Αυστρο-Ουγγαρία. Στις 22 Αυγούστου 1896 στη Συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων που πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, καταρτίστηκε ένα σχέδιο, που υποβλήθηκε στο σουλτάνο, ο οποίος το δέχτηκε. Το σχέδιο περιελάμβανε ένα πρόγραμμα παραχωρήσεων, με βάση τα αιτήματα των χριστιανών. Σύμφωνα με αυτό, προβλεπόταν ο διορισμός χριστιανού διοικητή από το σουλτάνο με έγκριση των Δυνάμεων, διορισμός χριστιανών υπαλλήλων σε αναλογία δύο τρίτων, σύγκληση της Συνέλευσης, δικαίωμα των Κρητικών να ψηφίζουν τον προϋπολογισμό και τους νόμους και τέλος την αναδιοργάνωση της χωροφυλακής και των δικαστηρίων.[423] Το σχέδιο αυτό, σύμφωνα με τις Μεγάλες Δυνάμεις, θα έλυνε προσωρινά το Κρητικό Ζήτημα, εφόσον η Κρήτη θα γινόταν ανεξάρτητο τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό την εγγύηση τους.[424] Συνεπώς αποδεχόντουσαν έμμεσα πως κάποια στιγμή η Κρήτη θα συνδεόταν με την Ελλάδα.

Η κρίση που ξέσπασε στην Τριπλή Συμμαχία (*Dreibund*) με την αντίδραση της Ιταλίας [425] ανάγκασε τον Goluchowski το Νοέμβριο του 1896 να στραφεί τόσο προς την Ελλάδα όσο και προς τη Ρουμανία, προσδοκώντας να τις κερδίσει ως συμμάχους,

[423] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 116.
[424] Βλέπε επίσης Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3061, σελ. 205.
[425] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κρίση στην Τριπλή Συμμαχία, βλέπε σχετικά σελίδα 180 αυτής της εργασίας.

για την υλοποίηση της βαλκανικής πολιτικής της Αυστρο-Ουγγαρίας. Αυτή την προσέγγιση επεδίωξε ο Goluchowski κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Γεωργίου στη Βιέννη. Παρά το γεγονός ότι ο Goluchowski δεν μπορούσε να αποσπάσει από το Γεώργιο θετική απάντηση για υποστήριξη της πολιτικής της Αυστρο-Ουγγαρίας στα Βαλκάνια, εφόσον στο πλαίσιο της επέκτασης των ελληνικών συνόρων και της υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας ο Γεώργιος προσδοκούσε την επέκταση των ελληνικών συνόρων προς βορρά, κατόρθωσε να κερδίσει τη συμφωνία του δευτέρου για συνεργασία, στηριζόμενος στην από κοινού τους δυσπιστία για τη ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια και συγκεκριμένα στο φόβο τους για εξάπλωση του πανσλαβισμού με την υποστήριξη της Ρωσίας στη Βουλγαρία. Παράλληλα ο Goluchowski τόνισε στο Γεώργιο ότι ήταν προς συμφέρον της Ελλάδος να επιλύσει τα προβλήματά της με τη Ρουμανία για να συμμετάσχουν οι δύο χώρες σε συμμαχία. Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο χώρες συμφώνησαν να ενεργήσουν από κοινού έτσι ώστε να εμποδίσουν την επέκταση της ιταλικής επιρροής στην Αλβανία.[426]

Όσον αφορά στην Ελλάδα ήδη στο δεύτερο εξάμηνο του 1896 οξύνονται περισσότερο τα εσωτερικά και τα εξωτερικά προβλήματα που αντιμετωπίζει. Το καλοκαίρι η Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη βρισκόταν σε διάλογο με επιτροπή πιστωτών για τα δάνεια που είχε συνάψει το Ελληνικό Κράτος και της αδυναμίας του να τα ξεπληρώσει. Οι γερμανοί πιστωτές επέμεναν να ιδρυθεί επιτροπή για να διαχειριστεί τα έσοδα του Ελληνικού Κράτους, ώστε να μπορέσει κάποια στιγμή το Κράτος να ξεπληρώσει τα χρέη του, όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η αιτιολογία που προβάλλει ο Θ. Δηλιγιάννης όταν απορρίπτει στις 22 Νοεμβρίου την πρόταση αυτή είναι ότι μία τέτοια κίνηση αντιβαίνει στην κυριαρχία και την ανεξαρτησία του Κράτους.[427]

[426] Schanderl, H.-D., *ό. π.*, σελ. 60.
[427] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 49.

Ταυτόχρονα προσπάθησε να παροτρύνει την Εθνική Εταιρεία να συνεργαστεί με την Κυβέρνηση, με απώτερο σκοπό να έχει με τον τρόπο αυτό τη δυνατότητα να την ελέγχει. Η Εθνική Εταιρεία όμως αρνήθηκε αυτή την πρόταση του Πρωθυπουργού. Με την απαρχή του κινήματος στη Μακεδονία και το γεγονός ότι κέρδιζε συνεχώς υποστηριχτές στο εσωτερικό του κράτους σχετικά με το Κρητικό Ζήτημα, η Εθνική Εταιρεία κέρδιζε καθημερινά σε δημοτικότητα και έλεγχε σχεδόν όλες τις εφημερίδες. Είναι χαρακτηριστικό της επιρροής που ασκούσε ότι οι περισσότεροι αξιωματικοί του στρατού ήταν μέλη της Εθνικής Εταιρείας, πολλοί εκ των οποίων είχαν λιποτακτήσει εικονικά προκειμένου να πολεμήσουν εθελοντικά τους Τούρκους στην Κρήτη. Η δύναμή της Εθνικής Εταιρείας είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο που πλέον θα μπορούσε να αποτελέσει κίνδυνο όχι μόνο για την Κυβέρνηση, αλλά και για τον ίδιο το βασιλικό οίκο. Αξίζει να σημειωθεί ότι υποστηριζόταν από τη *Byron Society*, που είχε στενές σχέσεις με αριστοκρατικούς και πολιτικούς κύκλους και συγκεκριμένα με μέλη του κόμματος των Φιλελευθέρων Hugh Lupus Grosvenor, 1st Duke of Westminster, τους βουλευτές James Cochran Stevenson, James Bryce, 1st Viscount Bryce, Herbert John Gladstone, 1st Viscount Gladstone και τον Επίσκοπο Aberdeen, Hugh McDonald. Η *Byron Society* κατέβαλε προσπάθεια να επηρεάσει την αγγλική κοινή γνώμη υπέρ της ένωσης της Ελλάδας με την Κρήτη, προσπάθεια όμως την οποία η Κυβέρνηση του Salisbury δεν υποστήριζε.

6.4 Ο δρόμος προς τον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1897

Στις αρχές του 1897 η Γερμανία, η Αυστρο-Ουγγαρία και η Ρωσία είχαν συμφωνήσει ότι θα κρατούσαν ενιαία στάση στα Βαλκάνια, υποστηρίζοντας τη διατήρηση του status quo. Την ίδια εποχή ξεσπούσε ο Ελληνο-Τουρκικός πόλεμος, τμήμα του οποίου αποτελούσε το Κρητικό Ζήτημα. Ο πόλεμος αυτός χαρακτηρίζεται από τους ιστορικούς σημαντικός για δύο λόγους: αφενός διότι η Γερμανία άρχισε να προωθεί

τα συμφέροντά της στη Βαλκανική Χερσόνησο, αλλάζοντας τη στάση ουδετερότητας που τηρούσε έως τότε στην περιοχή και αφετέρου διότι η αλλαγή της στάσης της Γερμανίας είχε αντίκτυπο στη στρατηγική των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων με αποτέλεσμα να κινδυνέψει με διάλυση η μεταξύ τους συμμαχία.[428] Η Γερμανία ήδη από το 1889 είχε αναλάβει τη στρατιωτική προπαρασκευή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Bismarck από την πλευρά του ασκούσε σταθερή επιρροή στο σουλτάνο και συμβούλευε την τήρηση σκληρής στάσης απέναντι στο Κρητικό Ζήτημα.[429] Η κύρια μέριμνα του γερμανικού κεφαλαίου [430] στρεφόταν στη διατήρηση της οικονομίας της Γερμανικής Αυτοκρατορίας σε υψηλά επίπεδα, ενώ οι μεγάλες γερμανικές τράπεζες και βιομηχανίες είχαν ήδη καταστρώσει σχέδια οικονομικής διείσδυσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.[431] Ενδεικτικό της σημασίας που αποδίδει η Γερμανική Κυβέρνηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ότι ο Υπουργός Εξωτερικών Marschall αποστέλλεται τον Ιούλιο του 1897 πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Στο πλαίσιο της πολιτικής Drang nach Osten και συγκεκριμένα του οικονομικού ελέγχου της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της διεύρυνσης της γερμανικής παρουσίας στην περιοχή και τη Μέση Ανατολή όπου βρίσκονται οι αγορές, τον Οκτώβριο του 1898 ο Αυτοκράτορας Wilhelm II επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη, εποχή που ο ίδιος θεωρούσε ως η καλύτερη χρονική περίοδος, εφόσον η επίσκεψη έλαβε χώρα σε μια στιγμή που η κατάσταση στην Κρήτη είχε δηλητηριάσει τις σχέσεις του σουλτάνου με τις τέσσερεις Μεγάλες Δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία και Ιταλία. Η απόσυρση των οθωμανικών δυνάμεων από την Κρήτη αποτέλεσε πλήγμα για το σουλτάνο, από την στιγμή που είχε κερδίσει τον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας. Η μεγαλύτερη ταπείνωση όμως ήταν που έπρεπε να δεχτεί

---

[428] Η Γερμανία επίσημα διατηρούσε ουδέτερη στάση σε θέματα που άπτονταν των Βαλκανίων. Στην πραγματικότητα όμως ήταν υπέρ της ενδυνάμωσης της θέσης της Τουρκίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας στην περιοχή. K. Hildebrand, *Das vergangene Reich: Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945*, Stuttgart, 1995, σελ. 71

[429] Στο πλαίσιο της στρατιωτικής προπαρασκευής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εντάσσεται και η πώληση όπλων τύπου Μάουζερ, τα οποία ο σουλτάνος ήταν ανυπόμονος να αποκτήσει. Βλέπε σχετικά: Πικρός, Ι., *Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα, Τόμος ΙΔ, σελ. 104

[430] Όπως για παράδειγμα οι μεγάλες τράπεζες και συγκεκριμένα η Deutsche Bank ή οι μεγάλες βιομηχανίες όπως η Siemens και η Krupp

[431] K. Hefferlich, *Gerog von Siemens*, Berlin 1923, Τόμος III, σελ. 86. Βλέπε επίσης B. Barth, *Die deutsche Hochfinanz und die Imperialismus: Banken und Außenpolitik vor 1914*, Stuttgart 1995, σελ. 69/74

τον πρίγκιπα Γεώργιο ως Ύπατο αρμοστή της Κρήτης. Η Γερμανία φαινόταν να είναι ο μόνος φίλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τον Αυτοκράτορα συνόδευε ο υφυπουργός Εξωτερικών κόμης von Bulow και ο διευθυντής της Deutsche Bank Georg von Siemens[432]. Ήδη από την πρώτη του επίσκεψη, που έγινε το 1889, αλλά και εννέα χρόνια αργότερα, στις 5 Οκτωβρίου 1898, ο Αυτοκράτορας Wilhelm II είχε την πρόθεση να πετύχει τη σύμβαση παραχώρησης για την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου μέχρι τη Βαγδάτη. Ο κύριος στόχος ήταν να δημιουργηθεί μία γερμανική σφαίρα επιρροής στη Μέση Ανατολή.[433] Ο Αυτοκράτορας έγραψε στον ξάδελφο του τον Τσάρο, στις 20 Οκτωβρίου 1898 από την Κωνσταντινούπολη όπου βρισκόταν: «*Τα πρόσφατα γεγονότα μου έχουν δείξει, ότι οι υποψίες μου ήταν σωστές και ότι η εξουσία επιθυμεί την εκδίκηση και θέλει να χρησιμοποιήσει βία, δηλαδή σκοπεύει να διώξει τους μουσουλμάνους, οι οποίοι όπως και οι χριστιανοί του κινήματος είναι ιθαγενείς και κάτοικοι της Κρήτης, μόνο που προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ. Οι μουσουλμάνοι είναι οι πραγματικοί ιδιοκτήτες της γης και τώρα πρέπει να παραχωρήσουν τη γη τους στους χριστιανούς, οι οποίοι ήταν οι πληρωμένοι εργάτες τους και τώρα έχουν ξεσηκωθεί εναντίον των αφεντικών τους. Αυτό είναι το Κρητικό Ζήτημα με λίγα λόγια. Και αυτό το ονομάζω εγώ ληστεία.*»[434]

Στη γερμανική Βουλή μόνο τα μικρά κόμματα υποστήριζαν το Ελληνικό Κράτος, όσον αφορούσε στο θέμα της Κρήτης και συγκεκριμένα τα κόμματα που αντιπροσώπευαν τους εμπόρους, λόγω των εμπορικών σχέσεων που είχαν συνάψει με την Ελλάδα. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι οι συγκεκριμένες εμπορικές σχέσεις αφενός δεν ήταν πολύ ανεπτυγμένες και αφετέρου οι προαναφερόμενοι εμπορικοί κύκλοι δεν

---

[432] Ο Georg von Siemens ήταν ο γιός του Johann Georg Siemens, ο οποίος το 1847 κατείχε μέρος του κεφαλαίου της εταιρείας Siemens & Halske, που αργότερα ονομάστηκε Siemens AG.

[433] Ο σουλτάνος Abdul Hamid ήταν έτοιμος να παραχωρήσει την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου σε γερμανικό όμιλο εταιρειών. Όμως ο Georg von Siemens ήταν επιφυλακτικός, όσον αφορά στην υλοποίηση του έργου. Μόνο μετά από την επιτυχημένη μεσολάβηση του Γάλλου πρεσβευτή Jean-Antoine-Ernest Constans σε συμφωνία με την Οθωμανική Τράπεζα, τη σιδηροδρομική εταιρεία Smyrna-Kassabe και την κατασκευαστική Régie Généraledes Chemins de Fer, έδωσε ο Siemens τη συγκατάθεσή του για την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου μέχρι τη Βαγδάτη. Στις 26 Νοεμβρίου 1899 παραχωρήθηκε η άδεια στην «Ανατολική Εταιρεία Σιδηροδρόμων» και η κατασκευή ξεκίνησε το 1903. Βλέπε σχετικά: Pohl, M., *Philipp Holzmann, Geschichte eines Bauunternehmens 1849-1999*, Beck, München 1999, σελ. 35 κ. εξ.

[434] W. Goetz, (Hrsg.), *Briefe Wilhelms II an den Zaren 1894-1914*, Berlin 1920, σελ. 60/1

είχαν πολιτική επιρροή.[435] Προκειμένου να εξαλειφθεί η πιθανότητα να χάσουν τα χρήματά τους οι δανειστές ζήτησαν τη συμβολή της Γερμανικής Κυβέρνησης. Στις 14 Φεβρουαρίου ο Υπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein σε ομιλία του στη Βουλή, υποσχέθηκε να τους βοηθήσει να πάρουν πίσω τα χρήματά τους τονίζοντας, αναφερόμενος στο Υπουργείο Οικονομικών, ότι από τότε που ιδρύθηκε το Υπουργείο Οικονομικών στην Ελλάδα, σημειώνεται κάποια βελτίωση, διότι αυτό ήρθε σε συμφωνία με τους δανειστές ότι τα εισοδήματα από τα υποθηκευμένα κρατικά έσοδα θα μοιρασθούν σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο ποσοστό ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους δανειστές (...) έτσι ώστε να επωφεληθούν οι δανειστές από τα μειωμένα επιτόκια.[436] Ο Marschall όμως γνώριζε ότι για να υλοποιήσει αυτή του την υπόσχεση η Κυβέρνηση, δηλαδή να πιέσει την Ελλάδα στο θέμα επιστροφής των χρημάτων, θα έπρεπε να υποσχεθεί την πολιτική υποστήριξη της χώρας του στο θέμα της Κρήτης.[437] Από την άλλη πλευρά, οι γερμανικές τράπεζες, όπως για παράδειγμα η *National Bank für Deutschland*, που είχαν δανείσει χρήματα στην Ελλάδα, διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στη γερμανική Βουλή. Σύμφωνα με επίσημους υπολογισμούς της Βουλής το Φεβρουάριου του 1897, η Ελλάδα είχε δανειστεί μέχρι τότε περίπου 200 εκ. μάρκα.[438] Οι δανειστές με βάση την πολιτική κατάσταση και την αβεβαιότητα που κυριαρχούσε στην Ελλάδα φοβόντουσαν το ενδεχόμενο να αδειάσει το ταμείο της χώρας με αποτέλεσμα να χάσουν τα χρήματά τους. Στις 22 Φεβρουαρίου 1897 ο βουλευτής Schmidt ξεκίνησε την ομιλία του στη Βουλή υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα με τα χρήματα που δανείστηκε αγόρασε πολεμικά πλοία, τα οποία χρησιμοποιεί στέλνοντάς τα στην Κρήτη, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η ασφάλεια της Ευρώπης. Στη συνέχεια τόνισε ότι παρά το γεγονός ότι η γερμανική Κυβέρνηση επιδιώκει να μην ξεσπάσει πόλεμος στην περιοχή, ωστόσο δεν θα πρέπει να ξεχνάει να υποστηρίζει τα συμφέροντα των

---

[435] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 357.
[436] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 14 Februar 1896, Τόμος II, σελ. 952/3
[437] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Berlin 1927, Τόμος 12.1, No. 3048, σελ. 195/6.
[438] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 22 Februar 1897, Τόμος VII, σελ. 4858

δανειστών. Στη συνέχεια πήρε το λόγο ο Marschall, ο οποίος απάντησε ότι η γερμανική Κυβέρνηση μαζί με την Κυβέρνηση της Γαλλίας και της Αγγλίας, θα υποστηρίξουν τη θέση των δανειστών με βάση τους ισχύοντες νόμους, [439] χωρίς όμως να δεσμευτεί ποιά συγκεκριμένη πολιτική θα εφαρμοστεί. Στις 19 Μαρτίου 1897 ο βουλευτής Richter ξεκίνησε την ομιλία του υποστηρίζοντας ότι η πολιτική της Γερμανίας όσον αφορά στην Κρήτη κινδυνεύει να ακολουθήσει λάθος κατεύθυνση. Στη συνέχεια ενημέρωσε τους άλλους βουλευτές ότι ένας αριθμός εμπόρων που επικοινώνησαν μαζί του διαμαρτύρονται ότι η πολιτική που ακολουθεί η Γερμανία μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα, όχι μόνο με την Κρήτη, αλλά και με την Ελλάδα, εφόσον μπορεί να οδηγήσει σε διακοπή των εμπορικών σχέσεων με την ελληνική αγορά. [440]

Η Γερμανία γνώριζε πολύ καλά, πως κάθε πολιτικό βήμα προσέγγισης προς την Ελλάδα την απομάκρυνε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου είχε πολύ μεγαλύτερα οικονομικά αλλά και στρατηγικά συμφέροντα. Η Βουλή λαμβάνοντας υπόψη τα οικονομικά οφέλη που είχε το Γερμανικό Κράτος από τις τράπεζες και τις βιομηχανίες όπως ήταν αναμενόμενο θυσίασε τους μικρούς εμπόρους και τους δανειστές. [441] Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να επισημάνουμε το φόβο της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλής, από τις επαναστάσεις των Αρμενίων και των Κρητικών. Πίστευαν ότι οι δύο αυτές επαναστάσεις θα αποτελούσαν το έναυσμα για την απαρχή ενός κύματος επαναστάσεων που θα ξεσπούσε στα Βαλκάνια και συγκεκριμένα στη Μακεδονία. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα έφερνε τη Σερβία, τη Βουλγαρία, την Ελλάδα, τη Ρουμανία και το Μαυροβούνιο[442] σε σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, γεγονός το οποίο θα έθετε σε κίνδυνο τη σταθερότητα και της Αυστρο-Ουγγαρίας. Μπροστά σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο η πολιτική που ακολούθησε το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών ήταν η υποστήριξη της

[439] *Ibid.*
[440] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 19 März 1897, Τόμος VII, σελ. 5187
[441] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 357/8.
[442] . K. Hildebrand, *ό. π.*, σελ. 38/40

καταπιεστικής πολιτικής του σουλτάνου στα Βαλκάνια. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ήδη από τις αρχές Φεβρουαρίου του 1897 ο επικεφαλής της στρατιωτικής αποστολής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στρατηγός von der Gotz, συνέστησε στο σουλτάνο να λάβει τα απαραίτητα στρατιωτικά μέσα ώστε να αποφευχθεί πιθανή επανάσταση στη Μακεδονία.[443]

Με την αβεβαιότητα έκρηξης πολέμου να πλανάται στα Βαλκάνια η Κυβέρνηση της Αυστρο-Ουγγαρίας πρότεινε την πραγματοποίηση συνδιάσκεψης των Μεγάλων Δυνάμεων, προκειμένου να αντιμετωπισθεί έγκαιρα το ενδεχόμενο σύρραξης. Το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας, πιστεύοντας ότι πίσω από την πρόταση αυτή κρύβεται η Αγγλία[444], θεώρησε τη συγκεκριμένη κίνηση ως ανάρμοστη.[445] Η Γερμανία υποστήριζε ότι μία τέτοια συνδιάσκεψη θα εξελισσόταν σε «πεδίο μάχης» για τις Μεγάλες Δυνάμεις, εφόσον όπως είναι φυσικό η κάθε Δύναμη θα ακολουθούσε αυτή την πολιτική που θα προήγαγε τα δικά της οικονομικά, πολιτικά και στρατηγικά συμφέροντα, ενώ ταυτόχρονα θα ενίσχυε το επαναστατικό κίνημα των Βαλκανικών λαών ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αγγλία με την πρόφαση ότι έβλεπε θετικά την προσπάθεια των Ελλήνων να απελευθερώσουν τα ελληνικά εδάφη από τον οθωμανικό ζυγό, επεδίωκε να κρατήσει την Ελλάδα υπό την επιρροή της, διότι ένα σημαντικό κομμάτι του αγγλικού εμπορίου προς και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Μέση Ανατολή περνούσε από ελληνικά λιμάνια. Η Ελλάδα αποτελούσε για την Αγγλία προγεφύρωμά στα Βαλκάνια, μέσω του οποίου εκπλήρωνε τους πολιτικούς, στρατηγικούς και οικονομικούς της στόχους, όχι μόνο στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, αλλά και στη Μέση Ανατολή καθώς επίσης και στη Βόρειο Αφρική και συγκεκριμένα στην Αίγυπτο.[446]

---

[443] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος12.1, No. 2976, σελ. 134. Βλέπε επίσης: Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 358/9.
[444] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 359.
[445] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 2970, σελ. 129/130
[446] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 360.

Ήδη από τις αρχές του 1897, γνωστοποιήθηκε στο Βερολίνο ότι οι επαναστάτες στην Κρήτη λάμβαναν οπλισμό από την Αθήνα. Μετά την είδηση αυτή πρώτη μέριμνα του Υπουργείου Εξωτερικών της Γερμανίας ήταν η οργάνωση του αποκλεισμού της Κρήτης. Ο Γερμανός πρέσβης στο Λονδίνο, Paul Graf von Hatzfeldt, πλησίασε τον Άγγλο Πρωθυπουργό Salisbury, προκειμένου να τον ενημερώσει για τα σχέδια του Βερολίνου όσον αφορούσε στον αποκλεισμό της Κρήτης. Ο Salisbury κράτησε ουδέτερη στάση, απαντώντας ότι δεν θα εμπόδιζε τον αποκλεισμό, αλλά ούτε θα βοηθούσε στην οργάνωσή του.[447] Από την άλλη πλευρά ο σύμβουλος του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Friederich von Holstein, διέκρινε τον κίνδυνο που απειλούσε την υλοποίηση των πολιτικών στόχων της Γερμανίας, σε περίπτωση που η Γερμανία πρότεινε στις Μεγάλες Δυνάμεις τον αποκλεισμό της Κρήτης.[448] Ο Salisbury έσπευσε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση, προτείνοντας στον Hatzfeldt να τεθεί η πρόταση περί του αποκλεισμού από την Αυστρο-Ουγγαρία.[449] Πράγματι η πρόταση για τον αποκλεισμό της Κρήτης ετέθη από τον Goluchowski,[450] ο οποίος πρέσβευε ότι η επανάσταση στην Κρήτη έπρεπε το συντομότερο δυνατόν να σταματήσει, διότι θα μπορούσε να αποτελέσει το έναυσμα για την έναρξη ενδεχόμενης επανάστασης στην Μακεδονία, άποψη την οποία συμμεριζόταν τόσο η Γερμανική Βουλή όσο και το Υπουργείο Εξωτερικών, όπως έχει προαναφερθεί.[451] Ο Salisbury ενημέρωσε άμεσα τον Hatzfeldt ότι η Αγγλία θα υποστήριζε την αποκλεισμό της Κρήτης μόνο σε περίπτωση ταυτόχρονου αποκλεισμού του σουλτάνου[452], γεγονός στο οποίο βέβαια η Γερμανία δεν θα συμφωνούσε.[453] Ο Hatzfeldt προβλέποντας το ρόλο που ετοιμαζόταν να διαδραματίσει η Αγγλία με τις Γερμανία, Ρωσία, Αυστρο-Ουγγαρία και Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενημέρωσε τη

[447] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3028, σελ. 177
[448] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3034, σελ. 181/83
[449] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3036, σελ. 184/87
[450] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3034, σελ. 181/83
[451] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3033, σελ. 181
[452] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3040, σελ. 189/90
[453] Η Γερμανία λόγω των οικονομικών, πολιτικών και στρατηγικών συμφερόντων της στην Τουρκία, δεν ήθελε να πιέσει τον σουλτάνο πολιτικά.

Βουλή της Γερμανίας ότι θα ήταν προς πολιτικό συμφέρον της Γερμανίας εάν στη δεδομένη στιγμή οπισθοχωρούσε στο θέμα του αποκλεισμού της Κρήτης.[454]

Ο Salisbury προσπάθησε να παρασύρει τη Γερμανία σε μία παγίδα. Παρατηρώντας ότι η Γερμανία ετοιμαζόταν να οπισθοχωρήσει στο θέμα του αποκλεισμού της Κρήτης, πρότεινε οι Μεγάλες Δυνάμεις να εκδώσουν διάταγμα για το ζήτημα της Κρήτης σε μία μόνο Μεγάλη Δύναμη και συγκεκριμένα στη Γερμανία,[455] πρόταση η οποία απερρίφθη από τον Hatzfeldt. Η Γερμανία γνώριζε πολύ καλά πως αποδοχή μίας τέτοιας πρότασης θα εξόργιζε τόσο τη Γαλλία και τη Ρωσία όσο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[456] Τότε ο Salisbury επανέρχεται με νέα πρόταση. Αυτή τη φορά πρότεινε η Ιταλία να έχει το διάταγμα για την Κρήτη,[457] υποστηρίζοντας ότι αργότερα, όταν η κατάσταση στα Βαλκάνια θα είχε σταθεροποιηθεί, θα μπορούσε να ανταλλάξει με την Ελλάδα την Αλβανία για την Κρήτη.[458] Ο Hatzfeldt απέρριψε και αυτή την πρόταση, υποστηρίζοντας ότι η Τριπλή συμμαχία με την Ιταλία και την Αυστρο-Ουγγαρία (1882) θα κινδύνευε σε περίπτωση που η Ιταλία θα δεχόταν την πρόταση, ενώ παράλληλα θα δημιουργούνταν πολιτικά προβλήματα με την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[459] Το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας προβλέποντας τα προβλήματα που θα προέκυπταν από την ενδεχόμενη αλλαγή στη στάσης της Αυτοκρατορίας στην εξωτερική πολιτική που έως τώρα ακολουθούσε, αποφάσισε να μην αναμιχθεί στο Κρητικό Ζήτημα, έτσι ώστε να μην θέσει σε κίνδυνο τους πολιτικούς, στρατιωτικούς και οικονομικούς στόχους που είχε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.[460]

Από την άλλη πλευρά όμως οι Τούρκοι ήδη από τα μέσα Ιανουαρίου 1897 άρχισαν και πάλι να στρέφονται κατά των χριστιανών στην Κρήτη. Ο ξεσηκωμός, που

[454] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3041, σελ. 190/91
[455] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3046, σελ. 193/94
[456] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 361.
[457] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3048, σελ. 195/96
[458] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3036, σελ. 184/87
[459] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 362.
[460] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3032, σελ. 180/81

χαρακτηριζόταν από μια σειρά σφαγών, λεηλασιών, εμπρησμών και διαρπαγών καταστημάτων, μεταδόθηκε από το Ηράκλειο στο Ρέθυμνο και από εκεί στα Χανιά. Οι νέες σφαγές των χριστιανών στα Χανιά στις 23 και 24 Ιανουαρίου 1897 και οι εμπρησμοί στις χριστιανικές συνοικίες της πόλης οδήγησαν τον πρόξενο της Ελλάδας Γεννάδη, να ζητήσει από την Κυβέρνηση την προστασία των χριστιανών κατοίκων με αποστολή πλοίων και «στρατού κατοχής».[461] Στις 24 Ιανουαρίου 1897, σύμφωνα με τον Ι. Πικρό, ο Πρωθυπουργός δήλωσε ότι είχε διαταχθεί να αποπλεύσουν για την Κρήτη δύο πλοία του στόλου,[462] το «Αλφειός» για τα Χανιά και το «Ναύαρχο Μιαούλη» για το Ηράκλειο. Η απάντηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν άμεση. Ζήτησε την ανάκληση του ελληνικού στόλου. Η ελληνική πλευρά αρνήθηκε να προβεί σε αυτή την ενέργεια, στηριζόμενη στο γεγονός ότι οι λόγοι που της επέβαλαν την αποστολή και ύπαρξη του στόλου στο νησί δεν εξέλιπαν. Το επόμενο βήμα της Πύλης ήταν να στραφεί προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, ζητώντας να εμποδίσουν την Ελλάδα από κάθε επέμβαση στην Κρήτη, ενώ παράλληλα έστειλε στρατό στα σύνορά της με την Ελλάδα. Οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη απέτρεψαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία από την αποστολή νέων στρατευμάτων στο νησί και παρέπεμψαν την σχετική τους αίτηση στις Κυβερνήσεις τους, με αποτέλεσμα να αποφασισθεί η διεθνής κατοχή των Χανίων, του Ρεθύμνου και του Ηρακλείου. Η απόφαση αυτή ενόχλησε την Κυβέρνηση και το Γεώργιο, που αποφάσισαν την 1η Φεβρουαρίου να πραγματοποιήσουν ελληνική κατοχή του νησιού προλαμβάνοντας τη διεθνή. Ο Γεώργιος αποφάσισε να στείλει στην Κρήτη τον υπασπιστή του συνταγματάρχη πυροβολικού Τιμολέοντα Βάσσο.[463]

---

[461] Πικρός, Ι. , *Η Ελληνοτουρκική κρίση και ο πόλεμος του 1897. Η Κρητική Πολιτεία. Ο Μακεδονικός αγώνας. Βελτιώσεις στην Ελλάδα. 1825-1909*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Αθήνα, 1977, Τόμος ΙΔ, σελ. 117 κ.εξ..

[462] Στις 24 Ιανουαρίου, όταν ο Πρωθυπουργός έμαθε για τις σφαγές στα Χανιά, μαζί με τον Υπουργό Εξωτερικών συναντήθηκαν στα ανάκτορα με το Βασιλιά, όπου αποφασίστηκε η αποστολή πλοίων στο νησί. Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας συνεδρίασε η Βουλή και η δήλωση του Δηλιγιάννη για την απόφαση αποστολής πλοίων φαίνεται ότι προήλθε από επίθεση των άλλων βουλευτών, ενώ στην πραγματικότητα η προετοιμασία για την αποστολή των πλοίων είχε ήδη ξεκινήσει μετά την επίσκεψη του Δηλιγιάννη στο Βασιλιά. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 119

[463] Ο συνταγματάρχης Βάσσος θα συνοδευόταν από μία δύναμη 1.500 ανδρών, συγκροτημένων σε δύο τάγματα πεζικού, ένα τάγμα μηχανικού, ένα λόχο ευζώνων και μία πυροβολαρχία. Βλέπε σχετικά: *Ibid*, σελ. 120.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτή τη συνάντηση των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων ο Ρώσος πρέσβης στο Βερολίνο, Nikolai Demitrijewitsch Graf Osten-Saken, πλησίασε τον Holstein ζητώντας από τη Γερμανία να αναλάβει πιο ενεργό δράση στο υπό συζήτηση θέμα, διαδραματίζοντας έτσι σημαντικότερο ρόλο στα Βαλκάνια. Ο Holstein απάντησε ότι η πολιτική που το Βερολίνο είχε αποφασίσει να ακολουθήσει ήταν πολιτική συγκράτησης. [464] Η Ρωσία χαρακτηριζόταν από απροθυμία να πάρει πρωτοβουλία σχετικά με τη διαμάχη μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως εξηγεί σχετικά ο Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, Michail N. Murawiew, οι οικογενειακοί δεσμοί του Τσάρου με το Γεώργιο ωθούσαν τον πρώτο στην τήρηση στάσης ουδετερότητας. Μετά από πολλές εγκλήσεις της Γερμανία, της Αγγλία και της Γαλλία τελικά ο Murawiew [465] πρότεινε να διατάξουν οι ναύαρχοι την αποβίβαση του στρατού στο νησί.[466] Στις 3 Φεβρουαρίου, ύστερα από σχετική έγκριση και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποφασίσθηκε η αποβίβαση εκατό ανδρών από κάθε Δύναμη στα Χανιά. [467] Σύμφωνα με τους Lepsious, Mendelssohn Bartholdy και Thimme η Γερμανική Κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι δεν ενδιαφερόταν ούτε για το Κρητικό Ζήτημα, ούτε για την Ελλάδα. Αυτό που πρωτίστως την ενδιέφερε ήταν η σταθερότητα και η ειρήνη στην ευρύτερη περιοχή. Στην πραγματικότητα όμως το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών ήλπιζε ότι θα μπορούσε εμμέσως να πιέσει την Ελλάδα να αποσύρει τη βοήθεια από τους επαναστάτες Κρητικούς.[468]

[464] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 364 κ.εξ.
[465] Στις αρχές του 1897 ο Michail Nikolayevich Murawiew αντικατέστησε τον Nikolai Schichkin λαμβάνοντας έτσι τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας.
[466] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 120
[467] *Ibid.*
[468] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3132, σελ. 309

6.5 Η επανάσταση του Φεβρουαρίου 1897

Στις 3 Φεβρουαρίου ο συνταγματάρχης Βάσσος πραγματοποιεί αποβίβαση με περίπου 1.500 άντρες στα Χανιά και ανακοινώνει την κατοχή του νησιού από τον ελληνικό στρατό στο όνομα του Γεωργίου. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την οργή του Αυτοκράτορα Wilhelm II,[469] ο οποίος έσπευσε, χωρίς να έρθει σε προηγούμενη επαφή με το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, να ενημερώσει σχετικά τις Κυβερνήσεις της Ρωσία, της Αυστρο-Ουγγαρία και της Αγγλία προτείνοντας τον αποκλεισμό του Πειραιά [470] και την καταβύθιση του ελληνικού στόλου. [471] Ο Αυτοκράτορας ήταν πεπεισμένος πως σε περίπτωση που οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν αναχαίτιζαν την Ελλάδα θα ξεσπούσε πόλεμος μεταξύ της δεύτερης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το γεγονός αυτό θα απέβαινε ζημιογόνο όχι μόνο για τα γερμανικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή, αλλά και για τα συμφέροντα των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Στηριζόμενος σε αυτή την άποψη ο Αυτοκράτορας επισκέφθηκε τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στο Βερολίνο προκειμένου να τους υποβάλλει σχέδιο για το ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδας. Με τον τρόπο αυτό, υποστήριζε, η Ελλάδα θα αναγκαζόταν να οπισθοχωρήσει. Σε περίπτωση που οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν κατέληγαν σε συμφωνία μεταξύ τους, η Γερμανία δεν θα συμμετείχε στο διεθνή αποκλεισμό του νησιού.[472] Η αυτόβουλη αυτή ενέργεια του Αυτοκράτορα προκάλεσε την έκπληξη του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών διότι η συγκεκριμένη κίνηση ήταν αντίθετη με την εξωτερική πολιτική που έως τότε πρέσβευε η Γερμανία, η οποία δεν επεδίωκε την άμεση ανάμειξη στον αποκλεισμό της Κρήτης, αλλά είχε πρόθεση να αφήσει τη Ρωσία να πάρει τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία. Από την παραπάνω κίνηση του Αυτοκράτορα τόσο το Υπουργείο Εξωτερικών όσο και η Γερμανία ήρθαν σε δύσκολη διπλωματική θέση, με

[469] *«Ο Wilhelm II έτρεφε αισθήματα αντιπάθειας κατά του αγγλόφιλου Γεώργιου που τα συνδύαζε με απώτερες πολιτικές του βλέψεις σχετικά με την Ελλάδα. Γι' αυτό ήθελε να ακολουθήσει μία εξαιρετικά σκληρή στάση απέναντί της, για να μπορέσει να επωφεληθεί από τις επιπτώσεις αυτής της στάσης στα εσωτερικά της χώρας εναντίον του Γεωργίου.»* Βλέπε σχετικά: Πικρός, Ι., σελ. 121.

[470] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3148, σελ. 323-324

[471] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3152, σελ. 338-340

[472] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3148, σελ. 323/4. Βλέπε επίσης No. 3150, σελ. 325/6

αποτέλεσμα το Υπουργείο να αναγκαστεί να αλλάξει το σχέδιό του υιοθετώντας την πολιτική που χάραξε ο Αυτοκράτορας.[473] Συγκεκριμένα, το μόνο που κατάφερε ο Αυτοκράτορας ήταν να επεκτείνει την πολιτική ανησυχία στον κύκλο των Μεγάλων Δυνάμεων.[474]

Στις 9 Φεβρουαρίου, το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, προβλέποντας ένταση στο θέμα της Κρήτης, επικοινώνησε με το Murawiew, προκειμένου να τον ενημερώσει ότι η Γερμανία ήταν πρόθυμη να υποστηρίξει τόσο στη Βιέννη όσο και στη Ρώμη οποιαδήποτε ρωσική πρόταση προτεινόταν για τη λύση του Κρητικού Ζητήματος.[475] Ταυτόχρονα κατέβαλε προσπάθειες να πείσει τον Goluchowski να αλλάξει τη φιλελληνική του στάση και να παύσει να διατείνεται ότι υπεύθυνος για την κρίση στην Κρήτη είναι ο σουλτάνος και η Κυβέρνησή του.[476] Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρω το τηλεγράφημα του Hohenlohe προς το Γερμανό πρέσβη στη Βιέννη, Hertefeld, στις 11 Φεβρουαρίου, όπου ο πρώτος κατέκρινε την αντι-τουρκική στάση του Goluchowski. Το γεγονός αυτό, και συγχρόνως η προσέγγιση της Γερμανίας στη Ρωσία, είχε σαν κατάληξη τη δημιουργία κρίσης στην εμπιστοσύνη ανάμεσα στη Βιέννη και το Βερολίνο.[477] Επίσης την ίδια ημέρα, 11 Φεβρουαρίου 1897, σε έγγραφό του Υπουργείου Εξωτερικών σχετικό με το Κρητικό Ζήτημα, ο Υπουργός Marschall ανέφερε χαρακτηριστικά στο γερμανό πρέσβη στο Λονδίνο Hatzfeldt: «*δραστηριοποιούμαστε σε αντι-ελληνική κατεύθυνση.*»[478]

Στις 12 Φεβρουαρίου ο Murawiew πρότεινε στις Μεγάλες Δυνάμεις να στείλουν πολεμικά πλοία στην Κρήτη, προκειμένου να βοηθήσουν τους Τούρκους να επαναφέρουν την τάξη στο νησί. Ο Marschall τέθηκε υπέρ της συγκεκριμένης πρότασης, τονίζοντας όμως ότι μία τέτοια κίνηση δεν αποτελούσε «λύση» στο

[473] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3132, σελ. 309. Βλέπε επίσης No. 3152, σελ. 326/8, No. 3169, σελ.. 348/9
[474] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 365/6.
[475] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3136, σελ. 312
[476] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 53
[477] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3135, S. 311/2
[478] *Ibid*, Τόμος 12.2, No. 3139, σελ. 314/315

Κρητικό Ζήτημα, παρά μόνο ένα μέτρο που μπορούσε να ληφθεί απέναντι στο συγκεκριμένο επεισόδιο. Ακόμη υποστήριξε ότι η λύση του προβλήματος σχετίζεται με το *status quo* και συγκεκριμένα με την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[479] Την επόμενη ημέρα, 13 Φεβρουαρίου, ο Hohenlohe στέλνει τηλεγράφημα προς όλους τους πρεσβευτές της Γερμανίας στην Ευρώπη προκειμένου να τους ενημερώσει ότι η Γερμανία δεν προτίθεται να συμμετάσχει σε διάλογο ή οποιαδήποτε άλλη πράξη βλάπτει την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε περίπτωση που οι Μεγάλες Δυνάμεις υιοθετούσαν αντι-τουρκική στάση, η γερμανική Κυβέρνηση θα αναγκαζόταν σε διπλωματική απόσυρση από την ευρωπαϊκή κονίστρα.[480] Στην Αγγλία επικρατούσε τόσο στους κόλπους της αντιπολίτευσης όσο και στο λαό φιλελληνική στάση, γεγονός το οποίο δυσχέραινε την απόφαση του Salisbury για συμμετοχή του αγγλικού πολεμικού ναυτικού στον αποκλεισμό του Πειραιά. Παρόλα αυτά αρχές Φεβρουαρίου ο Salisbury γνωστοποίησε ότι συμφωνεί με την πρόταση του Αυτοκράτορα, δηλώνοντας τη συμμετοχή της Αγγλίας στον αποκλεισμό, θέτοντας έτσι τέλος στα σχέδια των Γερμανών για πολιτική απομόνωση της Αγγλίας.[481]Στις 14 Φεβρουαρίου 1897 πολεμικά πλοία της Γερμανίας [482], της Ρωσίας, της Γαλλίας και της Αγγλία είχαν ήδη εισπλεύσει στην Κρήτη, σύμφωνα με την πρόταση του Murawiew. Όμως ο Hohenlohe εξέφραζε στο Παρίσι και την Αγία Πετρούπολη τη δυσπιστία της Γερμανίας, όσον αφορούσε στις αγγλικές προθέσεις στην Κρήτη, υποστηρίζοντας ότι τα αγγλικά πλοία στάλθηκαν με σκοπό να εμποδίσουν την προσπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων να μην επιτρέψουν την ελληνική απόβαση στο νησί.[483]

---

[479] *Ibid*, Τόμος 12.2, No. 3142, σελ. 317/8. Βλέπε επίσης: No. 3144, σελ. 319/20
[480] *Ibid*, Τόμος 12.2, No. 3139, σελ. 314/5
[481] *Ibid*, Τόμος 12.2, No. 3172, σελ. 351/2
[482] Η Γερμανία συμμετείχε με το πολεμικό πλοίο SMS «Kaiserin Augusta». Το πλοίο καθελκύστηκε τον Ιανουάριο του 1892 από το ναυπηγείο Germania στο Κίελο. Ήταν το πρώτο πλοίο του γερμανικού πολεμικού ναυτικού που είχε τρεις προπέλες. Το Νοέμβριο του 1897 αντικαταστήθηκε από το SMS «Oldenburg», το οποίο έμεινε στην Κρήτη μέχρι τις 16 Μαρτίου 1898. Βλέπε σχετικά: Schwertfeger, B. *Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871 - 1914*, 2ος τόμος: Der Neue Kurs 1890 - 1899, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin 1927, σελ. 173. Η σύντμηση SMS (Seiner Majestät Schiff) εννοεί «πλοίο της Αυτού Μεγαλειότητος» και αφορούσε σε πλοία του πρωσικού και του γερμανικού αυτοκρατορικού πολεμικού ναυτικού.
[483] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. Π.*, Τόμος 12.2, No. 3145, σελ. 320/2

Ο Goluchowski πίστευε ότι ο αποκλεισμός του Πειραιά θα επιδείνωνε τη θέση του Γεωργίου στο εσωτερικό της χώρας. Παρόλα αυτά συμφώνησε με τον αποκλεισμό υπό τον όρο ότι όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις θα συμμετείχαν σε αυτόν.[484] Η Αγγλία όμως δεν δεχόταν τον αποκλεισμό εάν στο μεταξύ δεν βρισκόταν λύση στο Κρητικό Ζήτημα.[485] Ο Salisbury δεν επιθυμούσε τον αποκλεισμό του Πειραιά, γνώμη την οποία εξέφρασε στο γερμανό πρέσβη στο Λονδίνο, Hatzfeldt, υποστηρίζοντας ότι μία τέτοια ανθελληνική κίνηση θα έφερνε τον ίδιο σε δύσκολη θέση εφόσον τόσο ο λαός, όσο και οι βουλευτές όλων των κομμάτων αλλά και η βασίλισσα Βικτώρια εκδήλωναν φιλελληνική στάση. Έτσι αντιπρότεινε ως λύση στο πρόβλημα να αποκτήσει η Κρήτη ανεξάρτητο καθεστώς. Όμως η Γερμανία δεν δέχτηκε αυτή του την πρόταση.[486] Ο Holstein στην προσπάθειά του να σώσει την κατάσταση πρότεινε διεθνή παρέμβαση στην Κρήτη. Η Αγγλία κράτησε αρνητική στάση απέναντι στη συγκεκριμένη πρόταση, υποστηρίζοντας ότι πρώτα θα έπρεπε να αποφασισθεί ποιά θα ήταν η μελλοντική θέση της Κρήτης στην Ευρώπη.[487] Ο Salisbury πρότεινε την αυτονομία της Κρήτης, αλλά υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[488] Ήδη από το Δεκέμβριο του 1895 ο πρέσβης της Ιταλίας στο Λονδίνο, που, όπως υποστήριζε, ενεργεί μόνος του και δεν τελεί υπό οδηγίες, σε συνομιλία του με τον Salisbury, αναφέρεται στη διαίρεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υποστηρίζει ότι η Ιταλία θα έχει δίκαιη αξίωση για την Αλβανία, την Τρίπολη και ίσως την Κρήτη. Ωστόσο το 1897 η Ιταλία αποδέχεται τη λύση της αυτονομίας της Κρήτης και κάνει αισθητή την παρουσία της στην Ανατολική Μεσόγειο με την αποστολή μιας μοίρας για να συμμετάσχει μαζί με τα βρετανικά, γαλλικά και ρωσικά πλοία κατά του αποκλεισμού της Κρήτης.[489] Στη συνέχεια και η Γαλλία[490] τάχθηκε υπέρ της πρότασης αυτής του Salisbury, ενώ η Ρωσία κράτησε στάση αναμονής μέχρι οι άλλες Δυνάμεις να ανακοινώσουν τη στάση

[484] *Ibid*, Τόμος 12.2, No. 3159, σελ. 335
[485] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 121.
[486] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3156, σελ. 331/3. Βλέπε επίσης No. 3157, σελ. 333/4, No. 3158, σελ. 334
[487] *Ibid*, Τόμος 12.2, No. 3164. σελ. 340/41
[488] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3164, σελ. 340/41
[489] Παπαστράτης, Πρ., *ό. π.*, σελ. 83.
[490] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3161, σελ. 336/37

που θα τηρούσαν. Τέλος η Αυστρο-Ουγγαρία, επανέλαβε τη θέση του Goluchowski ανακοινώνοντας ότι ήταν έτοιμη να συμμετάσχει σε μία στρατιωτική παρέμβαση στην Κρήτη, σύμφωνα με την πρόταση του Holstein, με την προϋπόθεση ότι και οι υπόλοιπες Δυνάμεις θα συμμετείχαν σε αυτή.[491]

Η εξέλιξη των γεγονότων έφερε το Υπουργείο Εξωτερικών στο Βερολίνο σε δύσκολη θέση. Το Υπουργείο προσπάθησε να παρουσιάσει την αποτυχία της πολιτικής του Αυτοκράτορα ως αποτυχία της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής, όταν στις 22 Φεβρουαρίου ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Murawiew ανακοίνωνε με τηλεγράφημά του ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν σε θέση να εκτελέσουν το σχέδιο αποκλεισμού του Πειραιά χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση της Αγγλίας.[492] Η επόμενη κίνηση του Καγκελάριου Hohenlohe και του Marschall ήταν να έρθουν σε επικοινωνία με τον Goluchowski, προκειμένου να τον πείσουν να συμμετάσχει στον αποκλεισμό του Πειραιά, παρά το γεγονός ότι η Αγγλία και η Ιταλία δεν υποστήριζαν τη συγκεκριμένη πολιτική.[493] Ο Goluchowski έβλεπε την κίνηση αυτή των Γερμανών με δυσπιστία, αφενός διότι η Γερμανία είχε αρνηθεί τη δική του πρόταση όσον αφορούσε στη λύση του Κρητικού και αφετέρου διότι δεν μπορούσε να κατανοήσει τη δεδομένη στιγμή το λόγο που η Γερμανία επέμενε στην πολιτική απομόνωση της Αγγλίας όσον αφορούσε στο Κρητικό.[494]

Στις 22 Φεβρουαρίου η Γαλλική Κυβέρνηση πήρε θέση στο Κρητικό Ζήτημα. Μετά από φιλελληνικές διαδηλώσεις στους δρόμους του Παρισιού καθώς και την εμφανή υποστήριξη της Ελλάδας στο θέμα της σύνδεση της με την Κρήτη από τις μεγάλες φιλελεύθερες εφημερίδες, όπως οι Intransigeant, Authorité και Libre Parole, ο Υπουργός Εξωτερικών Albert Auguste Gabriel Hanotaux ανακοίνωσε ότι η Γαλλία ήταν έτοιμη να συνεργαστεί με τις Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να βρεθεί ειρηνική

[491] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3163, σελ. 338/340
[492] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3164-68, σελ. 340/7
[493] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 56
[494] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3171, σελ.. 350

λύση στο Κρητικό. Δεν παρέλειψε πάντως να τονίσει ότι η Γαλλία τασσόταν υπέρ της πρότασης του Salisbury.[495] Στην Ιταλία, όπως και στη Γαλλία, στα μέσα Φεβρουαρίου έλαβαν χώρα μεγάλες φιλελληνικές διαδηλώσεις στο Μιλάνο, τη Γένοβα και τη Ρώμη, με αποτέλεσμα η ιταλική Κυβέρνηση να σπεύσει να ανακοινώσει ότι θα συμμετάσχει σε ενδεχόμενο αποκλεισμό του Πειραιά σε περίπτωση που μία τέτοια κίνηση έχει αποφασιστεί ομόφωνα από τις Μεγάλες Δυνάμεις.[496]

6.6 Οι Μεγάλες Δυνάμεις και ο αποκλεισμός του Πειραιά και του Βόλου

Η Γερμανική Κυβέρνηση δεν είχε σκοπό να λογοδοτήσει στη Βουλή για την εξωτερική πολιτική που θα τηρούσε στην Ελλάδα, στα Βαλκάνια και στη Μέση Ανατολή. Ο Υπουργός Εξωτερικών Marschall σε ομιλία του στη Βουλή επέμενε ότι ο αποκλεισμός του Πειραιά και η στρατιωτική παρέμβαση, εάν χρειαζόταν να υλοποιηθεί, στόχευε στη «*διαφύλαξη της ειρήνης στην περιοχή των Βαλκανίων.*»[497] Η ομιλία αυτή του Marschall από τη μία πλευρά καθησύχασε τους βουλευτές της αντιπολίτευσης, αλλά από την άλλη δυσαρέστησε τον Αυτοκράτορα, ο οποίος πίστευε ότι ήταν πολύ νωρίς να διεξάγεται συζήτηση για το συγκεκριμένο θέμα στη Βουλή.[498]

Στις 22 Φεβρουαρίου ξεκίνησε στη γερμανική Βουλή η συζήτηση για τη στρατιωτική παρέμβαση στην Ελλάδα και την Κρήτη. Ο βουλευτής Prinz von Arenberg άρχισε την ομιλία του λέγοντας ότι πριν από δεκατέσσερις ημέρες ξεκίνησαν νέα προβλήματα

[495] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3161, σελ. 336/7
[496] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3163, σελ. 338/40
[497] Jerussalimski, A.S., ό. π., σελ. 371
[498] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3169.

στην Κρήτη και η γερμανική Κυβέρνηση το μόνο που κάνει είναι να υποστηρίζει τους δανειστές. Έτσι, συνέχισε, ξεκίνησαν και τα προβλήματα με τις τράπεζες, που φοβούνται ότι δεν θα πληρωθούν. Οι υπαίτιοι αυτής της κατάστασης είναι οι ίδιοι οι δανειστές, οι οποίοι κυνηγώντας το εύκολο κέρδος και χωρίς να έχουν γνωρίσει καλά την οικονομική και πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, δάνεισαν στην ελληνική Κυβέρνηση τα χρήματά τους για κερδοσκοπικούς λόγους. Οι τράπεζες θα έπρεπε να γνωρίζουν την κατάσταση πριν επενδύσουν τα χρήματά τους. Και κατέληγε τονίζοντας ότι παρ' όλα αυτά το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας είναι υποχρεωμένο να συζητήσει το θέμα με την Ελλάδα, προκειμένου να βρεθεί λύση. [499] Οι περισσότεροι βουλευτές, ανάμεσα σε αυτούς ο Ernst Hasse, τασσόταν υπέρ της πολιτικής που έως τώρα ακολουθούσε η Κυβέρνηση απέναντι στην Ελλάδα. Μετά την ομιλία του von Arenberg, πήρε το λόγο ο Ernst Hasse τονίζοντας ότι το συμφέρον της Γερμανίας δεν είναι να επιλέξουμε κάποια από τις δύο πλευρές. Σήμερα, τόνισε, δεν υπάρχει φιλελληνισμός στη Γερμανία όπως πριν από μερικές δεκαετίες. Τα συμφέρον μας στην περιοχή είναι η διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης και όλοι πρέπει να καταλάβετε ότι η εξωτερική πολιτική της χώρας μας ακολουθεί αυτή την κατεύθυνση.[500] Είναι προφανές ότι η επίκλησή του στη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης υπέκρυπτε το στόχο της γερμανικής πολιτικής να διατηρηθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι βουλευτές του Freisinnigen Volkspartei[501] από την άλλη πλευρά, αντιδρούσαν στην πολιτική στάση που ακολουθούσε η Αυτοκρατορία. Ο βουλευτής και μέλος του Freisinnigen Volkspartei Eugen Richter κατέκρινε την πρόταση αποκλεισμού του Πειραιά και τάχθηκε υπέρ της πρότασης του Salisbury, να ανακηρυχθεί η Κρήτη αυτόνομη και στη συνέχεια να αποκτήσουν την αυτονομία τους και οι υπόλοιπες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που αντιμετώπιζαν προβλήματα, δηλαδή

[499] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 22 Februar 1897, Τόμος VII, σελ. 4852/8
[500] *Ibid.*
[501] Προοδευτικό Λαϊκό Κόμμα

περιοχές της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής.[502] Ο πρόεδρος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας, August Bebel, δεν συμμετείχε στις συζητήσεις για το Κρητικό Ζήτημα στη Βουλή, γεγονός το οποίο εξόργισε πολλά από τα στελέχη του κόμματος του υποστήριξε όμως ότι: «*Την τελευταία Δευτέρα συζητήθηκε το Κρητικό Ζήτημα ταυτόχρονα στην αγγλική Βουλή, House of Commons, στη γαλλική Βουλή, Chambre Basse, και στη γερμανική Βουλή, Reichstag. (...) Το Κρητικό Ζήτημα συζητήθηκε σοβαρά μόνο στη γαλλική Βουλή, ενώ οι βουλευτές μας στη γερμανική Βουλή δεν συμμετείχαν στη συζήτηση και κρατούσαν στάση επιθετική απέναντι στην Κυβέρνηση. Η διαφορά στις θέσεις των βουλευτών στις προαναφερόμενες Βουλές εξηγείται με βάση τις διαφορετικές πολιτικές στάσεις των δύο χωρών. Στη Γαλλία το πλήθος του λαού και συγκεκριμένα η φιλελεύθερη αστική τάξη έδειχνε ανέκαθεν ενθουσιασμό για τα καταπιεσμένα έθνη, όπως τώρα χαρακτηρίζεται από ενθουσιασμό προς όφελος των Ελλήνων και την ελληνική εκστρατεία στην Κρήτη.*»[503] Μερικές ημέρες αργότερα ο Karl Kautsky, μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, ανέφερε ότι το κόμμα πρέπει να υποστηρίξει όχι μόνο την Ελλάδα, τους Αρμενίους και τους Κρητικούς, αλλά και τα υπόλοιπα Βαλκανικά Έθνη, στον αγώνα τους κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μέσω της στάσης αυτής ο Kautsky δεν στόχευε στην ανεξαρτητοποίηση των Βαλκανικών Κρατών από τους Οθωμανούς, αλλά στη νίκη της ευρωπαϊκής Δημοκρατίας απέναντι στην ολοκληρωτική Ρωσία.[504]

Το Βερολίνο άρχισε να προβληματίζεται σχετικά με τη στάση που θα κρατούσαν η Βουλγαρία και η Σερβία σε περίπτωση ξεσπάσματος ελληνο-τουρκικού πολέμου. Η Γερμανία υποπτευόταν ότι τόσο η Βουλγαρία όσο και η Σερβία θα εκμεταλλεύονταν μία ενδεχόμενη ελληνο-τουρκική σύρραξη μέσω της εμπλοκής τους στον πόλεμο στην πλευρά της Ελλάδας, προκειμένου να αποκομίσουν εδαφικά οφέλη. Ο Πρωθυπουργός της Βουλγαρίας Konstantin Konstantinow Stoilow, έσπευσε να

[502] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 368.
[503] Εφημερίδα *Vorwärts, Berliner Volksblatt*, Nr. 47, Donnerstag, 25. Februar 1897
[504] Εφημερίδα *Vorwärts, Berliner Volksblatt*, Nr. 53, Donnerstag, 4. März 1897

καθησυχάσει τις ανησυχίες του Βερολίνου ανακοινώνοντας στις 25 Φεβρουαρίου ότι η Βουλγαρία θα τηρούσε ανεξάρτητη στάση όσον αφορά στο Κρητικό Ζήτημα. Παρόλα αυτά ο Γερμανός Καγκελάριος επικοινώνησε στις 4 Μαρτίου με τον Murawiew και τον Goluchowski για να πιέσουν τη Σερβία και τη Βουλγαρία να διατηρήσουν ανεξάρτητη στάση στο Κρητικό, έτσι ώστε η Οθωμανική Αυτοκρατορία να μην εμπλακεί σε πόλεμο σε δύο μέτωπα.[505] Το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας άρχισε να εφαρμόζει την πολιτική που είχε ορίσει όσον αφορά στο Κρητικό Ζήτημα, που στηριζόταν στην πρόταση του Αυτοκράτορα να αποκλείσει το λιμάνι του Πειραιά. Στο πλαίσιο αυτό ο Αυτοκράτορας άρχισε να ωθεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία να κηρύξει πόλεμο στην Ελλάδα. Όταν στις 28 Φεβρουαρίου 1897, συναντήθηκε ο Αυτοκράτορας με τον Τούρκο πρέσβη στο Βερολίνο, Galib Bey, τον ρώτησε: «Γιατί *δεν διασχίζουν οι στρατιώτες σας τα σύνορα με την Ελλάδα;*»[506] και συνέχισε: «*Πείτε στο σουλτάνο ότι εάν δίνει σημασία στη φιλία μου, πρέπει να δράσει.*»[507] Ο σουλτάνος από την πλευρά του είχε ήδη συγκεντρώσει στρατό στη Μακεδονία και περίμενε την κατάλληλη στιγμή για να περάσει τα ελληνο-οθωμανικά σύνορα.

Στη συνέχεια οι Μεγάλες Δυνάμεις έδωσαν οδηγίες στους αντιπροσώπους τους στην Κωνσταντινούπολη να συντάξουν διακοίνωση για την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στις 2 Μαρτίου επιδόθηκε η διακοίνωση στην Αθήνα και την Πύλη, σύμφωνα με την οποία:

1. η Κρήτη δεν θα προσαρτηθεί στην Ελλάδα,
2. θα αυτονομηθεί υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, και

[505] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 59
[506] Meisner, H.O. (Hrsg.), *Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee*, Stuttgart, Berlin, 1922/3. Τόμος II, σελ. 392/3
[507] *Ibid.*

3. η Αθήνα έπρεπε να απομακρύνει όλα τα στρατεύματα της από την Κρήτη εντός έξι (6) ημερών. Σε περίπτωση άρνησης της Αθήνας να υπακούσει, οι Μεγάλες Δυνάμεις θα προέβαιναν στον αποκλεισμό του Πειραιά.[508]

Στις 8 Μαρτίου η Ελλάδα απαντάει αρνητικά στην παραπάνω διαταγή. Ήδη από τα μέσα Φεβρουαρίου η πολιτική δύναμη της Εθνικής Εταιρείας είχε πολλαπλασιαστεί. Στην Αθήνα είχαν πραγματοποιηθεί πολλές διαδηλώσεις, με αποτέλεσμα να αναγκάσουν τον Γεώργιο στις 17 του ίδιου μήνα να ανακοινώσει από τα ανάκτορα ότι θα ακολουθούσε την πολιτική κατοχής της Κρήτης ανεξάρτητα από την πίεση ή την απειλή που ενδεχομένως να εξαπέλυαν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Μετά από την ανακοίνωση αυτή του Γεωργίου ήταν πλέον εμφανές ότι η Εθνική Εταιρεία έλεγχε την πολιτική κατάσταση στην χώρα και στην ουσία ανάγκασε το Γεώργιο να ακολουθήσει τη συγκεκριμένη πολιτική ένωσης του νησιού με την Ελλάδα.[509] Η Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη δεν είχε άλλη επιλογή από τη συνεργασία με την Εθνική Εταιρεία. Η τελευταία ενημέρωσε τον Πρωθυπουργό και την Κυβέρνηση ότι σε περίπτωση που οι Μεγάλες Δυνάμεις απέκλειαν τον Πειραιά, η Εθνική Εταιρεία θα ξεκινούσε πόλεμο στα ελληνο-τουρκικά σύνορα και συγκεκριμένα στη Μακεδονία. Ο Γεώργιος μη συμφωνώντας με την πολιτική της Εθνικής Εταιρείας αρνήθηκε να στείλει το διάδοχο Κωνσταντίνο ως αρχηγό του στρατού στα σύνορα. Τότε ο Δηλιγιάννης έσπευσε να ενημερώσει το Γεώργιο, ότι σε περίπτωση που δεν αποδεχόταν την πολιτική της Εθνικής Εταιρείας, η τελευταία θα προέβαινε σε ενέργειες ανατροπής του.[510]

Οι προετοιμασίες του πολέμου από Ελλάδα και Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν άργησαν να ξεκινήσουν. Παρατηρώντας τις κινήσεις των δύο χωρών ο Salisbury πρότεινε στις Μεγάλες Δυνάμεις την παραμονή του συνταγματάρχη Βάσσου στην Κρήτη, ο οποίος θα διαδραμάτιζε το ρόλο της «αστυνομίας».[511] Βλέποντας όμως ότι

[508] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 372. Βλέπε επίσης: Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 122-123.
[509] Γιαννουλόπουλος, Γ. Ν., *ό. π.*, σελ. 156-161.
[510] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 58/9
[511] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3184, σελ. 363/4

η πρόταση του αυτή έβρισκε αντίθετους τη Γερμανία και τη Ρωσία την απέσυρε.[512] Στη συνέχεια επικοινώνησε με τον Hatzfeldt προκειμένου να οριοθετήσει τη στάση της Αγγλίας, σε περίπτωση ξεσπάσματος πολέμου μεταξύ των δύο κρατών, που δεν θα ήταν άλλη από αυτή ενός απλού θεατή.[513]

Στις 11 Μαρτίου ο Αυτοκράτορας της Γερμανίας διαμαρτυρήθηκε για την καθυστέρηση των Μεγάλων Δυνάμεων να υλοποιήσουν την απόφασή τους σχετικά με τον αποκλεισμό του Πειραιά, εξαιτίας κωλυσιεργίας του Murawiew. Ο Αυτοκράτορας πίστευε ότι το Κρητικό Ζήτημα δεν θα γινόταν θέμα συζητήσεων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, σε περίπτωση που η Γερμανία είχε τη δυνατότητα να στείλει ισχυρές ναυτικές δυνάμεις και να λύσει από μόνη της το πρόβλημα ήδη από τις αρχές Φεβρουαρίου, πριν δηλαδή αυτό πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις και για τη λύση του χρειάζονται διαβουλεύσεις ή η υποστήριξη και των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων.[514] Ο Marschall διέταξε το Γερμανό πρέσβη στην Αγία Πετρούπολη, Hugo Leszczyc Fürst von Radolin, να πείσει τον Murawiew ως προς την αναγκαιότητα αποκλεισμού του Πειραιά ενόψει της κίνησης των ελληνικών στρατευμάτων προς τα σύνορα με τη Θεσσαλία.[515] Η απάντηση του Murawiew δεν άργησε. Την επόμενη ημέρα, στις 12 Μαρτίου ανακοίνωσε ότι ήταν έτοιμος να συνταχθεί με τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις όσον αφορούσε στο θέμα του αποκλεισμού του Πειραιά, αν και η υλοποίηση του σχεδίου αυτού θα καθυστερούσε εξαιτίας προηγούμενης συμφωνίας της Αγγλίας και της Ιταλίας, η οποία αναφερόταν μόνο στον αποκλεισμό της Κρήτης. Στις 17 Μαρτίου ο Salisbury ενημερώνει τον Hatzfeldt ότι δεν μπορούσε να συμφωνήσει με τον αποκλεισμό του Πειραιά με το πρόσχημα ότι δύο από τους σημαντικότερους υπουργούς του, ο George Joachim Goschen, 1st Viscount Goschen και ο Arthur James Balfour, 1st Earl of Balfour,[516] έκριναν τη συγκεκριμένη

[512] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3183, σελ. 362/3
[513] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3192, σελ. 371/3
[514] *Ibid.*, Τόμος 12.1, No. 3215, σελ. 394/5
[515] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3182/3, σελ. 361/2
[516] Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1902-05

ενέργεια ως φιλοτουρκική. [517] Η Αγγλία επέμενε ότι οποιαδήποτε κίνηση αποφασιζόταν ενάντια στην Ελλάδα θα έπρεπε να στηρίζεται στην ομοφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων.[518]

Όπως ήταν αναμενόμενο η διαμάχη μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και συγκεκριμένα μεταξύ της Αγγλίας και της Γερμανίας, επιδείνωσε τη σχέση μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από την μία πλευρά η Γερμανία για να ικανοποιήσει τους πολιτικούς, οικονομικούς και στρατηγικούς της στόχους έδινε ελπίδες στο σουλτάνο και από την άλλη πλευρά η Αγγλία, στηριζόμενη στα δικά της συμφέροντα, έδινε υποσχέσεις στον Έλληνα βασιλιά. Οι Μεγάλες Δυνάμεις προσπαθούσαν να βρουν μία αποδεκτή λύση όμως κάθε τους προσπάθεια έπεφτε στο κενό, εφόσον κάθε Δύναμη προσπαθούσε να προσαρμόσει τη λύση στα δικά της πολιτικά συμφέροντα. Ο Bismarck κατηγόρησε τη γερμανική Κυβέρνηση διότι πίστευε ότι η στάση της απέναντι στο Κρητικό Ζήτημα ήταν επικίνδυνη για τα πολιτικά συμφέροντα της Γερμανίας.[519] Επίσης κριτική στη στάση της Κυβέρνησης άσκησαν τόσο οι τράπεζες όσο και οι μεγαλέμποροι, οι οποίοι ήταν αντίθετοι στην εχθρική – μη ειρηνική – εξωτερική πολιτική που είχε χαράξει η Κυβέρνηση σε θέματα αναφορικά με τη Μέση Ανατολή και τα Βαλκάνια.[520] Τα κόμματα της αντιπολίτευσης ήταν επίσης δυσαρεστημένα με τη στάση της Κυβέρνησης. Παρά το γεγονός όμως ότι οι βουλευτές της αντιπολίτευσης ήταν αντίθετοι με την πολιτική που ακολουθούσε η Κυβέρνηση δεν εξέφραζαν δημόσια τη δυσαρέσκειά τους, πίστευαν όμως ότι η πολιτική αυτή θα οδηγούσε σε σύρραξη. Τόνιζαν όμως ότι δεν ήταν αργά για τη Γερμανία να ακολουθήσει πολιτική συγκράτησης, η οποία υποστηριζόταν από τον Bismarck. Μέσα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα από τη στάση που κράτησαν στις συνεδριάσεις της Βουλής το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ασκεί δημόσια κριτική στην

[517] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3192, σελ. 371/3
[518] *Ibid.*, Τόμος 12.2, No. 3190-97, σελ. 370/8
[519] H.O. Meisner, (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος II, σελ. 394.
[520] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 373.

Κυβέρνηση μαζί με το Προοδευτικό Λαϊκό Κόμμα.[521] Στις συζητήσεις που έγιναν στη Βουλή για το θέμα αυτό ο Υπουργός Εξωτερικών Marschall υποστήριξε στις 17 Μαρτίου ότι η αποστολή στην Κρήτη γερμανικού καταδρομικού ήταν αναγκαία για τη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή και συνέχισε τονίζοντας ότι για την προστασία των χριστιανών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ένα μόνο καταδρομικό δεν ήταν αρκετό. [522] Με αυτές τις δηλώσεις ο Marschall υποστήριζε την πολιτική του Αυτοκράτορα για ενίσχυση του γερμανικού πολεμικού ναυτικού, όπως αναπτύσσεται στο κεφάλαιο «Η Γερμανική Αυτοκρατορία 1871-1900» της διατριβής. Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε την αλλαγή της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής σε ενεργή «παγκόσμια πολιτική» [523] , σε αντίθεση με την πολιτική ουδετερότητας που ακολουθούσε ο Bismarck, όσον αφορούσε στη συμμετοχή της Γερμανίας στη ναυτική παρέμβαση εναντίον της Ελλάδος.[524] Στις 19 Μαρτίου ο βουλευτής Eugen Richter, κατέκρινε την Κυβέρνηση στη Βουλή για την απόφασή της να στείλει καταδρομικό στην Κρήτη. Υποστήριξε ότι τα συμφέροντα της Γερμανίας στην περιοχή ήταν ασήμαντα και για το λόγο αυτό δεν χρειαζόταν η αποστολή του καταδρομικού που διαδραμάτιζε το ρόλο του υποστηριχτή των γερμανικών συμφερόντων. [525] Λίγες ημέρες αργότερα η ηγεσία του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος τοποθετήθηκε με δριμύτητα εναντίον της πολιτικής της κυβέρνησης. Στις 26 Μαρτίου ο Wilhelm Liebknecht, κατηγόρησε και αυτός με τη σειρά του την Κυβέρνηση για την πολιτική που ακολουθούσε χαρακτηρίζοντάς την ως «*Κρητική κωμωδία*» [526], προτρέποντας την να σταματήσει να αναμιγνύεται σε θέματα που δεν αφορούν άμεσα στη Γερμανία. Ο August Bebel συνέχισε τα πυρά εναντίον της Κυβέρνησης, υποστηρίζοντας ότι: «*Δεν έχουμε κανένα λόγο να εμποδίσουμε τη θέληση και την προτίμηση των*

[521] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 374/5.
[522] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 18. März 1897, Τόμος VII, στήλη 5151.
[523] Ibid, ό. π., Τόμος VII, στήλη 5148.
[524] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 375.
[525] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 19. März 1897, Τόμος VII, στήλη 5185.
[526] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 26. März 1897, Τόμος VII, στήλη 5278-5280.

Κρητικών σχετικά με την ένωσή τους με την Ελλάδα.»[527] Μετά ξαναπήρε το λόγο ο Liebknecht, ο οποίος υποστήριξε ότι «*όσον αφορά στο Ανατολικό Ζήτημα μπορούμε να έχουμε διαφορετικές γνώμες. Αλλά ο τρόπος που η γερμανική Κυβέρνηση αναμειγνύεται στο Κρητικό Ζήτημα είναι εναντίον των γερμανικών συμφερόντων, είναι εναντίον της γερμανικής αξιοπρέπειας της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και δεν μας βοηθάει να κερδίσουμε τη συμπάθεια των άλλων Κρατών.*»[528] Μετά την ομιλία του Liebknecht κανένας βουλευτής δεν τοποθετήθηκε στο θέμα. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά των συζητήσεων στη Βουλή η κριτική στην Κυβέρνηση για το Κρητικό Ζήτημα γίνεται μόνο από αυτά τα κόμματα που στο πολιτικό φάσμα αριστεροί φιλελεύθεροι και σοσιαλοδημοκράτες.

Ο Γεώργιος Ι και η Κυβέρνηση του δεν επιθυμούσαν στην πραγματικότητα την πολεμική σύρραξη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γνώριζαν τη δυσμενή οικονομική και στρατηγική κατάσταση της Ελλάδα. Ο Γεώργιος σε επαφή που είχε με το Βερολίνο υποστήριξε ότι σε περίπτωση απειλής με στρατιωτική επέμβαση από τις Μεγάλες Δυνάμεις στην Ελλάδα, η τελευταία θα οπισθοχωρούσε. Στόχος του Γεωργίου ήταν να βγάλει την Κυβέρνηση από το αδιέξοδο. Γνωρίζοντας ότι η Εθνική Εταιρεία θα εκμεταλλευόταν την κατάσταση καθώς και την υποστήριξη που είχε από το λαό για να προβεί σε επανάσταση, έπρεπε να βρει τρόπο να αντιμετωπίσει την Εθνική Εταιρεία. Μία απειλή από τις Μεγάλες Δυνάμεις θα αποτελούσε ένα λόγο για να αντισταθεί ο Γεώργιος στην Εθνική Εταιρεία. Η Γερμανία δεν κατάφερε να οργανώσει ενιαία θέση των Μεγάλων Δυνάμεων προς αντιμετώπιση του προβλήματος και μόνη της, λόγω έλλειψης ναυτικών δυνάμεων, δεν μπορούσε να απειλήσει την Ελλάδα.

Τελικά στις 24 Μαρτίου ο Salisbury επανέρχεται στο προσκήνιο με ένα νέο σχέδιο, το οποίο στηριζόταν όχι μόνο στον αποκλεισμό του Πειραιά, αλλά επίσης προτείνει να

---

[527] *Ibid.*

[528] Ομιλίες στη Βουλή: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, IV. Session 1895/97*, Berlin 26. März 1897, Τόμος VII, στήλη 5280.

πιέσουν οι Μεγάλες Δυνάμεις την Ελλάδα να αποσύρει τα στρατεύματα της από τα σύνορα της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Μακεδονία.[529] Η Γερμανία αντιμετώπισε με δυσπιστία την πρόταση αυτή του Salisbury, γεγονός το οποίο καθυστέρησε τις Μεγάλες Δυνάμεις μέχρι τα τέλη Μαρτίου, ώσπου να καταλήξουν σε μία απόφαση.[530] Στις 30 Μαρτίου, αφού οι Μεγάλες Δυνάμεις ενημερώθηκαν από τους ναυάρχους που έπλεαν κοντά στον Πειραιά ότι η κατάσταση είχε χειροτερέψει, πραγματοποιείται ο αποκλεισμός του Πειραιά.[531] Ο αποκλεισμός του Πειραιά όμως δεν επέφερε κανένα αποτέλεσμα, εφόσον οι πολεμικές προετοιμασίες της Εθνικής Εταιρείας είχαν σχεδόν ολοκληρωθεί, με την οργάνωση σωμάτων, τα οποία είχε αποφασισθεί να εισβάλουν στη Μακεδονία. Στις 27 Μαρτίου 3.000 ένοπλοι της Εθνικής Εταιρείας, εισέβαλαν στη Μακεδονία σε 3 σώματα. Στην αρχή καταδίωξαν τις οθωμανικές δυνάμεις που υπήρχαν στην περιοχή. Τις επόμενες ημέρες όμως προσβλήθηκαν από τον αντίπαλο με αποτέλεσμα να διασκορπιστούν και να επιστρέψουν σε ελληνικό έδαφος. Η ενέργεια αυτή έδωσε την αφορμή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να κηρύξει τον πόλεμο. Στις 5 Απριλίου η Πύλη ανακοινώνει στον Έλληνα πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Ν. Μαυροκορδάτο τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων και την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Στις 6 Απριλίου ο Δηλιγιάννης σε ομιλία του στη Βουλή απέδωσε την ευθύνη του πολέμου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία πρώτη κήρυξε τον πόλεμο «*τον οποίον καθήκον έχομεν να τον δεχθώμεν και τον εδέχθημεν.*»[532]

[529] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3203, σελ. 383/4
[530] Η Γερμανία αντιμετώπιζε την πρόταση του Salisbury με δυσπιστία εφόσον αυτή αποτελούσε στροφή στην πολιτική που ακολουθούσε ο Salisbury μέχρι στιγμής.
[531] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No 3211, σελ. 392.
[532] Πικρός, Ι., ό. π., σελ. 127

6.7 Οι προσπάθειες για την ειρήνη

Κανείς πλέον δεν ήταν σε θέση να σταματήσει την πολεμική σύρραξη μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός στρατός συγκεντρώθηκε στα σύνορα της Θεσσαλίας. Αφενός αριθμητικά ανώτερος του ελληνικού, εκπαιδευμένος από γερμανούς στρατηγούς και αφετέρου καλύτερα εξοπλισμένος από τον ελληνικό κατάφερε στις 27 Απριλίου να καταλάβει Λάρισα.[533]

Ο φόβος ότι ο ελληνο-τουρκικός πόλεμος θα μπορούσε να εξαπλωθεί συμπαρασύροντας και άλλα κράτη στη δύνη του ώθησε το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών να επικοινωνήσει με το σουλτάνο στην Κωνσταντινούπολη στις 20 Απριλίου. Το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών πρότεινε στο σουλτάνο μόλις κατακτήσει τη Λάρισα[534] να ζητήσει προσωπικά τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων προκειμένου ο πόλεμος να λάβει τέλος. Επίσης η Γερμανία πρότεινε στο σουλτάνο, στην προσπάθειά του να δείξει ότι ως στόχο είχε την επίτευξη της ειρήνης στην περιοχή, να ζητήσει από την Ελλάδα:

- την οπισθοχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την Κρήτη
- την αναγνώριση της Κρήτης, ως ανεξάρτητο κομμάτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και
- σε περίπτωση συμφωνίας της Ελλάδας με τα παραπάνω, να μην ζητήσει χρηματική αποζημίωση.[535]

Η κίνηση της Γερμανίας να πείσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία να μην ζητήσει χρηματική αποζημίωση στηριζόταν στην υπόσχεση του Marschall προς τους γερμανούς δανειστές στην Ελλάδα, ότι η γερμανική Κυβέρνηση θα τους βοηθούσε στην προσπάθειά τους να πάρουν τα χρήματά τους πίσω από την Ελλάδα. Σε

---

[533] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 376/7.
[534] Οι Οθωμανοί μπήκαν στη Λάρισα στις 25 Απριλίου 1897.
[535] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3229, σελ. 415.

περίπτωση που η Γερμανία επέτρεπε την χρηματική αποζημίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο κίνδυνος πτώχευσης της Ελλάδας ήταν ορατός.

Οι συνέπειες της ελληνικής ήττας στον πόλεμο ήταν πλέον ορατές στην Ελλάδα. Η απογοήτευση του λαού μετατράπηκε σε οργή απέναντι στην Εθνική Εταιρεία, τα μέλη της οποίας θεωρούνταν υπαίτια για την ήττα. Η Εθνική Εταιρεία μέσω των εφημερίδων που ήλεγχε στην Αθήνα, προσπάθησε να κατευνάσει το δυσμενές κλίμα και έριξε την ευθύνη στο Γεώργιο και την οικογένειά του, δεδομένου ότι οι υιοί του κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις στο στρατό.[536] Στις 29 Απριλίου ο Γεώργιος Α προσπάθησε να ηρεμήσει το λαό, ο οποίος είχε κατέβει σε συλλαλητήριο στο κέντρο της Αθήνας, διαδηλώνοντας ενάντια στο βασιλικό οίκο και συγκεκριμένα ενάντια στο διάδοχο Κωνσταντίνο. Ταυτόχρονα η Κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη αντικαταστήθηκε από την Κυβέρνηση του Ράλλη και ο Σκουζές πήρε τη θέση του Σκουλούδη ως Υπουργός των Εξωτερικών.[537] Η προσπάθεια όμως αυτή δεν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα, εφόσον ο λαός εξακολουθούσε να είναι οργισμένος. Αντιθέτως μάλιστα ο Γεώργιος βρισκόταν σε τόσο δυσμενή θέση που η βασίλισσα της Αγγλίας Βικτώρια, έστειλε πλοία του πολεμικού ναυτικού στον Πειραιά προκειμένου να σώσουν τη βασιλική οικογένεια.[538] Στο μεταξύ οι μάχες συνεχίζονταν με ήττες των Ελλήνων. Στις 5 Μαΐου δόθηκε η τελευταία μάχη του πολέμου στο Δομοκό, όπου οι Έλληνες είχαν υποχωρήσει καταδιωκόμενοι από τους Τούρκους και δίνοντας μάχες οπισθοφυλακής. Ήδη από τις 30 Απριλίου ο νέος Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, επικοινωνεί με την Αγία Πετρούπολη προκειμένου να ζητήσει τη συμβολή της ρωσικής Κυβέρνησης, έτσι ώστε σε συνεργασία με τις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις να συμβάλλουν προκειμένου να επιτευχθεί ανακωχή. Η γερμανική Κυβέρνηση απάντησε ότι θα συνέβαλε με ενέργειές της ώστε να επιτευχθεί ανακωχή, μόνο σε περίπτωση που η Ελλάδα αναγνώριζε την Κρήτη ως ανεξάρτητο τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επιπλέον οπισθοχωρούσε από το νησί. Παρά όμως

[536] Γιαννουλόπουλος, Γ.Ν., *ό. π.*, σελ. 156/70.
[537] Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 153.
[538] Loulos, K., *ό. π.*, σελ. 61/2.

την επιθυμία αυτή της Γερμανίας, η Ρωσία, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία αποφασίζουν στις 6 Μαΐου στην Αθήνα να μεσολαβήσουν για κατάπαυση των εχθροπραξιών, με αποτέλεσμα να υπογραφεί ανακωχή στις 7 Μαΐου έξω από τη Λαμία.[539]

Η Γερμανική Κυβέρνηση παρακολουθούσε με ικανοποίηση τις εξελίξεις. Έβλεπε τη νίκη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως νίκη της εξωτερικής πολιτικής της, ενώ παράλληλα συμμετείχε ενεργά στις διαδικασίες για τη συνθήκη ειρήνης. Η σύσκεψη για την ειρήνη διήρκησε έως τις 6 Σεπτεμβρίου, διότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία επέμενε να κρατήσει τη Θεσσαλία, παρά το γεγονός ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις της αντιπρότειναν να ρυθμίσουν στρατηγικά τα ελληνο-τουρκικά σύνορα. Η Γερμανία θέλοντας να διατηρήσει τις σχέσεις της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αρνήθηκε να την πιέσει, έτσι ώστε να προβεί σε αποδοχή της πρότασης των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Γερμανία όμως έβλεπε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν θα επέτρεπαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να κρατήσει τις κατεκτημένες περιοχές της Θεσσαλίας. Ταυτόχρονα μη θέλοντας να δεχθεί πίεση από τις Μεγάλες Δυνάμεις να αλλάξει στάση απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη Συνθήκη Ειρήνης, αντιπρότεινε να λαμβάνει η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρηματική συνεισφορά από την Ελλάδα για τις κατεκτημένες περιοχές, την οποία η Ελλάδα μπορούσε να ικανοποιήσει μόνο μέσω νέων δανείων. Η Συνθήκη Ειρήνης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία υπεγράφη στις 20 Σεπτεμβρίου 1897.[540] Με βάση αυτή η Ελλάδα όφειλε να παραχωρήσει παραμεθόριες περιοχές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και επίσης να της καταβάλλει το ποσό των 4 εκ. τουρκικών λιρών ως αποζημίωση.[541] Η γερμανική Κυβέρνηση θέλοντας να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία, δανείζοντας εκείνη το Ελληνικό Κράτος, πίεσε την Αθήνα να ξεχρεώσει τα παλαιότερα δάνεια που είχε λάβει, έτσι ώστε να

[539] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F., (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.2, No. 3226, σελ. 411/2, No. 3230, σελ. 416. Ως ουδέτερη ζώνη ορίστηκε η γέφυρα του Άραχθου, όπου και υπογράφηκε η ανακωχή. Βλέπε σχετικά: Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 157.
[540] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 379. Βλέπε επίσης: Dakin, D., *ό. π.*, σελ. 153.
[541] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 158.

μπορέσει να πάρει καινούργια. Μία ακόμα απαίτηση από γερμανική πλευρά ήταν ο διορισμός επιτροπής διεθνούς οικονομικού ελέγχου στα οικονομικά της Ελλάδος, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος οι δανειστές να χάσουν τα χρήματά τους.[542] Η Αγγλία από την πλευρά της αρχικά αρνήθηκε να δεχτεί οικονομικό έλεγχο στα οικονομικά της Ελλάδας, φοβούμενη την ενδυνάμωση της γερμανικής πολιτικής και οικονομικής επιρροής στη χώρα και την παράλληλη μείωση της αγγλικής. Μετά από διπλωματικές διαβουλεύσεις με την γερμανική πλευρά η Αγγλία υποχώρησε στο συγκεκριμένο θέμα [543] και έτσι η Γερμανία, έθεσε ως όρο στη Συνθήκης Ειρήνης τον οικονομικό έλεγχο της Ελλάδος.[544] Η εξωτερική πολιτική του «status quo» που ακολουθούσε έως τότε η Γερμανία τόσο στα Βαλκάνια, όσο και στη Μέση Ανατολή, άρχισε να της «διανέμει μέρισμα». [545]

Οι προσπάθειες για την ειρήνη κατέληξαν στην αυτονομία της Κρήτης. Στις 21 Απριλίου, μετά την ήττα της Ελλάδας στο πολεμικό μέτωπο η Κυβέρνηση Δ. Ράλλη ανακάλεσε τις δυνάμεις της από την Κρήτη.[546] Μέσα στο πλαίσιο αυτό οι Κρητικοί παραδέχθηκαν ότι η προτεινόμενη λύση της αυτονομίας από τις Μεγάλες Δυνάμεις θα ήταν μία θετική εξέλιξη, εφόσον η ένωση με την Ελλάδα δεν ήταν εφικτή. Ακολούθησαν τρεις συνελεύσεις, στις 26 Ιουνίου στους Αρμενούς, στις 30 Ιουλίου στις Αρχάνες και στις 16 Οκτωβρίου 1897 στο Μελιδόνι του Πυλοποτάμου, προκειμένου να αποφασισθεί ποιά στάση θα υποστήριζαν: την αυτονομία ή την ένωση. Τελικά στην τελευταία συνέλευση, με πρόεδρο τον Ι. Σφακιανάκη, αποφασίσθηκε να υποστηρίξουν τη λύση της αυτονομίας. Επιπλέον με τρία ψηφίσματα ζητούσαν την απομάκρυνση του οθωμανικού στρατού και ξένο κυβερνήτη, «*διότι μόνον Ευρωπαίος Κυβερνήτης θα κέκτηται και εξωτερικώς το αναγκαίον κύρος όπως υποστηρίξη τελεσφόρως την αυτονομίαν του τόπου κατά ενδεχομένην*

[542] *Ibid.*, σελ. 380. Περισσότερες πληροφορίες για τα Δάνεια και το Δ.Ο.Ε. βλέπε σχετικά Κεφάλαιο: Το οικονομικό ενδιαφέρον της Γερμανίας στην Ελλάδα, σελίδα 43 κ. εξ. αυτή της εργασίας.
[543] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 380.
[544] Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F. (Hrsg.), *ό. π.*, Τόμος 12.1, No. 3250, σελ. 433/5.
[545] Jerussalimski, A.S., *ό. π.*, σελ. 380.
[546] Το συνταγματάρχη Τ. Βάσσο, τον επιτελάρχη Θ. Λυμπρίτη και μία δύναμη τετρακοσίων ανδρών. Βλέπε σχετικά: Πικρός, Ι., ό. π., σελ. 159.

επέμβασιν και επιβουλήν της Πύλης.»[547] Οι Μεγάλες Δυνάμεις μετά από συμφωνία επέβαλαν ως Ύπατο Αρμοστή τον πρίγκιπα Γεώργιο. Τους πρώτους μήνες του 1898, η Αγγλία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Ιταλία συμφώνησαν στον τρόπο της προσωρινής διοικήσεως του νησιού και συγκεκριμένα να αναλάβει τη διοίκηση της Κρήτης η επιτροπή που θα εκλεγόταν από τη Συνέλευση των Κρητών.[548] Στις 30 Νοεμβρίου ο διορισμός του πρίγκιπα Γεωργίου αναγγέλθηκε στην Πύλη και στις 8 Δεκεμβρίου έγινε δεκτός από την Υψηλή Πύλη. Στις 9 Δεκεμβρίου ο πρίγκιπας Γεώργιος έφθασε στην Κρήτη, για να αναλάβει τα καθήκοντά του ως Ύπατος Αρμοστής του νησιού. Οι ναύαρχοι των τεσσάρων Δυνάμεων τον υποδέχτηκαν στη Σούδα. Ο Γάλλος ναύαρχος Ποττιέ, υπό την ιδιότητα του Προέδρου του συμβουλίου των ναυάρχων του παρέδωσε επίσημα τη διοίκηση της Κρήτης. Την επόμενη οι ναύαρχοι των τεσσάρων Δυνάμεων αναχώρησαν από το νησί και ξεκίνησε το έργο της οργάνωσης της «*Κρητικής Πολιτείας*».[549] Στις 9 Ιανουαρίου 1899 δημοσιεύτηκε το διάταγμα «*περί συγκροτήσεως της Κρητικής Συνελεύσεως*» [550] και προκηρύχθηκαν εκλογές των πληρεξούσιων. Στις 2 Φεβρουαρίου αναδείχθηκαν 138 χριστιανοί, 50 μουσουλμάνοι πληρεξούσιοι και η Κρητική Βουλή άρχισε τις εργασίας της στις 8 Φεβρουαρίου. Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας εγκρίθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις και τέθηκε αμέσως σε εφαρμογή. Ακολούθησε η συγκρότηση της πρώτης Κυβέρνησης, στην οποία η «*ανωτέρα διεύθυνσις*», [551] δηλαδή το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ανατέθηκε στον Ελευθέριο Βενιζέλο.

---

[547] Πικρός, Ι., *ό. π.*, σελ. 160.
[548] Η Γερμανία και η Αυστρία είχαν αποσύρει το στρατό από το Μάρτιο. Βλέπε σχετικά: Σβολόπουλος, Κ., *Η Κρητική Πολιτεία από το 1899 έως το 1909*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 197-199.
[549] *Ibid*, σελ. 199.
[550] *Ibid.*
[551] *Ibid.*

7 Οι γερμανικές ανασκαφές στην Ελλάδα

7.1 Σύντομη αναδρομή

Στους ακαδημαϊκούς κύκλους της δυτικής Ευρώπης ήταν έκδηλο το ενδιαφέρον και ο σεβασμός προς την Αρχαία Ελλάδα. Αρχές του 19ου αιώνα το ενδιαφέρον τόσο για την αρχαία ελληνική τέχνη όσο και για τον ελληνικό πολιτισμό αναζωπυρώνεται.[552]

Η πρόσβαση των Ακαδημαϊκών στην Ελλάδα ήταν όμως δύσκολη, εφόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία σπάνια ενέκρινε άδειες πρόσβασης. Στο παρελθόν ο Ciriaco de Pizzicolli (1437) και οι Γάλλοι Marquis de Nointel (1674)[553] και Jacob Spon (1676) ήταν Ακαδημαϊκοί που κατάφεραν να προσκομίσουν άδεια, από τις οθωμανικές αρχές, προκειμένου να ταξιδέψουν στην Ελλάδα. Το 18ο αιώνα τη σκυτάλη στην Ελλάδα την παίρνουν οι Άγγλοι Ακαδημαϊκοί. Οι Άγγλοι αρχιτέκτονες James Stuart και Nicholas Revett κατάφεραν την τελευταία 50ετία του 18ου αιώνα να ταξιδέψουν στην Ελλάδα προκειμένου να ολοκληρώσουν την έρευνά τους με θέμα την αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική. Οι δύο αρχιτέκτονες εξέδωσαν τετράτομο έργο με τα αποτελέσματα τους, από το 1762 έως το 1816, με την ονομασία: «The Antiquites of Athens Measured and Delineated».[554]

Γραπτές αναφορές υπάρχουν από το 17ο και 18ο αιώνα από Γερμανούς, οι οποίοι ταξίδεψαν στην Ελλάδα. Μεταξύ άλλων αναφέρω τον Johann Riedes Freiherr zu Eisenach (1768), τον Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1802) και τους Jakob Levi Salomonson Batholdy και Gerog Christian Gropius (1803). Οι von Stackelberg

---

[552] Οι Ακαδημαϊκοί κύκλοι χαρακτήριζαν την Αρχαία Ελλάδα «λίκνον του Δυτικού Πολιτισμού».
[553] Τον *Marquis de Nointel* ακολούθησε ο ζωγράφος *Jaques Carrey* – ο οποίος ζωγράφισε τον Παρθενώνα. Οι πίνακες του ήταν οι τελευταίοι του Παρθενώνα πριν καταστραφεί από το βομβαρδισμό των Βενετών το 1687.
[554] Senff, R., *Von der Entdeckungsreise zur wissenschaftlichen Forschung. Deutsche Archäologen in Griechenland*, in: Blume, H.-D. & Lienau, C. (Hrsg): *Deutsch-Griechische Begegnungen seit der Aufklärung, Choregia*, Münsterishe Griechenland-Studien, Münster, 2006, Heft 5, σελ. 47/48.

και von Hallerstein ταξίδεψαν στην Αίγινα, τη Μήλο και την Αθήνα, όπου και πραγματοποίησαν τις πρώτες γερμανικές ανασκαφές στην Ελλάδα. Το πρώτο οργανωμένο ταξίδι για έρευνα Γερμανών ακαδημαϊκών στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε το 1810 υπό τη διοίκηση των Otto Magnus von Stackelberg και Carl Haller von Hallerstein.[555]

Από το 1821 έως και το 1829 οι Γερμανοί ανέβαλαν τις ανασκαφές τους στην Ελλάδα λόγω της Ελληνικής Επαναστάσεως. Τα χρόνια που ακολούθησαν, δηλαδή τα χρόνια που βασιλιάς της Ελλάδας ήταν ο Όθωνας (1832-1863), χαρακτηρίζονται σημαντικά όσον αφορά στη σύνδεση του νέου ελληνικού πολιτισμού με τον πολιτισμό της Αρχαίας Ελλάδας. Σημαντικά έργα θεωρούνται το 1833 η ίδρυση τόσο του πρώτου ιδρύματος προστασίας αρχαίων μνημείων όσο και της πρώτης αρχαιολογικής υπηρεσίας στην Ελλάδα. Πρώτος επικεφαλής του ιδρύματος προστασίας μνημείων ήταν ο Γερμανός Ludwig Ross, ο οποίος μεταξύ των ετών 1834-1836 πραγματοποίησε τις πρώτες ανασκαφές στην Ακρόπολη. Κατά τη διάρκεια των προαναφερομένων ανασκαφών ο Ross κατάφερε να επαναφέρει την Ακρόπολη στην αρχική της μορφή κατεδαφίζοντας «καινούργια» κτίσματα και τοίχους που την περιέβαλαν.[556] Τον Ross διαδέχτηκε ο Κυριάκος Πιττάκης, ο οποίος συνέχισε το έργο του προκατόχου του.[557]

Ταυτόχρονα με τις ανασκαφές στην Ακρόπολη ξεκίνησαν και τα έργα αναβάθμισης της Αθήνας. Γερμανοί αρχιτέκτονες, υπό την επίβλεψη του Βαυαρού αρχιτέκτονα Leo von Klenze παρέδωσαν στον Όθωνα και τους συμβούλους του σχέδια για τη «νέα» πρωτεύουσα.[558] Μεταξύ των αρχιτεκτόνων αξίζει να αναφερθεί το όνομα του Σταμάτη Κλεάνθη, ο οποίος είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του στο Βερολίνο ως σπουδαστής

[555] Senff, R., *ό. π.*, σελ. 48/49
[556] *Ibid.*, σελ. 50/51
[557] Fittschen, K., *Archäologische Forschungen in Griechenland zur Zeit König Ottos (1832 bis 1862)*, in: Baumstark, R., (Hrsg.), *Das Neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwig I.*, München, 1999, σελ. 133 κ.εξ.
[558] Papageorgiou-Venetas, A., *«Othonopolis» oder das Neue Athen. Zur Planungsgeschichte der Neugründung der Stadt im 19. Jahrhundert*, in: Baumstark, R. (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 69 κ.εξ.

του μεγάλου αρχιτέκτονα Karl Friedrich Schinkel. Από το 1828 βρισκόταν στην Αθήνα μαζί με το στενό φίλο και συμμαθητή του τον Eduard Gustav Schaubert. Το σχέδιο του Κλεάνθη και του Schaubert για την Αθήνα και τον Πειραιά θεωρήθηκε από τον von Klenze αρκετά πολύπλοκο και δύσκολο στην εφαρμογή του, κυρίως λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων. Όμως ο τελευταίος το χρησιμοποίησε στην απλοποιημένη του μορφή ως βάση για τη διαμόρφωση της νέας Αθήνας. Το σημαντικότερο έργο του Κλεάνθη και του Schaubert θεωρείται το Ανάκτορο – η σημερινή Βουλή. Το συγκεκριμένο όμως έργο δεν ολοκληρώθηκε από τον Κλεάνθη, λόγω διαφωνιών που είχε με τους Βαυαρούς, αλλά από τον Βαυαρό αρχιτέκτονα Friedrich Wilhelm von Gärtner το 1840.[559]

Με το πέρασμα του χρόνου η Ολυμπία είχε ξεχαστεί, ιδιαίτερα μετά τις καταστροφές που υπέστη μετά τις πλημμύρες των ποταμών Αλφειού και Κλαδέος. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ακριβές της σημείο για κάποια χρόνια ήταν άγνωστο. Το 1766 κατάφερε πρώτος ο Άγγλος θεολόγος Richard Chandler να ξαναεντοπίσει την ακριβή της τοποθεσία, ενώ το 1768 ο Γερμανός αρχαιολόγος Johann Joachim Winkelmann έκανε σχέδια για την έναρξη των ανασκαφών στην περιοχή, τα οποία έμειναν ανεκπλήρωτα λόγω θανάτου του.[560]

Οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο δεν επέτρεψαν την έναρξη των ανασκαφών στην Ολυμπία, οι οποίες ξεκίνησαν τελικά το 1829 από Γάλλους αρχαιολόγους στα πλαίσια του Expedition Scientifique de Moree.[561] Από τις 10 Μαΐου έως τις 21 Ιουνίου 1829 Γάλλοι αρχαιολόγοι με επικεφαλή τον Abel Blouet, κατάφεραν να ανακαλύψουν το χώρο που βρισκόταν ο ναός του Διός.[562] Επίσης

---

[559] Buttlar, A. von *Klenze versus Schinkel: Projekte für das Athener Schloss*, in: R. Baumstark, (Hrsg.) *ό. π.*, σελ. 91 κ.εξ.

[560] Ο Winkelmann βρήκε τραγικό θάνατο σε μία ληστεία στην Τεργέστη στις 8 Ιουνίου 1768, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να υλοποιήσει το σχέδιό του.

[561] Το Expedition Scientifique de Moree ή αλλιώς L'expédition de Morée, αποτελούσε τμήμα της γαλλικής στρατιωτικής εκστρατείας στην Ελλάδα. Στόχος της ήταν η υποστήριξη των ελληνικών στρατευμάτων έναντι αυτών του Ιμπραήμ Πασά.

[562] Τα αγάλματα που ανακάλυψαν κατά τις ανασκαφές τους, βρίσκονται σήμερα στο Λούβρο.

πολλοί Άγγλοι και Γάλλοι τοπογράφοι επισκέφθηκαν την περιοχή, μεταξύ των οποίων ήταν ο Γάλλος Fauvel το 1787 και οι Άγγλοι, ο συνταγματάρχης William Martin Leake το 1805, ο Edward Dodwell το 1806, ο Charles Robert Cockerelle το 1811 και ο λόρδος Spencer Stanhope το 1813.[563]

7.2 Η Σύμβαση ανασκαφών στην Ολυμπία

Οι ανασκαφές στην Ολυμπία αποτελούσαν σημαντικό γεγονός για τη Γερμανική Αυτοκρατορία, ιδιαίτερα μετά το Γαλλο-Γερμανικό πόλεμο του 1870/71, εφόσον αποτέλεσε το πρώτο «ειρηνικό» πρόγραμμα της Αυτοκρατορίας. Μεταξύ των σημαντικότερων Γερμανών αρχαιολόγων που επισκέφθηκαν την Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του Όθωνα ήταν ο Ernest Curtius[564], ο οποίος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια των Γερμανών Αρχαιολόγων να ξεκινήσουν τις ανασκαφές στην Ολυμπία.[565] Από το 1837 έως το 1840 ταξίδεψε σε όλη την Πελοπόννησο, κυρίως στην Ολυμπία. Το 1851/52 επέστρεψε στο Βερολίνο, όπου και εξέδωσε βιβλίο, αναφερόμενος στις εμπειρίες που προσκόμισε από την Ελλάδα και συγκεκριμένα από τα ταξίδια του στην περιοχή της Ολυμπίας. Ταυτόχρονα ξεκίνησε ενέργειες για την εξασφάλιση οικονομικών πόρων και πολιτικής υποστήριξης από το βασιλικό οίκο της Πρωσίας, ώστε με την υποστήριξη του τελευταίου να επιστρέψει στην Αρχαία Ολυμπία και να ξεκινήσει τις ανασκαφές. Πολιτικοί λόγοι όμως ανάγκασαν τον Curtius να περιμένει είκοσι ολόκληρα χρόνια προκειμένου να του δοθεί άδεια εκτέλεσης ανασκαφών στην Ολυμπία.[566]

---

[563] Senff, R., *ό. π.*, σελ. 53/54.
[564] Ο Curtius υπήρξε επίσης δάσκαλος των παιδιών του Christian August Brandis, ενός από τους Συμβούλους του Όθωνα.
[565] Senff, R., *ό. π.*, σελ. 53/54.
[566] Lullies, R., & Schiering, W. (Hrsg.), *Archäologenbildnisse, Porträts und Kurzbiographien von Klassischen Archäologen deutscher Sprache*, Mainz, 1988, σελ. 39/40.

Στις 21 Μαΐου 1873 η γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή σύμβασης μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας, σύμφωνα με την οποία Γερμανοί Αρχαιολόγοι θα αποκτούσαν το δικαίωμα εκτέλεσης ανασκαφών στο χώρο της Αρχαίας Ολυμπίας. Στα πλαίσια αυτής της ενέργειας η Αρχαιολογική Υπηρεσία, που κατείχε τη διαχείριση του συγκεκριμένου χώρου, ίδρυσε μία Επιτροπή, μέλη της οποίας ήταν ο Στ. Κουμανούδης, ο Παν. Ευστρατιάδης και ο Φ. Ιωάννου. Η Επιτροπή αυτή, υπεύθυνη για τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων μεταξύ των Κυβερνήσεων των δύο χωρών, υποστηρίζοντας ότι ελλόχευε ο κίνδυνος οι Γερμανοί να εξαγάγουν ευρήματα στο Βερολίνο, πρότεινε αλλαγές στο περιεχόμενο της σύμβασης που παρουσίασε η γερμανική πρεσβεία.

Στις 26 Μαΐου 1873 ο γραμματέας της γερμανικής πρεσβείας, O. Lüders, συμφωνεί με τις προτεινόμενες αλλαγές, με εξαίρεση αυτή της απαγόρευσης της εξαγωγής των αρχαιοτήτων, ισχυριζόμενος ότι έπρεπε αρχικά να επικοινωνήσει με το Βερολίνο.[567] Η άρνηση αυτή του Lüders ανησύχησε τα μέλη της Επιτροπής. Την ίδια χρονική περίοδο ο Schliemann προσπαθούσε να πάρει άδεια για την έναρξη ανασκαφών στην Ολυμπία. Η Ελληνική Κυβέρνηση δίστασε να του εκδώσει άδεια λόγω της δίκης που εκκρεμούσε εναντίον του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο ο Schliemann είχε προβεί σε εξαγωγή αρχαιολογικών ευρημάτων από τις ανασκαφές που διεξήγαγε στην Τροία χωρίς την προηγούμενη άδεια της οθωμανικής Κυβέρνησης. Παρόλα αυτά το 1876 εκδόθηκε άδεια από την Ελληνική Κυβέρνηση που του έδινε του δικαίωμα να ξεκινήσει ανασκαφές στις Μυκήνες.[568]

Στις 20 Αυγούστου 1873 οι Γερμανοί παρουσίασαν ένα νέο σχέδιο ως βάση για τη σύμβαση ανάμεσα στις δύο χώρες, το οποίο αφορούσε στις ανασκαφές στην Ολυμπία. Σύμφωνα με το πρώτο εδάφιο του σχεδίου επιτρεπόταν στους Γερμανούς

[567] Kalpaxis, T., *Die Vorgeschichte und die Nachwurkung des Olympia-Vertrages aus griechischer Sicht*, in: Kyrieles, H. (Hrsg.), *Olympia 1875-2000. 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen*, Mainz, 2002, σελ 23.
[568] Klinkhammer, L., *Großgrabung und große Politik. Der Olympia-Vertrag als Epochenwende*, in: Kyrieles, H. (Hrsg.), *ό. π.*, σελ. 37.

να κάνουν ανασκαφές οπουδήποτε επιθυμούσαν στην Ελληνική Επικράτεια, γεγονός το οποίο θορύβησε την Επιτροπή. Στην πραγματικότητα το συγκεκριμένο εδάφιο αποτελούσε μία λευκή επιταγή για τα μελλοντικά σχέδια και τις πρωτοβουλίες των Γερμανών στην Ελλάδα, κάτι που έγινε αντιληπτό από την Επιτροπή. Τόσο η Γαλλία όσο και η Ρωσία παρακολουθούσαν τις εξελίξεις στο συγκεκριμένο θέμα. Και για τους δύο λαούς η προσπάθεια υπογραφής της σύμβασης από τη Γερμανία συμβόλιζε την επιθυμία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας για επέκταση[569] προς την Ανατολή.[570] Η Επιτροπή της Αρχαιολογικής Εταιρείας αισθανόταν ότι πιεζόταν από τους Γερμανούς να συναινέσει[571] και προσπάθησε να κερδίσει χρόνο και ταυτόχρονα και την κοινή γνώμη. Παράλληλα ενημέρωσε την Ελληνική Κυβέρνηση προκειμένου να της δοθεί το δικαίωμα έκδοσης της γερμανικής πρότασης, η οποία αναφερόταν στη σύμβαση, στις εφημερίδες. Η Ελληνική Κυβέρνηση, υπό τον Επαμεινώντα Δεληγιώργη όμως αρνήθηκε.[572]

Στις 13/ 25 Απριλίου 1874 συνομολογήθηκε σύμβαση μεταξύ της Κυβέρνησης του Δημητρίου Βούλγαρη και της Γερμανίας, η οποία φανέρωνε την επιθυμία των δύο Κρατών να επιχειρήσουν αρχαιολογικές ανασκαφές στην περιοχή της Αρχαίας Ολυμπίας. Μετά από σχετική πρόταση του Υπουργού των Εξωτερικών, Ι. Δεληγιάννη, προς το Γεώργιο Α' και την αποδοχή της από το βασιλιά [573], τη σύμβαση υπέγραψαν για την ελληνική πλευρά ο Υπουργός των Εξωτερικών, Ι. Δεληγιάννης και ο Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων, Π. Ευστρατιάδης. Τη γερμανική πλευρά αντιπροσώπευσαν ο έκτακτος απεσταλμένος και πληρεξούσιος Υπουργός της Α.Μ. του Αυτοκράτορα της Γερμανίας στην Αθήνα, de Wagner και ο καθηγητής και ειδικός επιτετραμμένος Ε. Curtius. Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης κάθε συμβαλλόμενο μέρος είχε δικαίωμα να διορίσει έναν επίτροπο, έργο του οποίου ήταν

[569] Τουλάχιστον στη σφαίρα επιρροής της.
[570] Kalpaxis, T., *ό. π.*, σελ. 24.
[571] Οι Γερμανοί αρνήθηκαν να προβούν σε συζητήσεις σχετικές με το πρώτο σχέδιο της σύμβασης που είχαν καταθέσει.
[572] Kalpaxis, T., *ό. π.*, σελ. 24.
[573] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Βασιλιά Γεώργιου Α' προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Ι. Δεληγιάννη*, 12 Απριλίου 1874, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1, Αρ. Πρωτ. 2496.

η επιτήρηση των εργασιών που θα διενεργούνταν, σύμφωνα με τους όρους που όριζε η Σύμβαση. Το άρθρο 3 αναφερόταν επίσης στους επιτρόπους. Σύμφωνα με αυτό:

« *Η Ελληνική Κυβέρνησις, ..., υπόσχεται να παρέχη πάσαν συνδρομήν εις τους επιτρόπους, προς εύρεσιν εργατών και συμφωνίαν περί των ημερομισθίων, ως και διατήρησιν της ευταξίας επί του τόπου των ανασκαφών. Θέλει εξασφαλίσει την εκτέλεσιν των διαταγών των εν λόγω επιτρόπων, μεταχειριζομένη προς τούτο, αν η ανάγκη το καλέση, και αυτήν την ένοπλον δύναμιν, μη επιτρεπομένου όμως, εν ουδεμία περιπτώσει, ν'αθετηθώσιν οι νόμοι του Κράτους.*»[574] Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι όσον αφορά στο εργατικό δυναμικό και όπως ορίζει το παραπάνω άρθρο, η Ελληνική Κυβέρνηση θα παρείχε τη βοήθειά της για να βρεθούν εργάτες, αλλά σύμφωνα με το άρθρο 5 η Γερμανική Κυβέρνηση επιφυλασσόταν του δικαιώματος να προσλαμβάνει και να αποπέμπει τους εργάτες, καθώς επίσης και να διευθύνει τα έργα στο σύνολό τους.

Στις 7 Αυγούστου 1875, η γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα ενημερώνει με έγγραφό της τον Υπουργό Εξωτερικών, Χ. Τρικούπη, ότι όρισε ως επίτροπο τον Dr. Hirschfeld, πρόεδρο της αρχαιολογικής εταιρείας του Βερολίνου, ο οποίος θα εγκατέλειπε άμεσα την κατοικία του προκειμένου να μεταβεί στην Αρχαία Ολυμπία για να αρχίσουν οι εργασίες την 1η Σεπτεμβρίου.[575] Για την ελληνική πλευρά, ύστερα από συνεννόηση του Υπουργού των Εξωτερικών, Χ. Τρικούπη και του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, Δημήτριο Ράλλη, ορίστηκε ως επίτροπος ο αρχαιολόγος Αθ. Δημητριάδης με σπουδές στη Γερμανία, ο οποίος και αυτός με τη σειρά του θα παρευρισκόταν την 1η Σεπτεμβρίου στην Ολυμπία, για την έναρξη των εργασιών.[576]

---

[574] *Ibid.*

[575] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Hirschfeld προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Χ. Τρικούπη*, 7 Αυγούστου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1, Αρ. Πρωτ. 6602.

[576] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, Ράλλη, προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Χ. Τρικούπη*, 21 Αυγούστου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1, Αρ. Πρωτ. 6994.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης ως αφετηρία των ανασκαφών ορίστηκε η θέση που βρισκόταν ο ναός του Ολυμπίου Διός. Όσον αφορά στην επέκταση των εργασιών και σε άλλα μέρη, αυτό θα γινόταν μετά από συνεννόηση των δύο Κρατών. Τι προβλεπόταν όμως για τις αποζημιώσεις των ιδιόκτητων εκτάσεων γης; Σύμφωνα με το άρθρο 3 η Ελληνική Κυβέρνηση αναλάμβανε να αποζημιώσει τους ιδιοκτήτες των καλλιεργήσιμων εκτάσεων γης, είτε χέρσων είτε καλλιεργημένων. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με το άρθρο 4: «*Η Γερμανία αναδέχεται προσέτι να πληρώση ... πάσας τας αποζημιώσεις τας δια φυτείας και παντοειδή οικοδομήματα ευρισκόμενα επί εθνικών γαιών ... αι αποζημιώσεις αυταί αι ενδεχόμεναι ουδέποτε θέλουσιν υπερβή το ποσόν τριακοσίων (300) δραχμών κατά στρέμμα ...*»[577] Σε συνάρτηση με τα παραπάνω είναι και το άρθρο 5, σύμφωνα με το οποίο η Γερμανία επιφυλασσόταν του δικαιώματος να προσδιορίσει τις εκτάσεις στην πεδιάδα της Ολυμπίας, όπου επιθυμούσε να διεξαχθούν οι εργασίες για τις ανασκαφές. Επίσης σημαντικό είναι το άρθρο 6, το οποίο αναφέρεται στα αντικείμενα αρχαίας τέχνης καθώς και άλλων αντικειμένων που θα έφερνε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο άρθρο η Ελλάδα οριζόταν ως ιδιοκτήτρια των παραπάνω αντικειμένων, τα οποία θα ανακαλύπτονταν από τις ανασκαφές. Και συνεχίζει: «*Η Ελλάς ..... από μόνης δε της θελήσεως της θέλει εξαρτάσθαι το να παραχωρήση εις την Γερμανίαν, προς ανάμνησι των από κοινού γενομένων εργασιών, και ένεκα των θυσιών, εις όσας θέλει υποβληθή η Γερμανία δια την επιχείρησιν ταύτης, τα διπλά ή όμοια (doubles ou répétitions) των κατά τας ανασκαφάς ταύτης ευρεθησομένων καλλιτεχνημάτων.*»[578] Από την άλλη πλευρά και σύμφωνα με το παρακάτω άρθρο – άρθρο 7 – η Γερμανία απολάμβανε:

- το αποκλειστικό δικαίωμα να λαμβάνει εκμαγεία και αποτυπώματα όλων των αντικειμένων, τα οποία θα ανακαλύπτονταν από τις εργασίες που

[577] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης προς τον Υπουργό των Εξωτερικών*, 26 Φεβρουαρίου 1874, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Αρ. Πρωτ. 1163.
[578] *Ibid.*

προαναφέρονται. Η διάρκεια που είχε το αποκλειστικό αυτό δικαίωμα οριζόταν σε πέντε (5) έτη από την ημερομηνία ανακαλύψεως του κάθε αντικειμένου.

- το δικαίωμα – όχι όμως το αποκλειστικό – να λαμβάνει εκμαγεία και αποτυπώματα όλων των αρχαίων, τα οποία βρίσκονταν ήδη στην κατοχή της Ελληνικής Κυβέρνησης, ή ανακαλύψει η ίδια στο μέλλον επί ελληνικού εδάφους χωρίς τη σύμπραξη της Γερμανίας. Από το δικαίωμα αυτό της Γερμανίας εξαιρούνταν τα αντικείμενα εκείνα που το αρμόδιο υπουργείο θα έκρινε ότι ήταν επιρρεπή σε φθορά ή βλάβη κατά τη διάρκεια των εργασιών της αποτύπωσης.
- το αποκλειστικό δικαίωμα, μαζί με την Ελλάδα, να δημοσιεύει «τα επιστημονικά και καλλιτεχνικά εξαγόμενα των ανασκαφών, των γενομένων δια εξόδων της Γερμανίας.»

Τέλος σύμφωνα με το άρθρο 9:

> «Η παρούσα Σύμβασις θέλει μένει ισχύουσα επί δέκα έτη από της ημέρας, καθ' ην εγκριθή υπό της Νομοθετικής Εξουσίας.» [579]

Τα συμβαλλόμενα μέρη ήταν υποχρεωμένα να υποβάλλουν στα νομοθετικά σώματα της χώρας τους το κείμενο της Σύμβασης προς έγκριση, το συντομότερο δυνατόν, όπως οριζόταν από το άρθρο 10 της παρούσας.[580]

---

[579] *Ibid.*

[580] Σε επιστολή του ο Wagner προς τον Υπουργό, στις 3 Ιουνίου 1874, ζητά παράταση δύο μηνών για την ανταλλαγή των επικυρώσεων της Σύμβασης. Η πρόταση του αυτή στηριζόταν αφενός στο γεγονός ότι στις 15/27 Ιουνίου η Ελληνική Βουλή επρόκειτο να διαλυθεί και αφετέρου διότι το κείμενο της Σύμβασης δεν μπορούσε να υποβληθεί προς έγκριση στον Αυτοκράτορα της Γερμανίας, χωρίς να απολαμβάνει την προηγούμενη έγκριση από την Ελληνική Βουλή. Όπως έχει αναφερθεί το καλοκαίρι του 1874 ανέλαβε η Κυβέρνηση Βούλγαρη. Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του E. de Wagner προς τον Υπουργό*, Αθήνα 3 Ιουνίου 1874, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1.

7.3 Οι κινήσεις της Γερμανικής Κυβέρνησης και του Τύπου

Για τις κινήσεις τόσο της Γερμανικής Κυβέρνησης όσον αφορά στην πορεία προς την επικύρωση της Σύμβασης, αλλά και τη θέση του γερμανικού Τύπου, η Ελληνική Κυβέρνηση ενημερωνόταν από τον Πρέσβη της Ελλάδας στο Βερολίνο Αλ. Ραγκαβή, ο οποίος διαπραγματευόταν με τους ιθύνοντες της Γερμανικής Κυβέρνησης αναφορικά με τη Σύμβαση. Την 1η Οκτωβρίου 1874 ο Αλ. Ραγκαβής ενημερώνει με σχετική επιστολή του τον Υπουργό των Εξωτερικών, Ι. Δεληγιάννη, ότι σε συνέχεια της συνομιλίας που είχε με τον Bulow, Υπουργό των Εξωτερικών και αντικαταστάτη του Bismarck, διαβεβαίωσε τον τελευταίο για την επιθυμία της Ελληνικής Κυβέρνησης να προβεί στην κύρωση της Σύμβασης για το καλό της επιστήμης.

Όπως φαίνεται μέσα από την ίδια επιστολή, την περίοδο εκείνη είχε δημιουργηθεί θέμα ως προς την «δήθεν αξίωση της Πρωσίας» να της παραχωρηθεί μέσω της Σύμβασης το δικαίωμα να λαμβάνει εκμαγεία, τα οποία ανακαλύπτει η αρχαιολογική σκαπάνη με δημόσια δαπάνη, αλλά επιπλέον και όσα ανήκουν σε ιδιώτες. Ο Αλ. Ραγκαβής επιβεβαίωσε το Bulow ότι πρόθεση της ελληνικής πλευράς είναι να αντικρούσει την παραπάνω ερμηνεία στη Βουλή. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω την έλλειψη δράσης της Ελληνικής Κυβέρνησης για τη σωστή ενημέρωση του Αλ. Ραγκαβή, ο οποίος διαπραγματευόταν περί της Σύμβασης. Όπως ο ίδιος αναφέρει στην επιστολή του δεν είχε έως τότε λάβει αντίγραφο αυτής. Το κείμενο δε του ήταν γνωστό μετά την ανάγνωση του από τον Wagner.[581] Την ανάγκη να υπάρχει αντίγραφο της Σύμβασης στην πρεσβεία για συζήτηση ή εξήγηση, επισημαίνει και σε επόμενη επιστολή του προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Ι. Δεληγιάννη, στις 13

[581] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Ι. Δεληγιάννη*, 1/ 13 Οκτωβρίου 1874, Αρ. Πρ. 35, Αρ. Διεκ. 18, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Αρ. Πρωτ. 7705.

Οκτωβρίου, γεγονός το οποίο φανερώνει την αργοπορία της ελληνικής πλευράς να αποστείλει αντίγραφο.[582]

Αρχές Οκτωβρίου του 1874 δημοσιεύθηκε άρθρο τόσο στην εφημερίδα της Κολωνίας, όσο και στην «Norddeutsche Allgemeine Zeitung», σχετικό με την ερμηνεία του άρθρου 7 της Σύμβασης περί εκμαγείων. Η στάση που κρατούσε ο Αλ. Ραγκαβής στο συγκεκριμένο θέμα οριζόταν με το υπ' αρίθμ. 7520 έγγραφο, από τις 4 Οκτωβρίου, που είχε λάβει ο ίδιος από το Υπουργείο. Σύμφωνα με αυτό η Γερμανία απολάμβανε το αποκλειστικό δικαίωμα της εκμαγείωσης για πέντε (5) έτη. Το δικαίωμα αυτό περιοριζόταν στα αρχαία που ανακαλύπτονταν στην Ολυμπία με γερμανικά κονδύλια. Όλα τα υπόλοιπα δημόσια αρχαία αντικείμενα είναι κοινά για όλους, και όχι μόνο για τη Γερμανία, αρκεί η εκμαγείωσή τους να μην προκαλούσε υλική βλάβη.[583]

Μέσα Νοεμβρίου, και ενώ ο Ραγκαβής περίμενε τη ψήφιση της Σύμβασης από τη Βουλή των Ελλήνων, το θέμα συζητήθηκε από την επιτροπή του προϋπολογισμού της Γερμανικής Βουλής, όπου παρά τη μεμψιμοιρία σχετικά με την καταβλητέα δαπάνη, η Σύμβαση έγινε γενικά δεκτή χωρίς αντιρρήσεις. Μόνο ο πρόεδρος του Εθνικού Φιλελεύθερου Κόμματος Eduard Lasker, επέκρινε τη Σύμβαση ως μη συμφέρουσα για τη Γερμανία και επιπλέον δαπανηρή. Όταν όμως του έγινε παρατήρηση ότι ακόμα και εάν δεν είναι συμφέρουσα για τη Γερμανία, είναι για την επιστήμη, τότε ο Lasker υποχώρησε υποσχόμενος ότι δεν θα την πολεμήσει. Παρόλα αυτά ο Αλ. Ραγκαβής τηρούσε επιφυλακτική στάση ως προς το εάν η Σύμβαση θα επικυρωνόταν χωρίς αντίσταση όταν παρουσιαζόταν στη Γερμανική Βουλή.[584] Στις 23 Νοεμβρίου 1874 συζητήθηκε στη Γερμανική Βουλή ο προϋπολογισμός και συνεπώς το θέμα των ανασκαφών στην περιοχή της Αρχαίας Ολυμπίας, όπου

---

[582] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Ι. Δεληγιάννη*, 13/ 26 Οκτωβρίου 1874, Αρ. Πρ. 47, Αρ. Διεκ. 24, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/ 1, Αρ. Πρωτ. 8076.

[583] *Ibid.*

[584] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των ΕξωτερικώνΙ. Δεληγιάννη*, 16/ 28 Νοεμβρίου 1874, Αρ. Πρ. 72, Αρ. Διεκ. 42, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/ 1, Αρ. Πρωτ. 9996.

ζητήθηκε πίστωση 114.000 Φράγκων. Η πρώτη θετική στάση ήταν από δύο βουλευτές της Κεντροαριστεράς, τον Hermann Römer και τον Franz Duncker, οι οποίοι υποστήριξαν το σχέδιο, το οποίο προάγει την επιστήμη και την πρόοδο. Αρχικά ο Römer έλαβε το λόγο εκφράζοντας τη χαρά του που το Υπουργείο των Εξωτερικών ανέλαβε αυτή την υπόθεση. Ταυτόχρονα διατύπωσε την ελπίδα ότι οι αντιπρόσωποι του Ελληνικού Έθνους θα επωφεληθούν από την ευκαιρία εκτελώντας από κοινού με τους Γερμανούς την ειρηνική αυτή επιχείρηση, η οποία τιμά και τα δύο έθνη και υπόσχεται να αναπτύξει την τέχνη και την επιστήμη.[585]

Στη συνέχεια έλαβε το λόγο ο Franz Duncker, ο οποίος εξέφρασε τη συμπάθεια του γερμανικού λαού υπέρ των Ελλήνων, ενώ ταυτόχρονα αναγνώρισε τη μεγάλη πρόοδο της Ελλάδος από την απελευθέρωσή της, υποστηρίζοντας ότι:
«Αι νέα Αθήναι εγένετο ήδη κέντρον ακτινοβόλον δια την Ανατολήν, ήτις εστέναζε προς τούτο επί πλέον των 1000 ετών υπό βαρβαρικόν ζυγόν. Εγένετο κέντρον ακτινοβολούν επί σύμπαντα τον πολιτισμόν της Ανατολής...»[586] Επιπλέον ο H. Römer υποστήριξε ότι δεν είχε καμία αμφιβολία ότι η Ελλάδα θα εκτιμούσε την «ανιδιοτελή χρηματικήν θυσίαν» της Γερμανίας και θα ανταποκρινόταν σε αυτή με την άμεση κύρωση της Σύμβασης.[587] Μετά το πέρας των συζητήσεων η Γερμανική Βουλή ενέκρινε ομοφώνα την προτεινόμενη δαπάνη.[588]

---

[585] Βλέπε σχετικά: *Πρακτικά Deutsche Reichstag, 25. Sitzung am 5. Dezember 1874*, Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 9997.
[586] *Ibid.*
[587] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Ι. Δεληγιάννη*, 25 Νοεμβρίου/ 7 Δεκεμβρίου 1874, Αρ. Πρ. 81, Αρ. Διεκ. 46, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/ 1, Αρ. Πρωτ. 9997.
[588] Βλέπε σχετικά: *Πρακτικά Deutsche Reichstag, 25. Sitzung am 5. Dezember 1874*, *ό. π.*, στήλη 523.

7.4 Η ψήφιση της Σύμβασης

Το Σεπτέμβριο του 1874 γνωστοποιήθηκε στην Ελλάδα ότι ο Bismarck ζήτησε από τη Γερμανική Βουλή το ποσό των 57.000 Taler, το οποίο και έλαβε προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για ανασκαφές στην Ολυμπία. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία πίστευε ότι η Κυβέρνηση Βούλγαρη είχε έρθει σε μυστική συμφωνία με τους Γερμανούς αναφορικά με την υπογραφή της Σύμβασης.

Στις 8 Νοεμβρίου 1874 και ενώ είχε ήδη περάσει αρκετός χρόνος από την έναρξη των προσπαθειών μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας για την επικύρωση της Σύμβασης σχετικά με τις ανασκαφές στην Αρχαία Ολυμπία, το θέμα επανήλθε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Σε μία συνεδρίαση της Υπηρεσίας συζητήθηκε η ακύρωση της διαδικασίας επικύρωσης της Σύμβασης και αντ'αυτής προτάθηκε να δοθεί στους Γερμανούς το δικαίωμα διεξαγωγής ανασκαφών στην Αρχαία Ολυμπία με βάση τον από τις 22 Μαΐου 1834 νόμο εκμετάλλευσης αρχαιολογικών χώρων και αρχαιοτήτων.[589] Ο συγκεκριμένος νόμος περιελάμβανε δύο άρθρα, σύμφωνα με τα οποία απαγορευόταν η εξαγωγή αρχαιοτήτων από τη χώρα. Ακόμα αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 61 του συγκεκριμένου νόμου, όλα τα αρχαιολογικά ευρήματα τα οποία προέρχονται από τους αρχαίους Έλληνες και βρέθηκαν στην Ελλάδα θεωρούνται εθνικά αντικείμενα και είναι ιδιοκτησία του Ελληνικού λαού. Ενώ σύμφωνα με το άρθρο 76 απαγορευόταν η εξαγωγή εθνικών αντικειμένων χωρίς την προηγούμενη άδεια της Κυβέρνησης.[590] Παρά το γεγονός ότι η Σύμβαση διαβάστηκε στη Βουλή των Ελλήνων το Νοέμβριο του 1874 και ψηφίστηκε από τη Γερμανική Βουλή το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, όπως προαναφέρθηκε, η διαδικασία ψήφισης στην Ελλάδα διήρκησε έως τις αρχές του 1875. Η Αντιπολίτευση, δεδομένου ότι θεωρούσε τη Σύμβαση αντισυνταγματική, προσπαθούσε να αποτρέψει τους βουλευτές από τη ψήφιση της. Τελικά η

[589] Kalpaxis, T.,, *ό. π.*, σελ. 24.
[590] Senff, R., , *ό. π.*, σελ. S. 55.

Κυβέρνηση Βούλγαρη ψήφισε τη Σύμβαση στη Βουλή. Η διαδικασία ψήφισης της ολοκληρώθηκε στις 3 Απριλίου 1875.[591]

Στις 8 Μαΐου 1875 διενεργήθηκαν εκλογές στην Ελλάδα, τις οποίες κέρδισε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Ο νέος Πρωθυπουργός έσπευσε αμέσως να ακυρώσει όλους τους νόμους, τις αποφάσεις και τις συμφωνίες που είχαν υπογραφεί από την Κυβέρνηση Βούλγαρη, οι οποίες δεν είχαν ψηφιστεί με βάση το πλειοψηφικό σύστημα. Όσον αφορούσε όμως στη Σύμβαση για τις γερμανικές ανασκαφές στην Ολυμπία ο Τρικούπης αναγκάστηκε να αποδεχτεί την εγκυρότητα της, πιθανόν εξαιτίας διπλωματικής πίεσης που δέχτηκε από το Βερολίνο. Προκειμένου να επαναφέρει ισορροπία στη χώρα αναγκάστηκε το 1883, κατά τη διάρκεια της τρίτης θητείας του ως Πρωθυπουργός, να υπογράψει Σύμβαση με τους Γάλλους, η οποία αφορούσε στις ανασκαφές στους Δελφούς.[592]

Στις εκλογές της 27ης Οκτωβρίου 1875 ο Χ. Τρικούπης ηττήθηκε από τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο και έτσι επανήλθε στη Βουλή το θέμα της Σύμβασης. Αρχές Νοεμβρίου η νέα Κυβέρνηση προέβει στην ακύρωση πολλών αποφάσεων της προηγούμενης Κυβέρνησης, μεταξύ των οποίων και αυτής της Σύμβασης για τις επιχειρήσεις αρχαιολογικών ανασκαφών στην Ολυμπία. Στις 6/ 18 Νοεμβρίου 1875 η Σύμβαση επικυρώθηκε εκ νέου:

« *Άρθρον μόνον*

Η της 13/ 25 Απριλίου 1874 συνομολογηθείσα και υπογραφείσα εν Αθήναις μεταξύ της Ελληνικής και της Γερμανικής Κυβερνήσεως Σύμβασις περί της από κοινού ενεργείας ανασκαφών αρχαιολογικών εν Ολυμπία, ..., έχει πλήρη και νόμιμον ισχύν.»[593] Έτσι άνοιξε ο δρόμος για την εκτέλεση ανασκαφών στην Ολυμπία από τους Γερμανούς.[594]

---

[591] *Ibid.*
[592] *Ibid.*
[593] Βλέπε σχετικά: *Πρακτικά Συνεδρίασης ΙΕ' της 6ης Νοεμβρίου 1875*, Φάκ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 9199
[594] Klinkhammer, L., *ό. π.*, σελ. 40.

7.5 Οι ανασκαφές στην Ολυμπία

Οι ανασκαφές στην Ολυμπία ήταν πολύ σημαντικό γεγονός για τη νεοϊδρυθείσα Γερμανική Αυτοκρατορία. Μετά το Γαλλο-Γερμανικό πόλεμο του 1870/71, οι Γερμανοί αντιμετώπιζαν την έναρξη των ανασκαφών στην Ολυμπία ως το πρώτο «ειρηνικό» πρόγραμμα της Αυτοκρατορίας. Από το 1875 έως το 1881 η διοίκηση των ανασκαφών εκτελούνταν από το Βερολίνο και συγκεκριμένα από τους αρχαιολόγους Ernst Curtius και Friedrich Adler, ενώ ο υπεύθυνος που διεξήγαγε τις ανασκαφές στο χώρο της Ολυμπίας άλλαξε πολλές φορές. Από το 1875 έως το 1877 υπεύθυνος ήταν ο Gustav Hirschfeld.[595] Στη συνέχεια τη σκυτάλη ανέλαβαν οι αρχαιολόγοι R. Weil, Georg Treu, Adolf Furtwängler και Karl Purgold. Σημαντικό ρόλο στην Ολυμπία διαδραμάτισαν επίσης οι αρχιτέκτονες Richard Bohn και Wilhelm Dörpfeld, οι οποίοι με τη βοήθεια εγγράφων του Παυσανία κατάφεραν να εντοπίσουν διάφορα κτίρια στο χώρο των ανασκαφών.

Οι ανασκαφές στην περιοχή δεν γίνονταν χωρίς προβλήματα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η επιστολή του βοηθού του Επιτρόπου της Ελληνικής Κυβέρνησης, Κωνσταντίνου Δημητριάδη προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, από τις 7 Μαΐου 1878. Σε αυτή αναφέρει ότι το Βερολίνο διέταξε το Γερμανό Επίτροπο να προβεί σε ανασκαφές βάθους δύο μέτρων, μεταξύ της Νότιας πλευράς του Ναού του Διός και της κοίτης του Αλφειού. Ο ίδιος έκρινε μία τέτοια πράξη ως «ασύμφορον και επικίνδυνον άνευ επιστασίας ειδήμονος» χωρίς την προηγούμενη διαταγή του αρμόδιου Υπουργείου.[596] Στήριζε τη γνώμη του κυρίως στο γεγονός ότι αρχαία ευρήματα είχαν ανακαλυφθεί σε μισό μέτρο βάθος, όπως για παράδειγμα: «οι του Ηραίου κίονες, η του Ηρώδου εξέδρα και αυτής της Βυζαντινής εκκλησίας οι

[595] Το 1877 ασθένησε από μαλάρια με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να επιστρέψει στη Γερμανία.
[596] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Κων. Δημητριάδη προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως*, 7 Μαΐου 1878, Αρ. 307, Φακ. 80/1

τοίχοι»[597] Συνεπώς δεν ήταν δυνατόν να μην συμβεί μετακίνηση επιβλαβής σε περίπτωση που οι εργασίες προχωρούσαν σε δύο μέτρα βάθος.

Τέλη του 1874 ο Πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, Φίλιππος Ιωάννου, γνωστοποιεί με επιστολή προς τον Γεώργιο Α' την ανεπάρκεια των χρηματικών πόρων της Εταιρείας, καθώς και την οικονομική δυσχέρεια της Κυβέρνησης, με αποτέλεσμα να μην έχει τη δυνατότητα να περιλάβει τα αρχαία ευρήματα σε μουσεία και εκθέσεις προς μελέτη των φίλων της αρχαίας τέχνης, αλλά προπάντων να ματαιώσει την καπηλεία των αρχαιοτήτων μέσω της επιστασίας πιστών και αδιάφθορων φυλάκων. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος ζητά την προκήρυξη άδειας της Κυβέρνησης προκειμένου να εκδοθεί από την Εταιρεία «νέον υπέρ των αρχαιοτήτων λαχείον», τα έσοδα του οποίου θα δαπανούνταν υπέρ των αρχαιοτήτων. Στις 19 Νοεμβρίου 1874 ο Γεώργιος Α' με βασιλικό διάταγμα επέτρεψε στην Αρχαιολογική Εταιρεία να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες για την προκήρυξη του λαχείου, κεφαλαίου ενός εκατομμυρίου Δραχμών ή Φράγκων. Το Υπουργείο των Εσωτερικών με το υπ'αριθμόν 33718 από την 4η Δεκεμβρίου 1874 έγγραφό του διόρισε ως μέλη της Επιτροπής το Νομάρχη Αττικής, Γ. Δρακόπουλο και τα μέλη του συμβουλίου της Αρχαιολογικής Εταιρείας: Φίλιππο Ιωάννου, Ευθ. Καστόρχην, Σ. Σωτηρόπουλο και Π. Ε. Γιαννόπουλο, έργο των οποίων ήταν ο κανονισμός των λεπτομερειών των διατάξεων του λαχείου.[598] Σύμφωνα με το παραπάνω βασιλικό διάταγμα, το λαχείο, με κεφάλαιο ενός εκατομμυρίου Δραχμών ή Φράγκων, διαιρέθηκε σε κλήρους αξίας τριών Δραχμών ο καθένας. Διακόσιοι από τους κλήρους θα ήταν αυτοί που κέρδιζαν. Τα κέρδη ορίστηκαν ως εξής: ο πρώτος που θα κληρωνόταν θα λάμβανε το ¼ του ποσού, δηλαδή 250/1000, οι δύο επόμενοι

[597] *Ibid.*
[598] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως προς το Υπουργείο των Εξωτερικών*, Αθήνα 28 Φεβρουαρίου 1875, Αριθ. Πρωτ. 1300, Διεκ. 746, Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. ΠρωΤόμος 1725.

100/1000, επτά θα λάμβαναν 20/1000, δέκα 5/1000 και τέλος οι υπόλοιποι εκατόν ογδόντα 2/1000 ο καθένας.[599]

Τον Ιανουάριο του 1881 ο πρέσβης της Γερμανίας στην Αθήνα ενημερώνει με επιστολή του το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης ότι τον επόμενο μήνα θα σταματούσαν οι δαπάνες των Γερμανών για τις ανασκαφές στην Ολυμπία και ταυτόχρονα επιθυμούσε να του γνωστοποιηθεί εάν είχαν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα για την εξασφάλιση των αντικειμένων που είχαν ανακαλυφθεί. Ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης ενημέρωσε με τη σειρά του στις 29 Ιανουαρίου τον Υπουργό των Εξωτερικών, σχετικά με την επιστολή που προαναφέρθηκε. Παράλληλα τόνισε ότι η Ελληνική Κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να ρυθμίσει με τη Γερμανική τα ποικίλα θέματα τα οποία συνδέονταν με το πέρας των ανασκαφών στη βάση της ισχύουσας Σύμβασης της 13/ 25 Απριλίου 1874.[600] Το ίδιο έτος με το πέρας των ανασκαφών οι Γερμανοί επέστρεψαν στην πατρίδα τους, προκειμένου να ξεκινήσουν την καταγραφή των γνώσεων που είχαν αποκομίσει για τον αρχαίο χώρο. Η έκδοση των πρώτων δημοσιεύσεων πραγματοποιήθηκε από το 1890 έως το 1897. Όμως ήδη από τον Αύγουστο του 1876 είχε ανοίξει μουσείο στο Βερολίνο, όπου εκτίθεντο τα εκμαγεία από τις ανασκαφές στην Αρχαία Ολυμπία, καθώς και πολλά γλυπτά. Σύμφωνα με αναφορά του Αλ. Ραγκαβή, όλοι έσπευσαν να το επισκεφθούν, ανάμεσά τους και οι πιο πεφωτισμένοι. Όλοι τους εκθείαζαν την Ελλάδα «διότι παρήγαγε τοιαύτα αριστουργήματα».[601]

---

[599] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Προέδρου και του Γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Φίλιππου Ιωάννου και Στ. Α. Κουμανούδη, προς τους φιλάρχαιους, Αθήνα 2 Φεβρουαρίου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 1725.

[600] Βλέπε σχετικά: *Επιστολή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως προς τον Υπουργό των Εξωτερικών*, Αθήνα 29 Ιανουαρίου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 1260.

[601] Βλέπε σχετικά: Επιστολή του Ραγκαβή προς τον Υπουργό των εξωτερικών, Βερολίνο 21 Αυγούστου/ 2 Σεπτεμβρίου 1876, Αριθ. 215, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 8063.

8 Η εκπαίδευση στην Ελλάδα και η γερμανική επιρροή

8.1 Η γερμανική σχολή Αθηνών

Οι ρίζες της γερμανικής σχολής Αθηνών συνδέονται με την άφιξη του νεαρού Όθωνα στο Ναύπλιο στις 6 Φεβρουαρίου 1833. Η συνοδεία του Όθωνα απαρτιζόταν από το Συμβούλιο Αντιβασιλείας και κυρίως από τους Joseph Ludwig Graf von Armansperg, Georg Ludwig von Maurer, το δικηγόρο Karl von Abel, τον υποστράτηγο Carl Wilhelm Freiherr von Heideck καθώς και πολλούς Βαυαρούς δημόσιους υπαλλήλους. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα πλήθος διανοούμενων και βιοτεχνών μετακόμισαν στην Ελλάδα με την ελπίδα ενός νέου ξεκινήματος για μία καλύτερη ζωή. Μεταξύ άλλων ήταν ο Karl Fuchs[602], ο Gustav Clauss[603] και ο αρχιτέκτονας Ernst Ziller.

Μετά από μικρό χρονικό διάστημα διαμονής στην Ελλάδα το Συμβούλιο Αντιβασιλείας κατέληξε στην απόφαση ίδρυσης γερμανικής σχολής στη χώρα, προκειμένου σε αυτή να φοιτήσουν τα παιδιά των συνοδών του Όθωνα καθώς επίσης και τα παιδιά των γερμανόφωνων μεταναστών. Στις 13 Φεβρουαρίου 1834 δημοσιεύεται στο Regierungszeitschrift[604] βασιλική διαταγή, η οποία αναφερόταν στην ίδρυση του γερμανικού σχολείου στο Ναύπλιο. Χαρακτηριστικά αναφέρω μερικά από τα άρθρα της συγκεκριμένης διαταγής:

« *Άρθρο 1*

Προκειμένου να εκπαιδευτούν τα παιδιά των γερμανικών οικογενειών που βρίσκονται στην Ελλάδα πρέπει να ιδρυθεί ένα γερμανικό σχολείο στο Ναύπλιο.

Άρθρο 2

[602] Ιδρυτής του ζυθοποιείου FIX.
[603] Ιδρυτής του ζυθοποιείου Αχαΐα Κλάους.
[604] Το Regierungszeitschrift ήταν εφημερίδα της Κυβέρνησης.

Το σχεδιάγραμμα για τη μορφή της εκπαίδευσης πρέπει να συνταχθεί σε συνεργασία με τη διοίκηση του σχολείου και να κατατεθεί για χορηγία.

Άρθρο 3

Ως διοικητής του σχολείου ορίζεται ο κ. Veeg, ο οποίος είναι δάσκαλος από το Μόναχο. Ο μισθός του κ. Veeg ορίζεται στις 160 δραχμές και θα πληρώνεται την τελευταία ημέρα κάθε μήνα.

Άρθρο 4

Το Υπουργεία Παιδείας και Θρησκευμάτων θα καταρτίσει το σχεδιάγραμμα για το σχολείο.»[605]

Από την αρχή της βασιλείας του Όθωνα μέχρι το 1875 δεν έγινε καμία προσπάθεια ίδρυσης γερμανικού σχολείου στην Ελλάδα. Το 1875 οι Γερμανοί που κατοικούσαν στην Αθήνα ζήτησαν την υποστήριξη της νεοϊδρυθείσας Γερμανικής Αυτοκρατορίας, έτσι ώστε να ιδρύσουν νέα σχολή στην Αθήνα. Η αντίδραση του Βερολίνου ήταν θετική, με αποτέλεσμα να χρηματοδοτήσει το συγκεκριμένο σχολείο. Το σχολείο αυτό λειτούργησε από το 1875 έως το 1888 υπό τη διεύθυνση της Bernhardine Hoffmann και δεχόταν μόνο τα παιδιά των γερμανικών οικογενειών.[606]

Στα μέσα της δεκαετίας του 1890 γίνεται και τρίτη προσπάθεια ίδρυσης γερμανικής σχολής στην Ελλάδα. Οι ιδρυτές της είχαν εξαρχής συνειδητοποιήσει ότι για να εξασφαλίσουν το μέλλον του σχολείου, θα έπρεπε να ακολουθήσουν ένα καλά οργανωμένο σχέδιο, κάτι που έλειπε από τις δύο προηγούμενες προσπάθειες του 1834 και του 1875. Αποφάσισαν αρχικά να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των Γερμανών που διέμεναν στην Αθήνα, αλλά ταυτόχρονα και πολλών Ελλήνων, οι

[605] Δυστυχώς λόγω έλλειψης αρχείων δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πόσο καιρό λειτούργησε το συγκεκριμένο σχολείο, καθώς επίσης και εάν μεταφέρθηκε στην Αθήνα όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα της Ελλάδας. Βλέπε σχετικά: Mackroth, S., *Das Deutschtum in Griechenland*, Stuttgart, 1930, σελ. 78/79.

[606] *Ibid.* σελ. 79.

οποίοι επιθυμούσαν να στείλουν τα παιδιά τους για φοίτηση στη συγκεκριμένη σχολή.[607]

Η διαδικασία ίδρυσης της γερμανικής σχολής Αθηνών ξεκίνησε από το Γερμανό αρχιτέκτονα και αρχαιολόγο Wilhelm Dörpfeld. Στις 15 Απριλίου 1895 ενημέρωσε τη Κυβέρνηση στο Βερολίνο ότι ήταν επιτακτική η ανάγκη ίδρυσης γερμανικής σχολής στην Αθήνα. Η Κυβέρνηση για ακόμα μία φορά αντιμετώπισε θετικά το συγκεκριμένο αίτημα. Στο Βερολίνο ιδρύθηκε ένας σύλλογος, του οποίου μέλημα ήταν η ολοκλήρωση των διαδικασιών οργάνωσης του σχολείου. Το 1896 το σχέδιο δημιουργίας της γερμανικής σχολής Αθηνών είχε καταρτιστεί και κατατεθεί στο γερμανικό σύλλογο για τα σχολεία (Deutsche Schulverein), σύλλογος ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την εκτέλεση του.[608] Όπως προαναφέρθηκε, βασικό μέλημα των ιδρυτών του σχολείου ήταν η εξασφάλιση της επιβίωσής του. Σε συνεργασία με το Βερολίνο παρουσίασαν το σχολείο όχι μόνο σαν ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα, όπου θα φοιτούσαν τα παιδιά των γερμανικών οικογενειών, αλλά επίσης σαν πολιτιστικό ίδρυμα. Μία από τις βασικότερες αρχές του σχολείου ήταν να μην κάνει διακρίσεις αναφορικά με την εθνικότητα και τη θρησκεία των μαθητών. Από το ξεκίνημα της λειτουργίας του δέχτηκε ως μαθητές του γόνους όχι μόνο Γερμανών, αλλά και Αυστριακών και Ελβετών που διέμεναν στην Αθήνα, καθώς επίσης και πολλών Ελλήνων.[609] Το μοναδικό πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει ο γερμανικός σύλλογος για τα σχολεία αναφορικά με τη γερμανική σχολή Αθηνών ήταν η χρηματοδότηση της. Ο σύλλογος κατέβαλλε προσπάθειες επίλυσης του προβλήματος της χρηματοδότησης, ζητώντας χρήματα από το γερμανικό λαό, αλλά και από τους γερμανόφωνους κατοίκους της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Ελβετίας και της Ελλάδας. Οι δύο μεγαλύτερες χρηματοδότες ήταν η κυρία Wentzel-Heckmann, κόρη

[607] *Ibid.*, σελ. 77
[608] Mackroth, S., *ό. π.*, σελ. 79.
[609] *Ibid.*, σελ. 79

του επιχειρηματία Carl Justus Heckmann, η οποία έδωσε 15.000 Μάρκα και ο Αυτοκράτορας, ο οποίος έδωσε 13.000 Μάρκα.[610]

Το επόμενο βήμα αφορούσε στην εξεύρεση στέγασης του σχολείου. Μετά από έρευνες κρίθηκε ως καταλληλότερο το οικόπεδο που υπήρχε δίπλα στο γαλλικό αρχαιολογικό ινστιτούτο στην Αθήνα. Το οικόπεδο αγοράσθηκε. Το χειμώνα του 1896/7 ξεκίνησε η οικοδόμηση με σχέδιο που είχε συντάξει ο Wilhelm Dörpfeld. Τα εγκαίνια του σχολείου πραγματοποιήθηκαν στις 22 Μαρτίου 1898. Η εκπαίδευση όμως των μαθητών του σχολείου, 11 τον αριθμό, είχε ήδη ξεκινήσει από τον Ιανουάριο του 1897, και γινόταν σε ένα ενοικιαζόμενο κτίριο.[611] Στις 25 Αυγούστου 1897 ιδρύθηκε στην Αθήνα και ο σχολικός σύλλογος. Πρώτος διευθυντής του σχολικού αυτού συλλόγου ήταν ο Wilhelm Dörpfeld.[612]

Στις 13 Φεβρουαρίου 1888 εγκαινιάστηκε η γερμανική σχολή Θεσσαλονίκης, όπου την ίδια χρονιά φοίτησαν 16 μαθητές. Αφορμή για την ίδρυση της σχολής αποτέλεσε η αυξημένη παρουσία γερμανικών οικονομικών συμφερόντων στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης την περίοδο εκείνη. Βασικός στόχος για τη λειτουργία της σχολής ήταν η απομάκρυνση των μαθητών γερμανικής καταγωγής από την επιρροή των γαλλικών σχολείων. Στη γερμανική σχολή Θεσσαλονίκης γίνονταν δεκτοί και μαθητές μη γερμανικής καταγωγής. [613]

---

[610] Τα χρήματα που έδωσε ο Αυτοκράτορας προερχόταν από το κονδύλι για την εκπαίδευση στη Γερμανική Αυτοκρατορία. Βλέπε σχετικά: *Ibid.* σελ. 80

[611] Μεγάλος αριθμός Ελλήνων επιθυμούσαν την φοίτηση των παιδιών τους στη γερμανική σχολή Αθηνών. Έτσι ο αριθμός των μαθητών αυξανόταν κάθε χρόνο. Είναι άξιο επισήμανσης ότι τη σχολική χρονιά 1916-1917 φοίτησαν στη σχολή 183 μαθητές, από τους οποίους 15 ήταν υπήκοοι άλλων Κρατών, 139 ήταν Έλληνες και μόνο 29 είχαν γερμανική υπηκοότητα. Βλέπε σχετικά: Δημητριάδου-Λουμάκη, Μ., *Η γερμανική οικονομική και πολιτική διείσδυση στην Ελλάδα τη δεκαετία 1920-1930*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2010, σελ.57.

[612] *Ibid.*, σελ. 80

[613] Δημητριάδου-Λουμάκη, Μ., *ό. π.*, σελ. 55-56

9 Συμπεράσματα

Το γερμανικό ενδιαφέρον για το ελληνικό κράτος αρχίζει να αναπτύσσεται σταδιακά από την εποχή της συγκρότησής του. Η επανάσταση των Ελλήνων κατέληξε στη δημιουργία ενός μοναρχικού κράτους στη συγκρότηση του οποίου καθοριστικό ρόλο είχε το Συμβούλιο Αντιβασιλείας, που το αποτελούσαν ο κόμης Αρμανσμπεργκ, ο Γεώργιος Λουδοβίκος φον Μάουερ και ο υποστράτηγος Κάρολος Βιλχελμ Χάυντεκ. Η γερμανική παρουσία στην Ελλάδα σε θέματα πολιτισμού είναι αισθητή ήδη από την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837 και συνεχίζεται με τις προσπάθειες να ιδρυθούν γερμανικά σχολεία, αλλά και με τις γερμανικές ανασκαφές στην Ελλάδα που ξεκινούν ήδη από το 1834 στην Ακρόπολη και επεκτείνονται συνεχώς με την υπογραφή της σύμβασης σχετικά με τις ανασκαφές στην Αρχαία Ολυμπία το 1874.

Παράλληλα με την επιρροή και επίδραση των Βαυαρών στην Ελλάδα, αρχίζει να απασχολεί τη γερμανική κοινή γνώμη η Ελλάδα στο πλαίσιο της πολιτικής της για την Ανατολική Ευρώπη από την εποχή της Εθνοσυνέλευσης της Φρανκφούρτης. Οι βουλευτές αναφέρονται στις απόψεις που έχει ήδη διατυπώσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1840 ο Fr. List, ο P. Lagarde, ο F. Lassalle και άλλοι σχετικά με την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου και την οικονομική διείσδυση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Στη δεκαετία του 1840 στις συζητήσεις στη Βουλή για την επέκταση των γερμανικών συμφερόντων στην Ανατολική Ευρώπη εντάσσεται και η Ελλάδα. Το ενδιαφέρον όμως για την Ελλάδα είναι ακόμα μικρό, διότι η προτεραιότητά των Γερμανών είναι η διείσδυση τους στην Ανατολική Ευρώπη και δεν έχουν εντάξει ακόμα την Ελλάδα στον οικονομικό τους σχεδιασμό. Όπως προκύπτει από την έρευνα των πηγών το γερμανικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα αρχίζει να διευρύνεται από τη συγκρότηση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας το 1871. Παρ' όλα αυτά από το 1871 έως το 1914 το εμπόριο της Γερμανίας με την Ελλάδα δεν ξεπέρασε το 0,2% του συνολικού εμπορίου της Γερμανίας. Ο σημαντικότερος λόγος για την μικρή

εξαγωγή γερμανικών προϊόντων στην Ελλάδα, ήταν αφενός η ανυπαρξία άμεσης εμπορικής οδού και αφετέρου ο αργός ρυθμός βιομηχανοποίησης της Ελλάδας. Το αποτέλεσμα ήταν η Γερμανία να μην έχει την ευχέρεια να εξαγάγει το κύριο προϊόν της, τα βιομηχανικά μηχανήματα. Ενώ το εμπόριο μεταξύ Ελλάδας και Γερμανικής Αυτοκρατορίας χαρακτηρίζεται για την περίοδο εκείνη ως «ασήμαντο», γερμανικές τράπεζες δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα.

Με την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας δημιουργήθηκε μία νέα Μεγάλη Δύναμη, η οποία επεδίωξε και πέτυχε σε σύντομο χρονικό διάστημα να βρει τη θέση της ανάμεσα στις υπάρχουσες Δυνάμεις, αυτές της Αυστρο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας, της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, της Αγγλικής Αυτοκρατορίας και της Γαλλικής Δημοκρατίας. Ο Bismarck γνωρίζοντας ότι η ουδέτερη στάση που τηρούσε η Ρωσία και η Αγγλία απέναντι στη Γερμανία δεν θα κρατούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα έπρεπε να αποφασίσει ποιά εξωτερική πολιτική θα ακολουθούσε. Υπήρχαν διάφορες λύσεις τις οποίες θα μπορούσε να ακολουθήσει. Η μία ήταν να στραφεί προς τις Δυτικές Δυνάμεις, δηλαδή την Αγγλία και τη Γαλλία, η άλλη λύση να στραφεί προς τις Ανατολικές Δυνάμεις, δηλαδή την Αυστρο-Ουγγαρία και τη Ρωσία. Τελικά αποφάσισε να ακολουθήσει μία συντηρητική εξωτερική πολιτική, η οποία στόχευε στη διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων της Ευρώπης. Η πολιτική αυτή που ακολούθησε του έδωσε τη δυνατότητα όχι μόνο να μειώσει τους εξωτερικούς κινδύνους που μπορεί να αντιμετώπιζε η Γερμανική Αυτοκρατορία, αλλά ταυτόχρονα του εξασφάλισε τη θέση του διαπραγματευτή ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις. Ο Bismarck προσπάθησε να συγκροτήσει συμμαχία μεταξύ Γερμανίας, Αυστρο-Ουγγαρίας και Ρωσίας προκειμένου να διασφαλίσει τα ανατολικά του σύνορα. Με τη συμμαχία αυτή θα κατάφερνε να απομονώσει τη Γαλλία, γεγονός το οποίο αποτελούσε σημαντικό μέρος του σχεδίου του για να διασφαλίσει τα σύνορά του και από τη δύση, διατηρώντας με τον τρόπο αυτό το status quo στην κεντρική Ευρώπη. Τα 19 έτη της εξουσίας του (21 Μαρτίου 1871 έως 20 Μαρτίου 1890) αποτελούν μία περίοδο επιδέξιας εξωτερικής πολιτικής. Τη συμφωνία των Τριών Αυτοκρατόρων

(*Dreikaiserabkommen*) του 1873, ακολούθησε η Διπλή Συμμαχία (*Zweibund*), στρατιωτική συμμαχία με την Αυστρο-Ουγγαρία, το 1879. Τη συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων (*Dreikaiserbund*) στις 18 Ιουνίου 1881, την ακολούθησε η Τριπλή Συμμαχία (*Dreibund*), στρατιωτική συμμαχία μεταξύ Γερμανίας, Ιταλίας και Αυστρο-Ουγγαρίας, που υπογράφηκε στις 20 Μαΐου 1882. Το 1884 αναθεωρήθηκε η συμμαχία των τριών Αυτοκρατόρων και τελικά στις 18 Ιουνίου 1887 υπογράφηκε η συνθήκη της αμοιβαίας ασφάλειας (*Rückversicherungsvertrag*) μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας, σύμφωνα με την οποία ρυθμίζονταν οι σχέσεις και η στάση των συμβαλλόμενων κρατών σε περίπτωση πολέμου προς τρίτη Μεγάλη Δύναμη, στην περίπτωση της Γερμανίας την εμπλοκή της σε πόλεμο με τη Γαλλία και της Ρωσίας με την Αυστρία.[614]

Μετά το Συνέδριο του Βερολίνου η γερμανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα διευρύνεται για την εξυπηρέτηση των πολιτικών και οικονομικών της συμφερόντων και έτσι η Ελλάδα αρχίζει να έχει μεγαλύτερο ρόλο στην εξωτερική πολιτική της Γερμανίας. Η επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου ως τη Θεσσαλονίκη, αποτελεί έναν από τους όρους των συμφωνιών του Συνεδρίου στα πλαίσια της εδραίωσης των οικονομικών συμφερόντων της Γερμανίας, εφόσον το λιμάνι της Θεσσαλονίκης ήταν το δεύτερο μεγάλο λιμάνι των Βαλκανίων μετά την Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα με την εδραίωση των οικονομικών της συμφερόντων η Γερμανία προωθούσε και τα πολιτικά της συμφέροντα μέσω της διπλωματίας. Στο πλαίσιο αυτό η Γερμανική Αυτοκρατορία εμπλέκεται στο Ανατολικό Ζήτημα, το οποίο απασχολεί την ευρωπαϊκή διπλωματία ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα, και στο Μακεδονικό, που αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του Ανατολικού Ζητήματος. Παράλληλα εμπλέκεται και στο Κρητικό Ζήτημα. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το Κρητικό Ζήτημα αποτελούσε «ένα πιόνι» σε ένα παιχνίδι σκάκι, το οποίο εξελισσόταν μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Ανάλογα με τα συμφέροντα τους υποστήριζαν πότε τις ελληνικές θέσεις και πότε την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κύριος

[614] Βλάχος, Ν., *ό. π.*, σελ. 11 κ. εξ.

στόχος του Βερολίνου ήταν να μειώσει την αγγλική επιρροή στην Ελλάδα, στα πλαίσια της πολιτικής της Kontinentalliga. Η Γερμανία γνώριζε πόσο σημαντική ήταν η γεωγραφική θέση της Ελλάδας για την Αγγλία, εφόσον ένα σημαντικό κομμάτι του εμπορίου της προς και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Μέση Ανατολή περνούσε από ελληνικά λιμάνια, γεγονός το οποίο την καθιστούσε προγεφύρωμα της Αγγλίας για τα Βαλκάνια αλλά και τη Μέση Ανατολή. Επιπλέον η Γερμανία επεδίωκε οικονομική διείσδυση και κατ' επέκταση την οικονομική εκμετάλλευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορία, στο πλαίσιο της πολιτικής Drang nach Osten που ακολουθούσε, μίας πολιτικής σύμφωνα με την οποία οι Γερμανοί πίστευαν ότι με τον οικονομικό έλεγχο των περιοχών αυτών θα μπορούσαν να ελέγξουν ως ένα βαθμό και πολιτικά τον ίδιο χώρο όπου βρίσκονται οι αγορές. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται οι προσπάθειες της Γερμανικής Αυτοκρατορίας για την κατασκευή και ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, το οποίο αποτελούσε βασική προϋπόθεση για τη διεύρυνση της γερμανικής παρουσίας στην περιοχή.

Η πρωτοβουλία του Αυτοκράτορα Wilhelm II να αποστείλει καταδρομικό SMS «Kaiserin Augusta» στον Πειραιά στα μέσα Φεβρουαρίου 1897, η αποστολή του οποίου θεωρούσε ότι ήταν αναγκαία για τη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή, αποτελεί έμπρακτη απόδειξη της αλλαγής της εξωτερικής πολιτικής της Γερμανίας, από την πολιτική ουδετερότητας που ακολούθησε ο Bismarck σε ενεργή πολιτική. Ένα ακόμα σημαντικό γεγονός που οριοθετεί αυτή την αλλαγή αποτέλεσε η πρόταση του Αυτοκράτορα προς τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στο Βερολίνο τόσο για τον αποκλεισμό του Πειραιά, όσο και για την καταβύθιση του ελληνικού στόλου. Η πρωτοβουλία του Αυτοκράτορα είχε δύο αποτελέσματα: πρώτον την αύξηση της ανησυχίας των Μεγάλων Δυνάμεων για τους στόχους που είχε θέσει η Γερμανία στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή και δεύτερον σηματοδότησε το τέλος των σχεδίων του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών για την πολιτική απομόνωση της Αγγλίας και την πολιτική της Kontinentalliga. Την περίοδο που ο Hohenlohe παρέμεινε

Καγκελάριος, την πολιτική δύναμη την είχε ο ίδιος ο Αυτοκράτορας Wilhelm II και οι τέσσερις συνεργάτες του. Ο Αυτοκράτορας ήθελε να πραγματοποιήσει το όνειρό του για μία «θέση στον ήλιο» (Platz an der Sonne), ένα όνειρο για την επέκταση της Γερμανίας εκτός Ευρώπης, δηλαδή στην Αφρική, την Ασία και τον Ειρηνικό και την ταυτόχρονη αύξηση της επιρροής της. Με άλλα λόγια ήταν υπέρμαχος της γερμανικής «παγκόσμιας πολιτικής» (Weltpolitik). Προκειμένου να υλοποιήσει το όνειρό του χρειαζόταν ένα ισχυρό πολεμικό ναυτικό. Για να το πετύχει αυτό εγκαινίασε ένα καινούργιο πρόγραμμα ναυπήγησης υπό την επίβλεψη του von Tirptz (Tirptz-Plan). Με την ενεργή εξωτερική πολιτική, την οποία επέμενε να εφαρμόσει ο Αυτοκράτορας, την επιθυμία του να επεκτείνει τη Γερμανίας εκτός Ευρώπης αλλά και το πρόγραμμα ναυπήγησης του Tirptz η Γερμανία κατάφερε από μόνη της να απομονωθεί από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις. Με την κήρυξη του ελληνο-τουρκικού πολέμου το 1897 το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας βρέθηκε και πάλι σε δυσχερή θέση. Η Γερμανία, επιδιώκοντας την οικονομική διείσδυση στην περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φοβόταν την εξάπλωση της σύρραξης, γεγονός το οποίο θα έφερνε τη Γερμανία σε δύσκολη πολιτική θέση. Το αποτέλεσμα ήταν να προτείνει η Γερμανία στο σουλτάνο, όταν ο τελευταίος καταλάβει τη Λάρισα, να στραφεί προς τις Μεγάλες Δυνάμεις προκειμένου να ζητήσει τη συμβολή τους για να λάβει τέλος ο πόλεμος. Ο πόλεμος έληξε στις 10 Μαΐου όταν η Ελλάδα συμφώνησε με τους όρους ειρήνης και συγκεκριμένα στις απαιτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή την αναγνώριση αυτονομίας της Κρήτης. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Γερμανοί θεώρησαν την νίκης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έναντι της Ελλάδας ως νίκη της εξωτερικής πολιτικής της Γερμανίας έναντι της Αγγλίας.

Η γερμανική παρουσία στην Ελλάδα είναι άμεση και καταλυτική με την έλευση του Όθωνα και την βαυαροκρατία αρχικά. Μετά από μία περίοδο μειωμένου ενδιαφέροντος, το γερμανικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα αρχίζει να αναζωπυρώνεται στα πλαίσια της επέκτασης των γερμανικών οικονομικών συμφερόντων στην Ανατολική Ευρώπη και παίρνει πολύ πιο συγκεκριμένη μορφή με τη συγκρότηση της

Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως προκύπτει και από τις συζητήσεις στη Γερμανική Βουλή το 1897 βλέπουμε ότι το κόμμα των σοσιαλδημοκρατών και το κόμμα των αριστερών φιλελευθέρων ασκούν κριτική στην Κυβέρνηση, η οποία ωστόσο δεν επηρεάζει την εφαρμογή της πολιτικής της. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η ηγεσία του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος άσκησε και δημόσια κριτική στην Κυβέρνηση μέσω του Τύπου. Από τις συζητήσεις που διεξάγονται στη Βουλή και από όσα γράφει ο Τύπος φαίνεται ότι το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για την Ελλάδα είναι μεγάλο. Όμως παρά το γεγονός ότι τα κόμματα που στο πολιτικό φάσμα είναι αριστεροί φιλελεύθεροι και σοσιαλδημοκράτες τοποθετήθηκαν και δημόσια με δριμύτητα εναντίον της πολιτικής της Κυβέρνησης, η πολιτική της τελευταίας δεν επηρεάστηκε.

10 Παράρτημα

10.1Πίνακες:

10.1.1 Πίνακας εισαγωγικών τελών στη Γερμανία

A.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΛΗ ΕΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Ονομασία των πραγμάτων.	ΤΕΛΟΥΣ		
	Βάσις	Ποσότης	
		Μέρος	
Κορινθιακή σταφίς	100 χιλιόγρ.	8	
Ξηρά σύκα	»	8	
Ἔλαιον	»	30	
Βάμβαξ ἐκκοκκισμένος			ἀτελῶς
» μὴ ἐκκοκκισμένος			»
Μέταξα ἀκατέργαστος ἄθηρος			»
» εἰς βόμβυκας			»
Μεταλλεῖα φευδαργύρου, μαγγανησίου καὶ χρωμίου			»
Θεῖον			»
Μάρμαρα ἀκατέργαστα			»
Θρακικὴ γῆ			»
Σμύρις εἰς λίθους ἀκατεργάστους			»
Βαλανοι			»
Σπόγγοι παντοειδεῖς			»
Δέρματα ἀκατέργαστα πρὸς βυρσοποιΐαν			»
» πρὸς κατασκευὴν μηλωτῶν			»
Κηπεῖα			»
Χρυσόξυλον			»
Ψῆσα			»
Ῥιζάριον			»

Β.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΛΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

	Ὀνομασία τῶν πραγμάτων.	ΤΕΛΟΥΣ		
		Βάσις	παράνης	
			Δραχ.	Λ.
1	Πλάκες ἐκ σιδήρου χυτοῦ ἢ σφυρηλατημένου ἢ ἐκ χάλυβος, οἱωνδήποτε διαστάσεων, γωνίαι σιδηραῖ, σφηνοσίδηρα, φύλλα μεταλλικὰ (λαμαρίνα, ἐλάσματα καὶ λευκοσίδηρος), σίδηρος εἰς ἐργαλεῖα, ῥάβδοι ἐκ χυτοῦ ἢ σφυρηλατημένου σιδήρου ἢ ἐκ χάλυβος, τροχιαὶ σιδηροδρόμων καὶ σύνδεσμοι αὐτῶν, σφηνοπόλοι γόμφοι, βελόναι, ἧλοι καὶ ἄλλα τεμάχια χρήσιμα πάντα ἀποκλειστικῶς εἰς κατασκευὴν σιδηροδρόμων, ἐκ χυτοῦ ἢ σφυρηλατημένου σιδήρου ἢ καὶ χάλυβος· σύρματα, ἐκ σιδήρου, χάλυβος ἢ ἄλλου κοινοῦ μετάλλου, μὴ ἐξειργασμένα (τοῦτέστι μὴ πεπλεγμένα εἰς ὕφασμα ἢ ὑφαντῶν), σύρμα μεταλλικὸν διὰ τηλεγράφους καὶ ἠλεκτρικοὺς κώδωνας, ἐλατήρια ἐκ σύρματος δι' ἐπίπλα· Ἐλατήρια, τροχοί, ἐκ χάλυβος, καὶ γόμφοι σιδηροῖ διὰ σιδηροδρόμους . .	ἀτελῆ		
2	Δοκοὶ σιδηραῖ εἰς σχῆμα Τ παντὸς μεγέθους δι' οἰκοδομάς, ὡς καὶ πᾶν ἕτερον εἶδος ἐκ σιδήρου χυτοῦ ἢ σφυρηλατημένου δι' οἰκοδομὰς ἢ πᾶσαν ἄλλην χρῆσιν, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ κλάσει ἀναφερομένων	ἡ ὀκᾶ		10
3	Κλεῖθρα πρισματικὰ (λουκέτα) καὶ κλειδαρίαι, ἐκ σιδήρου ἢ πεπουλιμένοι δι' ὀρειχάλκου (ἂν ὁ ὀρείχαλκος δὲν αὐξάνῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀντικειμένου πλέον τῶν 30 %)	ἡ ὀκᾶ		60
4	Παντοῖα εἴδη ἐκ σιδήρου χυτοῦ, λαμαρίνας ἢ λευκοσιδήρου, δι' οἰκοδομάς, σιδηροδρόμους καὶ ἄλλας χρήσεις (ἐξαιρουμένων τῶν μαχανῶν, τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων, τῶν ἐπιστημονικῶν ὀργάνων καὶ τῶν χρησίμων εἰς τὴν ναυπήγιαν καὶ τὰ πλοῖα εἰδῶν, ἅτινα Θέλουσι μνημονευθῆ κατωτέρω) ῥινισμένα ἢ μή, κασσιτερωμένα ἢ μή, ἐπιχρισμένα ἢ μὴ διὰ πίσσης, κεχρωματισμένα ἢ μή, βερνικωμένα ἢ μή, εἴτε περιέχει τὸ βερνίκιον μεταλλικὴν πάχυ εἴτε μή.	ἡ ὀκᾶ		25
5	Εἴδη ὅμοια πρὸς τ' ἀνωτέρω λεπτῶς ἐστιλβωμένα ἢ ἐπιχρυσωμένα.	ἡ ὀκᾶ		50
6	Ῥίνια καὶ ἐν γένει πᾶν εἶδος ἐκ χάλυβος, χαλκώματος εἰς οἰκοδομὰς καὶ σιδηροδρόμους καὶ μὴ ἀνῆκον εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λεπτουργημάτων.	»		50
7	α'. Ἧλοι (καρφία), καρφοβελόναι καὶ ἧλοι (βίδαι) πάσης χρήσεως καὶ μεγέθους	»		15
	β'. Ὅμοια ἐκ χαλκοῦ ἢ ψευδαργύρου, ἁπλᾶ ἢ ἐκ κράματος μετὰ καινῶν μετάλλων (ἐπαρατοῦντος τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ ψευδαργύρου).		ἀτελῆ	
8	α'. Βελόναι ῥαφῆς ἢ πλεξίματος ἐκ σιδήρου μὴ ἐστιλβωμένου μηδ' ἐπιχρυσωμένου.	ἡ ὀκᾶ		25
	β'. Εἴδη ὅμοια πρὸς τὰ ἐν τῇ β α' ἀναφερόμενα ἐκ χάλυβος ἢ σιδήρου ἐστιλβωμένου καὶ ἐπιχρυσωμένου.	ἡ ὀκᾶ		50
	Παρατήρησις. Εἰς τὸ ἀνωτέρω τέλος ὑπάγονται καὶ τὰ ἄγκιστρα (crochets) ἢ βελόναι κεντήματος ἢ πλεξίματος, ἔχουσαι κεφαλὴν ἐκ πάστας, ἢ λαβὴν ἐκ κοινοῦ ὑστοῦ, ἐκ σύρματος ὀρειχαλκίνου, ἐκ ξύλου ἢ κοινοῦ μετάλλου.			
9	Βελόναι ῥαφῆς παντὸς μεγέθους καὶ κατασκευῆς, ἐκ χάλυβος, συνεπαινημέναι εἰς θήκας ἢ θήκας ἐκ χάρτου, ξύλου ἢ ἄλλων ὑλῶν, ἄνευ ἀφαιρέσεως ἀποθέσου διὰ τὰ θήκια ἢ τὰς θήκας.	ἡ ὀκᾶ	2	

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΛΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α.	Ὀνομασία τῶν πραγμάτων.	ΤΕΛΟΥΣ. Βάσις	Παύσης Ἀρχ.	Λ.
10	Ἄντλιαι ἀναρροφητικαὶ ἢ πιεστικαὶ καὶ ἀντλίαι συμπαθιστικαὶ ἐκ σιδήρου ἢ ἄλλων μετάλλων, ἢ ἐκ σιδήρου συμμίκτου μετ' ἄλλων ὑλῶν		ἀτελεῖς	
11	Ῥαπτικαὶ μηχαναὶ παντὸς εἴδους καὶ μέρη αὐτῶν χωριστὰ εἰσαγόμενα.		ἀτελεῖς	
12	Μηχαναὶ γεωπονικαὶ καὶ βιομηχανικαί, καὶ τεμάχια ἢ μέρη τῶν μηχανῶν τούτων εἰσαγόμενα χωριστά		ἀτελεῖς	
	Παρατήρησις. Μηχαναὶ πρὸς χοπὴν τοῦ καπνοῦ, κατασκευὴν σιγάρων, καθαρισμὸν πετρελαίου, κατασκευὴν παιγνιοχάρτων, χαρτιῶν πυρείων (φωσφόρων) ὡς καὶ αἱ χρησιμεύουσαι εἰς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας, ὧν τὸ κράτος ἔχει τὸ μονοπώλιον, εἶν ἀκολούθουσιν ἀτέλειαν, ἀλλ' ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῶν εἶναι ἀπηγορευμένη ἐπὶ ποινῇ δημεύσεως.			
13	Ὡς μέρη μηχανῶν ἀπολαύοντα ἀτελείας δὲν θεωροῦνται : α'. Αἱ ἁπλαῖ καὶ αἱ τροχίσκοι ἐκ ξύλου, κλωστηρίων ἢ ὑφανταρίων. β'. Οἱ σωλῆνες ἐκ βύρσατος, λινοῦ, ἰούτης, phormium tenax, abaca, κανναβίνου, βάμβακος, μετάξης καὶ ἄλλων ὕλων φυτικῶν ἢ ζωϊκῶν (ἐξαιρουμένων τῶν ἐκ γουττοπέρκας καὶ καουτσούκ σωλήνων)			
	γ'. Οἱ ἐξ ὑέλου καὶ κρυστάλλου σωλῆνες καὶ λοιπὰ εἴδη			
	δ'. Τὰ ἐκ μεταλλικοῦ σύρματος πλέγματα, ἐκτὸς τῶν ἐκ σύρματος κυλίνδρων τῶν χρησιμευόντων εἰς τὰ χαρτοποιεῖα			
	ε'. Οἱ ὄλοι (χαρρία) αἱ καρφοβελόναι καὶ αἱ βλακες (βίδαι) ἐπτὸς τῶν ἐκ χαλκοῦ καὶ φιλοσαργύρου ἢ ἐκ ἀράμματος τούτων μετ' ἄλλων μετάλλων . .			
	στ'. Τὰ πλήματα			
	ζ'. Πᾶν τεμάχιον κατεργασμένον ἐκ ξύλου δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς χρῆσιν ἄλλην ἢ ὡς μέρος μηχανῆς			
	η'. Οἱ μετάλλινοι σωλῆνες (πλὴν τῶν χαλκῶν)			
	θ'. Οἱ μετάλλινοι κρουνοί			
14	Ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα ἐπιστημονικῆς χρήσεως ἐν γένει, ἐξ οἱασδήποτε ὕλης κατεσκευασμένα		ἀτελῆ]	
	Παρατήρησις. Θεωροῦνται ὡς ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα ἐπιστημονικῆς χρήσεως τὰ ἑξῆς : φλεβοτομίδες (νιστέρια), ἀκουσχάσται καὶ πάντα τὰ τῆς ἰατρικῆς, χειρουργικῆς, φυσικῆς, χημείας, ἀστρονομίας, ὀπτικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς, γεωμετρικῆς. Ἐπίσης τὰ ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα γενικωτέρας εἴτε εἰδικωτέρας χρήσεως, οἷον θερμόμετρα, βαρόμετρα, ναυτικαὶ πυξίδες, κλιψύδραι, ἡλιακὰ ὡρολόγια, ποδόμετρα, ἀρσιόμετρα, οἰνόμετρα (πυκνόμετρα), γαλακτόμετρα, σταγονόμετρα, εἴτε ἐν θήκαις ἁπλαῖς, εἴτε ἄνευ θήκης.			
15	Ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα γεωργικὰ ἐκ σιδήρου, χάλυβος, ξύλου ἢ σύμμικτα ἐκ τοιούτων ὑλῶν		ἀτελῆ	
	Παρατήρησις. Ὡς ὄργανα καὶ ἐργαλεῖα γεωργικὰ θεωροῦνται τὰ ἄροτρα παντὸς εἴδους, οἱ σκορπίζοντες, οἱ βωλοκόποι, τὰ πτυάρια, τὰ κλαδευτήρια, τὰ θεριστήρια, τὰ ὀρέπανα καὶ αἱ ἀξῖναι, ὅπως δήποτε λειτουργοῦντα.			

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΛΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὀνομασία τῶν πραγμάτων.	ΤΕΛΟΥΣ. Βάσις	Ποσότης δρ.	Λ.
Τιμάρια ξύλου χρησιμεύοντα εἰς χειρισμὸν τῶν ἐν λόγῳ ἐργαλείων, εἰσαγόμενα χωριστά, ὅταν λογίζωνται ὡς ἀποτελοῦντα μέρος αὐτῶν, καὶ ὑποβάλλονται ἑπομένως εἰς εἰδικοὺς δασμοὺς ἀναλόγως τῆς ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάσθησαν			
Καφρικοπτικαὶ μηχαναὶ ἢ μῦλοι, ἐκ σιδήρου ἢ χάλυβος, λεπτῶς ἐστιλβεμέναι ἢ μὴ, ἐπίχρυσοι ἢ μὴ, μιλτωμέναι ἢ μή. Πλάστιγγες καὶ ἄλλαι ζυγιστικαὶ μηχαναὶ μετὰ τῶν σταθμῶν αὐτῶν	ἡ ὁκᾶ		40
α'. Σύνθετοι μηχανῶν ἢ σωλήνων ἐν γένει καὶ τυπογραφικὰ εἴδη ἐξ ὁρειχάλκου		ἀτελῆ	
β'. Παντοῖα ἁπλᾶ καὶ χονδρὰ ἐργαστικὰ εἴδη ἐξ ὁρειχάλκου, μὴ ῥητῶς κατονομαζόμενα, ὡς καὶ οἱ μικροὶ μῦλοι τοῦ καφρὲ ἀνταλλαξίας χρήσεως .	ἡ ὁκᾶ	1	
γ'. Παντοῖα εἴδη ἐξ ὁρειχάλκου λεπτῶς ἐργασμένα, διέλυτρα, μιλτωμένα ἢ ἐπίχρυσα	»	2	
δ'. Ὅμοια εἴδη πεποικιλμένα διὰ πολυτίμων μετάλλων	»	3	
Παρατήρησις. Ἐπὶ τῶν ἐν ἰδαρ. δ' μνημονευομένων πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ὁ ὁρείχαλκος.			
Πάντα τὰ ἐκ κοινοῦ μετάλλου εἴδη μετὰ ἢ ἄνευ μέγματος μὴ πολυτίμων ὑλῶν, καὶ πάντα τὰ ἐκ ξύλου ἀντικείμενα (ἐκτὸς τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν εἰδῶν πολυτελείας) τὰ χρησιμεύοντα συνήθως ἢ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ πλοῖα ἢ εἰς τὴν ναυπηγικὴν, οἷον ἄλυσεις, ἀντλίαι, ἄγκυραι, πλάκες ἐκ σιδήρου, χαλκοῦ ἢ ψευδαργύρου, ἢ ἐκ κράματος αὐτῶν, ἥλοι χαλκοῖ ἢ ἐκ ψευδαργύρου, ἢ ἐκ κράματος μετ' ἄλλων μεταλλικῶν οὐσιῶν, ὀφθαλμοί, βαρούλκια, παρεμβύματα, σιδηρᾶ στεφάνια διὰ ἱστία καὶ πειραίας, σπαλμοὶ σιδηροῖ, μυλλίδια (μολυίστα) τροχαλίαι σιδηραῖ ἢ ξύλιναι, μαγειρεῖα (τὴν μαγειρικὴν σκευὴν), ξύσανα, φανοί, ξυλεῖα ἀκατέργαστος χρήσιμος ἀναφαιρουμένη εἰς ναυπήγησιν ἢ ἐπισκευὴν πλοίων, κώπαι ξύλιναι καὶ χρώματα μὴ βευστά		ἀτελῆ	
Μαχαιροπήρουνα μὲ λαβὴν ἐξ ὀστοῦ, κέρατος ἢ πάστας μὲ ποικίλματα ἐκ μετάλλου ἐπαργύρου μετὰ ἢ ἄνευ θηκῶν	ἡ ὁκᾶ	1	
α'. Μάχαιραι κοιναὶ ἐκ σιδήρου (οὐχὶ ἐκ χάλυβος) μὲ λαβὴν σιδηρᾶν, ὀστείνην, ξυλίνην ἢ ἐξ ἄλλης κοινῆς ὕλης, δασμολογοῦνται κατὰ τὰ ἐν ἀριθ. 3 καὶ 4			
β'. Ὅμοιαι μὲ λεπίδα ἐκ χάλυβος	ἡ ὁκᾶ		50
Παρατήρησις. Ἡ λαβὴ θέλει ζυγίζεσθαι μετὰ τῆς λεπίδος καὶ δασμολογεῖσθαι ὡς αὐτή.			
α'. Κανδυλομάχαιρα ἐκ σφυρηλατημένου σιδήρου ἢ χάλυβος μὲ περίβλημα ἐξ ξύλου, μετάλλου κοινοῦ, ἢ ἐκ πάστας ἢ ἐκ κοινοῦ ὀστοῦ.	»	4	
β'. Ὅμοια μὲ περίβλημα ἐξ ἐλέφαντος, μαργαροκόγχης, κοραλλίου ἢ χελώνης ἢ πολυτίμου μετάλλου.	»	10	
α'. Κομβία ἐξ ὀστοῦ, κέρατος, ξύλου, πορσελάνης, πεπιεσμένου χάρτου, ὑέλου, σάρματα ἢ μὴ μετὰ κοινῶν μετάλλων	»	1	

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΛΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

	Ὀνομασία τῶν πραγμάτων.	ΤΕΛΟΥΣ		
		Βάσις	Ποσότης	
			Δρχ.	Λ.
	β'. Ὅμοια εἰδῶν			
	γ'. Ὅμοια ἐκ κασσιτέρου ἢ ψευδαργύρου ἁπλᾶ (τουτέστι μὴ ἐπικεχρυσωμένα, διάτρυφα ἢ μιλτωμένα) ἢ ἐκ πράγματος τῶν ὑλῶν τούτων μετ' ἄλλων πολυτιμοτέρων μετάλλων (ἐπιτρεπομένου τοῦ κασσιτέρου ἢ τοῦ ψευδαργύρου).	ἡ ὀκᾶ		40
	δ'. Ὅμοια ἐκ κασσιτέρου ἢ ψευδαργύρου, διάτρυφα, ἐπίχρυσα, μιλτωμένα, ἢ κατεσκευασμένα ἐκ κράματος μετὰ πολυτιμοτέρων μετάλλων (ἐπιτρεπομένου τοῦ κασσιτέρου ἢ ψευδαργύρου)	»	1	
	ε'. Ὅμοια ἐκ χαλκοῦ ἁπλᾶ ἢ ἐπίχρυσα	»	1	
	στ'. Ὅμοια ἐξ ὀρειχάλκου, βασανολογοῦνται κατὰ τὰ ἐδάφια β' γ' καὶ δ' τοῦ ἀριθ. 16.			
13	Κινῆνα παντὸς εἴδους		ἀτελῆς	
14	Μεταλλικὰ χρώματα παντὸς εἴδους, μὴ περιέχουσαμένα ὒδ' ἔλαίου ἢ οἰνοπνεύματος, τουτέστι μὴ ῥευστά		ἀτελῆ	
15	α'. Εἴδη ἁπλᾶ ἐξ ὀπτῆς γῆς (faïences) ἐπικεχρισμένα ἢ μιλτωμένα, (λευκὰ ἢ μονόχρωα πρὸς τῷ λευκῷ)	ἡ ὀκᾶ		14
	β'. Ὅμοια πρὸς τ' ἀνωτέρω μετὰ πολυχρώμων ἐπιχρίσματος, μετ' ἀναγλύφων, ῥαβδώσεων, μιλτωμένα ἢ πεχρυσωμένα	»		50
16	α'. Εἴδη ἐκ πορσελάνης ἁπλᾶ καὶ λευκά	»		50
	β'. Ὅμοια ἀνάγλυφα, ῥαβδωτὰ, ὀδοντωτὰ, μιλτωμένα, χρωματισμένα ἢ ἐπίχρυσα	»	2	
17	Μουσικὰ ὄργανα.			
	α'. Κλειδοκύμβαλα μιτσηριασμένα ἢ μὴ μὲ αὐράν	ἕκαστον	130	
	β'. Κλειδοκύμβαλα ὄρθια (ἄνευ αὐρᾶς) καὶ ἁρμόνια μετσηριασμένα ἢ μή.	»	80	
	Παρατήρησις. Μηχανισμοὶ ὁλόκληροι πλειδοκυμβάλων καὶ ἁρμονίων ἐν γένει, ἰδιαιτέρως εἰσαγόμενοι, ἀπεμολογοῦνται ὡς ὁλόκληρον ὄργανον.			
18	Βιβλία ἔντυπα, βιβλία μουσικῆς, ῥαβδιωμένα ἢ μή		ἀτελῆ	
19	α'. Μέλινα νήματα, ἀλιεύσεως, στριμμένα ἢ μή		ἀτελῆ	
	β'. Μέλινα νήματα λευκασμένα ἢ βαμμένα δι' οἱασδήποτε βαφῆς, στριμμένα ἢ μή	ἡ ὀκᾶ	5	40
	γ'. Κλωστὴ μέλινα (μερικὰ) διὰ φύσιν, ἐλαιοβαφεῖς		ἀτελεῖς	
30	α'. Ταινιοπλέγματα, θώμιγγες καὶ σειρᾶδια, βαρβακερὰ ἢ μαλλοβάμβακα (ἂν τὸ μαλλίον δὲν αὐξάνει πλέον τῶν 30ου τὴν ἀξίαν τοῦ ἐμπορεύματος).	ἡ ὀκᾶ	3	
	β'. Ὅμοια μάλλινα ἢ μαλλοβάμβακα (ἂν τὸ μαλλίον αὐξάνει τὴν ἀξίαν τοῦ ἐμπορήματος πλέον τῶν 30ῶν)	»	6	
	γ'. Ὅμοια ἐκ μεταξῆς, ἀναμεμιγμένης μετ' ἄλλων πλωστικῶν ὑλῶν . .		8	
31	Οἰνόπνευμα καὶ πνευματώδη ἐν γένει ὑγρά.			
	α'. Ἄνω τῶν 70 βαθμῶν τοῦ ἑκατονταβάθμου ἀραιομέτρου. . . .	»	1	
	β'. 70 βαθμῶν τοῦ ἑκατονταβάθμου ἀραιομέτρου καὶ κατωτέρω . .			70
	γ'. Οἰνόπνευμα χρησιμεῦον εἰς τὴν οἰνοποιίαν, συμφώνως πρὸς τοὺς ἐν ἰσχύϊ νόμους καὶ κανονισμούς, ἀπαλλάσσεται παντὸς εἰσαγωγικοῦ δασμοῦ καὶ ἄλλου οἱουδήποτε τέλους.			

10.1.2 Γερμανοί Καγκελάριοι από το 1871 έως το 1918

Γερμανοί Καγκελάριοι από το 1871 έως το 1918.	
21.03.1871 – 20.03.1890	Fürst Otto von Bismarck
20.03.1890 – 26.10.1894	Graf Leo von Caprivi
29.10.1894 – 17.10.1900	Fürst Chlodwig zu Hohenlohe - Schillingfürst
17.10.1900 – 14.07.1909	Fürst Bernhard von Bülow
14.07.1909 – 13.07.1917	Theobald von Bethmann Hollweg
14.07.1917 – 01.11.1917	Georg Michaelis
01.11.1917 – 30.09.1918	Graf Georg von Hertling
03.10.1918 – 09.11.1918	Prinz Max von Baden

10.1.3 Βασιλείς της Πρωσίας

Βασιλείς της Πρωσίας (από το 1772)	
1701 – 1713	Friedrich I
1713 – 1740	Friedrich Wilhelm I
1740 – 1786	Friedrich II, der Große
1786 – 1797	Friedrich Wilhelm II
1797 – 1840	Friedrich Wilhelm III
1840 – 1861	Friedrich Wilhelm IV
1861 – 1888	Wilhelm I (από το 1871 Γερμανός Αυτοκράτορας)
1888 – 1888	Friedrich III
1888 – 1918	Wilhelm II

10.1.4 Προσωπικότητες της εποχής

A

Andrássy von Csík-Szent-Király und Kraszna-Horka, Gyula (Julius) Graf (1823-1890). Ούγγρος πολιτικός, Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρο-Ουγγαρίας 1871-1879

Asquith, Herbert Henry, 1st Earl of Oxford and Asquith (1852-1928). Άγγλος πολιτικός, βουλευτής στο House of Commons από το 1886. Υπουργός Εξωτερικών 1892-1895. Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1908-1916

B

Balfour, Arthur James, 1st Earl of Balfour (1848-1930). Άγγλος πολιτικός, βουλευτής από το 1874. Υπουργός για την Ιρλανδία 1887-1891. Πρώτος Λόρδος του θησαυροφυλακίου 1891. Πρόεδρος της Βουλής 1891-1892 και 1895-1905. Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1902-1905.

Βάσσος, Τιμολέοντας (1836-1929). Συνταγματάρχης, Διοικητής του μικτού στρατιωτικού αποσπάσματος που στάλθηκε στην Κρήτη κατά την έναρξη του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου το 1897.

Bebel, August (1840-1913). Γερμανός πολιτικός. Συνιδρυτής του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος του εργάτη (SDAP) το 1869. Ιδρυτικό μέλος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας (SPD). Βουλευτής από το 1883.

Bismarck-Schönhausen, Otto Eduard Leopold von (1815-1898). Γερμανός πολιτικός. Βουλευτής στη Βουλή της Πρωσίας από το 1847. Πρωθυπουργός της Πρωσίας 1862-1873 και 1873-1890. Πρώτος Καγκελάριος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας 1871-1890.

Βούλγαρης, Δημήτριος (1802-1878). Έλληνας πολιτικός. Πρωθυπουργός της Ελλάδας 1855-57, 1862-63, 1863-64, 1865, 1866, 1868-69, 1872, 1874-75.

Bülow, Fürst Bernhard Heinrich Karl Martin von (1849-1929). Γερμανός πολιτικός και διπλωμάτης, ακόλουθος της γερμανικής πρεσβείας στην Αθήνα το 1877. Γραμματέας του Συνεδρίου του Βερολίνου το 1878. Πρέσβης στη Ρώμη 1893-1897. Υφυπουργός Εξωτερικών 1897-1900. Πρωθυπουργός της Πρωσίας και Καγκελάριος της Γερμανίας 1900-1909.

C

Caprivi de Caprera de Montecuccoli, Georg Leo Graf von (1831-1899). Γερμανός πολιτικός και στρατιωτικός. Αντιστράτηγος. Πρωθυπουργός της Πρωσίας και Καγκελάριος της Γερμανίας 1890-1894.

Curtius, Ernest (1814-1896). Αρχαιολόγος. Δάσκαλος για τα απιδιά ενός ακόλουθου του Όθωνα στην Αθήνα 1837-1841. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Göttingen 1855-1867. Μέλος της επιτροπής διαπραγμάτευσης για τις άδειες ανασκαφών στην Ολυμπία το 1874.

D

Δηλιγιάννης, Θεόδωρος (1820-1905). Έλληνας πολιτικός. Υπάλληλος του Υπουργείου Εσωτερικών από το 1843. Γραμματέας του Υπουργείου Εσωτερικών από το 1859. Πρέσβης της Ελλάδας στο Παρίσι το 1867. Υπουργός 1868-1882. Πρωθυπουργός της Ελλάδας 1885-86, 1890-1892, 1895-1897, 1902-1903, 1904-1905.

Disreali, Earl of Beaconsfield Benjamin (1804-1881). Άγγλος πολιτικός. Υπουργός Οικονομικών (Chancellor of the Exchequer) 1852, 1858-59, 1866-68. Πρωθυπουργός 1868 και 1874-1880.

Dörpfeld, Wilhelm (1853-1940). Γερμανός αρχιτέκτονας και αρχαιολόγος. Ιδρυτής της Γερμανικής Σχολής Αθηνών 1896. Διευθυντής του γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών 1886-1912.

Duncker, Franz (1822-1888). Γερμανός πολιτικός. Βουλευτής 1871-77.

E

Eulenburg und Hertefeld, Philipp Friedrich Alexander Fürst Fürst zu (1847-1921). Γερμανός διπλωμάτης. Πρέσβης στη Βιέννη 1894-1902. Στενός φίλος και σύμβουλος του Αυτοκράτορα Wilhelm II.

F

Friedrich III - Friedrich Wilhelm Nikolaus Karl von Preußen (1831-1888). Γερμανός Αυτοκράτορας για 99 ημέρες (9 Μαρτίου 1888 – 15 Ιουνίου 1888).

G

Gladstone, William Ewart (1809-1898). Άγγλος πολιτικός. Βουλευτής από το 1832,. Υπουργός Οικονομικών (Chancellor of the Exchequer) 1852-55, 1859-66, 1873-74, 1880-82. Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1868-74, 1880-85, 1886, 1892-94.

Gołuchowski der Jüngere, Agenor Maria Adam Graf (1849-1921). Πολωνός διπλωμάτης. Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρο-Ουγγαρίας 1895-1906.

H

Hanotaux, Albert Auguste Gabriel (1853-1944). Γάλλος ιστορικός και πολιτικός. Υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας 1894-95 και 1896-98.

Hatzfeldt zu Trachenberg, Melchior Hubert Paul Gustav Graf von (1831-1901). Γερμανός διπλωμάτης. Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη 1878-1881. Υπουργός Εξωτερικών 1881-1885. Πρέσβης στο Λονδίνο 1885-1901.

Hasse, Ernst (1846-1908). Γερμανός πολιτικός. Μέλος του Nationalliberalen Partei (NPL). Βουλευτής 1893-1908.

Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig Carl Viktor Fürst zu (1819-1901). Γερμανός πολιτικός. Πρωθυπουργός της Βαυαρίας 1866-1870. Πρέσβης στο Παρίσι 1873-1880. Κυβερνήτης της Elsass-Lothringen 1885-1894. Πρωθυπουργός της Πρωσίας και Καγκελάριος της Γερμανίας 1894-1900.

Holstein, Friederich August Karl Ferdinand Julius von (1837-1909). Γερμανός διπλωμάτης. Γραμματέας και Υφυπουργός του Υπουργείου Εξωτερικών 1880-1906. Από το 1885 υπέρμαχος της διακοπής των στενών σχέσεων Γερμανίας και Ρωσίας.

Ι

Ιωάννου, Φίλιππος (1796-1880). Έλληνας αρχαιολόγος. Πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Κ

Kautsky, Karl (1854-1938). Θεωρητικός του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας (SPD).

Κωνσταντίνος Α (1868-1923). Γιός του Γεωργίου Α. βασιλιάς των Ελλήνων 1913-1917 και 1920-22.

Κουμουνδούρος, Αλέξανδρος (1817-1883). Έλληνας πολιτικός. Πρόεδρος της Βουλής το 1855. Υπουργός Οικονομικών 1856-59. Υπουργός Δικαιοσύνης 1863-64. Υπουργός Θρησκευμάτων και Παιδείας 1864. Υπουργός Εσωτερικών το 1864. Πρωθυπουργός της Ελλάδας 1865, 1866-68, 1870-71, 1875-76, 1876-77, 1877, 1877-78, 1878-80, 1880-82.

L

Liebknecht, Wilhelm (1826-1900). Συνιδρυτής του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος του εργάτης (SDAP) το 1869. Πρωτοπόρος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας (SPD). Βουλευτής 1874-1900.

List, Friedrich (1789-1846). Γερμανός Οικονομολόγος.

Lobanow-Rostowski, Prinz Alexei Borissowitsch (1824-1896). Ρώσος διπλωμάτης. Πρέσβης στο Βερολίνο το 1895. Υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας 1895-96.

M

Marschall von Bieberstein, Adolf Freiherr (1842-1912). Γερμανός διπλωμάτης. Υφυπουργός εξωτερικών 1890-97. Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη 1897-1900.

Muravyov, Graf Mikhail Nikolayevich (1845-1900). Ρώσος διπλωμάτης. Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας 1897-1900.

N

Napoleon III - Charles-Louis-Napoléon Bonaparte (1808-1873). Ανιψιός του Napoleon I. Πρόεδρος της Γαλλίας 1848-1851. Αυτοκράτορας της Γαλλίας 1852-1870.

Nikolaus II. - Nikolaj Alexandrowitsch Romanow (1868-1917). Τελευταίος Τσάρος της Ρωσίας 1897-1900.

O

Osten-Saken, Nikolai Demitrijewitsch Graf (1831-1912). Ρώσος διπλωμάτης. Πρέσβης στο Βερολίνο 1895-1912.

R

Radolin, Hugo Julius Raoul Eduard Leszezyc Fürst von (1841-1917). Γερμανός διπλωμάτης. Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη 1892-1895. Πρέσβης στην Αγία Πετρούπολη 1895-1900. Πρέσβης στο Παρίσι 1900-1910.

Radowitz, Joseph Maria Friedrich von (1839-1912). Γερμανός διπλωμάτης και πολιτικός. Υφυπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας 1879-80. Πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη 1882-1892. Πρέσβης στη Μαδρίτη 1892-1908.

Ραγκαβής, Αλέξανδρος Ρίζος (1809-1892). Έλληνας ποιητής και διπλωμάτης. Πρέσβης στην Washington D.C. το 1867. Πρέσβης στο Παρίσι 1868. Πρέσβης στο Βερολίνο 1874-86. Μέλος της αντιπροσωπείας της Ελλάδας στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878.

Ράλλης, Δημήτριος (1844-1921). Έλληνας πολιτικός, βουλευτής από το 1872. Πρωθυπουργός της Ελλάδας 1897, 1903, 1905, 1909, 1920-21.

Richter, Eugen (1838-1906). Γερμανός δημοσιογράφος και πολιτικός. Επικεφαλής του Deutsche freisinnige Volkspartei (DFP). Βουλευτής 1874-1906.

Roemer, Georg Carl Hermann (1816-1894). Γερμανός πολιτικός. Βουλευτής 1871-1890.

Russell, Odo William Leopold, 1st Baron Ampthill (1829-1884). Αγγλος διπλωμάτης. Πρέσβης στο Βερολίνο 1871-1884.

S

Salisbury, Robert Arthur Gascoyne Cecil, 3rd Marquess of (1830-1903). Αγγλος πολιτικός. Υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας 1878-1880, 1885-86, 1887-92, 1895-1900. Πρωθυπουργός της Αγγλίας 1885-86, 1886-92, 1895-1902.

Schischkin, Nikolai Pawlowitsch. Ρώσος διπλωμάτης. Υφυπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας 1891-96. Υπουργός Εξωτερικών 1896-97.

Schweinitz, Hans Lothar von (1821-1901). Γερμανός στρατιωτικός και διπλωμάτης. Στρατηγός. Πρέσβης στη Βιέννη 1869-1876. Πρέσβης στην Αγία Πετρούπολη 1876-1884.

Σκουλούδης, Στέφανος (1838-1928). Έλληνας διπλωμάτης και πολιτικός. Βουλευτής από το 1881. Πρέσβης στη Μαδρίτη 1883-86. Υπουργός Θρησκευμάτων και Παιδείας 1892-93. Υπουργός ναυτιλίας 1895. Υπουργός Εξωτερικών 1897. Πρωθυπουργός της Ελλάδας 1915-16.

Βασίλισσα Σοφία - Sophie Dorothea Ulrike Alice von Preußen (1870-1932). Αδελφή του Αυτοκράτορα Wilhelm II. Σύζυγος του Κωνσταντίνου Α.

Σωτηρόπουλος, Σωτήριος (1831-1898). Έλληνας πολιτικός. Υπουργός Οικονομικών 1864, 1865, 1870, 1876, 1877, 1880. Διορίστηκε Πρωθυπουργός της Ελλάδας από το Γεώργιο Α το 1893.

Τ

Τρικούπης, Χαρίλαος (1832-1896). Έλληνας πολιτικός. Βουλευτής από το 1865. Πρωθυπουργός της Ελλάδας 1875, 1878, 1880, 1882-85, 1886-90, 1892-93, 1893-95.

V

Βασίλισσα Victoria (1819-1901). Βασίλισσα της Αγγλίας και της Ιρλανδίας 1837-1901. Αυτοκράτειρα της Ινδίας 1876-1901.

W

Wilhelm I - Wilhelm Friedrich Ludwig von Preußen (1797-1888). Βασιλιάς της Πρωσίας 1861-1888. Πρώτος Αυτοκράτορας της Γερμανίας 1871-1888.

Wilhelm II - Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preußen (1859-1941). Τελευταίος βασιλιάς της Πρωσίας και Αυτοκράτορας της Γερμανίας 1888-1918.

10.2 Συνθήκες:

10.2.1 Συνθήκη της Χαλέπας. Κυριότερα άρθρα

« **Άρθρο 1**

Ο Οργανικός Νόμος του 1868 παραμένει σε ισχύ και διευρύνεται με τους ακόλουθους ορισμούς.

Άρθρο 2

Ο Κυβερνήτης του νησιού διορίζεται με βάση τον Οργανικό Νόμο. Η θητεία του διαρκεί 5 έτη.

Άρθρο 3

Η Γενική Συνέλευση αποτελείται από 80 μέλη: 49 χριστιανούς και 31 μουσουλμάνους.

Άρθρο 4

Κάθε ετήσια σύνοδος διαρκεί όπως προβλέπεται ήδη (βλέπε άρθρο 12 του Οργανικού Νόμου) 40 ημέρες με προαιρετική χρονική παράταση στις 20 ημέρες.

Άρθρο 7

Τα δικαστήρια και η διοίκηση είναι διαχωρισμένα.

Άρθρο 8

Ο Κυβερνήτης έχει μόνο ένα σύμβουλο, ο οποίος σύμβουλος είναι χριστιανός σε περίπτωση που ο Κυβερνήτης είναι μουσουλμάνος και μουσουλμάνος σε περίπτωση που ο Κυβερνήτης είναι χριστιανός.

Άρθρο 9

Η γλώσσα που θα χρησιμοποιείται στα δικαστήρια και τη Βουλή είναι η ελληνική. Οι γλώσσες που θα χρησιμοποιούνται στη διοίκηση είναι η τούρκικη και η ελληνική.

Άρθρο 12

Η χωροφυλακή αποτελείται από γηγενείς. Ο Ανώτατος Διοικητής θα διορίζεται από το σουλτάνο.

Άρθρο 13

Τα χαρτονομίσματα απαγορεύονται στο νησί. Οι συναλλαγές πραγματοποιούνται με κέρματα.

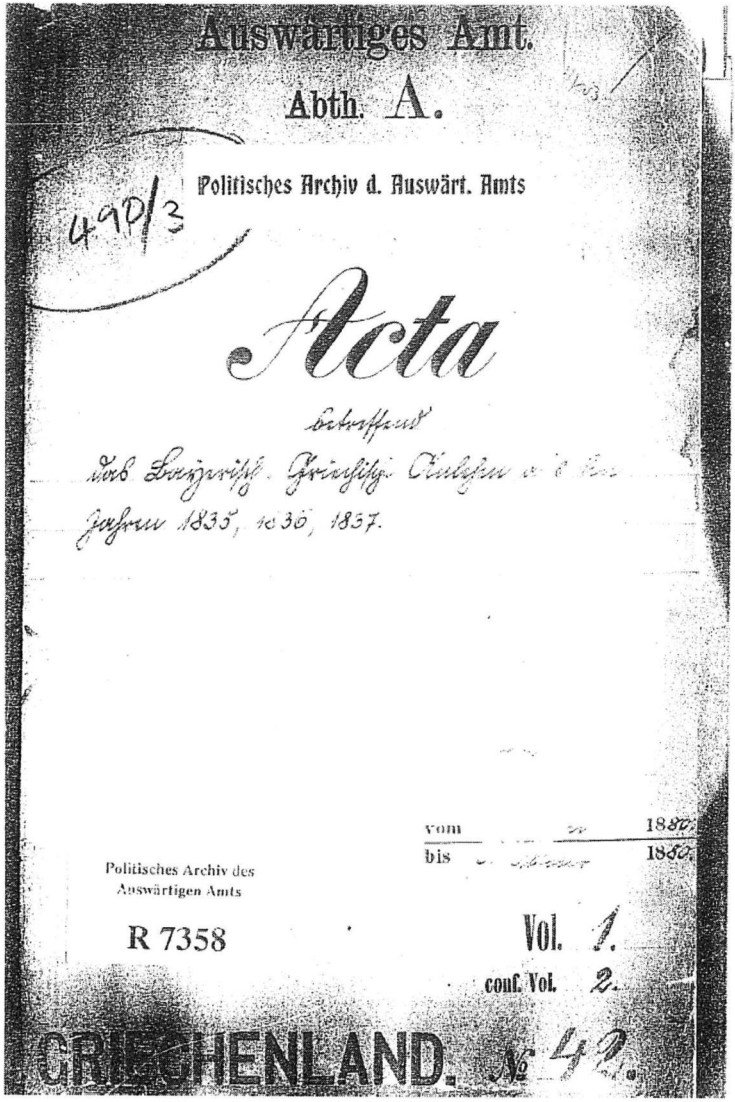
Άρθρο 15

Η ελευθερία του τύπου επικυρώνεται με τους νόμους της Αυτοκρατορίας.»[615]

[615] Nikolopoulos, D., *ό. π.*, σελ.. 58 κ.εξ.

10.3 Έγγραφα

10.3.1 Διακανονισμός των Δανείων: 5 Ιουλίου 1880

Auswärtiges Amt.

Abth. A.

Politisches Archiv d. Auswärt. Amts

49D/3

Acta

betreffend

Das Griechische Königliche Anlehen [illegible]

Jahren 1835, 1836, 1837.

vom [illegible] 1880.

bis [illegible] 1880.

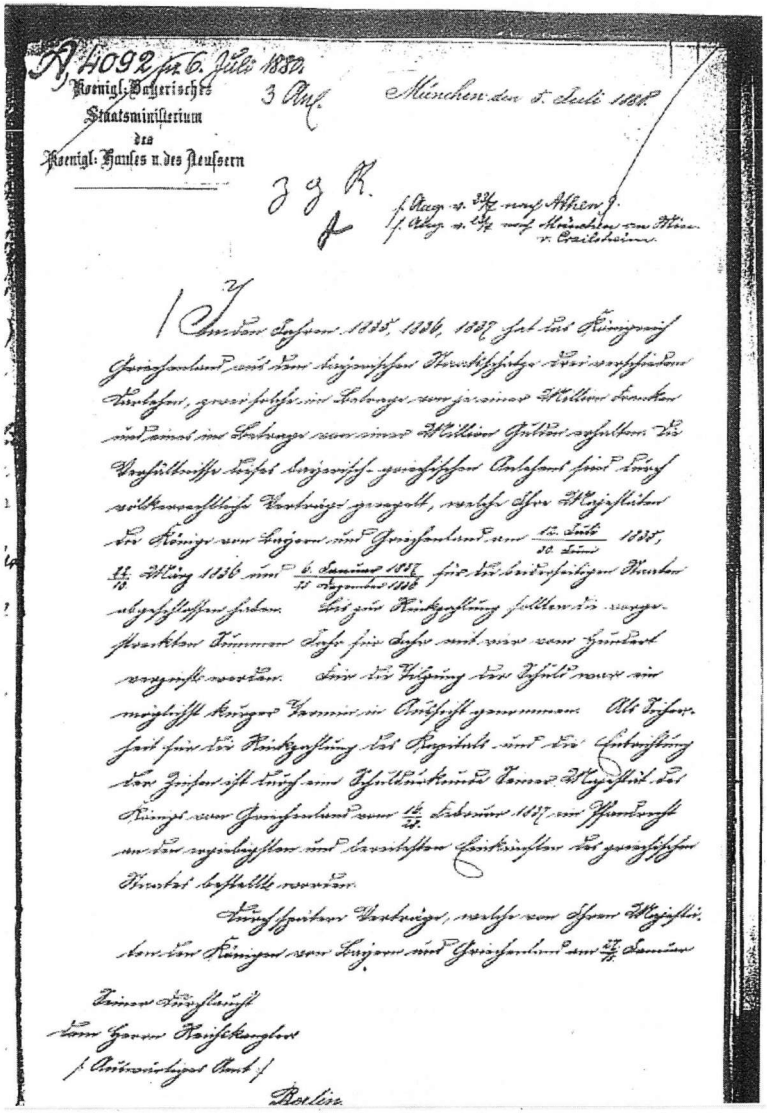
Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

R 7358

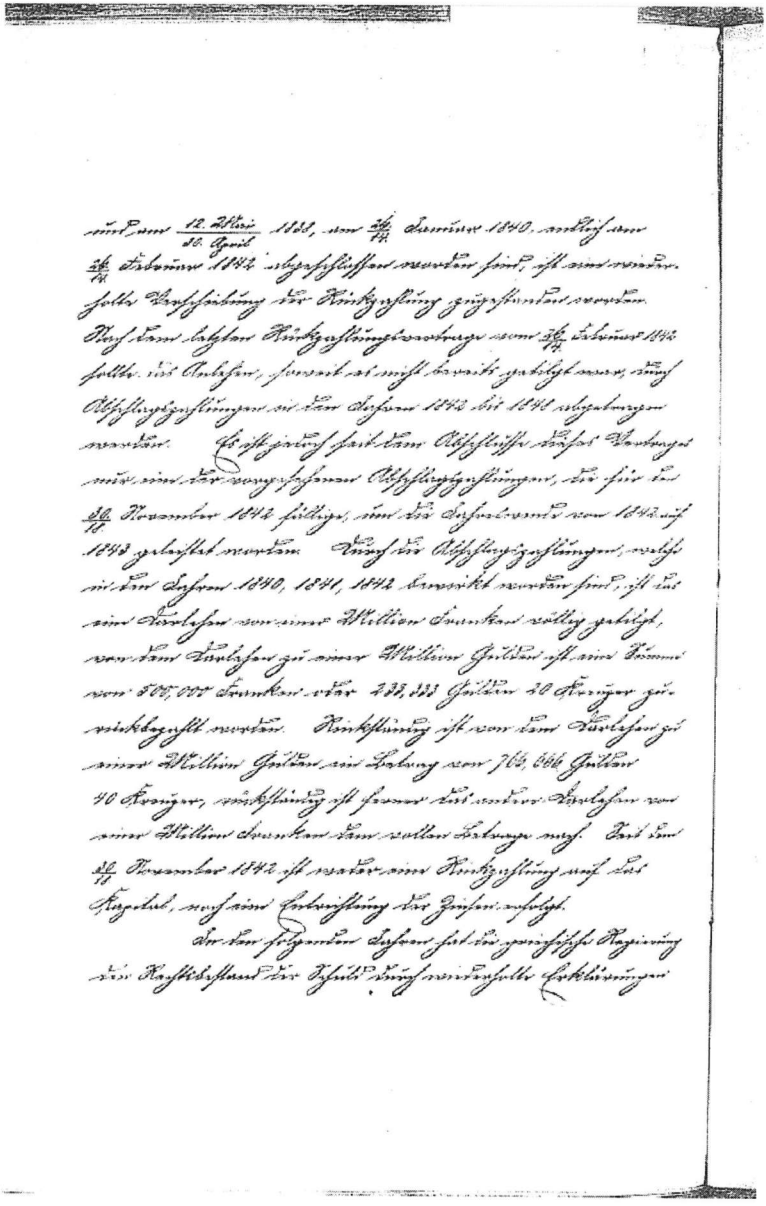
Vol. 1.

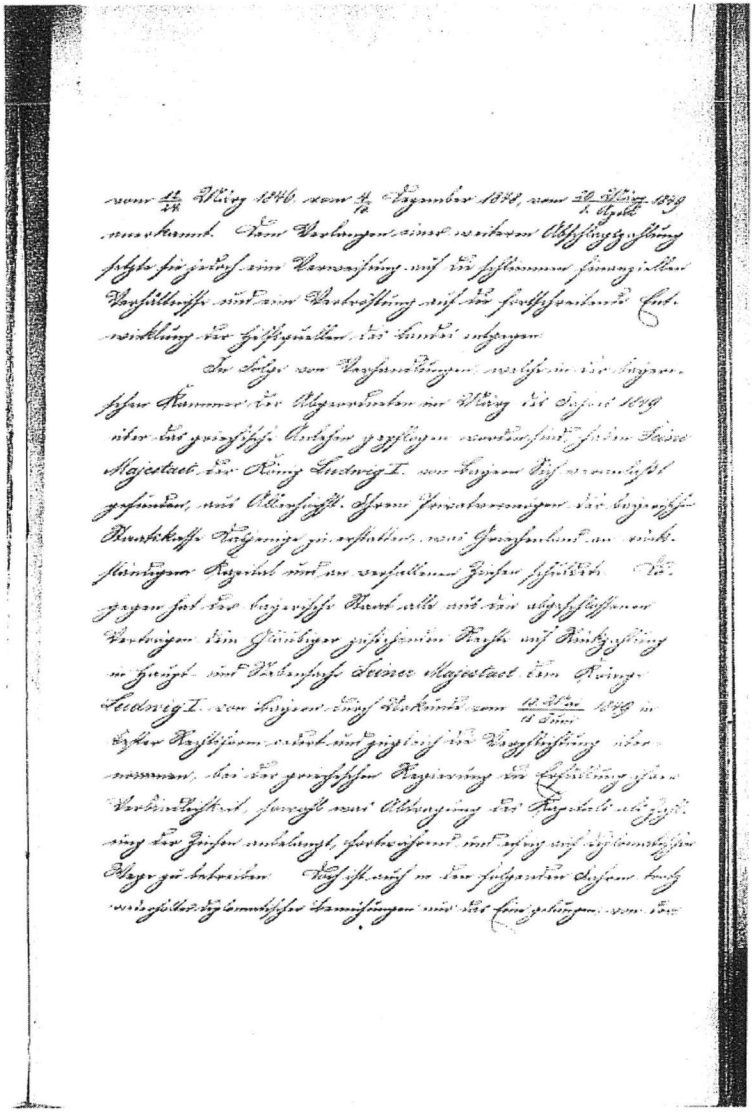
conf. Vol. 2.

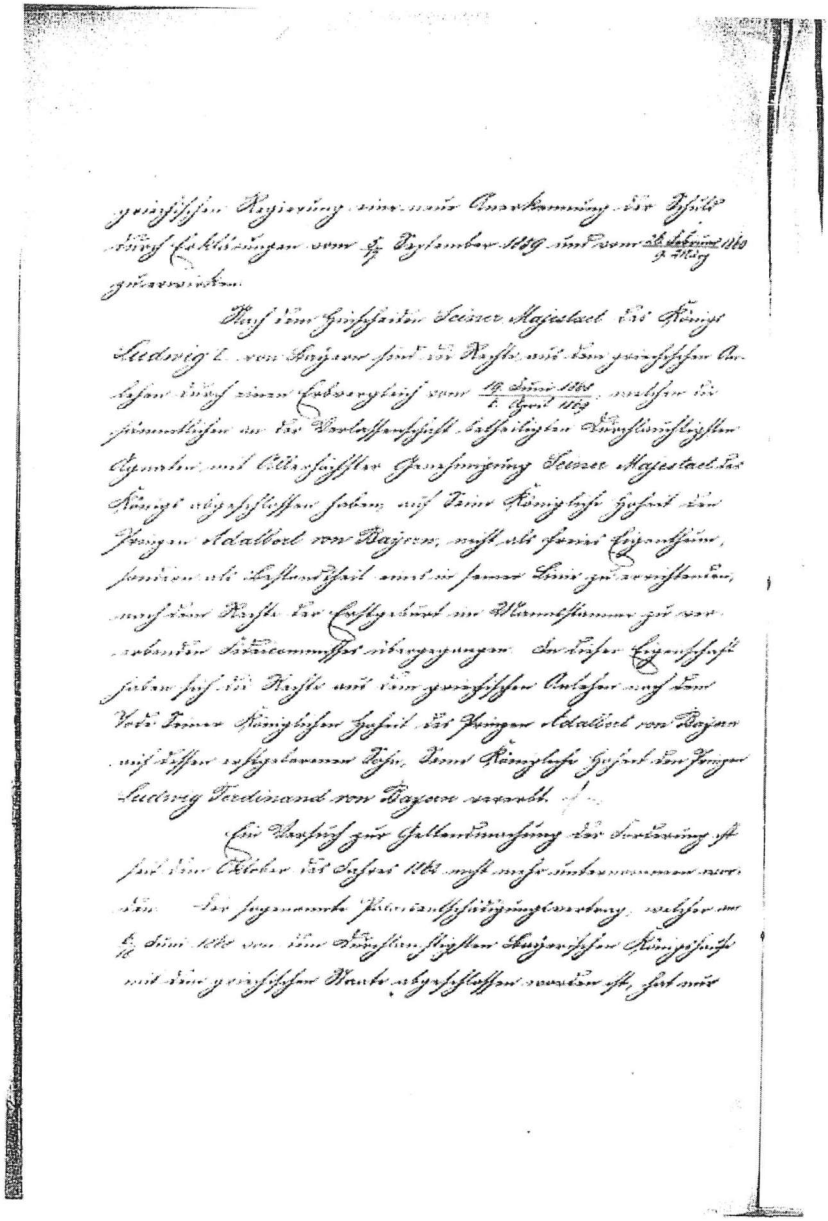
GRIECHENLAND. № 42.

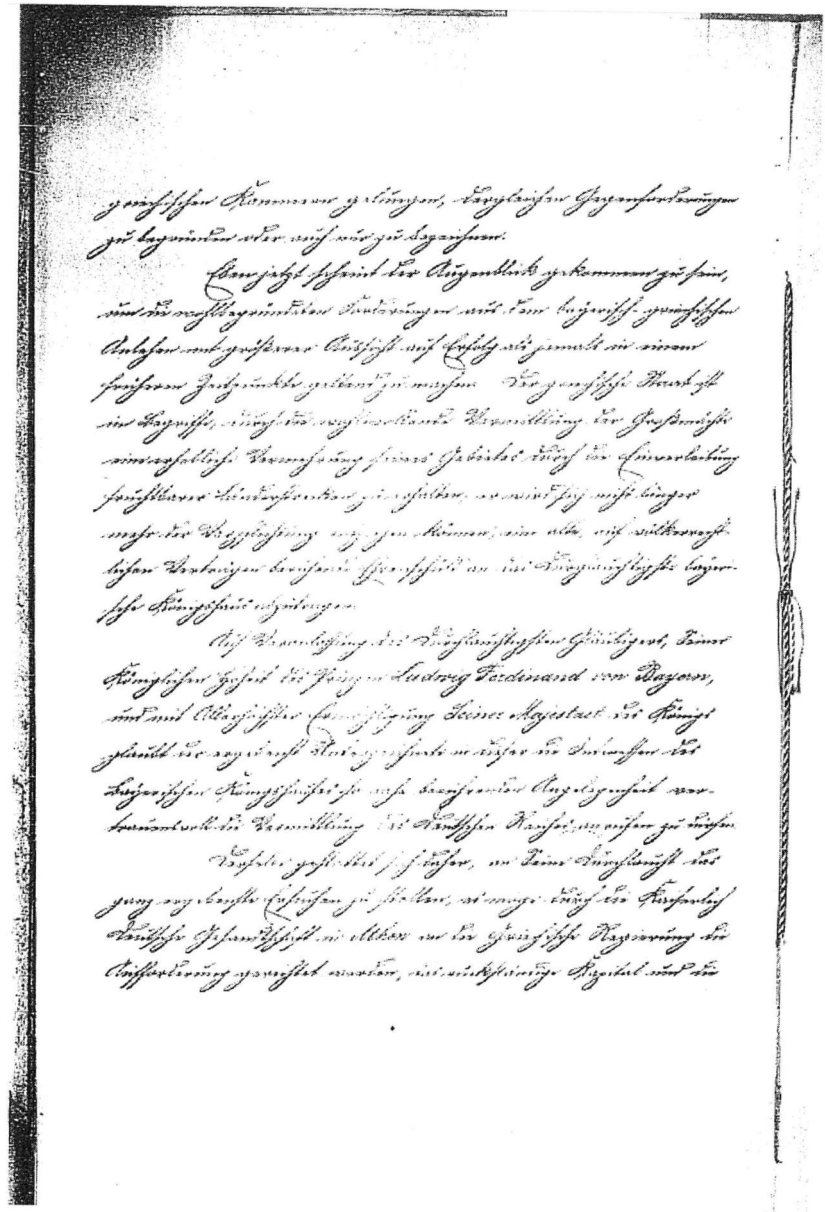

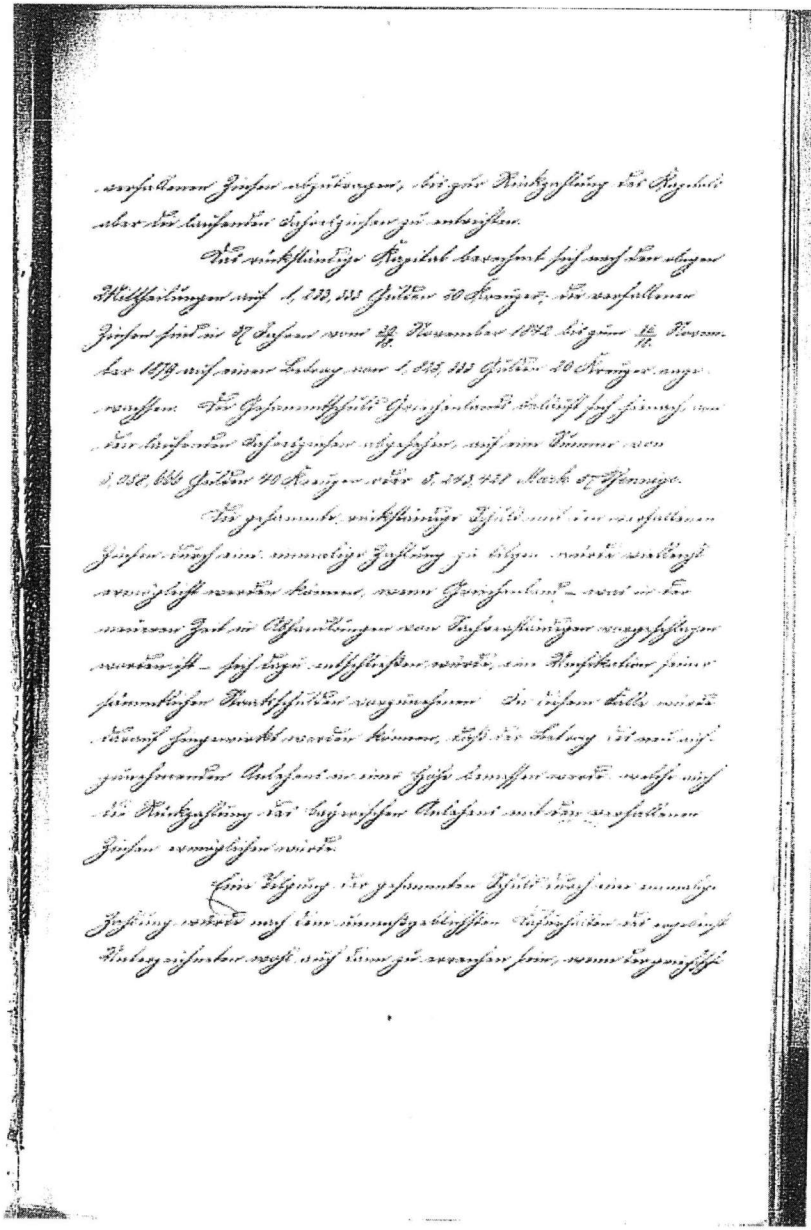
Ευστρατία Η. Νικολοπούλου 258

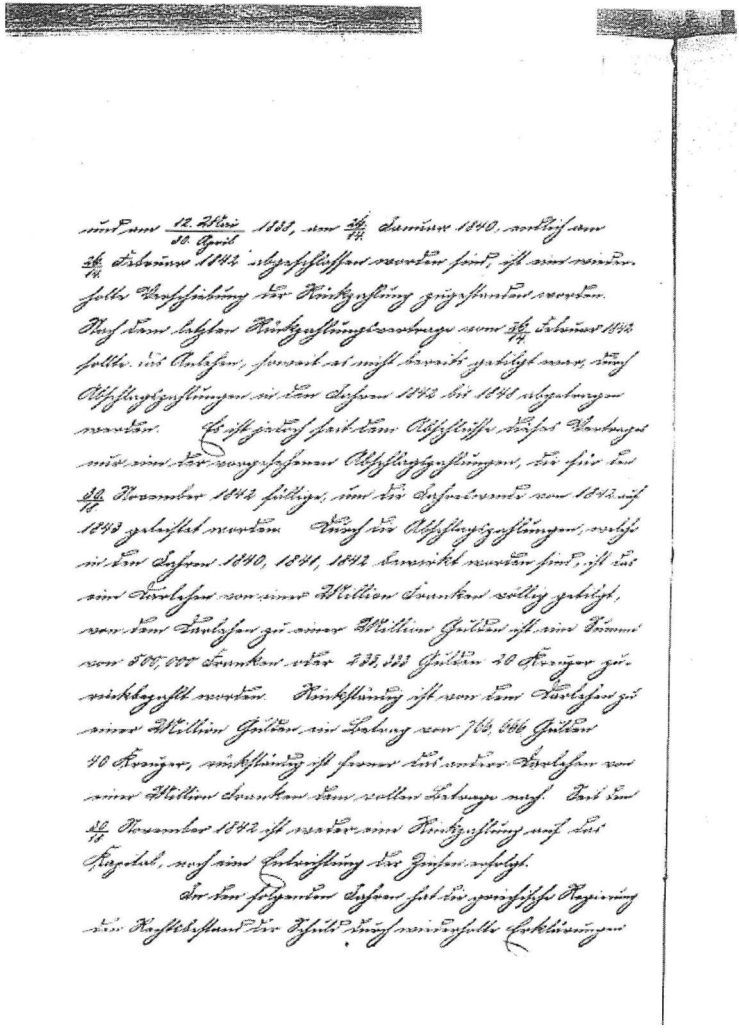

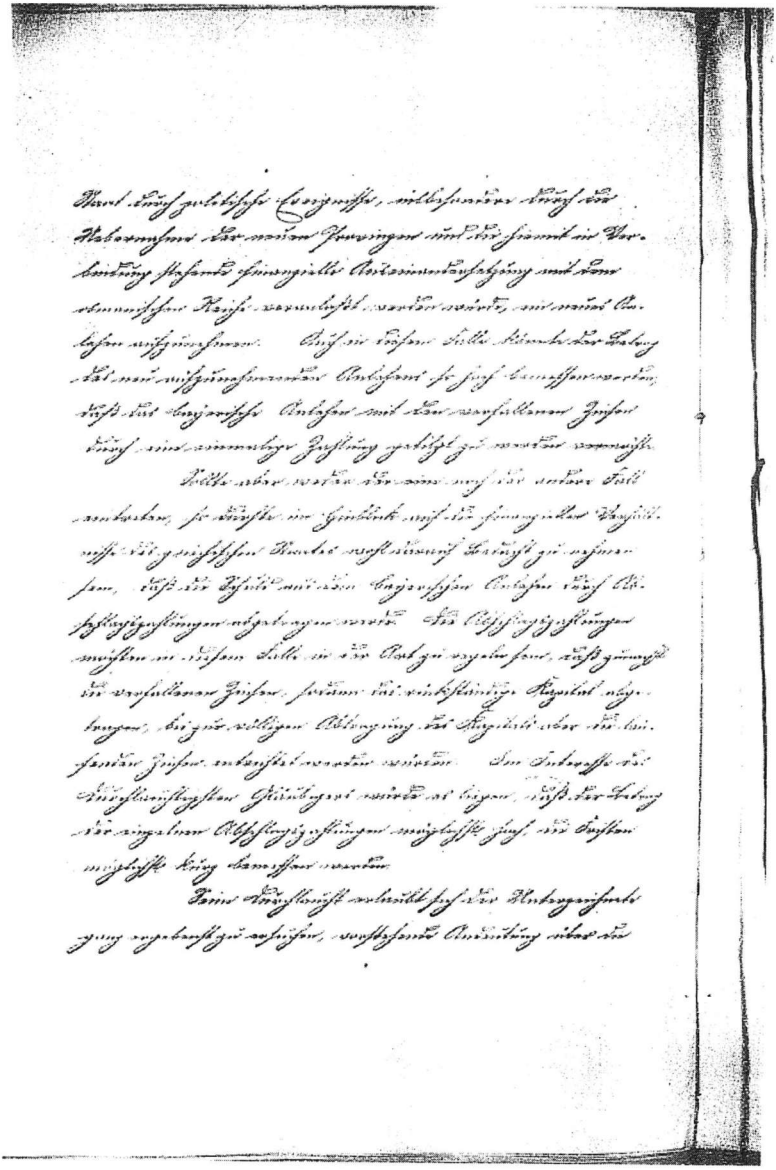

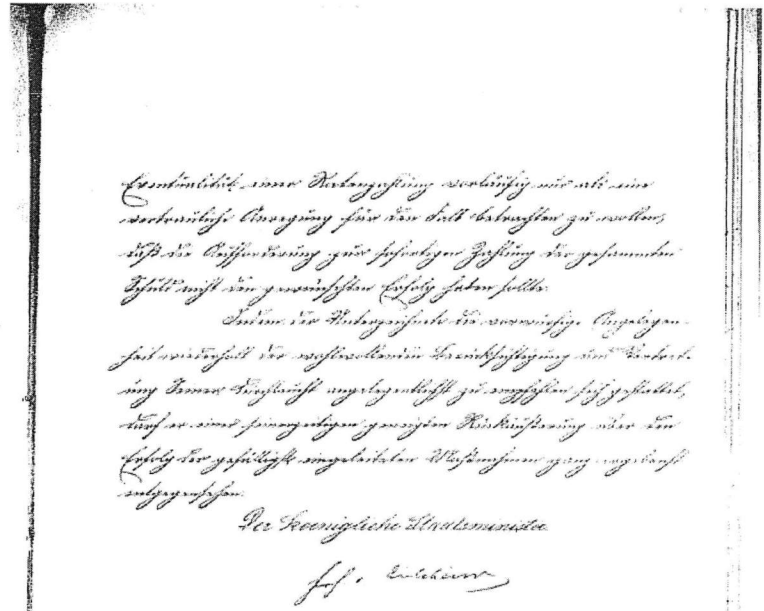

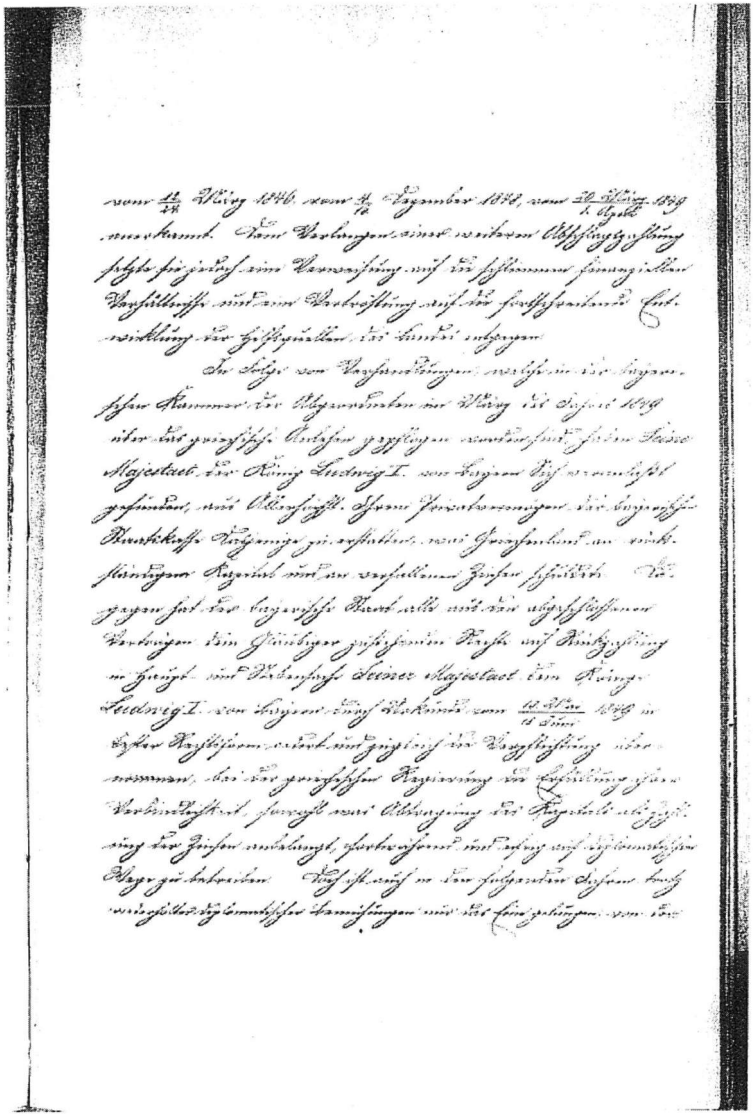

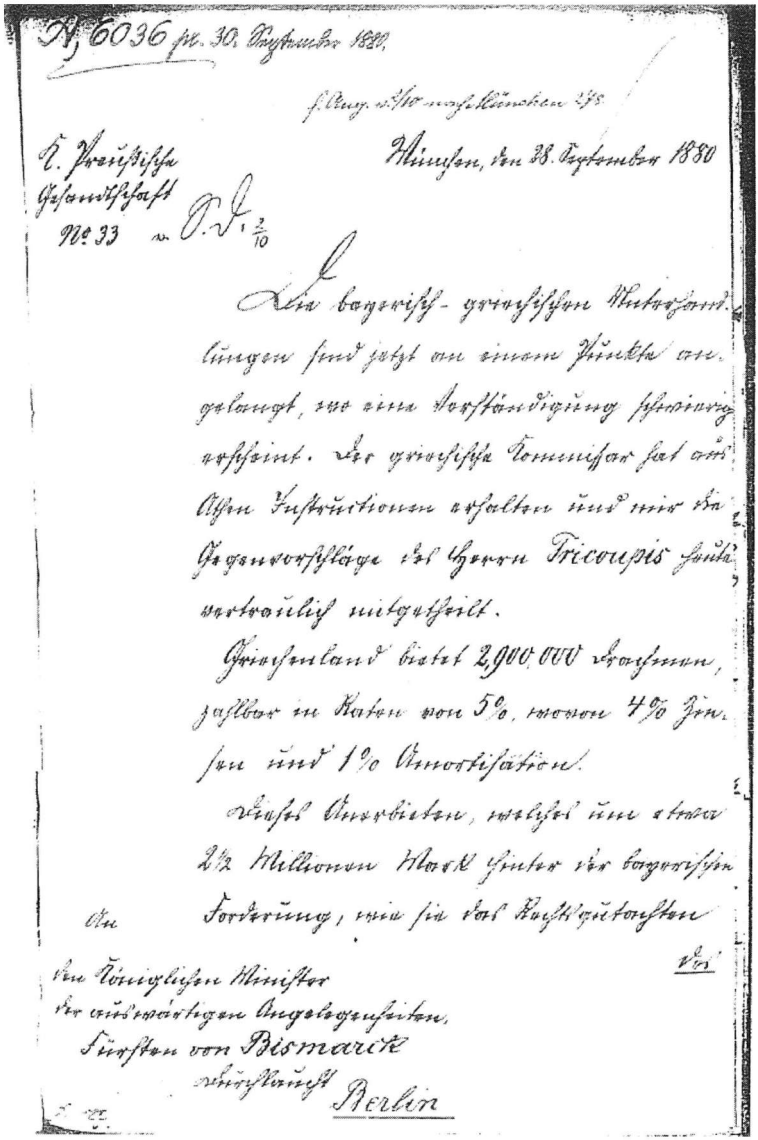

10.3.2 Διακανονισμός των Δανείων: 28 Σεπτεμβρίου 1880

A. 6036 pr. 30. September 1880.

pr. Berlin 30/9 nachmittags 3/8

K. Preußische Gesandtschaft
No 33 a. D. J. 2/10

München, den 28. September 1880

Die bayerisch-griechischen Unterhandlungen sind jetzt an einem Punkte angelangt, wo eine Verständigung sicherer erscheint. Der griechische Commissar hat seine Instructionen erhalten und wird sich Gegenvorschläge des Herrn Tricoupis heute vertraulich mitgetheilt.

Griechenland bietet 2,000.000 Drachmen, zahlbar in Raten von 5%, wovon 4% Zins. und 1% Amortisation.

Bayern verbietet, wobei es eine 2½ Millionen Mark hinter der bayerischen Forderung, wie sie der Kaiserl. Gesandte

Dem

Seiner Königlichen Majestät
Dem außerordentlichen Gesandten,
Fürsten von Bismarck
Hochwohlgeboren
Berlin

der Herrn von Fischer bezifferte, zurück-
bleibt, wird von dem griechischen Commissar
folgendes Motiven motivirt:

1) die bayerische Forderung, wie sie im
Jahre 1842 festgestellt sei, betrage
2,900,000 fr. Principalsumme und
sei Rückvergütung an diesen aber
500,000 fr. in Abzug mit Compensation
für die von Bayern zugesicherten aber
nicht geleisteten Effectivgefälle. Letztere
Summe sei eine approximative Schät-
zung mit Zugrundelegung des vom
jetzigen Kriegsministerium gelieferten
Materials. Bei aller Anerkennung
des guten Willens, den diese Schätzung an-
zeigt habe, sei das vorgelegte Material
doch nicht als vollständig anzusehen.

Man

Man erwarte von der Billigkeit der bayerischen Regierung, daß dieselbe die von dem griechischen Commissar aufgestellte Interpretation des Art. XI des Londoner Vertrags gelten lasse, und anerkenne, daß die Erklärungen des damaligen bayerischen Vertreters hinlänglich motivirte Data Zusicherungen in Absicht gestellt hätten als thatsächlich zur Ausführung gelangt seien.

2) Griechenland schlage vor, die sich hieraus ableitende Gegenforderung mit Zugrundelegung des Ausgleichs der „temporär entlassenen" Offiziere und einer Vergütung der Zinsen des von Griechenland für die Gesellschaftung von 1832 – 1842 aufgenommenen Kapitals ex bono

bono et aequo auf 500,000 Dr. in Rap-
pung zu stellen.

3) Tung von Abzug bleiben 500,000 Dr. vom
Pfandrapital (2,900,000 Dr.) gelangen vom
zu einem reduzirten Pfandbetrage von
2,400,000 Dr., welches eine eine 5jährige
4%ige Zinszahlung (=500,000 Dr.) vor-
macht, die abzuzinsirende Summe von
2,9 Millionen Dr. ergeben.

Griechenland tritt also jetzt, nachdem man
sich in Athen überzeugt hat, daß die Ga-
rantieforderung materiell schwer zu be-
gründen ist, zum selben Maß und Zins
Einrede die Verjährung der fünfzig Jahre
und beginnt sich damit auf ein bezeichnet
Datum vom Jahre 1859, welches allerdings
für eine gerichtsmäßige Feststellung eine

5 jährige

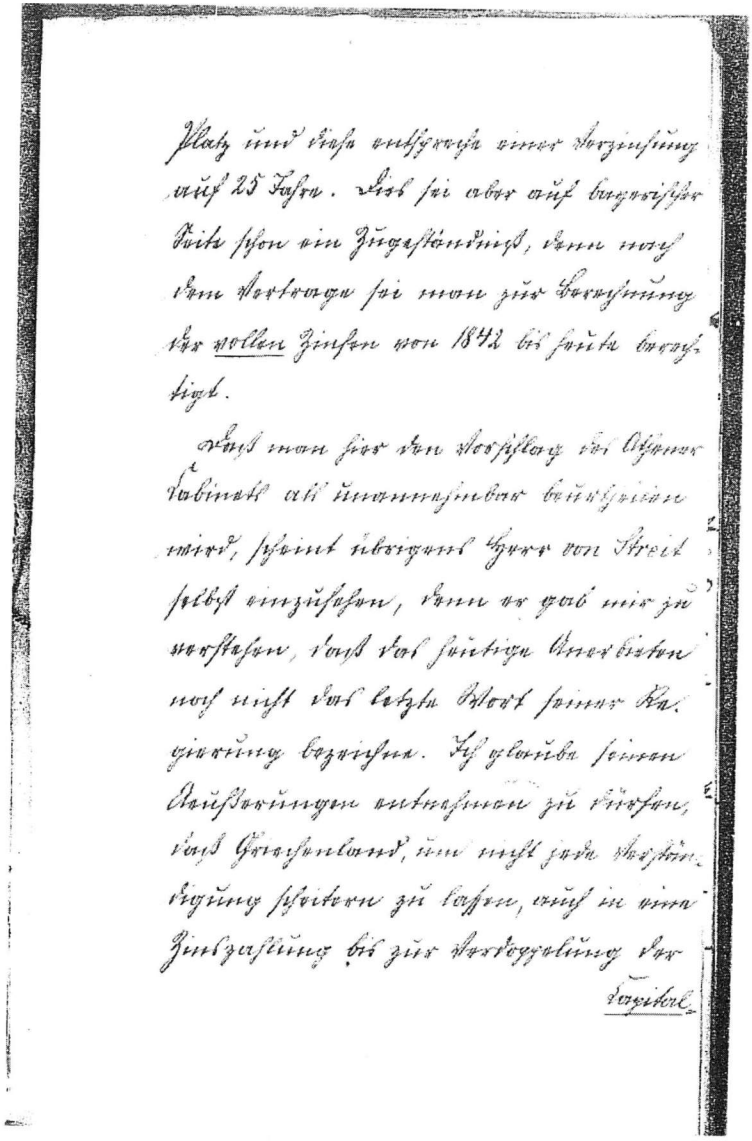
5jährige Verjährungsfrist festsetzt. Gegen diese Clausel ist indessen der bayerische Commissar, wie er mir gleichfalls heute sagte, mit ziemlichen Hilfsmitteln gerüstet. Es wird daher neuen Streit gegenüber gestanden werden, bis die griechische Politik in Bayern seinen sichern Stand habe und damit die Möglichkeit abgeschnitten sei, uns auf bayerische Gesetze zu berufen. Selbst diese Möglichkeit zugegeben, würde die Verjährung erst von 1859 an beginnen können und demnach erst für die letzten 5 Jahre (1875 bis 1880) Bezahlung geben aber nicht von civilgerichtlichen Klagbegehren, sondern von internationalen, und für den bestehenden Austrag[illegible] könnte die gerichtsgültige Gesetzgebung nur der Wiener resp. der antiken Norm

als

als ausdrücklich maßgebend angesehen worden. Die Frage ist überdies in Athen zweifelhaft, denn auch nur vor den Gerichten der Residenz gilt Roman Common. Wenn überhaupt eine Festsetzung entscheiden sollte, so könnte es also nur die griechische sein, und dort gelte der Grundsatz ne ultra alterum tantum.

Herr von Scherer beantragt also, daß eine Einschränkung der Zinsberechnung auf 5 Jahre in diesem Falle von Bayern aus juristisch begründet werden könne. Entweder gelte bayerisches Recht, dann seien die Zinsen für die Jahre 1842–1859 und 1875–1880 zu berechnen, also für 22 Jahre, oder es gelte die griechische Festsetzung mit Berücksichtigung des Zinsfalls

Klotz

Platz und Preis entsprechen einer Vorzimmer mit 25 Taler. Sind sie aber mit bequemer Bett ohne ein Zugeständniß, dann muß man Vorsorge für einen Garnirung der wollen Zimmer von 1842 bis heute bezahlt.

Daß man für den Vorsitzer der Offizier Cabinet als Unterkunftsraum bestimmen wird, scheint übrigens Herr von Streit selbst einzusehen, denn er geht mir zu machen, daß der jüngste Unterleutnant nur nicht der letzte Platz seines Regiments bezeichne. Er gebraucht seinen Einfluß einzusetzen, daß Garnisonsamt, nun nicht ganz Vorsitzer richtig scheitern zu lassen, weil in einer Einzahlung bis zur Vorbezahlung der

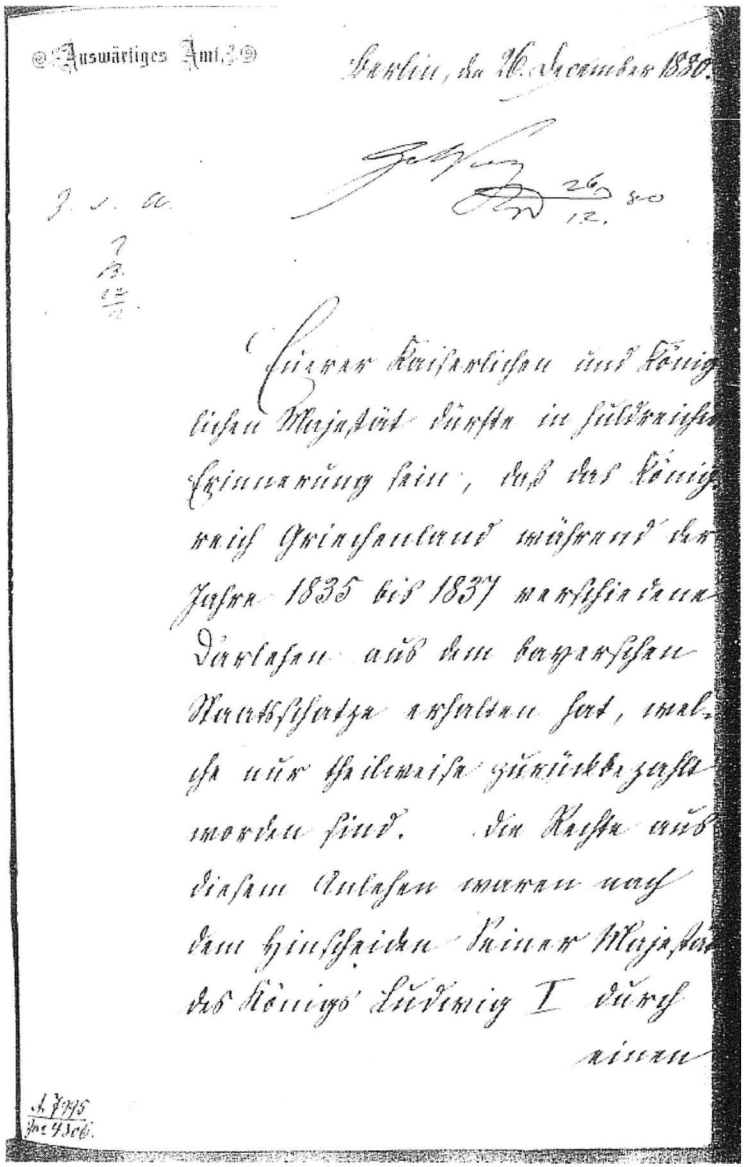
Zeichnung

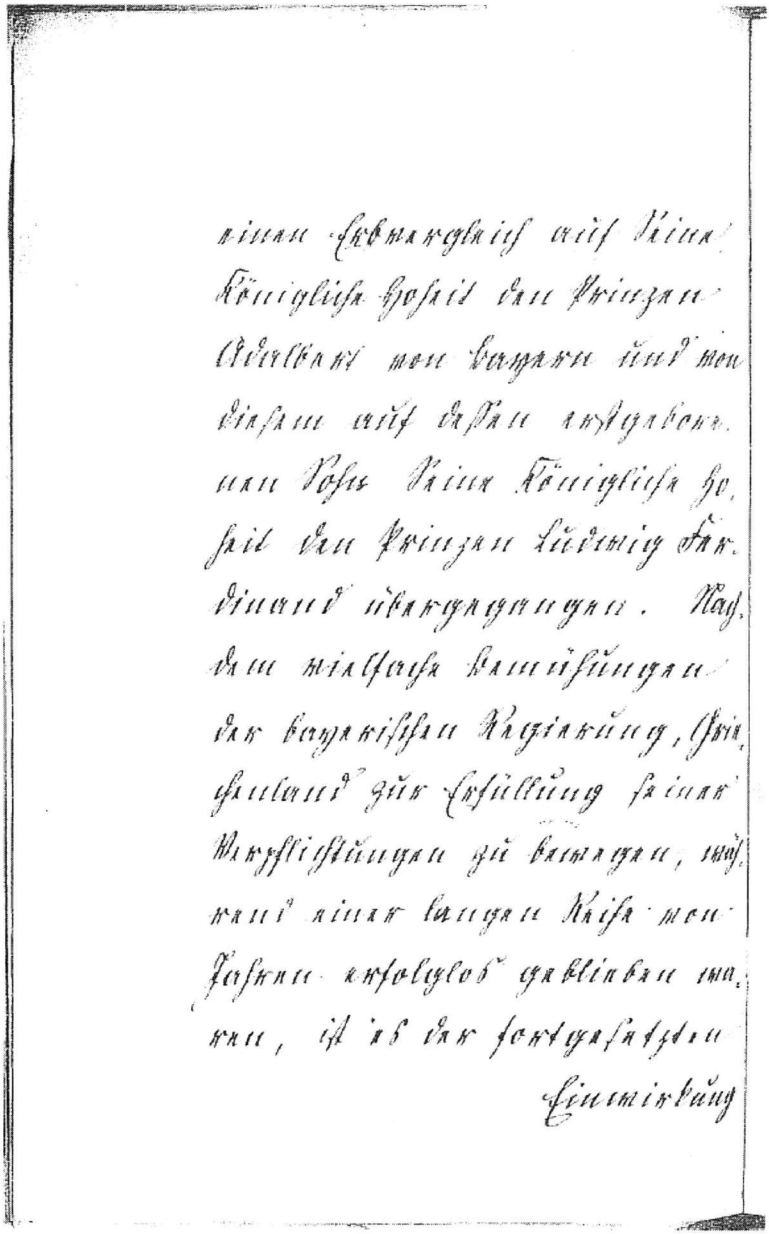
Kapitalschuld von 1842, nach Abzug der Kompensation, also: in die Anerkennung einer definitiven Schuldbetrags von 4,800,000 Fr. p 2 × 2,400,000 Fr. / milliqua, in Ansehung der selbst als letztes Mittel für einen Ausgleich, die Kompensationsforderung fallen lassen wird, – dass Athen aber nur unter der Bedingung, – dass man ihm günstige Zahlungsbedingungen einräumt d. h. allmähliche Amortisation. Wie dieser Zahlungsmodus aber gerade den heftigen Widerspruch am meisten entgegenruft, habe ich mich schon gestern näher auseinandergesetzt.

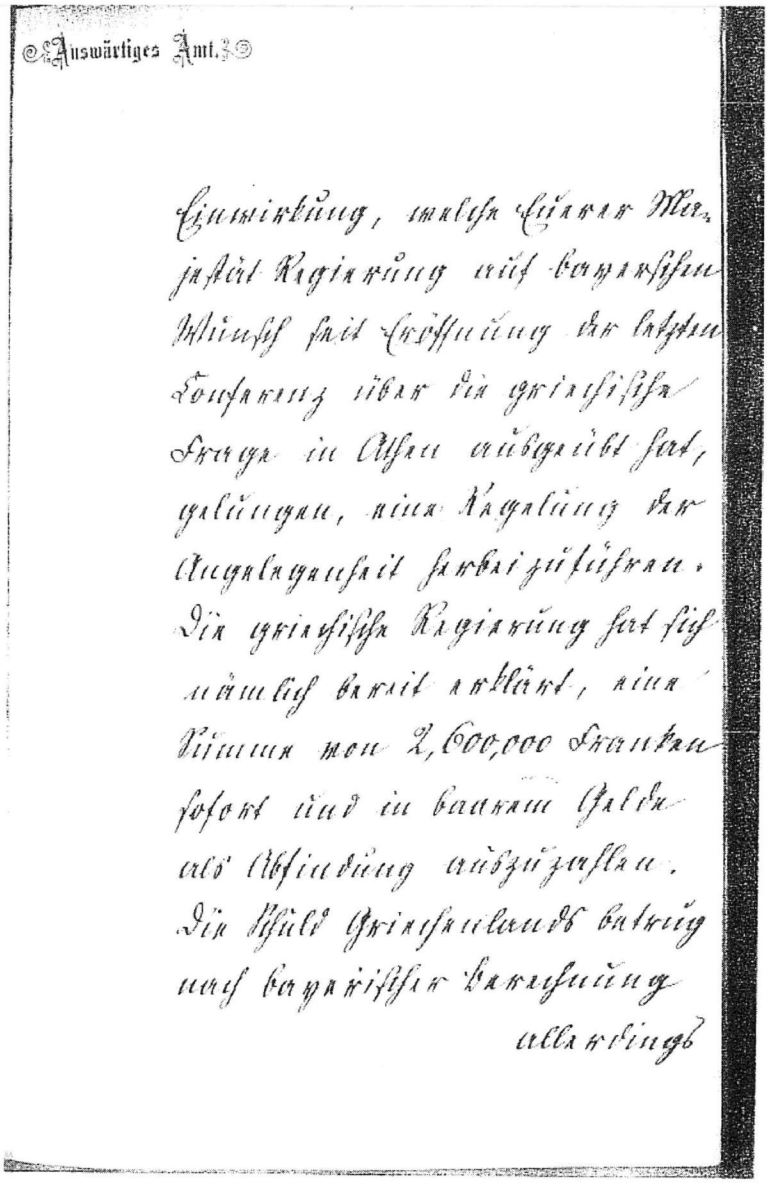
Fuchsl
Bayerische griechische
Marinemission.

Fuchsl

10.3.3 Διακανονισμός των Δανείων: 26 Δεκεμβρίου 1880

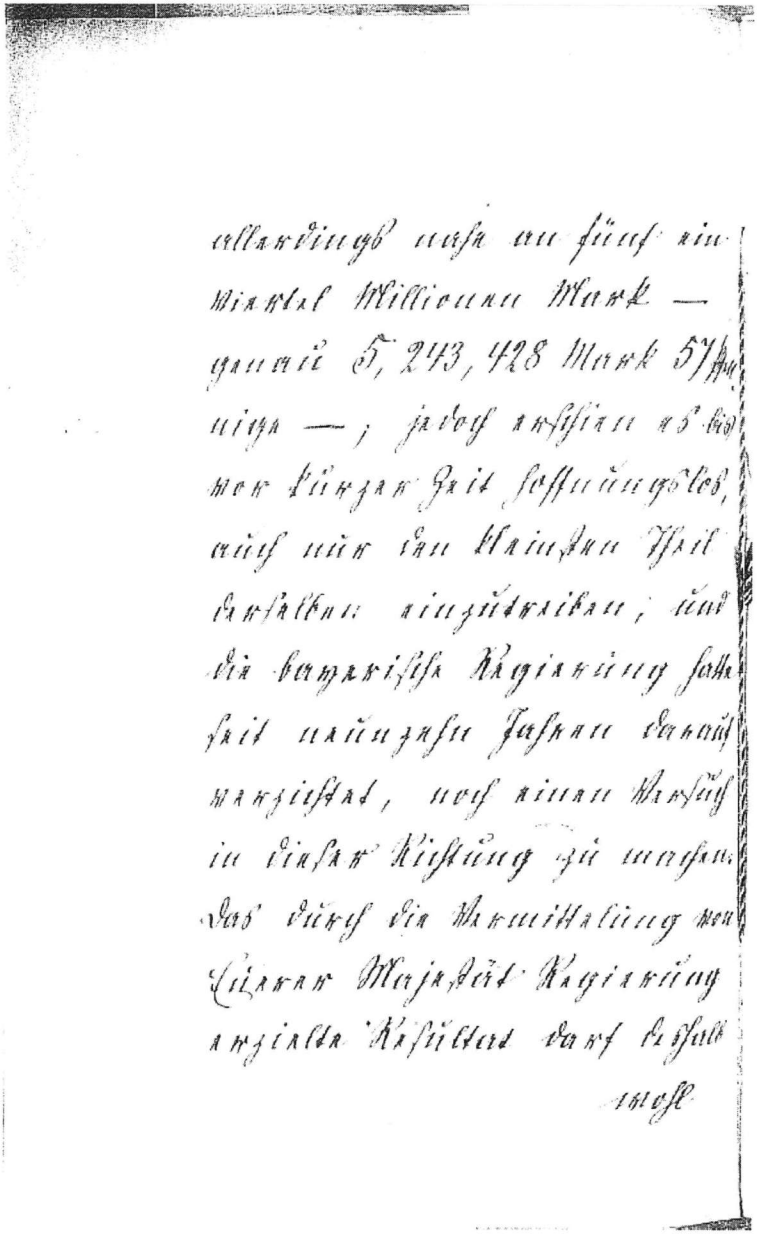

Auswärtiges Amt.

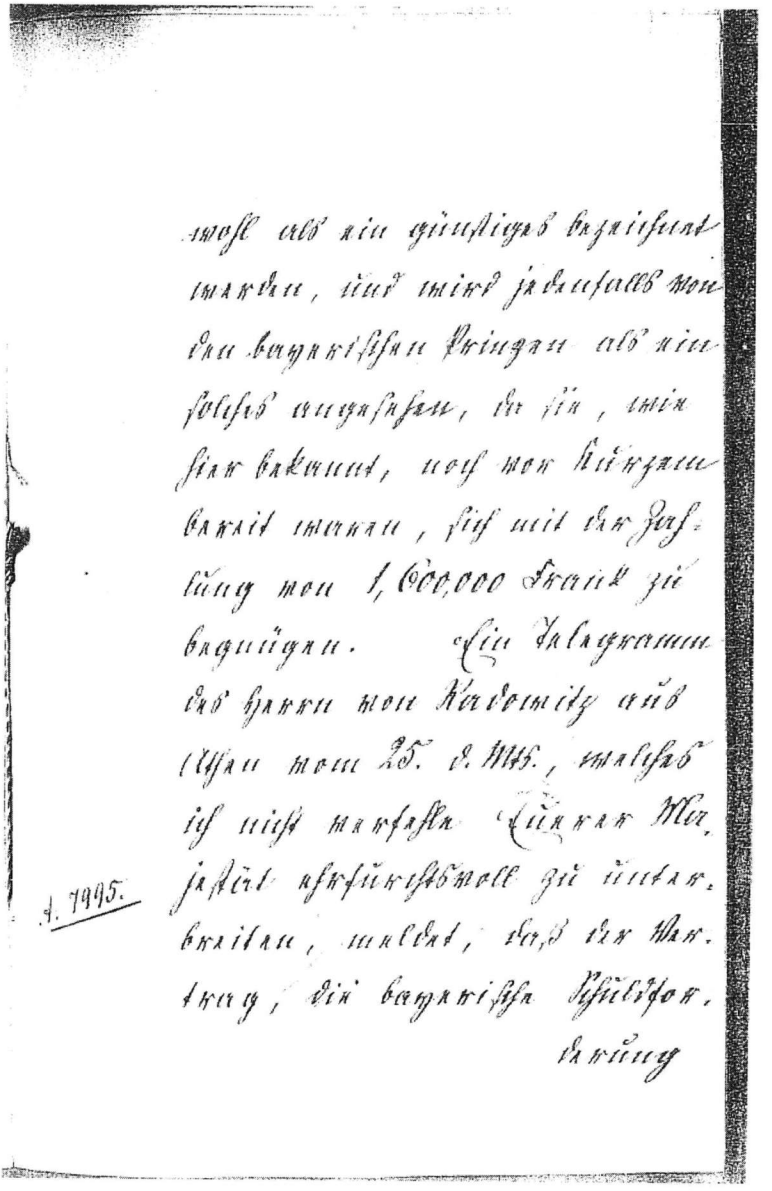
Einwirkung, welche Seine Majestät Regierung mit bewaffneter Macht seit Errichtung der bayerischen Herrschaft über die griechische Krone in Athen ausgeübt hat, gleichsam, wie Regierung der Angelegenheit fortzuführen.

Die griechische Regierung hat sich ferner bereit erklärt, einen Betrag von 2,000,000 Franken sofort und in baarem Gelde als Abfindung auszuzahlen.

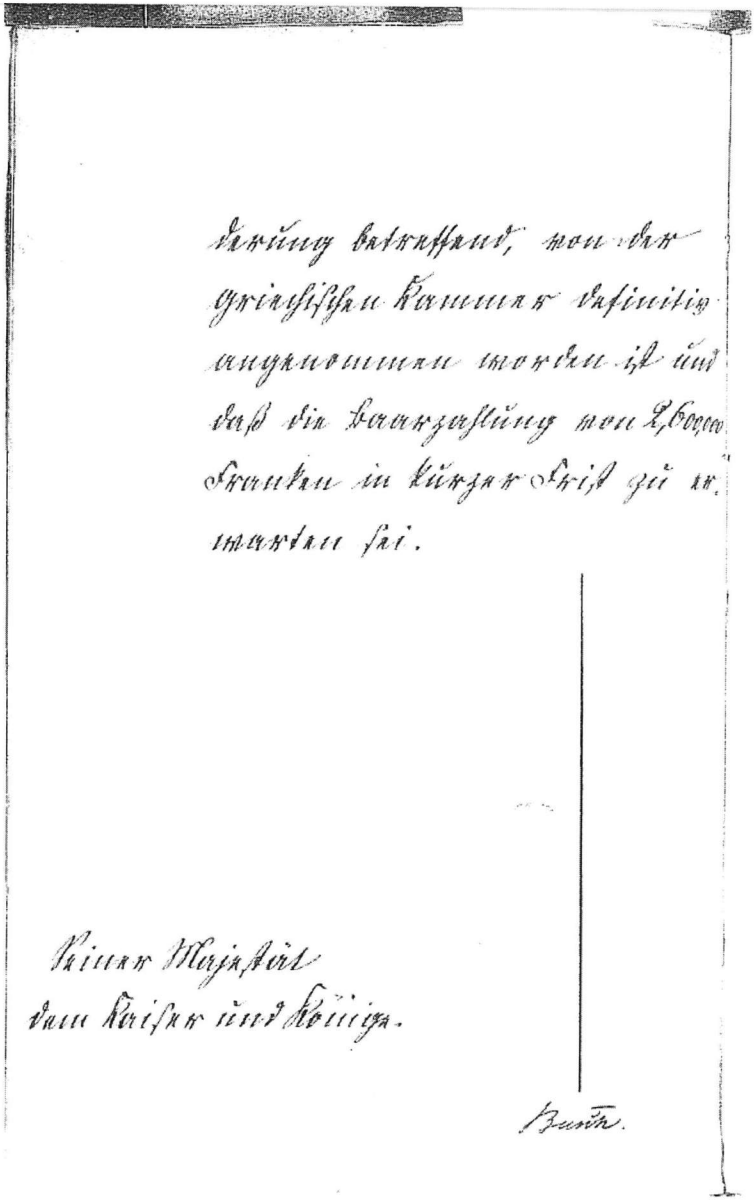
Die Hohe Griechische Regierung wünscht bayerischer Seits

abzureisen

Ευστρατία Η. Νικολοπούλου

10.4.1 Γερμανική Βουλή: Εκλογές της 3ης Μαρτίου 1871 Ονομαστική κατάσταση των μελών των κομμάτων

Fractionen des Deutſchen Reichstages.

I. Legislatur-Periode, I. Seſſion 1871.

---

a) National-liberale Fraction.

116 Mitglieder

Abickes.
Mosig v. Aehrenfeld.
Albrecht.
Augsburg.
Dr. Bähr.
Dr. Baldamus.
Dr. Bamberger.
v. Benda.
v. Bennigſen.
Dr. Biedermann.
Dr. Birnbaum.
Dr. Blum.
Bode.
Böhmer (Neuwied).
Dr. Braun (Gera).
Braun (Hersfeld).
Briegleb.
Dr. Brockhaus.
Büſing (Roſtock).
Büſing (Güſtrow).
Dr. Bubl.
Dr. v. Bunſen.
Chevalier.
Chriſtenſen.
Dennig.
Dernburg.
Graf zu Dohna-Kotzenau.
Dr. Dove.
Eckhard.
Eggert.
Dr. Elben.
Dr. Endemann.
Engel.
Fauler.
Fernow.
v. Forckenbeck.
van Freeden.
Fries.
Dr. v. Friſch.
Genaſt.
Dr. Georgi.
Gerlich.
Dr. Gneiſt.
Golſen.
v. Goppelt.
Gräpel.
Grumbrecht.
Dr. Hammacher.
Dr. Harnier.
Hebting.
v. Hennig.
Heydenreich.
Hölder.
Dr. Hoffmann.
Jacobi.
Jordan.
Jüngken.
Kämmerer.
Kanngießer.
v. Keßler (Württemberg).
Kiefer.
Kirsner.
Koch.
Krieger (Lauenburg)
Dr. Lamey.
Lasker.
Lentz.
Leſſe.
Martin.
Dr. Marquardſen.
Dr. Metz.
Miquél.
Moele.
Müller (Württemberg).
Dr. Notter.
Dr. Oetker.
Paravicini.
Pfannebecker.
Planck.
Pogge (Schwerin).
Pogge (Strelitz).

Prince-Smith.
Dr. Prosch.
v. Puttkamer (Fraustadt).
v. Puttkamer (Sorau).
Dr. Reyscher.
v. Rochau.
Röben.
Römer (Hildesheim).
Römer (Württemberg).
v. Rönne.
Dr. v. Schauß.
Schmid (Württemberg).
Seitz.
Sombart.
Frhr. Schenck von Stauffenberg.
Dr. Stephani.
Dr. Techow.
Dr. Thomas.
Dr. Tellkampf.
Thiel.
v. Treitschke.
v. Unruh (Magdeburg).
Valentin.
Dr. Wagner (Altenburg).
v. Weber.
Dr. Wehsky.
Frhr. v. Wedekind.
Dr. Wehrenpfennig.
Dr. Weigel.
Weissich.
Westphal.
Wichmann.
v. Winter (Marienwerder).
Wölfel.
Dr. Wolffson.

b) **Fraction des Centrums.**
57 Mitglieder.

Frh. Carl v. Aretin.
Bellinger.
Bernards.
Blell.
Borowski.
Dr. Beck.
Decker.
Evers.
Fier.
Freitag.
v. Grand-Ry.
Greil.
Grosmann (Stadt Köln).
Grosmann (Kreis Köln).
Frhr. v. Hafenbrädl.
Hauck.
Herrlein.
Frhr. v. Heereman.
v. Kesseler (Bonn).
Frhr. v. Ketteler (Paderborn).
Frhr. v. Ketteler (Baden).
Dr. Krätzig.
Dr. Krebs.
Graf v. Landsberg-Velen u. Gemen.
Frhr. v. Landsberg.
v. Lenthe.
Dr. Lieber.
Frhr. v. Loë.
Fürst zu Löwenstein.
Lucius (Geilenkirchen).
Lingens.
Lugscheider.
v. Mallinckrodt.
Dr. Mayer.
Dr. Moufang.
Müller (Plötz).
Obermayer.
Frhr. v. Ow.
Graf Preysing.
Probst.
Dr. Reichensperger (Crefeld).
Reichensperger (Olpe).
Frhr. v. Reichlin-Meldegg.
Dr. Rudolphi.
Russell.
v. Savigny.
Schels.
Schmidt (Aichach).
Schröder (Lippstadt).
Graf Seinsheim-Grünbach.
Graf v. Spee.
Dr. Thanisch.
Frh. v. Thimus.
Ulrich.
Grf. v. Walderdorff.
Dr. Windthorst (Meppen).
Dr. Zehrt.

c) Fraction der Conſervativen.
50 Mitglieder.

v. Below.
v. Bismarck-Briest.
v. Blanckenburg.
v. Bodelſchwingh.
Frh. v. Bodenhauſen.
v. Buſſe.
v. Brauchitſch.
v. Cettenet.
v. Cranach.
v. Davier.
v. Denzin.
v. Dieſt.
Graf zu Dohna-Finckenſtein.
Graf zu Eulenburg.
v. Franckenberg-Ludwigsdorff.
v. Gerlach.
Dr. Grimm.
v. Helldorf.
Frhr. v. Hülleſſem.
v. Jagow.
v. Kalckſtein (Preuß. Eylau).
v. Karſtedt.
Graf v. Keyſerling.
Graf v. Kleiſt.
Dr. Köſter.
Graf v. Lehndorff.
Baron v. Minnigerode.
Graf v. Moltke.
v. Oheimb.
Graf v. Rittberg.
Frhr. v. Romberg.
v. Schaper.
v. Schöning.
Graf v. d. Schulenburg-Beetzendorff.
Graf v. d. Schulenburg-Filehne.
v. Seydewitz.
v. Simpſon-Georgenburg.
v. Sperber.
Stavenhagen.
v. Stein.
Graf Strachwitz.
v. Treskow.
Uhden.
Wagener (Neuſtettin).
v. Waldaw-Reitzenſtein.
v. Watzdorff.
v. Wedell-Malchow.
Wilmanns.
Winter (Wiesbad.).
v. Woedtke.

d) Fraction der deutſchen Fortſchrittspartei.
44 Mitglieder.

Dr. Banks.
Dr. Becker.
Dr. Böhme (Annaberg).
Crämer.
Dickert.
Duncker.
Emden.
Dr. Erhard.
Eyſoldt.
Fiſcher (Kitzingen).
Francke.
Dr. Gerſtner.
Dr. Haenel.
Hagen.
Harkort.
Hausmann (Lippe).
Hausmann (Weſtphalen).
Herz.
Frh. v. Hoverbeck.
v. Kirchmann.
Klotz (Homburg).
Klotz (Berlin).
Knapp.
Dr. Köchly.
Krausold.
Dr. Loewe.
Dr. Lorentzen.
Ludwig.
Dr. Minckwitz.
Müllauer.
Dr. Müller (Görlitz)
Oehmichen.
Richter.
Rohland.
Runge.
Dr. Schaffrath.
Schenck.
Schmidt (Stettin).
Schulze.
Dr. Seelig.
Dr. Wigard.
Wiggers.
Windthorſt (Berlin)
Ziegler.

e) Fraction der deutſchen Reichspartei.
38 Mitglieder.

Prinz Wilhelm von Baden.
Graf v. Behr-Negendank.
v. Behr.
Graf v. Bethuſy-Huc.
Fürſt zu Carolath.
Dietze.
v. Dörnberg.
Düesberg.
Frhr. v. Eckardſtein.
Frhr. v. Ende.
Grf. v. Frankenberg.
Dr. Friedenthal.
Günther (D. Crone).
Frhr. v. Hagke.
Fürſt zu Hohenlohe, Herzog v. Ujeſt.
Fürſt v. Hohenlohe-Langenburg.
v. Keudell.
Krug v. Nidda
Dr. Künzer.
v. Kardorff.
Fürſt v. Lichnowsky.
v. Lindenau.
Dr. Lucius (Erfurt).
Graf v. Maltzan.
Graf zu Münſter (Hannover).
Grf. v. Oppersdorff.
Fürſt v. Pleß.
Graf Renard.
Graf v. Saurma Zeltſch.
Graf Schaffgotſch.
Schröter (Ohlau).
Erbgraf zu Solms-Laubach.
Graf zu Stolberg-Wernigerode.
Stumm.
v. Unruhe-Bomſt.
v. Wagner (Württemberg).
Fürſt v. Waldburg-Zeil.
Frhr. v. Zedlitz.

f) Fraction der liberalen Reichspartei.
29 Mitglieder.

Ackermann.
Dr. M. Barth.
Behringer.
v. Bernuth.
v. Bonin.
Evelt.
Fiſcher (Augsburg).
Günther (Sachſen).
Hirſchberg.
v. Hoermann.
Fürſt v. Hohenlohe-Schillingsfürſt.
Kaſtner.
Kottmüller.
v. Kuſſerow.
v. Lottner.
Louis.
Graf v. Lurburg.
Graf zu Münſter (Sachſen).
Frhr. Nordeck zur Rabenau.
Overweg.
Frh. v. Patow.
Frh. v. Roggenbach.
Roß.
Dr. Schleiden.
Dr. Schwarze.
Stadlberger.
v. Swaine.
Dr. Völk.
Wagner (Dillingen)

g) Fraction der Polen.
13 Mitglieder.

Prinz Roman Czartoryski.
v. Dzierzbowski.
v. Haza-Radlitz.
v. Kaltſtein (Preuß. Stargard).
v. Krzyzanowski.
v. Mankowski.
Dr. v. Niegolewski.
v. Rybinski.
Graf Skorzewski.
Graf Szembek.
v. Taczanowski.
v. Turno.
Dr. v. Zoltowski.

h) Bei keiner Fraction.

29 Mitglieder.

Grf. Arnim-Boitzenburg.	Frh. v. d. Goltz.	Frhr. v. Maltzahn-Gültz.
Allnoch.	Gravenhorst.	Dr. Nieper.
Graf Baudissin.	Frh. v. Grote.	Pelzer.
Bebel.	Prinz Handjery.	Pfeiffer.
v. Bockum-Dolffs.	Dr. Hasenclever.	Frh. v. Sazenhofen.
Bürgers.	Dr. Holzer.	Schraps.
Dr. Edel.	Jensen.	Dr. Simson.
Errleben.	v. Kommerstädt.	Streich.
Ewald.	Kratz.	Sonnemann.
Fischer (Göttingen).	Krüger (Hadersleb.)	

Erledigte Mandate.

9. Breslauer (Striegau-Schweidnitz).	4. Marienwerder (Thorn-Culm).	4. Pfalz (Zweibr.).
4. Schleswig-Holstein (Tondern-Husum-Eiderst.).	5. Oberfranken (Bamberg).	8. Baden (Achern-Bühl-Baden-Rastadt).

Zusammenstellung.

Nationalliberale Fraction	116	Mitglieder.
Fraction des Centrums	57	"
Fraction der Conservativen	50	"
Fraction der Deutschen Fortschrittspartei	44	"
Fraction der Reichspartei	38	"
Fraction der liberalen Reichspartei . .	29	"
Fraction der Polen	13	"
Bei keiner Fraction	29	"
Erledigte Mandate	6	"
	382	Mitglieder.

Mehrere Abgeordnete, deren Parteistellung bei den biographischen Notizen nicht angegeben ist, finden sich in den vorstehenden Fractionslisten aufgeführt, weil sie erst während des Druckes dieser Schrift einer Fraction beigetreten sind.

In das Verzeichniß der Wahlkreise ist unter Posen 2 (Samter-Birnbaum-Obornik) der nachträglich gewählte Abg. v. Rönne aufzunehmen. Der unter Schleswig-Holstein 4 (Tondern-Husum-Tönning) genannte Abg. Petersen aber ist, da seine Wahl für ungültig erklärt worden, zu löschen. Endlich ist das Mandat des Abg. Schmidt (Zweibrücken) in Folge von Beförderung im Staatsdienst erloschen.

10.4.2 Γερμανική Βουλή: 14 Φεβρουαρίου 1896

Stenographische Berichte

über die

Verhandlungen des Reichstags.

IX. Legislaturperiode. IV. Session. 1895/97.

Zweiter Band.

Von der 33. Sitzung am 6. Februar 1896 bis zur 63. Sitzung am 18. März 1896.

Nebst Seite 775 bis 1062.

Berlin, 1896.

Druck und Verlag der Reichsdruckerei und Reichsdruckerei.

(A) langenden Theil und einer jährlichen Hilfsarbeiter, zusammen 11 700 Mark. Die in Folge der Regelung der Gehälter nach Wohnklassen sich ergebenden Mehrausgaben sollen 5000 Mark betragen. Als Grund wird angegeben eine unverhältnißmäßige Zunahme der Arbeitslast. Diese Zunahme ist in der Kommission auf das sorgfältigste geprüft worden, insofern noch der Quantität als auch der Art der Geschäfte, und hat Resultat war, daß die Kommission ohne jeden Widerspruch diese Anmerkung beschlossen hat. Ich bitte Sie demnach, dasselbe zu thun.

Präsident: Ich schließe die Diskussion; Art. 3 ist geschlossen.

Art. 3. — Art. 4. — Art. 5. — Art. 6. — Art. 7. — Art. 8. — Art. 9. — Art. 10. — Art. 11. — Ich schließe die Diskussion und bitte diejenigen anzunehmen, welche entsprechend dem Antrage der Budgetkommission stimmen wollen, sich zu erheben.

Alle stimmen zu Art. 3, Gesandtschaften und Konsulate, und zum Art. 1. In der ersteren Diskussion hat das Wort der Herr Abgeord.

Reichskanzler Abgeordneter Prinz von Arenberg: Meine Herren, bei dem Titel Athen wurde angeregt, wie es mit den Ansprüchen der Gläubiger der griechischen Regierung stände, und ob etwas für sie geschehen würde. Der Herr Staatssekretär hat darauf geantwortet, es sei nichts für die Gläubiger jetzt viel geschehen wurden. Der Herr Minister Delyannis habe in Aussicht gestellt, daß den Gläubigern vorgeschrieben die Aktiengesellschaft zwischen zwischen der griechischen Finanzverwaltung und den Gläubigern. Der Herr Staatssekretär hat hingegangen, und seiner Kenntnis Athen jetzt die Gläubiger in Athen zusammen, und seitens der verbündeten Regierungen rückten die Interessen der Gläubiger energisch unterstützt werden.

(D) Präsident: Das Wort hat der Herr Abgeordnete Schmidt (Warburg).

Abgeordneter Schmidt (Warburg): Meine Herren, ich kenne mich, daß in der Budgetkommission auch diese Frage angeregt ist. Ich hatte mir angenommen, die Momente darauf zurückzukommen und an den Herrn Staatssekretär die Frage zu richten:

> Unterstützen die verbündeten Regierungen die deutschen Gläubiger insbesondere bei dem Anspruch, mit Griechenland zu einem annehmbaren Abkommen zu kommen, und gedenken die verbündeten Regierungen diesen Standpunkt in angemessener Weise zu vertreten, falls sich bei jetzt schwebenden Verhandlungen die griechische Regierung doch abermals den berechtigten Ansprüchen der Gläubiger widersetzen wurden?

Ich nehme großen Anstoß über ich, daß bereits in der Kommission der Herr Staatssekretär sein energisches Eintreten für die Interessen der Gläubiger zugesichert hat. Ich habe das auch erwartet, auch es fällt mir durchaus nicht ein, den Herrn Staatssekretär dadurch, daß ich die Frage hier noch stellte, irgend welche Ungelegenheiten zu bereiten, sondern ich bin gestern von meinem Freunde Dr. Bürker angesprochen worden, ob seine Anfrage in Bezug auf Griechenland nicht in irgend einer Weise berücksichtigen würde.

Meine Herren, die Ansprüche der Gläubiger sind alt, und wir haben bei wenig Mal in einer sehr bedauernswerthen Erklärung des Herrn Staatssekretärs gehört, daß es sich um 200 Millionen Mark handelt, welche die deutschen Gläubigerschaften von Griechenland zu fordern haben. Wenn es sich nun um Rechtsansprüchen handelt, dann könnte ich sehr klar sein, darüber zu verhandeln; aber es sind Ansprüche, die lediglich darauf gegründet sind, daß sie seitens der griechischen Regierung auch ein mehr oder weniger gütliches Maß erhalten.

(A) Ich habe im vorigen Jahre zu meiner Freude gehört, daß man an die griechische Regierung von Seiten Deutschlands, Englands und Deutschlands gewandt hat. Es wurden Bedenken wurden ich nun auch weiter hören, daß diese Note nicht nicht gekommen hat, und daß der Einwand von Seiten der hiesigen Regierung entgegengehalten ist, da hätte ein neues Ministerium, das wurde sich in diese Frage nun nicht zu verstehen. Ja, meine Herren, die Verhältnisse, die Unterstützung wurden, sind sehr mannigfaltiger Natur, und es sollte mich gar nicht wundern, wachsen das persönliche Widerstreben zu einem definitiven sehr einem Zeiger geworden ist, wenn es jetzt den Anschein erhielte, es wäre jetzt ein definitives Ministerium und könne sich nicht in seiner Thätigkeit hören sollen.

Entschuldigt bekanntlich seine Gläubiger in einer Weise, wie es bei und als Schuldner einem Gläubiger gegenüber sich nicht erlauben dürfte. Wir haben je gesehen: Verschuldung dieses Staates und, aber Gott sei Dank nicht uns. Wie haben immer vor deutschen Interessen. Deutschland hat die enorme Zahlsumme der Finanz von 70 Prozent in Anspruch gehabt, jetzt es nun zu denken: das ist ja noch zu bedauern, gestern, gestern, nun und ist es aber auch das nicht mal gehen, denken möchte die 90 Prozent — der Finanz — auch noch zurückschalten. Gegenwärtig sind in vier neue Verhandlungen solcher angekündigt in Paris, und da werden wir je nachdrücklich wieder unser bisheriges Verhalten zu ihren bekennen, — wie wenn wir bürgerlichen Leben zu sagen pflegt: heute Vorderhaus.

Ich bin nicht so dumm-sichtig, daß ich meine, es sollen (D) nun gleich — allerdings ist auch in Zukunftsstaaten das Sprichwort gestellt, ich möchte doch insbesondere — einige Fingerhüte nach Athen geschickt werden, und wir sollen den Leuten einmal zeigen, was wir in dieser Beziehung zu thun fähig sind. Ich, meine Herren, unsere deutsche Flotte hat sich bis heutigen Jahr sehr schön gehalten im Hafen von Piräus, und ich mag mich erinnern: sollte es sich einmal machen lassen, daß wir ein kleines Discouver seine Pflicht veranlassen könnte

(Heiterkeit),

so würde ich mich deutlich freuen; aber ich kann es nicht gerade verlangen. Aber ich glaube, daß die verbündeten Regierungen es gewiß auch den Gläubigern schuldig sind, daß sie mit aller Energie für sie eintreten; und wenn ich die Ehre habe, solche erhoben hätte, so würde man im Lande wissen, daß wir doch deutlich sein. Deutschland hat sich auch heute die Sache überwacht gar Bedenke gebracht, und ich würde den verbündeten Regierungen, wenn der Herr Staatssekretär auch hier nur einen mehr die Gläubiger betreffenden Schritt abgeben, meine Genugthuung darüber kundgeben könnte, als ein blinder in gutem und ganzen in der Vergangenheit der Fall war.

Präsident: Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein.

Bevollmächtigter zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein: Auf die Bemerkung des Herrn Vorredners die Erklärungen hier zu wiederholen, zum dritten Male etwa ganz kurz, möchte ich nur bemerken, daß ich bereitwilligen Dingen, was deren das Auswärtige Amt in dergleichen werden. Alle Schritten werden von Gläubigern nicht zu sein habe, so ist es mir ja auch nicht verborgen, daß sich für diesen meinen Absichten angeschlossen, aber auch daß sich für diesen meinen Absichten eingesetzt. Ich habe seitdem für die vielen anderen Gläubiger getroffen. Ich habe seitdem viele Aufschlüsse bekommen und habe daraus ersehen, daß Personen, die in sehr kleine Mittel verfügen, in schwer gefährdet sind.

Ich habe im vorigen Jahre zu meiner Freude gehört, daß man an die griechische Regierung von Griechenland eine identische Note von Frankreich, England und Deutschland gerichtet hat. In meinem Bedauern müßte ich nun auch weiter hören, daß diese Note nicht nicht gekommen hat, und daß der Einwand von Seiten der hiesigen Regierung entgegengehalten ist, da hätte ein neues Ministerium, das wurde sich in diese Frage nun nicht zu verstehen. Ja, meine Herren, die Verhältnisse, die Unterstützung wurden, sind sehr mannigfaltiger Natur, und es sollte mich gar nicht wundern, wachsen das persönliche Widerstreben zu einem definitiven sehr einem Zeiger geworden ist, wenn es jetzt den Anschein erhielte, es wäre jetzt ein definitives Ministerium und könne sich nicht in seiner Thätigkeit hören sollen.

Entschuldigt bekanntlich seine Gläubiger in einer Weise, wie es bei und als Schuldner einem Gläubiger gegenüber sich nicht erlauben dürfte. Wir haben je gesehen: Verschuldung dieses Staates und, aber Gott sei Dank nicht uns. Wie haben immer vor deutschen Interessen. Deutschland hat die enorme Zahlsumme der Finanz von 70 Prozent in Anspruch gehabt, jetzt es nun zu denken: das ist ja noch zu bedauern, gestern, gestern, nun und ist es aber auch das nicht mal gehen, denken möchte die 90 Prozent — der Finanz — auch noch zurückschalten. Gegenwärtig sind in vier neue Verhandlungen solcher angekündigt in Paris, und da werden wir je nachdrücklich wieder unser bisheriges Verhalten zu ihren bekennen, — wie wenn wir bürgerlichen Leben zu sagen pflegt: heute Vorderhaus.

Ich bin nicht so dumm-sichtig, daß ich meine, es sollen (D) nun gleich — allerdings ist auch in Zukunftsstaaten das Sprichwort gestellt, ich möchte doch insbesondere — einige Fingerhüte nach Athen geschickt werden, und wir sollen den Leuten einmal zeigen, was wir in dieser Beziehung zu thun fähig sind. Ich, meine Herren, unsere deutsche Flotte hat sich bis heutigen Jahr sehr schön gehalten im Hafen von Piräus, und ich mag mich erinnern: sollte es sich einmal machen lassen, daß wir ein kleines Discouver seine Pflicht veranlassen könnte

(Heiterkeit),

so würde ich mich deutlich freuen; aber ich kann es nicht gerade verlangen. Aber ich glaube, daß die verbündeten Regierungen es gewiß auch den Gläubigern schuldig sind, daß sie mit aller Energie für sie eintreten; und wenn ich die Ehre habe, solche erhoben hätte, so würde man im Lande wissen, daß wir doch deutlich sein. Deutschland hat sich auch heute die Sache überwacht gar Bedenke gebracht, und ich würde den verbündeten Regierungen, wenn der Herr Staatssekretär auch hier nur einen mehr die Gläubiger betreffenden Schritt abgeben, meine Genugthuung darüber kundgeben könnte, als ein blinder in gutem und ganzen in der Vergangenheit der Fall war.

Präsident: Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein.

Bevollmächtigter zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein: Auf die Bemerkung des Herrn Vorredners die Erklärungen hier zu wiederholen, zum dritten Male etwa ganz kurz, möchte ich nur bemerken, daß ich bereitwilligen Dingen, was deren das Auswärtige Amt in dergleichen werden. Alle Schritten werden von Gläubigern nicht zu sein habe, so ist es mir ja auch nicht verborgen, daß sich für diesen meinen Absichten angeschlossen, aber auch daß sich für diesen meinen Absichten eingesetzt. Ich habe seitdem für die vielen anderen Gläubiger getroffen. Ich habe seitdem viele Aufschlüsse bekommen und habe daraus ersehen, daß Personen, die in sehr kleine Mittel verfügen, in schwer gefährdet sind.

(A) Die Petitionen, in Verbindungen mit den beigefügten Resolutionen einzutreten, und diesen Einen, wie jetzt, der sein Recht im Russische suche, russische Unterstützung. Der Rechtsruf, daß dem dies zu geschehen hat, wird von so großer sein müssen, je klarer die Rechtsverletzung war, und je bestehen der materielle Schade ist, der bisherig deutschen Staatsangehörigen zugefügt worden ist, und ich wehre keinen Russen, zu erklären, daß von diesen Geschäftszweig und allerdings die deutschen Gläubiger Entschuldigung einen weiteren begründeten Anspruch haben auf kräftigen Einschreiten seitens der deutschen Regierung zu ihren Gunsten.

(Beifall)

Deshalb in Griechenland die bekannten Einzelheiten aus Ruder gekommen ist, hat sich auch eine gewisse Besserung bemerkbar gemacht, als das neue Ministerium im Prinzip sich von den Gläubigern verlangte Systems angenommen hat, daß schließlich die Einzelheiten und den verschiedenen Staatsinteressen gestützen der Regierung und den Gläubigern gestellt werden sollen nach einem allen zu bestimmenden Prozentsatzes, und daß die Quote, die auf die Gläubiger fällt, zu verwenden sei, um ihren redupierten Zinsgenuß einstweilig aufzubessern. Vor Zeit schweben über die Einzelheiten Verhandlungen in Paris, wo die englischen und deutschen Gläubiger als Delegirte mit den französischen vereinigt sind. Es existirt sich weiter Einzelheit, welchen Umfang diese Verhandlungen in diesem Augenblick erreicht haben. Ich habe mich der bisherigen Anwendung hier, daß die gütliche Regelung nicht kommen wird, wie es in ihrem eigenen Interesse liegt, mit den Gläubigern zu einem billigen Abkommen zu gelangen; und ich habe die Hoffnung, daß unterstützt wissen verstanden worden wird, daß dieses Ziel erreicht werde.

(Heiterkeit)

Präsident: Art. 1 ist nicht angefochten; ich eröffne die (B) für gemeinsam:

Art. 2. — 3. — 4. — 5. — 6. — 7. — 8. — 9. — 10. — 11. — 12. — 13. — 14. — 15. — 16. — 17. — 18. — 19. — 20. — Ich konstatire die Genehmigung sämmtlicher Zölle.

Wir kommen zum Kap. 5 Tit. 21. Ich eröffne die Diskussion. Das Wort hat der Herr Abgeordnete Spahn.

Abgeordneter Spahn: Meine Herren, im Monat Dezember machte ein plötzlicher Besorgungsgrund unter Gegenzeichnung auf einen Artikel der „Deutschen Tageszeitung" die Mittheilung, daß Rußland seinen Getreidehandel noch Artikel des russischen Handelsvertrags beseitigt habe, und daß auf Grund des § 10 des Schlußprotokolls es den russischen Handelsstaaten zugesagt sei, daß die deutschen Eisenbahnen gewährt genossen seien, dieser Ermäßigung entsprechenden Tarifen. Da dies Gerücht zu ernstlichen, wahrnehmbaren Besorgnissen Anlaß gab, so außerordentlich billigen Frachtsätzen das russische Getreide die Elbgrenze, ja bis Köln zu bringen. Derart weite Ausdehnung reicht, beruhen die russischen Frachtsätze auf Vertragsverträgen, die bis Preußische 1893 der jetzige Finanzminister Miquel entworfen hat, und die publiziert worden sind. Es sind diese Tarife auch für Deutschland — ich glaube, am 1. August 1893 — publiziert worden; sie sind seitdem unverändert in Geltung. Es leidet sich nicht, auf diese Tarife näher einzugehen; es sind Staffeltarife, die abhängig die Frachtsätze nach Deutschland bestimmen, ebenso gestalten, die aber nur für Transiten nach Königsberg und Danzig in Betracht kommen. Aber jene Mittheilung in der Presse hat unter den Landwirthen, die bekanntlich ohnedies über alles, was mit dem russischen Handelsvertrag zusammenhängt, erregt sind, Erregung hervorgerufen, und es mehrte sich deshalb von Mensch erkundigen, wenn der Herr Staatssekretär beabsichtigen wollte, daß diese Mittheilungsbedenken des russischen Getreide billiger zu Seiten werde als das deutsche.

Da der Artikel eine weitere Besprechung nicht enthält, bin ich auch mit meiner Mittheilung zu Ende.

(Beifall)

Präsident: Das Wort hat der Herr Abgeordnete Reiß.

Abgeordneter Reiß: Meine Herren, ich möchte mir auch eine Anfrage erlauben an den Bundesrathes Amt, gleichfalls in Bezug auf den russischen Handelsvertrag. In der Sitzung des bayerischen Landtags vom 5. Februar wurde seitens des konservativen Abgeordneten Graf die Behauptung aufgestellt, daß seitens der russischen Regierung Hafenzugangsbestimmungen (C) zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein.

Bevollmächtigter zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein: Der Herr Vorredner hat die Güte gehabt, mich vor der Sitzung davon zu verständigen, daß er die Absicht habe, den Artikel der „Deutschen Tageszeitung" vom 16. Dezember vorigen Jahres — richtiger gesagt, es ein Einzelgemälde in die Tageszeitung — über mir Gutachten zu betreffen. Ich habe deshalb mir diesen Artikel angesehen und will sehr gern die Anfrage des Herrn Vorredners beantworten.

Ich muß an diesen ganzen Artikel bemerken: die große Oberflächlichkeit, mit der man es verstanden hat, auf einen verhältnißmäßig kleinen Thema eine so große Anzahl unrichtiger Behauptungen unterzubringen.

(Heiterkeit)

Es wird zunächst die Behauptung aufgestellt, daß seit der Kündigung des russischen Handelsvertrages die russische Regierung die sogenannten Durchgangstarife nach unseren Ostseehäfen fortgesetzt hat ungeachtet auf den Wortlaut der vorbenannten Kapitel. Die Wirksamkeit ist, daß eine solche Herabsetzung überhaupt nicht stattgefunden hat, und daß die Durchgangstarife heute genau dieselben sind, wie vor Inkrafttreten des russischen Handelsvertrages.

(Heiterkeit)

Es wird zunächst die Behauptung aufgestellt, daß seit der Kündigung des russischen Handelsvertrages die russische Regierung die sogenannten Durchgangstarife nach unseren Ostseehäfen fortgesetzt hat ungeachtet auf den Wortlaut der vorbenannten Kapitel. Die Wirksamkeit ist, daß eine solche Herabsetzung überhaupt nicht stattgefunden hat, und daß die Durchgangstarife heute genau dieselben sind, wie vor Inkrafttreten des russischen Handelsvertrages.

(Heiterkeit)

Es wird zunächst die Behauptung aufgestellt, daß seit der Kündigung des russischen Handelsvertrages die russische Regierung die sogenannten Durchgangstarife nach unseren Ostseehäfen fortgesetzt hat ungeachtet auf den Wortlaut der vorbenannten Kapitel. Die Wirksamkeit ist, daß eine solche Herabsetzung überhaupt nicht stattgefunden hat, und daß die Durchgangstarife heute genau dieselben sind, wie vor Inkrafttreten des russischen Handelsvertrages.

(Heiterkeit)

Es wird zunächst die Behauptung aufgestellt, daß seit der Kündigung des russischen Handelsvertrages die russische Regierung die sogenannten Durchgangstarife nach unseren Ostseehäfen fortgesetzt hat ungeachtet auf den Wortlaut der vorbenannten Kapitel. Die Wirksamkeit ist, daß eine solche Herabsetzung überhaupt nicht stattgefunden hat, und daß die Durchgangstarife heute genau dieselben sind, wie vor Inkrafttreten des russischen Handelsvertrages.

(Heiterkeit)

Band 397 III. Wahlperiode
" 398 "
" 399 "
" 400 "
" 401 "
" 402 "
" 403 "
" 404 "
" 405 "
" 406 "
" 407 "
" 408 "
" 409 "
" 410 "
" 411 "
" 412 "
" 413 "
" 414 "
" 415 "
" 416 "
" 417 "
" 418 "
" 419 "
" 420 "
" 421 "
" 422 "
" 423 IV. Wahlperiode
" 424 "
" 425 "
" 426 "
" 427 "
" 428 "
" 429 "
" 430 "
" 431 "
" 432 "
" 433 "
" 434 "
" 435 "
" 436 "
" 437 "
" 438 "
" 439 "
" 440 "
" 441 "
" 442 "
" 443 "
" 444 V. Wahlperiode
" 445 "
" 446 "
" 447 "
" 448 "
" 449 "
" 450 "
" 451 "
" 452 "
" 453 "
" 454 VI. Wahlperiode
" 455 VII. Wahlperiode
" 456 "
" 457 VIII. Wahlperiode
" 458 IX. Wahlperiode
" 459 X. Wahlperiode
" 460 XI. Wahlperiode

1924 Anlagen 1 bis 263
1924 Anlagen 264 bis 569
1924 Anlagen 570 bis 792
1924 Anlagen 793 bis 997
1924 Anlagen 998 bis 1036
1924 Anlagen 1036 bis 1125
1924 Anlagen 1126 bis 1237
1924 Anlagen 1238 bis 1475
1924 Anlagen 1476 bis 1716
1924 Anlagen 1717 bis 1939
1924 Anlagen 2000 bis 2219
1924 Anlagen 2220 bis 2340
1924 Anlagen 2341 bis 2563
1924 Anlagen 2564 bis 2680
1924 Anlagen 2681 bis 2795
1924 Anlagen 2796 bis 2876
1924 Anlagen 2877 bis 3005
1924 Anlagen 3006 bis 3256
1924 Anlagen 3257 bis 3401
1924 Anlagen 3402 bis 3560
1924 Anlagen 3561 bis 3627
1924 Anlagen 3628 bis 3650
1924 Anlagen 3651 bis 3710
1924 Anlagen 3711 bis 3850
1924 Anlagen 3851 bis 4050
1924 Anlagen 4051 bis 4230
1928 Stenogr. Berichte 1. bis 40. Sitz.
1928 Stenogr. Berichte 41. bis 76. Sitz.
1928 Stenogr. Berichte 77. bis 98. Sitz.
1928 Stenogr. Berichte 99. bis 134. Sitz.
1928 Stenogr. Berichte 135. bis 168. Sitz.
1928 Stenogr. Berichte 169. bis 204. Sitz.
1928 Sach- und Sprachregister
1928 Anlagen 1 bis 350
1928 Anlagen 351 bis 600
1928 Anlagen 601 bis 850
1928 Anlagen 851 bis 1100
1928 Anlagen 1101 bis 1350
1928 Anlagen 1351 bis 1600
1928 Anlagen 1601 bis 1790
1928 Anlagen 1791 bis 1814
1928 Anlagen 1815 bis 1550
1928 Anlagen 1551 bis 1675
1928 Anlagen 1676 bis 1900
1928 Anlagen 1901 bis 2060
1928 Anlagen 2061 bis 2160
1928 Anlagen 2161 bis 2433
1930 Stenogr. Berichte 1. bis 26. Sitz.
1930 Stenogr. Berichte 27. bis 52. Sitz.
1930 Stenogr. Berichte 53. bis 64. Sitz.
1930 Sach- und Sprachregister
1930 Anlagen 1 bis 400
1930 Anlagen 401 bis 750
1930 Anlagen 751 bis 1050
1930 Anlagen 1051 bis 1350
1930 Anlagen 1351 bis 1630
1930 Anlagen 1631 bis 1895
1932 Stenogr. Berichte, Anlagen, Sach- und Sprachregister
1932 Stenogr. Berichte und Anlagen 1 bis 130
1932 Anlagen
1933 Stenogr. Berichte, Anlagen, Sach- und Sprachregister
1933 Stenogr. Berichte und Anlagen
1936 Stenogr. Berichte und Anlagen
1939 Stenogr. Berichte 1. bis 8. Sitz. und Anlagen

Stenographische Berichte*)

über die

Verhandlungen des Reichstags.

IX. Legislaturperiode. IV. Session. 1896/97.

Siebenter Band.

Von der 132. Sitzung am 22. Februar 1897 bis zur 212. Sitzung am 30. April 1897.
Von Seite 4851 bis 5700.

(Das Personenregister findet den Schluß des achten Bandes, das Verzeichniß der Mitglieder des Sonderausschusses und des Reichstags befindet sich — als Nr. 1 der Anlagen — am Anfang des ersten Anlagenbandes.)

*) Die Anzeigen der buchhändlerischen Ankündigungen, die Tarmittheilungen u. sind in der Tagesausgabe des Stenographischen Berichts abgedruckt, welche die Firma von Julius Sittenfeld in Berlin, Mauerstraße Nr. 44, erscheinen. Das Post-Abonnement auf diese Anlagen ist inzwischen zu beziehen.

Berlin, 1897.

Druck und Verlag der Norddeutschen Buchdruckerei und Verlags-Anstalt.

Berlin SW., Wilhelmstraße Nr. 32.

(A) von der 6. Abtheilung, die Herren Abgeordneten Hammer, Klotz, Schaaff, Zimmermann;

von der 7. Abtheilung die Herren Abgeordneten Meyer, Hasse, Seyffert.

Die Abwesenheit hat sich Hinsichtlich und genehmigt:

zum Vorsitzenden den Herrn Abgeordneten Dr. Reichen,

zu dessen Stellvertreter den Herrn Abgeordneten Grafen von Kanitz.

Präsidium für Stelle der auf der IV. Regt. XVII. und XVIII. Commission gewählten Herren Abgeordneten von Denzin, von Kardorff, Schäfer, Kraftmann sind durch die vollzogenen Ersatzwahlen genehmigt worden die Herren Abgeordneten:

Schaaff in die Wahlprüfungs-Commission;

Strutz in die XVII. Commission, und

von Wartenberg-Ostrau und Rüdersberg in die XVIII. Commission.

Ich habe Urlaub ertheilt den Herren Abgeordneten:

Mangin für 2 Tage,

Gerstenhauer und von Kleinmann für 6 Tage.

Für längere Zeit sucht um Urlaub nach der Herr Abgeordnete Reichert-Elbing, für 4 Wochen wegen Theilnahme an den Arbeiten des permanenten Landtags, in Mayer-Detmold. — Dem Gesuch wird nicht widersprochen; es erfolgt es für bewilligt.

Als Commissar des Bundesraths ist vom Herrn Reichskanzler für den Chef der Schutzgebiete nach zugenannt der Herr Geheimrath Fischer von der colonialpolitischen Schutzabtheilung.

Wir treten in die Tagesordnung ein:

zweite Berathung des Entwurfs eines Gesetzes, betreffend die Feststellung des Reichshaushaltsetats für das Etatsjahr 1887/88. nebst Anlagen (No. 866 der Druckschriften):

Anschließend Kind Anlage III).

in Verbindung mit der zweiten Berathung des Entwurfs eines Gesetzes, betreffend die Feststellung des Haushaltsetats für die Schutzgebiete auf das Etatsjahr 1887/88, nebst Anlage (No. 867 der Druckschriften).

auf Grund mündlichen Berichts der Commission für den Reichshaushaltsetat (Nr. 602, 604 der Druckschriften).

(B) Reichsschatzsekretär ist der Herr Abgeordnete Jetzig von Nienburg.

Ich ertheile die Wahlsitzung über den Etat des Auswärtigen Amts, und zwar über Kap. 4 der fortdauernden Ausgaben, — Tit. 1. Staatssekretär.

Das Wort hat der Herr Berichterstatter.

Jetzig von Nienburg, Abgeordneter, Berichterstatter: Meine Herren, bei dem Titel des Gehalts des Herrn Staatssekretärs anhaupteten dieser auf eine Anfrage, betreffend die gegenwärtigen Schwierigkeiten, es hätten in Londoner Unterhandlungen dieser Gegenstände unter sich Entgegenkommen, und deshalb seien auch von hier aus unterstützt worden; die griechische Regierung habe bereits ihre Genehmigung zu diesen Verhandlungen ertheilt; unter dem Vorgeben, daß sie das wirksamen Mittel hierzu nicht besitze. Nationalmittel in diesem Augenblick, es war also über 14 Tage, wo die orientalischen Wirren bereits begannen hatten, die Verhandlungen bewilligter durch eben diese Mittel, in dessen Hefte die deutsche Regierung unterstützerisch auf dem Standpunkt, daß die Maßnahmungen der Gläubiger beseitigt werden müßten. Bei dieser Gelegenheit möchte auch der Commissar fragen die amtlichen Berichte Belegenheit, daß die Schuld an diesen Komplexen Zustand auf in erster Linie die Gläubiger selber trüfe, welche mit einem unverantwortlichen Leichtsinn, und ohne eine Ahnung von den finanziellen wirthschaftlichen und politischen Verhältnissen Griechenlands zu haben, ihre Ersparnisse der Regierung anvertraut hätten, trotz der vielen Beispiele ähnlicher finanzieller Katastrophen unserhalb und außerhalb Europas, die die letzten Jahre aufzuweisen hätten. In zweiter Linie seien diejenigen Staatsmänner verantwortlich zu machen, welche theoretisch die griechischen Verhältnisse kennen lernten und trotzdem zuzögen und trotzdem, war von die Unsolidarität zu verantworten, diese Anleihe zum Theil sehr laut und sehr dringend empfohlen haben. Diese Unsolidität enthindert indessen nicht jede Rechtspflicht Rat von der Verpflichtung, die griechische Regierung anzuhalten, in Gerechtigkeit zu erfüllen und so aufständig zu sein, wie sie dies überhaupt zu sein vermag.

(Große Heiterkeit.)

Meine Herren, ich will hier einen zweiten Punkt gleich darauf nehmen. Auf einer Klage über den Mangel an Fortschritten an der russisch-türkischen Grenze erklärte der Herr Vertreter des Auswärtigen Amts, daß die russische Regierung sich bereit erklärt habe zu einer befriedigenden Erklärung, insofern ein Befriedigt im Gegenteil erfolgt und so aufständig zu sein, wie sie dies überhaupt zu sein vermag.

(Große Heiterkeit.)

Meine Herren, ich will hier einen zweiten Punkt gleich darauf nehmen. Auf einer Klage über den Mangel an Fortschritten an der russisch-türkischen Grenze erklärte der Herr Vertreter des Auswärtigen Amts, daß die russische Regierung sich bereit erklärt habe zu einer befriedigenden Erklärung, insofern ein Befriedigt im Gegenteil erfolgt und so aufständig zu sein, wie sie dies überhaupt zu sein vermag.

Präsident: Das Wort hat der Herr Abgeordnete Dr. Hasse.

Dr. Hasse, Abgeordneter: Meine Herren, die Fortsetzung der Berathung in Fragen der auswärtigen Politik ist eine schwierige, — ich sie an sich berechtigt ist oder nicht, will ich heute dahingestellt sein lassen; ich meine aber, in jedem Fall die Fortsetzung nicht gehen, die Erörterung des Augenblicks vollständig mit Stillschweigen zu übergehen und den den Leute Vertrieb zu nehmen, und daß ganze deutsche Volk aufgerufen zur Berathung auf das lebhafteste bewegt.

Meine Herren, Sie wissen, daß in diesem Augenblick ein deutsches Kriegsschiff vor Kreta eingetroffen ist und sich dort an der durch den Vertrag zwischen Griechenland und der Türkei entstandenen Wirren nur mündlich betheiligt hat. Ich will über diese Thatsache selbst in diesem Augenblick kein Urtheil fällen; ich halte die Besorgnis, daß der Commandirende des Kriegsschiffes durch den großen Raum über den Stand der Dinge Mittheilung nicht haben kann, soweit es in diesem Augenblick irgend möglich ist.

Meine Herren, unser Interesse an diesen Wirren besteht nicht darin, für die eine oder die andere Seite Partei zu nehmen. Denn durchaus in Deutschland sind Differenzen nicht vorhanden, wenn wir auch hoffen dürfen, daß die Aufgabe der deutschen Politik stets so dringend sein, Mißverständnissen zu begegnen, daß wir auch hoffen dürfen, daß eine Differenz Europas unter die Waffen gerufen werden, und darauf die christlichen Interessen gefährdet sein könnten. Unser deutsches Interesse und Aufgaben sind die der Erhaltung des europäischen Friedens, und alle unsere auswärtige Politik auch jetzt gerichtet sein. Gestern schließung der Friedensschlusses unter den Großmächten führte, so würde ich für meine Person die Forderung aufrechterhalten, daß dies ultimatum geschieht, ohne Einmischung getragen wäre.

Meine Herren, ich werde nicht nunmehr zu einzelnen Einzelheiten, die den Etat des Auswärtigen Amts direkt oder indirekt interessiren, mich wenden, sondern will mich darauf beschränken, wie ich bereits früher gethan habe, bei den einzelnen Positionen der Ausgabe-Etats meine Wünsche zur Sprache zu bringen und diejenigen zusammenzufassen.

(A) Meine Herren, die immer steigende Lebensart der Deutschen im Ausland ist das lebhafte Interesse, einer Berücksichtigung zu leiten, aber den Wunsch, in dieser Beziehung in diesem Jahre mit zu helfen, daß die deutschen Lehrer einerseits nicht gezwungen werden, ihre Existenzmöglichkeit aufzugeben und andererseits nicht einzelne Wahlen und unerschütterungsfähige Ziele zu betagen. Es ist es zunächst erwünscht, den deutschen Schulen in Rußland eine größere Berücksichtigung einzuräumen in dem Sinne, daß diesen deutschen Schulen, soweit sie den reichsdeutschen höheren und mittleren Schulen gleichgestellt sind, auch reichsrechtlich Rechte zur Ausstellung von Zeugnissen eingeräumt werden. Wir liegen Klagen sehen höheren deutschen Schulen und Moskau, und Kiefwerk, und Zürich und Anderen vor, welche sich darüber beschweren, daß, obgleich sie den Anforderungen deutscher Realschulen, Gymnasien und Polytechnikum genügen, sie doch zur Zeit nicht in der Lage sind, den Berechtigungsprädikat zu ertheilen.

Auch die ungenügende finanzielle Unterstützung deutscher Schulen im Ausland ist eine Klage, die ich Ihnen nun seit einer Reihe von Jahren regelmäßig vorführen muß. Sie haben ganz im Reichsetat Hundhalt eine Erhöhung der bisherigen Position von 300 000 Mark um 100 000 Mark, also auf 130 000 Mark. Ich muß aber gestehen: wenn ich mich von den wachsenden Ansprüchen des Herrn Staatssekretärs persönlich überzeugt habe, so habe ich mir keine minimalen Erhöhung einen Posten erblicken. Dennoch könnte sich doch nicht schmeln, sondern um eine Verdoppelung und Vertragen.

Ich habe bei einer früheren Gelegenheit ausgeführt, daß es sich hier um eine der besten deutschen Eigenthümlichkeiten handelt, um ein Kapital, das unschätzbare Werthe bringt in Russland und in Russland, und ich weiß in der That nicht, warum man sich dem verschließen will, diese im Nationale befriedigten, unseren deutschen Landsleuten dort außerordentlich Lasten aufzuerlegen Schulen in reichlichem Maße zu unterstützen, und es sind der Fall ist. Auch hier liegen wir solche Landschaft Schulen und Forderungen vor Island der deutschen Schulen in Bukarest, Athen, Smyrna und Konstantinopel.

Ich sehe nun aber zurück zu besonderen Forderungen, die sich auf die Thätigkeit der Missionsschule beziehen, und welche die erneut wünschen, daß das Erzbistum in einer Weise geregelt werde, die die Deutschen in das Vaterland schützt, und auch heute, die nächste sind, die Anstellung in Rußland erleichtert. Es hat bei einer früheren Berathung des Etats das Reichsministerium und der seitdem verstorbene Herr Kriegsminister, Bronsart von Schellendorf, sehr erfreuliche Zusicherungen Klag gestellt. Ich möchte wünschen, daß auch seitens des Auswärtigen Amts durch seine Organe, durch die Konsulate und die sehr in dem Russischen Amt entstandene Schwierigkeiten den Missionen gethan würde.

In Bezug auf die Ableistung der Wehrpflicht selbst Klagen noch größere Erleichterungen Klag gestellt, als dies — ich will es deutlicher aussprechen — Ihr jetzt der Fall war. Ich meine, wenn Kinder den deutschen Reichsangehörigen im Ausland es möglich machen, einen so schweren Lang mit einem deutschen Freiwilligenjahr zu bringen, sowie man ja hier deutschen Handlungsgehilfen es aber belohnen auch eingerichtet hat, vor 4 Wochen zu binden. Aber ich meine, daß in einem noch größeren Maße als die vorgeschlagene unserer Schutzmannschaft selbst für diese Zwecke herangezogen werden könnte. Auch würde namentlich den vielen Deutschen in Südafrika auch außerhalb unserer eigenen Schutzgebiete zu gute kommen, die dort jetzt sehr verhältnißig werden.

Unsere hauptsächliche Forderung geht aber dahin, daß endlich dem hiesigen Hause das längst in Aussicht gestellte (C) Konsulargerichtsgesetz vorgelegt werden möge. Da aber einige Aussicht bestehen ist, will ich in diesen Augenblick weitere Forderungen nicht stellen. Ich möchte aber dringend bitten, daß es nicht bei der Vorlage eines Konsulargerichtsgesetzes sein Bewenden haben möge, sondern unverzüglich eine Revision der Strafgesetzgebung eingetreten werde. Es ist es nämlich unerträglich, daß ein Deutscher, wenn nicht in Peking, in der Lage ist, sich der deutschen Gerichtsbarkeit dadurch zu entziehen, daß er sich in das Innere des Landes begiebt. Ich möchte dringend bitten, daß es nicht bei der Vorlage eines Konsulargerichtsgesetzes sein Bewenden haben möge, sondern unverzüglich eine Revision der Strafgesetzgebung eingetreten werde. Es ist es nämlich unerträglich, daß ein Deutscher, wenn nicht in Peking, in der Lage ist, sich der deutschen Gerichtsbarkeit dadurch zu entziehen, daß er sich in das Innere des Landes begiebt.

Meine Herren, ich werde mich nun zu einigen Handelspolitischen Forderungen. Zunächst ist es handbar auszunehmen, daß das Handwerk eine Erhöhung ist, die Hörten der deutschen Handelsvertrage zu unterhalten. Es liegt uns ja ein Protokoll vor über die Klagen abgeschlossenen Verhandlungen zwischen Deutschland und Rußland. Da dieses Protokoll bis jetzt Ihnen noch nicht geschäftlichen Inhalt hat, will ich in diesem Augenblick auch nicht weiter darauf einlassen, mich beschränke zu unseren handelspolitischen Negotiationen zu Spanien verehren.

Meine Herren, Ihnen ist es bekannt, daß nach Berechnung des eigentlichen Zahlertags mit Spanien in nächsten Jahre eine beiderseitige Kündigung mit Ablauf Jahres getroffen werden. Es wurde Deutschland seitens Spaniens zwar nicht das Meistbegünstigungsrecht, aber der sogenannte Minimaltarif eingeräumt worden. Dieser hat nun geglaubt, damit dem Interesse des deutschen Handels noch der deutschen Industrie vielseitig Rechnung zu tragen. Ich meine aber, daß man sich dabei getäuscht hat; denn das, was dieser Minimaltarif einräumt, ist nicht das, was unser Exporthandel braucht. Wir bemühen die Ermäßigung der Meistbegünstigung, und es wäre dringend zu wünschen, daß auch auf die Abschaffung dieser Differenzen gewirkt würde. Auch der reichen Fülle des Materials möchte ich nur auf zwei Interessenkreise hinweisen. Der eine ist die Schuhwaarenindustrie in der Pfalz, und der andere ist die Spitzenindustrie und die Stickereiindustrie in dem sächsischen Vogtlande, die früher bedeutende Absätze nach Spanien hatten und heute nicht in der Lage sind, sie herzustellen, sie sie durch die Erneuerung der Meistbegünstigung zu den weitbevorzugten Ländern Osteuropa und die Schweiz nicht mehr in Stande sind, heute nur noch einen Absatz einmal, an allererzeugtem etwas mit Wochsel, nach Spanien abzusetzen.

Dem ganz besonderen Interesse ist die Lage der sächsischen Spitzen- und Stickereiindustrie. Weise hat bei Anhören der Industrie nach Spanien hohes gestützt, daß diese Industrie Deutschland darbieten und daß besonderste Absätze entgegen gebracht hat. Einige große sächsische Exportfirmen haben Filialen nach Mahone Zweigbetriebe müssen, sind jedenfalls nicht in reichsdeutschen Interesse ist. Auch viel Stickereien sind in es, daß sie in den letzten zwei bis drei Jahren die hiesigen Fabrikantenetablissen so gründlich in diese an sich schwierige Arbeit hineingefunden haben, daß sie wesentlichstadt, diesen Markt endgültig zu verlieren werden. Es wird in einer Petition der Handelskammer von Plauen darauf hingewiesen, daß ein Nachlassen des gegenwärtigen Zustands dahin führen würde, daß die sächsischen Arbeiterinnen die Neigung in dieser Handfertigkeit völlig verlieren. Als wenn bald noch einige Jahre dauert, würde eine spätere Ein-

(A) rämung der Meistbegünstigung zur seinen Werth mehr haben. Es würde diese beträchtliche Industrie unbedingt zu Gunsten und eine ähnliche Industrie auf die Schweiz verlieren gehen.

Meine Herren, ich hatte mich sie bringt, diese Klagen hier zur Sprache zu bringen, obgleich ich zu denjenigen gehört habe, die seinerzeit für das Zustandekommen auf den Standpunkt der Vertheidigung des Kompromisses mit Spanien gestellt haben. Aber dieser Zustand war doch nicht Selbstzweck, und es ist gewiß im Interesse aller Betheiligten zu wünschen, daß Deutschland von Spanien endlich wieder die Meistbegünstigung erlangt.

Meine Herren, wir haben endlich seitens des Herrn Staatssekretärs des Reichsschatzamts gehört, daß dieser Akt dahin ist, sich auf die Abschließung von neuen Handelsverträgen vorzubereiten, wie sie in Jahren 1903 abzuschließen werden. Da die Aussicht, daß auch das Handelsvertrags Akt sich vielleicht auf diese Reichsgebiete erstrecken wird, und zwar, daß es das in dem Sinne einer Verbesserung unserer Handelsverträge im Interesse der deutschen Landwirthschaft thun, und daß es überhaupt berücksichtigt, daß immer mehr und mehr die gemeinsamen europäischen Interessen den wirthschaftlichen gegenüberstehen, innerhalb Europas die feindlichen den brüderlichen Verhältnissen und innerhalb des Festlandes wiederum die mittel-europäischen Interessen an meisten gemeinsam sind. Täglich wird deshalb der Wunsch lauter, es möge etwas schon mit dem Jahre 1903 aber doch womöglich in absehbarer Zeit zu dem Abschlusse eines mitteleuropäischen Zollvertrags kommen.

Meine Herren, auf dem Gebiete der Handelspolitik liegt auch die Erschließung der Weltausstellung in Berlin. Sie haben in unserem vorhandenen Etat eine kleine Summe zur Vorbereitung der Betheiligung dieser Ausstellung, eine Summe, der voraussichtlich im nächsten (B) Etat eine weit größere folgen wird, — man hat die beträchtliche Zahl von 6 Millionen genannt. Meine Herren, meine politischen Freunde sind gewiß alle der Meinung, daß eine derartige Ausgabe gerechtfertigt ist, und wir werden und durch die unvernünftigen Schimmen, die auch in diesem Augenblick über die französischen Grenzen herüberschwirren, nicht von den Absichten abhalten lassen, — wir befinden uns des Friedenswerk über die Angster Hinderungsrichten und es zu bethätigen, daß wir mit Festigkeit allerdings eine ganze Reihe gemeinsamer Kulturinteressen und — so möchte das besonders betonen — gemeinsamer europäischer Interessen haben.

Wenn ich noch meine näheren Freunde die Summe aller unserer Forderungen, die wir an die auswärtige Politik des Deutschen Reiches richten, vielleicht unter den Namen deutsche Weltpolitik bezeichnet haben, so werden selbst die Gegner zugeben müssen, daß dieser Begriff des seiner Anwendung auf das Thatsächliche allen Mißverständnis verliert. Er besteht sich darauf weder um „Weltherrschaft", noch in diesem hohen Hause gesagt worden ist, noch um „Weltwirthschaft", noch um „reelles Glück", vielmehr handelt es sich um die politischen Folgerungen, die sich ganz allein aus dem Umstand ergeben, daß auch Deutschland, wie alle großen Kulturstaaten, mitten in der Weltwirthschaft drin steht, was doch wohl diese Worte anderes aussprechen als unsere heute Weltverkehrsmacht und thatsächlich Festlandspolitik hartbegrenzen Rücke auch und etwas mehr als diejenigen, die von dem Weltverkehr und von Menschheitsverbrüderungen träumen. Alle Voraussetzungen von der deutschen Politik nichts anderes, als eine nächstgenaue auch, wo es sich auch, thatsächliche Vertretung der Interessen des deutschen Volks gegen jedermann.

Präsident: Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr von Marschall.

Freiherr von Marschall, Staatsminister, Staats-(C) sekretär des Auswärtigen Amts, Bevollmächtigter zum Bundesrath:

Meine Herren, auf die Anfrage des Herrn Vorredners wegen der türkischen Frage kann ich zunächst folgendes in thatsächlicher Beziehung erwidern.

Seiner Majestät Schiff „Loreley" ist gestern Vormittags vor Kanea eingetroffen und hat sofort 25 Mann in der Stadt gelandet; heutzutage Nachmittag ist das Schiff in Kanea gewesen; auf Grund einer Verständigung der Kommandirenden Offiziere haben russische, englische, österreichische Schiffe und unser deutsches Schiff geschossen auf eine größere Anzahl Landungsmannschaften, die unter griechischer Flagge von Piräus gegen das von den Mächten besetzte Kanea in feindseliger Absicht vorrückte. Die Truppen sind dann durch die Schiffe zurückgetrieben.

Es begreiflich ich den Wunsch des hohen Hauses finde, über den Stand der brennenden türkischen Frage näher unterrichtet zu werden, so muß ich doch in diesem Augenblick darauf verzichten

(sehr richtig!)

eine eingehende Mittheilung darüber zu machen. Was ich sagen kann, ist folgendes.

Die Linie der deutschen Politik ist auch hier klar vorgezeichnet: entschlossen einzutreten zur Erhaltung des Friedens.

(Bravo!)

Deutschland hat im Orient keinerlei Sonderinteressen zu verfolgen.

(Sehr richtig!)

Auch den Vorschlag, die mit vorliegen, erhellt, daß bald Kanea regulärer griechischer Truppen auf der Insel weit entfernt, die Feindseligkeiten zu beruhigen, im Gegentheil eine in seinem Augenblick wahrscheinlich Maßnahme dasselbe herbeigeführt hat. Die Vorthaten dieses Zustandes enthält an sich und vermöge der Absicherung auf andere Völker eine schwere Gefährdung des Friedens. Diese Meinungsäußerung zu spielen mit den vorgelegten und wiederholten Willen, erscheint als die wirksame Maßnahme, damit wird gleichzeitig Raum geschaffen werden zu einer Verständigung, bewerthen Ordnung der Dinge auf Kreta, zu einer Beschränkung derselben Forderungen der thatsächlichen Bewilligung, die sehr wohl möglich ist, ohne die Integrität des ottomanischen Reichs anzutasten.

Weder die Mittel, welche zu ergreifen sind, um Ruhe zu erreichen, scheinen zur Zeit der Beschwichtigung unter den Mächten, über die, wie gesagt, ich in diesem Augenblick keine näheren Mittheilungen machen kann, hinaus. Ich bin von dem Herrn Reichskanzler beauftragt, zu erklären, daß er, sobald die Zeit gekommen ist, gern bereit ist, über das, was zum Seiten Deutschlands in dieser Frage unternommen ist, dem hohen Hause näher Mittheilung zu machen.

Das ist die Sachlage. Man appellirt an Mäßigkeit, Ruhe und Besonnenheit. Ich möchte, angesichts dieser Thatsache ist natürlich der Hinweis nöthig, daß jede auf Forderungen einer richtig verstandenen Humanität zu schätzen und zu verfolgen gerecht werden, wenn sie alle Kräfte einsetzen, um der Greuel ein Ende Fragen vorgebracht, entschlossen einzutreten zur Erhaltung des Friedens.

(Bravo!)

Präsident: Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr von Marschall.

(A) Präsident: Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Direktor im Auswärtigen Amt, Wirkliche Geheime Rath Hellwig.

Hellwig, Wirklicher Geheimer Rath, Direktor im Auswärtigen Amt, Bevollmächtigter zum Bundesrath: Meine Herren, auf den Wunsch des Herrn Abgeordneten Dr. Hasse bestätige, daß den deutschen Schulen im Auslande in gnädigem Umfang die Befugniß ertheilt werde. Demgemäß ausgestattet, die in Deutschland zum einjährigen Dienst berechtigen, so stehen wir diesem Wunsch durchaus wohlwollend gegenüber; die Entscheidung steht aber nicht dem Auswärtigen Amt zu, sondern dem Reichsamt des Innern und der unter seiner Leitung stehenden Reichsschulkommission. Die deutschen Schulen im Auslande werden deshalb gut thun, wenn sie ihre Anträge darüber richten, auch sie werden Aussicht auf Erfüllung ihrer Wünsche haben, wenn sie beweisen, daß sie in ihren Einrichtungen und Leistungen im wesentlichen den Anstalten gleichkommen, denen im Inlande die Berechtigung zusteht.

Präsident: Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Direktor im Auswärtigen Amt, Wirkliche Geheime Rath Reichardt.

Reichardt, Wirklicher Geheimer Rath, Direktor im Auswärtigen Amt, Außerordentlicher Bevollmächtigter zum Bundesrath: Meine Herren, ich erlaube mir, auf zwei von dem Herrn Abgeordneten Dr. Hasse gestellte Fragen folgendes zu erwidern.

Zunächst sind unsere Bestrebungen zu Gunsten der weiß, so sind sie gar kein neues, sondern sie sind uns den preußischen Ministerium gewiesen und dahin unseren Generalkonsuln eingeschärft worden. Wenn Sie wir dann dazu bieten will, dieser Verhältniß zu erweitern, so wird von deutscher Seite einem solchen Wunsche sich bald allgemeinen Anregungen gekommen werden, und darüber, daß die Entwicklungen diese sind, ist auch der spanischen (D) Regierung kein unserer Seite ein Zweifel gelassen worden.

Der zweite Punkt betrifft das Einkommensteuergesetz. Da kann ich sagen, daß die Erwartung und Hoffnung des Herrn Abgeordneten Dr. Hasse, das Gesetz dem Reichstag baldigst vorgelegt zu sehen, von der Regierung durchaus getheilt, und daß die Erfüllung dieses Wunsches auch auch ehestens bevorstehen wird, wird weder der Erwägungen, daß namentlich über die Materie genug theoretisirt, gesprochen und geschrieben worden ist, und daß es sich nunmehr darum handeln wird, baldigst etwas positives zu schaffen, selbst auf die Gefahr hin, daß nicht alle Wünsche dabei befriedigt werden. Daß Gesetz befindet sich zur Zeit in der Berathung des Bundesraths, und es läßt sich wohl annehmen, daß es in wenigen Wochen dem hohen Hause zugehen wird.

Präsident: Das Wort hat der Herr Abgeordnete Dr. Lieber (Meppen).

Dr. Lieber (Mittelsbach), Abgeordneter: Meine politischen Freunde sind mit dem Herrn Staatssekretär des Auswärtigen nicht wohl einverstanden. Wir haben in dieser Angelegenheit nicht wohl eingehende Mittheilungen über den Stand der brennenden Frage von uns erwartet, geschweige denn gefordert werden können. Wir wünschen, daß es den verbündeten europäischen Großmächten gelingen möge, so bald als möglich diesen kleinen Generalgrad auf Kreta zu Ruhen zu bringen; daß es ihnen gelingen möge, den europäischen Frieden hinreich zu sichern. Wir werden unsere bekannte Besteidigung darüber sind, daß es der Türkei Hasse, der Kriegsherr einen der unbesiegten Heere der Welt, gewesen ist, welcher zuerst und mit größtem Nachdruck für die Erhaltung des europäischen Friedens entschlich der brennenden Lage eingetreten ist, und wir erwarten damit den Kaiserlich zuerst und mit Bestrebungen in die Zeitung unserer auswärtigen Angelegenheiten, daß, soviel an ihr liegt, es gelingen werde, den Großmächte bereits früher Anlaß genommen haben, Ge- (C) sichtungen über diese große, die ganze europäische Welt in Spannung versetzende, Frage auszutauschen. Diese leidige Erörterung allein bestimmt auch mich, wenige Worte zu der vorliegenden Angelegenheit zu sagen.

Ich verzichte darauf, in diesen Angelegenheit mit dem Herrn Abgeordneten Hasse mich darüber auseinanderzusetzen, wie sehr seit 20 Jahren die Zeiten sich geändert haben. Einmahl sich es in dem berühmten Allerhöchsten vom 27. März 1871, der unter seinen Unterzeichnern an erster Stelle den Namen des Abgeordneten Dr. von Bennigsen trug: „Die Lage der Entwicklung in das innere Leben anderer Völker werden, so hoffen wir, unter seinem Kommando und in seiner Form wiederkehren". Damals hatten meine politischen Freunde nichts weiter erstrebt, als diese absolutistischen und ganz allgemein schiefe Einwirkung in fremde Angelegenheiten auszuschließen. Worte und der ersten Adresse, welche der erste Deutsche Reichstag an den ersten Kaiser des neuen Deutschen Reichs richten durfte, dem zu hatten. Diejenigen, welche mit wie die schwerste Klinge des jungen Reichtums in den bewußten Mäßigungen durchgemacht hatten, aber auch alle jüngeren Mitglieder des Zentrums werden heute mit Befriedigung den ganzen Wandel in der Anschauungen bei den Personen des Herrn Abgeordneten Dr. von Bennigsen festzustellen haben. Die Dinge sind eben härter, als die Menschen.

(Sehr richtig!)

— verehrtester Herr Kollege Dr. von Marquardsen (Heiterkeit),

— und da die Dinge sind, wenn auch mit Bedauern, gezwungen sind, so bezeichne ich, wie gesagt, um so lieber darauf, den Rückzug, den in diesem Augenblick durch die Aeußerung des Herrn Abgeordneten Dr. Hasse meine politischen Freunde, wenn auch halb, ertheilen, weiter zu verfolgen. Aber, meine Herren, wir haben das Bedürfniß, auch ausdrücklich der Ueberzeugung Ausdruck zu geben, daß auch wir, wie lebhaft immerhin wir wünschen, es möge endlich den Aufforderungen christlicher Herzen seitens der Türkei ein Ende gemacht werden, im gegenwärtigen Augenblick die wahre christliche Humanität vor allen Dingen in der Erhaltung des europäischen, in des Weltfriedens erblicken.

(Sehr richtig!)

Auch wenn das Hergehen Griechenlands nicht, wie der Herr Staatssekretär, unsere Ueberzeugung nach zutreffend, bewerthe, ein völkerrechtswidriges wäre, so müssen doch meine politischen Freunde in den Streichen der heutigen Zeit zweifelhaft die berufenen Beschützer christlicher Interessen auf Kreta erblicken.

(Sehr richtig!)

Wir sind weit davon entfernt, im Vorgehen der Griechen, ganz abgesehen von der völkerrechtlichen Seite der Frage, irgend welches christliche Gutachten zu erblicken oder das geistliche zu wollen. Wir verurtheilen Vorgehen als ein unverantwortliches, leichtsinniges Abenteuer und wir bedauern weniger als ein Königreich Griechenland selbst verhängnißvolle, friedensgefährdende und die Interessen der Christen verletzende Beginnen. Wir wünschen, daß es den verbündeten europäischen Großmächten gelingen möge, so bald als möglich diesen kleinen Generalgrad auf Kreta zu Ruhen zu bringen; daß es ihnen gelingen möge, den europäischen Frieden hinreich zu sichern. Wir werden unsere bekannte Befriedigung darüber sind, daß es der Türkei Hasse, der Kriegsherr einen der unbesiegten Heere der Welt, gewesen ist, welcher zuerst und mit größtem Nachdruck für die Erhaltung des europäischen Friedens entschlich der brennenden Lage eingetreten ist, und wir erwarten damit den Kaiserlich zuerst und mit Bestrebungen in die Zeitung unserer auswärtigen Angelegenheiten, daß, soviel an ihr liegt, es gelingen werde, den

Eingegangen H. Nikolaropoulos

5) unaufhörlich und schwer bedrohten europäischen Frieden zu erhalten.

(Beifall.)

Präsident: Das Wort hat der Herr Abgeordnete Richter.

Richter, Abgeordneter: Ich habe die Zwischenfragung des Reichstags in außerordentlich Ungelegenheiten, auf die Herr Dr. Hasse hinwies, meinerseits immer für unzulässig erachtet. Es erklärt sich nur aus der Hochherzigkeit des Fürsten Bismarck heraus, und es ist allerdings an der Zeit, daß der Reichstag in solchen Dingen derselbe Duldung einnimmt, die in allen anderen Parlamenten der Civilisation selbstverständlich. Allerdings muß ich zugeben, daß der gegenwärtige Augenblick es äußerst schwierig macht, über die traurige Dinge etwas zu äußern, da die Dinge derart im Fluß sind, und wir zu unserer Information so eigentlich nur auf das angewiesen sind, was wir aus den Zeitungen wissen und auf nachjenige, was die Regierungen selbst in den Zeitungen wollen veröffentlichen lassen. Der Herr Staatssekretär hat ganz recht, wenn er sagt, daß keinerlei Sonderstellung sei und absolut an jenen orientalischen Fragen, und ich weise daher auch, daß, wenn wir Herr Professor Dr. Hasse andeutete, eine Verschiedung in der Stellung der Gesinnungen hoch eintreten könnte, wie doch immer sein Artikel zu verstehen sein möchte, der Herr Dr. Hasse etwa andeutete, ein Glück von der Volksmehrheit abzuwenden. Ich meine, daß ein solches Interesse und unter allen Umständen dem Herr Reg. Herr dem Aufbruch des russisch-türkischen Krieges äußerte sich besonnlich Fürst Bismarck in diesem Hause schon öffentlich über das höchste Hazardspiel, welches nicht die Mandeln eines einzigen pommerschen Musketiers werth wäre. Ich glaube Fürst Bismarck wirklich so gedacht hat, wie er gesagt hat, daß fasse ich hoffungsvoll, auch dasselbe vom Deutschland interessirt an der Erhaltung des allgemeinen europäischen (A) Friedens. Aber darin hat der Fürst Bismarck ungezweifelt recht, wenn er damit andeuten wollte, daß Deutschland Interesse des verschiedenartig gelagerte unter den Streitsüchten ist an der Lösung der heutigen Fragen. Darum, meine ich, wäre es nicht gerade die deutsche Aufgabe, in diesen schwierigen Fragen die Initiative zu ergreifen, gewissermaßen die Führung der diplomatischen Aktion zu unternehmen, und es hat in einer Beziehung auch dem Deutschland der positive Vorschlag in Bezug auf die Blockade des Piräus nachgegangen ist, ein Vorschlag, der bekanntlich nicht allseitig Zustimmung gefunden hat und also auch nicht gerade einen Anlaß der deutschen Diplomatie bedeutet. Das Interesse haben wir allerdings, daß der europäische Friede, der Friede unter den Gesinnungen — das ist das unschätzbarste — in seinen Theile durch die heutigen Vorgänge gestört werde. Ich glaube, die Ausführung des Herrn Reichskanzlers Dr. Weber auf die Adresse des Deutschen Reichstages vom Jahre 1871 war eine glückliche.

(Zustimmung bei den Nationalliberalen.)

Auch die Reichstagsadresse verlebt ebenso wie die Nationalliberalen jene Adresse, die Herr Dr. Bamberger damals hat. Man wollte durch die Fassung jener Adresse kundgeben, daß der Deutsche Reichstag nicht gewillt ist, sich in die europäische orientalische Frage der Wiederherstellung der westlichen Macht des Kalifats einzumischen. Diese Auffassung verlassen wir noch heute, und sie ist grundverschieden von der heutigen Frage. Was war damals in der That eine drohende innere, die uns kein europäischen Frieden in keinerlei Zusammenhang steht.

Nun, meine Herren, was die heutige Frage weiter betrifft, so haben wir allerdings gar kein Interesse an der Vergrößerung Griechenlands. Auch hat der Herr Vorredner Hoffe ganz recht: eine hellenistische Begeisterung, wie vor 60, 70 Jahren, ist in Deutschland nicht mehr vorhanden. Das Interesse an Griechenland ist in Deutschland überhaupt auch geringer als in anderen europäischen Staaten. Die Entwicklung des griechischen Staatswesens bei die Begeisterung geschwächt, auch wenn man in Deutschland von Griechenland spricht, so denkt man in weiten Kreisen zuerst an den Räuberhauptmann gegen die nachtheiligen Schilderungen. Aber, meine Herren, in Kreta liegt sie und weniger eine griechische Frage vor als eine Kulturfrage, und wir müssen doch auch mit den Herrn Vorredner Dr. Weber zusammen etwas schärfer betonen, als es der Herr Staatssekretär gethan hat, das christliche Element entwickelt sich immer aufsässiger, den türkischen Zumutungen zu einer Staatsregierung. Ruhe und Sicherheit der Person und des Eigenthums aufrecht zu erhalten, und darauf entstehen diese Akten, exzessiven Mord und Todtschlag, entsetzen solche Greuel, wie sie sie nach nur langen in Armenien erlebt haben. Es ist ein heutiges Heiligen, daß die europäischen Großmächte nicht dasjenige Maß von Einigkeit erlangen konnten, um wirksam solchen Greueln zu steuern und wirksamer für die Zukunft vorzubeugen.

Das ist in unzweifelhaft richtig, wenn der Herr Staatssekretär behauptet, daß die christliche Bevölkerung vor allem zuhörte, die Herstellung eines europäischen Friedens, weil die Leiden eines solchen Krieges ganz unermeßlich sind im Verhältniß zu allen Greueln, die an Mitschuldigen Pferde begangen passieren. Das ist die große, aber schwierige Aufgabe, die Kulturfrage, die dort entschieden, zu lösen, ohne den europäischen Frieden dadurch zu gefährden.

Nun meine ich, die heutige Frage von Kreta einigermaßen leichter als Sonst. — Der Vorredner hat den englischen Vorschlag, der Insel Kreta eine ähnliche Verfassung zu geben wie der Insel Samos, hat meines Erachtens doch etwas für sich, und ich kann es nur lebhaft unterstützen, wenn, wie ich auch den offiziösen Darstellungen zu sein scheint, die deutsche Regierung sich (B) abgeneigt ist, sich auch auf den Boden dieses Vorschlages zu stellen. Die Insel Samos hat eine Volksvertretung der Gesetzgebung, bei Verfassung, der Regierung. Der Fürst wird von der Großmächten bestätigt, und man hat nicht gehört, daß seit der Herstellung dieser Autonomie, die allerdings erlangt noch kaum einen Tribut an die Pforte, der einige unbedeutend ist, daß seitdem dort Unruhen und Störungen der Ordnung vorgekommen sind. Meine Herren, es scheint beispielsweise nachgelegen, beispielsweise die eine Insel mit 60 000 Einwohnern möglich gewesen ist, zu verschaffen wie einer Insel von 300 000 Einwohnern. Es würden dies ja nur dem ganz natürlichen Gang der Entwicklung entsprechen, den wir sehr lebhaft bei dieser Zahlenfrage in zwei Gegend wahrgenommen haben. Die türkische Frage kann nicht auf einmal gelöst werden, sie ist ja ganz allmählich bedacht, daß ungeheure Landschaften die Autonomie erlangen. Daß sei wie Griechenland, Rumänien, Serbien, Bulgarien u. s. w. entstanden und sie sich selber festgestellt, ohne daß bedurfte der europäische Frieden gestört oder bedroht worden wäre. Eine Autonomie von Kreta hat jedenfalls den Vorzug vor den Anregungen an Griechenland, weil, wie ja das ungezweifelt richtig ist, der Verkehr einer türkischen Griechenland ähnliche Annexionsbestrebungen in Kilpperen, Serbien u. s. w. auch noch sich zieht und bedauert die ganze Frage verschärft.

Nun hat der Herr Staatssekretär gesagt, es komme jetzt zunächst darauf an, den militärischen Status quo herzustellen, um dann dadurch Raum zu schaffen für eine wirkliche Reform und für eine Sicherung besserer Zustände auf Kreta. Ich glaube, es braucht nicht einmal des ersten vorausgesagten, ohne daß das andere folgen kann, sondern beides könnte sich gleichzeitig vollziehen. Ich weise, die Kretenser werden sich nun so sehr beruhigen, wenn die Truppen und Hellenen Abschied gesetzt werden, wenn die Waffen und Munitionen Abschied der Gesandtschaften, wie sie sich auch in Bezug auf die Einführung der Reformen beruhigen werden, wenn sie wissen, daß sie nicht mehr Gefahr laufen, daß ihre Waffen und Munitionen ihnen abgenomm

Europeana H. Nικολοπούλου

(A) heben, der muß, auch abgesehen von der und am Herzen liegenden römischen Frage, mit dem Raumschiffreichen Hoffnungen und den gerechten Erwartungen von dem neu erstandenen Deutschen Reich und seiner Herrlichkeit wenig vereinbar schien, und ich kenne mich, doch wir uns von einander Deutschen Reich Augenblicke, auf diesen Boden vollständig zusammenfinden: es giebt im Leben auch des neuen Deutschen Reichs Augenblicke, wo man dem Weltgeist näher steht als sonst und nicht weiß sagen kann: „die Tage der Erwählung in das innere Leben anderer Völker werden unter seinem Vorwande und in seiner Form wiederkehren". Es war halt einst gar zu stark aufgetragen worden.

(Heiterkeit).

weil Bücher, als nöthig war, von dem Papste zu essen und dann noch 26 Jahren an dieser Speise zu sterben.

(Heiterkeit.)

Mit dem Herrn Abgeordneten Richter sage ich auch in Hinsichten des Erörterungen der gegenwärtigen Frage sich Übereinstimmung nicht ein. Ich glaube, ich habe schon deutlich genug die Meinung meiner politischen Freunde darüber aussprechen und jene nicht, darin auch mit den politischen Freunden des Herrn Abgeordneten Dr. von Bennigsen-Hannover übereinstimmen. Wir werden uns besser thun, wenn wir, den Anregung folgend des Kaiserlichen Worts folgend, und im Augenblick des Eingreifens auf irgendwelche Fragestellen enthalten. Es liegt doch wirklich auf der Hand: unsere gegenwärtige Politik wird um so stärker sein, um so durchschlagender eingreifen, je weniger Verlegenheiten einzelne Erörterungen über die Berechtigung der diesem kritischen Augenblick sie herstellen.

(Heiterkeit.)

Präsident: Das Wort hat der Herr Abgeordnete Schmidt (Warburg).

Schmidt (Warburg), Abgeordneter: Meine Herren, ich bekenne, daß ich nach dieser ausgezeichneten Rede (B) meines Fraktionsgenossen, des Herrn Abgeordneten Dr. Lieber, auf die hohe Tribüne nicht weiter eingehen kann, sondern daß ich Sie nun wieder geschäftlichen muß zu einer nächsten Nähern Frage. Ich hatte mir vorgenommen, auch in dieser Session wieder an den Herrn Staatssekretär die Bitte zu richten, der deutschen Flüchtlingen nachhaltigst welcher gegenüber dem griechischen Staat sich anzunehmen.

(Heiterkeit rechts.)

— Sachen Sie nur nicht; während Sie lachen, sind viele Leute im Lande gereizt, darüber zu weinen, weil sie darunter zu leiden haben, und wenn ich spreche, so thue ich es nicht in meinem Interesse, sehr ich schon früher gesagt habe, da ich mich Flüchtiger Griechenlands bin, sondern im Interesse der Leute, die sich fortgesetzt an mich wenden und mir die herb Klagen. Viele Klagen sind leidenschaftlich verstimmt, ebenso wie ich verschiedene den strengsten Forderungen und hielt, wie ich im vorigen Jahre schon sagte, die Rede eines Laufen Schreibens. Inzwischen hat mir Griechenland und durch den Minister des Äußern recht den viel bedauerlicheren Kreuz des öffentlichen Rechts abgenagelt. Es hat alle gegenwärtig sich so benommen, wie der Herr Staatssekretär es ausgezeichnet dahin charakterisirt hat, daß es sich um ein völkerrechtswidriges Vorgehen und um eine schwere Gesetzlosung des europäischen Friedens handle. Die Schiffe, die Griechenland mit dem Gelde unserer deutschen Steuerzahler bezahlt hat, schützt es nun auch abenteuerlich zu einem solchen Mittel auf die europäische Sicherheit auch Acht. Ich, wo ganz Europa mit schweren Sorgen dahin blickt und aufgeschreckt ist über das ganz unverantwortliche Vorgehen dieses kleinen Staats, weiß ich diese Frage nicht weiter verstehen, die ich zu einer untergeordneten Bedeutung ist gegenüber der öffentlich-rechtlichen Frage. Aber ich möchte doch hier auch die (C) sehr Gewandung aussprechen, der Herr Staatssekretär möge doch auch die Interessen der geschädigten Flüchtlinge nicht aus dem Auge verlieren, und, wie die Parteien sich auch schließen mögen, dem Nationen Griechenlands gegenüber auch zu dem Muß schließen, daß Justiz fundamentalen gegenüber ist nicht allein auf Seiten des öffentlichen Rechts, sondern auch bei Verhältnissen, wo mehr er daßist liegen, daß wir erst dann dem griechischen Staat Judenmilde erschließen werden — sollte es überhaupt dazu kommt —, wenn Griechenland seine Schulden an die deutschen Gläubiger bezahlt hat.

(Beifall.)

Präsident: Das Wort hat der Herr Reichskanzler zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr Marschall von Bieberstein.

Freiherr von Marschall, Staatssekretär, Staatsminister, Bevollmächtigter zum Bundesrath: Der Herr Vorredner hat mit vollem Recht darauf hingewiesen, daß die Frage des griechischen Flüchtlinge doch für manche Kreise eine recht ernste ist. Wir haben augenblicklich 200 Millionen von diesen griechischen Anleihen im Lande.

(Hört! hört! rechts.)

und ich sage mich leider übergeugt, daß ein großer Theil dieser Anleihen in den Händen von Leuten und mittleren Standes ist, und daß eine Reihe ihre ganzen Ersparnisse in solchen griechischen Anleihen angelegt haben.

(Hört! hört! rechts.)

Alle das genommen ist, ist eine Frage, die ich jetzt nicht des näheren erörtern will. Der Herr Referent hat bereits ausgeführt, daß wir bezüglich Verhandlungen zwischen den englischen, französischen und deutschen Kommissaren eingestellt sind mit der griechischen Regierung andererseits, d. h. mit den griechischen Gesandten in Paris, geführt worden sind. Wir haben jetzt ein Uebereinkommen zu Stande (D) gebracht, das den sehr beschränkten Forderungen der griechischen Gläubiger einigermaßen Rechnung trug. Wieder alles Erwarten hat aber die griechische Regierung diesem Uebereinkommen die Genehmigung versagt und thatsächlich Forderungen aufgestellt, welche für die griechischen Gläubiger vollkommen unannehmbar gewesen sind. Die Erwartung, daß die griechische Regierung alle ihre finanziellen Kräfte anwenden würde, um dem Wort, so weit möglich den schweren Rechtsbruch wieder gut zu machen, haben sie sich leichtig gemacht, diese Erwartung ist leider auch hier manchen Enttäuschen nicht bestätigt worden. Ich kann eine weitere Versicherung hier nicht abgeben, als daß die deutsche Regierung im Verein mit anderen Regierungen nach Mitgliede der Ehrenpflicht, die sich vielerhalb hier aufgedrungen habe, noch ihren Kräften für die griechischen Gläubiger eintreten wird.

Präsident: Art. 1 ist nicht beanstandet. Die Diskussion ist geschlossen, der Art. 1 bewilligt.

Art. 2. Das Wort hat der Berichterstatter: hat das Wort.

Prinz von Arenberg, Abgeordneter, Berichterstatter: Art. 2 wird die Ermächtigung verlangt für einen vorgesehen Rath in der deutschen Ablösung. Ich bemerke, daß diese Stelle seit Jahren unbesetzt ist. Die Kommission hat sich durch die ungeheuren Gründe von der Nothwendigkeit der Wiederbesetzung dieser Stelle überzeugt; sie hat sie wiederholt auch genehmigt, und so bitte ich Sie, das Gleiche zu thun.

Präsident: Art. 2 ist ebenfalls nicht beanstandet.

Art. 3, — 5, — 6, — 7, — 8, — 9, — 10, — 11. — Ebenmäßige Mittel sind unbeanstandet, und ich konstatire ihre Genehmigung.

Wir kommen zu Kap. 6, Gesandtschaften und Konsulate, Tit. 1, — 2, — 3, — 4, — 5, — 6, — 7. — Zu Tit. 7 erlaube ich, nochmals ich die Anmahne der 6 verschiedenen Titel konstatirt habe, dem Herrn Berichterstatter das Wort.

Prinz von Arenberg, Abgeordneter, Berichterstatter: Bei Durchsicht jedes einzelnen Gesandtschaftsgebäudes hat die Budgetkommission bedauert, daß keine Vorlage über den Ergänzungsbau vorliegt. Wir haben uns überzeugt, daß die Gebäude, die die verschiedenen Regierungen besitzen, durchaus Rücksicht verdienen sind, daß in die Verhandlungen in Budgets angenommen Bauer, dagegen der Gedanke des deutschen Gesandten unter dem seiner Kollegen steht. Die anderen Gesandten haben zum Theil eigene, das heißt mehrere Gesandtschaftsbäuser oder auch sonst freie Wohnung, haben Reitpferder, Wohlentwickelungen und dergleichen. Der deutsche Gesandte steht viel schlechter als diese, und deshalb wird dringend, den Gesandten deutsch mit 40 000 Mark auf 50 000 Mark zu erhöhen. Auf denselben Gründe wird der Gehalt für den Generalkonsul in Konstantinopel von 300 Mark erhöht. Ich bemerke die Berechtigung.

Präsident: Tit. 1 ist nicht beanstandet, also genehmigt.

Tit. 8. — 9. — 10. — 11. — 12. — 13. — 14. — 15. — 16. — 17. — 18. — 19. — 20. — 21. — 22. — 23. — 24. — 25. — 26. — 27. — 28. — 29. — 30. — 31. — 32. — 33. — Ebenmäßige Titel sind genehmigt.

Tit. 33a. Der Herr Berichterstatter hat das Wort.

Prinz von Arenberg, Abgeordneter, Berichterstatter: Bei Tit. 33a, welcher Titel die landwirthschaftlichen Mitglieder bei den ausländischen Konsulaten bewilligt, kann ich nur die ausführlichen Erklärungen hinweisen. Es handelt sich um eine Erhöhung von 3000 Mark, und diese Summe beträgt, daß der für Mark Kommission landwirtschaftliche Mission auf ausländischen Konsulaten bewilligt sind, dadurch materiell diese Mehrsätze entbehren sind.

Ich bitte noch zu bemerken, daß unter Kap. 6 Tit. 120 17 000 Mark Reisekosten für diese Herren ausgesetzt sind, die bisherigen des Material für ihre Berichte nicht immer zu Ziel und Stelle des Reisens sie kommen, sondern unternommen auch im Lande außerordentlich müssen.

Mich und die Institution dieser Berichte anlangt, so ist mir gesagt worden, daß Mitglieder sind, daß sie unternommen zunächst den landwirthschaftlichen Mitgliedern der Konsulaten zur Verfügung, und demnächst welchen sie an die Redaktion der landwirthschaftlichen landwirthschaftsgesellschaft mit der Bitte übermittelt, derselben weiter bekannt zu machen. Wir haben dadurch die Sicherheit erlangt, daß jeder, der Interesse und den Wunsch hat, diese Berichte kennen zu lernen, sie auch erhalten kann.

Die Kommission kann sich auf Grund des vorliegenden Berichtsstoffs und der vorherigen Beschlüsse des Hauses nur mit dieser Erhöhung von 3000 Mark einverstanden erklären.

Präsident: Tit. 33a. ist genehmigt.

Alle Titeln zu Tit. 34, — 35, — 36, — 37, — 38, — 39, — 40, — 41, — 42, — 43, — 44, — 45, — 46, — 47, — 48, — 49, — 50, — 51, — 52; — konsulate: Tit. 53, — 54, — 55, — 56, — 57, — 58, — 59, — 60, — 61. — Die verschiedenen Titel sind genehmigt.

In Tit. 62 hat das Wort der Herr Berichterstatter.

Prinz von Arenberg, Abgeordneter, Berichterstatter: Meine Herren, bei Monaco wurde wegen der gegen die Spielbank eingeführten prohibitionistischen Maßregeln angefragt. Der Herr Minister des Auswärtigen Amts sagte, es sei bereits in Verhandlung einer Konvention über diese Frage zusammengetreten, demnächst werde eine internationale Konferenz stattfinden und schließlich werde das Deutsche Reich auch dabei betheiligt sein. Es sind allerdings 14 Tage, wie ich bereits bemerkt habe, über diese Verhandlungen vergangen, und ich weiß nicht, ob inzwischen diese europäische Konferenz zusammengetreten ist. Aber ich habe keinen Grund, anzunehmen, daß sie nicht gegebene Zusage irgendwie gebrochen ist.

Präsident: Tit. 62 ist ebenfalls genehmigt.

Ich rufe auf Tit. 63, — 64, — 65, — 66, — 67, — 68, — 69, — 70, — 71, — 72, — 73, — 74, — 75, — 76, — 77, — 78, — 79, — 80, — 81, — 82, — 83, — 84. — Diese Titel sind genehmigt.

Zu Tit. 85 hat der Herr Berichterstatter das Wort.

Prinz von Arenberg, Abgeordneter, Berichterstatter: Meine Herren, es werden wieder Jahr verlangt — das ist die eigentliche Ursache des ständigen Defizits — hier neue Konsulate in Arnberg, Riga, Mailand, ein Amt und in Warna. Auch wichtige andere Stelle in den Gesandtschaften.

Betreffs Arnberg's möchte ich hinzufügen, daß, wie uns mitgetheilt worden ist, im Jahre 1878 der Versuch gemacht wurde, ein Konsulat in Arnberg einzurichten; dieser Versuch sei aber gescheitert an dem Widerstand der Arnbergischen Handelskammer. Nun ist inzwischen den westlichen Handelsplätzen ein Konsulatsplatz in Arnberg eingerichtet, und dieser Konsul ist nachher konsularisch nach Arnberg versetzt worden, um er sich auch konsularisch hinzieht. Mit Rücksicht auf die hingegebene Wünschen, welche sowohl auch deutschen Kreisen in Gedanken als auch auch sichtigen kommerziellen und industriellen Kreisen vorhanden sind, haben sich die verbündeten Regierungen entschlossen, diesen langgehegten Wunsch endlich Satisfaktion zu geben und ein ständiges Konsulatsamt in Arnberg einzurichten. Gerade in den letzten Jahren von dem Rückgang ausgehenden Bedürfniß in Bezug auf die Errichtung von Konsulaten hat die Nothwendigkeit dieses Konsulat nur ihre völlige Billigung zuteil werden können. Ich beantrage die Bewilligung.

Präsident: Tit. 86 ist genehmigt. (E)

Ich rufe auf Tit. 86, — 87, — 88, — 89, — 90, — 91, — 92, — 93, — 94, — 95, — 96, — 97, — 98, — 99, — 100. — Diese Titel sind bewilligt.

Zu Tit. 101 hat das Wort der Herr Berichterstatter.

Prinz von Arenberg, Abgeordneter, Berichterstatter: Meine Herren, die Errichtung eines Generalkonsulates in Riga brauche ganz besonders deshalb, weil der Konsulatsplatz begehrt. Es wurde auch bei dem Vertrage des Handelsvertrags Hervorgehoben, ein solches Generalkonsulat wäre wünschenswerth. Auch ist der Konsulatsplatz in Riga bewilligt worden, wenn auch später ein genauer Konsulatsbezirk festgesetzt hat.

Bei die Anfrage eines Abgeordnetenhauses, warum nicht jetzt noch immer ein Generalkonsulat an der Stelle des Gesandten und Konsuls in Mittelamerika errichtet ist, antwortete der Vertreter des Auswärtigen Amts, die deutsche Regierung habe es jetzt für der Errichtung besonderer Konsulate vorgezogen, es sei eher zu passen, daß mit Festigstellung der Konsulaten auch solche ein Mangel ihrer Anschauungen eintreten werde.

Präsident: Tit. 101 ist genehmigt.

Ich rufe auf: Tit. 102, — 103, — 104, — 105, — 106, — 107, — 108, — 109, — 110, — 111, — 112, — 113, — 114, — 115, — 116. — Diese Titel sind genehmigt.

Tit. 117, — 118, — 119, — 120; — Konsulatsgebühren bei Mittelmeerstationen: Tit. 121, — 122, — 123, — 124; — Sächsische und bremische Konsulate: Tit. 125, — 126, — 127, — 128, — 129, — 130. — Diese Titel sind genehmigt.

Wir kommen nunmehr zu Kap. 6, Allgemeine Fonds, Tit. 1, — Tit. 2. — Dieselben sind genehmigt.

Zu Tit. 3 hat das Wort der Herr Abgeordnete Gladbrügge.

Gladbrügge, Abgeordneter: Zu Kap. 6 Tit. 3 soll eine halbe Million für geheime Ausgaben gefordert. Ich

(A) Jahre 1873; daß ich sie nämlich gleichzeitig mit an einem Theile der Welt verwenden kann. Wenn ich zur festen Zeit die Deutschen in Südamerika schützen soll, eine Station in Westafrika unterstützen und dahinstehen in Ostasien, so brauche ich heute annähernd drei Schiffe dazu gegen eins im Jahre 1873, in dieser Beziehung hat sich vieles verändert. Ebenso wie in anderen Ländern eine durchgreifende Veränderung eingetreten hat seit jenen 24 Jahren haben sich unsere überseeischen Interessen weiter ausgedehnt und mit ihm die Schutzbedürftigkeit in gewaltiger Weise, und mit ihm die Schutzpflicht. Wir hatten damals keine Kolonialpolitik; heute besteht allein der Handel unserer Kaufleute in mehreren Zehnen die Zahl von 6 Millionen, und wie Einzelne diesen Schutz mit in sehr geringen Mitteln gehore und Mangel an Schiffen. Ich weiß damals sehr, daß beispielsweise zum Schutz unserer Kolonien in Neuguinea, der Marschallinseln, zur Wahrung unserer Interessen auf Mangan und Samoa zwei Kreuzer oder kleine Staffe in Thätigkeit sind, jetzt mit einem Gesammtbestand von 40 Mann. Daß ist sicherlich eine sehr geringe Machtentfaltung für die großen Interessen, die hier in jener Gegend haben. Aber abgesehen von der Kolonialpolitik: seit jener Zeit hat unsere Handelsmarine das Tonnenmaß von Schiffen, von Dampfertonnen von Tonnen gegenwärtig unserer Marine, auch überseeischen Plätzen hat sie Hunderte von Millionen sich gehäuft, und der Schutz der Deutschen in überseeischen Plätzen nimmt heute eine ganz andere Richtung ein als damals. Wenn wir in der Gesammtheit gekommen sind, dann wir angekommen Mächtigkeit ist ist, daß unsere Kaufmannschaft in die Lage gesetzt wurde, die ist ausgedehnt, daß der deutsche auch im fernen Auslande dem Deutschthum erhalten bleibe, und daß seine Thätigkeit möglichgemäß gemacht werden für das Mutterland. Mit dieser Steigerung der Zahl der Deutschen und mit dieser Ausdehnungsfähigkeit (B) sich notwendig auch das Schutzbedürfnis an Schutzmitteln verstehen.

Nun frage ich: wie stehen sich die Schutzmittel, die uns zur Verfügung stehen, zu der außerordentlichen Entwicklung unserer überseeischen Interessen verhalten? Sind sie Hand in Hand damit gegangen? Nein! Die Schutzbedürftigkeit sinken sich gesteigert; aber die Schutzmittel sinken sich vermindert. Nicht nur relativ in dem Sinne, daß wir die Zahl der Kreuzer nicht vermehrt haben, die im Jahre 1873 sie mehrmals erreicht worden, sondern in absoluten Zahlen haben wir heute weniger Kreuzer als vor 10, 12 Jahren. Wir haben damals 27 Kreuzer zum ausländischen Dienst gestellt, und wir haben heute, wenn ich alles zusammenrechne, 18 sechzig Kreuzer. Dabei rechne ich dazu 3 Panzerschiffe, die übrigt der Kreuzern zugestellt werden; ich rechne aber ab die Kanonenboote Hyänen, die auch dem Deutschen der Meeresvermessung ist. Das außerdem Streit nicht mehr möglich sind. Das bedeutet ein unzulässiges Mißverhältnis zwischen damals und heute, ich meine, der Schutz seiner Machtfülle.

Gerne erkenne ich an, daß der Reichstag durch die Bewilligungen der letzten und des früheren Jahres dazu beigetragen hat, diesen Mißstand zu beseitigen; in weiteren Bewilligungen aber muß ich sagen: wenn der Reichstag Mannschaften zugewiesen haben, so wird eine neue Klage gegeben in die Verwendung unserer Kreuzerflotte, und es wird unmöglich sein, im Falle der Noth diese Macht wieder zu sichtigen. Ihre Kommission wünscht weiterhin einen Schutz in der Erhaltung von Kreuzern zu benutzen. Ja, aber der augenblickige Wunsch kann nicht maßgebend sein, die Einrichtung unserer Schiffe muß nach dem Interesse und der Gesammtlage unserer überseeischen Interessen erfolgt werden.

Man braucht sich auf finanzielle Gründe. Ich glaube, daß die Reichsfinanzverwaltung in den letzten Jahren genügsam Beweise dafür gegeben hat, wie ernst es ihr ist, gemeinsam mit dem Reichstag an der Herstellung geordneter, sparsamer Finanzen mitzuwirken. Aber ich meine, gerade dieser sparsame

(A) Das war eine andere Sprache als gestern: die Verneinung der Steuerfrage, die Zurückweisung ueberspannter Wünsche. Gestern keine Rede davon. Damals vor zwei Jahren sagte der Herr Reichskanzler, es handelt sich ja nicht um Schaffung einer großen Flotte, sondern um Ersatz dessen, was wir haben und um Ersatz des Unersetzlichen. Jetzt hat der Herr Reichskanzler in der Budgetkommission erklärt, daß er das Programm des Staatssekretärs Hollmann, entsprechend der Vermehrung in einzelnen, billige. Er hat gesagt, er halte es für eine unannehmbare Zumuthung, nach Belieben der in jenem Schriftstück zusammenhängend enthaltenen Angaben eine Flotte zu schaffen und zu verbessern. Also nicht mehr blos die Erhaltung der Flotte, sondern die Schaffung einer weiteren Flotte! In der That ist diese ja in den neuen Flottenplänen vorgesehen. So hat sich inzwischen das Programm des Reichskanzlers erweitert.

Wir hatten Bücher alle angenommen, der Herr Reichskanzler hat von dieser Bereitwilligkeit einen Mißbrauch gemacht, wie Sie es nennen wollen, ebenso wenig wie der Herr Schatzsekretär vorher eine Krankheit gefühlt, als diese Bezeichnung für eine Opposition mitgetheilt wurde. Ist Ihnen die heutige Erklärung des Herrn Reichskanzlers nicht entgangen, daß einem so feinen Diplomaten, wie dem Herrn Reichskanzler

(Heiterkeit),

auch nun über die Worte auf die Waagschale legen. Sie, wie ich mir habe sagen lassen, bei der Herr Reichskanzler nur erklärt, bei Herr Staatssekretär Hollmann habe ihm die Absicht mitgetheilt, seine Absicht in der Budgetkommission mitzutheilen, und er habe diese Absicht gebilligt. Wenn ich nun mit diplomatischer Auffassung damit wie die Worte ansehe, so ist darin noch gar nicht gesagt, daß der Herr Reichskanzler darüber gesagt hat, was in der Denkschrift gestanden hat.

(Sehr richtig! links.)

Er kann auch eine Absichtserklärung entgegengenommen haben, ohne sich darüber auszusprechen, wie er sich dazu stellt. Ich glaube, wir werden darüber noch von dem Herrn Staatssekretär Näheres hören.

(Heiterkeit.)

Also, Herr Reichskanzler, haben Sie die Güte, diese etwas genauere diplomatische Erklärung noch einmal zu vervollständigen, daß Sie wirklich gewollt haben, daß in den nächsten vier Jahren statt großer Panzerschiffe erster Klasse und fünf Kreuzer erster Klasse und Kaliber, Torpedos u. s. w., wie es auf der letzten Seite der Denkschrift steht, nach dem Vorschlag des Staatssekretärs Hollmann gebaudert werden sollte.

Nun möchte ich mich zu Herrn von Marschall wenden. Herr von Marschall hat gestern gesagt, es sei ein Irrthum im Lande, eine außerordentliche Kluft habe sich gebildet, die Thatsache bestehe nicht, gar nicht wüßte es hat darum gewissermaßen aus einem Axiom gemacht. Alle ist doch Bewegung im Lande entstanden? Ich muß noch selber hinzufügen, auch Herr von Bennigsen nach heute bestätigt hat. Herr von Bennigsen auch zugeben, daß die erste Anregung hier sehr ruhig und sachlich verlaufen ist, und daß alle Redner, Herr von Bennigsen, Sie, Herr von Kardorff sogar

(Heiterkeit),

übereinstimmten, so daß Klarheit nicht Schwierigkeit werden, man müsse die Aufklärungsthätigkeit preisen, daß Ordnung sei in Sache, man müsse Erscheinungen verurtheilen, hinzufügen, man müsse diesen Eint ermäßigen. Ich sage und dieser Verschmähung Lesens und hatte die Ueberzeugung, die viele Anderen: daß erste große Panzerschiff nicht einstimmig abgelehnt werden, im übrigen wurden die ausführungsbaren den Vorlagen mit sich handeln lassen, es wird vielleicht ein Kreuzer bewilligt, einer nicht bewilligt u. s. w., kurzum, vor meinen Augen und, ich glaube, vor den Augen Aller (C) erschien dieser große Machtverein wie eine gewaltsame Budgetfrage, über die man in ruhigem Verlaufe hinweggehen werde. Es schien es auch Manchen schneller, im Dezember, im Januar — dann kam, wovon Herr von Bennigsen angedeutet hat, die Abendunterhaltung im Reichskanzlerpalais

(sehr richtig! links),

die sich jeder parlamentarischen Erörterung entzieht. Von dem Augenblick an war auf der rechten Seite die Stimmung umgewandelt, da steht es nicht mehr: man muß sich über eine Beschränkung des Etats verständigen, man muß den Etat begnügen, — nein, da wurde die Parole überall ausgegeben: hau ihn, Mensch! und gefordert werden kann, kann darf gar nichts mehr abgestrichen werden. Nun wundert sich Herr von Marschall über den großen Apparat, den man in Bewegung gesetzt hätte gegen so einen bei diesen Verhandlungen. Ja, haben wir denn den Apparat in Bewegung gesetzt? Haben wir denn die Glaubiseln in der Brunnade der Wandelhalle aufstellen lassen.

(sehr richtig! links).

Jenen Artikel in den Berliner Blättern verfertigt, der den Klassen erwecken wollte, daß, wenn nicht eine Flotte in der Höhe der englischen hätten, wir zum Hohn und Spott der englischen Presse würden? Haben wir die amerikanischen Kriegsflotte aufgeschickt in das Land, um Abrüstung zu fordern und denn den Reichstag vor den Reichstag und Reichsregierung zu kombardieren für die ungeheuerliche Zumuthung dieser Forderungen? Und wer alles nicht den und angegangen. Es ist aufgegangen auf einmal jener Nimbus, es hätte nicht gestritten werden, es müsse alles Ja! auf die letzte Forderung bewilligt werden.

Der Herr Staatssekretär von Marschall klagt: er will den Kindbettlagen Ernst sei leer aufgegangen, gerade das ist hohe man gestehen, worum die Herren das Interesse hätten, — man habe ihm gar nichts bewilligt. Nein, Herr Staatssekretär, das ist nicht ganz richtig. Sie haben Kommissionsbeschlüsse und ein ganz schönes Geschenk für Sie!

(Lebhafte Heiterkeit.)

Die Marinevertheilung hat, als man die Kanonenboote ausgestellt, gelegt in der Kommission die Marinevertheilung sei an den Kanonenbooten nicht das mindeste Interesse. Herr Hoffmann sagte: ich kann Ihnen noch diesen Geschichten des Reichstages Kunde, in denen vorgestellt wird, daß wir flachgehende Schiffe gewünschen, namentlich in Ostasien sagte, die zu vorzüglich sind gebauten Flussschiffen gehen und daß wir deshalb den bedürfnissen Menschen haben, solche Kanonenboote zu bekommen. Die Marine hatte Bedürfnisse die Kanonenboote schon ganz aufgegeben, sie hatte bestimmt Vorsorge wieder Plätze herstellungen. Die Kanonenboote sind alle ersten verfasst für das Auslandsche Amt. Und der Erlaß „König Wilhelm", — ja, wenn Sie den „König Wilhelm" ersetzt in Ihrem und Ihrer Panzerschiff, dann bekommt der Herr Staatssekretär den „König Wilhelm" nun so schwer zur Verfügung: denn es ist noch so viel Geschwätz worden, daß der „König Wilhelm" noch vollkommen genügend sei zum Dienste in ostasiatischen Gewässern.

Meine Herren, und dann noch eins. Der Herr Staatssekretär von Marschall sagt immer, als wenn die Bewilligung von neuen Kreuzern nur für den auslandischen Dienst für eine Sicherung des Schutzes der Handelsinteressen erfolge. Herr von Bennigsen hat ausgeführt, daß neue Kreuzer nur zum Schutze der Auslandsdeutschen bestimmt werden sollen. Ich bestreite diese Ansicht. Ich habe bestimmt nur ausgeführt, daß für die Bewilligung der Kreuzer K, L und „Ersatz Freya", sogar bleiben Gesichtspunkte von dem heute vorliegenden Material kommen dürfen usw., und die Rücksicht lediglich erlaubt mit dem Hinweis auf Heller und Pfennig.

(A) Nun, meine Herren, in diesem Etat sind für diese drei Kreuzer K, L und „Ersatz Freya" die Schlußraten bewilligt, diese drei Kreuzer werden noch im Laufe des nächsten Jahres in Dienst gestellt werden. Werden nun diese drei Kreuzer für den auslandischen Dienst überwiesen, für die zweite, für die der Herr Staatssekretär von Marschall bereits die Reise gehalten hat? Preußt Mahlzeit, Herr Staatssekretär!

(Heiterkeit.)

Wenn Sie den Etat genau lesen, finden Sie nämlich darin die drei Kreuzer K, L und „Ersatz Freya" sind bestimmt zur Verstärkung der ostasiatischen Gefechtslinie, und deshalb müssen sehr darauf bestehen — so heißt es im Marinecetat — daß die pioniermäßige Ausrüstung der Schiffe der Gefechtslinie in diesen Jahre erfolgt. Da ist also die Rede gestalten worden im Namen des auslandischen Dienstes für die drei Kreuzer, die jetzt gar nichts in den auslandischen Dienst gestellt werden, sondern die ersten bestimmt sind für die heimische Schlachtflotte. Ja, meine Herren, da sage nicht bald erste Mal, daß wir das erleben. Als die Zenge in der Budgetkommission erörtert wurden, wie kommt man denn, Panzerschiffe wie „König Wilhelm", „Kaiser" und „Deutschland", die als Schlachtschiffe bezeichnet sind, in den auslandsmäßigen Dienst zu stellen? — da hat sich darauf nicht geantwortet werden, daß ihr Kommandogewalt, die darüber entscheidet, daß sie Kommandogewalt, die darüber entscheidet, daß sie Kommandogewalt, die darüber entscheidet, daß sie

(A) vom 1873 in dieser Beziehung irgend etwas folgen zu wollen für die Gegenwart.

Nun ist und gehemt der Vorwurf gemacht worden, doch wir für die Handelsverträge geschwärmt hätten und auch jetzt nicht für diese Kündigungsbestimmung eintreten wollten. Ja, meine Herren, wollen Sie denn, daß wir den Nutzen für die Kündigungsbestimmung eintreten, damit dann die Handelsverträge in ihren Fundamenten stürzen? Ebenso wenig kann unsere Absicht gewesen sein, die Handelsverträge zu schaffen. Handelsverträge werden weder unter der Absicht von Konzessionen geschlossen noch aufrecht erhalten, sondern sie werden geschlossen auf Grund des übereinstimmenden Interesses, das in den Ländern der kontrahierenden Staaten.

Herr von Kirchmann hat dann gegen die gehegten Befürchtungen des Herrn Minister (Delbrück) in Bezug auf die Nichterneuerung des Handelsvertrags, in Bezug auf die Kassenverhältnisse einen Schutzzoll polemisiert. Nun, meine Herren, glaubt denn, daß, wenn wir den 7 oder 8 Millionen Ein- und Ausfuhrzöllen 20, Millionen auf hiesigen Staaten setzen, und denen wir in Deutschland setzen, daß denn der Steuerzahler nur einen Theil des Handels bildet, und die Zölle gar nicht in Betracht kommt. Die Zölle kommen überhaupt nicht in Betracht im Verkehr mit England, im Verkehr mit den Vereinigten Staaten. Will Jemand mir sagen wollen, daß eine Zoll von 1200 Millionen, die wir zahlen mit England, mit Amerikanern, durch die Konsumenten, durch Preise in Kauf nehmen? Das thatsächlich ist es mit den Vereinigten Staaten. Meine heute die Handelsverträge stützt in Bezug auf ihre Berufung mit den Vereinigten Staaten, denn lediglich diese Gruppe von unsern Schutzzollfreund von Kirchmann, aber nicht an die Zölle, die sind verschwindend, wie viel meine Kenner hat im Deutschland zu Konsulen herangehen.

(D) (Sehr wahr! links.)

Und Max Kinder will seinen Schutzzoll — und ich bleibe Herr andere als ein übergeneigter Anhänger des Fürsten Bismarck? Es ist offen gesagt, daß er durch seine Haltung dazu gekommen ist, die hohen Schutzzölle für sein Land einzuführen, behaupten von den Ihnen dieser Einkommen.

Daher ist der große Schaden für unsere Zollpolitik.

Der Herr Abgeordnete von Bennigsen sagt, ein Freund, der es wisse, daß ihn entgegenstellt, daß der Übergang Zollen jetzt nur 2½ Millionen getragen sei. Ja, und ist es indes unter den übergehenden Zöllen eingerechnet? Da ist der Verkehr mit den Vereinigten Staaten von Nordamerika, und den englischen Kolonien eingerechnet, mit den Kolonien der europäischen Großstaaten. Wollen Sie sind durch Europa schiffen? Nein, meine Herren nehme die Reise hin. Mein Wort von 2½ Millionen ist schon falsch, weil die ganze Ein- und Ausfuhr Deutschlands will Ihnen. Versetze mit Statistiken, wenn Sie die Vereinigten Staaten von Amerika und alle europäischen Kolonien abziehen, nur 800 Millionen behaupt, und dann vergessen sind doch das eben nicht; der größere Theil unserer überseeischen Ein- und Ausfuhr — bei ergiebt unsere Hafenbezirke — doch gar nicht vom deutschen Schiffen, sondern wird von fremden Schiffen fremdländischen Kaufleuten vermittelt.

Herr von Bennigsen sagte, Herr von Kardorff habe der Herren Staatsminister mißverstanden. Das Mißverständniß ist allerdings sicherlich vorhanden. Der Herr Staatsminister von Kardorff meinte, wenn der Handel mit Kanada in Folge der Schutzzollgesetzgebung zurückginge, dann müsse es die Aufgabe sein, neue Absatzwege wie soll das die Aktion machen? Die Meinen soll den Absatz neu schaffen, die Aktion soll sie verschaffen, neue Wege finden, wie der Herr Staatsminister sagt. Da, wie ich denn das die Aktion mit ihren Frauen machen, einmal die Frauen doch auch neu in eine gewisse Anstrengung hineingeschleudert, und es nicht bloß auf den Absatz im Bereich der Konsumen und auf die Kaufmänner ankommt, die sich im Bereich der Konsumen niederlassen.

Meine Herren, daß ich ein Allgemeines, daß Ihnen in dieser Weise vorgeführten wird. Es ist übersichtlich nicht die Majorität des Staats, durch Handelsmittel neue Absatzwege zu schaffen, durch Handelsmittel der Volksvermehrung zu treiben. Daß ist endlich hier als eine Aufgabe hingestellt worden. Meine Herren, dem Staate der Reichsregierung zu sagen, wege selbst die Thätigkeit unserer Gewerbe nicht mehr, sie vermögen schon in Zeiten — wie solche sie sich den internationalen wirthschaftlichen Verkehr und ihrer Kunstfleiß und nach ihren Mitteln rüstig treiben!

(Sehr gut! links.)

Unserer Absatzwege sängen ab von der Thätigkeit unserer Exporteure und Fabrikanten und der Güte ihrer Leistungen, aber unmöglich nicht von Schutzzöllen. Unser deutsche Absatz hat sich sein Gebiet erobert, sie auch an irgend welche Märkte selbst gebracht werden könnte.

Ich muß auch sagen: ich finde in den Ausführungen des Herrn Staatssekretärs Hoffnungen an den Schwarzen eines Weltvereins, was sich in der Vergangenheit ergibt. Ich finde in den Berichten doch auch eine ganze Summe von verwandtschaftlich dunkler hinaus bestehe, welche 80 Millionen gewinnen soll. Lieber Herren, Fürst Bismarck hat solche Dinge selbst zurückgewiesen. Meine Herren, das nächste wäre, daß die Hälfte eine Anzahl hätte, die Staatsangehörigen darauf eingerichten, nun, denn hätten wir auch doch noch in der Lage, ausreichen müßten der Millionen Bevölkerung, die in Deutschland, in den Offizierwohnungen und in Oesterreich-Ungarn leben.

(Sehr richtig! links.) 64

Aber zurückgewiesen worden ist jede Interventionen und mit Recht, von Seiten der deutschen Politik von dem damaligen leitenden Staatsmann.

Dann hat man damit hingewiesen, was der deutsche Kaufmannsherr, der sich draußen niedergelassen hat in den Absatzgebieten Gebieten, verlangt. Gewiß, es berührt mich sehr sympathisch, wenn wir hören, daß die deutschen Kaufmannherr die alte Heimat nicht vergessen haben, wenn sie Institutionen an Heimat und Land in Deutschland und bis in Thaten und Thor hindurchen. Aber man soll doch die Verhältnisse nicht übertreiben. Die Leute sind nicht auszumessen, wie der Herr Staatssekretär sich ausdrückte, wo dort sie sonst und Geld zu suchen, weise, sie sind aufgenommen ihren Gebietsreisen zugen

(Sehr richtig! links).

Sie bleiben, sie gründen, sie schaffen Geld zu bes- bleiben also in der Heimat, und deshalb sind sie auf ihr Wohlwollen hier angewiesen; und je mehr sie sich der deutschen Interessen annehmen, um so leichter werden sie sich von einer unzulässigen Erhöhung verschaffen, die ihnen die Schiffahrtsmonnen von unserer Seite niemals geben können.

(Sehr richtig! links.)

Richtig, ich denke es ist sehr schön für die Deutschen in Rußland, wenn ein deutsches Kriegsschiff kommt, und wenn Ausgezeichnungen entsprechen und die heimatlichen Flagge hißt, — gewiß, daß auch sie die Deutschen begeistern, daß auch sie sich von so schönen Flottenmanifestationen vorgehen, dem sie sich von so leichter hingeben, weil die Flotte ihnen schützt kostet.

(Heiterkeit.)

Eine Hälfte weiß vielleicht darauf zu ergehen und seinen Mitmenschlichkeit von den Flottenmanövrungen, die bei den Deutschen im Ausland veranstaltet worden sind. Die

(A) Seite ist, fabel ich das jetzt gehört habe, sehr häufig verlassen.

(Heiterkeit.)

Ich glaube, es ist auch noch eine andere Abrechnung im Hinblick auf die Flottenmanöver, die schon einmal vor Jahr und Tag angestellt worden ist. Rücken Sie herum mit Ihrer Kasse! Wer können sie jetzt sehr gut gebrauchen.

(Heiterkeit.)

Nun auch nur zur Reparatur eines alten Kanonenboots.

(Große Heiterkeit.)

Der Herr Kriegsminister (Bronsart) hat ganz recht, wenn er sagt, die Interessenten der Kriegsflotte sind selbst vom Standpunkt der Deutschen im Ausland, bei deutschen Handels sehr oft über zwei Seiten. Ich sollte sie auch dem gerne zugeben. Ich bei auch dasselbe gesammelt, als ich in den Nordamerikanischen Freistaaten lebte, als die Abrüstungsverhandlung auch beschäftigte. Da sollte sich auch Hausschildchen und andererseits vielfach sagen, es habe seine zwei Seiten, unser Konsulaten Agenten die Handelsverhältnisse, die thatsächlichen Verhältnisse, wenn sich die Kriegsschiffe einmischen, und exekutionelle Gefechtsschießen ausschicken, wäre gefährdet als befördert werden. Ich sie nicht der Ansicht, daß das Interesse gestützt, durch Ich sie nicht der Ansicht, daß das Interesse gestützt, durch eine Macht. Ich hatte Schiffe zum Schutze des Handels unter gewissen Verhältnissen für nothwendig. Aber, meine Herren, man soll doch die Sache nach der Seite hin wirklich nicht übertreiben, und da haben sich denn in der jüngsten Zeit oft Wahrnehmungen gemacht, welche solchen Einschränkungen einer gewisse Bedeutung geben.

(B) Mir haben übermorgen und sind China zu Hilfe gekommen mit Franzosen und Engländ gegen Japan. Mögen Einzelnen Sie denn vielleicht, meine Herren, daß das unseren Kaufleute nach Japan genutzt hat? Und die thatsächliche Bethätigung — 28 Junge Klagen ist in sehr freundlich aufgenommen worden; aber ob die auch China eingegangenen Verhältnissen den auf sie gehegten Erwartungen entsprechen, darüber wäre es sehr sehr interessant von dem Herrn Staatssekretär eingehend zu hören.

(Heiterkeit links.)

Meine Herren, Staatsmann Bismarck verlieren sich und eine gewisse Aktivität aufzeigen; ich sogte aber doch bei der Berufung: es ist ein weites Gebiet, und Handelsbeschäftigung, sondern vom weit schwerwiegenderer Bedeutung als der Sitzung, wenn die Diskussionen vom Mittelpunkt in Provinzen hätte gehen können. Und wenn Sie sich erinnern wollen, daß beschäftigt sich in der Verfassung, daß die Initiationelle Art, daß vom sich bewußt kann hier in die Landesangelegenheiten einmischen, überall den besonderen Kaufleuten Schaden gebracht hat, wo sie in Europa sind, und daß Engländern verkehren und Geschäfte machen.

(Sehr gut! links.)

Das ist die andere Seite der Sache.

Und legt in Preußen Gesetz, wir müssen mit den anderen Mächten zusammen den Willen der Gesetzmäßig entschließen, wenn die Thätigkeit gefunden ist. Aber wir sollen und nicht vorbringen, wie sollten den anderen die Hoffnung lassen und in der Beschränkung bleiben. Ich habe das schon neulich ausgeführt, und Herr von Kardorff hat und neulich schlechthin in der Kommission gesagt, daß auf je die Deutschen angesiedelt, daß man in Japan einen Handelsvertragsstandpunkt vorgehen, dem sie sich von so leichter hingeben, weil die Flotte ihnen schützt kostet.

(Heiterkeit.)

Eine Hälfte weiß vielleicht darauf zu ergehen und seinen Mitmenschlichkeit von den Flottenmanövrungen, die bei den Deutschen im Ausland veranstaltet worden sind. Die

auf gewisse Ausführungsbestimmungen gekündigt hat, und sie sich haben mit gesagt: wir bleiben sich denn die Herren im Nationalinteresse sind die Absatzsicherung auf unsere Handelsverhältnisse nicht klug mit Gewaltmaß, sondern mit ganz Gesichter, die den Handel in der Levante beherrschen? Sie waren sehr besorgt um ihre deutschen Geschäfte, um ihre deutschen Flüchten und um ihre deutschen Absatzverhältnisse. Ich weiß das nicht weiter auszuführen, aber ich möchte sagen: jede Sache hat ihre zwei Seiten, und man soll vorsichtig sein mit Übertreibungen, die schließ nicht richtig sind, wenn möglich der Handels und ganz gewiß der überseeische Handel, dem man dienen will, die emporkommenden Absatzwege dadurch erhalten soll.

Was ist Weltpolitik? — sagt der Herr Abgeordnete Lasker. Darauf kann ich nur die Antwort geben: unser Weltpolitik besteht in, wenn man glaubt, überall dabei sein zu müssen, wo etwas los ist.

(Sehr richtig! und Heiterkeit links.)

Wenn man, nicht bloß den Schein von ernsten Interessen hat, zur Aktionen macht, sondern auch Stimmungen wirkt der einen Seite oder Aktionen gegen die andere Seite glaubt Anderen zu der Aktivität gehen zu müssen. Das verstehe ich unter Weltpolitik. Meine Herren, ich sage nicht, daß doch Weltpolitik Akte eine solche Weltpolitik unter gewissen Umständen, aber ich bin Aktionen vorhanden, welche über einen Ueberschuß an Thatkraft verfügen, die nur zu leicht geeignet sind, den Nationalen Akte in eine solche Richtung hineinzubringen.

(Sehr richtig! links.)

Wenn diese Gefahr vorhanden ist, daß eine solche Aktivität mit die Verschiedenheiten schädlichen Einwirkungen auftreten, dann muß ich auch sagen: es ist mir lieber, wir sind etwas knapp und Lumpern, die uns zur Hand hat für solche Einschränkungen, als daß wir, wie in Russland geschieht ist, an allen Enden der Welt Kriegsverhältnissen zur Verfügung haben, die hierzu, wie einmal ist ist, gleich sich einmischen können.

(Sehr richtig! links.)

Der Herr Abgeordnete hat gestern gesagt, der Friedenstermin ist ein günstiger, und wenn deshalb Staatsmänner und evangelischen Bekenntnis die Beziehungen nicht abbrechen.

Schließen Sie mir zum Schluß noch ein paar Andeutungen über diese evangelische Seite in Verbindung der heutigen Abstimmungen bei Herrn Schatzsekretärs vom Hohenlandes. Meine Herren, die Staatsregierung, von dem die Rede gegangen ist, kann doch überseeische nicht weitergehend sein. Denn das Wohl des Staats ist insbesondere durch die Nichtbildung der Verbreitung von 44 Millionen die Interessenschaft in der Militärverwaltung. Der Herr Schatzsekretär hat auch diese Nachkommenschaftsregierungen gemacht. Ich muß sagen, als wir gestern davon redeten, und als die auf allen Seiten das Haushalt Verantwortlichkeit zeigte, auf solche Forderungen im gegebenen Fall einzugehen, da hatte ich angenommen, der Kriegsminister und Militärchef auf die gegen den Etatsentwurf bedeutet verschiedene Hinweglage, und weil ich diese Forderungen hatten gar nicht voraussetzen lassen, von uns selbst Seiten Herrn bei dem Chef gegen seinen eigenen Entwurf Abschreibungen vorzunehmen. Wir haben auch gesehen, daß unser neuen Militärstand noch eine gewisse Zeit verschiedene Verhältnisse bedeutet; aber im Allgemeinen hat sich seine Stärke, der letzte Stroger erhöhen beruflich werden.

Nun mache der Herr Schatzsekretär eine sehr gefährliche Rechnung auf: er hat eine Rechnung aufgemacht nicht falsche Rechnung auf, und es ist so unkorrekt, insofern hat das Jahr 1880/81 darnach berechnen. Das Jahr 1880/81 ist sehr gut abgeschlossen, und 1880/81 heißt jetzt schlecht mit. Er hat es also genauso wie gewisse Weine-

Exemplar H. Nikolaou

10.4.6 Γερμανική Βουλή: 26 Μαρτίου 1897

(A) Erklärung der Bürsel — das weiß für verschiedene Mitglieder dieses Hauses oft von besonderem Interesse sein —, kommen nur etwa 20 Jahren englische Staatsmänner ins deutsche Gefängniß gesetzen und längere Zeit eingekerkert worden. Da sind die englische Regierung und Militär, und zwar direkt durch den Parlamentarismus, nicht sich durch einen Staatsakt. Die deutsche Regierung pflegte sich auf die Staatsanschauung und das Völkerrecht seine fremde Regierung habe das Recht, in das innerliche Leben sich einzumischen. Hiernach erklärte die englische Regierung für Handels- und Unternehmen der Humanität, die über allen Verfassungen und Gesetzen stände, es verstoße gegen die Humanität, daß Sklaven, die in Ketten Menschen von Augen einen verabscheuten Menschen begangen hätten, auf längere Zeit ins Gefängniß schmachten müßten. Darum, die englische Regierung mochte — nicht auf gewaltsamen Wege, sondern durch moralischen Druck — ihren Einfluß so geltend, daß die Sklavenhalter in Freiheit gesetzt werden. Dies hatte auch hier geschehen können und sollen.

Was Preußen betrifft, so unterschätze ich das, was mein Freund Bebel gesagt hat, durchaus nicht. In Bezug auf die freiheitliche und überlegene die arbeitenden Klassen hier verschiedener Richtung, das Recht der Koalition und Weise, wie die deutsche Regierung sich in die gegenwärtigen Wirren eingemischt hat, nicht dem deutschen Interesse, nicht der Würde des deutschen Reiches entspricht, nicht unserem guten Ruf genützt, nicht die Sympathien für uns vermehrt hat, hat unterlegt nicht ganz geringe Zweifel. Ich bin deshalb ein sehr guter Freund der Vielheit des Fürsten Bismarck gewesen, aber wenn er gesagt hat: nicht die Nasenen einer sonnenreichen Provinz ist die österreichische Frage wert[h] —, so muß dies damals vielleicht nicht so ganz richtig, weil der Krampf aus auf dem Festlande beruhte, aber für (B) den jetzigen Stand der Dinge trifft es zu. Es ist vollen Maße seine Richtigkeit. Beim jetzigen Stand der Dinge ist allerdings die einzige Politik, die unseren Interessen kommen kann und die gebieterischen Pflicht, die Kreuzer und Gletscher zusammenzuschießen, die uns nicht gestatten haben. Es ist doch unsichtbar wieder zuhaben und abzumessen, die — wie das von dem Herrn Abgeordneten Richter bezeichnet worden ist — die Flotte des Grafen von Bismarck oder Volksschulenzeit von Caprivi zu spielen. Ich denke, dazu ist Deutschland zu gut, und sind unsere Truppen zu gut. Gegen eine solche Politik protestiren wir. Gewiß sehen wir den Frieden wollen. Aber für den Frieden wird am besten gesorgt, daß sich die deutsche Regierung nicht länger in den Schlepptau von Rußland bewegt. Da kann Niemand, wie Deutschland auf der Seite des zivilisirten Rechts seinen Einfluß geltend machen, anstatt die einzige rettenbringende und den Frieden sicherbende Macht, nämlich Rußland, in Schaffen und jetzt im Orient zu unterstützen, wäre der Weltfriede gesichert, und dann hätte die deutsche Ehre gewonnen.

(Beifall bei den Sozialdemokraten.)

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Die Diskussion ist geschlossen, da sich niemand weiter zum Wort gemeldet hat.

Zu einer persönlichen Bemerkung hat das Wort der Herr Abgeordnete von Kardorff.

Von Kardorff, Abgeordneter: Da mich Namen dem Herrn Abgeordneten Bebel viel genannt worden ist, so möchte ich nur konstatiren, daß das, was ich in der Budgetkommission gesagt habe, folgendes war. Der Herr Abgeordnete Dr. Hammacher hatte in einer Sitzung der Budgetkommission die sogenannte Hoffnung, daß wenn Rußland zur außerirdischen Politik der Regierung in der orientalischen Angelegenheit darauf gefolgert, daß, über in Reichstag kein Widerspruch erfolge, weiter gegen die Maßregelungen des Herrn Dr. Lüder und Dr. Hammacher. Darauf ich habe ich nur das konstatirt, daß diese Folgerung mir zu weit zu gehen schien, da nicht bekannt war, daß auch auf der weiten Seite des Hauses gegen die Russische Deutschenhetz in der früheren Angelegenheit sich und weiter Uebereinstimmung obwaltete.

(Sehr richtig! links).

und daß dies hier nur nicht ganz Kundgebung gefunden habe, weil wir es im allgemeinen nicht für richtig halten, in einer schwierigen Lage der auswärtigen Angelegenheiten, wie sie gegenwärtig bestände, der Regierung noch erneute Schwierigkeiten machen zu wollen.

(General links).

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Zu einer tatsächlichen Berichtigung hat das Wort der Herr Abgeordnete Dr. Hammacher.

Dr. Hammacher, Abgeordneter: Der Herr Abgeordnete von Kardorff sprach von einer „Angelegenheit“. Ich bemerke, daß gegenüber Rußland die gesammten Parteien und dem Gesichtspunkten einzelner Parteien. Gegen einen solchen Mangel an Logik muß ich mich dem Herrn Abgeordneten von Kardorff gegenüber ganz ausdrücklich verwahren.

(Heiterkeit.)

Ich habe in wiederholter Weise die Besprechung aufgerufen — und die habe ich aufrecht —, daß bei der Debatte über den auswärtigen Etat sich kein Mitglied des Hauses gegen die Politik der Regierung erkläre; und darauf habe ich den Schluß gezogen, daß der Reichstag seinerseits sich in vollkommener Uebereinstimmung mit der Politik des Auswärtigen Amts befinde.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr von Marschall.

Freiherr von Marschall, Staatsminister, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Bevollmächtigter zum Bundesrath: Ehe ich zu verschiedenen, daß einen sehr Gesichtspunkten wiederholt aufgetragt worden, will ich bemerken, daß ich nach dem Stand der Verhandlungen über die serbischen Fragen in diesen Augenblick nicht in der Lage bin, Auskunft über dieselben zu geben. Ich wiederhole dasjenige, daß, sobald der Zeitpunkt gekommen sein wird, der Herr Reichskanzler bereit ist, dem hohen Hause vollständig Aufschluß über die Politik zu geben, die wir in dieser Frage eingehalten haben; und ich meine, dann wird auch der Moment gekommen sein, mit dieser Politik zu sitzen.

(Siehe richtig!)

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Die Diskussion ist wieder eröffnet.

Das Wort hat der Herr Abgeordnete Richter.

Richter, Abgeordneter: Nur eine Bemerkung gegenüber dem Herrn Abgeordneten Dr. Hammacher. Herr Dr. Hammacher hat eben widersprüch, daß hier im Hause niemand Zweifel oder Bedenken gegenüber der auswärtigen Politik der Regierung in Bezug auf Kreta erhoben hat. Dem gegenüber konstatire ich, daß ich in der betreffenden Diskussion ausgeführt habe, ich theile es nicht für richtig, daß die deutsche Regierung, welche das geringste Interesse daran hat, Gesandschaften hielt, gewissermaßen die Stelle übernehme in der Türkei, und ich theile es nicht für richtig, daß gerade von Deutschland jetzt der Vorschlag gemacht worden sei, den Frieden zu konsolidiren.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Die Diskussion ist geschlossen.

(A) Bebel, Abgeordneter: Ich hätte mich Wort! Ich habe mich so gemeldet; ich danke, Sie hätten es gesehen.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Sowohl der Herr Schriftführer wie meine Kollegen sind der Meinung, daß ich Ihnen das Wort ertheilt habe. Ich habe indessen danach ausdrücklich gefragt, ob Sie das Wort wünschten, und Sie haben mir geantwortet: Nein. Ich habe Ihnen das Wort ertheilt. —

Das Wort hat der Herr Abgeordnete Bebel.

Bebel, Abgeordneter: Ich will kurz erklären, daß es sehr unschicklich war, daß der Herr Staatssekretär eine Erklärung, wie wir sie eben gehört haben, abgab, denn anderen er schreibe auf die Reden meines Freundes Bleibtreu und die meinige, meine Rede bleibt einer sehr sonderbaren Gesinnung. — Das sage ich gerade heraus.

(Unruhe rechts).

— Ja meine! Es ist doch auch, als wenn wir hier im Hause sehr Unrecht, und wir wollen, und ob die Herren am Bundesrathstische nicht der Mühe werth stellen, darauf zu antworten. Das wäre denn doch eine Geringschätzung eines Hauses, wie es sich sein Parlament der Welt gefallen lassen dürfte. Das wäre das Reichstags nicht würdig. Auch wenn Sie nicht will und einverstanden sind, wäre es Ihre Pflicht gewesen, dagegen aufzutreten, daß die Regierung auf solche Aeußerungen sich es nicht der Mühe werth hält, ein Wort darauf zu antworten. Der Herr Staatssekretär hat uns neulich doch eine Erklärung abgegeben. Gut, wir werden uns gefallen; aber ich möchte jedoch den Wunsch aussprechen, daß allemann in Zukunft Sitte wie in anderen Parlamenten von Seiten der Regierung auch alle von sie in der Streitfrage gegenüber Aeußerungen des Reichstag vorgelegt werden.

(Sehr richtig!)

Ich habe in wiederholter Weise die Besprechung aufgerufen — und die habe ich aufrecht —, daß bei der Debatte über den auswärtigen Etat sich kein Mitglied des Hauses gegen die Politik der Regierung erkläre; und darauf habe ich den Schluß gezogen, daß der Reichstag seinerseits sich in vollkommener Uebereinstimmung mit der Politik des Auswärtigen Amts befinde.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Staatsminister Freiherr von Marschall.

(B) bei Auswärtigen Amts, Staatsminister, Staatssekretär des Auswärtigen Amts, Bevollmächtigter zum Bundesrath: Ich möchte den Herrn Abgeordneten Bebel doch darauf aufmerksam machen, wenn er hier daraus spricht, daß es Gebräuchen Verhältnis in Lüre Parlamenten ist, daß über schwebende politische Fragen hier keine Erklärung gegeben werden, ohne vorher bei der Regierung sich darüber zu vergewissern, ob noch dem Stand der Verhandlungen diese Erklärung gegeben werden kann.

(Siehe richtig!)

Der Herr Abgeordnete Bebel hat sich also an einer sehr bestehenden Regung verschuldigt, indem er diese vorgängige Rücksprache, an sich unerlässlich sei.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Das Wort hat der Herr Abgeordnete Bebel.

Bebel, Abgeordneter: Ich möchte an den Herrn Staatssekretär die Frage richten, ob bei der zweiten Lesung des Etats, wo die auswärtige Politik debattirt wird, ob dann die Möglichkeit vorhanden ist, einer solchen Erklärung zur Kenntnisnahme gemacht werden ist. Wäre ich es in der Parlamenten sehr schwierig ist, ausgesetzten noch weiteren Erklärung, — wenigstens nach meiner Ansicht, daß, wenn der Etat des betreffenden Ministers zur Berathung steht, derselbe von vornherein darauf vorbereitet sein muß, daß gerade alle diejenigen Fragen, die seinen Etat betreffen, auch ohne vorherige Specielle Benachrichtigung seiner Ansicht zur Sprache gebracht werden. Ich glaube auch, daß dies die einzige Möglichkeit ist, eine solche Aufgabe möglichst zu machen. Aber will nicht eine solche Aufgabe möglichst machen, daß er entweder der Herr Staatssekretär glauben machen, daß er entweder sofort, daß gerade seine Anfragen in dieser Angelegenheit sind?

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Das Wort hat der Herr Abgeordnete Bleibtreu.

Bleibtreu, Abgeordneter: Der Herr Staatssekretär hat Anfangs sich auf die englische Sitte bezogen, es hat gesagt, daß, wenn im englischen Parlament Anfragen (C) an die Regierung kommen, während über die betreffende Angelegenheit Verhandlungen schweben, die Regierung dann seine Antwort zu geben habe. Das ist richtig, aber die englische Regierung sagt dann — und bei Herr Staatssekretär sich ausdrücklich gesagt hat —, daß Verhandlungen schweben. Möchte der Herr Staatssekretär das gleich gesagt haben, statt sich so nicht gesprächsweise Schlechten zu lassen, je weniger wir nicht gewöhnt sind, die hier zu diese parlamentarische Sitte zu erkennen.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Kommen ist die Diskussion geschlossen. Tit. 4 Tit. 1 ist bewilligt.

Ich rufe auf Tit. 2 bis 11. — Sind bewilligt.

Kap. 5 Tit. 1 bis 120. — Sind bewilligt.

Kap. 6 Tit. 1 bis 7. — Sind bewilligt.

Kap. 6a Tit. 1. — Das Wort hat der Herr Abgeordnete Dr. Bieber (Marburg).

Dr. Bieber, Abgeordneter: Meine Herren, bereits im vorigen Jahre, am 23. März 1896, habe ich mir erlaubt, an den Vertreter der Reichsregierung eine Anfrage wegen Schädigung deutscher Interessen im Italienischen Wien zu richten. Die damals von dem damaligen Reichskanzler Dr. Simson erfolgte Antwort stellte eine befriedigende Erledigung der Angelegenheit in Aussicht. Der damalige Herr Reichskanzler sagte in weit, zu erklären, daß, wenn wir zu erwarten, die Entschädigungen der erfolgten Regierung nicht entgehen werden, wir bis in den Italienischen Wien berechnen deutsche Interessenten schadlos zu halten, er dann der erste sein würde, solchen die gerechtfertigten Ansprüche, dahin zu vertreten, daß auch den Urheber müssen dieser Balkanen die weiter Schutz gestattet werden.

Ich erlaube mir daher erneut heute die Anfrage an den hohen Vertreter der Reichsregierung, wie die Verhandlungen zwischen ihr und der deutschen Regierung (D) wegen Schadloshaltung bei durch diese Regierung und in Folge des deutsch-englischen Abkommens vom 1. Juni 1890 sehr schwer geschädigten Deutschen heute stehen?

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Das Wort hat der Herr Bevollmächtigte zum Bundesrath, Direktor der Kolonialabtheilung des Auswärtigen Amts, Wirklicher Geheimer Legationsrath Freiherr von Richthofen.

Dr. Freiherr von Richthofen, Kaiserlicher Wirklicher Geheimer Legationsrath, Direktor der Kolonialabtheilung des Auswärtigen Amts, Bevollmächtigter zum Bundesrath: Meine Herren, die Anfragen, welche, insbesondere für die Reichsregierung für berechtigt erachtet hat, den betreffenden der englischen Interessenten gewährter bereitwillig werden soll, sind bereits erledigt. Die Entschädigungen haben in Bezug auf einen Theil der Reklamationen an einen Akt zum Vorbereitungsweg haben erfüllt, daß die Einführung einer Zollabfertigung in Zanzibar in Aussicht genommen ist. Es ist schon über diesen Schiedsspruch eine Einigung zwischen der Kolonialabtheilung und den betheiligten Interessenten noch nicht erzielt worden, sodaß eine definitive Abfassung noch erfolgt noch England hin hat noch nicht erfolgen können. Es besteben sich die Verhandlungen zur Zeit also noch in der Schwebe. Ich hoffe allerdings, daß es gelingen wird, denjenigen, welche bei der Besitzergreifung von Wien in ihren Interessen geschädigt worden sind, zum Wiederheit zu einer Entschädigung zu verhelfen.

Vizepräsident Schmidt (Elberfeld): Das Wort hat der Herr Abgeordnete Bebel.

Bebel, Abgeordneter: Meine Herren, es hat vielfach Befremden erweckt, daß bei den großen Berathungen des Kolonialetats keinerlei Aeußerungen in Bezug auf die Be-

Exemplar H. Nikolaropoulou

10.5 Σλαβικό Συνέδριο:

10.5.1 Πρόσκληση Σλαβικού Συνεδρίου

The Proclamation of the Slavic Congress*

Slavs, Brothers,

Who among us has not looked in sadness on our past? And who is not aware that what we have endured has occurred through our own ignorance and as a result of the particularism which has separated us--brothers from brothers? Yet after long centuries, during which we had forgotten one another and so many misfortunes had befallen us, we have recovered the awareness that we are one--that we are brothers. Memorable times are upon us, wherein nations have become free and the burdens, under which weight we were suffocating, have been eased.... Now we can express what we have felt for so long. We must deliberate and form judgments regarding what may best serve our interests.

The nations of Europe are acquiring understanding and seeking to unify themselves. To further their unification the Germans have convoked a parliament in Frankfurt, a parliament which insists that the Austrian Empire should yield to it as much sovereignty as is necessary for the Germans to achieve union, and that the Austrian Empire permit the incorporation of all its non-Hungarian lands into a new German empire. Such a step would destroy not only the unity of Austria, but also the affinity and independence of its Slavic peoples, whose nationality would thereby be endangered. It is incumbent on us to protect that which for us is most sacred. The time has come when Slavs must reach an under-

*Source: Národní Noviny, 5 May 1848, no. 26, p. 103.

Πηγή:
Orton, L. D., *The Prague Slav Congress of 1848*, Columbia University Press, New York, 1978, σελ. 249-251

standing and unite in mutual conviction.

Therefore, because of many requests sent to us from various Slavic regions, we gratefully extend an invitation to all Slavs in the Austrian Empire--we appeal to all men possessing the trust of their nation and desiring our general well-being--to assemble in the venerable, Slavic and Czech city of Prague on 31 May of this year so that we might together deliberate that which the good of our nation demands and what course we must pursue in these critical times. Should other Slavs living outside our empire wish to share their presence with us, they will be sincerely welcome as guests.

Prague, 1 May 1848

[Signed:]

Josef Matiáš hrabě z Thunu
Wojtěch hrabě Deym
Jan rytíř z Neuberka
Pawel Josef Šafařík
Karol Malisz [członek deputacyi Polskiej]
Frant. Palacký
Wáclaw Hanka
Ludevít Štúr
Jan Petr Jordan
J. Erazim Vocel
Karel Wladyslaw Zap
Dr. F. Lad. Rieger
Witalis Grzybowski
Wáclaw Štulc
Michail Fanić
Karel Maria baron Villani
Karel Jaromír Erben
Dr. Fr. Miklošić
Dr. Ant. Jaroslaw Bek
Fr. Mat. Klácel

[Signatures added on 7 May:]*

Stefán Aranitski
Dr. Jan Dworáček
Jérzy Lubomirski
Vincenc hrabě z Waldšteina
Maxim Papić

*Národní Nowiny, 7 May 1848, no. 28, p. 109.

[Signatures added on 12 May:]*

Hanuš hrabě Kolowrat-Krakowský
Bedřich hr. Rummerskirch
Robert svob. pán Hildprandt

*Národní Nowiny, 12 May 1848, no. 32, p. 125.

10.5.2 Δήλωση Εξήγησης στα μη σλαβικά Έθνη της Αυστρίας

Statement of Explanation to the Non-Slavic Nations of Austria*

By public proclamation a Slavic Congress has been announced for 31 May of this year in Prague. In the interest of general understanding the signatories of this proclamation offer the following principles [by way of]:

EXPLANATION

In signing a proclamation to our brother Slavs in Austria to gather and deliberate our mutual affairs in Prague on 31 May of this year, we are moved, in deference to our non-Slavic compatriots, to whom we also owe an obligation, to express clearly and frankly, in the following, the sentiments and principles from which we are proceeding.

1] We declare openly and solemnly that we are firmly and immutably determined to preserve [our] old, unchanged fidelity to the hereditary and reigning--according to constitutional principles--House of Habsburg-Lorraine, and to safeguard with all the means at our command the preservation of the integrity and sovereignty of the Imperial Austrian State. We reject in advance, therefore, all malevolent insinuations against us of separatism, Pan-Slavism, Russianism and all similar slogans that otherwise might be expressed, and cast them back to whence they came--in the realm of slander and lies.

2] We likewise declare solemnly that it has never been

*Source: Wiener Zeitung, 9 May 1848, no. 129, p. 620.

Πηγή:
Orton, L. D., *The Prague Slav Congress of 1848*, Columbia University Press, New York, 1978, σελ. 252-254

our intention, nor will it ever be, to harm or to oppress any non-Slavic nationality. Our endeavors have been directed hitherto and henceforth toward providing the necessary recognition and achieving a general validity for the principle of the full equality of all nationalities in the Imperial Austrian State.

3] Lastly, we declare that we are determined, in accordance with the aforementioned principles, to lay claim to just rights, in their full extent, for our Slavic nationalities in their social and political life; to preserve [these rights] and protect them against any threat, from wherever it may come; and thereby to take as a basis for our proposed Slavic Congress no other motive than the wish to achieve, in the surest and most peaceful manner, our most sacred goal through friendly agreement among the previously separated Slavic peoples.

Thus our national independence and unity can only be served by the continuance of the integrity and sovereignty of the Imperial Austrian State. It is evident that this entire endeavor is of an essentially conservative nature and presents nothing which should disturb in the slightest our just and liberal, non-Slavic fellow-citizens.

Prague, 5 May 1848

[Signed:]

Josef Mathias Graf von Thun	Matthäus Fr. Klácel
Johann Ritter von Neuberg	P. Václav Štulc
Albert Graf Deym	Dr. Václav Staněk
Johann Graf Kolowrat-Krakowský	Karel Jaromír Erben
Karl Maria Freiherr Villani	Frant. Palacký
Friedrich Graf Rummerskirch	W.W. Tomek
Venceslav Hanka	Václav Nebeský
Robert Frhr. Hildprandt	M. Dr. Fanta

J. Erazim Wocel
J. Franta Šumavský

Dr. Fr. Ladislav Rieger
Karel Vladislaw Zap

10.5.3 Ονομαστική λίστα συνέδρων

Officers of the Slavic Congress*

President: František Palacký

Vice Presidents: Stanko Vraz
Jerzy Lubomirski

Congress Secretaries: Maksim Prica
Konstanty Zaleski
Karel Havlíček

Assistant Congress Secretaries:

Baron Dragutin Kušljan
Jan Borysikiewicz [Ivan Borysykevyč]
Václav Seidl

1. Section of Slovenes, Croats, Serbs, Slavonians, and Dalmatians

Chairman: Pavao Stamatović

Deputy Chairman: Franjo [František] Zach**

Secretary: Jovan Subotić**

Assistant Secretary: Andrija [Torkvat] Brlić**

Representatives to the Plenary Committee:

Pavao Stamatović

---

* Source: Zpráwa o sjezdu slowanském, pp. 51-56. All names appear as in the original with adjustment to modern orthography; additions appear in brackets.

** The South Slavic section originally selected Stanko Vraz as deputy chairman, Dragutin Kušljan as secretary, and Maksim Prica as assistant secretary. When they were subsequently chosen to serve as congress vice-president, secretary, and assistant secretary respectively, their offices in the section were taken by Zach, Subotic, and Brlic (see protocol of South Slavic meeting, 31 May 1848, morning session, in Václav Žáček, ed., Slovanský sjezd v Praze roku 1848: Sbírka dokumentů [Prague, 1958], p. 201).

Πηγή:
Orton, L. D., *The Prague Slav Congress of 1848*, Columbia University Press, New York, 1978, σελ. 260-264

Franjo [František] Zach
Jovan Subotić
Andrija Torkv[at] Brlić
Milutin [Nikanor] Grujić
Djordje Stojaković
Slavko Zlatojevic-Petrović [Dmitrije Petrović]
Pavao Ridjički [Ridžicki]
Tadija Brkić
Josip Praus
Mate Topalović
Aloijsij Šparovac
Anton Globočnik
Djordje Ban
Djordje Popović-Daničić
Bogoljub Djordjević

Representatives to the Czecho-Slovak Section:

Josip Praus
Stavko Zlatojević-Petrović [Dmitrije Petrović]

Representatives to the Polish-Ukrainian Section:

Dragutin Kušljan
Maksim Prica

2. Section of Poles and Ukrainians

Chairman: Karol Libelt

Deputy Chairman: Grzegórz Ginilewicz [Hryhorij Hynylevyč]

Secretary: Antoni Walewski

Assistant Secretary: Alexy Zakliński [Aleksej Zaklyn'skij]

Representatives to the Plenary Committee:

Leon Sapieha
Ludwik Stecki
Karol Malisz
Juliusz Dzieduszycki
Maurycy Krainski
Paweł Stalmach
Adam Gorczynski
Adam Kochanowski
Lesław Łukaszewicz
Kaspar Cięglewicz
Alexy Zakliński [Aleksej Zaklyn'skij]
Wojciech Brandys
Karol Midowicz
Olimpi Miłoradów [Miloradov]
Grzegórz Ginilewicz [Hryhorij Hynylevyč]
Zenon Pogłodowski

Substitute Representatives:

Antoni Helcel
Witalis Grzybowski
Andrzej Kottula
Seweryn Celarski
Kalist Horoch
Gabriel Baczyński
Władysław Zawadski
Felix Buchwald

Representatives to the South Slavic Section:

Wojciech Cybulski
Michał [Mixail] Bakunin

Representatives to the Czecho-Slovak Section:

Witalis Grzybowski
Lesław Łukaszewicz

5. Section of Czechs, Moravians, Silesians, and Slovaks

Chairman: Pavel Josef Šafařík

Deputy Chairman: Jan Dvořáček

Secretary: Karel Štorch

Assistant Secretary: Václav Nebeský

Representatives to the Plenary Committee:

Pavel Josef Šafařík
Fr[antišek] Matouš Klácel
Miloslav Jozef Hurban
Mich[al] Miloslav Hodža
Count Vojtěch Deym
Jan Dvořaček
Jan Helcelet
Frant[išek] Palacký
Baron Jan z Neuberka [Neuberg]
Count Hanuš Kolovrat
Jan Eraz[im] Vocel
L'udovít Štur
Václav Hanka
Pravoslav Trojan
Frant[išek] Brauner
Jos[ef] Frič
Bohuslav Nosák
Václav Štulc

Substitute Representatives:

[František] Terebelský

Jan Svat[opluk] Presl
Baron Drah[otín] Marie Villani
Pavel Bozinsky
Ant[onín] Marek
Fr[antišek] L. Jaroš
Count Jan Harrach

Representatives to the Polish-Ukrainian Section:

Václav Štulc
Karel Vladislav Zap

Representatives to the South Slavic Section:

[František] Terebelský
Jan Jodl

CONGRESS DRAFTING COMMITTEES

1. Diplomatic Committee (Manifesto to the Nations of Europe)

Fr[antišek] Palacký
J[an] P[etr] Jordan
Fr[antišek] M[atouš] Klácel
J[an] E[razim] Vocel
Jos[ip] Praus
Lycyan Siemieński
[Karol] Libelt
Drag[utin] Kušljan
Frant[išek] Zach
Jędrzej Moraczewski

2. Committee (Address to the Emperor)

[Jan] Dvořáček
Count Otakar Černín
J[an] Helcelet
Pavao Stamatović
Maksim Prica
A[ndrija] Brlić
Jerzy Lubomirski
Antoni Helcel
Leon Sapieha

Substitutes: [Michal] Mil[oslav] Hodža
L'ud[ovit] Štúr
Maurycy Kraiński
Felix Buchwald
Zenon Pogżodowski

3. Committee (Plan for a Federative Union of Austrian Slavs)

[Jan] Dvořáček
Count [Otakar] Černín
Jan Helcelet
Pavao Stamatović
Maksim Prica
A[ndrija] Brlić
Wojciech Cybulski
[Jan] Janiszewski
Nicha[[Mixail] Bakunin

Substitutes: [Michal] Mil[oslav] Hodža
L'ud[ovit] Štur
[Jan] Dobrański [Dobrański]
Grzegorz Ginijewicz [Hryhorij Hynylevyč]
Rychard Berwiński

4. Economic Committee

Baron Jan z Neuberka [Neuberg]
Fr[antišek] L. Jaroš
[Karel] Caspar [Kašpar]
Pravoslav Trojan

10.6 Εφημερίδες:

10.6.1 Vorwärts, Berliner Volksblatt, 25 Φεβρουαρίου 1897

Nr. 47. 14. Jahrg.

Vorwärts

Berliner Volksblatt.

Zentralorgan der sozialdemokratischen Partei Deutschlands.

Redaktion: SW. 19, Beuth-Straße 2. | Donnerstag, den 25. Februar 1897. | Expedition: SW. 19, Beuth-Straße 3.

Aus der Neva Schönstedt.

Der preußische Justizminister, Herr Schönstedt, hat gestern über die Affäre Leckert-Lützow Bericht erstattet. Wenn man diesen Bericht liest, so sollte man meinen, es handle sich um eine Staatsaktion, um eine Affäre, die für das Wohl und Wehe des Staates von ausschlaggebender Bedeutung sei. Und in der That, Herr Schönstedt hat sich alle Mühe gegeben, uns diesen Eindruck zu verschaffen. Er hat sich nicht gescheut, uns Dinge vorzutragen, die in keinem Verhältniß zu der Bedeutung der Affäre stehen, und er hat sich nicht gescheut, uns Dinge vorzuenthalten, die für die Beurtheilung der Affäre von Wichtigkeit sind.

Wir wollen uns nicht mit Einzelheiten aufhalten, wir wollen nicht untersuchen, ob Herr Schönstedt Recht hat, wenn er behauptet, daß Herr Leckert sich in Lützow's Wohnung Einbruchswerkzeuge angeeignet habe, wir wollen nicht untersuchen, ob Herr Schönstedt Recht hat, wenn er behauptet, daß Herr Leckert sich in Lützow's Wohnung Briefe

10.6.2 Vorwärts, Berliner Volksblatt, 4 Μαρτίου 1897

Nr. 53. 14. Jahrg.

Vorwärts

Berliner Volksblatt.

Zentralorgan der sozialdemokratischen Partei Deutschlands.

Redaktion: SW. 19, Zenth-Straße 2. | Donnerstag, den 4. März 1897. | Expedition: SW. 19, Zenth-Straße 3.

Die orientalische Frage und die Sozialdemokratie.*)

Von E. Bernstein.

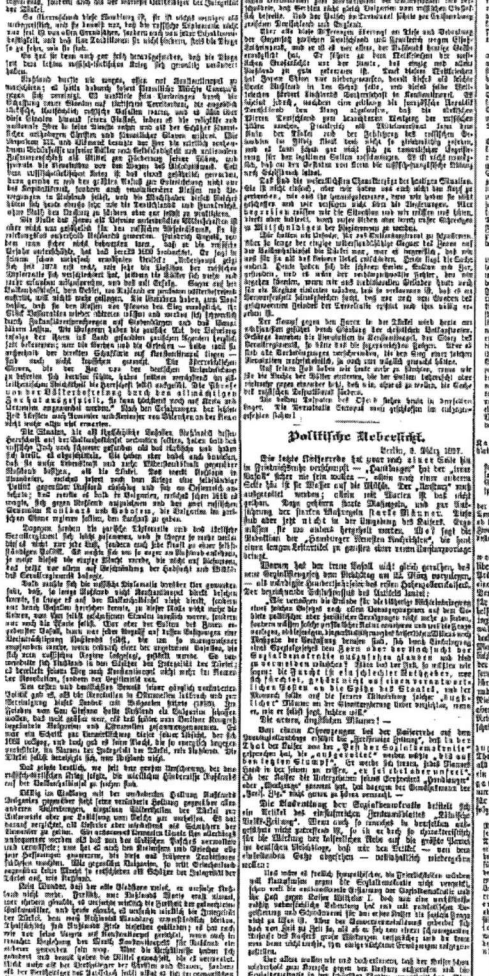
Die Erhebung Kretas hat die Aufmerksamkeit der europäischen Diplomatie wieder in hohem Maße auf die Angelegenheiten der Balkanhalbinsel gelenkt, in welcher Europa Gefahren zu erblicken pflegt, die sich aus der ungeschlichteten Situation ergeben können. Es ist nicht die erste Krisis, die sich in dieser Gegend abspielt, und es ist nicht zu bezweifeln, daß sie nicht die letzte sein wird, wenn nicht eine Lösung gefunden wird, die eine dauernde Beruhigung der Verhältnisse verbürgt. Diese Lösung kann nur in einer Umgestaltung der politischen Verhältnisse der Balkanhalbinsel bestehen, und diese Umgestaltung kann nur eine solche sein, welche den Interessen der Bevölkerung selbst, nicht den Interessen der europäischen Großmächte Rechnung trägt. Eine Lösung, welche nur den Interessen der letzteren Rechnung trägt, ist nicht nur keine Lösung, sondern sie ist geradezu eine Gefahr für den Frieden Europas.

Für die Sozialdemokratie ist Kretas die orientalische Frage eine Frage von besonderer Bedeutung, eine Frage, die unsere ganze Stellung zu den Problemen der Weltpolitik berührt, und sie hat sich auch von Anfang an mit dieser Frage beschäftigt. Wenn wir uns heute nicht so sehr mit den Details der Ereignisse, sondern mehr mit den prinzipiellen Gesichtspunkten, welche sie uns bieten, beschäftigen, so ist dies in der Entwicklung der Dinge begründet.

Die orientalische Frage ist Kretas in der neuesten Zeit eine Frage von besonderer Bedeutung, eine Frage, die unsere ganze Stellung berührt, und sie hat sich auch von Anfang an mit dieser Frage beschäftigt. Wenn wir uns heute nicht so sehr mit den Details der Ereignisse, sondern mehr mit den prinzipiellen Gesichtspunkten, welche sie uns bieten, beschäftigen, so ist dies in der Entwicklung der Dinge begründet.

Die europäischen Großmächte sind durch höheren Interessen weniger gleichgültig. Die haben noch in keiner Ursprung Interesse eine wirklich territoriale Regierung gehabt, von der sich ganze Provinzen, als die der Türkei, sondern die Ursprünge einer Regierungsform in den türkischen Regierungsformen entstanden und ergangen: die Interessen der Sozialdemokratie.

Die sozialistische Parteiorganisation in Europa hat seit ihrer Entstehung einen großen Teil ihrer Kraftenergie auf den Verkehr mit den Völkern, und zwar gerade gerichtet, mit denen wir Interessen sind der Interessengemeinschaft der Völker in der ganzen Welt, sowie in der Entwicklung der Arbeiterbewegung in den verschiedenen Ländern

Ευστρατία Η. Νικολοπούλου

3. October 1896. **Erste Beilage zum Deutschen Oekonomist.** Nr. 720.

eigene Rechnung gar keine Ultimospeculationen macht; giebt es heut solche?

Nach der Ultimoregulirung hat sich die Tendenz der Börse äusserlich zwar wieder verbessert; aber auch nur äusserlich, für das Decorum. Die Geschäfte sind ausserordentlich geringfügig, sie gehen nicht aus der Initiative zu gewinnbringenden Unternehmungen hervor, sondern nur aus den am Markt auftretenden Nothwendigkeiten. Ein sogenannter flüssiger Geldstand, der die Börse wieder zu speculativen Vorgehen ermuthigen könnte, wird wohl im alten Jahre nicht wiederkehren; zahlen aber die schwierige September-October-Termin überstanden ist, werden sich die Verhältnisse voraussichtlich ruhiger gestalten und appliniren. Man wird Zeit gewinnen, sich zu arrangiren, auch schreitet die Bildung von Emissionsconsortien unaufhaltsam fort und schafft Mittel für die Abstossung der vielen noch in den Händen der Emittenten befindlichen Emissionspapiere der letzten Campagne. Dabei überwog das Publikum sich vorsichtig. Die Course jener Emissionspapiere waren durchweg sehr hoch und es ist durchaus unwahrscheinlich, dass dieselben in allen Fällen durch die Betheiligung der betreffenden Gesellschaften ihre Berechtigung finden werden. Wer neue Anlagen machen will, handelt im Allgemeinen viel richtiger, seine Aufmerksamkeit auf alte, durch langjähriges Bestehen und durch langjährige gute Resultate bewährte Gesellschaften zu richten.

Der Geldmarkt.

Die Anforderungen an die Reichsbank waren zum Monatsschluss besonders stark, sodass sich die Reserve staunenswerthe Noten um M. 259 211 000 verminderte, d. h. die die Bank beim vorigen Abschluss nur noch eine Reserve von M. 168 52 000 behalten hatte, so wurde sie mit M. 110 659 000 steuerpflichtig gegen M. 49 068 000 zum selben Termin im vorigen Jahre. Eine weitere Disconterhöhung ist einstweilen unterlassen worden, weil man baldigen Rückfluss erwartet; deshalb und zur Verbesserung der Stimmung hat man an der Börse den Privatdiscont auf 3½% herabgesetzt, eine Massregel, der indess keine practische Bedeutung beizumessen ist, da sie erst nach Befriedigung ihrer Geldbedürfnisse erfolgte. — Die Abrechnungsstellen hatten im September einen Umsatz von M. 1 797 948 900.

Wochenübersicht der Reichsbank vom 30. September 1896.

Aktiva			1895
Metallbestand	M.	812 540 000 — 69 185 000	M. 611 854 000
Reichskassenscheine	„	20 000 000 — 2 854 000	„ 29 370 000
Noten anderer Banken	„	8 818 000 — 2 293 000	„ 8 074 000
Wechsel	„	720 507 000 + 167 823 000	„ 723 320 000
Lombardforderungen	„	176 035 000 + 70 194 000	„ 149 898 000
Effekten	„	4 077 000 — 203 000	„ 5 715 000
Sonstige Activen	„	46 893 000 — 15 699 000	„ 66 571 000
Passiva			
Notenumlauf	M.	1 357 418 000 + 226 618 000	M. 1 293 704 000
Sonstige tägl. fällige Verbindlichkeiten	„	441 553 000 — 31 894 000	„ 442 338 000
Sonstige Passiva	„	19 475 000 + 2 238 000	„ 12 985 000
Steuerfreie Notenreserve	„	110 659 000 — 230 211 000	„ 45 088 000

Metallbestand — Notenumlauf

Millionen Mark

	1892.	1894.	1895.	1895.	1894.	1895.	1896.
15. Sept.	795,8	956,8	975,8	937,0	927,0	1050,9	1031,8
23. „	792,4	956,3	977,2	884,7	949,8	1070,6	1046,9
30. „	788,6	949,1	944,3	815,6	1101,1	1126,4	1097,4	1257,4

Wechsel und Lombard — Notenreserve

	1892.	1894.	1895.	1892.	1894.	1895.	1896.
15. Sept.	570,7	603,1	659,0	765,0	126,7	320,6	243,7	184,8
23. „	677,0	630,1	679,7	760,1	178,1	329,6	294,8	163,2
30. „	606,6	719,2	889,4	970,1	— 39,5	117,5	— 48,1	—119,8

Ausweis der Bank von England vom 1. October 1896.

			1895
Totalreserve	£	29 153 000 — 2 443 000	£ 32 150 000
Notenumlauf	„	28 084 000 + 1 571 000	„ 27 159 000
Baarvorrath	„	40 239 000 — 703 000	„ 48 772 000
Portefeuille	„	20 695 000 + 1 600 000	„ 25 817 000
Guthaben der Privaten	„	48 095 000 — 191 000	„ 47 541 000
Guthaben des Staats	„	7 747 000 — 895 000	„ 8 728 000
Notenreserve	„	26 951 000 — 2 201 000	„ 29 987 000
Regierungssicherheiten	„	14 045 000 unverändert	„ 14 825 000

Verhältniss der Reserve zu den Passiven 52½ % gegen 59½ % in der Vorwoche, 59½ % im Vorjahre.

Ausweis der Bank von Frankreich vom 1. October 1896.

			1895
Baarvorrath in Gold	Fr.	1 975 761 000 — 19 344 000	Fr. 2 005 568 000
do. in Silber	„	1 243 823 000 — 1 422 000	„ 1 249 120 000
Portefeuille	„	715 101 000 + 151 521 000	„ 587 311 000
Notenumlauf	„	3 596 290 000 + 99 240 000	„ 3 495 102 000
Laufende Rechnungen der Privaten	„	590 023 000 + 18 151 000	Fr. 599 433 000
Guthaben des Staatsschatzes	„	103 706 000 + 13 678 000	„ 257 063 000
Gesammt-Vorschüsse	„	309 443 000 + 14 878 000	„ 325 144 000

Verhältniss der Noten-Umlaufs zum Baarvorrath 85,77 % gegen 82,80 % in der Vorwoche, 83,83 % im Vorjahre.

Ausweis der Oesterr.-Ungar. Bank vom 23. Septbr. 1896.

			1895
Notenumlauf	Fl.	899 052 000 + 5 364 000	Fl. 871 896 000
Silbercourant	„	127 951 000 — 114 000	„ 131 062 000
Goldvorrath	„	290 016 000 — 18 000	„ 216 021 000
in Gold zahlbare Wechsel	„	19 561 000 — 193 000	„ 6 644 000
Portefeuille	„	162 214 000 + 4 339 000	„ 159 326 000
Lombard	„	37 907 000 — 339 000	„ 34 044 000
Hypothek-Darlehen	„	135 752 000 + 112 000	„ 134 648 000
Pfandbrief-Umlauf	„	132 987 000 + 211 000	„ 131 727 000
Steuerfreie Notenreserve	„	37 934 000 — 5 103 000	„ 11 105 000

Ausweis der Schweizerischen Emissionsbanken vom 28. September 1896.

			1895
Notenumlauf	Fr.	393 988 700 + 1 195 300	Fr. 426 339 050
Gesetzliche Baardeckung*)	„	77 083 480 + 454 120	„ 76 595 620
Total verfügb. Baarvorräthe*)	„	16 892 545 — 301 020	„ 18 209 710
Wech. und Schecks der Banken	„	12 853 800 — 1 916 700	„ 7 817 000
Übrige Casseinstitute	„	1 709 284 + 174 868	„ 2 109 455

*) Gold Fr. 18 761 620
„ Silber „ 9 884 235

4½ Obligationen der Allgemeinen Deutschen Kleinbahn-Gesellschaft.

Wir verweisen an dieser Stelle auf einen Prospect, den die Nationalbank für Deutschland als Führerin eines Consortiums im Inseratentheil veröffentlicht, um auf Grund desselben die 4½ igen Obligationen der Allgemeinen Deutschen Kleinbahn-Gesellschaft im Betrage von 4 Millionen am 7. d. M. zur Zeichnung aufzulegen. Der Zeichnungspreis ist auf 102% festgesetzt, zu 101½ sind die Obligationen auch rückzahlbar. Die Verhältnisse der schuldnerischen Actiengesellschaft und ihrer Bauunternehmungen sind in dem Prospect ausführlich dargestellt, weshalb wir uns an dieser Stelle auf den Hinweis beschränken können.

Der griechische Staatsbanquerott.

Das Schutzcomité von Besitzern griechischer Staatspapiere veröffentlicht den folgenden Bericht:

Nachdem die griechische Regierung im December 1893 die Zinsen ihrer auswärtigen Goldanleihen willkürlich um volle 70% verkürzt und die für ebenso willkürlich beseitigten Pfänder widerrechtlich aufgehoben hatte, wurden im Sommer 1894 in Athen Verhandlungen mit den in Deutschland, England und Frankreich gebildeten Schutzcomités behufs Neuregelung des griechischen Staatsschuldendienstes geführt. Dieselben verliefen bei dem Mangel an Entgegenkommen seitens der damaligen Ministerpräsidenten Trikupis resultatlos; aus gleichen Gründen scheiterte im August 1895 der Versuch seitens der griechischen Regierung, die englischen Gläubiger zum Anschluss eines Sonderabkommens (Vorschlag Seymour) zu bewegen.

Noch dem Rücktritte des Ministeriums Trikupis wurden neue Verhandlungen mit dessen Nachfolger, Theodor Delyannis, aufgenommen. Die Conferenzen wurden nach langwierigen Erörterungen über formelle Fragen von der griechischen Regierung vertreten durch ihr Generalkonsul in Paris, Herrn N. P. Dalyannis in Paris beauftragt, mit Delegirten der Comités Verhandlungen zu führen. Dieselben begannen im December 1895 mit der Vorlage eines von der griechischen Regierung ausgearbeiteten Arrangementes-Vorschlages. Die Comités lehnten denselben als vollständig unannehmbar mit der Erklärung ab, dass sie erst dann in sachliche Verhandlungen eintreten könnten, wenn die griechische Regierung einige Grundsätze, welche sie für ein Arrangement unerlässlich hielten, im Prinzipe gutheißen würde. Diese Grundsätze, welche insbesondere die Aufrechterhaltung, die Theilung der Ueberschüsse, die Garantien und deren Verwaltung betrafen, erforderten langwierige Besprechungen, bis endlich am 10. März 1896 der Gesandte Komnos seiner Regierung offiziell erklärte, dass dieselbe sich den aufgestellten Punkten prinzipiell einverstanden sei.

Auf Grund dieser Erklärung der griechischen Regierung und einer Aufforderung derselben entsprechenden Arrangements nach eingehenden täglich Griechenlands entsprechenden Arrangements nach eingehenden täglich Berathungen unterbreitet der drei Comités am 30. Juni d. J. in Paris überreichen. Der wesentliche Inhalt derselben ist folgender:

1. Für den Dienst der auswärtigen Anleihen ist als jährlicher Minimalbetrag eine Summe von Drachmen 25½ Millionen anzuerkennen, die Besserung garantirt, dass diese Dreijahrest 10½ Millionen Goldfranken jährlich Frs. 8 Millionen Gold ergeben.
2. Zur Sicherstellung sollen den Gläubigern die Einkünfte aus den Monopolen, der Tabakzinser, der Stempelsteuer, verbleiben.
3. Von obigen 10½ Millionen Drachmen, bezw. 8 Millionen Gold werden die Coupons der Monopolanleihe mit 40% der übrigen Anleihen mit 2½% den Nennwerthes eingelöst.
4. Die Rückkäufen der seit 2 angeführten Staatseinkünfte bilden bis zum Betrage von 10½ Millionen Drachmen Eigenthum der Gläubiger, von 10½ bis 28 Millionen Eigenthum der Regierung. Über 28 Millionen Drachmen hinausgehenden Einnahmen werden getheilt und zwar: 40% für die Regierung, 60% für Aufbesserung der Zinsen, 20% für Amortisation der Anleihen.
5. Die Verwaltung der seit 2 angeführten Einkünfte wird einer Regie-Gesellschaft übertragen, in deren Leitung die deutschen, französischen und englischen Gläubiger durch je einen Delegirten vertreten sind. Diese

Goldbasis hat nach die Umwechslung der Dreiconnexionsgirys in Gold, ferner die rechtzeitige Uebermittelung der Goldbeträge an die Zahlstellen zu besorgen.

6. Falls der Wechselcours unter 175 sinkt, d. h. falls die 15½ Millionen Drachmen unter ein 9 Millionen Frcs. Gold umrechnen, so ist der Ueberschuß sich ergebende Ueberschuß Eigenthum der Gläubiger und zur Einkaufsmehrung und zur Amortisation zu verwenden.
7. Die im Jahre 1893 gewaltsam aus den Kassen der Monopol-Gesellschaft entnommenen Gelder sind in fünf Jahren rückzuzahlen an die Monopolgläubiger zurückzuzahlen.
8. Die vor Erlass des Gesetzes vom 10./22. December 1893 ausgegebenen Obligationen sind mit 75% des Nennwerthes einzulösen.
9. Die Certificate über die unbezahlt gebliebenen 70% sind successive mit 16% des namentlichen Betrages einzulösen.

Diesem Arrangementsentwurf hat die griechische Regierung einen zustimmenden Bescheid unterzeichnet und denselben am 4. August d. J. mit folgendem Gegenvorschlag beantwortet:

1. Für den Dienst der auswärtigen Anleihen werden jährlich nur 11½ Millionen Drachmen, bezw. deren Gegenwerth zum jeweiligen Wechselcourse, d. i. 6 662 000 Frcs. Gold zugestellt; jede weitgehende Amortisation hat zu unterbleiben.
2. Zur Sicherstellung gewährt die Regierung die Einkünfte aus: den Monopolen, der Tabaksteuer, und nur im Falle, dass diese Beträgnisse nicht zur Bestreitung der 11½ Millionen Drachmen ausreichen würden, soll die Stempelsteuer zur Deckung des Fehlbetrages herangezogen werden.
3. Von obigen Frcs. 6 662 000 sollen alle Anleihe-Coupons unterschiedslos bezahlt werden, von einer Rate von 27½ an, den Nennwerthes bedeutet.
4. Von obigen Uebrigbleiben sollen 60% für die Deficirung, 20% für Eisenbahnverzinsung, 20% für Amortisation der Anleihen verwendet werden.
5. Die Verwaltung der unter 2 angeführten Einkünfte hat durch den Staat zu erfolgen. Die eingehenden Drachmenbeträge sollen binnen 10 Tagen an eine der drei in Griechenland bestehenden privilegirten Banken abgeliefert werden, welche dieselben zu verwahren hat. Den Umtausch in Geld hat die Regierung ihrem eigenen Ermessen vorbehalten.
6. Die Regierung nimmt die Emporrisen, welche sich bei einem Fallen des Wechselcourses ergeben, für sich in Anspruch.
7. Die den Kassen der Monopolgesellschaft entnommenen Gelder werden nicht zurückgezahlt, da die Rückzahlungsverpflichtung angesichts durch das Gesetz vom 10./22. December 1893 erloschen ist.
8. Ebenso soll — ebenfalls unter Berufung auf das Gesetz vom 10. bis 22. December 1893 — die Einlösung der vor diesem Gesetze gelosten Obligationen unterbleiben.
9. Die Certificate über die unbezahlt gebliebenen 70% bleiben unbezahlt. Recapitulirt nun die Vorschläge, so ergiebt sich:

1. dass die Regierung statt einer Erhöhung eine abermalige Zinsenkürzung von 3% auf 2½% beabsichtigt, ohne jede Rücksicht auf die verschiedenartige Fundirung der einzelnen Schuldkategorien,
2. dass eine planmässige Tilgung der Anleihen überhaupt nicht mehr stattfindet,
3. dass die Bindung eines Antheils an Ueberschüssen nur eine Scheinconcession ist, da auch dem Inhalte der griechischen Vorschläge sich Ueberschüsse niemals ergeben können,
4. dass die Regierung eine nach nur theilweise Wiedererstattung der widerrechtlich entnommenen muss, einbehaltenen Beträge verweigert,
5. dass die Regierung keinerlei Garantie, welche eine Wiederholung der Eingriffe in die Gläubigerrechte verhindern soll, zugestehen will.

Die Comités haben diesen Vorschlägen für völlig unannehmbar erachtet und sind zu der Ansicht gelangt, dass unter den obwaltenden Umständen jedes weitere Verhandeln den Interessen der Gläubiger zuwiderlaufen würde. Die griechische Regierung, welche sich den Anschein giebt, als sei die Beeinträchtigung der Rechte der Gläubiger nur nothwendig aus unabwendbaren Gründen erfolgt, und als sei sie bestrebt, den Ausgleichen thunlichen nach Möglichkeit zu entsprechen, bethätigt in Wirklichkeit das Gegentheil und beutet sich, die nur zum Scheine geführten Verhandlungen möglichst hinauszuziehen, da sie während deren Dauer kein diplomatisches Eingreifen der Mächte fürchten zu müssen glaubt.

Um dieser Sachlage ein Ende zu machen, haben die Comités angesichts der geradezu herausfordernden griechischen Vorschläge die Verhandlungen abgebrochen und sich unter Darlegung der Sachverhaltes an ihre Regierungen gewandt. Das deutsche Schutzcomité hat in seiner Eingabe die Bitte ausgesprochen,

dass das Auswärtige Amt nunmehr die nöthigen Massregeln ergreifen möge, um den widerrechtlichen der Königlich griechischen Regierung gegenüber fremden Staatsangehörigen wirksam entgegenzutreten, und veranlasst zu energische Mittel anwenden wolle, um Griechenland zur Herausgabe der zur Befriedigung der Gläubiger erforderlichen Pfandrevenuen zu zwingen oder mindestens zur Annahme der überaus mässigen und gerechten Vorschläge des Comités zu veranlassen.

In der That hat die offenbare Verhöhnung der schmählich betrogenen Gläubiger Griechenlands lange genug gedauert. Das heutige griechische Volk kennt nur Lug und Trug und wird ohne Zwang niemals seine Verpflichtungen erfüllen. Es entspricht durchaus der Moral der heutigen Griechen, den anderen Theil so sehr zu rupfen, wie man kann; es ist dabei vollkommen gleichgiltig, ob Delyannis oder Tricoupis oder ein Anderer die Regierung führt und wenn keine Zwangsmassregeln gegen Griechenland ergriffen werden, so wird man dort auch die geringen seitherigen Zahlungen bald noch weiter kürzen oder ganz einstellen. Ein paar Kriegsschiffe, zu entschiedenem Handeln beordert, würden jenem verlotterten und entarteten Volk recht bald den fehlenden guten Willen beizubringen vermögen.

Das Eiserne Thor.

Am 27. September ist nach vierjähriger Arbeit die neue Schiffahrtsstrasse durch den sogenannte Eiserne Thor feierlich eröffnet worden; die Donauschiffahrt ist nunmehr bis zu ihrer Mündung frei. Die „Zeitschrift für Staats- und Volkswirthschaft“ bemerkt dazu u. A.:

An die Regelung des Eisernen Thores werden in Ungarn große wirthschaftliche Hoffnungen geknüpft. Wir können nur lebhaft wünschen, diese sie in Erfüllung gehen, aber man wird gut thun, nicht allzu ungeduldig zu sein. Wir haben in Bezug auf den Orient neben drei große Bestbuchungen erlebt, deren die eine speciell in Bezug auf die Donau; es könnte die vierte kommen. Zur Zeit des Krimkrieges war die Losung der österreichischen Politik: „Freie Donau“. Der Pariser Friede brachte diese freie Donau. Russland musste ein Ufer von Bessarabien abtreten, so dass die Donaumündungen ganz in die Moldau-Walachei fielen. Die internationale europäische Donaucommission in Galatz wurde eingesetzt, die Schleusenfrage wurde regulirt. Die wirthschaftlichen Wirkungen zu unserm Gunsten sind ausgeblieben. Gelehrt hat unsere politik, Russlands hat profitirt, wir nicht, aber die Gegenwelt. Der Donauverkehr, speciell im Sinne des Exporten, hat die erwartete Hebung nicht erfahren. Ebenso hat der Suezcanal Triest nicht den erwarteten Fall gebracht, und die Eisenbahnen Orientalismus, die anstatt von uns zum Meere, von Meere zu uns gebaut wurden, haben sich als Werkzeuge der anglo-französischen Concurrenz im Orient erwiesen. Dass die auch ebenerein so trassirt wurden, dass nie auf Budapest mussten auf Wien zu führen, Serbien und Russlands anstatt Danzion beförderten, ist eine der Folgen des Deutschen, dass in der kritischen Zeit ein ungarischer Minister des Aeußern am Bellpointe sass. — Wir wollen hoffen, dass die zunmehr „freie“ Donau ans nicht die vierte große Enttäuschung bereiten wird. Ganz frei übersieht daran, dass die grossen Hoffnungen, die man an die neue Stromregulirung knüpft, in Erfüllung gehen werden, sind wir nicht. Für die Massengüter, die Ungarn ausmacht — Getreide und Vieh — ist die neue Wasserstrasse nicht zu brauchen, weil diese Güter nur nach dem Westen gehen könnte. Für Kohlen und Eisenbahn brauchen kein Vieh und Getreide von uns. Infanteristen dürften auch wir vor den Schleusen vorziehen, der das ganze Jahr offen ist. So wird die neue Strasse vorwiegend dem Transporte nachbarlicher und randständiger Massengüter nach dem Westen dienen und diesen verbilligen. Ob nun diese in Ungarn gerade sehr entscheid sein wird, bleibt abzuwarten. Auch darf man überhaupt die vergessen, dass unser grosser Strom eben an einem natürlichen Fehler leidet, an dem Fehler, anzuzeigen in eine Seelgasse zu münden. Der Rhein und die Elbe gehen ins Weltmeer, die Donau geht in ein Binnenmeer, an dessen Ufern nicht sonderlich viel zu holen ist.

Kleine Mittheilungen.

Betriebs-Ergebnisse.

	pcr.	Differenz gegen Vorj.	voll. Betrag d. gleichlaufenden Jahres	Differenz gegen Vorj.
Dresdner Strassenb. 30./30. Sept. M.	63 818	—	2 286 695	+ 236 570
Oest.-Unger. Staatsb. 11.-20. Sept. Fl.	317 880	+ 2 630	—	—
Consd. Pacific Eisenb. 14.-21. „ $	425 000	+ 3 000	—	—
North. „ „ 14.-21. „ $	491 451	— 127 344	—	—
Wabash-Eisenbahn August	1 033 000	— 211 000	—	—
Louisville u. Nashville 14.-21. Sept. $	405 000	+ 18 000	—	—
Mexikan. Centr.-Bahn 14.-21. „ $	189 000	+ 18 000	—	—
Mexik. n. Western 14.-21. „ $	130 000	+ 10 000	—	—
St. Louis-South West. 14.-21. „ $	105 000	+ 5 000	—	—
Southern Bahn 14.-21. „ $	397 000	— 1 000	—	—
Chicago Burlington August $	3 114 000	+ 49 000	—	—
Erikabn	2 608 000	— 159 000	—	—
Ital. Merid. Eisenb. 11.-20. Sept. Lr.	2 855 000	402 227	64 707 772	— 1411298
Crisenbahnen 10.-16. Fr	281 022	+ 1 482	7 078 870	+ 220 220
Anatolische Eisenbahn Juli „	239 551	+ 14 518	1 949 709	+ 93 176
Rybinsk-Eisenbahn Juni Rbl	649 000	— 69 400	2 101 641	— 66 811
Hollländische Rhein.-Eis. August fl.	1 410 000	— 5 610	9 899 703	+ 97 336

Vom Waarenmarkt. Am Getreidezweltmarkt hat die Haussebewegung, welche in der Vorwoche einen starken Anlauf genommen hatte, zwar noch angehalten, aber in abgeschwächter Form. Der Verkehr ist wesentlich ruhiger geworden, doch die Stimmung ist noch fest geblieben, da die früheren günstigeren Momente noch fortbestehen. Da ist in erster Linie neben der guten Haltung der transatlantischen nordamerikanischen Plätze die stramme Kauflust Englands zu nennen, die nicht nur in der Nachfrage nach effectiver Waare, sondern auch in den überseeischen Terminhandel sich Ausdruck kam. Die in den Vereinigten Staaten erfolgte Preissteigerung ist nicht zum Wenigsten eine Folge dieser englischen Käufe gewesen. Wie lebhaft der Absatz an Waare war, erhellt aus letzten daraus, dass trotz der anhaltend grossen Ablieferungen der Farmer die sichtbaren Weizenvorräthe der Union eine Abnahme von 941 000 Bushels aufwiesen, während sie in der entsprechenden Woche des Vorjahres um nicht weniger als 2 978 000 Bushels zugenommen hatten. Die zahlreiche Exportthätigkeit Russlands bildet ein weiterer Factor für die Festigkeit des Weltmarktes. Die Aussicht der südrussischen Häfen, die sonst um diese Zeit bereits einen grossen Umfang angenommen hatte, verringert sich, theils infolge des schwachen Ernteertrages der Gebiete des „schwarzen Erde“, theils infolge der Verspätung der Herbstbestellung nach der Einlieferung der Ernte bat die Fachbestellung in Angriff genommen werden müssen, und die Landwirthe haben zum Dreschen vielfach zu wenig Zeit gehabt. Daraus erklären sich die geringen Zufuhren, welche an die Häfen kommen, und die schwache Ausfuhr. Nach einer officiellen Schätzung der russischen Bente soll nur die Hälfte der vorjährigen Ernte betragen. Für Frankreich beginnt das übliche und regnerische Wetter Besorgnisse wegen der Kartoffeln zu erwecken; namentlich klagt man über die Verspätung der Feldbestellung durch die Nässe. In Deutschland legt man die ernstesten Befürchtungen betreffs der Kartoffelernte. Die Aussichten haben sich seit unserem letzten Berichte noch weiter verschlechtert; die Kartoffelknollfäule hat in weitesten Umfange um sich gegriffen und die Knollen, die noch gesund zu

7. November 1896. **Erste Beilage zum Deutschen Oekonomist.** Nr. 725.

sociale Umwälzung zum Nachtheil der besitzenden Classen herbeizuführen; andere, obenso kluge Leute neigen zwar der Ansicht zu, dass der Präsident Bryan die entgegengesetzten Regierungsmaximen gehabt haben würde, als der Wahlcandidat Bryan; aber das Gewicht der Thatsache einer Präsidentenwahl auf Grund solcher Versprechungen hätte sich in einem republikanischen Staate doch nachhaltig geltend machen müssen.

Demnach Conjecturen sind durch die Wahl Mac Kinley's überflüssig geworden. Nicht weil dieser Präsident ein gemeingefährlicher Geldverwässerungsmann wäre — als welcher er gewählt wurde — denn er ist auf diesem Felde auch ein zweifelhafter Gentenist und war früher ausgesprochener Silbermann; aber die Mehrheit des Volkes hat sich gegen den Silberschwindel und gegen den dahinter verborgenen Raubzug gegen das Capital erklärt, und dieser nationalen Willensmeinung muss der amerikanische Präsident sich fügen.

Der Name Mac Kinley ist seit sechs Jahren infolge des nach ihm benannten Hochschutzzollgesetzes gewissermassen berüchtigt, gefürchtet. Aber jenes Gesetz machte sehr bald Finanz und wenn M'Kinley selbst trotzdem noch nicht von der Verderblichkeit seiner damaligen prohibitionistischen Ansichten sich überzeugt haben sollte, so kann er als Präsident diese Ansichten doch nicht mehr zur Geltung bringen. Die ihm zur Seite stehenden repräsentativen Körperschaften hindern ihn daran. Wenn das Repräsentantenhaus vielleicht auch mit ihm gehen möchte, so verlangt der Senat doch eine Compensation zu Gunsten des Silbers, welche das Repräsentantenhaus und namentlich auch der Präsident nicht zugeben kann. Und so paralysiren sich die drei gesetzgebenden Factoren, sie sind zur Unthätigkeit verdammt — das Beste, was die Amerikaner vorerst erwarten können und Europa mit ihnen.

Wir haben uns bei dieses amerikanischen Verhältnissen länger aufgehalten, als sich für einen Börsenbericht eigentlich geziemt. Die Wichtigkeit der Sache möge dies entschuldigen und auch rechtfertigen. Denn die Börse hat ein sehr grosses Interesse an der Gestaltung der Dinge jenseits des Oceans, unmittelbar und mittelbar. Unmittelbar ist sie an den grossen Summen amerikanischer Werthpapiere interessirt, denen eine schwere Schädigung drohte, wenn der Silberapostel Bryan gewählt worden wäre. Nachdem nunmehr „Gutgold" in Amerika gesichert ist, können auch die amerikanischen Bonds wieder zu den Coursen hinaufsteigen, welche ihrer Verzinsung angemessen sind. Gleich die erste Nachricht von Wahlresultat bewirkte hier wie in London ein nahezuprocentiges Steigen der Course derselben, wobei dann auch Canada Pacific-Actien mitgetrieben wurden, obgleich dieselben von den Vorgängen in der Union gar nicht berührt werden. Beiläufig sei hier darauf aufmerksam gemacht, dass diese dividendenlose Actie bis 86 stieg, während die neuen, demnächst einzuführenden 6% General Lien Bonds der Northern Pacific Bahn so nur bis 61 hinaufgetrieben, obschon sie augenscheinlich einen höheren innaren Werth haben, als jene Actien. Ganz besonders wurden sich dies Interesse auch die 5 und 6%igen Bonds der St. Louis und S. Francisco Bahn zu, deren gute Qualität durch die nun beendigte Receivership glänzend bestätigt worden ist.

Mittelbar kommt für die Börse die Gestaltung unserer Handelsverhältnisse mit Amerika in Betracht. Dort lag das gesammte Geschäftsleben unter dem Druck der Unsicherheit der Wahl vollkommen darnieder. Nur die amerikanische Cerealienausfuhr war im Schwung, der Import wie auch der Binnenhandel hatte fast aufgehört. Für Beide erwartet man eines um so lebhafteren Aufschwung, je mehr die Befriedigung des Bedarfs durch die Unsicherheit der Zukunft niedergehalten worden war; besonders auch die Textilindustrie sieht für ihre verschiedenen Branchen nunmehr grossen amerikanischen Aufträgen entgegen, deren sie nachgerade aber auch recht dringend bedarf.

Sobald sich der amerikanische Importhandel wieder belebt, müssen sich die Bewegungen auf dem Geldmarkt ändern; auch liegt für die amerikanischen Banken kein Grund mehr vor, ellenlange Goldvorräthe aufzuspeichern; aus beiden Ursachen ist zu erwarten, dass der Goldstrom, welcher sich in den letzten Monaten nach Amerika bewegte, nunmehr wieder nach Europa zurückfinden wird. Damit würde denn anscheinend das letzte Hinderniss beseitigt, welches der Wiederbelebung des hiesigen Börsengeschäfts auch im Wege steht — wenn nicht das Börsengesetz da wäre. Der Ultimohandel in Actien ist dasjenige Gebiet, auf welchem sich der Unternehmungsgeist der Börsenvorgesetzten bethätigt. Dort Aasgeschäft geht still nebenher, denn der Ultimohandel überwiegt von jenen Jahren an sehr eingeschränkt werden; man muss heute schon daran denken, dass die grosse Mehrheit aller Platzgeschäfte spätestens Ende December abgewickelt werden muss. Der angeblich grossen Ausdehnung der Engagements ist daher jetzt schon ein Ziel gesetzt. Das Cassengeschäft ist ziemlich belebt, wie es den guten Rentabilitätsverhältnissen fast aller Dividendenpapiere entspricht, ob es aber gelingen wird, einen grossen Theil der Ultimospeculation auf diesem Gebiet hinüberzuziehen, bleibt noch abzuwarten.

Der Geldmarkt.

Die meiner Zeit erfolgte Erhöhung der Bankdiscontsätze auf 3½ scheint ihren Zweck nicht verfehlt zu haben, denn wie der vorliegende Ausweis der Reichsbank zeigt, hat zwar der Metallvorrat um M. 12,98 Millionen abgenommen, dagegen vermehrten die sonstigen Activa ein Plus von M. 10,37 Millionen. Wir geben wohl nicht fehl, wenn wir darin Vorschüsse auf Goldeinfuhren erblicken. Was jene Abnahme betrifft, so ist an eine Goldausfuhr dabei nicht zu denken, ihr stehen die Wechselcourse viel zu sehr entgegen, sie dürfte ausschliesslich durch inländischen Aufforderungen hervorgerufen worden sein. Im Uebrigen hat sich am heimischen Geldmarkt nichts geändert. Der Privatdiscont notirt fortgesetzt 4¼%. Die Anforderungen, die der letzte Ultimo stellte, sind zu gering gewesen, als dass ein Urtheilen über die Notengrenze möglich gewesen wäre.

Auch am Londoner Markt ist vorläufig eine Veränderung nicht zu constatiren. Geld bleibt stark gefragt und der gehoffte Goldrückfluss aus den Vereinigten Staaten ist sich noch nicht eingestellt. Der gestrige Rückgang des Londoner Wechselcourses in New-York zieht sogar gerade im Gegentheil. Jedenfalls dürften jetzt aber die grossen Gold-Abflüsse aus London über den Ocean aufhören. In der letzten Woche wurden noch £ 431 000 Gold abgegeben, ein Theil davon war allerdings für Aegypten bestimmt. Dem stand ein sehr geringer heimischer Rückfluss gegenüber, sodass der gesammte Bestandsrückgang auf £ 377 000 abnahm. Auch der Bank von Frankreich wurden ziemlich bedeutende Beträge entzogen, Frs. 8,2 Millionen in Gold und Frs. 1,10 Millionen in Silber. Bei beiden Banken hat sich das Verhältniss der Deckung nicht unerheblich verschlechtert.

Wochenübersicht der Reichsbank vom 31. October 1896.

Activa	1896		1895	
Metallbestand	M.	1224 350 000	— 12 986 000	M. 1211 808 000
Reichskassenscheine	„	33 808 000	+ 428 000	„ 30 430 000
Noten anderer Banken	„	11 076 000	+ 1 320 000	„ 9 756 000
Wechsel	„	712 147 000	+ 8 043 000	„ 680 972 000
Lombardforderungen	„	119 130 000	+ 17 627 000	„ 98 923 000
Effecten	„	1 241 000	+ 616 000	„ 11 452 000
Sonstige Aktiven	„	68 016 000	+ 10 346 000	„ 53 256 000

Passiva				
Notenumlauf	M.	1 129 142 000	+ 33 123 000	M. 1 102 019 000
Sonstige tägl. fällige Verbindlichkeiten	„	404 647 000	— 13 661 000	„ 437 298 000
Sonstige Passiva	„	22 621 000	+ 794 000	„ 14 849 000
Einnerlein Notenreserve	„	24 789 000	— 48 000	„ 45 269 000

Metallbestand Millionen Mark

	1896.	1894.	1895.	1893.	1894.	1893.	1892.
7. October.	1202,2	1005,1	1090,8	1004,4	1081,4	1119,7	1244,0	1207,1
15. „ „	1205,4	1020,6	1099,4	1013,8	1124,4	1076,8	1150,7	1176,7
23. „ „	1222,1	1032,9	1238,8	1017,3	1077,4	1031,9	1149,7	1092,8
31. „ „	1224,9	1071,4	1217,9	1029,4	1075,7	1079,8	1142,1	1129,1

Wechsel und Lombard — **Notenreserven**

	1896.	1894.	1895.	1893.	1894.	1893.	1892.
7. October.	746,0	845,1	825,9	939,9	24,6	118,8	—20,1	—70,8
15. „ „	710,1	814,7	767,8	885,0	51,8	107,8	57,8	7,1
23. „ „	681,9	811,4	756,6	795,1	93,4	213,3	105,7	72,8
31. „ „	719,8	851,1	745,9	841,4	45,9	225,8	40,4	24,8

Ausweis der Bank von England vom 5. November 1896.

		1896		1895
Totalreserve	£	25 471 000	— 892 000	£ 31 401 000
Notenumlauf	„	27 136 000	+ 427 000	„ 26 272 000
Baarvorrath	„	35 807 000	— 375 000	„ 40 981 000
Portefeuille	„	27 020 000	+ 727 000	„ 20 524 000
Guthaben der Privaten	„	43 626 000	+ 210 000	„ 46 427 000
Guthaben des Staats	„	6 065 000	— 633 000	„ 4 630 000
Notenreserve	„	22 298 000	— 1 099 000	„ 20 901 000
Regierungssicherheiten	„	13 647 000	— 400 000	„ 14 077 000

Verhältniss der Reserve zu den Passiven 52 ¾ gegen 57½ % in der Vorwoche. 55 ¾ im Vorjahre.

Ausweis der Bank von Frankreich vom 5. November 1896.

Baarvorrath in Gold	Fr.	1 930 490 000	—	6 291 000	Fr. 1 057 682 000
do. in Silber	„	1 239 980 000	—	1 805 000	„ 1 239 445 000
Portefeuille	„	695 963 000	—	29 695 000	„ 577 454 000
Notenumlauf	„	3 675 735 000	+	59 321 000	„ 3 551 924 000
Laufende Rechnungen der Privaten	Fr.	505 091 000	—	12 938 000	Fr. 936 900 000
Guthaben des Staatsschatzes	„	268 259 000	—	31 398 000	„ 226 722 000
Gemmt-Vorschüsse	„	570 424 000	+	12 186 000	„ 340 854 000

Verhältniss der Noten-Umlaufs zum Baarvorrath 85,86 % gegen 87,42 % in der Vorwoche, 90,00 % im Vorjahre.

Ausweis der Oesterr.-Ungar. Bank vom 31. October 1896.

		1896			1895
Notenumlauf	Fl.	668 000 000	+	27 898 000	Fl. 630 490 000
Silbercourant	„	125 927 000	—	988 000	„ 126 939 000
Goldvorrath	„	393 829 000	—	776 000	„ 299 448 000
In Gold zahlbare Wechsel	„	24 967 000	+	1 375 000	„ 3 446 000
Portefeuille	„	209 874 000	+	25 449 000	„ 237 715 000
Lombard	„	90 000 000	+	2 121 000	„ 42 210 000
Hypothek-Darlehen	„	158 549 000	+	228 000	„ 193 870 000
Pfandbrief-Umlauf	„	184 557 000	+	291 000	„ 123 454 000

Ausweis der Schweizerischen Emissionsbanken vom 8. November 1896.

		1896			1895
Notenumlauf	Fr.	197 290 250	+	1 732 150	Fr. 188 847 150
Gesetzliche Deckung*)	„	78 919 700	+	693 260	„ 75 808 300
Frei verfügb. Baardeckung*)	„	39 981 840	—	442 680	„ 17 810 160
Noten mit Schwarzer Decken	„	6 661 650	—	5 644 050	„ 7 194 400
Uebrige Sembentinde	„	2 940 058	+	1 906 782	„ 1 022 295

*) Gold Fr. 88 250 530
*) Silber „ 11 244 490

Die Währungsfrage und das grosse Publicum.

Während in den Kämpfen um einen internationalen Doppelwährungsbund die Formel 1 : 15½ die Hauptrolle spielt, handelt es sich in dem Währungskampfe in den Vereinigten Staaten um das Verhältniss von 1 : 16, welches seit dem Jahre 1834 der amerikanischen Währungsgesetzgebung zu Grunde gelegen hat. Welchem Verständniss dieses Werthverhältniss und die pro Kopf („per capita") berechnete Währungsstatistik in Amerika begegnet, wird in dem soeben vom „Verein zum Schutze der deutschen Goldwährung" veröffentlichten 6. Heft seiner Währungs-Bibliothek, das speciell die Währungs- und Wahlkämpfe in den Vereinigten Staaten behandelt, sehr drastisch dargethan. Während der letzten Monate sind demnach folgende Leuriten dieser Formel in vielen Schichten der Massen in Umlauf gesetzt und mit voller Ueberzeugung ausgesprochen und geglaubt worden:

a) Die Regierung ist verpflichtet, so oft sie einen Golddollar prägt, 16 Silberdollars auszuprägen;

b) 16 Silberdollars sollen so viel Werth haben, als 1 Golddollar;

c) die Regierung muss für jede Person 16 Dollars ausprägen, so dass so viel je auf den Kopf entfällt;

d) die Regierung hat Jedem 16 Dollars zu geben; in einer Zeitung in Alabama findet sich ein Brief abgedruckt, in dem ein Mann das Werthverhältniss von 16 : 1 deshalb billigt, weil er auf diese Weise 80 Dollars für seine aus 5 Köpfen bestehende Familie zu erhalten habe;

e) in Nord-Carolina erklärten sich die Farbigen gegen Bryan, weil er jedem Weissen 16 Dollars, den Farbigen aber nur 1 Dollar verschaffen wolle.

So scharfsinnig dies ist, so bitterer Ernst liegt in der Lehre, wie schwer es ein Land büssen muss, wenn eine Partei den Währungsansturm für die Zwecke des politischen Stimmenfanges proclamirt."

In Deutschland arbeitet die bimetallistische Agitation nicht zum wenigsten mit der Behauptung, dass die Währungsfrage eine sehr einfache Frage sei, welche Jedermann, der Bauer wie der Städter, leicht verstehen könne. Wenn man unter den Anhängern des Bundes der Landwirthe eine Umfrage über die Bedeutung des hier geforderten Werthverhältnisses von 1 : 15½ anstellen könnte, man würde sicher nicht minder kunterbunten Antworten begegnen, als wie sie jetzt die Wahlbewegung in America zu Tage gefördert hat. Aber je weniger eine Sache vom grossen Publicum verstanden wird, desto besser eignet sie sich zur politischen Agitation.

Zum griechischen Staatsbankerott.

Kürzlich haben wir an dieser Stelle den Bericht der Gläubigercomités auszugsweise wiedergegeben. Einem noch ausführlicheren Bericht des deutschen Schutzcomités, welcher soeben als Broschüre erschienen ist, entnehmen wir den Schlusspassus:

„Wenn man erwägt, dass seit dem Jahre 1832 die griechische Regierung stets verstehen, dass die von beiden Mächten bereit sei, den Wünschen der Gläubiger in thunlichst weitem Umfange gerecht zu werden, dass sie, nur durch äussersten Noth gezwungen, sich habe zum Bruch des Gesetzes von 10./22. December 1893 bestimmen lassen, und dass dieses Gesetz einen rein provisorischen Character habe, wenn man ferner erwägt, dass seit 1893 nichts geschehen ist, um im Wege irgend welcher Finanzreform die Staatseinnahmen aufzubessern, oder auch nur zahlenmässig die Ausgaben einzuschränken, dass man sich vielmehr, ohne dem Lande auch nur den mindesten Nutzen zu verschaffen, lediglich darauf beschränkt hat, durch willkürliche Verkürzungen der Gläubigerrechte das Staatsbudget ins Gleichgewicht zu bringen; wenn man weiter in Betracht zieht, dass seit nun fast drei Jahren Verhandlungen mit den Gläubigern geführt werden, bei denen seitens der Regierung geflissentlich vermieden worden ist, einen umfassenden Arrangement-Vorschlag — wie sich dies doch unbedingt gehört hätte — vorzulegen, man sich im Gegentheil auf langathmige principielle Erörterungen beschränkt und die Gläubiger zur Formulirung von Vorschlägen genöthigt hat; dass man die Vorschläge der Gläubiger regierungsseitig lediglich kritisirt und mit von vornherein unannehmbaren Propositionen konterverirt hat, — so muss man wohl zu der Ansicht kommen, dass es der griechischen Regierung an dem guten Willen fehlt, einen auch nur einigermassen billigen Vergleich mit den Staatsgläubigern zu Stande zu bringen. Man kommt ausserdem zu einer solchen Ansicht, als, ungeachtet die Staatseinnahmen sich seit 1893 gebessert haben, die griechische Regierung bezüglich der Aufangs-Verfassung glaubt, voraussichtlich ungünstigere Verhältnisse annehmen zu können, als selbst jetzer Zeit Thatsache gewesen ist.

Die Gläubiger-Vertretungen geben sich der Hoffnung hin, dass in Folge ihrer Vorstellungen bei den Regierungen der betreffenden Grossmächte diese nicht dulden werden, dass unter dem Deckmantel privatrechtlicher, durch einen Nothstand entschuldigter Massnahmen gegen alles Recht und unter Verletzung der durch die Gesetzgebung sanctionirten Verträge die ausserdrigen Gläubiger festgestellt willkürlich und unter unerhörter Zurückstellung gegen die Besitzer inländischer Adelia-Obligationen in ihren Rechten gröblich beeinträchtigt werden."

Bezeichnung der Anlehen	In Umlauf sind	Die vollen Zinsen werden betragen	Gemäss Gesetz vom 70 %	Nach dem Vorschlag der Comités		Von der Regierung wurden zur Verfügung angeboten	
				%	Verzinsung	Amortisation 2%	Fr.
			Gold-Francs				
5% 1884er Anleihe	149 000 000	3 725 000	1 570 000	40	1 490 000	298 000	1 788 000
4% 1884er Anleihe	32 000 000	800 000	560 000	70	1 120 000	640 000	1 760 000
4% Monopol-Anl.	103 515 000	2 587 875	1 809 513	70	2 070 300	1 241 580	3 311 880
4% Francs-Anleihe	30 230 000	2 138 575	845 600	28	1 208 920	60 537	794 026
4% Consols-Anl.	154 000 000	3 850 000	1 695 000	44	1 694 000	370 000	2 064 000
4% Pluton-Anl.	3 287 000	82 175	57 501	70	65 740	1 315	67 055
	454 413 000	13 183 970	7 462 613		8 648 960	2 609 432	11 258 960
					7 924 679		= 29% % = 29% %

*) Die Summe von Frcs. 1 142 000 wurde im October 1896, also nach Abbruch der Verhandlungen durch diesen privaten Uebereinkunft seitens der griechischen Regierung angewiesen.

Actiengesellschaft für Montanindustrie in Berlin.

Durch Bekanntmachung im Inseratentheile bietet ein Consortium von den neuen Actien der Actiengesellschaft für Montanindustrie Serie C. in Gesammtbetrage von 9 Millionen Mark, deren Angabe in der ausserordentlichen Generalversammlung vom 2. Juli dieses Jahres beschlossen worden ist, einen Theilbetrag von Mark 1 800 000 den Besitzern der alten Actien Serie A und B derart zum Bezuge an, dass auf je vier alte Action eine neue entfällt. Das Bezugsrecht ist vom 9. bis einschliesslich 11. d. Mts. in Berlin bei den Bankhäusern Jacob Landau und von der Heydt & Co. sowie bei der Breslauer Disconto-Bank zum Course von 193½ % auszuüben. Von dem Bezugspreise ist das Agio von 93½ %, gleich M. 255, bei Geltendmachung des Bezugsrechts einzuzahlen. Die weiteren Einzahlungen sind mit 30 % bis zum 28. December cr., und mit je 35 % bis 28. Januar resp. 25. Februar n. J. zu leisten. Eine Vollzahlung der Actien ist jederzeit gestattet. Die Actien Lit. C, durch deren Emission das Grundcapital der Gesellschaft von 6 auf 9 Millionen Mark erhöht worden ist, waren ursprünglich nur mit 25 % eingezahlt; sie nehmen von 1. October d. J. ab an der Dividende Theil.

Dortmunder Union.

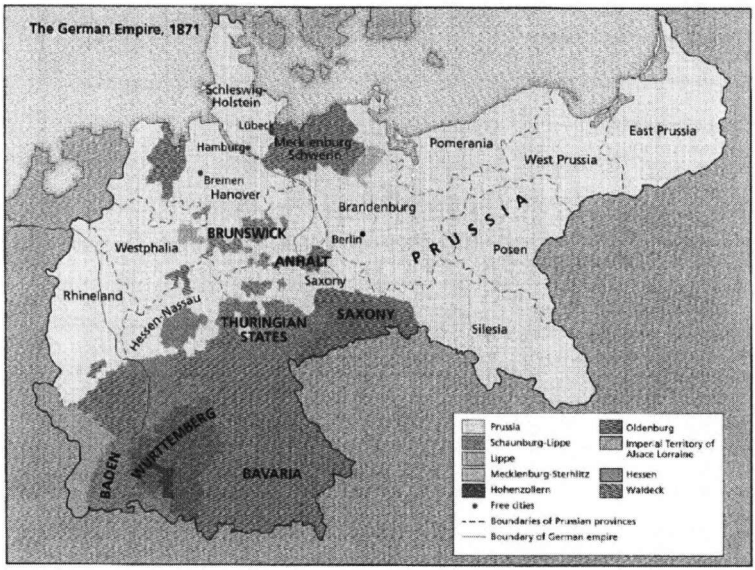
Ueber das von der Verwaltung beabsichtigte neueste manoeuvre de force — Capitalreduction und gleichzeitige Dividenden-Vertheilung — haben wir in unserer vorigen Nummer bereits gesprochen. Inzwischen ist der Geschäftsbericht pro 1895—1896 erschienen. Derselbe enthält zwischen den Zeilen wieder das von uns früher aus mehreren Abschlüssen entwickelte Bild eines infolge grossartiger Vertheuerung der Anlagen unrentablen Betriebs. Die Betriebsüberschüsse — also ohne Abzug der Handlungsunkosten, der Zinsen und Abschreibungen — betrugen in Procenten der Buchwerthe der einzelnen Werke:

bei den Dortmunder Werken	0,1 %
„ dem Hoerder Stahlwerk	5,8 „
„ der Henrichshütte	6,1 „
„ den Kohlenwerken	9,9 „
„ „ Eisensteingruben	1,8 „

Die Kohlen- und Eisensteingruben haben also wieder mit effectivem Verlust gearbeitet, Horst und Henrichshütte können oben ihre Handlungsunkosten und Abschreibungen gedeckt haben, und nur die Dortmunder Werke haben einen kleinen Gewinn gebracht. Der gesammte Betriebsüberschuss (das ist also der Verkaufserlös abzüglich der Löhne und Materialien) betrug M. 3 158 946;

10.7 Χάρτες:

10.7.1 Η Γερμανική Αυτοκρατορία, 1871

616

[616] *Westermanns Atlas zur Weltgeschichte, Vorzeit, Altertum, Mittelalter, Neuzeit*, Prof. Dr. Hans-Erich Stier, Prof. Dr. Ernst Kirsten, Prof. Dr. Wilhelm Wührt, Dr. Heinz Quirin, Dr. Werner Trillmich, Dr. Gerhard Czybulka, Dr. Hermann Pinnow und Hans Ebeling (Hrsg.), Berlin, Hamburg, München, Kiel, Darmstadt, 1956, σελ. 129.

11 Πηγές και βιβλιογραφία

11.1 Αρχεία:

11.1.1 Γερμανική Βουλή

Deutsche Reichstag, 25. Sitzung am 5. Dezember 1874,
Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 9997

Deutsche Reichstag, 25. Sitzung am 5. Dezember 1874,
Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 9997

Reden für die Deutsche Nation 1848/49. Stenographische Berichte über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main, Τόμοι IV-VI
München, 1988

Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags,
IX. Legislaturperiode, IV. Session, 1895/97, Τόμος II,
Berlin, 1896

Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags,
IX. Legislaturperiode, IV. Session, 1895/97, Τόμος VII,
Berlin, 1897

Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags,
I. Legislaturperiode, I. Session, Fractionen des Deutschen Reichstages, Τόμος 9,
Berlin, 1897

11.1.2 Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας

Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.1.1., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. A, Aktenzeichen 1378, Aktengruppe R 13734: *Schreiben der Kaiserlichen Deutschen Botschaft in Wien an Seine Durchlaucht den Reichskanzler von Bülow*
Bonn, 1907

Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.1., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II b, Aktenzeichen 1020, Aktengruppe R 70080, Politik 4 Mazedonien: *Innere Organisation des revolutionären mazedonischen Komitees – Oberstes mazedonisches Komitee – Mazedonische Bruderschaften*
Bonn, 1921

Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.7., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II, Aktenzeichen II Bulgarien, Aktengruppe 70080, Politik 4 Mazedonien: *Die Mazedonische Frage*
Bonn, 1924

Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.2.8., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II b, Aktenzeichen II Gr. 223, Aktengruppe R 70081, Politik 4 Mazedonien: *Die Mazedonische Frage seit Beendigung des Weltkrieges*
Bonn, 1924

Ιστορικό Αρχείο: Quellenverzeichnis 5.1.1.4.1., Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Bonn, Abt. II, Aktenzeichen II Bulgarien, Politik 4 Balkan: *Der Balkan-Pakt*
Bonn, 1926

Επιστολή του Υπουργού Frh. v. Crailsheim προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Βαυαρίας, München, 5 Ιουλίου 1880, Auswärtiges Amt, Abtl. A, Acta betreffend das Bayerische Griechische Anlehen aus den Jahren 1835, 1836, 1837, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R7358, Griechenland No 42

Επιστολή του Hirschfeld προς τον Bismarck, München, 28 Σεπτεμβρίου 1880, Auswärtiges Amt, Abtl. A, Acta betreffend das Bayerische Griechische Anlehen aus den Jahren 1835, 1836, 1837, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, No. 33, Griechenland No 42

11.1.3 Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας

Επιστολή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, 26 Φεβρουαρίου 1874, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Αρ. Πρωτ. 1163

Επιστολή του βασιλιά Γεώργιου Α' προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Ι. Δεληγιάννη, 12 Απριλίου 1874, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1, Αρ. Πρωτ. 2496

Επιστολή του E. de Wagner προς τον Υπουργό, Αθήνα 3 Ιουνίου 1874, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1.

Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Δεληγιάννη, 13/ 26 Οκτωβρίου 1874, Αρ. Πρ. 47, Αρ. Διεκ. 24, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/ 1, Αρ. Πρωτ. 8076

Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Δεληγιάννη, 16/ 28 Νοεμβρίου 1874, Αρ. Πρ. 72, Αρ. Διεκ. 42, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/ 1, Αρ. Πρωτ. 9996

Επιστολή του Αλ. Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Δεληγιάννη, 25 Νοεμβρίου/ 7 Δεκεμβρίου 1874, Αρ. Πρ. 81, Αρ. Διεκ. 46, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/ 1, Αρ. Πρωτ. 9997

Επιστολή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Αθήνα 29 Ιανουαρίου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 1260

Επιστολή του Προέδρου και του Γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, Φίλιππου Ιωάννου και Στ. Α. Κουμανούδη, προς τους φιλάρχαιους, Αθήνα 2 Φεβρουαρίου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 1725

Επιστολή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως προς το Υπουργείο των Εξωτερικών, Αθήνα 28 Φεβρουαρίου 1875, Αριθ. Πρωτ. 1300, Διεκ. 746, Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φακ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 1725

Επιστολή του Κων. Δημητριάδη προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, 7 Μαΐου 1878, Αρ. 307, Φακ. 80/1

Επιστολή του Hirschfeld προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Χ. Τρικούπη, 7 Αυγούστου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1, Αρ. Πρωτ. 6602

Επιστολή του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, Ράλλη, προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Χ. Τρικούπη, 21 Αυγούστου 1875, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, Φάκελος 80/1, Αρ. Πρωτ. 6994

Επιστολή του Ραγκαβή προς τον Υπουργό των Εξωτερικών, Αλέξανδρο Κοντόσταυλο, Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Αριθ. 1059, Berlin le 20 Νοεμβρίου/ 2 Δεκεμβρίου 1884, Legation Royale Hellenique, No 462

Πρακτικά Συνεδρίασης ΙΕ' της 6ης Νοεμβρίου 1875, Φάκ. 80/1, Αρ. Πρωτ. 9199

11.2 Αρχείο Ελεγκτικού Συνεδρίου και Αρχείο του Κράτους της Αυστρίας

Weiß-Rot – Rot-Weiß-Rot, Historische Momente polnisch-österreichischer Beziehungen vom 14. – 20. Jahrhundert, Österreichisches Staatsarchiv (Hrsg.), Redaktion: Auer, L., Gonsa, F.-G., Petritsch, E. Wien, 2005

11.3 Γερμανικός Τύπος

Augsburger Allgemeine Zeitung, No. 317
Augsburg, 12. Dezember 1842

Augsburger Allgemeine Zeitung, No. 358
Augsburg, 25. Dezember 1844

Augsburger Allgemeine Zeitung, No. 237
Augsburg, 25. August 1845

Augsburger Allgemeine Zeitung, No. 238
Augsburg, 26. August 1845

Augsburger Allgemeine Zeitung, No. 365
Augsburg, 30. Dezember 1848

Der deutsche Ökonomist, No. 720
Berlin, 3. Oktober 1896

Der deutsche Ökonomist, No. 725
Berlin, 7. November 1896

Der Spiegel, No 7/1988,
Hamburg, 1998

Provinzial Correspondenz, No. 28
Berlin, 13. Juli 1881

Reichsgesetzblatt: Handels- und Schiffahrtsvertrag mit Griechenland, No 9
Berlin, 28 Φεβρουαρίου 1885,

Vorwärts, Berliner Volksblatt, No. 47,
Berlin, Donnerstag, 24. Februar 1897

Vorwärts, Berliner Volksblatt, No. 53,
Berlin, Donnerstag, 4. März 1897

11.4 Βιβλιογραφία

Abusch, A., *Der Irrweg eine Nation*,
Aufbau-Verlag, Berlin, 1946

Adanir, F., *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*,
Steiner Verlag, Wiesbaden, 1979

Afflerbach, H., *Der Dreibund. Europäische Großmacht- & Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2002

Agahd, E., *Großbanken und Weltmarkt*,
Haude & Spener Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1914

Akçam, T., *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, Metropolitan Books, New York, 2006

Albers, D., *Reichstag und Außenpolitik von 1871-1879*,
Verlag Emil Ebering, Berlin, 1927

Anderson, M.S., *The Eastern Question 1774-1923*, McMillan St. Martin's Press, London, 1966

Aretin, K.O. von (Hrsg.) *Bismarcks Außenpolitik und der Berliner Kongress*, Steiner Verlag, Wiesbaden, 1978

Arnold, R., *Die Handelsbilanz Deutschlands von 1889 bis 1900*, Siemenroth Verlag, Berlin, 1905

Βακαλόπουλος, Κ., *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Παρατηρητής, Τέταρτη Έκδοση, Θεσσαλονίκη, 1992

Bade, K.J., *Friedrich Fabri und der Imperialismus in der Bismarckzeit. Revolution, Depression, Expansion,* Atlantis Verlag, Freiburg, 1975

Balfour, M., *Der Kaiser Wilhelm II und seine Zeit,* Propyläen-Verlag, Berlin, 1973

Banze, A., *Die deutsch-englische Wirtschaftsrivalität. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-englische Beziehungen 1897-1907,* Verlag Emil Ebering, Berlin, 1935

Barth, B., *Die deutsche Hochfinanz und die Imperialismus: Banken und Außenpolitik vor 1914,* Steiner Verlag, Stuttgart, 1995

Batowski, H. *Die territorialen Bestimmungen von San Stefano und Berlin*, στο: Melville, R., Schröder, H.-J., *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Großmächte und die Problem der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts,* Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982

Bauer, F.J., *Das „lange" 19. Jahrhundert (1789-1917): Profil eine Epoche,* Reclam-Verlag, Stuttgart, 2004

Bauingart, W., *Deutschland im Zeitalter des Imperialismus 1890-1914. Grundkräfte, Thesen und Strukturen,* Kohlhammer Verlag, Frankfurt am Main, Berlin, Wien, 1972

Bayer, T.A., *England und die Neue Kurs 1890-1895*, Dissertation – Universität Tübingen, Tübingen, 1955

Becker, O., *Bismarck und die Aufgaben deutsche Weltpolitik*, στο: Daniels, E., & Rühlmann, P. (Hrsg.), *Am Webstuhl der Zeit. Eine Erinnerungsgabe. Hans Delbrück, dem Achtzigjährigen, von Freunden und Schülern dargebracht*, Verlag Reimar Hobbing, Berlin, 1928

Beckerath, E. von, & Goesar, K. (Hrsg.), *Friedrich List. Schriften, Reden, Briefe,* Τόμος VII, Verlag Reimar Hobbing, Berlin, 1927-1935

Behnen, M., *Quellen zur deutschen Außenpolitik im Zeitalter des Imperialismus 1890-1911,* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1977

Benzley, R.C., *The Road to Ruin in Europe 1890-1914,* J.M. Dent & Sons, London, 1932

Berding, H., *Die Reform des Zollwesens in Deutschland unter dem Einfluss der napoleonischen Herrschaft.* στο: Rürup, R. (Hrsg.) *Geschichte und Gesellschaft*, Τόμος 4, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980

Berghahn, V.R., *Germany and the Approach of War in 1914,* Macmillan Publishers Ltd., London, 1973

Berghahn, V.R., *Rüstung und Machtpolitik. Zur Anatomie des „Kalten Krieges" vor 1914,* Droste Verlag, Düsseldorf, 1973

Βεργόπουλος, Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Τα δάνεια,* Τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977

Birkelund, J.P., *Gustav Stresemann: Patriot und Staatsmann,* Europa-Verlag, Hamburg, Wien, 2003

Bismarck, O., *Gesammelte Werke* Τόμος 6, Verlag Ferdinand Schöningh, Berlin, 1929

Birken, A., *Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Europa und dem Vorderen Orient im ausgehenden 19. Jahrhundert,* Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1980

Blaisdell, D.C., *European Financial Control in the Ottoman Empire,* Thesis – Columbia University, New York, 1929

Βλάχος, Ν., *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908,* Αθήνα, 1935

Böhme, H., *Deutschlands Weg zur Großmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit 1848-1881,* Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln, Berlin, 1966

Böhme, H., *„Grenzen des Wachstums", außenwirtschaftliche Beziehungen und gesellschaftliche Systemstabilisierung. Bemerkungen zum deutsch-russischen Verhältnis 1886-1894*, στο: Stegmann, D., Wendt, B.-J., & Witt, P.-C. (Hrsg.), *Industrielle Gesellschaft und politische System. Beiträge zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag,* Verlag Neue Gesellschaft, Bonn, 1975

Boldt, H., *Deutstsche Verfassungsgeschichte. Von 1806 bis zur Gegenwart,* Τόμος II, Deutsche Taschenbuch Verlag, München, 1993

Bormann, C., *Bismarck und Südosteuropa vom Krimkrieg bis zur Pontuskonferenz,* Dissertation – Universität Hamburg, Hamburg, 1967

Bornhak, K., *Deutsche Geschichte unter Kaiser Wilhelm II,* Verlag Andreas Deichert, Leipzig, Erlangen, 1922

Bornhak, K., *Die Kriegsschuld. Deutschlands Weltpolitik 1890-1914,* Verlag Wilhelm Koele, Berlin, 1929

Botzenhart, M., *Deutscher Parlamentarismus in der Revolutionszeit 1848 – 1850,* Verlag Heinrich Droste, Düsseldorf, 1977

Βούρνας, Τ., *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, Τόμος Α: *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας από την Επανάσταση ως το κίνημα του Γουδί (1909)*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2001

Brandenburg, E., *Von Bismarck zum Weltkrieg,* Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1924

Bruch, R. von, *Weltpolitik als Kulturmission. Auswärtige Kulturpolitik und Bildungsbürgertum in Deutschland am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, München et al. 1982

Bruch, R. von, *Internationale Forschung, Staatsinteresse und Parteipolitik. Die Olympia-Ausgrabungen als frühe Phase deutscher auswärtiger Kulturpolitik*, στο: Kyrieles, H., (Hrsg.), *Olympia 1875-2000, 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2002

Bruck, Fr. v., Denkschrift über Zollverfassung und Handelspolitik vom 30. Mai 1850, στο: Charmatz, R., *Minister Freiherr von Bruck. Der Vorkämpfer Mitteleuropas. Sein Lebensgang und seine Denkschriften*, S. Hirzel Verlag, Leipzig 1919

Bülow, B. von, *Deutschlands Platz an der Sonne*, Verlag Georg Reimer, Berlin, 1907

Buttlar, A. von, *Klenze versus Schinkel: Projekte für das Athener Schloss*, στο: Baumstark, R., (Hrsg.) *Das Neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwig I.*, Hirmer Verlag, München, 1999

Γαρδίκα, Κ., Κεχριώτης Β., Λούκος, Χ., Λυριντζής, Χ., Μαρωνίτη, Ν., *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα, 1821-1923*, στο: Η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική του 19ου αιώνα, Νεφέλη, Αθήνα 2008

Γιαννουλόπουλος, Γ.Ν., *Η ευγενής μας τύφλωσις... : Εξωτερική Πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999

Canis, K., *Bismarcks Aussenpolitik 1879 bis 1890: Aufstieg und Gefährdung*, Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, München et al. 2004

Cameron, R., & Bovykin, V.I. (Hrsg.), *International Banking 1870-1914*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991

Carrol, E.M., *Germany and the Great Powers, 1866-1914. A Study in Public Opinion and Foreign Policy*, Prentice Hall Inc., New York, 1938

Canis, K., *Bismarcks Außenpolitik 1870 bis 1890: Aufstieg und Gefährdung,* Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, München et al. 2004

Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge University Press

Daniel, U., (Hrsg.), *Der Krimkrieg 1853–1856 und die Entstehungskontexte medialer Kriegsberichterstattung*, στο: Daniel, U. (Hrsg.) *Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006

Dakin, D., *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913,* Αφων Κυριακίδη - Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1996

Dakin, D., *The Unification of Greece 1770-1923,* Timothy Benn Publishing Ltd., London, 1972

Dehn, P., *Deutschland und der Orient in ihren wirtschaftspolitischen Beziehungen*, Franz Verlag, München, Leipzig, 1884

Dell'Adami, G., *Die k.u.k. Streitkräfte auf und vor Kreta 1897-1898*, K.K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1901

Deuerlein, E., (Hrsg. u. eingeleitet), *Die Gründung des Deutschen Reiches 1870/1871 in Augenzeugenberichten*, Karl Rauch Verlag, Düsseldorf, 1970

Deutsche Bank (Hrsg.), *Ausländlische Anleihen an deutschen Börsen*, Deutscher Bank, Berlin, 1927

Deutsche Bundesbank (Hrsg.), *Deutsches Geld- und Bankwesen in Zahlen, 1876-1975*, Deutscher Bank, Frankfurt am Main, 1976

Δημητριάδου-Λουμάκη, Μ., *Η γερμανική οικονομική διείσδυση στην Ελλάδα τη δεκαετία 1920-1930*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2010

Διάλλα, Αντ., *Πανσλαβισμός και Ανατολικό Ζήτημα στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα: ο Ρωσικός Διάλογος*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2002

Διαμαντούρου, Ι., *Η ζωή και η δράση των υπόδουλων Ελλήνων 1833-1881. Κρήτη*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977

Διαμαντούρου, Ι., *Σύσταση Επιτροπών στην Ελλάδα για την ενίσχυση του Κρητικού αγώνα και αποστολή των πρώτων εθελοντών και εφοδίων*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977

Döpmann, H.-D., *Kirche in Bulgarien von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Biblion-Verlag, München, 2006

Dülffer, J., *Bismarck und das Problem des Europäischen Friedens*, στο: Dülffer, J., & Hülmer, H., (Hrsg.), *Otto von Bismarck. Person – Politik – Mythos*, Akademie Verlag, Berlin, 1993

Duncan, M. P., *The politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903*, Duke University Press 1988,

Earle, E.M., *Turkey, The Great Powers and the Bagdad Railway. A Study in Imperialism*, James Russell Publishing, New York, 1966

Eberstadt, R., *Der deutsche Kapitalmarkt*,
Duncker & Humboldt, Berlin, Leipzig, 1901

Erfurter, E., *Bismarcks Sturz und die Änderung der deutschen Außenpolitik*,
Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1940

Eyck, E., *Das persöliche Regiment Wilhelms II. Politische Geschichte des deutschen Kaıserreichs von 1890 bis 1914*, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich, 1948

Eyck, F., *Deutschlands große Hoffnung. Die Frankfurter Nationalversammlung*
Paul List Verlag, München 1972

Fallmerayer, J.-Ph., *Gesammelte Werke*, στο: Thomas, G.-M. (Hrsg)
Engelmann Verlag, München, 1861

Feldbauer, G., *Mussolinis Überfall auf Äthiopien. Eine Aggression am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, Pahl-Rugenstein Verlag, Bonn, 2006

Fesser, G., *Die Kaiserzeit, Deutschland 1871-1918*,
Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, Erfurt 2000

Fletcher, R., *Revisionism and Empire. Socialist Imperialism in Germany 1897-1914*,
Allen & Unwin, London, Boston, Sydney, 1984

Fliegerschmidt, M., *Deutschlands Orientpolitik im ersten Reichsjahrzent 1870-1880*,
Puttkammer & Mühlbrecht, Berlin, 1913

Fisch, J., *Europa zwischen Wachstum und Gleichheit 1850-1914*,
Uni-Taschenbücher GmbH, Stuttgart, 2002

Fischer, W., *Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung*,
Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1972

Fittschen, K., *Archäologische Forschungen in Griechenland zur Zeit König Ottos (1832 bis 1862)*, στο: Baumstark, R. (Hrsg.), *Das Neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwig I.*, Hirmer Verlag, München, 1999

Frantz, C., *Deutsche Antwort auf die orientalische Frage*,
Erwin Bidder Verlag, Leipzig 1877

Friedjung, H., *Das Zeitalter des Imperialismus, 1884-1914*, Τόμος I,
Neufeld & Henius, Berlin, 1919

Fröhlich, M., *Imperialismus. Deutsche Kolonial- und Weltpolitik 1880-1914*,
Deutsche Taschenbuch-Verlag, München, 1994

Frotscher, W., & Pieroth, B., *Verfassungsgeschichte*,
Beck Verlag, München, 2005

Fuhrman, M., *Der Traum vom deutschen Orient. Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*, Campus-Verlag, Franfurt am Main, 2006

Fuller, J.V., *Bismarck's Diplomacy at its Zenith*,
Harvard University Press, Cambridge, London, 1922

Geiss, I. (Hrsg.), *Der Berlinger Kongress 1878. Protokolle und Materialien*,
Hans Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1978

Geiss, I., *Der lange Weg in die Katastrophe. Die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges 1815-1914*, Piper Verlag, München, Zürich, 1990

Gerloff, W., *Die deutsche Zoll- und Handelspolitik von der Gründung des Zollvereins bis zum Frieden von Verseilles*,Glöckner Verlag, Leipzig, 1920

Goetz, W.(Hrsg.), *Briefe Wilhelms II. an den Zaren 1894-1914,*
Ullstein Verlag, Berlin, 1920

Gounaris, B.C., *Steam over Macedonia 1870-1912: Socio-Economic Change and the Railway Factor*, East European Monographs, New York, 1993

Granfelt, H., *Der Dreibund nach dem Sturz Bismarcks*, Τόμος I-II,
CWK Gleerup, Lund, 1964

Grawitz, M., *Bakunin. Ein Leben für die Freiheit*,
Edition Nautilus, Hamburg 1999

Groh, D., *Russland im Blick Europas,*
Suhrkamp GmbH & Co. KG, Frankfurt am Main, 1988

Gutsche, W., *Der gewollte Krieg. Der deutsche Imperialismus und der 1. Weltkrieg*,
Pahl-Rugenstein, Köln, 1984

Gutsche, W., *Monopole, Staat und Expansion vor 1914. Zum Funktionsmechanismus zwischen Industriemonopolen, Großbanken und Staatsorgane in der Außenpolitik des Deutschen Reiches 1897 – Sommer 1914*, Akademie-Verlag, Berlin, 1986

Gürge, W., *Paneuropa oder Mitteleuropa*,
Verlag B. Staar, Berlin, 1929

Halder, W., *Innenpolitik im Kaiserreich 1871 – 1914*,
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2006

Haller, J., *England und Deutschland um die Jahrhundertwende*,
Quelle & Meyer, Leipzig, 1929

Hallgarten, W., *Vorkriegsimperialismus. Die soziologischen Grundlagen der Außenpolitik europäischer Großmächte bis 1914*, Editions Météore, Paris, 1935

Hänsel, B. (Hrsg.), *Die Entwicklung Griechenlands und die deutsch-griechischen Beziehzungen im 19. und 20. Jahrhundert*, Südeuropa Gesellschaft, München, 1990

Harms, B., *Deutschlands Anteil am Welthandel und Weltschiffahrt*,
Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, Berlin, Leipzig, 1916

Harte, H., *Der einige und „unabhängige" Balkan*,
Oldenburg Verlag, München, 1977

Hassell, U. von, *Im Wandel der Außenpolitik von der französischen Revolution bis zum Weltkrieg,* Bruckmann Verlag, München, 1940

Helfferich, K., *Die deutsche Türkenpolitik*,
Vossische Buchhandlung, Berlin 1921

Hefferlich, K., Gerog von Siemens, Τόμος III, Deutsche Bank, Berlin 1923

Hennig, R., *Die deutschen Bahnbauten in der Türkei, ihr politischer, militärischer und wirtschaftlicher Wert*, Veit Verlag, Leipzig, 1915

Henning, F.-W., *Handbuch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands,*
Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, München et al. 1996.

Herbert, F.W., *The Defence of Plevna*,
Longmans,Green & Co. London, 1895

Hertneck, F., *Die deutsche Sozialdemokratie und die Orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks*, στο: Roeseler, H., (Hrsg.), *Einzelschriften zur Politik und Geschichte*,
Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927

Hertner, P., *The Balkan Railways. International Capital and Banking from the End of the 19th century until the Outbreak of the First World War*,
Bulgarian National Bank, Sofia, 2006

Heuss, T., *Zwischen Gestern und Morgen*,
Engelhorn Verlag, Stuttgart, 1919

Heyck, E., *Die Allgemeine Zeitung 1798-1898*, στο: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Presse,* Verlag der Allgemeine Zeitung, München 1898

Hildebrand, K., *Deutsche Außenpolitik 1871-1918*,
Oldenburg Verlag, München, 1989

Hildebrand, K., *Reich – Großmacht – Nation: Betrachtungen zur Geschichte der deutschen Außenpolitik*, Stiftung Historisches Kolleg, München, 1995

Hildebrandt, K., *Das vergangene Reich: Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945,* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1995

Hillgruber, A., *Die „Krieg-in-Sicht" Krise 1875 – Wegscheide der Politik der europäischen Großmächte in der späten Bismarck-Zeit*, στο: Schulin, E. (Hrsg.), *Gedenkschrift für Martin Göhring. Studien zur europäischen Geschichte*, F. Steiner Verlag, Wiesbaden, 1968

Hillgruber, A., *Bismarcks Außenpolitik*, Rombach Verlag, Freiburg, 1972

Hillgruber, A., *Südosteuropa in Bismarcks Außenpolitik 1875-1879*, στο: Melville, R., & Schröder, H.-J. (Hrsg.), *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Großmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, F. Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982

Hobsbawn, E.J., *Η εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, Μορφωτικό Ιδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006

Hoffmann, R.J.S., *Great Britain and the German Trade Rivalry, 1875-1914*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, London, 1933

Holborn, H., *Deutschland und die Türkei 1878-1890*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1926

Hoppe, B., *Der preußische Verfassungskonflikt von 1862-1866*, στο: *Juristische Arbeitsblätter 1993*, σελ. 146-148, C.H. Beck, München, 1993

Horn, A., *Die Bahnen in Bosnien und der Herzegowina,* Zeitschriftenverlag Ployer, Wien 1964

Hösch, E., *Südosteuropäische Urteile über das Deutsche Reich,* στο: Hildebrand, K. (Hrsg.), *Das Deutsche Reich im Urteil der Großen Mächte und europäischen Nachbarn (1871-1945),* Oldenburg Verlag, München, 1995

Hubatsch, W., *Die Ära Tirpitz. Studien zur deutschen Marinepolitik 1890 bis 1918* Muster-Schmidt Verlagsgesellschaft mbH, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main, 1955

Huber, E.-R. (Hrsg.), *Dokumente zur Deutsche Geschichten Verfassungsgeschichte 1803-1850,* Τόμος 2, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1986

Hübner, E.*Die Revolutionen von 1848/49 in Ostmitteleuropa. Eine Bibliographie*, στο: Jaworski, R., Luft, R., (Hrsg.), *1848/49 – Revolutionen in Ostmitteleuropa* Oldenburg Verlag München, 1996

Ibbeken, R., *Das außenpolitische Problem Staat und Wirtschaft in der deutschen Reichspolitik 1880-1914. Untersuchungen über Kolonialpolitik, internationale Finanzpolitik, Handelsverträge und die Bagdadbahn*, Ibbeken, Schleswig, 1928

Japikse, N., *Europa und Bismarcks Friedenspolitik. Die internationale Beziehungen von 1871 bis 1890*,Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927

Jerussalimski, A.S., *Die Außenpolitik und die Diplomatie des deutschen Imperialismus Ende des 19. Jahrhunderts,* Karl Dietz Verlag, Berlin (Ost), 1954

Joll, J., *Die Ursprünge des Ersten Weltkrieges*, List Verlag, München, 1988

Kalpaxis, T., *Die Vorgeschichte und die Nachwirkung des Olympia-Vertrages aus griechischer Sicht*, στο: Kyrieles, H. (Hrsg.), *Olympia 1875-2000, 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2002

Jordan, P., *Die Entwicklung des Eisenbahnes auf dem Gebiet des heutigen Jugoslawien (bis 1918)*, στο Plaschka, R. G., Drabek, A. M., Zaar, B., *Eisenbahnbau und Kapitalinteressen in den Beziehungen der österreichischen mit den südslawischen Ländern,* Österreichische Akademie der Wissenschaft, Wien 1993

Keller, K., *Deutschlands auswärtige Politik von Caprivi bis Bethmann Hollweg*, Meyersche Hofbuchhandlung, Detmold, 1921

Kiesewetter, H., *Industrielle Revolution in Deutschland 1815–1914,* Suhrkamp GmbH & Co. KG, Frankfurt am Main, 1989

Klinkhammer, L., *Großgrabung und große Politik. Der Olympia-Vertrag als Epochenwende*, στο: Kyrieles, H., (Hrsg.), *Olympia 1875-2000, 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2002

Kolb, E., *Umbrüche deutscher Geschichte 1866/71 – 1918/19 – 1929/33: Ausgewählte Aufsätze*, Oldenburg Verlag, München 1993

Kolejka, J., *Der Slawenkongerß in Prag im Juni 1848*, στο: Jaworski, R. – Luft, R. (Hrgb.), *Revolutionen in Ostmitteleuropa,* Oldenburg Verlag München, 1996

Konstantinovic, Z., *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, Oldenburg Verlag, München, 1960

Kofos, E., *The Macedonian Question: The politics of mutation*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1985

Kraume, H.-G., *Außenpolitik 1848. Die holländische Provinz Limburg in der deutschen Revolution,* Droste Verlag, Düsseldorf, 1979

Kumpman, K., *Friedrich List als Prophet des neuen Deutschlands*, C.B. Mohr Verlag, Tübingen, 1915

Κωφός, Ευάγγ., *Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881* στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΓ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977

Lahme, R., *Deutsche Außenpolitik 1890-1894. Von der Gleichgewichtspolitik Bismarcks zur Allianzstrategie Caprivis*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1990

Lagarde, P., de, *Die nächsten Pflichten deutscher Politik*, στο: Rößle, W. (Hrsg.) *Bekenntnis zu Deutschland / Paul de Lagarde,* Diedrichs Verlag, Jena 1944

Lagarde, P. de, *Programm für die konservative Partei Preußens, 3 Oktober 1884*, στο: Rößle, W. (Hrsg.) *Bekenntnis zu Deutschland / Paul de Lagarde* Diedrichs Verlag, Jena 1944

Lagarde, P, de, *Über die gegenwärtigen Aufgaben der deutschen Politik*, στο: Rößle, W. (Hrsg.) *Bekenntnis zu Deutschland / Paul de Lagarde,*Diedrichs Verlag, Jena 1944

Lagarde, P., de, *Vorrede zu den Politischen Aufsätzen*, στο: Rößle, W. (Hrsg.) *Bekenntnis zu Deutschland / Paul de Lagarde,* Diedrichs Verlag, Jena 1944

Lammich, M., *Das deutsche Osteuropabild in der Zeit der Reichsgründung* Hans Boldt Verlag, Boppard am Rhein 1978

Langer, W.I., *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, Knopf Publishing, New York, 1935

Langhorne, R., *The Collapse of the Concert of Europe. International Politics, 1890-1914*, Macmillan Publishers Ltd., London, 1981

Lepsius, J., Mendelssohn Bartholdy, A., Thimme, F., (Hrsg.), *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*, Τόμος 12,1 Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927

Lewinsohn, R., *Das Geld in der Politik*, Fischer Verlag, Berlin, 1930

Lindow, E., *Freiherr Marschall von Biberstein als Botschafter in Konstantinople 1897-1902*, Kasemann Verlag, Danzig, 1934

List, F. von, *Das Nationale System der Politischen Ökonomie*, στο: Sommer, A. (Hrsg.), *Schriften, Reden, Briefe*, Τόμος VI, Scientia Verlag, Aalen, 1971

List, F. von, *Ein mitteleuropäischer Staatenbund als nächstes Ziel der deutschen auswärtigen Politik*, S. Hirzel Verlag, Leipzig, 1914

Lochmüller, W., *Unsere Zukunft liegt auf dem Balkan! Afrikanische oder europäische Politik?,* Volger Verlag, Leipzig, 1913

Loth, W., *Katholiken im Kaiserreich. Der politische Katholizismus in der Krise des wilhelminischen Deutschlands*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1984

Lotz, W., *Die Handelspolitik des Deutschen Reiches unter Grad Caprivi und Fürst Hohenlohe (1890-1900)*, Duncker & Humboldt, Leipzig, 1901

Λούβη, Λ., *Περί γέλωτος Βασίλειον. Οι σατιρικές εφημερίδες και το Εθνικό Ζήτημα 1875-1886*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2002

Loulos, K., *Die deutsche Griechenlandpolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Welkrieges*, Lang Verlag,
Frankfurt am Main, Berlin, New York, 1986.

Lullies, R., & Schiering, W. (Hrsg.), *Archäologenbildnisse, Porträts und Kurzbiographien von Klassischen Archäologen deutscher Sprache*
Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1988

Lutz, H., *Zwischen Habsburg und Preußen. Deutschland 1815-1866*,
Siedler Verlag, Berlin 1994

Mackroth, S., *Das Deutschtum in Griechenland*,
Ausland und Heimat Verlag, Stuttgart, 1930

Mach, R. von, *Aus bewegter Balkanzeit, 1879-1918*,
E.S. Miller & Sohn, Berlin, 1928

Maiwald, S., *Der Berliner Kongress von 1878 und das Völkerrecht. Die Lösung des Balkanproblems im 19. Jahrhundert*
Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, Stuttgart 1948

Manzenreitter, J., *Die Bagdadbahn als Beispiel für die Entstehung des Finanzimperialismus in Europa 1872-1903*, Studienverlag Brockmeyer,
Bochum, 1982

Ματάλας, Π., *Έθνος και Ορθοδοξία: οι περιπέτειες μίας σχέσης: από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2002.

May, A.J., *Transblakan Railway Schemes*, στο: *Journal of Modern History*
University of Chicago Press, Chicago, 1953

Maur, G., *Die Jugoslawen einst und jetzt*, Τόμος 2ος: *Jugoslawiens Außenpolitik*
J. Günther Verlag, Leipzig, Wien, 1936

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος ΣΤ, Αθήνα 1928.

Meisner, H.O. (Hrsg.), *Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee,* Τόμος I-III, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, Berlin, 1922/23

Medlicott, W.N., *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, Frank Cass Publishers, London, 1938

Medlicott, W.N., *Bismarck, Gladstone, and the concert of Europe*,
Athlone Press, London, 1956

Melville, R., & Schröder, H.-J., (Hrsg.), *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Großmächte und die Problem der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982

Meine, K., *England und Deutschland in der Zeit des Übergangs vom Manchestertum zum Imperialismus 1871 bis 1876*, Ebering Verlag, Berlin, 1936

Meinecke, F., *Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems 1890-1901*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, München, Berlin, 1927

Menne, B., *Krupp, Deutschlands Kanonenkönig*, Europa-Verlag, Zürich, 1937

Menning, B., *Bayonets before Bullets. The Imperial Russian Army 1861-1914*, Indiana University Press, Bloomington, 2000

Molotow, W.M., *Fragen der Außenpolitik*, Verlag für fremdsprachige Literatur, Moskau, 1949

Mommsen, W.J., *Großmachtstellung und Weltpolitik. Die Außenpolitik des Deutschen Reiches 1870 bis 1914,* Ullstein Verlag, Frankfurt am Main, 1993.

Monypenny, W.F., & Buckle, G.E., *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, John Murray Publishers Ltd., London 1929

Moritsch, A, *Der Prager Slavenkongress 1848,* Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2000

Muralt, L. von, *Bismarcks Politik der europäischen Mitte*, Steiner Verlag, Wiesbaden, 1954

Namier, L. B., *1848: The revolution of the intellectuals,* Oxford University Press, Oxford, 1971

Nikolopulos, D., *Die Völkerrechts/historische Entwicklung Kretas*, Ungedrückte staatswissenschaftliche Dissertation, Wien 1966

Nipperday, T., *Deutsche Geschichte 1800 - 1918: Arbeitswelt und Bürgergeist. Machtstaat vor der Demokratie*, C.H. Beck Verlag, München 1998

Novotny, A., *Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongrasses 1878*, Τόμος I: *Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre der Berliner Kongresses*, Kommission für die neure Geschichte Österreichs, Graz, Köln, 1957

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ., *Οι Βαλκανικοί Λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991

Ogris, W., *Der Norddeutsche Bund. Zum hundertsten Jahrestag der Augustverträge von 1866*, στο: *Juristische Schulung,* C.H. Beck Verlag, München 1966

Oncken, H., *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges*, Τόμος I-II, Verlag J.A. Barth, Leipzig, 1933

Orton, L. D., *The Prague Slav Congress of 1848*, Columbia University Press, New York, 1978

Ott, H., & Schäfer, H., (Hrsg.), *Wirschafts-Ploetz, Die Wirtschaftsgeschichte zum Nachschlagen*, Ploetz Verlag, Freiburg, Würzburg, 1984

Papageorgiou-Venetas, A., *«Othonopolis» oder das Neue Athen. Zur Planungsgeschichte der Neugründung der Stadt im 19. Jahrhundert*, στο: Baumstark, R., (Hrsg.) *Das Neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwig I.*, Hirmer Verlag, München, 1999

Παπαγιαννάκης, Λ., *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910). Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (M.I.E.T.), Αθήνα, 1982

Παπαστράτης, Πρ., *Megali Idea and Mare Nostrum. Aspects of Greek and Italian Nationalism*, στο Petricioli (ed.), M., L' Europe méditerranée, Mediterranean Europe, P.I.E. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2008

Paskaleva, V., *Die Aussenpolitik von Preussen, Deutschland und die Balkanslawen in der 50er und 70er Jahren des 19. Jahrhunderts*, στο: *Bulgarian Historical Review*, 4/1973, Sofia, 1973

Paskaleva, V., *Eine Reisebeschreibung Serbiens von 1872*, στο: *Bulgarian Historical Review*, 3/1974, Sofia, 1974

Pavlenko, O., *Die Slavische Frage im Kontext der russische-Österreichischen Beziehungen*, στο:Moritsch, A., (Hrsg.), *Der Prager Slavenkongress 1848, Buchreihe des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*, Τόμος 7, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2000

Pavlenko, O., *Russland und die Donauslaven (1848 – 1871)*, στο: Moritsch, A., (Hrsg.) *Der Austroslavismus. Ein verführtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1996

Pavlowitch, K. St., *A History of the Balkans 1804-1945*, Longman, London and Now York, 1999

Penzler, J. (Hrsg.), *Fürst Bülows Reden nebst urkundlichen Beiträgen zu seiner Politik*, Τόμος I, 1897–1903, Georg Reimer Verlag, Berlin, 1907

Peter, M., *Der Konflikt in Schleswig-Holstein (1846-1852) im Spiegel der englischen Press*, Dissertation – Universität Würzburg, Würzburg, 1972

Petrovich, M. B., *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, Columbia University Press, New York, 1956

Pierenkemper, T., *Umstrittene Revolutionen. Die Industrialisierung im 19. Jahrhundert,* Fischer Taschenbuch-Verlag, Frankfurt am Main, 1996

Πικρός, Ι., *Η Ελληνοτουρκική κρίση και ο πόλεμος του 1897. Η Κρητική Πολιτεία. Ο Μακεδονικός αγώνας. Βελτιώσεις στην Ελλάδα. 1825-1909*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977

Plaschka, R.-G, *Zur Einberufung des Slavenkongresses 1848: Nationalismus – Staatsgewalt – Widerstand. Aspekte nationaler und sozialer Entwicklung in Ostmittel- und Südeuropa*, Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Wien, 1985

Pohl, M., *Philipp Holzmann, Geschichte eines Bauunternehmens 1849-1999*, Beck, München, 1999

Pokorny, J., *Der Prager Slavenkongressund die Tschechen*, στο: Moritsch, A. (Hg.), *Der Prager Slavenkongress 1848*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2000

Pollmann, K.E., *Parlamentarismus im Nordeutschen Bund 1867-1870*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1985

Preller, H., *Salisbury und die türkische Frage im Jahre 1895. Eine Einzeluntersuchung zur Geschichte der deutsch-englische Beziehungen der Vorkriegsgeschichte*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1930

Raab, A., *Die Politik Deutschlands im Nahen Orient von 1878-1908*, Manz Verlag, Wien, 1936

Raberg, Fr., *Biographisches Handbuch der württembergischen Landtagsabgeordneten 1815–1933*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 2001

Rachfahl, F., *Deutschland und die Weltpolitik 1871-1914, Die Bismarcksche Ära*, E.H. Moritz Verlag, Stuttgart, 1923

Rathmann, L., *Berlin-Bagdad*, Karl Dietz Verlag, Berlin (Ost), 1962

Rassow, P., *Die Stellung Deutschlands im Krise der Großen Mächte 1887-1890*, Oldenburg Verlag, Mainz, 1959

Rauh, M, *Die „deutsche Frage" vor 1914: Weltmachtstreben und Obrigkeitsstaat?*, στο: Becker, J., & Hillgruber, A. (Hrsg.), *Die Deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert*, Oldenburg Verlag, München, 1983

Riesser, J., *Die deutschen Großbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland*, Fischer Verlag, Jena, 1910

Ritter, A., *Die Kaisermächte und der Balkan*, Dolge Verlag, Stuttgart, 1913

Rogge, H., *Zur Geschichte der Holstein-Forschung*, H. Rogge, Bad Godesberg, 1974

Rohrbach, P., *Deutschland unter den Weltvölkern. Materialien zur auswärtigen Politik*, Buchverlag der „Hilfe", Berlin, 1908

Rohrbach, P., *Die Bagdadbahn*, Wiegandt & Grieben, Berlin, 1911

Röhl, J.C.G., *Kaiser, Hof und Staat. Wilhelm II. und die deutsche Politik*, Beck Verlag, München, 1987

Salis, J.R. von, *Die Ursachen des Ersten Weltkrieges*, Seewald Verlag, Stuttgart, 1964

Sass, J., *Die deutschen Weißbücher zur auswärtigen Politik 1870-1914. Geschichte und Bibliographie*, W. de Gruyter & Co., Berlin, Leipzig, 1928

Sauter, H. von, *Die wirtschaftliche Entwicklung der Balkanstaaten*, Handelshochschule München, München, Leipzig, 1913-1914

Sax, C., *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Manz Verlag, Wien, 1913

Σβολόπουλος, Κ., Η *Κρητική Πολιτεία από το 1899 έως το 1909*, στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977

Schaefer, C.A., *Das neudeutsche Ziel. Von der Nordsee bis zum Persischen Golf*, Dolge Verlag, Stuttgart, 1914

Schäffle, A., *Die Grundsätze der Steuerpolitik und die schwebenden Finanzfragen Deutschlands und Österreichs*, Laupp Verlag, Tübingen, 1880

Schanderl, H.-D., *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1971

Schmidt, G., *Der deutsch-englische Gegensatz im Zeitalter des Imperialismus*, στο: Köhler, H. (Hrsg.), *Deutschland und der Westen. Vorträge und Diskussionsbeiträge des Symposions zu Ehren Gordon A. Craig*, Copress Verlag, Berlin, 1984

Schmidt, W., *Neue Rheinische Zeitung. Frankreich 1848/49*, Reclam jun., Leipzig, 1986

Schneider, S., *Die deutsche Bagdadbahn und die projektierte Überbrückung des Bosporus in ihrer Bedeutung für Weltwirtschaft und Weltverkehr*, Weiss Verlag, Wien, Leipzig, 1900

Schöllgen, Gr., *Das Zeitalter des Imperialismus,* Oldenburg Verlag, München, 2000

Schöllgen, Gr., *Imerialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914,* Oldenburg Verlag, München, 1984

Schulte, B.F., *Deutschland, die Türkei und der Balkan*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1980

Schulte, B.F., *Vor dem Kriegsausbruch 1914. Deutschland, die Türkei und der Balkan*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1980

Schulze, V., *Vorwärts 1876-1933*, στο: Fischer, H.-D. (Hrsg.): *Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhunderts,* Verlag Dokumentation, Pullach bei München, 1972

Schüßler, W., *Deutschland zwischen Russland und England: Studien zur Außenpolitik des Bismarckschen Reiches 1879-1914,* Koehler & Amelang, Leipzig, 1940

Schwarz, M., *Biographisches Handbuch der Reichstage*
Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover, 1965

Schweinitz, W. von, *Briefwechsel des Botschafters General von Schweinitz*, Reimar Hobbing Verlag, Berlin 1928

Schwentker, W., *Konservative Vereine und Revolution in Preußen 1848/49. Die Konstituirung des Konservatismus als Partei*
Droste Verlag, Düsseldorf, 1988

Schwertfeger, B. , *Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871 - 1914*, 2ος τόμος: Der Neue Kurs 1890 - 1899, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927

Senff, R., *Von der Entdeckungsreise zur wissenschaftlichen Forschung. Deutsche Archäologen in Griechenland*, στο: Blume, H.-D. & Lienau, C., (Hrsg.), *Deutsch-Griechische Begegnungen seit der Aufklärung, Choregia, Münsterische Griechenland-Studien*, Heft 5, Lienau Verlag, Münster, 2007

Siemann, W.,: *Die deutsche Revolution von 1848/49.* Neue Historische Bibliothek, Suhrkamp GmbH & Co. KG, Frankfurt am Main, 1985,

Sitki, B., *Das Bagdadbahn-Problem 1890-1903*,
Dissertation – Universität Freiburg - Freiburg, 1935

Smith, D.M., *Modern Italy: A Political History,*
University of Michigan Press, Ann Arbor, 1997

Sösemann, B., *Olympia als publizistisches National-Denkmal*, στο: Kyrieles, H. (Hrsg.), *Olympia 1875-2000, 125 Jahre Deutsche Ausgrabungen*,
Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2002

Sosnosky, Th. v., *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, Τόμος 1
Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1913

Stählin, K., *Der Deutsch-Französische Krieg 1870/71*,
Winter Verlag, Heidelberg, 1912

Steinberg, J., *Yesterday's Deterrent. Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet*, Macmillan Publishers Ltd., London, 1965

Steiner, Z., *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*,
Cambridge University Press, London, 1969

Steiner, Z., *Britain and the Origins of the First World War*,
Macmillan Publishers Ltd., London, 1977

Stillich, O., *Geld- und Bankwesen*,
K. Curtius Verlag, Berlin, 1907

Stirk, P., *Mitteleuropa. History and prospects*,
Edinburgh University Press, Edinburgh, 1994

Stjanovic, M.D., *The Great Powers and the Balkans 1875-1878*,
Cambridge University Press, Cambridge, 1939

Stoecker, H. (Hrsg.), *Handbuch der Verträge 1871-1964*,
Deutsche Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1968

Stöcker, O., *Die Hypothekenbanken und der Pfandbrief in den mitteleuropäischen Reformländern*, Τόμος 6, Frankfurt am Main, 1998

Stresmann, G., *Englands Wirtschaftskrieg gegen Deutschland*,
Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, Berlin, 1915

Stübler, D. (Hrsg.), *Deutschland-Italien 1850-1871. Zeitgenössische Texte*,
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2007

Sutter, B., *Die Grossmächte und die Erhaltung des europäischen Friedens zu Beginn der Kreta-Krise von 1897*, στο: *Südostforschung 21*, München, 1962

Svendsen, N.: *The first Schleswig-Holstein War 1848–50.*
Helion & Co., Solihull (West Midlands), 2008

Toeche-Mittler, T., *Die Kaiserproklamation in Versailles am 18. Januar 1871*,
Mittler Verlag, Berlin, 1896

Ullrich, V., *Die nervöse Großmacht 1871-1918: Aufstieg und Untergang des Deutschen Kaiserreichs*, Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main, 2007

Urban, O., *Die tschechische Gesselschaft 1848 – 1918,*
Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1993

Valentine, V., *Deutschlands Außenpolitik von Bismarcks Abgang bis zum Ende des Weltkrieges*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1921

Valentin, V., *Geschichte der Deutsche Revolution von 1848-1849*,
Ullstein Verlag, Köln, Berlin, 1977

Valjavec, F., *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa: Band IV das 19. Jahrhundert*, aus dem Nachlass herausgegeben von F. von Schröder,

Oldenburg Wissenschaftsbuchverlag, München, 1965

Verosta, S. *Kollektivaktionen der Mächte des Europäischen Konzerts 1886-1914*, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaft, Wien, 1988

Wächter, F., *Der Prestigegedanke in der deutschen Politik von 1890 bis 1914*, Sauerländer Verlag, Aarau, 1941

Wagemann, E., *Der neue Balkan. Altes Land- junges Wirtschaft*, junge Wirtschaft, Hamburg, 1939

Waller, B., *Bismarck at the Crossroads. The Revolution of German Foreign Policy after the Congress of Berlin 1878-1880*, Athlone Press, London, 1974

Waltershausen, A. Sartorius Freiherr von, *Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlagen im Auslande*, Georg Reimar Verlag, Berlin, 1907

Waltershausen, A. Sartorius Freiherr von, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte, 1815-1914*, Fischer Verlag, Jena, 1920

Weber, A., *Depositenbanken und Spekulationsbanken. Ein Vergleich deutschen und englischen Bankwesens*, Duncker und Humbolt, München, Leipzig, 1922

Wehler, H.-U., *Bismarck und der Imperialismus*, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1969

Weitowitz, R., *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890-1894*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1978

Windelbrand, W., *Bismarck und die europäischen Großmächte, 1879-1885*, Essener Verlags-Anstalt, Essen, 1940

Wigard, Fr.(Hrsg.), *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main* Τόμος 2, Frankfurt am Main 1848, επανέκδοση Moos & Partner, München 1988

Wippermann, W., *Der deutsche Drang nach Osten. Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagwortes*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1981

Wolf, J., *Das Deutsche Reich und der Weltmarkt*, Fischer Verlag, Jena, 1901,

Wolf, J.B., *The Diplomatic History of the Bagdad Railroad*, University of Missouri Press, Columbia, 1936

Wolf, M.L., *Botschafter Graf Hatzfeldt*, Dissertation – Universität München, München, 1935

Wollenstein, G., *Das Großdeutschland der Paulskirche. Nationalziele in der bürgerlichen Revolution von 1848/49*, Droste Verlag, Düsseldorf, 1977

Wolter, H., *Bismarcks Außenpolitik 1871-1881. Außenpolitische Grundlinien von der Reichsgründung bis zum Dreikaiserbündnis*, Akademie-Verlag, Berlin, 1983

Χουρμούζη, Ε., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος*. Τόμος ΙΔ, Αθήνα, 1977

Zach, L., *50 Jahre Zentrum. Wirtschafts- und Sozialpolitik im Reichstag 1871 bis 1921*, Germania Verlag, Berlin, 1921

Zelepos, I., *Die Ethnisierung griechischer Identität 1870-1912*, Oldenbourg Verlag, Oldenburg Verlag, München, 2002

Zimmermann, A., *Die Handelspolitik des Deutschen Reiches vom Frankfurter Frieden bis zur Gegenwart*, Mittler Verlag, Berlin, 1901

Zotschew, T., (Hrsg.), *Wirtschaftswissenschaftliche Südosteuropa-Forschung. Festschrift für Hermann Gross*, Südosteuropa Verlags-Gesellschaft, München, 1963

Zwar, H., *Die Messe in ihren Gestaltwandel*, στο: Zwar, H., Topfstedt, T., & Bentele, G. (Hrsg.), *Leipzigs Messen 1497-1997*, Τόμος I, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1999